

A. Mämmedow

MAGTYMGULY
TÜRKI HALKLARYŇ
EDEBIÝATYNYDA

Aşgabat
“Ylym” neşirýaty
2023

UOK 82 – 821

M 51

Mämmedow A.

M 51 **Magtymguly türki halklaryň edebiýatynda.** – A.: Ylym, 2023. – 448 sah.

Filologija ylymlarynyň doktory, merhum alym Ahmet Mämmedowyň “Magtymguly türki halklaryň edebiýatynda” atly kitaby alymyň köp ýyllaryň dowamynda çeken zähmetiniň miwesidir. Kitapda beýik Magtymguly Pyragynyň ölmez-ýitmez eserleriniň türki dilli edebiýatçylar tarapyndan öwrenilişi dogrusynda giňişleýin gürrüň berilýär. Beýik türkmen söz ussady Magtymguly Pyragynyň goşgulary birnäçe gezek türki dillerde kitap bolup neşir edildi. Türki dilli okyjylar Gündogaryň beýik akyldary Magtymguly Pyragyny öz milli şahyrlary hasaplaýarlar.

Alym we şahyr Ahmet Mämmedowyň bu täze kitabynda şular dogrusynda gyzykly ylmy gürrüňler we maglumatlar ýerleşdirilendir.

TDKP №312, 2023

KBK 83.3 Tür 1+7

© Mämmedow A., 2023
© “Ylym” neşirýaty, 2023

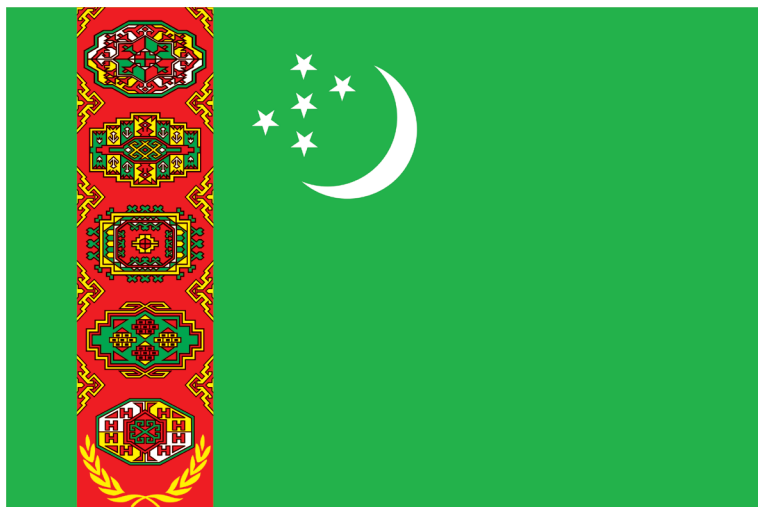
**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
SERDAR BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň öňünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINE TÄZEÇE GARAÝYŞ

Magtymgulynyň ady we onuň şahyrana owazy öz döwründe we şondan soňraky ýyllarda daglardan eşidilýän ýaň ýaly bolup, häli-şindi ýaňlanyp, älem-jahana ýaýrady. Bu adyň we owazyň özboluşly, iňňän gymmatly, tarapy onuň ýeke-täk bir şahsyýetiň mertebesini aňlatman, eýsem, tutuş bir milletiň-türkmeniň at-owazasyny, abraýyny belende galdyranlygy bilen häsiýetlendi. Dogrusyny dogry aýtmaly, batyrlygyň, adamkärçiligiň, azatlygyň, zähmetsöýerligiň, halallygyň, watanperwerligiň, umytlylygyň, parasatlylygyň, kiçigöwünliligiň, kanagatlylygyň, oňşuklylygyň, myhmansöýerligiň, dostlugyň, ýoldaşlygyň we adama mahsus gaýry bir topar oňat häsiýetleriň hemmesini özünde jemleýän türkmeniň hakyky bitewi keşbi häli-häzirlere Magtymgulynyň döredijiligindäki ýaly derejede doly we hertaraply, çeper we çuňňur, ähli döwürleriň durmuş hakykadyna laýyk gelýän rewüşlerde şekillendirilen däldir.

Magtymguly şahyr. Emma onuň şahyrana eserleri ony ylahy zehinli, biçak köp okap öwrenen, dünýäniň çar künjünden habarly, taryhy gowy bilýän, öndengörüji, arşyň-kürsüň syrlaryna belet akyldarlaryň, ensiklopedik alymlaryň hatarynda goýýar. Onuň goşgulary okyja-da, diňleýjä-de diňe dynç alyş lezzetini bermek bilen çäklenmeýär. Olar adam ahlakynyň filosofýasydyr, jahana “gury gelip, boş gitmezlik” ylmyň düýpli delillendirilen taglymatydyr. Ol türkmen üçin (diňe bir türkmen üçünem däl) harplyk kitaby ýalydyr. Ol harplykda bolsa Muhammet ymmatynyň halallygy bar,

adamyň özüni gowy tarapdan köpugurly görkezmeğini nusgasy, görüm-göreldeşi bar. Dilleriniň we dini ynançlarynyň başga-başgalygyna garamazdan adamyň adam bilen, milletiň millet bilen oňşukly we düşünişip ýaşamagyna dahylly belent ideýalar şahyryň döredijiliginiň hamyrmaýasyna öwrülendir.

Magtymgula tä XX asyra çenli mydama sagdyn hem dogry düşünilipdir. Şeýle sagdyn garaýyş XX asyryň başlaryndaky gyzyl sarsgynlardan soň – Sowet häkimiýeti ýyllary içinde, oňa dürli çemeleşmeler netijesinde ep-esli ýoýlupdyr. Marksçylyk-leninçilik taglymat diýilýäniniň çäklerinde XX asyryň 20–30-njy ýyllarynda türkmen metbugatynda köne edebi mirasdan peýdalanmak ýa peýdalanmazlyk hakyndaky jedeller gyzyşypdyr. Meseläniň hut şeýle goýulmagynyň özi-de kütékliğin alamatydyr. Şonda gadymy, köne edebi ýazgylardan, şol sanda Magtymgulynyň döredijiliginden hem bütinleý ýüz öwürmek bilen baglanyşykly ýa-da şahyry “sowda buržuaziasynyň ideology” hasaplap ýazylan makalalar-da az bolmandyr. Edebiýatçylaryň beýleki bir topary bolsa taryhy-edebi ýadygärlikleriň dünýewilik böleklerinden, oňa hem diňe tankydy göz bilen garap peýdalanmagyň tarapyny tutupdyr. Başga çykalga bolmansoň, diňe şu soňky ugur rowaçlanypdyr.

Ýöne welin, meselä sowetleýin häsiýet berlip, şeýle çemeleşmegiň netijesinde gaty köp eserler (“Oguznamalar”, “Gorkut ata”, dini dessanlar) ýagty dünýä çykarylmandy. Magtymgulynyň-da dini şygryrlaryny okamak, öwrenmek gadagan edildi. Onuň we beýleki nusgawy şahyrlarymyzyň goşgularynyň aglabasyna “düýpli” düzedişler girizildi. Munuň elbetde, edebiyatyň peýdasyna bolmandygyny subut edip oturmagyň hajaty ýok. Ýeri gelende aýtsak, gadymy we umuman, mirasa öwrülen çeşmelere nähilidir bir üýtgeşme girizmek, hiç haçan hem kütéklikden başga zady aňlatmaýar. Ol nähili bolsa, halka şonuň ýaly-da ýetirilmelidir.

Ikinji jahan urşundan soň, magtymgulyşynaslykda ýene-de bir ýalňyş ädim ädildi. Ol-da bolsa şahyry ateist (Hudaýsyz, din-siz) bir şahsyýet edip görkezmek bilen baglanyşyklydyr. Muňa mysal edip, “Magtymgulyň döwründe ateizm” (1973), “Şahyryň döredijiliginde ateistik äheňler” (1982), “Magtymgulyň erkin pikirliligi we ruhanylara garaýşy” (1982), “Gündogaryň ateistik döp-dessurlaryny Magtymgulyň ösdürişi” (1983), “Şahyryň dine garşy pikirleri” (1983), “Magtymgulyň döredijiliginde din we diniň tarapdarlarynyň paş edilişi” (1959), “Magtymgulyň ruhanylary tankyt edýän goşgulary” (1960) ýaly ençeme makalalary görkezmek bolar.

Biz bu ýerde şeýle makalalary ýazanlaryň we olaryň neşir çeşmeleriniň atlaryny görkezmek islemedik. Sebäbi, olaryň käbiri bireýýämler ýurduny täzeledi, käbirleri bolsa garrap, has gojaldylar. Ýöne, olary günäkärlemek hyýalymyzyň ýokdugyny-da aýtmalydyrys. Olar “dürräniň” aşagynda ýaşadylar we “kötegiň güýji” bilen işlediler. Bu günki-gün şeýle adamlaryň Gudraty güýçlüni dillerinden düşürmeýändikleri hem şol ýowuz hakykaty tekrarlap görkezýär.

Hakykat iki bolmaýar: Magtymgulyň ateistik (hudaýsyzlyk) ideýalaryny öňe sürmek barada, hatda pikir hem etmändigini, onuň aňrybaş halallyk derejesinde hudawy adam bolandygyny bu gün şol hakykatyň hatyrasyna ýene-de bir gezek nygtap aýdýarys. Muny onuň dini häsiýetli sygyrlary we poemalary şübhesiz tassyklaýar.

Emma, şunuň bilen birlikde, yslamyň Gurhanda şertlendirilen ýörelgelerini, diniň halallyk düzgünlerini ýoýýan “dindarlary”, goý, ol molla, kazy, işan ýa başga bir din adamy bolsun, tapawudy ýok, şonuň ýaly tipleri berk ýazgarandygy, ýiti tankyda sezewar edendigi welin, Magtymgulyň döredijiliginiň häli-şindilerem ähmiýetini ýitirmeyän ugurlarynyň biridir. Bu – hudaýsyzlyk däldir. Gaýtam, bu ýagdaý Allanyň dergähine haýýr-sogaply, hemmetaraplaýyn päk

sypatda barmagyň ýoluny şahyryň görkezýänliginiň, oňa adamlaryň ýadynda, kalbynda ýagşy häsiýetli ynsan şekilinde galmagyň zerur bir çäresi hökmünde garaýandygynyň nyşanydyr. Magtymguly öz sygyrlarynda tankyda azaşany dogry ýola düşürmegiň, nebis belasyňa uçranlary kanagatlylyga çagyrmagyň, dinden we ilden çykanlary ýene-de dine we ile ýañadan goşmagyň täsirli serişdesi hökmünde garaýar we oňa giň gerim berýär. Bu usul öz nobatynda, şahyryň goşgularynyň ahlak tarapyny güýçlendirýär we olary umumy adamzadyň hyzmatynda goýýar.

Edebiýaty öwrenijiler Magtymgulyny birde idialist, ýene birde materialist edip görkezmäge-de synanyşdylar. Ýöne biz Magtymgulyny realist hasaplaýanlar mamlamyka diýýäris. Sebäbi, realizm düşüňjesi durmuş hakykaty bilen üznüksiz baglanyşyklydyr. Ol idealizmi-de, materializmi-de, romantizmi-de, sopuçylyk taglymlary-da öz içine alýan düşüňjedir.

Hiç bir şahyr öz temasyny, öz gahrymanyny, orta atýan ideýasyny öz ýaşayan döwrüniň şeýle köp öwüşginli meselelerinden üzňe göz önüne getirip bilmez. Edebiýatyň mazmuny döwrüň, ýaşayşyň mazmunynyň janly, hereketdäki, belli bir derejede şertli suratydyr. Emma ol suratdaky gowy we ýaramaz şekiller indi soňky 4–5 asyryň ýaşayş-durmuşyna mahsus, gaty bir üýtgemeyän, gaty bir özgermeyän şekillerdir. Edebiýatyň dörän gününden bäri, onuň mazmunynda haýyr bilen şeriň, günä bilen sogabyň, halallyk bilen haramyň, nebisjeňlik bilen kanagatlylygyň, sahylyk bilen husytlygyň, bir söz bilen aýdylanda, ak bilen garanyň biltutusykyly hadysalarynyň şöhlelenip gelýändigide şol sebäplidir. Gylyk-häsiýetleriň, yrym-ynançlaryň, duýgularyň we taryhy wakalaryň şeýle köpdürlüligininiň anyk teswirleri Magtymgulyny realist şahyr, akyldar-filosof hasaplamaga ygtybarly tutalgadyr.

Ýene-de bir ýagdaý. Allatagalanyň türkmen halkyna eçilen garaşsyzlygy, Türkmenistanyň özbaşdak döwlet bolmagy sowet

döwründe ýedi gulpuň aşagynda saklanylan, köp babatlarda gadagan edilen taryhy, edebi-medeni mirasyny öwrenmäge täze mümkinçilikler döretti. Biz indi uzak geçmişde ýaşap öten taryhçylarymyzyň, edebiyatçylarymyzyň, ensiklopedist alymlarymyzyň neslimize galdyryp giden edebi-çeper baýlyklaryny däl, eýsem, şonuň bilen bir hatarda, daşarky döwletlerde ýaşan şahyrlarymyzyň-da, ozal beýleki halklara hiç bir esassyz degişli edilip gelnen şahyrlarymyzyň-da döredijiligini öwrenip ýöris. Türkmenistanyň milli “Miras” merkeziniň çap edip çykaran kitaplary munuň aýdyň mysalydyr. Olaryň arasynda Soltan Hüseyin Baýgaranyň, Hoja Ahmet Ýasawynyň, Mahmyt Zamahşarynyň, Mehri Hatynyň, Patyşa Hojanyň eserler ýygyndylary bar. Möwlanä Jelaleddin Rumi, Garajaoglan, Ýunus Emre, Omar Haýýam, Nowaýy, Nesimi, Gul Süleýman (Hekim ata), Baýram han, Ýusup has Hajyp Balasagunly, Fuzuly ýaly şahyrlarymyzyň döredijiligi bilenem türkmen okyjysy Garaşsyzlyk ýyllarynda ymykly tanyşdy.

Şu hili edebi baýlyklar bilen tanyşlyk indi Magtymgulynyň döredijiligine hem başgarak çemeleşmegi talap edýär. Mysal üçin, Magtymgulynyň halypalary hökmünde edebiyat taryhy-myzda Nesimi, Hoja Ahmet Ýasawy, Gul Süleýman, Nowaýy, Omar Haýýam, Nyzamy dagylar görkezilip gelinýärdi. Şunda Magtymguly bilen bu şahyrlaryň goşgularyndaky tema, ideýa meňzeşliklerine, hatda biri-birine golaý şygyr setirlerine agram berilýärdi. Hatda soňky döwürlerde Bestamyny, Gazalyny hem Magtymgulynyň halypalary şekilinde häsiýetlendirmek meýil-leri-de göze ilip ugrady. Eger Magtymgulynyň goşgularyndaky ýaly golaýlyklaryň Garaşsyzlyk ýyllarynda milli akyldarlarymyzdan öň ýaşap geçen şahyrlaryň neşir edilen kitaplaryndaky şygryrlarynda hem göze görünüp durandygyny şu wagta çenli magtymgulyşynaslaryň käbirleriniň edişi ýaly, şolaryň ylmy-nazaryýet durumyna görä hasaba alsak, onda Magtymguly öz

eserlerini dürli şahyrana çeşmelerden gyryp-çyrp edip alan ýaly, özünden özbaşdak bir zat döretmedik ýaly bolup görünýär.

Emma meselä şeýle çemeleşmek Magtymgulynyň şahsyýeti we döredijiligi babatda bütinleý nädogrydyr. Eýsem-de bolsa, Magtymgulynyň şygrylarynda onuň özünden ozal ýaşap geçenleriň goşgularyndaka az-owlak çeper meňzeşlikleriň halypaçylyk bilen-de, täsirlenme bilen-de kän bir baglanyşygy ýok. Munuň özi şahyryň örän okymyş adam bolandygynyň, ýatkeş bolansoň, ol-bi ýakynlyklary döredýän setirleriň onuň hakydasynda saklanyp galandygynyň netijesidir. Dogry, şahyryň goşgularynda Hoja Ahmet Ýasawy, Mahmyt Pälwan, Molla Jamy, Gul Süleýman (Hekim ata), Ferdowsynyň Rüstem, Zal, Suhrab ýaly gahrymanlary, Mollanepesiň ýygyndylaryna girizilip gelnen, soňra bolsa Magtymgulynyňky diýlip görkezilýän “Könlüm” atly goşguda Nyzamynyň, Nowaýynyň, Ferdowsynyň atlary agzalýar, ýöne welin, şeýle-de bolsa, ol ýatlamalar olaryň Magtymgulynyň hakyky halypalary bolandygyny aňlatmaýar. Şahyr yslymyň görnükli wekilleri (öwlýäler) ýa-da öz zamanasynyň tanymlaşyrlary, gahrymanlary hökmünde olaryň atларыny gadyrlap, hormatlap tutýar.

Magtymgulynyň goşgularynyň tema, ideýa-mazmun ugurlary barada aýdylanda bolsa, olaryň belli bir derejede yslandan öňki we has köp ýagdaýda yslandan soňky durmuş mesleleri bilen baglanyşyklydygyny bellemek gerek. Araby, Parsy, Türki edebiýatlar batyrlyk, dogruçyllyk, ugurtapyjylyk, adalatlylyk, mertlik hem namartlyk, Alla hem ynsana söýgi, “Gurhanda” görkezilýän ahlaky meselelere dahylly temalar we ideýalar bilen iş salyşýar. Bular umumy ortalyk çelgilerdir.

Sagdyn, nusga alarlyk dünýä edebiýatynyň döremeginde, ösüp kämilleşmeginde we döwrüne görä mynasyp derejede bolmagynda, hemme zatdan öňürti, halklaryň hem-de olaryň edebiýatларыnyň özara baglanyşyklарыnyň we gatnaşyklарыnyň

möhüm orny eýeleýändigigi tebigydyr. Aslynda adamzadyň iň başky, iň gadymy, bize mälim bolmadyk bir döwürde dünýä inişinde hem ähli halklara mahsus käbir umumylyklaryň bardygyny hem ylym zygyderli tassyklap gelýär.

Ezeli tebigat we ondaky bar bolan zatlaryň hemmesine adamzat deň-derejede “eýelik” edýär, onuň içinde ýaşayar, onda ýüz berýän hadysalar ony kem-kemden “özüne” getirýär, aňyna täsir edýär. Adamzadyň soňra topar-topar, kowçum-kowçum bolup ýaşamagy, taýpalaryň, dinleriň we dilleriň aýrabaşgalaşmagy adam aňynyň ösüş etaplary bilen baglanyşyklydyr. Şeýle ýagdaýda hem dünýädäki halklaryň köptaraply gatnaşyklary her bir toparyň, her kowçumyň gelip çykyşlary baradaky çaklamalaryň birligine ýa-da juda golaýlygyna, din we dil umumylyklaryna görä saklanyp gelýär.

Munuň görnüp duran käbir salgylanmalary bir ýa iki däl. Olar köp. Şolardan diňe käbirlerini ýatlamak ýerliklidir. Köne grek miflerindäki wakalaryň gadymy Aziýa, Afrika rowaýatlaryndaky wakalarda gaýtalanyp gelmegi, Jennet, dowzah, Adam ata baradaky hekaýatlaryň, Injil hem Gurhan kelamlarynyň, irki grek we italyan akyldarlarynyň (Platonyň (Eflatun), Aristoteliň (Aristun), Epikuryň, Demokritiň, Geraklitiň eserlerinde gündogar halklarynyň durmuşy bilen bagly ýazuw ýadygärlikleriniň ýa-da Gündogaryň Konfussiy, Mo-szi (Mo-di) ýaly akyldarlarynyň atlarynyň, eýýäm, biziň eýýamymyza çenli bolan döwürlerde-de günbatar ýurtlaryň alymlarynyň işlerinde gabat gelmegi, bärkiräk döwürlerde “Müň bir gije”, “Totynyň hekaýalary” ýaly we Ärsak dogrudaky çeper söhbetleriň gaty köp halklaryň arasyna ýaýramagy ýöne ýere däl.

Biziň eýýamymyzda halklaryň we pikirleriň garylyp-gatylmagy taryhy maglumatlara esaslansaň, has-da göze görnükli boldy. Taryh bolsa ykbalyň geçmişde türkmenleri we olaryň atabalaryny Merkezi Aziýadan Ortaýer deňzine we Hindistandan Günorta Orsýetiň sähralyklaryna çenli pytradandygyny belleýär.¹

¹ Türkmenistan. Kiçi ensiklopediýa. Aşgabat, 1996, 41 sah.

Görkezilýän şu giň meýdanyň çäklerinde türkmenlerden başga ýerli dürli millet wekilleriniň hem ýaşandygy inkär edilmesiz bir hakykatdyr. Diýmek, taryhy – jemgyýetçilik taýdan hem, taryhy – medeni nukdaýnazardan-da türkmen durmuşy şolar bilen ilteşikde öwrenilmeli. Halklaryň – milletleriň biri-biri bilen şeýle ýakyn aralyklarda ýa hem bile goşulyşyp ýaşamagy olaryň gatnaşyklarynda ol ýa beýleki bir meselede meňzeşlikleri, ol ýa beýleki bir ýagdaýlarda özara täsiri döredýär. Özbek taryhçylarynyň aýtmaklaryna görä, “Kelteminar Medeniýeti öz çäklerindäki Änew (Türkmenistan), Ýan (gündogar Ýewropa), Afanasýew (Günorta Sibir, Şigir) (Ural boýlary) medeniýetlerine täsir edipdir”.¹ Bu pikiri “Kelteminar bilen baglanyşykly medeniýet örän köp ýere, şol sanda Orta Aziýanyň çäklerinden has giň ýurtlara-da ýaýrapdyr” diýip, türkmen alymlary-da tassyklaýar.²

Täsirlenme we şonuň netijesinde aýratyn alynýan her bir milletiň milli durmuş özboluşlylygynyň durnukly, diňe hut özüne degişli we hut diňe özi tarapyndan kemala gelmegini şertlendirýän bu proses, ýaşayşyň we ylmyň ähli ugurlaryny – psihologiýany, ynanjy, etnografiýany filosofiýany, taryhy, edebiýaty, sungaty we beýlekileri öz içine dolap alýar. Biz ýokardaky örän gysgaldylan söhbete adamzadyň zähmet netijesinde kemala gelen tebigy we soňra akylly-başly ýola goýlan özara gatnaşyklaryny ylmy jähetden öwrenmegiň örän bir wajyp mesele bolup durýandygyny nygtamak maksady bilen ýüzlendik. Dogrusy, munuň mysallaryny isledigiňçe getirmek mümkin.

Emma biziň sözbaşymyz agzalan meseläniň belli bir ugry-edebiýat bilen baglanyşygyna degişlidir, anyklap aýtsak, geljekde häzirlilikçe türki dilli edebiýatlaryň özara baglanyşygyn-da Magtymgulynyň şahsyýetiniň we döredijiliginiň ornuny kesgitlemekden ybaratdyr.

¹ Uzbek adabiyeti taryhy. 1 tom – Taşkent, 1977, 21 sah.

² Türkmenistan. Kiçi ensiklopediýa. – Aşgabat, 1996, 45 sah.

GIRIŞ

Türki dilli halkaryň edebiyatlarynyň gatnaşyklary we täsirleri barada gürrüň edilende üç sany ugr alma nokady göz önünde tutulmalydyr. Olar:

1. Gelip çykyşlaryndaky etniki umumylyk.
2. Dilleriň biri-birine golaýlygy.
3. Beýik ýüpek ýolunyň umumy edebi gatnaşyga bolan mynasybeti.

Bularyň birinjisi hakynda gürrüň edip, taryh ylymlarynyň bilermenleri S. G. Agajanowyň hem-de S. G. Klýaştornyýnyň bilelikde ýazan türki dilli halklaryň taryhynyň öwrenilişi baradaky makalasynda şeýle sözleri okaýarys. “Orta Aziýa hem Gazagystan regionynyň etniki taryhyny öwrenmekligiň özi hem köpleriň ünsüni çekýär. Bu ýerleriň etniki taryhy hem ýurdumyzyň beýleki ýerlerindäki türki dilli halklaryň etniki taryhy bilen berk baglanyşyklydyr”.¹ Meseläniň “Köpüň ünsüni çekýänliginiň” sebäbi türki dilli halklaryň durmuşyny her tarapdan seljerip görmegiň, olaryň etniki birligini, bu birligiň özara gatnaşyklara täsirini anyklamagyň möhümligi bilen şertlenendir.

Ýokarda alnan sözler umumy ortalyk tezis türki halklaryň tas hemmesi tarapyndan üsti doldurylan we anyklanan faktlar bilen delillendirilýär. Biz muny irki döwürlerdäki ylmy çeşmelerde, ylmy – jemagatçylyk häsiýetli gündelik metbugatda duşýan pikirlerede syrykdyryp bilerdik. Emma şeýle edilse, gürrüň uzaga çekjek. Her halda käbir anyklaýjy maglumatlara ýüzlenmegi gerekli hasaplaýarys.

¹ Edebiyat we sungat, 1985-nji ýylyň 13-nji sentýabry.

“В этот период (VIII–XII asyrlar – A. Mämmedow) народы Средней Азии были очень связаны друг с другом во всех областях жизни. В это время еще не было того размежевания, которое произошло впоследствии. И культура этих народов также развивалась в тесной взаимосвязи и взаимодействии. Она была общей для всех народов, населявших Среднюю Азию, Иран и Азербайджан”.¹ (Bu döwürde Orta Aziýa halklary durmuşyň ähli ugurlarynda biri-biri bilen örän baglanyşykly bolupdyr. Şol zamanlarda entek özara bölünişik – aýrybaşgalaşma bolmandyr. Şeýle bolansoň, olaryň medeniýeti hem umumy häsiýetde, ysnyşykly arabaglanyşykda ösükdir. Ol Orta Aziýanyň, Eýranyň we Azerbaýjanyň 9–13 asyrlarda şol bir territoriýada ýaşayan halklarynyň hemmesi üçin ortalyk bolupdyr”). S. G. Agajanowyň “Очерки истории Огузов и Туркмен Средней Азии IX–XIII ww” atly saldamly kitabynda Oguzlaryň we türkmenleriň göz önünde tutulýan döwürlerde olaryň ýaşan territoriýalary hakynda şol zamanlardaky we şondan soňraky eýýamlardaky dörediji şahsyýetleriň – taryhçylaryň, etnograflaryň, geografistleriň pikiri, olaryň şekillendiren kartalarynda ýatlanan we görkezilen ýer-ýurt atlarynyň maglumatlary berilýär. Şol maglumatlar oguzlaryň Ýeniseýden bärliğine Belhaş kölüniň, Syr derýanyň ýakalarynda, Şaşanyň (Daşkendiň – A. Mämmedow) töwereklerinde, gazak we gyrgyz sähralarynda, Amyderýa, Üstýurt aralyklarynda, Don, Ural, Wolga derýalarynyň günorta we orta akym ugurlarynda, Kaspiý hem Aral boýlarynda ýaşandyklaryna şaýatlyk edýär. Kitapda hatda käbir ýerlerde kämil bolmadyk-da bolsa, öz häkimliklerini döredendikleri dogrusynda eňçeme ylmy ýazuw ýagydarlyklaryna salgylanylýar. Şu halk çeşmelerindäki oguzlara sap-arassa oguzlar, türkmenlere-de sap arassa türkmenler diýip düşünmek hakykata onçakly

¹ Очерки истории философской и общественно-политической мысли в Туркменистане. – А.: Ýлым, 1970, 12 sah.

bir dogry gelmeýär. Şol döwürlerde olaryň içinde gypjaklylar, plowesler, gireýler, peçenegler, massegetler şol bir atlar bilen belgilenýän toparlaryň-da bolandygyny aradan aýyrmak kyn. Mysal üçin, garagalpaklar özleriniň gelip çykyşyny massegetler bilen baglanyşdyrýar. Bu hakda Özbegistanyň we Garagalpagystanyň halk şahyry Y. Ýusupow “Tumaris” (Massagetler kys-sasy”) diýen poemasynda çeper rewüşde gürrüň berýär. “Massa-getler – bunnan ýeki ýarym müň ýyllar ilgeride Oks (Ämiu) häm Ýaksort (Syr) derýalarynyň aralygyn žaýlagan köşpeli kauimler aukamy. Massagetlerdi häzirgi tariýh ilimi Karakalpaklardyň babalary dep tanyýdy”¹ (“Massagetler mundan iki ýarym müň ýyllar ozal Oks (Amyderýa) hem Ýaksort (Syrderýa) aralygynda ýerleşen göçme kowumlar topary. Massagetleri häzirki zaman ylmy garagalpaklaryň ata-babalary hasaplaýar”).

Taryhçy Gurban Rahmanowyň “Türkmen halky nähili döräpdir?” atly makalasynda gazak Ärkosaýyň Ärsary bilen dostlugynyň gürrüňi edilýär. Ärkosaý Syr derýadan geçip gel-ýärkä buz döwlüp maşgalasy hem çagasy gark bolýar. Diňe onuň ýeke özi galýar. Inisi soň ony öýlendirjek bolýar. Şonda ol: “Türkmen iliniň soltany Ärsarynyň ýanyna baryp, şoňa geňeşip görüň. Şol näme diýse, şonam ederin” diýýär. Habary eşidip Ärsary Ärkosaýyň ýanyna gelen inisiniň önüne 40 düýe, 400 go-ýun salýar. 19 ýaşly gyzyny hem Ärkosaýa gelinlik üçin iberýär. Olardan alty ogul doglupdyr. Bu nesil gazak adaýlarynyň içinde türkmen adaýy diýen nesil daragtyny emele getiripdir.²

Getirilýän fakt rowaýata ýakyn bolsa-da, onda hakykat dä-nejikleri ýok däl. Adaýlaryň-da, ärsarylaryň-da iň irki oturymly ýeri üst-ýurt Maňgyslak bolupdyr. Şeýle bolansoň, Ärkosaý bi-len Ärsarynyň dostluk gatnaşyklarynda tebigylygyň bar bolşy ýaly, gyz berip, gyz almak hem tebigy bir ýagdaý bolup durýar.

¹ Ýusupow Y. Şygarmalarynyň ýeki tomlugy, “Karakalpakstan”, 1979, T-2, 266 sah.

² Miras, №1 (53), 1992, 39 sah.

Emma milletler arasynda öý-işik bolmagyň şu hili ýoly durmuş-da ýüz berýän adaty hadysalar bilen-de baglanyşyklydyr.

1993-nji ýylda Gazagystanyň öňki Prezidenti Nursoltan Nazarbaýew Türkmenistana resmi iş sapary bilen gelýär we onuň sapary Magtymgulynyň doglan gününüň belenilýän dabaralaryna gabat gelýär. Ol şahyra bagyşlanan ýygnakda söz sözleýär: “Şu pursatdan peýdalanyp, Magtymguly bilen Abaýyň häsiýetlerini nusga edinen gazak hem türkmen halklarynyň kökleri çuňluga uzap gidýän özara dostluk aragatnaşyklary hakynda aýtman durup biljek däl.

Olar aňyrsyny oguz-gypjak zamanyndan alyp gaýdýar... 1771-nji ýylda galmyk hany Ubişi türkmeniň uly bir obasyny göçürüp, Ýediliň üsti bilen Hytaý tarapa alyp gitmekçi bolýar. “Söweşjeň çarwalar güýçli garşylyk görkezýärler. Tutanýerli türkmenleriň 300 öýlusi şol ýylyň güýzünde Astrahan töwereklerine aşýar. Ýöne galanlaryň içinden ençeme öýli türkmen ýol boýy söweşip, dini bir, dili bir dogan gazaklaryň içine siňip gidýär”.

Nursoltan Nazarbaýew Gazagystanyň meşhur ýazyjylarynyň biri, türkmen topragyna telim sapar gelip gören Gabyt Müsrepowyň “Ulpan” powestinde türkmen Müsrep diýen keşbiň bardygyny, şol esasyda ýazyjynyň ata-babalarynyň gazaklaryň arasyna siňip galan türkmenlerden bolaýmagynyň mümkindigini çaklaýar.¹

Diýmek, şol ýere siňen türkmenlerden haýsy-da bolsa biri gazak gyzyna öýlenipdir. Gazaklardan oňa özlerine laýyk gelýän at (Müsrep) goýupdyrlar diýip düşünmek mümkin.

Türkmenlerde hem, gazaklarda hem aýdylýan şeýle bir söz bar: Söýünhan (gazaklar Söýilhan – diýip aýdýar. – A. M). türkmeniň atasy, Ýaýylhan (gazaklar Jailhan – diýip aýdýarlar – A. M) gazaklaryň atasy. Bu pikir häli-häzirlerem aýdylyp ge-

---

¹ Edebiyat we sungat, 1993-nji ýylyň 28-nji maýy.

linýär. Aslynda olar dogan bolupdyrlar. Muňa anyk bir tutalga hökmünde özümiziň gören bir ýagdaýymyzy ýatlamak isleýäris.

Ýetmişinji ýyllaryň başynda Alma-Ata 20 günlük ylmy iş saparyna barypdyk. GYA-nyň M. Öwezow adyndaky edebiýat hem sungat institutynyň ýanynda akademiýanyň ylmy kitaphanasy hem golýazma fondy bardy. Her gün baryp taýýarlyk görýärdim, ýagny edebi gatnaşyklarymyza degişli çeşmeleri öwrenýärdim. 5–6 gün geçdi weli, garaz, kelläm agyryp başlady.

Birdenem köne tanşym, gazak dilçi alymy hem edebiýatçy Gubaýdulla Aýdarow meniň ýadyma düşdi. Men şol ýeriň özünde institutyň dil bölümine – G. Aýdarowyň ýanyna bardym. Ýagdaýymy aýtdym. Ol derrew zatlaryny ýygnaşdyrды hem meniň garşylygyma-da seretmän, öýüne alyp gitdi. Howlusyna giren badymyza “Şu ýerde garaş” diýdi-de, özi öýüne girip gitdi. Esli garaşamdan soň, ol öýünden çykdy. Çyksa-da çykdy welin, men ony bir bada tanamajak boldum. Kellesinde silkme gara türkmen telpegi, egninde türkmen possuny. Herne özi seslendi. Öýe girdik. Ýene garaşylmadyk ýagdaý: Bir çaklaňja otaga türkmen keçeleri düşelipdir. Saçak bolsa ýere ýazylyp, ýumşak düşekçeleriň üstüne gýşaryp oturar ýaly ýas-syklar goýlupdyr. Men “süýtli gara çay içeris” diýip oýlanyp otyrkam, her kime bir çäynek gök çay getirildi. Heniz çayy içmäge başlamankak “saňa sazam eşitdireýin, çay içip otyrkaň” diýip radioda plastinkany goýdy. Saz, gazak küýi, gök çay, türkmen sazy, gök çay, gazak küýi, gök çay, türkmen sazy, gök çay, gazak küýi... men haýran galyp soradym. Çünki bu saz bir wagtyň özünde türkmen dutarynda çalynýan ýaly, bir görseň gazak dombrasynada, bu nähili saz?

Muňa “Il bölünen” sazy diýilýär. Gazakça “Ýel aýrylgan”. Bu saz gadymy sazlaryň biri. Söýünhan bilen Ýaýylhanyň aýrylyşan

hoşlaşyk pursatyny aňladýar...¹ Gazagystanyň ady belli şahyry Abdylla Täjibaýewiň “Abyl” poemasynda² iki halka-da deň-derejede mälim bolan “Abyl” atly gazak küýiniň çeper beýany berilýär. Eserde biçak dartgynly wakalaryň fonunda edil şol wakalar bilen emekdeş gazak küýiniň gürrüni edilýär. Türkmenlere ýesir düşen gazak ýigidiniň sazynda bir giden eýýamlara dahyllly hadysalaryň janlanyşy şahyr tarapyndan inçelik bilen çeper suratlandyrylýar. Sazyň bu halklaryň diňleýjilerine uly täsir edendigi hem-de onuň dartgynlygy bütinleý aradan aýrandygy poemada täsirli şekillendirilýär. Biziň pikirimizçe, “Il bölünen” küýi bilen “Abylyň” döreyşiniň arasynda, megerem baglanyşyk bolan bolsa gerek.

Gazak bilen türkmeniň bir atadan, bir eneden doglanlygy dogrusynda Mämmed Seýidowyň “Gazak rowaýaty” atly goşgusynda hem şahyrana dilde ýatlanylýar. “Şahyr il içinde şindiz-şindizler hem gürrüni edilýän Jaýylhan hem Seýilhan (käbir çeşmelerde Söýülhan, Söýünhan – A. M.) baradaky rowaýata ýüzlenýär. Şol rowaýata görä bu iki ýigit bir atanyň perzentleri bolup, bile oýnap, bile ösüpdirler. Emma sosial ýagdaýlar ýa göçe-göçlük sebäpli, garaz olar bir-birinden aýrylyşmaly bolupdyrlar.³

Gazak edebiyatçysy, taryh ylymlarynyň doktory, professor Sataý Syzdykowanyň bir işinde, gyrgyzlaryň “Manas” dessanynda olaryň “Altaý topraklarynda ekin ekip, zenginleştikleri ýazylýar. Ýazuwly gaýnaklarda gyrgyzlaryň Karlyklar bilen Altaýyň düzlük ýerlerinde garyşyp ýaşandygy aýdylýar.⁴ Bu taýda ýatlanylýan garlyklar “Oguzhan” eposynda türkmen taýpasy şekilinde görkezilýär. Tatar alymy Hatip Minnegulow “Powolžýa şäheriniň Altyn

¹ Ýatlama.

² E. Täjibaýew. Şygarmalar. 2 tomluk, t-2. – Almaata, 1969.

³ Mämmedow A. Sowet Gündogary poeziýasynda türkmen hakykaty. – Aşgabat: Ylym, 1977, 27 sah.

⁴ Türki dünýäsi. (Gazagystan Respublikasynyň Bilim we ylym ministrligi hem-de türki akademiýasy tarapyndan çap edilen almanah. – Astana, 2012, 346 sah.

orda döwürlerindäki ýazuw medeniýeti hakynda” diýen makalasynda “Сыны Адама спаянные друг с другом члены (одного тела), ибо (они) сотворены из одной сущности... Как люди и этносы, государства в той или иной степени взаимосвязаны друг с другом” (“Adam atanyň öwlady biri-biri bilen bir jan-bir ten şekilinde kebşirlenipdir, çünki olar bir düýpden döräpdirler. Edil adamlar ýaly, olaryň gelip çykyşy-da, döwletiň döremegi hem biri-biri bilen aýrylyşmaýar”) diýen pikiriň Gündogaryň beýik akylgary Saadynyň döredijiliginde duş gelýändigini belläp, ony dogry hasaplaýar.¹ Bu alym özüniň “Восточная классика и татарская литература” atly okuw gollanmasynda “В состав тюркских Каганатов вошла значительная часть Восточной Европы, в том числе Поволжье и Приуралье, различные огузо-кипчакские, Хазарские, Булгарские и другие племена, впоследствии принимавшие участие в образовании татарского народа” (“Türk kaganatynyň düzümine Gündogar Ýewropanyň, şol sanda Powolžýäniň, Ural boýlarynyň ýaşajylary, dürli oguzgypjak, Hazaryaka, bulgar we beýleki taýpalar girip, soňluk bilen olar tatar halkynyň emele gelmegini şertlendiripdirler” diýip ýazsa,² beýleki bir tatar alymy Mirfatyýh Zäkiýewiň pikiriçe, “Häzerge tatar halkynyň iň ýakin etnik tamarlaryn Idel Bolgary däuläte çorynda bolgar diän gomumy isemne ýörtkän žirle törki kabilälär taşkil ite. Idel bolgarlaryndagy žirle törki kabilälär başka törki illärdä-dä ýaşägännär, törle törkilär (tatar, başkort, kazah, uzbek, törekmän n.b. berbereiinän tele ýakyn, ýaki bu kabilälärneň kübräk ýaisä azrak buluy bilän asrylyp torgannar”³ (“Häzirki tatar halkynyň iň ýakyn etnik kökleri idel-bolgar döwletiniň gara-

¹ Türki dünýäsi. – Alma – Ata, 353 sah.

² Ýatlanan gollanma. – Kazan, Ýaz, 2014, 10 sah.

³ M. Zäkiýew. Häzerge tatar halkynyň tiränzamyraary – Kazan, Tatarstan Kitap, 2012, 170 sah.

magynda ýaşan, bolgar diýlip umumy atlandyrylan türki kabyllar bilen bagly. Idel bolgarlaryndaky ýerli türki kabyllar beýleki türki ýurtlarda-da ýaşapdyrlar, asyl türküler (tatar, başgyrt, gazak, özbek, türkmen we başgalar) biri-biri bilen dili babatda ýakyn bolan ol ýa beýleki kabyllaryň san artykmaçlygy ýa-da azraklygy bilen tapawutlanypdyrlar).

Kazan uniwersitetiniň at gazanan professory, Tatarstan Respublikasynyň we Russiýa Federasiýasynyň ylymda at gazanan işgäri, dil-edebiýat ylymlarynyň doktory H. Minnegulow hem “Türkmenleriň we tatarlaryň köpasyrlyk özara gatnaşyklary” diýen makalasynda ýokardaky pikire goşulýar we ony başgarak bir rewüşde tassyklap, şeýle diýýär: “Türkmenleriň hem, tatarlaryň hem etniki taýdan Altaý, Sibir, Merkezi Aziýa bilen bagly ägirt uly türki gatlagy örän möhüm orny eýeleýär.

Türkmenlerde oguz belligi agalyk eden bolsa, tatarlarda bulgar-gypjak belligi agdyklyk edipdir”.¹

“Bolgar-Gypjak” diýilse-de, onuň barybir, oguz belliginden uzakda dældigi düşnüklidir. Dogrusy, türki halklaryň we halkyýetleriň barçasynyň şol bir ýeke-täk oguz belligi bilen baglanyşyklydygy köpsanly ylmy çeşmelerde belleniýär. Z. Bektagirowa “Tatarlaryň we türkmenleriň gadymyýete we orta asyrlara uzalyp gidýän umumy taryhy kökleriniň bardygy mälimdir. Altaýyň we Orta Aziýanyň türkleri biziň umumy ata-babalarymyzdyr” – diýip, öňdäki pikirlere goşulýar.² Beýleki bir çeşmede “Türkmenleriň etnogenezinde agdyklyk eden oguz taýpalarynyň bir bölegi tatarlaryň düzümine goşulypdyr” diýilýär.³

Oguznamada türkileriň genetikasyna degişli köp çeşmelerde gypjaklaryň, peçenekleriň, alanlaryň, bulgarlaryň, gar-

---

¹ Miras, 2014, n. 4, 41 sah.

² Miras, 2014, n. 1, 46 sah.

³ Miras, 2008, №3, 121 sah.

lyklaryň, mongollaryň, burýatlaryň atlary bölünmek bilen bagly wakalarda hem ýatlanýlar.

Türki milletleriň her biriniň gelip çykyşy baradaky rowaýatlardyr – legendalaryň sany-sajagy ýok. Biz N. Ý. Biçuriniň (Iakinf) “Uýguryň gelip çykyşy” (“Uýguryň şygu tegi”) diýen gepine salgylanyp, şonuň bilen çäklenmekçi bolýarys:

“Uýgur” hanyň Askan süluýeki kyzyn adam balasyna beruge kimaý, tek kök täñirisine laýyk dep sanap, kisi aýagi jetpeýtin kiýanga saray saldyryp ustaganyn, söýtip, kişi kyzy kasiýetti käri kaskyrmen žakyndasyp, sodan taragan urpaktyň žeke ýel bolganyň... baýandaýtyn aňyz” (“Uýgur hanyň ýaşı ýeten suluw gyzy ny adam balasyna bermäge gözi gyýman, ony diňe gök tañrysyna mynasyp hasaplap, hiç kimiň aýagy degmedik bir tokaýda köşk saldyryp saklany, şunlukda, ynsan häsiýetine görä /ol gyzyň – A. M. / kaskar (möjek) bilen ýakynlaşany, ondan ýaýran nesliň özbaşdak il bolanyň...beýanlaýan rowaýaty” getirilýär.¹

I. N. Berezin bolsa türkileri “Kanşyk” (“ganjyk”) sözi bilen baglaýar. Her halda ol “şu hili adalgalaryň ylmy esasy ýok, bi ziň pikirimizçe, ol sözler soň (gaty giç) aýdylan, her bir urugyň, tutuş milletiň häsiýetleri bilen bagly dörän bolsa gerek”² diýýär.

Azerbaýjanly Ismihan Osmanly “Merkezi Aziýa halklarynyň – gazaklaryň, garagalpaklaryň, gyrgyzlaryň, täjikleriň, türkmenleriň, özbekleriň we uýgurlaryň esasy umumy ady “ak suýakdyr” (türkçe ag sümük (dogrusy: ak süýek – A. M.). Bularyň içinde aşakdaky toparlar aýratyn tapawutlanýarlar: Hoja, Seýit, Töre, Şah (Şyh bolsa gerek – A. M.), Emirzada – Emir, pir, işan, magtym, ata we beýlekiler’ diýen pikirleri öňe sürýär. Ol öz gelen şeýle netijesini Russiýa Ylymlar akademiýasynyň çap eden ensiklopedik sözlügi (S. N. Abaşiniň makalasy) bilen baglanyşdyrýar.³

¹ Batyrlar žyry. – Almaty, 1 t, 17 sah.

² Şol ýerde.

³ Magtymgulu Färägi. Diwan, – Baku, Elm we Tähsil, 2015, 42 sah.

Umuman, gelip çykyşy jähetden bir sapaga düzülen, emma biri-birinden ol ýa beýleki bir tarapdan tapawutlanýan türk milletler dürli imperiýalarda, dürli döwletlerde, ylaýta-da türkler tarapyndan döredilen şalyklarda aralaşan ýa-da golaý syrgyn, kowçum ýa-da duldegşir goňşular bolup, obalarda, şäherlerde ýakyn gatnaşyklarda ýaşapdyrlar. Biz bu ýerde pylan döwlet diýip ýek-tük mysala ýüzlenip oturman türkmenler–türkler tarapyndan dolandyrylan şalyklaryň sanawyny bermegi ýeterlikli tapdyk.

1. Beýik Gunlar (hun) imperiýasy. Biziň eýýamymyзда öňki 204-nji ýyldan biziň eýýamymyzyň 216-njy ýylyna çenli.
2. Günbatar gunlar imperiýasy – 48–216 ýyl.
3. Ýewropa gunlar imperiýasy – 375–454 ýyl.
4. Ak gunlar imperiýasy – 420–552 ý.ý.
5. Getýurk (göktürk) imperiýasy – 552–743 ý.ý.
6. Awar imperiýasy – 562–796 ý.ý.
7. Hazar imperiýasy – 602–1016 ý.ý.
8. Uýgur döwleti imperiýasy – 740–1335 ý.ý.
9. Garahanlar döwleti imperiýasy – 932–1212 ý.ý.
10. Gaznawylar imperiýasy – 962–1183 ý.ý.
11. Beýik Seljuk döwleti imperiýasy – 1040–1157 ý.ý.
12. Horezm şalar imperiýasy – 1077–1231 ý.ý.
13. Altyn Orda imperiýasy – 1224–1502 ý.ý.
14. Timuryň beýik imperiýasy – 1369–1501 ý.ý.
15. Baburyň guran döwleti imperiýasy – 1526–1858 ý.ý.
16. Osmanlar imperiýasy – 1299–1922 ý.ý.¹

Her bir türk milletiniň, taýpalaryň gelip çykyşy hyýaly mifler bilen baglanyşykly-da bolsa, ýokardaky görkezgiç, ýagny türkileriň guran, dolandyran imperiýalary, döwletleri biziň atababa neberelerimiziň birligine, edermenligine, bir-birege arka-daş bolandyklaryna taryhy dogruçylyk hökmünde şübhelener

¹ Türk dünýäsi, Almaty, Astana, 2012.

ýer goýmaýar. Görnüşi ýaly, sanaw türkileriň ýaýran ýerleriniň göräýmäne bir bada ynanylmasy kyn ýaly bolup görünýän geografik çäkleriniň ýer togalagynyň örän giň meýdanlaryny öz içine alandygyna hem şaýatlyk edýär.

Şeýle-de bolsa, giň meýdany çäkleri eýelän türki döwletleriň döremeginiň taryhy hakykatdygyny delillendirýän, sebäplerine düşünmäge mümkinçilik berýän faktlar bar diýip hasaplaýarys. Olar “Oguznamalardyr”. Onuň 1990-njy ýyldaky neşiriniň düzüjisi N. B. Halymowyň sözbaşysynda “Oguznama” türki halklaryň köp asyrlaryň dowamynda başlaryndan geçiren gün-güzerany, ylaýta-da uzak taryhy ýoluň başlangyç döwürlerini suratlandyran-da, ertekilere çalyň edýär. Ýöne türki halklaryň ýuwaş-ýuwaşdan Gündogardan Orta Aziýa süýşmekleri, gadymy oturymly halklar bilen gatnyşmaklary, medeni, ykdysady gatnaşyklaryň, işjeňleşme-gi “Oguznamanyň” taryhy mazmunynyň güýjemegine getiripdir” diýmegi, bu eseriň umumy mazmunynyň taryh bilen häsiýetlendirýändigine şaýatlyk edýär. Biz şeýle taryhy Oguzhanyň we soňra onuň nebereleriniň dünýäniň gaty köp ýurtlaryny, ýerlerini öz tabynlygyna boýun egdirediklerinde anyk görüp bilýäris. “Oguzhandaky” şol ýörüşlerde alnan ýurtlary, ýerleri şu neşirdäki wakalara görä ýazyp görkezeliň: Hindistan, Çin, Maçyn, Tankas, Türküstan, Garçistan (Murgap derýasynyň töwerekleri – A. M.), Gazna, Gur, Zabol, Kabul, Başıgurd, Kark, Zulmat (Ural daglarynyň demirgazyk taraplary – A. M.), Derbent, Kürdistan, Diýarbakir, Irbil, Mosul, Bagdat, Rum, Frank (Pereň), Şam, Antakiýa, Damaşk (Damask), Karman (Kerman) Yrak, Müsür, Basra, Isfihan, Fars, Reý, Kazwin, Hamadan, Mazenderan, Gürgen, Horasan, Kúhistan, Dehistan, Hyrat, Itil (Wolga derýasynyň boýlary). Önde getirilen türki döwletleriň gurlan, döredilen ýerleri Oguzhanyň özüne birleşdiren, basyp alan ýerleridir. Beýleki käbir “Oguznamalarda” bularyň üstüne ermeni, azerbaýjan ýaly ýurtlaryňam atlary goşulýar.

Şeýlelikde, türkileriň, ýagny türki dilli halklaryň gelip çykyşynyň (genetikasynyň) aglaba ýagdaýda birligini, olaryň içki taýpa-tire böleklerini, ýaşayan ýerlerini, soňra olaryň özbaşdak bir millet bolup aýrylyşandyklaryny beýan edýän hyýaly we taryhy ýagdaýlar ylymda az däldir. Aşakda bu mesele hakynda gürrüň edilýän işleri, neşirleri, çykygytda görkezýäris.¹

Gelip çykyşyndaky, türkileriň örän köp ýerlerde, döwletlerde biri-biri bilen garylyp-gatylyp goňşulykda ýaşamaklary, bir howadan dem alyp, belli bir giňişliklere eýelik etmekleri, barşyp-gelşip durulmagy we hatda gatışyk nika çäreleri türkileriň dil babatda hem özara golaýlygyny şertlendiripdir. Dil diňe bir habar alyşmak meselesinde däl, eýsem-de bolsa türki halklaryň her biriniň medeniýetiniň, sungatynyň, edebiýatynyň döremeginiň, ösüş etaplarynyň we milli alamatlarda kämilleşmeginiň-de serişdesi bolupdyr.

Türki halklaryň iň gadymy, iň başky dili nähili bolduka? – diýen sowalyň döremegi tebigydyr. Biziň pikirimizçe, bu diliň düşegi hökmünde runi we Orhon-Ýeniseý ýazgylarynyň dili esas bolupdyr. Rus, türk, gazak we hatda türkmen alymlarynyň işlerinde “şol gadymy ýazgylardaky sözleriň ses alamatlaryna görä, saýlanyp alnan bölekleriniň türki taýpalaryň arasynda paýlaşylandygy” dogrusynda, hatda ol diliň beýleki türki däl halklaryň diline hem täsirini ýetirendigi dogrusynda (O. Süleýmanow – A. M.) käbir pikirler öňe sürülýär. Başga hili bolmagy mümkin hem däl ýaly görünýär. Dogry, soňra şol

---

¹ O. Süleýmanow. AZ i Ýa Iz-wo “Žazuşy”, Almaty, 1975; A. Bekmyradow. Amerikany kim ilki bilen açypdyr ýa-da Turkmennama giriş, Aşgabat, “Ruh”, 1992; F. Raşid Addin. Uguzname – Moskwa, “Dom Biruni”, 1991; A. Bekmyradow. Edebi Miras-ebedi miras. – Türkmenistan, 1992; Abulgazy Bahadyrhan. Türkmenleriň nesil daragyty – “Metbugat” 1991; Dünýä türkmenleri – “Ruh”, 1991; A. Begjanow. Göçülen akabalar, göçülen ýurtlar. – Aşgabat, “Ruh”, 1992; A. Bekmyradow. Andalyp hem Oguznamaçylyk däbi. – Ylym, 1987; Abulgazy. Türkler şejeresi – Nokis, Bilim, 1994; E. Halikow, M. Lafasow, M. Rustamow. Meromiz ildizlari – Taşkent, “Manawiýat” 2008; Güzel Ýazilar. Oguzdan bu süne – Ankara, 1966.

“paýlaşylan” dil arap, pars, çagataý dilleriniň täsiri netijesinde baýlaşdyrylypdyr we kämilleşdirilipdir.

Munuň şeýledigine tatar alymy H. Minnegulow “Öňki musulman giňişliginde ýazuw edebiyaty asyl nusgada okalypdyr, sebäbi tatarlaryň, özbekleriň, azerbaýjanlaryň, gazaklaryň edebi dili biri-birinden tapawutlanmandyr”¹ diýen sözleri-de tassyklaýar. “Edebi dil” hakda aýdylanda bolsa, her bir edebi diliň umumy aragatnaşyk–gepleşik dilinden hasyl bolandygy inkär etmesiz hakykatdyr. Galyberse-de, H. Minnegulow makalasynda şeýle umumy dile diňe dört sany milleti şärikli edýär. Aslynda, gadymy dil harmanynda türkleriň-de, gyrgyzlaryň-da, başgyrtlaryň-da, kumuklaryň-da, uýgurlaryň-da, dil taýdan türkileşen mongollaryň-da, garagalpaklaryň-da öz bir ülüşi bar. Dogry, bu diliň dörän we ýaýraw tapan merkezinden has uzakda “Zulmatda” – Günbatar Sibir giňişliklerinde, Kawkazyň günbatar demirgazygynda ýaşayan az sanly halklaryň (mysal üçin, balkarlar (bulgarlar), ýakutlar we başgalaryň) dili soňraky ýüzýyllyklaryň dowamynda örän köp özgerişlere sebäp bolupdyr. muňa garamazdan olar “düşünişip” boljak derejede öz ata-baba diliniň kadalaryny saklap galmagy başarypdyrlar.

Munuň şeýledigini örän köp taryhy we lingwistik çeşmeler bilen tassyklamak mümkin. Gyrgyz dilçileri K. Aşyralýewiň, S. Sydykowiň, gazak O. Süleýmanowiň, F. Sumeriň kitapларында bu hakda töwerekleýin durlup geçilýär.² N. A. Baskakowiň, H. G. Göroglynyň ylmy barlagларында hem giňişleýin durup geçilýär. Türkileriň ýaşayan ümmülmez çäkleriniň başgalaryny hasaba almanymyzda hem, diňe Sibir jelegaýларындaky türki taýpalaryň özüni “sanasaň sogaby bar” diýäýmeli.

¹ Miras, 2008, №36 122 sah.

² Aşyralýew K. Orhon-Ýeniseý žazma esteliklerindegi uňgu sözder. – Frunze Ylym 1963; Sydykow S. Orta Aziýa, Tüştik Sibir türk tilderinin leksikasyndagy arealdyk okşoştyktar jane aýyрмаçylyktar. – Frunze, Ylym, 1989; Süleýmanow O. AZiÝa – Almaty, Žazuşy 1979; Sümer Faruh. Oguzlar. – Istanbul, 1992.

Ol ýerde taýpalaryň sanyna görä, Altaý, Teleut, Telengit, Kumandin, Çolkan, Hakas, Şor, Barabin, Çulum-türk, Galmyk, Çat, Tof, Tuwa, Ýakut, Dolgan ýaly dil toparlary bar.¹

XIV asyrdä Siriýada ýaşan Jamal ed-Din Abu Muhammet Abdullah at Türki al Bulgat “Kitabi-l muştak fi lugatit türk ve’l kufçak-Muştak” (Кыпчак we oguz (türkmen) dilleri atly kitap ýazypdyr.² Şol kitapdaky barlaglardan we özüniň öwrenen çeşmelerinden peýdalanyň gyrgyz alymy S. Sydykow “Sibir türk tilde-rinin leksikasyndagy arsaldyk okşaştyktar žane aýyrmaçylyktar” (1984) diýen kitabynda köp sanly türki taýpalaryň dillerindäki meñzeşlikleri we tapawutlary ylmy-lingwistik jähetden hertaraply yzarlaýar. Kitapdaky degşirmelerden käbirini ýazyp görežýäris: Gyrgyz dilindäki “ak gül, gök gül, kyzyl gül, sary gül” ýaly aňlatmalar tuwalylarda “ak çeçek, gök çeçek, kyzyl çeçek, sary çeçek” şekilinde aýdylýar. Zähmet gurallary, mysal üçin “palta” gyrgyzlarda-da palta, altaýlylarda – palta, hakaslarda – palty, tuw dilinde – baldy, kazakça – balta, uýgur – palta (balta), özbekçe – bolta, türkmen dilinde–palta aňladylyar. Gyrgyzlardaky “tuz” sözüne altaý dilinde – tuz, tuwa dilinde – tuz, gazak dilinde – tuz, uýgur dilinde – tuz, özbek dilinde – tuz, türkmen dilinde – duz diýilýär.³

Gazak edebiýatynyň we umumy türki dilleriň bilermeni O. Süleýmanow gadymy türk sanskrit diliniň öz içinde ýörgünli bolandygyna okyjylarynyň ünsüni çekip, örän köp sözleri degşirip görýär. Ol şeýle ýazýar: Числительное “один” представлено в современных тюркских языках формами: пир (шорское), пир (хакасско-тувинское), пер (чувапское), бир (азербайджанское, кумыкское, туркменское, алтайское, бийр (ногайское,

¹ Selýutina I. RYA-nyň Sibir bölüminiň filologik institutynyň işgäri, filologiýa ylmylarynyň doktory, professor – Týurkskiýe ýazyki Sibiri – “Türki dünýäsi” Almanahy, – Astana, 2012, 211–235 sah.

² Sydykow S. Ýatlanylýan kitap, Frunze, 1984.

³ Islam ansiklopedisi. – Istanbul, 1993, jilt 7, 314 sah.

каракалпакское, киргизское, узбекское, казахское, уйгурское, турецкое), бер (татарское, башкирское), биир (якутское).¹

Olžas Süleýmanowuň örän dogry kesgitlemesine görä, “Тюркским санскритом считается язык орхоно-енисейских памятников (VIII в). Развитием его – язык памятников восточного Туркестана (X–XI–XIII вв.), где сохраняются его нормы в языках современной огузо-карлукской-уйгурской группы (туркменский, азербайджанский, турецкий, узбекский, уйгурский).²

Şunuň ýaly çingtewli barlaglar awtory Orhon-Ýeniseý ýazgylarynyň netijesinde dörän türki-sanskrit diliniň Ýewropa, rus dillerine, aýratynam, ukrain diline ýetiren ýiti täsirini “Igoryň polky hakynda söz” atly Kiýew rusy zamanlary barasynda ýazylan halk döredijilik eseriniň üstünden eltýär.

Şeýlelikde, türki dilleriň özara baglanyşyklary dogrusyndaky dünýä ýurtlarynyň ençeme alymlary tarapyndan uymkly öwrenilen we olaryň umumadamzat gatnaşyklarynda möhüm orny eýeländigini baradaky pikirleri bu diliň dünýä dilleriniň iň bir ýaýrawly we kuwwatly dilleriniň biri bolandygyna, onuň häli-häzirlerem ähmiýetini saklap gelyändigine şaýatlyk edýär.

Türki halklaryň öz içlerinde we daşarky älem bilen gatnaşyklarynda, olaryň diliniň, döp-dessurynyň, medeniýetiniň ýaýrawynyň giňemeginde gadymy ýüpek ýolunyň ähmiýeti ýörite bellemäge mynasyp.

Türkmenistanyň YA-nyň Arheologiya we etnografiya institutunyň ylmy işgärleri – Tirkeş Hojanyýazow, Aýdogdy Gurbanow we Meret Öwlüýägulyýew galamdaşlykda ýazan kitaplaryny “Beýik ýüpek ýoly we Türkmenistan” diýip atlandyrypdyr. Ýörite bu möhüm tema bagyşlanan kitapda onuň

---

¹ Süleýmanow O. Aziya – Almaty, Žazuşy, 1975, 147 sah.

² Şol ýerde, 221 sah.

ähmiýeti barasynda degerli gürrüň edilýär. B.e.öňki II asyrdan gözbaş alyp gaýdan bu ýol biziň eýýamymyzyň XVI asyrynda öz içine alyp, 1.5 müň ýyllap dowam edipdir.¹ Onda “Günbatarda Hytaý, Gündogarda Hindistan, günbatarda Gresiýa, Müsür, Rim aralygynda emele gelen Beýik Ýüpek ýolunyň ugurunda ýerleşen Türkmenistan dünýä siwilizasiýasynyň gadymy ojaklarynyň arasynda özboluşly köprülik hyzmatyny ýerine ýetiripdir. Bir ýarym müň ýylyň dowamynda Türkmenistanyň üstünden geçýän Beýik Ýüpek ýoly Nusaý, Merw, Dehistan, Köneürgenç, Amul ýaly şäherlerimizi dürli halklaryň medeniýetleriniň özara baýlaşmagynda, kämilleşmeginde, maddy we medeni-ruhy gymmatlyklaryň alyş-çalyş edilmeginde uly ýardam beren döwrüniň gülläp ösen uly ylmy we medeni merkezlerine öwürlipdir” – diýip nygtalyp bellenilýär.²

Alnan mysaldaky dürli halklaryň medeniýetleriniň özara baýlaşmagy, medeni-ruhy gymmatlyklaryň alyş-çalyş edilmegi hakyndaky pikirler bizi has köp gyzykandyrýar. Gahryman Arkadagymyzyň Beýik Ýüpek ýoluny “Parahatçylygyň we dürli halklaryň medeniýetiniň goşulşmagynyň ýoly” şekilinde häsiýetlendirmegi ýöne ýere däl”.³ Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň Beýik Ýüpek ýoly baradaky pikirleri onuň syýasatynda, ylmy, edebi-çeper döredijiliginde dowamly häsiýete eýedir: “Kaşan köşkleri, metjit-medreseleri, kerwensaraýlary, kitaphanalary bilen şöhrata beslenen türkmen topragyň üstünden geçen Beýik Ýüpek ýoly bolsa, diňe geografiýa we ykdysady taýdan däl, eýsem, ruhy nukdaýnazardan hem Gündogar bilen Günbataryň medeniýetlerini birleşdirýän köprü, adamzadyň bitewlüginiň aýdyň nyşanlarynyň birine

¹ Ýatlanan kitap, Aşgabat, Ylym, 2011-nji ýyl.

² Şol ýer, 3 sah.

³ Gurbanguly Berdimuhamedow “Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky sözmek bagtdyr” – Aşgabat, TDNG, 2007, 14 sah.

öwrülipdir. Elbetde, Beýik Ýüpek ýolunyň türkmeniň “Ruhy nukdaýnazarly” halk bolup kämilleşmegine täsiri görnetindir, inkär edilmesiz bir hakykatdyr.¹

Milli Liderimiz “Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi” atly jemagatçylyk häsiýetli kitabynda meselä dahylly pikirlerini jemledi. Kitap alty bölümden ybarat bolup, olar yzygiderlikde “Jeýhunynyň maksady”, “Gadymy Merw”, “Sarahs bilen Änewiň aralygynda”, “Nusaýdan Dehistana çenli”, “Daşoguzynyň gadymy topraгыnda” diýlip atlandyrylýar. Birneme öňe gidip aýtsak, “Durnukly ösüş maksatlaryny amala aşyrmak bilen baglylykda ulaglaryň ähli görmüşleriniň arabaglanyşygyny berkitmek” atly mowzuk bilen Birleşen Milletler guramasynyň Baş assambleýasynyň 2017-nji ýylyň 20-nji dekabrynda kabul eden Rezolýusiyasynda “Türkmenistan hökümetiniň BMG-nyň durnukly ulag ulgamy boýunça birinji Ählumumy maslahatyny geçirmek bilen baglanyşykly tagallarynyň oňlanylýandygy we Ählumumy maslahatyň syýasy meseleleri boýunça borçnamalary we teklipleri hakyndaky Aşgabat beýannamasyna kanagatlanma” bildirilýär.² Ýurdumyzyň keşbine degişli bu wakanyň Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Türkmenistan – “Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi” atly kitabyndaky wakalar we ondaky mazmundyr ideýalar bilen gös-göni baglanyşyandygyny aýtmak gerek. Çünki häzirki zaman ulag serişdelerini, olaryň howpsuzlygyny, ösüş etaplaryny, köpgyraňlylygyny öwrenmekde we durmuşa ornaşdyrmakda onuň taryhyna nazar aýlamak zerurdyr we ol ylmy jähetden-de peýdalydyr.

Kitabyň awtory turuwbaşdan “Türkmenistan, belli bolşy ýaly, aragatnaşygyň halkara ýollarynyň” çatrygynda ýerleşändigini üçin, geografik taýdan örän amatly ýagdaýa eýe-

---

¹ Gurbanguly Berdimuhamedow. “Ösüşiň täze belentliklerine tarap”, Saýlanan eserler, 6-njy tom, 2013, 200 sah.

² Edebiýat we sungat, 2017, 29-njy dekabry.

digini bilip, meseläniň gadymyýete degişlidigini göreniňde, onuň häzirki tehnologik ösüşleriň zamanynnda hem ähmiýetini ýitirmeyändigine ünsi çekýär.¹ Beýik Ýüpek ýolunyň Türkmenistana gelýän we çykyp gidýän ugurlarynda Azerbaýjanyň, Özbegistanyň, Gazagystanyň, Gyrgyzystanyň ýerleşýändigini belenilýär. Emma onuň Günbatar Ýewropa, Russiýa, Afrika döwletleriniň-de üstünden geçýändigini, şeýle bolansoň onuň öz wagtynda ýurdy ýurt, halky halk bilen ýakynlaşdyran söwdakdysady, ruhy-medeni jähetlerden global hadysa bolandygy kitapda edilýän gürrüňlerden açyk aňlanylýar.

Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedow kitabyndaky “Gadymy ýoluň Hazar deňzinden günbatara, Amyderýadan gündogara, Üstýurt düzlüginde demirgazyga, Köpetdagiň gerişlerini aşyp, Günorta sary uzaýan ýollaryň ugry bilen Türkmenistan medeniýeti dünýä ýaýrady, Oguz paýhasynyň kökleri yklymlara uzady” diýen setirler ýazaryň esasy maksadyňy, öňe sürmek isleýän ideýalaryny aňladyp gelýär.²

Gadymy Beýik Ýüpek ýolunyň “taryhy” Türkmenistanyň baş welaýatynyň “taryhy” bilen baglanyşdyrylýar. Olara ýörite sözbaşylar goýulýar. “Taryhy” sözünü goşa dyrnaga almagymyzyň sebäbi, onuň welaýatlaryň her biriniň şu günki ýaşayşy bilen-de utgaşdyrylýanlygy üçin. Eserde wakalara düýniň we şu günüň nazarýeti bilen deň-derejede garalýar. Döwürleriň şu hili ylmy-çeper stilde utgaşdyrylmagy hem-ä ony gyzykly edýär, hem-de agramyny artdyrýar. Ýokardaky bölümlerden daşgary, “Ertelikler dünýäsinde” diýlen bölüm hem berilýär. Bu bolsa Beýik Ýüpek ýolunyň biziň medeniýetimize, halk döredijilik ul-

---

¹ Gurbanguly Berdimuhamedow “Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi” – Aşgabat, TDNG, 2017, 7 sah.

² Gurbanguly Berdimuhamedow Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi. – TDNG, 2017, 15, 18 sah.

gamyna, edebiýatymyza ýetiren täsirlerini anyk delillerde görkezmege düýpli çemeleşilendigine şaýatlyk edýär.

Beýik Ýüpek ýolunyň hyzmaty, hemme zatdan önürti onuň dürli halklaryň özara köpugurly baglanyşygyna badalga berendiginden we şol başlangyjy bir ýarym müň ýylyň dowamynda kämilleşdirip gelenliginden ybaratdyr. Haryt alyş-çalyşygy bir halkyň beýleki bir halkyň ykdysady mümkinçiligine göz ýetirmäge, olaryň etnografik, dil, käbir milli döp-dessurlary bilen tanyşmagyna esaslar döredipdir. Şol halklaryň durmuşynda rowaçlanýan geň-enaýy, täsin hekaýatlaryň, rowaýatlaryň, gyzkly gürrüňleriň biri-biriniň ýaşasýyna aralaşmagyna tutalga bolupdyr, bu hakda kitapda şeýle diýilýär: “Ýerli täzelikler, il içinde eşidilen täsin gürrüňler täjirleriň indiki barjak ýurtlaryna aýlanypdyr. Jahanyň dürli ýerleriniň täsinlikleri bolsa türkmen topragynda galypdyr. Soň olar dilden-dile geçipdir, her kim öz düşünjesine görä, eşidenini gürrüň beripdir. Her bir hekaýata ony gürrüň berijiniň duýgulary, paýhasy siňipdir”.¹

Munuň şeýle bolmagy tebigydyr. Özem ol gürrüňleriň köpçülikleýin we köptaraply ýaýrawa eýe bolandygyny göz önüne getirmegem mümkin. Çünki onlarça, belki ýüzlerçe ýükli düýelerden durýan kerwenlerde täjirler, hakyna tutulan işçiler, gorag toparlary bolupdyr. Olar baran ýerlerinde – kerwensaraýlarda, bazarlarda birnäçe aýlap çaklaň toparlar bolup ýaşapdyrlar we işläpdirler. Şeýle bolansoň, şol toparlarda olaryň her biriniň başga-başga rowaýatdyr legendalary, öz ýaşasýuş-durmuşy, döp-dessurlary, ertekileri, halk döredijiligi barada gezekleşikli söhbetleriň boljakdygy düşnüklidir. Şol bir wagtyň özünde şonuň ýaly toparlaryň gürrüňleri biri-birinden tapawutlanypdyr. Kimdir biri bu ýerde bolan, düşlän, gören ýerlerini öz ýaşayan ýe-

---

¹ Gurbanguly Berdimuhamedow “Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi” – Aşgabat, TDNG, 2017, 59 sah.

rindäki atlar bilen atlandyrypdyr. Mysal üçin, bizdäki “Maňnyr galanyň gadymy ady Halap. Ol Siriýadaky Halap şäheri bilen atdaş. Dessanda (“Şasenam – Garypda” – A. Mämmedow) Şamaha, Diýarbakir şäherleri hem bar. Munuň hem harbaçylyklary bärde bar bolmaly. Olar Kawkazda hem-de Türkiýede meşhur bolan Şamahy hem-de Diýarbakir şäherleriniň atdaşlarydyr”.¹

Mysal getirilen şäher atlary Kerweniň düzüminde Siriýalynyň hem, Kawkazlynyň hem bolandygyna şaýatlyk edýär. Dogrusy, kerwende, köpsanly millet wekilleri bolupdyr. Leyli hem Mejnun hakyndaky ylahy yşk ahwalaty, “Müň bir gijedäki” erteki-kyssa hekaýatlary, hatda “Gurhanda” duş gelýän “Ýusup-Züleýha” bilen bagly rowaýatlaryň taslamalarynyň türkmen topragyna getirilmeginde Beýik Ýüpek ýolunyň gatnaşyklarynyň hyzmatynyň uly bolandygy şübhesizdir, şeýle-de Arkadagymyzyň kitabyňyň “Ertekiler dünýäsinde” atly bölümünde, “rowaýatlaryň aglabasy ähli halklar üçin umumy sýužete eýe bolup, halklaryň arasyndaky gatnaşyklaryň nähilidigine garamazdan, ähli haklara mahsus şol bir äheňler duş gelýär. Syýasy-durmuş maksatlary ol döwürlerde adamlary hemişe at üstünde ýolda bolmaga getiripdir, şunuň özi hem bu halklaryň ýaşayşynyň, garaýyşlarynyň umumylygyny kemala getirip, her bir halkda umumadamzat düşünjesi esasynda ýüze çykypdyr. Ösüşiň ýollarynyň meňzeşligi akyl-paýhasyň hem meňzeşligini esaslandyrypdyr.

Başga halkdan özüniň ýaşayş-durmuş şertlerine, halkyň isleglerine laýyk gelýän, ruhuna kybap aýratynlyklary kabul edýärler. Islendik zat öz-özünden däl-de, milli özboluşlyklaryň täsiri bilen, dördedijilikli işlenilip kabul edilipdir”.²

¹ Gurbanguly Berdimuhamedow “Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi” – Aşgabat, TDNG, 2017, 266 sah.

² Gurbanguly Berdimuhamedow “Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi” – Aşgabat, TDNG, 2017, 274–276 sah.

Beýik Ýüpek ýoly diňe bir öz döwrüniň hadysasy däl. Ol asyrlaryň hadysasydyr. Ol syýasy-ykdysady jähetden, ruhy-medeni taýdan, edebi-çeperçilik babatda umumy durmuş zerurlyklarynyň oňyn çözgütlerine itergi berdi, hatda halklaryň pikirlenmeň ösüşini belli derejede çaltlandyrdy. Olaryň atlarynyň dünýä möçberinde tanalmagyna goşant goşdy. Gahryman Arkadagymyz halka düşnükli bolan edebi dilde ýazan kitabynda “Beýik Ýüpek ýoly häzirkі zaman dünýämizde nähili mazmuna eýedir” diýen sowaly keserdip goýýar we oňa örän ýerlikli jogaplar berýär:

“Onda häzirkі nesilleriň öz halkynyň – beýleki halklaryň kökleri bilen bir zynjyra – düzülen geçmişiň ösen siwilizasiýalarynyň mirasdüşerleriniň kökleriniň gadymylygyna bolan buýsanjy jemlenendir”.¹

Kitap örän bilermenlik bilen ýazylypdyr. Onda getirilýän ençeme rowaýatlar, ertekiler, dessan wakalary “kökleri bilen bir zynjyra düzülen” gadymyýetden gaty köp halklaryň, şol sanda türkmen halkynyň-da edebiýatyna, ruhy älemine gelip goşulan baýlyklardyr. Her bir halk tarapyndan millileşdirilen, gaýtadan işlenip kämilleşdirilen ol baýlyk (halkara dil alyş-çalyşyklary babatda hem A. M.) häzirkі zaman nesillerimizi häli bu güne gyzyklandyryp gelýär. Olaryň döreýşiniň haýsy halka, haýsy ýurda, haýsy millete degişlidigini has doly we gutarnykly anyklamak kyn. Emma olaryň hersiniň Beýik Ýüpek ýolunyň düzümine giren täjirler, hyzmat işçileri, goragçylar tarapyndan Merkezi Aziýa getirilen “gönezlikdigi” welin şübhesizdir.

Türkmen halkynda goşup aýtsak, türki halklaryň taryhynda hat-ýazuwyň emele gelşinde hem, elipbiýiň döreýşinde hem umumylyklar bar. Ýazuw-elipbiý (alfawit) esasynda, dil bolsa ses esasynda hasyl bolýar. Şoňa görä biz önde türki halklaryň dilindäki umumylyklary we aýratynlyklary gözden geçirdik. Indi türkmeniň

¹ Gurbanguly Berdimuhamedow “Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi” – Aşgabat, TDNG, 2017, 297 sah.

gadymy döwürde ýazuwy bolupmy? – diýen sowala jogap bermegi wajyp hasaplaýarys. Bu ýerde biz hemme zatdan öňürti Orhon-Ýeniseý ýazgylaryna, Ongin ýazgylaryna göz aýlamaly bolýarys.

Filologiýa ylmylarynyň doktory Rahman Rejebowýň “Gadymy türkmen edebiýaty” atly kitabynda hem has giňden gürrüň berilýär. VI asyryň ikinji ýarymyna ýakyn bir döwürde türk kaganaty döreýär. Bumyn kagan 522-nji ýylda Jujanlary ýeňip, kaganaty döredýär. Ol gaty köp ýyllar dowam edýär. Türk kaganatynyň şol uzak ýyllaryň dowamynda, Bumyn kagandan başlap, Istemi kagan, Ilteriş kagan, (Kültegin – A. Mämmedow), Muhan kagan (Bumynyň ogly – A. Mämmedow), Tobo kagan (Muhanyň ogly), Kapagan kagan (Ilterişiň aýalynyň erkek dogany – A. Mämmedow), Mogilýan kagan (Ilterişiň ogly, Bilge kagan – A. Mämmedow), Ozmuş kagan, Moýun Çor (Uýgur hany – ýöne ol oguz bolupdyr – A. Mämmedow) we başgalar. Şu kaganlaryň hemmesi özleriniň aslyny oguz bilen baglanyşdyrypdyr. Şeýle bolansoň, R. Rejepow Orhon ýazgylaryny “Orhon-Oguz ýazgylary” diýip atlandyrýar. Orhon ýazgylaryndan başga Talas hemde Ýeniseý ýazgylary-da bar. Şu üç topar (Orhon, Talas, Ýeniseý)... ýazgylar türkmen edebiýatynyň eserleridir” – diýip awtor tassyklaýar. Sebäbi oguz-orhon ýazgylaryny “Ongin ýazgysy”, “Bilge kagan hormatyna ýazgy”, “Kültegin hormatyna ýazgy”, “Tongikuk hormatyna ýazgy” şeýle hem “Kuýen Çor”, “Moýun Çor” hakyndaky ýazgylary hasyl edýär. Daş plitalara oýulyp ýazylan şol ýazgylar gadym döwürlerde hem oguzlaryň elipbiýiniň (alfawitiniň), ýazgylar bolsa oguz ýazuwynyň bolandygyny alamatlandyrýar.¹ Türki halklaryň häzirki zaman dili, şol ýazgylardan gözbaş alyp gaýdýar.

Munuň deliline şol ýazgylaryň her birinden bir bölegi asly nusgalary we terjime bilen görkezip gitmegi dogry tapýarys. Sag

---

¹ Rejebow R. Gadym türkmen edebiýaty – Aşgabat, Ylym, 1991.

tarapdaky Ongin ýazgysynyň ikinji bölegi: “2. Kelip ertimiz ekin ara-ara beg ýagy bolmys tegmeçimen teýin, sakyntym taňry bilge kaganka sakynu esir küçig bersegem bar ermis erinç. Tegdükin üçün... ýygdy m ebke tegdüküm uruş kylyp. Terjimesi: Biz gaýdyp gelyärdik, iki beg biri-birine ýagy boldy, men bularyň dawasyna gatyşmaýyn diýip oýlandym. Taňry dek Bilge kagan hakynda aladalanyp, işimi, güýjümi oňa sarp edesim geldi. Onuň hüjüm edeni üçün men (duşmany) ýykdy m, uruşa-uruşa öýe gelip ýetdim.”¹

Asyl tekstdäki “Beg, ýagy, uruş” sözleri şu günki dilimizde, çeper eserlerde sataşýar. “Kelip” (gelip) sözünde ýapyk “k” açyk “g” bilen ornuny çalyşypdyr. “Üçün” sözi hem şeýle “Güýç” sözi asyl nusgada “Küçig” bilen aňladylypdyr.

Ýaýmyş–dargatmyş, tamgan tarkan–titul, ýorymys–ýadamyş, bat–ýaramaz, bitig–ýazgy, ýazgyly daş, ýabyz–erbet.² Sözüň diňe şu altysy türkmen dilinde öz manysynda düşünmezçe däl: “Ýaýmak” “dargatmak” diýilmände-de düşnükli, Bat–häzirk di limizdäki “bet” sözi-de “ýaramaza” ýakyn manylarda (garagol, ýoknasyz, dawaçyl we ş.m.), “Bitig” ýazmak manyda häzirem seýregräk-de bolsa ulanylýar. “Ýabyz” – “Ýowuz” bolsa gerek.

Kulte gin hormatyna u ly ýazgynyň 27-nji bölegi:

“Tiýin, türk budun üçün tün udymadym, күntüz olurmadym. Inim Kültigin birle eki şad birle ölü ýitü kozgantym, ança kazanyp biriki budunyg ot sub kylmdym, men özim kagan olurtukyma, ýir saýy”. Manysy: (Türk halky üçin gije ýatmadym, gündiz olurmadym (ynjalyp bilmedim – A. Mämmedow). “Inim Külte gin birle iki sany şad bilen birlikde ölüp, ýitip köp ýurtlary aldyk, şonça alan ýurtlarymyzda halklary, ot, suw bilen gyrmadym, Men özüm kagan bolanymda”.³

¹ Şol ýerde, 29 we 37 sah.

² Şol ýerde, 29 we 37 sah.

³ Şol ýerde, 29 we 37 sah.

Düşündüriş

Asyl tekstde hem şu günki düşnükli sözler ýok däl. Mysal üçin, türk, üçün (üçin), tün (gije), küntiz–gündiz, ini (inim), birle (bile, bu söz türkmen poeziýasynda häzir hem köp ulanylýar – A. Mämmedow), eki (iki), ölü-öli-ölüp, ýiti-ýitip, kozgantym (gozganyp), ot sub (ot hem suw), men özüm, kagan we başgalar.

Bilge kagan (han Mogilýan) hormatyna ýazgy:

3a. Küni tegdük üçün ýagy bolty. Bir ýylka dört ýoly sünüşdim. Eň ilki Tory balykda sünüşdim. Togla ügüzig ýüzti keçip süsişdim. Ekinti anta Arguda sünüşdim. Süsin sançdim, ilin altym. Üçinç Çuş başynda sünüşdim, türk budun adak kamaştdy ýablak. Many-sy: “Ötlerine görüplik keseli degeni üçin, bize ýagy boldular. Bir ýylda olar bilen dört gezek söweşdim. Birinji gezek Torybulakda söweşdim. Goşunym Togla derýasyny ýüzüp geçdi. Ikinji gezek Arguda söweşdim. Goşunyny sançdym, ilini aldym. Üçünji gezek Çuş başynda söweşdim. Türk halkynyň aýagy gowşady”.¹

Asyl nusgadaky “Ýagy”, “bolty” (boldy), bir ýylka “tört ýoly” (bir ýylda dört ýola), “en ilki” (iň ilki), “ýüzti keçip” (ýüzüp geçip), “sançdym, ilin aldym” ýaly sözler häzirki zaman dilimize golaýdyr.

Tanýukuk hormatyna ýazgy:

27. Any subug baralym. Ol sub kody bardymyz. Sanagaly tüsürtimiz. Atyg yka baýur ertimiz. Kün ýeme, tün ýeme ýelu bartymyz. Terjimesi: Any derýasy boýunça ýöräliň. Biz bu derýanyň aşak ugruna ugradyk. Goşuny sanamak üçin düşdük, atlary bagladyk, gije-gündiz haýdadyk.² Tekstdäki “baralym” (“Ýöräliň”, sanagaly” (sanamak, jemlemek üçin), “kün ýeme, tün ýeme” (gündiz diýmän, gije diýmän”) ýaly sözler bu tomdayky gürrüňiň umumy manysyny hiç bir kemçiliksiz açyklaýar.

¹ Rejebow R. Ýatlanan kitap, 47–52 sah.

² Şol ýerde, 60 we 65 sah.

Moýun Çor hormatyna ýazgy (Gündogar tarapy)

17. “Taý bilge tutuk ýablakan üçün bir eki atlyg ýablakyn üçün kara budunym öltiň, ýetdiň, ýanançik, ölmeçi, ýetmeçi sen–tidim. Ýene isig küçig birgil, tidim, eki aý kütdim, kelmedi. Sekizinç aý bir ýaňyka su ýoryýyn tidim. Tug taşkyr erikli”. Terjimesi: “Tat bilge tutugyň nejisligi üçin, bir-iki atly-abraýly adamyň ýaramazlygy üçin, sen, garamaýak halkym öldüň, ýitdiň, ýene boýun bol, ölmez sen, ýitmez sen–diýdim. Iki aý garaşdym, gelmedi. Sekizinji aýyň birinde goşun çekdim. Tuglar ýola çykdy”.¹

Umumy tekst okalanda tutuş topbagyň aňladýan manysy düşünmezçe däl: Tat-tire, taýpa ady bolsa gerek. Bir, iki, atly, kara (garamaýak), öl (tüň), ýit (ýet) – diň, ýana – içik (her niçik bolsa gerek) ölme (çi), ýitme (ýetme) çi, tidim – diýdim, aýtdym. Ýene (ýene) isig (yssy, bu ýerde yhlasly) küç (güýç) iki, bergil iki aý, kütdim (garaşdym), kel (gelmedi, sekizin (ji) birýanly (etmek üçin), ýoruýyn (ýöriş edeýin), tug (baýdak, älem) – bularyň düýp sözleri we goşulmalary başgarak aýdylýan-da bolsa, türkmen dilindäki şol bir manylary berýär.

R. Rejebow kitabynda ol ýazgylardaky sözleriň manylary bilenem okyjysyny tanyşdyrýar. Biz şol düşnüksiz sözler diýilýänleriň içinde häzire çenli öz manysyny saklap gelýän hem-de häzirki zaman dilimize manydaş sözleri görkezip gidýäris.

Gadymy oguz–orhon ýazgylarynyň gadymy türki elipbiýinde ýazylandygyny R. Rejebow ýörite nygtaýar. Sebäbi sesleriň tertipleşdirilen, esaslandyrylan formasynyň ýok ýerinde ýazuwyň hem bolmajakdygy şeýle-de düşnüklidir. Kitapda şol elipbiýiň şekili hem ýerleşdirilipdir.²

¹ Rejebow P. Ýatlanan kitap, 71–75 sah.

² Rejebow P. Ýatlanan kitap, 313 sah.

Tüketi – tüketmek	Ýasa (r) – ýasamak, bejermek
Ini – ini	Biçin, bijin – maýmyn
Ilgeru (ileri) – öňe	Sök – sökmek
Kun – gün (Gün)	Ilka – ilkinji, birinji
Içerki – içinde	Ýabsyz (ýabysyz) – atsyz, pyýada
Emti (indi) – indi	Ýolgaly (ýolmak) – talamak
Kisi – kişi	Korgu – gorky
Üzes – bölek, ülüş	Mag (tamak) – öwgi
Ti – diý, aýt	Emgeť – emgek, horlamak
Arkys – kerwen (argys)	Sygyn – sugun
Aryk – hor	Kan – han
Açsyk – aç (aç bolmak)	Esi – eýesi
Bynta – munda	Tirmen – diýr men
Nenneň – nähili, neneň	Ýuýka – ýuka
Bitig – ýazgy	Topla (galy) – ýygnamak
Tüz – dogry, düz	Ýerçi (ýerli) – ýol belet
Tüzsiz – egri, dogry däl	Tut – tutmak
Bolçun – bolsun	Bas – basmak
Siňli – bajy, uýa	Kara (gu) – gara (wul)
Ýalaň (yn) – ýalaň (aç)	Tuýmady – duýmady
Kut (gut) – bagt	Neke (nege) – ne üçin
A (d) gyr – A (ý) gyr	Ört (ot, ýalyn) (gara ört boldy)
Erikli – (Erikli) – azat, erkin	Iki uç – iki ýany, iki ganaty
Alp (agy) – batyr	Eňilki aý – ilkinji aý
Ýazyňa – ýazyňa	Ýaňy – täze
Bilig – bilim	Şaşyp – çaşmak, adaşmak

Biziň 1-nji bölümimizde türkleriň gelip çykyşy, dili, Beýik Ýüpek ýoly, gadymy ýazuw ýadigärlikleri bilen baglanyşdyrandygymyzyň öz bir sebäbi bar: medeniýetiň şu hili gadymylygy, halkyň ruhy älemine daşarky oňaly hadysalaryň täsiriniň bolmagy, olaryň ir döwürlerde ägirt uly meýdan çäklerini ýeri öz içine alýan kaganatlary döredenligi türki kowmuň adamzat jemgyýetiniň diýseň kuwwatly bir pudagy bolandygyna, şol sebäp-

li onuň umumadamzat ýaşayşyna öz täzelikleri, özboluşlylygy bilen goşant goşup gelendigine şaýatlyk edýär. Bu-bir. Ikinjiden, oguz türkileriň taryhynda dünýä belli şahsyýetleriň – matematikleriň, geograflaryň, astronomlaryň, etnograflaryň, kompozitorlaryň, taryhçylaryň, filosoflaryň, dilçileriň, edebiyatçylaryň, şahyrlaryň ösüp ýetişendikleriniň (fundamentiniň) binýadynyň hem, häzirki zaman ylym-bilim ösüşleriniň-de aýlanyp-dolanyp ýene-de şol gadymyýet bilen baglanyşyklaryny inkär edip bolmaýan bir hakykat bolup durýar. Munuň şeýledigini dünýäniň köpsanly taryhçylary, edebiyatçylary, syýahatçylary hem häli-bu güne çenli tassyklap gelýärler.

Gürrüňlerde getirilen faktlar, ýagdaýlar, wakalar umumy türkilerde dahylly bolsa-da, onuň aýratyn oguz topany türkmenlerine has ýakyndygyny aýtmak gerek. Çünki özleriniň kökleri, diliň taryhy barada ýazsalar-da, beýleki türki döwletlerde gadymy oguz elipbiý, şol elipbiý esasynda ýazuwyň emele gelendigini, onuň dünýäniň beýleki ýazuwlary bilen meňzeşlikleri, aýratynlyklary ylmy nukdaýnazardan entek ýeterlik derejede öwrenilmeýär.

Sowet zamanasy diýilýän döwürde, hamana diýersiň, ilki-ilkiler türkmen edebiyaty “köksüz” bir edebiyat hökmünde häsiýetlendirilip, onuň taryhy diňe XVII–XVIII asyr bilen baglanyşdyrylyp gelindi. Ýokarda beýan eden ýazgylarymyz-beýlede dursun, Oguznama-da, Ýusup Balasuçunlynyň “Kutatgu biligi-de”, Mahmyt Kaşgarynyň “Lugat-it-türki-de” edebiyat taryhymyzdan orun alyp bilmedi. Edebiyatçylaryň arasynda aýdylyşy ýaly “Gorkutdan” gorkup gezdik. Emma şu eserlerem, has gadymy döwürlere degişli Ärsak ýaly rowaýatlarymyzam Oguz-Orhon ýazgylaryna (olar hem taryhy, hem çeper edebiyat nusgalarydyr – A. Mämmedow). görkezilýän

taryhy ösüşiniň – edebi-çeper, sosial-taryhy prosesiniň bitewi bir türki zynjyryň, ruhy hazynanyň, medeniýetiň, hünjü düzüminiň gös-göni dowamy bolandygy şu günki nazaryetden garanyňda münkürlige ýer goýmaýar.

Dogry, VII asyrdan ta XVII asyra çenli aralyk gadaganlyklar, göz önünde tutulsa, uly bir boşlugy ýatlatmanam durmaýar. Emma, aslyýetinde hiç hili boşluk ýa hem uzak säginmeler bolmandyr. Ýokarda agzalýan mesele Garaşsyzlyk ýyllarynda has-da äşgär görnüşde “türkmene gabasy” diýlişi ýaly, uly bir bölek bolup görüldi. Köp ýyllaryň dowamynda VI asyryň ortalarynda araplaryň Merkezi Aziýa we Kawkaz ýerlerine basybalyjylykly ýörişleriniň netijesinde arap ýazuwynda (jezitçe) arap, pars, türkmen dillerinde eserler ýazan ençeme akyldarlardan galan miras munuň göze dürtülip duran delilidir.

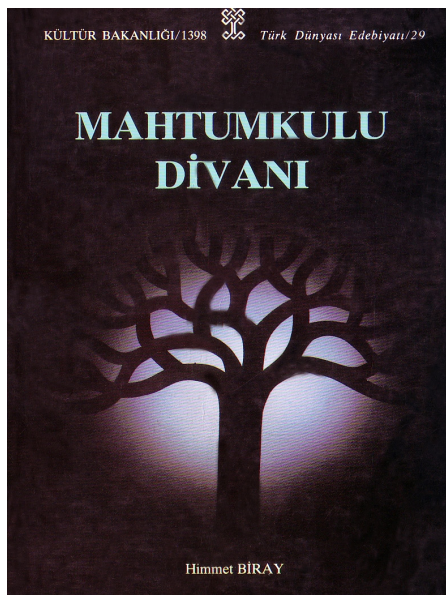
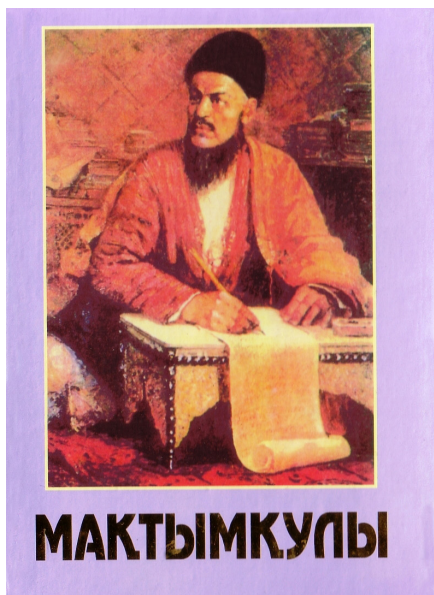
Geçen asyryň ýetmişinji ýyllarynyň başyragyndan ýagdaýlar birneme gowulaşyp ugrady. Bu döwürde “geçmişin ýaramaz galyndylary” diýlip “gum astynda” ýatan gadymyýetiň çeper nemunalaryna “böwrümizi diňläbräk” ýüzlenilip ugraldy. Yslamyýet şahyrlary hökmünde ret edilip gellenen Hoja Ahmet Ýasawy, Gul Süleýman Bakyr gamy (Hekim Ata) ýaly ägirtler hakda tanyşdyryş makalalar ýazyldy, Garajaoglan, Ýunus Emre, Möwlanana Rумы ýaly kysmaty ata Watanyndan daşa baglanan akyldarlar, şahyrlar hem türkmen edebiýatynyň taryhynda ýatlanylady.

Emma barybir başga-da köp şahyrlaryň, alymlaryň atларыny tutmaga döwlet tä Garaşsyzlygyny alyança mümkinçilik bolmady. Ýeri gelende, olaryň käbirleriniň atларыny agzamak isleýäris: Muhammet Awfy, Abu-Sagydy-Mähneýi (Mäne baba), Pälwan Mahmyt Horezmi, Enweri Abywerdi, Aly (“Kyssaýy Ýusubyň” awtory), Burhaneddin Siwasly, Baýram

han, Barhurdar türkmen, Babyr, Mahmyt Zamahşary, Abulfazyl Muhammet, Ebu Osman Jahyz, Reýhan Horezmin we başga-da, dürli asyrlarda ýaşan arap, pars dilinde, ýazuwyna da eserler döreden söz ussatlarynyň döredijiligini Dawud Orazsähedow, Rahmanberdi Godarow, Gurbangül Guzuçyýewa, Kakajan Janbekow, Rähmet Gylyjow, Gözel Kömekowa, Rahymmämmed Kürenow, Atabaý Nazarow, Kakajan Ataýew, Araznepes Mämmedjumaýew, Nursähet Şirimow ýaly alymlar, ýaş edebiýatçylar türkmen diline geçirdiler. Kitaplaryny ýörite sözbaşylar ýazyp neşir etdirdiler. “Geçmişň zyýanly galyndylary” diýlen şol eserler olaryň awtorlarynyň çeper rewüşde biçak ýokary ideýalar bilen öwüt-ündewe, halkyň umumy ahlak durumyna, okyjylaryna-da adamkärçiliginiň, adalatlylygyň, watançylygyň, pespälligiň terbiýelenmegine, ýaramaz gylyk-häsiýetleri paş etmek maksady bilen tymsallar (basnýalar) arkaly, täsirli pikirleri orta atyp, jemgyýetiň sagdynlygyna aýratyn üns beripdirler. Sözümizi birneme gysgaldyp aýtsak, türkmeniň taryhy köpsanly serkerdeleriň we akyldarlaryň taryhydyr.

Ynha, şunuň ýaly şöhratly, manyly gadymy medeniýeti üznüksiz dowam edip gelen türki dilli halklarda, şol sanda türkmen topragynda Magtymguly ýaly şygry zybanly beýik bir şahsyýetiň dünýä gelmegi we onuň mertebesiniň älem-jahana ýaýramagy tebigydyr. Magtymguly bir daragtdyr. Ol daragta düşünmegiň, oňa baha bermegiň köki biziň girişde eden şu gürrüňlerimiz bilen bişübhe baglanyşyklydyr. Bu daragtyň pudaklary, uly-kiçi şahalary, kiçeldibräk aýdanymyzda türki halklaryň öz içki edebi-medeni arabaglanyşyklary netijesinde ýakynlarda hem, uzaklarda-da göze ilerliklidir.

I BAP

TÜRKI HALKLARYŇ EDEBI GATNAŞYKLARYNDAN SAHYPALAR

Edebiýatlaryň özara gatnaşyklary bir döwürde rowaçlanyp, beýleki bir döwürde duýarlykly bolupdyr. Emma ol gatnaşyklaryň arasy bütinleý üzülmändir. Bu gatnaşyklar hem söwda gatnaşyklaryna meňzeýär. Bir halk dil ýa ýazuw üsti bilen öz ýurdunyň edebi önümlerini “edebiýat bazaryna” alyp gelýär. Başga bir halk bolsa önümleriniň göwnüne ýaranyny, halkynyň ýaşaýyş-durmuş şertlerine laýygyny kabul edip, olary dil ýa ýazuw üsti bilen köpçülige ýetirýär. Munuň, elbetde, dürli ýollar bilen bolup geçýändigini bellidir.

Ilki bilen halk döredijiligini alyp göreliň. Türkmen halkynyň arasynda aýdylyp gelinýän ertekilerdir, şorta sözleriň, rowaýatlardyr halk dessanlarynyň aglabasy umumy türki halklaryň ýada aýratyn bir başga türki halkyň folklorynda-da gabatlaşýar. “Aýazhan”, “Müň bir gijeden” alnan erteki bölekleri, Ärsak hakyndaky rowaýat, “Guş nesihaty”, “Tilkiniň aw paýlaşyşy” ýaly timsally gürrüňler munuň diňe az sanly mysallarydyr. Şulardan “Ärsak” Jemşit şa hakyndaky rowaýatlar özbek halk mirasyn-da¹ Iskender Zülkerneýin dogrusyndaky rowaýatlar bolsa türkmen, gazak, özbek, azerbaýjan edebiýatlarynda gabat gelýär. “Guş nesihaty” hem “Tilkiniň aw paýlaşyşy” diýen timsaly gürrüňler türk şahyry Möwlane Jelaletdin Rумы tarapyndan şygry

¹ Uzbek adabiýeti tarihi, 1 t, 1977.

(basnýa) şekilinde işlenilipdir.¹ “Guş nesihatý” atly türkmen er-tekisiniň gysgaça mazmuny şeýle: Bir guşy awçy tutup alýar. Guş özüni awçy öldürmese, oňa üç sany akyl öwretjegini aýdýar. Birinji akyl “Hiç wagt geçen işe ökünme”, ikinjisi “Öz göwnüňe sygmadyk söze ynanma” diýýär we üçünji akylly erkinlige goýberlensoň aýtmakçydygyny mälim edýär. Awçy guşy goýberýär. Ol guş bir agajyň üstüne gonup:

– Eý, awçy, sen ýaman aldandyň. Sebäbi meniň içimde goşýumruk ýaly gyzyl bardy diýýär weli, awçy ony boşadanyna puşman edýär. Şonda guş: Eý akmak awçy, men saňa: Öten işe ökünme diýip ýaňyja aýtmadymmy näme? Onuň üstesine hem “öz göwnüňe sygmadyk söze ynanma” diýdim ahyry. Sen bir pikir edip gör...meniň göwräm tutuşlygyna ýeke ýumrukça-da ýok ahyryn. Onsoň ýeri goşýumruk ýaly gyzyl meniň nirämde bolsun? Ol meniň içime nädip sygsyn – diýip, guş uçup gidýär.²

Möwlana Rумы “Tora düşen guşjagazyň awça maslahat berşi hakyndaky” hekaýatynda bu wakany çeper suratlandyrýar. Guş tora düşýär hem eger awçy özüni goýberse, oňa üç sany peýdaly maslahat berjegini aýdýar.

Ilki maslahatym berjek ýerdeköm,
seniň eliňdekäm – ýagny, tordakam.
Olaň ikinjisin ejirden dynyp
Aýtmakçy hol belent haýata gonup.
Soňky maslahaty açylyp ara.
Aýdaýyn gonamsoň äpet çynara.³

Şeýlelikde, guşuň birinji maslahaty: “ynanmagyn asla bolmajak zada!” Ikinjisi haýata gelen soň: “Bolan işe ökünmegin

¹ Akylly gyz – Aşgabat Magaryf, 1988, 29 sah

² Akylly gyz – Aşgabat, Magaryf, 1988, 29 sah.

³ Möwlana Jelaleddin Rумы. – Bolşuň ýaly görün, 70 sah

hiç haçan!”¹ Soňra guşdan “ep-esli dür bardy meniň garnymda” diýen sözünü eşidip, awçy “Aldananyna jany ýanyp ökündi, dady-perat etdi göýä kakynly”. Bu ýagdaýy görüp, guş özünde dürüň bolup bilmejekdigini² awça delilläp berýär. Müçäm näme, içimde dür bor ýaly? Guş öz beren öwütlerinden awçynyň netije çykaryp bilmändigini tekrarlaýar:

Sypdym men eliňden tapyp amatyn-
Diýdi-de, guşjagaz gerdi ganatyn.³

Laçyn hem towuk, pyşbaga hem içyan, ördekler hem gurbaga ýaly erteki sýužetleri özbek halk döredijiligine hem mahsusdyr. “Tilkiniň et paýlaşyşy” diýen ertekide özboluşly bir waka teswirlenýär. Ýolbars, möjek hem tilki bile aw awlaýarlar. Ilki gulan awlanýlar. “Ýolbars ýaşayan ýerine gelenden soň, gulany pudarlap ýören möjege: “Awy paýla” – diýipdir. Möjek awy üçe paýlapdyr. Gulanyň üç buduny ýolbarsa, bir buduny özüne, iki towşany tilkä beripdir.” Ýolbarsyň muňa gahary gelip,.. – haramzada bir but alarlyk sen kimmişin?! – diýip, möjeginň kellesini ýolup, çukura tarap togalap goýberipdir”.⁴

Ertesi ol tilki bilen gidip, bir dag geçisini, iki sany gargany awlapdyrlar. Ýolbars tilkä “awy paýla!” diýen. Tilki: – Bolýar, ýolbars aga! – diýip, tilki guýrugyny bulaýlap: – bu häzir iýmäne bolar – diýip geçini ýolbarsyň önüne oklapdyr. Samsyjak iki garga şamlygyň bolar diýip, olary-da ýolbarsyň önüne süýşüripdir.

– Beýle adalatly aw paýlamany kimden öwrendiň? – diýip sorapdyr ýolbars...tilki: – Çukura togalanyp giden kelleden – diýip,

¹ Şol ýerde, 71 sah.

² Şol ýerde, 72 sah.

³ Akyly gyz, 45–46 sah.

⁴ Akyly gyz, 45–46 sah.

jogap beripdir.¹ “Odobni kimdan urganiş kerak?” atly özbek nusgasynda hem türkmen ertekisindäki waka gaýtalanýar. Ol örän gysga, şeýle bolansoň, ony şol dildäkisi ýaly ýazyp görkezýäris:

“Tukaýda uta ýirtkiç bir şer maskan kuribdi. Buri bilan tulki ertaýu keç uning hizmatida ekanlar. Kunlardan bir kuni şer bir joniworni uldirib, buriga:

Kani buny urtada taksimla! – deb buýuribdi. Buri uljani uç kismga bulib, bir kismini şerning, ikkinçisini tulkining oldiga kuýibdi, üçinjisini esa uziga olibdi. Bundan şerning figoni çikib, uz uluşini ham burining oldiga otibdi. Buri kurkkanidan dir-dir titrab nima kilarni bilmaý kolibdi.

Şer tulkiga:

– Uljani sen boş katdan taksim kil² deb buýuribdi. Tulki uýlab ham utirmaý, har uçala bulakni olib şerning oldiga kuýdi. Şer tulkining farosati wa odobiga kaýil kolib:

- Sen bunaka odobni kimdan urgangansan – deb suradi.
- Şer bilan buridan, – deb jawab kildi tulki”.

Şol bir wakalarydygyna garamazdan, olar biri-birinden parhlydyr. Her halk öz milli pikir ýörediş ukybyna hem-de hyýalbentlik derejesine görä olara özboluşly öwüşgin beripdir. “Guş nesihatyn-da” guş üç maslahatyň ikisini bada-bat äşgär edýär. Soňkyny ylaşyga görä, azatlyga goýberlen soň aýtmakçy. Ýöne ol bu sapar içinde goşyumruk ýaly gyzylyň bardygyny, eger awça ony bilenliginde has köp peýda gazanjak ekenligini aýdýar welin, awçy ony goýberenine dat-bidat edip ugraýar. Muny gören guş awçynyň öz beren maslahatlaryny hasaba almaga ukypsyzdygyny, pikirlenip bilmeýändigini, eger başky iki maslahata eýeren we ýumruk ýaljak guşuň içinde goşyumruk ýaly gyzylyň bolmajakdygyna akyl ýetirip bilenliginde, onuň paýhaslylygy açyk-aýan görünjek.

¹ Akyllly gyz, 46 sah.

² Ramzlar salsilasi, – Toşkent, Özbekiston, 2013, 104–105 sah.

Jelaleddin Rumynyň tymsalynda guş birinji maslahatyny tordaka, ikinjini tordan goýberen soň haýata münüp, üçünjini arany ep-esli açyp, çynara gonansoň aýtmagy awçy bilen ylaşýar. Maslahatlar edil türkmen ertekisindäki ýaly mazmunda. Çynaryň üstüne gonan guş awçynyň akyl-paýhasyny, dogrusy, adamlyk derejesini synap görmek üçin “garnymda dür bardy, sen aldandyň” diýip seslenýär. Awçy muny eşidip, ökünje berilýär, daty-perýat edýär. Guş özüniň garnynda dür bolarlyk guş dældigini müçesiniň örän kiçijikdigini aýdyp, uçup gidýär. Awtor wakany jemläp, samsyga akylly maslahat bermek, göýä şor topraga tohum sepen dek – diýen setirler bilen jemleýär.

Deňeşdirilýän ikinji ertekide-de käbir üýtgeşmeler bar. Onuň türkmen nusgasy ynandyryjylykly beýany bilen tapawutlanýar. Ýagny, awlaryň bilelikde awlanyşy özbek ertekisindäki ýaly ýekebara häsiýetli däl. Onda möjekdir tilki Şiriň öý hyzmatçylary ýaly edilip şekillendirilýär. Aw bolsa diňe Şir tarapyndan awlanylýar. Türkmen ertekisinde ýolbars aw paýlanyşygyndaky “adalatsyzlygy” üçin möjeginiň kellesini ýolup, çukura taşlaýar. Ýolbarsyň soňra tilkä adalatly aw paýlamagy kimden öwrendiň diýip ýüzlenmegine tilkiniň “togalanan möjek kellesini” ýatlamagy ýerliklidir. Özbek nusgasynda bolsa tilki “Şir bilen börüden öwrendim” (Şir bilen möjekli wakadan) diýýär. Türkmen ertekisi gyzykly we täsirlidir. Ertekilerde haýwanlaryň hereketleri netijesinde döreýän wakalarda olaryň häsiýetleri adamlaşdyrylýar.

Şorta sözler barada aýdylanda, olaryň, esasan, adamda şäh-tiaçyklygy, keýpihonlygy, dilewarlygy, hezzetli gülkini kepillendirýändigini unutmak bolmaz. Olar hem edil çeper timsallar ýaly jemgyýetçilik terbiýesine özleriniň uly täsirini ýetirýär. Hatda olaryň tankydy, ýaňsylaýjy, paş ediji, örän zaňtar ýaly bolup görünýän we diňleýjidir okyjyda erbet gylyk-häsiýetli tiplere

ýigrenç döredýänleri-de gülki damarlaryňy gyjyklaýar, şeýdip seni hem-ä güldürýär, hemem oýlandyrýar. Şu nukdaýnazardan garalanda, her bir halkyň öz bir wäşisiniň bolýandygyny däbi bir hadysa hasaplamak mümkin. Mysal üçin, Daho eýranlylaryň, Si Jeha alžirlileriň, Joha marokkolylaryň, Jeha tunislileriň in tany-mal wäşileridir. Olar özleri baradaky şorta sözleriň gahrymanlarydyr. Atlary tutulan wäşiler bir-birleri bilen ilteşiklidir. Sebäbi, biziň pikirimizçe, olaryň hemmesi bir bitewi gahrymandyr. Muny olaryň atларыndan aňmak mümkin: Daho+Joha+Si Jeha+Jha–bu meñzeşlik olaryň şol bir kökden gaýdýan atlarydygyna, diýmek olaryň atларыna berilýän şorta sözleriň aglabasynyň sýužet (waka) jähetden-de golaýdygyna şaýatlyk edýär.

Türki halklar, şol sanda türkmen halky hem öz ependileri bilen tanaýar. Ependi–Molla Ependi, Nasreddin Ependi, Hoja Nasreddin ýaly atlar bilen aýdylýan şorta sözler Türkiýede, Azerbaýjanda, Türkmenistanda, Özbegistanda giňden ýaýrandyr. Bu Ependilerde “ortak” önümler çakdanaşa köp. 2012-nji ýylda onuň şorta sözleriniň ýygyndysyny çapa taýýarlap, filologiya ylymlarynyň kandidaty Amangül Durdyýewa “Bu gün ol (Ependi–A. M.) türkmen türk, özbek, gazak, azerbaýjan, tatar, hatda türki däl, “täjik, arap, grek, adygeý, lezgi, bolgar ýaly halklaryň içinde hem meşhurlyga eýe” diýip belleýär.¹

Alym soňra “Onuň degişmeleri diňe bir gündogara däl, eýsem Fransiýa, Rumyniýa, Serbiýa ýaly Günbatar ýurtларыna hem ýaýrapdyr” diýip, önde getirilen sözleriniň üstüni ýetirýär.² Eger biz Hoja Nasreddin – Ependiniň Hytaýyň Kaşgar şäherindäki heýkelini ýatlasak, onuň dünýä wäşileriniň in bir öndäki hatarynda durýandygy, folklor gatnaşyklary babatynda gaty köp milletlerde şorta sözleriň örusiniň ýaýrawyna täsir edip gelendigi has-da

¹ Ependi – Aşgabat, Magaryf, 2012, 233 sah.

² Ependi – Aşgabat, Ylym, 2012, 242 sah.

aýan bolýar. Ependiniň anekdotlarynyň şonuň ýaly täsirini okyjy onuň dürli ýerlerde we dürli dillerde çap bolan kitaplaryndan, şeýle hem Nowaýynyň, Keminäniň, garagalpak wäşisi Ömürbek lakgynyň, Aldar Kösäniň, Esen Poladyň, Meşrebiň we başgalaryň adyna berilýän degişmelerden tapyp biler. Munuň mysaly hökmünde “Donuň içinde bolmanyma şükür edýän”, “Íý, donum, iý”, “Gözagyryňdan dynmasaň gerek”, “Eşege ynanýarmyň?”, “At näme üçin gülýär?”, “Ependi we ogry”, “Ygyp ýören bolsa, bize-de gelderdi”, “Bilýänleriňiz bilmeýänlere düşündiriň”, “Gowy bolsa satjak däl”, “Jahyl wagtyňam alyp barýan galaň ýokdy”, “Bir horazy bolmazmy” kimin şorta sözler ependileriň hemmesinde diýen ýaly, şeýle hem Nowaýynyň, Keminäniň, Meşrebiň, Ömürbek lakgynyň, pars, gazak, hem täjik degişmelerinde (ýumarlarynyň içinde) gabat gelýär.

Edebiýatyň folklor görnüşleriniň özara halkaralyk baglanyşyklaryny rowaýatlar, nakyllar, ertekiler arkaly-da yzarlamak mümkin. Bu ugurda birek-biregiň durmuşyna kyssawy sýužetleriň aralaşandygyny we olaryň her halkyň ýaşayşyna, kybaplaşdyrylandygyny bellemek möhümdir. Gönezlige rowaýat şekilinde araplarda bolan “Leýli we Mejnun”, “Gurhanda” hem ýatlanýan “Ýusup we Züleyha”, “Hysraw we Şirin”, “Şirin we Perhat”, “Müň bir gije” ýaly sýužetler türki halklar tarapyndan gaýtadan işlenilip her halkyň ruhy hakykatyna görä millileşdirildi. Gürrüni uzaldyp oturman, bu taýda ol sýužetleriň özbek şahyry Nowaýynyň (“Şirin we Perhat”), azerbaýjan şahyry Fizulynyň (“Leýli we Mejnun”), türkmen şahyrlary Andalybyň (“Leýli we Mejnun”), Şeydaýynyň (“Gül-Senuber”) döredijiliklerinde dessan şekilinde işlenendigini, kâbirleriniň hatda Sagdynyň (täjik) “Gülüstan”, “Bossan” atly poemalarynda hem,¹ şol sýužetleriň halky wariant-

---

¹ Sagdynyň eserler ýygyndysy – Eýran yslam Respublikasynyň Türkmenistandaky medeniýet merkezi – Aşgabat, 2010.

larynyň gazak, tatar, gyrgyz, türk halklarynyň edebiyatynda-da gabat gelýändigini aýtmak bilen çäklenmek isleýäris. “Oguz han”, “Gorkut ata”, “Rüstem”, “Iskender Zülkerneýin,” “Hatam taý” ha-kyndaky hekaýatlar Merkezi Aziýa halklarynyň, şeýle hem tatar, başgyr halklarynyň folkloryna özboluşly milli öwüşgin berýär.

Dogrusy, türkmen edebiyatynyň “Şasennem–Garyp”, “Saýatly–Hemra”, “Asly–Kerem”, “Ýusup–Ahmet” ýaly halk dessanlarynyň hut şonuň ýaly atlar bilen türki halklaryň tas hemmesiniň folkloryna dahyllydygyny aýtsak, biziň gaty bir öte geçdigimiz däl, “Hüýrlukga–Hemra”, “Melike–Dilaram”, “Seýpemelek–Medhaljemal” ýaly dessanlar XX asyra çenli bolan döwürde Özbegistanda, Kazanda, Astrahanda, Stambulda, Töwrizde birnäçe gezek çap edilipdir. Şeýdaýynyň “Kyssaýy Senuber ben Hurşyt şah” (1891), “Hekaýet-e Görogly” (1895), “Melike” (“Melike–Dileram – A. M) ýaly rowaýatlar esasynda ýazylan dessanlaryň Kazanda, “Göroglynyň”, “Saýatly–Hemranyň”, “Asly–Keremiň” Daşkentde, Buharada, Samarkantda, Bakuwda çap bolan neşirleri muňa mysal bolup biler.¹ “Ependiniň şorta sözleri ýaly, türki halklara köp derejede ýaýran eserleriň ýene bir toplumu “Oguznama”, “Gorkut ata”, “Görogly” sýužetleri bilen baglanyşyklydyr. Olarda türkileriň ýaşaaýyş-durmuş şertlerine laýyk gelýän taryhy ýa-da çeper sahnalar az däl. Bu diňe bir dil nukdaýnazardan bolman, eýsem ahlaky durumlar barada-da şeýledir. Şol sebäpli-de, ol eserleri her bir türk milleti öz folklor ýa hem umumy edebiyat hazynasyna, milli medeniýetine dahylly edýär. Mysal üçin, “Oguzname. Muhabbetname” ady bilen Gazagystanyň “Gylym” basmasynda neşir edilen agramly kitapda bu hakda ynandyryjy pikirler orta atylýar. Kitapdaky “Oguzname žäne kazak ädebiýeti” atly makala başda goýlup, ondaky öňe

---

¹ Ýazberdiýew A. Arap grafikasynnda neşir edilen türkmençe kitaplar. – Aşgabat, Ylym, 1981 (Ylmy seljerme we görkezgiç).

sürülyän pikirler ünsüni özünde egleýär. Şol pikirlere göz gezdirmezden öňürti, ol kitaby neşire taýýarlanlaryň, olary gazak diline terjime edenleriň, gazak edebiýaty bilen baglanyşyklary dogrusynda ylmy seljerme makalalary ýazanlaryň Ä. Därbisälinden, M. Žarmuhamedowdan hem Ö. Kümisbaýewden ybaratdygyny aýtmak gerek.¹

Okaýarys: “Oguzname” dastany türki tildes halyktarga ortak köne ýeskertkişterdiň ýeň tuyndylarynyň birinen sanalady. Köptegen zertteuşi galymdar atap körsetkenindeý XIII–XV gasyrlar tuyndysy sanalatyn bül şygarma Pariždiň ülttyk kitaphanasynda saktalyp kalgan birden bir kolžazba negizinde žariýalanyp, audarylyp, zertteu öbektisi bolyp keledi”² (“Oguznama” dassany türki dilli halklaryň ortak köne ýadygärlikleriniň in görnükliileriniň biri hasaplanýar. Ylmy-barlag işlerini alyp barýan köpsanly alymlaryň görkezişi ýaly, XIII–XV asyrlaryň önümi bolan bu ýadygärlik Parižiň kitaphanasynda saklanyp galan ýeke-täk bir golýazma esasynda aýdylyp, terjime edilip, ylmy-barlag obýekti bolup gelýär”). Makalanyň awtorlary Oguzhanyň ogullaryna üç sany ýaýy we üç sany peýkamy (oky) paýlap berendigi barada gürrüň edip, “Kazaktar öziniň argy tuysyn Üşok dep sanaýdy – diýip belleýärler.³ Bu pikir gazakaryň oguz taryhy bilen baglanyşygynyň delilleriniň ýene-de biridir.

Kitapdaky makalalarda, awtorlaryň dogry görkezişine görä, dessanyň asyl nusgasynda duş gelýän köz, aňyz, kalkan, kylyş, kün, aý, teñiz, dos, duşpan, taý, ata, jigit diýen adalgalardan başga: hereket, atdy, urdy, şakyrdy, şapty, koýdy ýaly münlerçe sözler türki halklaryň ençemesinde, şol sanda gazaklarda hem şol bir manylarda ulanylyp gelinýär.

---

¹ Oguz-name. Muhabbatname. – Almaty, Gylym, 1986.

² Oguz-name Muhabbatname. – Almaty, Gylym, 1986.

³ Şol ýerde, 24 sah.

Dessandaky wakalar dogrusynda “onuň türki tildes halyktardyň bärine bir deý ortak köne дәuirlerden kalgan edebi asyl mura. Sondyktan bil tuyndymen bizdiň epikalyk žyrlarymyzdyn, aňyz, ýertegilerimizdiň öz ara mazmünyk, tildik, obrazdyk uksastyklary mol” ýaly jümlelere-de makalalarda gabat gelinýär. Awtorlar öz garaýyşlaryny “Ogyz-name” dastany biriňgoý kara sözben gana žazylmaý, aratura žyr ülgisinde keletin öleň žoldary bar epikalyk şygarma... Öleň men kora sözdiň aralas keluiniň özi bizdiň köne epikalyk žyrlarymyzgada tän sypat”diýip, has berkidipdirler.¹ Muny awtorlar Oguznamanyň çagataý dilinde ýazylan Pariž nusgasyndaky goşgy şekilinde 42 topbaga, her topbakda bolsa 9 setiriň bardygyna salgylanyp tassyklapdyrlar. Gazak folklorynyň irki zaman nusgalary barada aýdylanda bolsa, awtorlaryň gelen netijeleriniň hakykatdygy şol nusgalardan mälimdir. Mysal üçin, “Görogly” sýužetleri esasynda gazak žyrçalarynyň aýdan nusgalarynyň käbirinde hem gara-söz bilen şygyr aralaşyp gelýär. Dogry, olarda gara sözler örän gysga berilýär.

Folkloryň edebi gatnaşyklardaky ýaýbaň häsiýetiniň döremek, dowam etmek we çeperleşmek dessurlarynyň ýene bir sebäbini gazak edebiýatçylary Ä. Nejibiň (E. N. Nadjip – A. M.) “Muhabbetnamanyň” özi tarapyndan taýýarlanan Moskwa neşirine (1961) (ýazan giriş makalasyna) salgylanyp görkezýärler: “Çagataý, deştigypjak dilleri bellibir döwürlerde edebi nusgalara aralaşdy... “Altyn orda” edebi tili keň žerdi mekendegen köp taýpalarga ortak til boldy. Syrdarýa men teristik Horezm de osy kúramga kirdi. Sol taýpalar keyin, özbek, gazak, başkürt, türikmen, tatar, krym tatarý t.b. halyktar men ulttardy kalypstyruga katysty. Sonlyktan osy kezeňde, osy territoriýada žasalgan ädebi eskertkişterdi osy halktardyň kaýsysyna da ortak mura, ortak igilik retinde karauga tolyk

---

¹ Ogyz-name, Muhabbat name – Almaty, 1986, 34 sah.

negiz bar”.¹ (“Çagataý, deşti-gypjak dilleri bellibir döwürde edebi nusgalara aralaşdy...” Altyn orda” edebi dili giň çäklere ýaýrap, köp taýpalar üçin ortak dil boldy. Syrderýadan Horezme çenli aralyk hem şu topluma degişli. Şol taýpalar soňra özbek gazak, başgyrt, türkmen, tatar, krym tatarlary we ş.m. halklar bilen ýurtlaryň galyplaşmagyna gatnaşdy. Şeýlelikde, bu jelegaýlarda dörän edebi ýadygärliklere şol halklaryň hemmesine ortak çeşme, umumy baýlyk şekilinde garamak ýerliklidir”).

Tekstde ýatlanylýan “Altyn orda” Çingizhanyň ogly Batýý han tarapyndan XIII asyryň başynda esaslandyrylan we Syrderýadan tä Itil (Wolga-A. M.) derýasynyň aşak kenar ýakalaryna çenli meýdany öz içine alan döwlet. Ol ýerlerde gaty köp türki milletleriň ýaşandygyna şübhelenere esas ýok. Bu ýagdaý, ýeri gelende aýtsak, gazak ýazyjysy I. Esenberliniň “Altyn orda” atly üç kitapdan ybarat romanynnda hem, “Ýedige” atly halk döredijilik eserinde hem örän ynandyryjylykly şekillendirilýär.²

Emma gep bu hakda däl. Gep gazaklaryň türki halklaryň köpüsine, şol sanda gös-göni türkmeniňki diýlip ykrar edilýän halk eserlerini özleriniň milli mirasy hökmünde garaýandyklarynda. Orta atylan pikiri gazak ýazyjylary-da, edebiyatçy – alymlary-da gazagyň düýp-teýkaryny türkmen kökleri bilen baglanyşdyryp görkezýärler. Bu garaýyş örän ir zamanlarda döräp, häli-häzirlerem tekrarlanyp gelinýär. “XXI gasyr türki halyktary poeziýasy” diýen seriýada kazak ensiklopediýasy tarapyndan çap edilen “Türkmen poeziýasy” atly kitabyň sözbaşysyndan (Awtory görkezilmändir – A. M.) okaýarys: “Türki halyktarynyň barşasynyň tup atasy bir bolgandykdan olardyň ömir solty men türmys kalpynda da, mädeniýeti men ädebiýetinde de ortak sipattar men uksas ugym-

---

¹ Ogyz-name. Muhabbat – name – Almaty, Gylym, 1986, 60 sah.

² Ýesenberlin Ýlyas. Золотая орда. – Алма-ата, Жазушы, 1989.

dar köp. Baskany aýtmaganda, türkmen agaýynder Ruhani Kazyna retinde kasiýet tütatyn “Ogyzname” men “Körogly” dastandary Kazaktar üşinde kymbat žädiger ýekeni dausyz. Öýtkeni, baska türki halyktary sekildi, türikmender de kazaktar men “Toskeýde maly, tösekte basy kosylgan” halk.¹

Diňe bir ady tutulan eserler däl, gazak folklorynda “Oguznamanyň” nähilidir bir dowamy bolup görünüň “Gorkut ata” eposyna-da mynasyp orun berilýär. Seýit Kaskybasow “Ýelzerde” atly kitabyndaky “Kazaktyň kiýal-gažayyp ýertegilerindeki köne дәuirdiň kaldyklary” we “Tanyň žaňgyrygy” (Kazak mifologiyasynyň tek-tamyry men tarihi bolmasy turaly oýlar”) ýaly makalalarynda gazak-türkmen folklorynyň ortak nusgalarynyň üstünde durýar. Onda “Gorkut ata” eposy barada hem aýdylýar. Dogrusy, bu tema “Ažalmen aýkaskan adam (Korkyt Turaly aňzdyň köne mifologiyalyk semantikasyny) atly ýörite makala bagyşlanylýar.

“Osydan 4.5 myň jyl şamasy buryn taska tüsken şumer–akkad žurtynyň “Gilgameş” žyry adamdyň ajaldan kütulu armanyn äňgimeleýdi. Mundaý şygarmalar köptegen ýeldiň folklorymen ädebiýetinde bar. Bul kazak auyz ädebiýetinde de žyrlangan. Solardyň işindegi ýeň könesi äri kyzgalyktysy – Gorkyt turaly äpsanalar”.²

Alnan bölekdäki “iň könesi hem gyzlyklysy” diýen sözler Gorkut ata baradaky rowaýatyň ir eýýämlerden bäri gazak folklorynyň-da baýlygy bolup gelendigine şaýatlyk edýär. Bu epos “X–XI asyrlara, hatda käbir bölümleri VI–VII asyrlara degişlidir” diýip, professor Mäti Kösäýew baryp-ha 1950-nji ýylda ýazan makalasynda belleýär.³ Gazak edebiýatçysynyň ony “iň köne” hasaplamagy-da Mäti aganyň pikirleri bilen gabatlaşýar.

¹ Türkmen poeziýasy – Almaty, Kazak Ensiklopediýasy, 2012.

² Kaskybasow S. Ýelzerde – Almaty, Žibek žoly, 2008, 208 sah.

³ Gorkut ata – Aşgabat, Magaryf, 1994, 7 sah. M. Kösäýewiň 1950-nji ýylda çapa taýýarlan bu eseri öz döwründe kitap görnüşinde çap edilmändir.

Makaladan aňlanylyşyna görä, “Gorkut düýş görýär. Bir topar adamlar ölen jaýlanar ölçege de gör gazyp dur. Gorkut gelip, bu gör kim üçin diýip soranda, olar “seniň üçin” diýýärler. Gorkut oýanýar we (düşünde – A. M.) dünýäni aýlanyp çykýar. Ol nirä barsa, görýäni şol bir zat. Gör we ony gazýanlar. Ahyry ony ýylan çakyp öldürýär. Indi onuň ruhy dünýäsi seýranyndan soň özüniň gadymy mesginine–Syrderýa boýlaryna dolanyp gelýär. Şol ýerde özüne gopuz ýasanýar we şony hemra edinip ýaşaýar.

Soňra awtor “Tüsinen şoşylgan Horhut aždandan kytulu uşin... Dünýeniň ýekinişi şetine kaşyp ketedi. Şo ýerlerde-de ol ýene öňki düşüni gaýtadan görýär... Osylaýsa tüsinden kaşyp, dünýeniň dört buryşyn tügel aralap şygady. Ne isterin bilmeý tünilgen ol žerdiň ortasyna barmak bolady. Aýtyldy–bitti. žerdiň ortasy Syrdärya žagasy ýeken”.¹

Seýit Kaskybasow “Gorkut atanyň” mazmunynda musulmançylyk dini äheňleriň yokdugyny belläp, onuň-da kowum-urugçylyk häsiýetliligini tekrarlaýar. Galyberse-de, gazak halkynyň arasynda Gorkut barada yrym-ynançlaryň az dældigini tassyklaýar. Mysal üçin, “Suw aýagy-är Gorkut” ýa-da “Öli diýseň öli däl, diri diýseň diri däl, ata Gorkut – Äuiliä” diýen ýaly aýtgylar...²

Makalanyň mazmunyndan belli bolşy ýaly, “Gorkut ata” eposynyň gazak wariantynyň, eger ol türkmen nusgasy bilen deňeşdirilse, köp tarapdan özboluşlydygyny aňlamak mümkin. Birinji tapawut, bizde ozanlar hem rawylar tarapyndan aýdylan bolsa, onuň gazak nemunasy žyrçylar (setirlerini yzly-yzyna süňsuryp aýdýan ýatkeş şahyrlar) tarapyndan şygyr görnüşinde aýdylandygyny, hut şol şekilde hem halkyň ýadynda galandygyny aňmak mümkin. Ikinjiden, türkmen nusgasynda “Gorkut atanyň” gahrymany Däli Domrulyň Ezraýyl” bilen “garpyşykla-

¹ Ýelzerde, 273 sah. Bellik: Awtor bu sözleri W. W. Welýaminow-Zernowyň Памятник с арабо-татарской надписью из Башкирии – diýen işinden alypdyr.

² Şol ýerde, 285 sah.

ry” arkaly adam ömrüniň çaklidigi, baky dældigi beýan edilýän bolsa, gazak wariantynda ol Gorkudyň düýşleri, onuň ölümden gutulmak üçin dünýä edýän syýahatlary bilen baglanyşdyrylýar. Emma “Gorkutyň gabry gazylgy” atly çowdur taýpasynda aýdylýan rowaýatda onuň “ölmejek” bolup Maňnyşlaga, Ürgenje, Balkana, soň çet bir ýurda, Mara, Samarkanda barandygy görkezilýär. Bar ýerde oňa ölümini ýatladýarlar.¹ Ahyry ol öz iline-türküstana gaýdyp gelýär. Gorkudyň gazakçasyna, ynha, şu çowdur nusga esas edilip alnan bolsa gerek! Her niçik, şu hili deňeşdirmede hem gazak nusgasynyň özboluşlydygy duýulýar. Gorkut bilen bagly rowaýatlar özbek, azerbaýjan, türk folklorunda hem az duş gelmeýär.

Önde gazak edebiýatçylarynyň şeýle anonim eserleri türk halklaryň haýsyna dahylly etseňem bolýar diýip aýdandyklaryny belläpdik. Dogrusy: Emma bu pikir şol “ortalyk” eseriň aslynda haýsy halkda döräp – formalaşandygy hakyndaky pikir ýöretmeleri aradan aýyrmaýar.

Şu jähetden garalanda, Däde Gorkudyň önüp-ösen ýeride, dem alan howasy-da türkmen topragy bolupdyr. Muny bu eposyň dilindäki duş gelýän gaty köp gadymy sözleriň-gadymy türkmen sözleri bilen şol bir manyda gelýänliginden hem bilmek mümkin. “Gorkut ata” eposy bilen ilkinjiler bolup gyzyklanyp gelýän rus alymlary-da munuň dörän ýerini-de, onuň gahrymanlaryny-da türkmen topragy bilen baglaýarlar. Ý. E Bertels eposdaky türkmen şiwedil düzümleriniň (elementleriniň) känligini göz önünde tutup, olar “kitabyň türkmenleriňkidigini açyk görkezýär” diýip, “Türkmen halkynyň edebi geçmişi” diýen makalasynda ýazyppdyr.² (Ý. E. Bertelsiň bu pikirini “Görogly” eposy dogrusynda hem gaýtalamak ýerliklidir).

¹ Gorkut ata, – Aşgabat, Magaryf, 1994, 141 sah.

² Bertels Ý. E. Türkmen halkynyň edebi geçmişi – Sowet edebiýaty, 1944, №9–10 sany.

Ýeri gelende, “Gorkut atanyň” gazak topragyndaky meşhurlygyna şaýatlyk edýän ýene bir fakty ýatlamak gerek. Ol Sübebek Nurbaýewiň (1898–1974) ýazan “Gorkat küýü” atly poemasydyr. Poemada Gorkudyň toý adamsydygy, halkyň ony ýokary derejede sylaýandygy tekrarlanýar.

Zarly üni kobyzynyň küňirengen
Korkyttyň žüreginen şykkän žaryp.¹

Bul Korkyt koragaýdan kelistirip
Kobyzy öz oýymen algan žasap.²

Halky uşin bul dünýäga kelgenžan goý.
Gorkytty izdep kelip žatyr tauyp.

Topyrlap ýel žinalyp, mal soýylyp,
Ketedi žatkan auylyn “şala şauyp”.

Korkytga at mingizib žiberedi,
Kürmettep arkasyna şapan şauyp.³

Poema Gorkudyň häsiýetleriniň köp taraplaryny – ynsan-söýüjiligini, il-güne hemaýat berjek bolup, olaryň göwnüni görjek bolup çyr-çytyr çalyşýandygyny, ökde sazandadygyny, özündäki oňat gylyklary, öwüt-nesihaty bilen ýaşlara görümgörelde bolýandygyny çeper we dogruçyl teswirleýär (geljekde bu esere ýene-de dolanyp geleris. – A. M.)

“Görogly” halk eposyny hasyl edýän sýužetleriň umumy türkî dünýäde ýaýraw ýaýlasy hem folklor baglanyşygy jähetden ýörite gürrüňi talap edýär. Olar türkmen, türk, azerbaýjan, gazak,

¹ Nurbaýew S. Korkyt küýi – Almaty, Žazuşy, 1987, 96 sah.

² Şol ýerde, 97 sah.

³ Nurbaýew S. Korkyt küýi – Almaty, Žazuşy, 1987, 98 sah.

garagalpak, özbek, täjik, gyrgyz halklarynda her halkyň edebi ýörelgelerine, durmuş aýratynlyklaryna görä gaýtadan işlenilip, eposlar, dessanlar ýa ertekiler kysmy emele gelipdir. Mysal üçin, ol gyrgyzlarda erteki şekiline çolanypdyr. Özbeklerde bu eser, köplenç, “Röwşen” ady bilen meşhurlyga eýe bolupdyr. Azerbaýjanda “Görogly” epos diýlip ykrar edilmek bilen bir hatarda, ol taryhy şahsyýet (şahyr) hökmünde hem tanalypdyr. Bu taýda ýörite belenilmeli bir zat–eposyň özbek, gazak, garagalpak, täjik nusgalarynda we gyrgyz erkisinde Göroglynyň türkmenligi we eposyň ilki türkmenlerde kemala gelip ugrandygy belenilýär. Dogry, azerbaýjanly, M. H. Tahmasib eposyň ilkinji gezek azerbaýjanda dörändigini 1956-njy ýylda eseriň Baku neşirine ýazan sözbaşysynda tekrarlaýar. Emma ol muňa ynanarly deliller getirmeyär. Şol sebäpli-de, ol pikirler dogry hasaplanyp bilinmez.¹

Dogry, “Göroglynyň” gutarnyky çeper rewüşde, doly bahaly halk döredijilik eseri şeklinde kämilleşmegine çenli ol hakdaky rowaýat-legendalaryň has öňräkki döwürlere degişlidigini aýtmak gerek. Bu meselede merhum edebiýatçymyz Ahmet Bekmyradowyň “Göroglynyň yzlary” diýen kitabynda bellärlik ýagdaýlar az däl. Kitapda gadymy Oguznama sýžetleri hakynda düýpli durup geçirilýär. Alymyň diýseň ynandyryjylykly subut edişine görä, Oguz han hakyndaky rowaýatlar, “Oguznama” eserindäki waka ýordumlary, ýer-ýurt, adam atlarynyň gelip çykyşyna, ýaşayşyň ýerüsti, ýerasty we asman bilen baglanyşyklary hakyndaky hekaýatlar, baryp-ha biziň eýýamymyzdan ýüzlerçe ýyl ozal bolup geçendigine garamazdan, halklaryň gaty köpüsünde şol gadymylykdan bärilige gaýdýan zamanlarda döredilen gahrymançylyk häsiýetli eserlere özüniň uly täsirini ýetiripdir. Türki halklaryň folklory, çeper edebiýaty barada aýdylanda, bu hasam şeýledir. Munuň ikinjisini gyr-

¹ Mämmetýazow B. “Görogly” eposynyň döreýşi hakynda. – Aşgabat, 1982, 9 sah.

gyzlaryň “Manas”, altaýlylaryň “Maadaý Kara”, özbeklerdir garagalpaklaryň “Alpamyş”, “Kyrk gyz” ýaly eposlary, şeýle hem “Görogly” eposynyň türki halklaryň tas hemmesinde diýen ýaly nusgalary hasyl edýär. Birinji ýagdaýda bolsa, biz Göroglynyň ady we durmuşy bilen baglanyşdyrylan gürji, ermeni halk döredijilik eserlerini göz önünde tutýarys.

Ahmet Bekmyradow köpsanly alym-edebiyatçylaryň pikirlerine, öz okap, öwrenen materiallary bilen ilteşikli çaklamalaryna salgylanyp, “Oguznama” eposyndaky hadysalar we onuň gahrymanlary bilen “Görogly” eposyndaky wakalary hem-de ondaky gahrymanlary birin-birin degşirip, mysal üçin, “Türkmen gahrymançylyk eposynyň baş gahrymanynyň ady uzak asyrlaryň dowamynda örän çylşyrymly ewolýusiýany başdan geçiripdir...Şularyň özünden biz epos gahrymany Göroglynyň aňyrsynda durmuş gahrymany Oguz han durýar diýmäge köp derejede hakly” diýip tassyklaýar.¹

Iň gadymy ynançlara görä, adamzadyň ömri onuň ýer astyndaky, ýer üstündäki we asman bilen utgaşykly ýaşayşyndan ybarat. Mif ýerasty ýaşayşy hem hakyky bir ýaşayşy diýip ykrar edýär. Gadymy grek mifleriniň bir gahrymany Odissey öz ýogalan hossarlaryny görmek üçin ýerasty şalyga girip çykýar. Adatça, mif gahrymanlarynyň, gahrymançylykly şahsyýetleriň dogluşy, dünýä gelşi adaty dal ýagdaýlar bilen baglanyşyklydyr. Görogly hem adaty däl ýagdaýda-görde dogulýar we hut şol at epos adyna hem-de onuň baş gahrymanyna öwrülýär. Ýerasty ýaşayşy baradaky ynanç şindi-şindilerem adam aňyndan aýrylmaýar. Ýslam dininde o ýerdäki ýaşayşyň dowzah, asman ýaşayşynyň jennet düşüňjeleri bilen aňladylmasy ýöne ýere däl. Ýerüsti hem asman ýaşayşy “Oguznamada” Oguz hanyň ilki asman gözeline, soňra “ýer gözeline” öýlenenligi bilen, Göroglynyňam Harmandälä

---

¹ Bekmyradow A. Göroglynyň yzlary. – Aşgabat, Türkmenistan, 1988, 61 sah.

öylenjek bolup, soňra peri gyza öýlenenligi bilen düşündürmek mümkin. Bu zenanlaryň ikisem otdan döränler.

Ahmet Bekmyradow Şeýdaýynyň Kör han ogly Ugurjyk alp // gezdi türk ilin at salyp, Körogly aňa at galyp // Paç alyp geçdi sag-sola-diýen goşgy setirlerini mysal alyp, Ugurjygyň gös-göni Oguzyň (Mödäniň) özüdiği baradaky pikiri öňe sürýär we muny Abulgazynyň “Şamälik bozuklygynda Diňli beg başlyk Yrakga bargan Salur ili köp ýyllar anda olturgandan soň, alarnyň içinde Ögürjik atly bir torguşly ýigit peýda boldy, türkmenleriň taryh bileturgan kişileri Ögürjik alpny on alty arkada Oguz hanga ýetgüzüp, mundak sanap tururlar: Ögürjik alp, atasy Kara gazy... Ögürjik alp zamanyndan tä buwagtkaçä bäs ýüz, alty ýüz ýyl bolup turur”¹ diýen sözleri hem dil biliminiň barlaglaryna görä, Oguz hem Ogur (Ögür) sözleriniň şol bir manydalygy bilen tassyklaýar. Mysal üçin, gadymy türkmen dilinde Z sesiniň R sesi bilen çalşyp gelme kadasy bolupdyr. Bu ýagdaý häzirkä zaman türkmen dilinde yzyna goşulma goşulan görnüşde göze ilginç: Göz–gör (üş), köz – kör (ük), guduz – gud-ra we ş.m: “Ugur – Ogur – Oguz”.²

Oguzhan dünýäniň köp ýerlerini özüne tabyn edýär, ol ýurtlaryň paç tölemegini gazanýar. Görogly hem “Çandybilden başga-da, Rum, Bagdat, Hindistan, Weyeňnam, Nyşapur, Azerbaýjan, Gürjüstan, Müsür, Kaşmir ýaly ýerlerde hereket edýär ýa-da şol ýerli garşydaşlary bilen göreşýär. Oguznama hekaýatynda bolsa bu ýerleri Oguz han öz raýatlygyna geçirýär. Umuman, Oguznama hekaýatynyň esasy bölegini Oguzhanyň uzak ýerlere söweş saparlary tutýar. Bellemeli tarapy, Görogly hem öz edermenliklerini öz ilinde däl-de, köplenç, del ýurtlarda, ölkelerde görkezýär.”³

Gahrymanlaryň Buşy hoja bilen Sapar Kösäniň, Ulug Törük bilen Aşyk Aýdyň piriň, Gorkut ata bilen Aşyk Aýdyňnyň.

¹ Bekmyradow A. Göroglynyň yzlary. – Aşgabat, Türkmenistan, 1988, 55 sah.

² Şol ýerde, 59 sah.

³ Bekmyradow A. Göroglynyň yzlary. – Aşgabat, Türkmenistan, 1988, 83 sah.

Oguzyň hem Göroglynyň her biriniň iki sany halap münýän atynyň, Oguznama eposyndaky Aý Kagan zenan bilen, Görogly eposynyň “Bezirgen” şahasyndaky Aý Kaganyň–Aýsoltanyň degşirmeleri hakykatdan hem “Görogly” eposynyň waka düzüminiň hem-de ondaky häsiýet, hereket, däp, täsir, edebi gahryman ýaly aňlatmalaryň Oguznamadan saka alyp gaýdýandygyna şübhe döretmeýär. Bu elbetde, köplenç, türkmen Göroglysy barada aýdylanda şeýledir. Emma “Göroglynyň” başga dillerdäki nusgalarynda Oguznamaçylyk ýordumlarynyň täsiriniň pese düşýändigigi göz-görtele duýulýar, azalýar. “Göroglynyň” sýužetleriniň gazak žyrçylary tarapyndan aýdylýan bölümlerinde ýagdaý şeýledir, ýagny onuň käbir şahalarynda wakalaryň we hadysalaryň aglabasy türkmen topragyna ýakyn ýerler bilen baglanyşdyrylýar. Mysal üçin, arap ýurdy Eýran bilen, Göroglynyň keseki ýurt basybalyjylaryna garşy alyp barýan göreşi, onuň gyzylbaşylar adyny alan Eýran kürtlerine garşy göreşi bilen çalşyrylýar. Hatda Reýhan arap eýran şasynyň esgerbaşysynyň ornunda çykyş edýär. Bu ahwalata eposyň gazakça nusgasyny çapa taýýarlap we oňa sözbaşy ýazan Melike Gumarowa hem ýörite belleýär. Ol eposdaky özgerişlikler hakda “XVI asyrd azerbaýjan tarhinda bolgan Iran şahynyň zulumdygyna şekten tys alym-salygyna karsy bolgan şarualardyň köterilişi – “Körugly” eposynyň azerbaýjan nuskasynan oryn algan. Al türkmeniň taryhynda bolgan okigalar Türkmen “Köruglysyna” özek bolgan. XVII–XVIII gasyrlarda kazak ýeline şapkynşylyk äreketin Isteuşi žongar feodaldary boldy. Sondyktan kazaktyň “Körugly” eposynda kyzylbasta, arabtar, türiktermen katar žongar kalmyktarynyň şapkynşylyk äreketleri körinedi”¹ – diýip ýazýar.

“Göroglynyň iki sany, biri-birinden düýpli tapawutlanýan iki asyl (original) (hamyrturşylyk) nusgasynyň bardygyny bellemek

---

¹ Körugly – Almaty, Žazuşy baspasy, 1973, 9 sah.

gerek. Olar: 1. Merkezi Aziýanyň türki we türki däl halklaryna. 2. Kawkaz halklaryna dahylly nusgalardyr. Merkezi Aziýa halklarynda eposyň döräp, kemala gelmeginde onuň türkmen nusgasy täsirlenilýän urbalyk nusga bolupdyr. Muny biz “Göroglynyň” özbek, gazak, garagalpak, täjik nusgalarynyň, gyrgyzlaryň şu atdaky ertekisiniň mysalynda görüp bilýäris. Olardaky “Görogly” türkmen milletiniň wekili hökmünde görkezilýär we eposyň türkmen wariantyndaky ýüzüni görkezýän gahrymanlaryň esasy köplügi şol halklaryň eposlarynda beýan edilýän wakalara hut şol bir atlar bilen girizilýär. Kawkaz nusgasy barada aýdylanda gürji, ermeni, türk “Göroglulary” azerbaýjan nusgasyndan çesmelenýär. Ol nusgalarda türkmen sözüne kän bir gabat gelmeýär. Eposlary parhlandyrýan ýene bir ýagdaýy bellemek gerek. Merkezi Aziýa nusgalarynda Röwşen görde dogulýar. Şol sebäpli oňa Gör ogly, ýagny görde doglan lakamy berilýär we bu at eposyň adyny resmileşdiripdir. Kawkaz şahasy bolsa ony kör adamyň ogly hasaplap, eseriň adyny hem şol at bilen (Körogly) aňladypdyr. Beýle diýildigi bu iki uly şahanyň nähilidir bir meňzeş taraplarynyň bardygyny ortadan aýyrmaýar. Mysal üçin, gazak şahalarynda wakalara Görogludan başga Öwez, Hasan, Kasym han, Däli Hasan (Däli Mätel), Reýhan arap, Hydyr-Ylýas, Gyrat, peri-peýkerler, kyrk ýigit bular – “Görogly” eposynyň ähli nusgalaryna ortalyk keşplerdir.

Her halda eposyň türkmen nusgasynyň täsir ýaýlasynyň giňdigi ýörite bellenilmäge mynasyp. Baryp-ha 1935-nji ýylda özbek edebiyatçysy H. T. Zarifow bu dogruda “Ozalky poemalaryň ýarysyndan köpüsi ady Kiçi Aziýadan Gündogar Türküstana, Eýrandan häzirki Tatarstana çenli giň ýaýran, edebiyatda belli sazanda – improvizator, gaýduwsyz batyr, Türkmenistanyň legendar gahrymany hökmünde tanalan Görogly bilen

baglanyşyklydyr”¹ diýip nygtaýar. Bu pikir örän dogry. Sebäbi Görogly barada entek ol epos derejesine ýetirilmedik wagtyna çenli, ertekiler, hekaýatlar, rowaýatlar türkmen halky tarapyndan gaty ir döwürlerden bäri aýdylyp gelnipdir. “Göroglularyň” köpüsinde şol hekaýatlar, rowaýatlar we ertekiler çeper işlenilipdir. Şol halky çeşmelerde bolşy ýaly, şolara esaslanyp döredilen eposdaky wakalarda hem Göroglynyň hereket meýdany, geň galarlyk bir ýagdaýda, Oguzhanyň baran, gören we hökümini ýöreden ýerleri, ýurtlary bilen gabatlaşýar. Müsür, Türkiýe, Kawkaz – Gürjüstan, Hindistan ýaly ýer-ýurt atlary munuň şeýledigine şaýatlyk edýär. Hatda Oguzhanyň asmandan güneş bolup inen aýaly – Aý Kagan ýaly, Göroglynyň ýassykdaşy Agaýunus hem hyýalyýet zenanydyr. Edil Oguz hanyň hut özüne degişli iki sany saýlama atynyň bar bolşy ýaly “Görogluda” hem gahrymanyň iki-gyr we dor aty bar.

Ýene bir zat: Ertkiler, rowaýatlar, mifler türkmen “Göroglysynyň” esasy baş düşegi bolup gelendigine söz ýok. Ýöne muny özbek, gazak, garagalpak we hatda täjik” Görogularyna” dahylly etmek bolmaz. “Göroglynyň”, türkmen dessanlarynyň aglabasynyň şol durşuna garagalpak edebiyatyna geçendigini bu ýurduň tanymal edebiyatçylary-da, türkmen alymlary-da tassyklap gelýär. Halklarda bu eposyň emele gelmegi gönüden-göni türkmen “Görogly” bilen baglanyşyklydyr. Şeýle-de bolsa, olardaky parh, özboluşlyk ol halklaryň her biriniň taryhy bilen utgaşdyrylýar. Ýagny sýužet–bir, emma her bir aýratyn sýužete täze gahrymanlar girizilýär. Mysal üçin, “Göroglynyň” gazak nusgalary, beýleki “Göroglulardan” tapawutlykda şygyrda döredilipdir. Munuň şeýle bolmagynda Ämireş Jumagazun, Kaližan Öteşuly, Ýesenžolow, Aýdarhanow, Köpeýew, Koşanow kimin žyrawlaryň uly hyzmaty

¹ Mämmetýazow B. Görogly eposynyň döreýşi hakynda. – Aşgabat, Ylym, 1982, 95–96 sah.

bellenilmelidir. Olarda köplenç, türkmen “Göroglusyndaky” şol bir gahrymanlar hem Öwez, Kasym han, Reýhan arap, Hasan, Sapa beg ýalylar ýüzlerini görkezýärler. Emma bular at meňzeşliklerine garamazdan gazak häsiýetli, gazak ruhly gahrymanlardyr. Eposyň beýleki Orta Aziýa nusgalarynda “Teke-ýomut” ilinde Görogly döwran sürüp ötdi” diýen ýaly sözler bilen başlanyp, wakalara gerim berilýär. Türkmen alymlarynyň (B. Mämmetýazow), garagalpak alymynyň (K. Maksetow) işlerinde türkmen dessanlary, şol sanda “Görogly” eposy hem garagalpak halk edebiyatyna şol bir durkunda geçipdir diýlip belenenilýär.

Türk dil kurumy tarapyndan edebiýatçy Metin Arikanyň “Kazak destanlary, Köroglunun kazak anlatmalari” ady bilen bu eposyň gazak nusgasy we onuň türk diline terjimesi bilen bilelikde Ankarada neşir edildi. Onda “Görogly” eposyny hasyl edýän dessanlaryň türki dilli halklaryň 15-sinde meşhurdygy nygtalyp görkezilýär. Olar Altaý, Azerbaýjan, gagauz, Hakas, Karaçay–malkar–nogaý, Garagalpak, Gazak, Gyrgyz, Krym tatarlary, Özbekistan, Tatarstan, Başgyrtstan, Çuwaş, Türkmen, Uýgur ýaly halklar hem ýurtlardyr.¹ Olara her halk öz durmuşy, taryhy, edep-ekramy, syýasaty bilen bagly wakalary girizipdirler. Hut şol sebäpli-de, olaryň her biri özbaşdak, özboluşly milli dessanlardyr. Munuň şeýledigine gazak, türkmen, türk nusgalarynyň deňeşdirilmesi esasynda göz ýetirmek mümkin.

Türkmen nusgasy eposdaky wakalary gürjüler, araplar, türkler, parslar bilen baglanyşdyrýar. Gazak nusgasyndaky hadysalar köpräk eýran şalary bilen utgaşdyrylýar. Eposyň türk ganaty ýurduň öz içindäki ahwalatlardan ybarat ýagdaýlary beýan edýär, ýagny ýokarda ady tutulan neşirde şeýle diýilýär: “Kazak Köroglu anlatmalarynda kahramanin musadelesi daha çok dişa yöneliktir. Anadolu anlatmalarynda ise ditariýe karşı ýapylan

¹ Metin Arikan. – Kazak destanlari, Ankara, 2007.

müsedelerin ýerini içteki ýönetiçilere karşı ýapılan musadele olir”.¹ Şeýle-de bolsa, “Görogly” eposynyň nusgalaryny onuň ideýa-mazmuny, gahrymanlarynyň käbir laýyk atlary umumy bir bütewi çeper ulgama dahylly edýär.

Biziň uzak söhbetimizden we onda gürrüni edilýän türki dünýäniň umumy halk edebiyatynyň taryhy bilen Magtymguly hem onuň döredijiliginiň baglanyşygy bolup bilermi? – diýen sowalyň döremegi tebigydyr. Sebäbi, şu wagta çenli Magtymguly Pyragynyň şahsyýeti hem-de edebi mirasy ulgamlar şekilinde öwrenilenok. Sebäbi biz ony özli-özlügiň çäginden daşary çykaryp bilmedik, daş gitsek, şahyryň edebi mirasynyň ýaýrawyna özbek, garagalpak halklary bilen baglanyşdyryp geldik. Sowetler döwri mahalynda “berk meýilnama” esasynda şahyryň doglan ýubileýine bagyşlanylýp “doganlyk” halklarda onuň şapbat ýaljak kitapçalary neşir edilýärdi. Mysal üçin, 1960-njy ýylda Azerbaýjanda çap bolan bary-ýogy şahyryň 50 goşgusyny öz içine alýan, elayasyna sygarlyk kitaby munuň bir delilidi. Şonuň ýaly kitaplar Frunzede (Bişkekde), Tatarystanda, Başgyrdystanda, Kabardada şol dillerde çap bolup çykdy.

Dogry, şahyryň goşgularynyň uly göwrümlü ýygyndylaryda Moskwada, rus dilinde neşir edilip ýaýradyldy. Ýöne olardaky terjimeleriň hil derejesi gaty bir öwerlik däl. Şahyryň goşgularynyň aglabasynyň asyl nusgasyndaky mazmuny bilen terjimedäki mazmuny, ideýasy, köplenç, başga-başga bolup görünýärdi. Emma Magtymgulyny şunuň ýaly “planly” çemeleşmelere sygdyryp bolmaýar. Magtymguly ýaly dünýä derejesindäki beýik şahyrlar hem olaryň ömür menzili şeýle tertipde ýatlanlymagyna mätäçlik çekmeýär. Beýle diýildigi şeýle beýik şahsyýetleriň belli günleriniň bellenilmeginiň inkär edildigi däl. Gürrüň olaryň eserleriniň, şahsyýetleri bilen bagly wakalarynyň

---

¹ M. Arikan. Kazak destanlari, 13 sah.

“resmi” ahwalatlara baglanman, hemişelik hereketi hakynda barýar. Bu hakda soňky baplarda ýöriteläp duruljakdyr.

Şeýlelikde, biziň şu bapda eden gürrüňlerimiziň Magtymguly we onuň döredijiligi bilen baglanyşygy, eýsem, nämelerde görünýär? Biziň söhbetimizi türki halklaryň gelip çykyşy, dilleriň biri-birine golaýlygy hem ýüpek ýoly bilen baglaýandygymyzyň sebäbi näme?

1. Hiç bir halkyň daşlara oýulup ýazylan taryhy ýok. Bu diňe biziň ata-babalarymyza degişli taryh. Ol Orhon, Ýeniseý daş ýazgylarydyr. Ol ýazgylar beýik Oguz kaganatynyň taryhydyr. Şol ýazgylarda we beýleki taryhy çeşmelerde tutuş adamzat nesliniň Adam atadan döremek başlangyjyny alyp gaýdýandygy, soňra Nuh pygamberiň neberesinden gündogaryň köp halklarynyň, şol sanda türki milletleriň emele gelmegine sebäp bolandygy aýdylýar. Magtymguluda hem ýagdaý edil şunuň ýalydyr: onuň goşgularynda Adam ata hakynda hem, Nuh pygamber hakynda hem aýdylýar.

2. “Oguznamada” (Orhon-Oguz ýazgylarynda hem) Oguzyň Çynma-Çyn, Rum, Pereň, Müsür, Hindistan, Eýran (pars) hem-de Kawkaz ýurtlaryny özüne boýun egdiredigi aýdylýar. Magtymgulynyň goşgularynda şol ýurtlaryň tas hemmesi ýatlanylýar. Oguzhanyň ýol görkezijisi (oňany) böri bolupdyr. Magtymguly bir goşgusynda bu ýagdaýy: “Perişdesi bardyr böri suratly, Beýikleri bardyr Gökbaýyl atly” diýip görkezýär. Bu Oguzhanyň asman bilen baglanyşygyny ýatladýar.

3. Daşa ýazylan ýazgylar Oguzlaryň dil medeniýeti we ýazuwy hakynda hem maglumat berýär. Olaryň öz elipbiýleriniň seslerini aňladýan harp bellikleri bolupdyr. Munuň şeýledigine hut şeýle ýazgylaryň özi şaýatlyk edýär. Şol dil gadym döwürde türki milletleriň ortalyk dili bolupdyr diýsek öte geçilidigi däl. Şol diliň baýlyklaryndan her bir türk milleti aýrybaşgalananda öz döp-dessuryňa, durmuş durumyna görä paýlaryny alypdyr.

Magtymgulynyň çeper dilinde şol ýazgylardan ýer alan sözleriň az gabat gelmeýänligi munuň bir delilidir.

4. Birýarym mün ýyllyk taryhy bolan gadymy ýüpek ýoly halklaryň özara gatnaşyklarynda, şol sanda edebi gatnaşyklaryň-da ösüp rowaçlanmagynda möhüm orny eýeläpdir. Ol ýol Afrikany, Ýewropany, Aziýany birleşdiripdir. Ol Kawkazyň üsti bilen Orta Aziýa döwletlerine Hytaýa hem Hindistana, Demirgazykda Wolga derýasynyň ýakalarynda ýaşayan halklary birleşdiripdir. Onuň, esasan, hem, her bir türk milletiniň halk döredijiliginiň baýlaşmagyna goşan goşandy belleniilmäge mynasyp.

Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedow bu tema bagyşlap ýazan eserinde “Ýerli täzelikler, il içinde eşidilen täsin gürrüňler täjirleriň indiki barjak ýurtlaryna aýlanypdyr, jahanyň dürli ýerleriniň täsinlikleri bolsa türkmen topragynda galypdyr. Soň olar dilden-dile geçipdir, her kim öz düşüncesine görä, eşidenini gürrüň beripdir. Her bir hekaýata ony gürrüň berijiniň duýgulary, paýhasy siňipdir” – diýip ýazdy.¹

Beýik Ýüpek ýolunyň halkaralyk ähmiýeti diňe bir onuň söwda-satyk, alyş-çalyş meselesinde däl, eýsem edebi ahwalatlaryň garylyp-gatylmagynda, dünýä halklarynyň bu ugurdaky medeni derejesine düşünmekde, ýurtlaryň hem-de milletleriň umumy we hertaraply peýdaly hyzmatdaşlygynyň ýola goýulmagynda hem oňaly orny eýeleýär. Ol dünýä halklarynyň köp babatda kybapdaş bir durmuşda, şol birmeňzeş şertlerde we aladalarda ýaşandyklaryny alamatlandyryýar hem-de bu ýagdaýyň çeper we durmuşy pikirlenmeleriň-de birmeňzeş taraplaryny aýan edýär.

Kitapdan okaýarys: “Rowaýatlaryň aglabasy ähli halklar üçin umumy sýužete eýe bolup, halklaryň arasyndaky gat-

---

¹ Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi. – TDNG, 2017, 59 sah

naşyklaryň nähilidigine garamazdan, ähli halklara mahsus şol bir äheňler duş gelýär. Syýasy-durmuş maksatlary ol döwürde adamlary hemişe at üstünde, ýolda bolmaga iteripdir. Şunuň özi hem bu halklaryň ýaşayşynyň, garaýyşlarynyň umumylygyny kemala getirip, her bir halkda umumadamzat düşünjesi esasynda ýüze çykydyr. Ösüşiň täze ýollarynyň meňzeşligi akyl-paýhasyň hem meňzeşligini esaslandyrypdyr.

Başga halkdan özüniň ýaşayş-durmuş şertlerine, halkyň isleglerine laýyk gelýän, ruhuna kybap aýratynlyklary kabul edýärler. Islendik zat öz-özünden däl-de, milli özboluşlyklaryň täsiri bilen, döredijilikli işlenilip kabul edilipdir.”¹

Munuň çar-paralyk häsiýeti her bir milletiň içindeki taýpalaryň ýaşayş özboluşlyklary bilen tanyşmaga-da mümkinçilik berýär. Bu hakda ady agzalan neşirde şeýle maglumat berilýär: “Gadymy ýoluň Hazar deňzinden günbatara, Amyderýadan gündogara, Üst-ýurt düzlüginde demirgazyga, Köpetdagiň gerişlerini aşyp, gü-norta sary uzaýan ýollaryň ugry bilen türkmen medeniýeti dünýä ýaýrady. Oguz paýhasynyň kökleri yklymlara uzady.”²

Magtymgulynyň döredijiligini bu gadymy Ýüpek ýoly “Oguz paýhasynyň kökleri” bilen baglanyşdyrýar. Ol kökler bolsa Ýüpek ýolunyň ugrunda Azerbaýjan, Eýran, Hytaý, Iordaniýa, Hindistan, Yrak, Müsür, Fransiýa, Siriýa, Palestina, Gyrgyzstan, Owganystan ýaly ýurtlary Oguz türkmen paýhasy bilen baýlaşdyrýar. Bu taýdaky ýurtlar baradaky pikirler, ýörite goşgular Magtymgulynyň döredijiliginde onuň syn salmalarynyň, syýahat meýilleriniň fonunda häli-şindi ýatlanýlar. “Hindistanda hyýalym”, “Ýaýlahlary bar” kimin şygrylar, “Bagdatda gyş bolmaz, gyrgyzda tomus”, “Çynma Çynda, Rumda, Hindde, Hebeşde, Şam abaly, Rum kabaly jananym”, “Bulgaryň şähriniň

¹ Gurbanguly Berdimuhamedow, Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi, Aşgabat, TDNG, 2017, 274–276 sah

² Gurbanguly Berdimuhamedow. Ýatlanan kitap, 2 sah.

ýassysy bolmaz” ýaly we başga-da şuna meňzeş setirler munuň şeýledigini şübhesiz tassyklaýar. Ýokarda ady tutulýan ýurtlar bolsa gös-göni Ýüpek ýolunyň ugrunda ýerleşen ýurtlardyr.

Önde edilen gürrüňlerde “Görogly” sýužeti we onuň ýaýrawlary hakynda ýörite durup geçipdik. Ýeri gelende, aýdylmaly bir ýagdaý: taryhmyzyň ýañadan, başgaça we dogruçyl öwrenilmegi, “Oguznama”, “Gorkut ata” eserlerine täzeçe çemeleşme, “Görogly” eposynyň ýaýraw meýdanynyň ep-esli giňelmegi, Magtymgulynyň kän garaşan, emma gelmedik ajap eýýamy baradaky umyt-dilegleriniň hasyl bolmagy Garaşsyzlyk zamanasynda täze jemgyýetçilik mazmuny bilen häsiýetlendi. Bu eserleriň-de wakalarynyň geçýän ýerleri biri-birinden känbir tapawutlanmaýar. Mysal üçin, “Kerogluda” onuň dürli nusgalarynda Pereň-Fransiýa, Türkiýä, Eýran, Gürjüstan, Çynma-Çyn, Arabystan (Saud Arabystany), Müsür, Liwan ýaly ýer-ýurt atlaryna gabat gelinýär. Bu biziň bularyň-da Magtymgulynyň goşgularynda hem sataşýandygy barada önde eden gürrüňlerimizde gelen netijelerimizi ýañadan nygtap geçmegimizi şertlendirýär. Ýagny: “Oguznama”, “Gorkut ata” eposlarynda beýan edilýän waka giňuşligi we belli derejede, hadysalar şol eserleri, şonuň ýaly-da Magtymgulynyň goşgularyny bitewi, milli bir ulgama getirip goşýar. Magtymguly bolsa şol eserlerdäki döp-dessury, tema ugurlaryny, türki halklaryň ýaşayyş-durmuş aýratynlyklaryny, öňe çykarylan we nygtalyp görkezilýän watançylyk, ynsansöýjülük ideýalary jemleýändigini bilen beýik derejä ýetdi: Ol beýik lirik, beýik pelsepeçi, beýik mugallym, beýik syýasatçy şahyr bolmak bilen birlikde, bu günki-gün beýik alym şahyr hökmünde hem ykrar edilýär.

Indi edebi gatnaşyklarymyzyň has rowaçlanmagyna sebäp bolup bilýän bir ýagdaýy ýörite bellemek isleýäris.

Magtymguly mert hem namart mynasybeti arkaly adam häsiýetini her taraply açyp görkezmegiň iň beýik ussadydyr. Hut şu ýagdaý hem diňe bir edebiýatçy alymlary däl, eýsem döwlet ýol-

başçylaryny-da yzygiderli gyzyklandyryp gelýär. Hemme zatdan öňürti Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň bu ugurdaky taýsyz aladalaryny hem-de Magtymgulynyň döredijiligi hakyndaky çuň mazmunly pikirlerini ýatlamak ýerliklidir. Ol pikirler işimiziň tutuş mazmunyna siňdirilendir.

Daşary ýurt kowumdaş halklaryň Prezidentleri hem Magtymguly Pyragynyň özleriniň halklaryna we edebiýatlaryna köpugurly aň-paýhas, söz çeperçiligi babatlarda täsirleri hakyndaky garaýyşlaryny bireýýämden bäri çykyşlarynda we makalalarynda aýanlap gelýärler. Beýik şahyryň 250 ýyllyk dabarasynyň geçirilýän döwründe, 1983-nji ýylda, Özbekistanyň şol mahalky Prezidenti, ýazyjy Şaraf Raşidowyň “Beýik şahyr we gumanist” atly makalasy türkmen metbugatynyň sahypalarynda görüni (“Sowet edebiýaty” ž., 1983, №10). Bu başlangyç häzirki döwürde tebigy bir hadysa hökmünde ýatlanlymaly ýagdaý.

Biz şu işimiziň dowamynda Gazagystan Respublikasynyň Garaşsyzlyk ýyllaryndaky ilkinji Prezidenti Nursoltan Nazarbaýewiň sözlerine salgylanyp, onuň Magtymguly we gazarak-türkmen hemdemligi dogrusyndaky pikirlerine ýüzleniris. Azerbaýjanyň öňki Prezidenti Geýdar Alyýewiň Pyragynyň mirasyna dahylly garaýşyna hem göz aýlarys. Emma biz munuň in soňky täze bir mysalyna hut şu ýerde salgylanmakçy bolýarys.

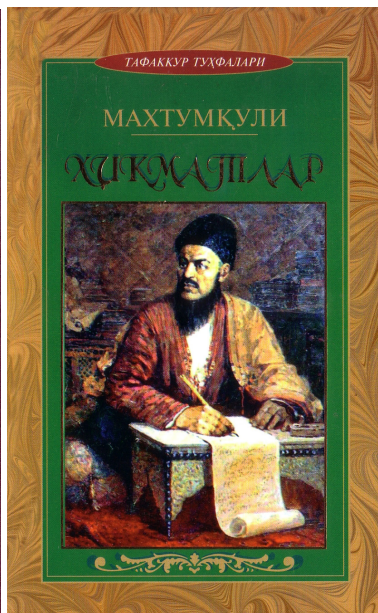
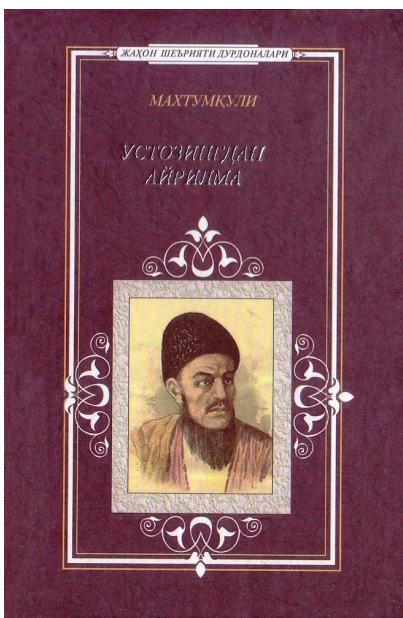
2017-nji ýylda Magtymgulynyň şygrylar ýygyndysy alym Ergeş Açylovyň terjimesinde Daşkendiň “Teswir” neşirýaty tarapyndan özbek dilinde ýaýradyldy. Bu örän owadan hem gaty sahaply, haly nagyşlary bilen bezelen gutuda ýerleşdirilen kitabyň şahyryň özbekçe çykan öňki neşirlerinden tapawutlanýan ýeri, onuň Özbekistanyň häzirki Prezidenti Şawkat Mürziýoýewiň “Magtymguly – sözlär tili türkmenüň” atly makalasy bilen açylýanlygydyr. Ol türkmeniň nusgawy şahyrynyň bütin Mer-

kezi Aziýa halklary üçin deň-derejede eziz hem gadyrlydygyny turuwdan belläp, “Maktumkulining biror şeýirini bilmaýdigan uzbek, ýurtimizda uning kitoblary, kuşyklari kirib bormagan biror honadon ýuk” diýip tekrarlaýar. Soňam türkmenistanly käredeşi Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň Pyragynyň şygrylarynyň “ynsanyýet ähliniň teşneligini gandyryandygy” barada aýdanlaryny özüniň “Kim türkmen halkynyň kalbyny, ýüregini bilmek islese, owwaly bilen Magtymgulyny okamaly” diýen pikiri bilen tassyklaýar hem-de soňky on ýylda Magtymgulynyň ona golaý kitabyňyň çykarylandygyny ýatlap, onuň kitaplarynyň umumy sanynyň (nusgasynyň) 1 milliondanda köpdügiene okyjylarynyň ünsüni çekýär.

Ş. Mürziýoýewiň makalasynda Özbekistanda 189 müň türkmen millet wekiliniň ýaşaýandygy, Garagalpagystanda, Buharada, Kaşkaderýa, Surhanderýa, Daşkent welaýatlyrynda we Daşkent şäherinde türkmen milli medeni merkezleriniň işleýändigini belgilenilýär. Şeýle hem sözbaşyda “Hormatly Gurbanguly Mälikgulyýewiç bilen... medeni-magrypet barlardaky gatnaşyklarymyzy-da mundan buýana hem rowaçlandyrmakda... ähli güýç we mümkinçiliklerimizi gaýgyrmarys” diýilýär we Magtymgulynyň bu babatda aýratyn görelde alarlyk ornunyň bardygyny nygtalýar.

Ýurt Prezidentiniň türki edebiýatçylaryň Magtymguly haýndaky umumy söhbetine goşulmagy iki halkyň edebi gatnaşyklarynyň pajarlap ösmegine oňaly täsirini ýetiirýar. Haýkatdan hem, kowumdaş halklaryň ýolbaşçylarynyň şu hili çykyşlarynyň edebi-medeni, gumanitar baglanyşyklaryna degerli hemaýat we uly goldawdygyny inkärlejek gümanyň ýok. Şu nukdaýnazardan özbek-türkmen, türkmen-özbek edebi hyzmatdaşlygynyň beýleki türk halklar bilen deňeşdireniňde, mydama parhlanyp gelendigini aýtmak gerek.

Magtymguly Pyragynyň özbek, tatar dilindäki neşirlerinden nusgalar

II BAP

TÜRKI HALKLARYŇ EDEBIÝATYNYDA MAGTYMGULA BAGYŞLANAN EDEBI ÇEŞMELER

1. Çeper kyssalar we şahyrana eserler

Bu dünýäniň aýlanyp-öwrülip duran adamzat ýaşayşyny kepillendirýän hemişelik bölekleri bar. Mydama hereketde we öz geň-taňlyklary, hususy aýratynlyklary bilen biri-birinden tapawutlanýan ol bölekler adam aňynda olar baradaky durnukly durumlary döredýär. Biz Gün, Aý, gündiz, gije, ot, suw ýaly dyngysyz köp düşüňjeleri göz önünde tutýarys. Şol düşüňjeleriň haýsy hem bolsa biri kem bolaýsa, onuň biziň ýaşayşymyza öz oňaysyz täsirini ýetirjekdigi düşnüklidir. Şunuň ýaly bakylyga öwrülen, umumy tebigatyň içinde bolup, emma şol bir wagtyň özünde durmuş diýlip atlandyrylýan ynsan ýaşayşynda hem biziň ömrümize many we dowamat berýän mukaddes zatlaryň-da sany-sajagy ýok. Toprak, ata, ene, nan ýaly anyk adalgalar we Watan, söýgi, dessur, zähmet, halk zeyilli sözleri jemgyýetçilik ýaşayşyndan aýyrmak mümkin däl. Şunuň ýaly jemgyýetçilik aňyna ymykly ornaşan adamlar we şahsyýetler özleriniň taryhda goýup giden yzlaryna göre, ol ýa-da beýleki bir halk tarapyndan ýatlanlyp gelinýär. Olaryň käbirlerini bolsa dünýä halklarynyň aglabasy ýokary derejede hatyralap gelýär. Patyşa, soltan, hekim, şahsyýet, halk-millet, sungat, şygryýet we şuna meňzeş düşüňjeler sözümiziň delilidir.

Bulary ýatlaýanlygymyzyň düýpli bir sebäbi bar: şeýle köpdürlik umumadamzat taryhyny emele getirýär. Bu taryhda öz bir mynasyp ornuny tapan düşüňjeler (zatlar, predmetler) ylmyň, sungatyň özeninde goýulýar, çeper sözüň, sazyň, şygyryň, sungatyň köp sanly şahalarynyň many-mazmunyny hasyl edýär.

Türkmen halkynyň taryhynda hem şeýle bakylyga öwrülen ýagdaýlar we şahsyýetler bir ýa iki däl. Oguz han, Gorkut ata, Görogly, Magtymguly Pyragy ýaly türkmeniň adyny arşa göteren we onuň älem-jahana tanalmagyny şertlendiren şahsyýetler bu günki gün diňe bir türkmen edebiýatynyň – onuň kyssasynyň we şygryýetiniň däl, eýsem türki halklaryň edebiýatynyň-da häli-şindi ýüzlenýän temalary hasaplanylýar.

Garaşsyzlyk ýyllarynda ýokardaky taryhy şahsyýetlerimizi türki halklaryň arasynda wagyz etmek işiniň güýçlenendigini ýörite bellemek isleýäris. “Oguznama”, “Däde Gorkudyň kitabý” ýaly kitaplar Türkiýede türk we türkmen dillerinde neşir edilip ýaýradyldy. “Görogly” eposynyň gaty köp şahalaryny öz içine alýan türk we türkmen (kirillisada) dillerinde basylan köp tomluk (6 tom) türkmeniň milli edebiýatynyň taryhynda hem, türkmen-türk edebi gatnaşyklarynyň badalgasynda-da uly medeni waka boldy diýsek ýalňyşýandyrys öýdemzok.

Magtymguly welin, bu meselede aýratyn orny eýeleýär. XVIII asyryň ortalarynda, onuň ikinji ýarymynda şahyryň ömri, döredijiligi bilen bagly, şeýle hem ýazan goşgularyndadan nusgalar Günbatar Ýewropa ýurtlarynyň neşirlerinde polýak ýazyjysy A. H. – Boreýko inlis, tatar alymy L. N. Berezin (1818–1896), wenger edebiýatçysy A. Wamberi nemes dillerine terjime edip, şol ýurtlaryň abraýly žurnallarynda, ýazan we taýýarlan kitaplarynda ýerleşdirdiler.

Şahyryň şahsyýeti hakynda beýleki döwletleriň şahyr-ýazyjylarynyň çeper eserler döredendiklerini ýüzugra bolsa-da bellemek

isleyäris. Mysal üçin, ukrain şahyry Ý. Şporta “Magtymguly hakda söz” atly poemasyny (1970), Nora Kalna (Latwiýa), Waçagan Oganesyán (Ermenistan), Oleg Loýka (Belarus) ýaly çeper sözüň tanyml ussatlary Magtymgula bagyşlap ýörite goşgular döretdiler.

Russiýa Federasiýasynyň edebiýatynda Magtymguly temasy, esasan, ylmy seljermeler bilen baglanyşýan-da bolsa, onuň hakda çeper eserleriň-de döredilendigini aýtmak gerek. Astrahanly şahyr Wladimir Ýerofeýewiň “Munda Magtymguly şygyr ýazypdyr” goşgusyny, ýazyjy B. Bahrewekiniň “Şahyr (1980) powestini, Gazagystanly rus ýazyjysy M. Simaşkonyň “Искушения Фраги” (1965) powestini ýatlamak ýerliklidir. Agzalan şeýle eserleri-de biz seljermegi göz önünde tutýarys. Sebäbi kumyk, ýakutlar, burýat, kabarda, balkar, başgyr, tatar we stawropol, Astrahan ýaly Russiýanyň düzümindäki ýerlerde ýaşayan türk halklar, Magtymguly bilen, esasan, şol diliň üsti arkaly tanşyp bilýärler, şol dildäki eserlere salgylanyp makalalar hem ýazylýar. Bu ýagdaý ol çeper nusgalar hakynda hem işde pikir ýöretmegi talap edýär. Sebäbi işimiziň maksady şahyr dogrusynda nirede, haýsy ýurtda ýaşayandygyna garamazdan türk dilli milletleri türkmeniň beýik perzendi bilen tanyşdyryp durmakdan, olaryň ýüreklerinde öz kowumdaş şahyryna mizemez buýsanjy döretmekden ybarat. Galyberse-de, şol eserlere türkmen edebiýaty öwreniş ylmynyň nazaryýet garaýyşlaryny-da zerurlyk hasaplaýarys.

Magtymguly temasynda köp sanly goşgular bilen birlikde edebiýatyň dürli žanrlarynda eserleriň ýazylandygy aýratyn bellenerlikdir. Özbek, ýazyjysy G. Muhammetrizonyň “Magtymguly” dramasy hem-de “Magtymguly” romany, garagapak şahyry A. Ötepberenowyň “Magtymguly”, Ukrain şahyry Ýa. Şportanyň “Magtymguly hakda söz” poemalary munuň anyk mysallarydyr.

Gazagystanda ýaşaýan rus ýazyjysy Moris Simaşko “Искушения Фраги” (Pyragyny meýillendirýän höwes”) po-westinde Magtymgulynyň elli ýaşlaryndaky başdan geçiren wakalary onuň ýaş mahallary Meňlä bolan söýgüsi nukdaýnazardan gürrüň berilýär. Bu eser ýazyjy zenan Bägül Annabaýewa tarapyndan “Aýdyma öwrülen söýgi” ady bilen türkmen diline terjime edildi¹. Ýazyjy ilki başdan okyjyny eserdäki gahrymanlar bilen tanyşdyrýar. Seýit hanyň öýünde oturan ol adamlaryň köpüsi baý hem wezipeli tipler. Olaryň arasynda Magtymguly hem otyr. Powestdäki hadysalar, gahrymanlar şahyryň syn salmalarynda, oý-hyýallarynda janlandyrylýar.

Ynha, özüni obanyň kethudasy, hany hasaplaýan beýleki gahrymanlardan ýokarda goýýan Seýit han Magtymgulynyň hyýalynda ol “onuň näme isleýändigini diriligine çeynemäge taýyn bolup duran islendik wagşy haýwanyň islegi ýaly ýönekeýdi hem görnetindi” diýlip häsiýetlendirilýär. Hemişe harby lybasly Seýit han “Ýaragy gaty gowy görýär”. Ol Uspyhan derbi-dagyn edilende, gajarlaryň garakçy toparlary üçin ýaby getirip berýän” döwürlerine çenli sada bir ýigdekçedi. Emma garakçylara ýakynlaşmagy, onuň ýüreginde hökümdar bolmak duýgularyny döredipdi. Şol topardaky “Adamlara, olaryň ömrüne hem ölümüne, çagalaryna hem emlägine wagşyýana häkimlik bu adamy özgerdipdi... Şonuň ýaly bolgusyz, ýaramaz adamlar dogra häkimlik buýrulandyr öýdüp birbada ynanyp ýörler-dä”.²

Şeýle tipleriň ýene biri deňizýaka obalarynyň kethudasy Mämmet Serdar. Onuň hökümdarlygy-da, asyl hususy ykbalý hem Seýit hanyň elinde. Bu ýerde başga-da bir topar şäheriň we galadaky obalaryň dolandyryjysy” Kakabaý aga, Muhammet Porsy-ýalta, baýlary ýaltaklap, gününü dolandyryp ýören betgy-

¹ Garagum, 2008, №7, 106–123 sah.

² Garagum, 107 sah.

lyk kişi. Garasakally Hojamyrat aga – ulumsy hem özüne gaty ynamly tip. Ol “Ýaş mahallary öz häkimligine päsgel beren do-ganoglanyny Etrege gark edipdir”. Üstesine ony halk biahlak, jalaý şekilinde ýigrenýär.

“Hoşgeldi han, Gowşut aga, Saparly han. Olaryň her biri-si Seyit hanyň mahmal ýassykdaky ornuny eýelemek üçin ony tozutmaga taýyn”.¹ Mahlasy, olaryň hemmesi han, hökümdar, ket-huda, aga diýlip Magtymgulynyň oý-hyýalyna aralaşan-da bolsa-lar, bary bir olaryň wagşyýana häsiýetleri, zorluk-sütemi öz kes-bi-kärlerine ymykly ornaşdyran gahrymanlardyr. Görlüp oturylsa, han-begleriň bu üýşmeleňi bisebäp däl eken. Hywa hanyndan gaçyp gelýän ýomutlary kabul etmelimi ýa ýok diýen meseläni Seyit hanyň özi bir ýüzli edýär: “ – Goý, nirä isleseler gitsinler. Ölümden ürken ýomutlary gökleň obalaryna goýbermeli däl hem olara ne suw, ne-de ýaby bermeli”. Şu pursatdan wakalar dartgyn-laşyp, eseriň her bir gahrymanynyň häsiýetleri anyklaşyp ugraýar.

Powestde Garaja atly bir şahyr hem sypatlandyrylýar. Olam öz ýallak-ýullagydyr “goşgulary” bilenem ýokarda ady tutulan oňansyz tipleriň hyzmatynda. Ol ýaş wagty aýdym aýtmaga ökde eken. Ulalansoňam ol iň aýyp söwda-söz söwdasy bilen meşgullanyp ýör. Ýazyjy Gajar şahyryň hökümdarlaryň masla-hatyna mydama çagyrylandygyny aýdyp, “Bagdatda, Hywada sözi bilen tanalýan şahyry bolsa, diňe şu wagt çagyrdylar” diýip ýazar. Maksat bioňaý, aýdan-diýeni bolup duran ketdeleriň ha-kyky zehine-de, hakyky ak ýürek, dogruçyl adamlara-da ýurt bähbidi taýdan garamaýandyklaryny görkezmek. Üstesine ýazy-jy “Oňa aýdym düzüp berýän başga adamlarydygyny” nygtaýar. Bu ýagdaý onuň körzehinliliginiň üstüni örtýär.

Magtymgulynyň synçyl nazaryndan hiç zat sypyp galmaýar. Onuň hyýalyýeti bolsa söz ussadyň özüniň şu günki ýagdaýy,

---

¹ Garagum, 2008, № 7, 108 sah.

geçmiş ahwalatlary bilen çeper ulaşdyrylýar. Mysal üçin, onuň oý-pikirlerinde goňşusy Sähetdurdy aga “Hiç bir tarapdan Seyit hanyň dünýäsine meňzemeýän başga bir dünýedäki adamdy. Sähetdurdyny şaheriň häkiminiň kim boljakdygy birjigem gyzyklandyryp duranokdy”. Bu häsiýet mydama ýer dyrnaklap ýören Sähetdurdy agany daýhan şekilinde hem, ýaşayşa, ynsan durmuşyna biparh garaýan, göwni çökgün bir tip şekilinde hem okyjynyň göz önünde dikeldip goýýar. Ýogsam bolmasa, ol Seyit hanyň in bir ygtybarly dosty, öz adamlary bilen hanyň ganly söweşlerine tekge berip gelýän Hojamyrat aganyň kowumdaşy. Emma oňa kän bir delalaty degmedik Hojamyrat indi Sähetdurdy aganyň gyzyny özüne gelin edinmekçi.

M. Simaşko ol gyzy okyjysy bilen Magtymgulynyň syny arkaly şeýle tanyşdyrýar: “Ana, şol gyzygagam görüldi. Onuň hereketleri şeýle çalt hem gelşikli. Şahyr goňşusynyň gyzynyň nädip ýetişenini duýman galdy. Ol öwürüldi-de, elheder aldyrýan pyýala gara gözlerini onuň duran tarapyna aýlap goýberdi. Onuň ýaly gözlere gazalda duşmarsyň.

Gyz öýe girip gitdi, şahyr onuň boýnundaky kümüş simden edilen halkany görüp galdy. Şolam onuň adaglanandygynyň alamatydy. Indi Hojamyrat agadan başga hiç kimem onuň äri bolup bilmeýär”.¹

Ýazyjy Magtymgulynyň syn etmeleriniň waka beýanlaryny özüniň şahyr baradaky garaýyşlary bilen keşirleýär. Ynha, ol öýünde öz ussahanasynda kümüş şaý-sepleri ýasamak bilen meşgul...soňam gülýaka ýasamasyny goýup, “Söweş gylyjynyň gynynyň başyna geçdi”. Mahlasy, onuň ýasaýan gülýakalarynda, gynlary-da görüp ganyp bolmaýan owadanlygy bilen şahyryň goşgularyna çalymdaş, ýazyjy şahyr keşbindäki synlarynyň üstüni onuň dindar bir molla hökmündäki synlarydyr oýlanma-

---

¹ Garagum, 2008, № 7, 111 sah.

lary bilen doldurýar. Dogrusy, ol döwri, jemgyýeti hem dünýewi, hem dini rewüşlerde öz oýlanmalarynyň özeninde goýýar.

Sähetdurdy aganyň gyzynyň ýatlanlymagy bilen şondan soňraky syn sahnasyndaky wakalar çylşyrymlaşýar, dartgynlaşýar. Seýit hanlylaryň rehimsizliginiň, ýabanylygynyň nähilidir bir ölçege – serhedi ýok. Haýsydyr, bir söweşde garşydaş obanyň eli çapylan çagalary göz edilip oba getirilýär. Olar Hywa hanlygynyň çagalary, olary halas edenem teke ýigidi. Onuň “özünüň hem kesekiniň ganyna suwalandygy” görnüp durdy, sebäbi söweşde “neberesinden bir özi galyp, Hywa atlylaryny serpikdiripdi.”¹

Ýokarda ýatlanylan Sähetdurdy aganyň gyzy bilen şol teke ýigidi halaşýar. Şunuň bilen bagly Magtymguly özüniň Meňlä bolan ýaşlyk söýgüsini telim gezek hyýalynda janlandyrýar.

Şol çagalardan ysgyndan gaçan birine şahyr hossarlyk edýär. Seýit hanyň ýowuz garaýşyna garamazdan, ol ony öýüne alyp gaýdýar. Özem, şeýle halatda eli çapylan çagalar, teke ýigidi bilen Sähetdurdynyň gyzynyň söýgüsi şahyry Alla bilen hyýaly tutluşyga getirýär.

Teke ýigidi Pyragynyňka birki sapar görme-görşe gelýär. Magtymguly-da ýaşlaryň söýgüsine ýagşy dilegler edýär. Ol teke ýigidi bilen gyzyň ýaşyryn duşuşyklaryny synlap, ýaş wagty özüniň hem Meňli bilen şeýle duşuşyklary geçirendigini ýatlaýar. Pyragy şeýle yşky jebirleriň sebäbini adalatsyzlyk hem Allanyň adamlary erkek ýa aýal maşgaladygyna garamazdan deň hukukly edip ýaradypdyr ahyryn. “Gurhanyň” aýal baradaky süreleri Alla tarapyn ýazylypdyr... Söýgi, parahatlyk, rehimdarlyk onda Alla tarapyn janlandyrylypdyr. Erkek kişi ýanyndaka ol agzy ýaşmakly dymyp ýörse, dünýäde haýyr işler hem, adalat hem örnäbilmez”.² Şonuň üçinem,

¹ Garagum, 2008, №7, 114 sah.

² Garagum, 2008, №7, 118 sah.

şahyr Meñlini kowa-kadalaryň-da, yslymy ugurlanmalaryň-da, ykbala, takdyra adamlaryň bir toparynyň nädürs çemeleşmesiniň-de galyplaryna sygdyryp bilenok.

Teke ýigidi birküç sapar, şahyryň öýüne gelip, onuň bilen söhbetdeş bolýar, elsiz oglan bilen bile oturyp, onuň goşgularyny, sazларыny diňleýär.

Magtymguly Teke ýigidi bilen Sähetdurdy aganyň gyzynyň iki taraplaýyn yhlasyny goldaýar. Ol “sypaýy, paýhasly ynsan, Hudaýyň ady bilen bu iki ömrüň baky baglanyşygyny ykrar edýär. Elini öňe uzadyp, ol barmaklary birikdirdi, soňam olary är-aýal diýip yglan etdi”.¹ Emma hyýal bilen hakyky durmuş wakasy deň gelip bilenok. Gyzy alyp gaçan teke ýigidi yzından ýetdirýär. Seýit hanyň gulamlary gyz bilen ýigidi daşlama däbine görä, daşlap ugraýarlar...”Hojamyrat aga daş yzyna daş göterip, ony daşlaýardy. Äpet uly, betpäl, dönük garry gujagyna dolmagy islemändigi üçin ony öldürýärdi”.²

Daşlaryň uly bir tütmeği döränsoň, aşyklaryň diri galmajakdygyna göz ýetirensoňlar, olar dargaşyp gitdiler. Indi agşama duwlanyp, Pyragy daşlary aýryp ugraýar, oňa eli çapylan oglanjygam ýardam edýär. Pyragynyň ýokary derejedäki adamkärçiligi, rehimdarlygy, adalata teşneligi, paşmadyk yşky ahwalatlaryň jebrine çydamsyzlygy onuň ýaş juwanlary topraga tabşyrşynda has anyk çeper şekilde görkezilýär.

Gyzyny şindi ýaşka Hojamyrat aga adaglanda hiç hili gypynç etmedik, beýle ýagdaýlary görüp-bilnip ýörlen adaty bir döp diýip düşünen Sähetdurdy aganyň jesetleri ýüklenen arabanyň daşyarak arasyndan yzyna düşüp, gelýändigide, alagaraňky gijede kölege ýaly bolup görünýändigini hem Magtymgulynyň synçy nazaryndan sypmaýar. Soňra onuň gyzynyň mazarynyň

¹ Şol ýerde, 2008, №7, 119 sah.

² Şol ýerde, 2008, №7, 122 sah.

başynda galmagy Sähetdurdy aganyň atalyk mähriniň bütinleý ýok bolmandygyny aňladýar. Emma onuň bu hereketi türkmenleriň “soňky tüýkülik sakal ezmez”, “soňky puşman – özüne duşman” diýen nakyllaryny ýadyňa salýar. Şeýle-de bolsa ýazyjy onuň bu “mährini” şol döwür jemgyýetiniň umumy ahlagynyň aç-açan ýüze çykması hökmünde öňe tutmaýar. Onuň hereketi hemmelerden, hatda Magtymguly ýaly ykrar edilen şahsyýetdenem ýaşyryn–gije bolup geçýär. Munuň şeýle bolmagy “jemgyýetiň kämil däldiginiň, adamlaryň gapma-garşylykly dogma düşünjelere we ýaşaýşyň akymy netijesinde döreyän täzeliklere başga-başga çelgilerden garaýandygynyň alamaty. Ol baryp ýatan ham adam. Ol diňe “ýer peşemäni” – zähmet çekmäni bilýär. Sähetdurdyň şäheriň häkiminiň kim boljakdygy birjigem gyzyklandyryp duranokdy. Onuň ýerini aljak bolýan Kakabaý agamy ýa Saparly aga, parhy ýokdy. Ol diňe häkim geçen mahaly köçeden ýygnanmalydygyny bilýärdi.¹

Awtor poweste bioňay (otrisatel) gahrymanlary köpräk girizipdir. Seýit han, Mämmet Serdar, Kakabaý aga, onuň kömekçisi Muhammet Porsy, Durdy han, Hojamyrat aga, Hoşgeldi han, Gowşut aga, Saparly han, Garaaja şahyr, Mämmet Telbe we olaryň hyzmatkärleri.

Oňaýly gahrymanlar welin köp däl: Teke ýigidi, onuň söýen gyzy hem Pyragy. Powestdäki wakalaryň çözgüdi şol bioňay gahrymanlaryň hereketleri bilen bagly, “ýeňiş” olaryňky. Emma eseriň ideýa, ündew meselesinde Pyragyly zolak rüstem gelýär. Ýazyjynyň maksady, esasan, Magtymgulynyň anyk-duýarlykly keşbini onuň içki dünýäsi, ruhy ahwalatlary bilen utgaşykly döretmek. Powestdäki waka görnüşleriniň – Seýit hanyň öýündäki maslahat we oňa şahyryň ilkinji gezek çagyrylmagy, Seýit hanyň ýaşlyk-ýetginjeňlik döwrüniň ýatlanylmagy, gyzyň adag-

---

¹ Garagum, 2008, №7, 110–111 sah.

lylygy. Hywa esgerleri bilen söweşi we teke ýigidiniň eli çapylan oglanlary bir gowakdan tapyp, olary özi bilen şähre getirmegi, gyzyň teke ýigidi bilen gaçmagy, olaryň tutulmagy we soňra saňsar däbine görä, daş bilen urlup şehit edilmegi, şahyryň bir eli çapylan oglana hossar çykmagy, hatda Magtymgulynyň kümüş ussaçylygyna dahylly pursatlar – bularyň hemmesi beýik Pyragynyň içki oý-hyýallarynyň köpgyraňly ýüze çykmagyny şertlendirýär. Emma bioňaý we oňaýly gahrymanlaryň hereketleri hem pikirlenmeleri zamananyň şol wagtky suratyny real-nyk, çeper we ynandyryjylykly göz önüne getirmäge okyja mümkinçilik berýär. Mysal üçin, powestden Muhammet porsynyň Magtymgulynyň öýüne gelşi barada “Muhammet esasy gürrüni daşdan aýlap urdy. Ol Seýit hanyň pähimliligi, onuň asyllylygy barasynda köp gepledi. Eger zehini bolan bolsa, ony öz goşgularynda hökman şöhratlandyryjakdygyny hem tekrarlady. Seýit hanyň onuň gadryny biljegi ikuşsyz. Onuň şahyryň goşgularyndan düzülen áydymlary soraýmagy-da ahmaldy. Ýaşka kim ýalňyşanok! Garaz, Seýit han basym uly üýşmeleň etjek. Şol ýerde gowy áydym áydylsa, hojaýynynyň göwni hoş bolardy”¹ diýen jümleleri okaýarys. Ýöne welin, Magtymguly halkyň ganyny sorýan haram hem karam işlere baş goşýanlaryň hatyrasyna olaryň berjek sylag-serpaýlaryna gyzyp, ýaryljak adamlaryň tipinden däl.

Filologiýa ylymlarynyň doktory, professor A. Orazow Magtymgulynyň döredijiligini onuň hut öz häsiýetini açyp görkezýän kitap hökmünde bahalapdy.² M. Simaško munuň hakykattan hem şeýledigini “Áýdyma öwrülen söýgi” eseri arkaly tassyklady. Powestdäki Magtymgulynyň şahsyýetine dahylly iç gepletmeler ses-selemsiz ýerine ýetirilýän iş-hereketler, syn etmeler onuň goşgularyndaky beýan edilýän adam häsiýetleriniň

---

¹ Garagum, 2008, №7, 112 sah.

² Garagum, 2008, №7, 113 sah.

ýañadan obrazly kyssa şekilinde janlandyrylmagy esasynda şahyryň örän giň garaýyşlylygyna degişli edilýär.

Powestiň ýazylyş stili hakynda aýtsak, onuň täzeçilligi belenilmelidir. Onda gahrymanlaryň gepleşiklerine asla duş gelinmeýär. Ähli garşylyklar awtoryň “düşündirişlerine” we Pyragynyň syn etmelerine sebäp bolup gelýär. Dogrusy, Pyragynyň diňe içki dünýäsine ol ýa beýleki bir hadysa şahsy göz-garaýyşlaryna şunuň ýaly stilde çemeleşýän başga bir çeper nemuna ýok.

Powestiň käbir kemçilikleri-de ýok däl. “Ol iki gezek emgenmän gaty kagyzy düýrledi hem ýañadan başlady. Soň işi ugrugyp gitdi. Ol käteler kümüş işleýşi ýaly, endigine görä, dümtüniberdi. Owadan, dürs sözler galamyndan çyzylyberdi-de, ony özleri bilen alyp gitdiler.

Bu pikir edişi ýaly kyn bolmady. Ol okap geçdi, oňa ýazarlary ýaradam: “Hany, Garaja şahyram şeýdip ýazjak bolsun-da” diýen pikir birden gelip depesine urdy”. Bu Magtymgulyny özüne aşa göwni ýetýän, göterimräk ýaly edip goýýar. Emma, bi ziň pikirimizçe, Magtymguly özüniň özüne-hä beýle-de dursun, başgalaryň hem mahabatyna mätäçlik çekmeýär.

Gaty köp eserlerde Magtymguly obada ýaşan edilip suratlandyrylýar. Bu taryhy bir hakykat. Emma ýazyjy ony powestinde şäher ýaşajyşyna öwürýär. Bu-da kän bir maňzyna batyp baranok. Ýazyjynyň şahyr hakda durmuşyň agyrlыgy dogrusyndaky bir teswirinde “durmuş garaňky, aýylganç, ondan hiç hili yş görülmeýär. Bu topragy Hudaý gargapdyr şahyra hem diňe¹ täleýiň emrine görä aýdym aýtmak galýardy” diýilýär. Munuň oýlandyryan iki tarapy bar. 1. Pyragy şahyr, çeper eserde onuň şahyrçylygyna mynasyp epitetler, sypatlandyrmalar berlen bolsa, ýerlikli boljak eken. Ony gaty seýrek ýagdaýda ökde sazanda, özem ol sazy ýürek gaýgylaryny egismek üçin ýapyşýandygy

---

¹ Garagum, 2008, №7, 109 sah.

görkezilse. 2. Emma “ diňe aýdym aýtmak galýar” diýlen beýan Magtymgulynyň öz-özüne teselli berýän, keseden seredeniňde häki bir güýmenje şahyr (aýdymçy) ýaly edip goýýar. Okyjy eseriň täze adyna görä, aýdym düşüňjesine simwolik many berýär. Awtor bolsa ony Magtymgula mahsus bir zat şekilinde açyklaşdyrýar. Dogry, M. Simaşko Pyragynyň keşbine (obrazyna) onuň synçylygy, durmuş, halk hakyndaky oýlanyjylygy nukdaýdan çemeleşýär. Bu ýazyjynyň Magtymgulynyň şahsyýetiniň heniz doly, gönnejaý özleşdirilmedik taraplaryny örän ussatlyk bilen açyp görkezýändigine şaýatlyk edýär. Şol sebäpli-de, rus-gazak ýazyjysy M. Simaşkonyň “Aýdyma öwrülen söýgi” eserini türkmeniň beýik milli şahyry Magtymguly Pyraga bagyşlanan gyzykly, täsirli, özboluşly bir eser hasaplamak bolar.

Magtymguly...onuň döredijiligine Ý. Bertels “Jemşidiň jamy” diýip inňän ýokary baha beripdir. Eýsem Jemşidiň jamy nähili jam? Rowaýata görä, şol jadyly jamyň eýesi Jemşit şa islän wagty ondan dünýäde nähili wakalar bolup geçýän bolsa, şolaryň hemmesini görüp bilipdir.

Magtymgulynyň poeziýasy we Jemşidiň şol jamy şu günki gün-akyldar şahyrymyz Magtymguly hem-de onuň döredijiligine sinonimdeş ýeke-täk bir manyny aňladýar, ol biziň Magtymgulymyzyň mertebesini çeper sözün muştaklarynyň önünde has-da belende göterýär.

Şeýle beýik söz ussady umumylaşan uly şahsyýet hökmünde diňe taryhyň sahypalarynda däl, eýsem halkyň aňnynda hem döwür geçdigi saýy öz terligini, ähmiýetini ýitirmeýär. Magtymguly-da şonuň ýaly ter-tämiz şahsyýet hökmünde, häki bir hyýalyýet önümi şekilinde däl-de, hakyky göz bilen görüp, gulak bilen eşidilýän şahs manysynda biziň hakydamyzda ýaşaýar. Şonuň üçinem, onuň ömri, döredijiligi häli bu güne çenli çeper pikirlenmäniň obýekti bolup gelýär.

Häzirki döwürde Magtymguly diňe bir türkmen halkyna däl, dünýä belli söz pälwany. Onuň şahsyýeti we döredijiligi türki milletleriň arasynda indi Garaşsyzlygymyzy alanymyz bäri her taraply öwrenilýär. Ol hakda ylmy işler, çeper eserler ýazylýar. Goşgulary terjime edilip, kitap şekilinde köp nusgalarda ýaýradylýar. Maksat türki halklary Magtymguly bilen ýakyndan tanyşdyrmak. Bu meselä Russiýa Federasiýasynda hem uly üns berilýär, sebäbi Russiýada birnäçe türki dilli halklar ýaşaýar. Olar milli dillerinden daşgary rus dilini-de gowy bilýärler. Şuny nazara alyp, biz rus ýazyjylarynyň şahyr barada ýazan käbir eserlerini hem ylmy barlagymyzyň bir çeşmesi hökmünde peýdalanmagy ýerlikli tapdyk.

Galyberse-de haýsydyr bir şahyryň poeziýasy Jemşidiň jadyly jamyny ýatladýan bolsa, barada dürli usulda, dürli tärde pikir ýöretmegiň, şeýdibem şol Jamyň ähli syrlynyny ýüze çykarmagy zerurlygy öz-özüden düşnüklidir.

Magtymguly temasy şeýle möhüm tema bolmaktan ötri, ony çeperçilik taýdan janlandyrmagyň däpleri milli türkmen edebiýatynyň çäklerinden bireýýäm çykdy we rus ýazyjylarynyň eserlerinde hem rus edebiýatynda belli derejede öz beýany tapdy.

Rus ýazyjysy Wladislaw Bahrewskiniň şahyra bagyşlap, ýazan “Şahyr” powesti 1980-nji ýylda Moskwada neşir edildi, 1983-nji ýylda bolsa türkmen ýazyjylary N. Baýramowyň K. Taňrygulyýewiň terjimesinde okyjylarymyza gowuşdy.

Ýazyjy akyldaryň çagalygyndan başlap, onuň bütin ömrüni ýazyp suratlandyrmagy nazarda tutupdyr. Şu maksat bilen ol, ilki şahyryň edebi mirasyny, ol hakda ýazylan makalalary içgin öwrenipdir. Etrek, Garrygala jelagaýlaryny aýlanyp, şahyryň obadaşlary bilen söhbetdeş bolupdyr. Ý. Pirgulyýew, N. Baýramow, A. Tagan ýaly ýazyjylarymyz bilen maslahatlaşypdyr. Bu bolsa, ýörite çagalara niýetlenlip ýazylan powestde, umuman, şowly taraplarynyň ýüze çykmagyna sebäp bolupdyr.

Kitap “Azady”, “Meñli”, “Hakykatyň gözleginde”, “Watanymda han idim”...ýaly bölümleri öz içine alýar.

Okyjy kiçijek Magtymguly bilen turuwbaşdan ýüzbe-ýüz bolýar. Harasatda galyp azaşan, suwsuzlykdan gara ýanyk bolan bu ýaşajyk çopanyň “akylyň öýjügidigi” bada-bat göze ilýär. Muhammetsapanyň Akgyza öýlenýän gününde onuň başyna düşen şeýle ýagdaýdan baş alyp çykyşy, özüni ýitirmeýşi, hereketleri, pikirlenmeleri, bakýanja sürüsine çenli abat saklamaga jan edişi eserde diýseň göwnejaý şekillendirilýär. Onuň dädesi Garry molla (Döwletmämmet Azady), agalary Abdylla, Muhammetsapa, obanyň beýleki adamlary bilen gatnaşyklary okyjyda kanagatlanma duýgusyny döredýär. Azadynyň öwüt-ündewlerine, mekdep tälimlerine ol örän yhlasly, bütin durky bilen berilýär.

Millette, tiresine, nirede ýaşayanlygyna garamazdan adamyň adama mähriban bolmalydygy hakyndaky oýlar ony soňra köp sanly durmuş wakalarynyň üstünden eltýär. Hanaly hanyň gerkezleriň üstüne ýygy-ýygydan çozup durmagynyň, eýran, buhara häkimleriniň salgytçylarynyň halky näme üçin rehimsiz daraýandyklarynyň, özüni ogurlap giden galtamanlaryň betpygyllarynyň, käbir ylym adamlarynyň ikiýüzlüliginiň sebäplerine ol gitdigiçe oňat düşünýär.

Çowdur hanyň we agalarynyň ýagşy niýet bilen Eýran şasynyň (taryhy maglumata görä, Owganystanyň şasy Ahmat Dürranyň – A. M.) ýanyna ugrap, ondan dolanyp gelmezlikleri Magtymgulyny has-da agyr pikirlere sezewar edýär. Polady ýumşak Azada-da bu ýagdaý ýiti täsirini ýetirýär. Her hal, köpi gören goja ruhdan düşmeýär we gandökülmesiz ýaşayşyň ýollaryny gözlemegini dowam etdirýär. Onuň ikinji gezek hem ýigit ýeten Magtymgulyny oba ýaşulylaryna goşup, Eýranyň täze şasynyň ýanyna ilçi edip ibermegi-de şol maksat sebäpli.

Wladislaw Bahrewski Azadyny il-gün aladasynyň başynda goýýar. Ýogsam bolmasa, il-ulsuň kethudasy (Buzlypolat), ony gorap ýören serkerdesi (Çowdur han) hem ýok däl. Emma olar hem Azadynyň görkezmelerine, maslahatlaryna eýerýärler. Munuň näme üçin şeýle edilýändigini ýazyjy çuňdan çeper delillendirýär. Azady – akyldar, pedagog-terbiýeçi, sahatly, halkyň sylaýan adamy. Ol gerek ýerinde hususy emläklerini-de halk bilen paýlaşmaga taýýar. Ýaşulynyň şu hili görüm-göreldeleri ony dogrudan-da uly hormat eýesi edip goýýar. Bu bir. Onsoňam, onuň ogly Magtymgula täsirleri şu usul arkaly gowy aýdyňlaşdyrylýar.

Powestde wakalar, esasan, üç ugur boýunça ýaýbaňlanýar. Her bir ugruň öz bir hyzmaty, eseriň baş ideýa akymyna berýän öz bir delili bar. Ol ugurlar haýsylar? Magtymgulynyň Meňli bilen söýgi gatnaşyklary we maşgala döretmekdäki Akgyzly mesele. Eger biz Meňlä şahyryň kalbyny ýagtylandyrýan, belli-belli pursatlarda ony ýaşayşa has beter galkyndyrýan ynsan sypatynda garaýan bolsak, Akgyza şahyryň ýüregine heser berip duran we şol bir wagtyň özünde-de ykbalyna kaýyl zenan şekilinde garaýarys. Iki zenan – iki sany beýik päkizelik! Emma ykbala kaýyllyk diňe bir şol döwrüň zenanlaryna dahylly zat bolman, eýsem ol erkek adamlary-da penjesinde saklaýar. Bu ýerde Magtymguly Meňlini-de, Akgyzy-da günäkärlemeýär. Olara belent adamkärçilik bilen garaýar. Onuň dakylma bilen baglanyşykly garşylygy okyja mälum bolarlyk derejede gizlin galýar. Ol döwrüň bu meseledäki ýowuz kada-kanunlaryny ýazgarýar. Şu ugurda biz şahyryň oňat maşgalabaşy bolup biljekdigine göz ýetirýäris.

Ikinjisi galtamanlar, alamanlar bilen bagly ugur. Munda döwrüň umumy keşbini, gohly zamanda ýaşamaga mejbur bolan Magtymgulynyň ata ornuny tutup bilşini, onuň zerur bolsa, ata çykyp, eline ýarag alyp hem bilýändigini synlaýarys. Özüni ogurlap giden galtamanlaryňkyda ýaşamagy onuň ugurtapyjydygyna

güwä geçýär. Galtamanlar şahyry ogurlap, ony ýa-ha Hanaly hana tabşyrar, ýa-da gerkezlerden onuň üçin köp mukdarda pul-zat talap ederis diýen pikire eýerýärler. Şeýle ýagdaýda ol galtamanlaryň atlary üçin ýonalar, gerekli şaýlary bejerýär we olara özüniň kimdigini, nirededigini mälim edýän belgilerdir ýazgylar ýazýar, obadaşlary Magtymgulynyň şol ýazgylar boýunça tapýarlar we galtamanlardan halas edýärler. Galtamanlar bilen bagly bu ugur Pyragynyň belent sarpasyny äşgärleýär. Onuň kimdigini bilenlerinde, oňa gol götermäge hatda galtamanlaryň-da bogny ysmaýar.

Şahyryň Nury Kazym bilen dostlaşmagy, onuň bilen Yraga, Siriýa, Hindistana, Hywa eden syýahatlary powestiň üçünji bir ugruny emele getirýär. Magtymgulynyň ylymly bolmak baradaky tagallalary şu waka ulgamynda ynandyryjylykly seljerilýär. Onuň Idris baba, Buhara medreselerinde, Hywanyň Şirgazy han medresesinde okaýşyna okyjylaryň ünsi çekilýär. Ýaşajyk okyjylar ylymly, bilimli, medeniýetli adam bolmagyň peýdaly zatdygyna şahyryň hereketleri, arkaly ymykly göz ýetirip bilerler. Ýöne diňe ylymly-bilimli bolmak kämillik üçin ýeterlikmi? Elebetde, ýeterlik däl. Ylymy-bilimi näme üçin alýandygyňa, olary nämä gönükdirmelidigiňe, özüni halkyň gullugyna tabyn etjekligiňe hemme zatdan öňürti gözüni ýetirmeli. Şeýle bolansoň, şahyryň bu ugurdaky hereketleri onuň umumy durmuş hakyndaky pikirleri, meýilleri bilen utgaşdyrylýar. Şu üç ugry bir sapaga düzýän zat näme? Magtymgulynyň döredijiligi, beýik şahyrana şahsyýetdigi. W. Bahrewski şahyryň döredijilik prosesini örän gowy görkezipdir. Kitapda peýdalanylýan şygrylar aýry-aýrylykda belli-belli wakalary, tutuşlygynda eseriň baş ideýa-tematik maksadyny çugdamlaýar. Ol şahyryň ynsansöýerligiň beýik derejesine görülişine şaýatlyk edýär.

Powestde Güýde, Orazmeňli, Durdy şahyr, Niýaz Salyh, Şarly ýaly gahrymanlar köp. Ýazyjy çeper pikir ýöretmelerinde,

şekillendiren keşplerinde, orta atýan ideýa-mazmun ülnülerinde gündogaryň edebi däplerine, milli görnüşlerine ýeterlik derejede orun berýär, kitapdaky wakalary biziň milli durmuşymyza ýakynlaşdyrýar.

Powestiň käbir kemçilikleriniň-de bardygyny aýtmak gerek. Meňliniň çeperçilik keşbi (obrazy) entek ýetmeli kaddyna ýetip bilmändir. Iki ýaş juwanyň biri-birine mähirli garaýyşlary birküç ýerde ýüzleýräk görkezilmek bilen çäklenilýär. Netijede, awtor ýaşlaryň obrazlarynyň hakyky hyjuwly taraplaryny, olaryň yşky duýgulara güýçli ymtylyşlaryny doly suratda janlandyrmakda heniz bärden gaýdýar. Şol sebäpdenem “Meňli” atly bapdaky wakalar beýleki baplardaky wakalar bilen deňeşdireniňde bir hili täsirsiz ýaly görünýär.

Magtymgulynyň syýahatlary, onuň bilim alşy gowy şekillendirilýär. Şonuň bilen birlikde, awtor ony ilinden-gününden bassyr ýedi ýyl aýra salan wagtynda hakykatdan daşlaşýar. Şahyryň öýi, ili bilen arasynyň şeýle uzak möhletleýin kesilmegi gaty bir ynandyryjykly дәl. Ol baradaky rowaýat-gürrüňlerde, legendalarda şeýle fakta gabat hem gelinmeýär.

Magtymguly – şahyr! Ol goşgy goşupdyr, goşan goşgularyny ýatdan bilipdir. Emma onuň dutar çalyp, goşgularyny aýdym edip aýdandygy powestde teswirlenýär. Ýazyjynyň muny esere girizmegi, Magtymgulynyň keşbini (obrazyny) dessan obrazlaryna-da ýakynlaşdyrýar. Ýöne bu pikir henizem edebiýatçylar, taryhçylar tarapyndan gutarnykly tassyklanylman galýar.

Ýazyjy eserini şahyr baradaky şol döwürlerde-de has könelen maglumatlar esasynda ýazypdyr. Onuň ýaşlygyna, tutuş ömrüne, işine, döredijiligine bagly tapyndylar bir çetde galdyrylypdyr. Şeýle ýagdaý türkmen edebiýatçylary tarapyndan eýýäm inkär edilen käbir faktlaryň, mysal üçin, Akgyzly meseläniň poweste aralaşmagyna sebäp bolupdyr. Her halda, rus ýazyjysy-

nyň türkmen temasyna, onda-da Magtymgulynyň çeper, keşbini (obrazyny) döretmeklige ýüzlenmegi ýatlanyp durulmaly edebi hadysadyr. Bu kitap Russiýada ýaşayan, rus dilini-de örän oňat bilýän türki dilli okyjylar üçin uly bir sowgatdyr.

Russiýanyň Astrahan şäherinde, Stawropol ülkesinde bolşy ýaly, türkmen halkynyň wekilleri-de ýaşayar. Abdurahman Nyýazy şolaryň diňe biridir. Ol 1913-nji ýylda Astrahanda Magtymgulynyň şygrylar diwanyny arap hatynda neşir edýär. Hut şu faktyň özi-de Magtymgula bagyşlanan rus çeper çeşmelerini-de nazardan düşürmeli däldigine mysal bolup bilýär. Astrahanly rus şahyry Wladimir Ýerofeýewiň “Munda Magtymguly şygyr ýazypdyr” atly goşgusy hem-ä o jelagaýlarda türkmenleriň ýaşandygyny hemem olaryň Magtymguly ýaşap ýörkä Astrahana barandygy baradaky ähtimallygy ýene-de bir gezek ýatladýar. W. Ýerofeýew edebiyat taryhynyň sonuň ýaly maglumatlary bilen tanyş bolmaly we öz goşgusy bilen bu pikiri şahyrana stilde tassyklaýar. Goşgy taryhy aspektde ýazylyp, türkmen – rus gatnaşyklarynyň uzyn taryhyny yzarlaýar. Okalyň:

Funtowo ýerinden ajaýyp ýer ýok,
Nämä degmez doglup, önüp-öseniň.
Munda Magtymguly şygyr ýazypdyr.
Hem ýüregi urýar Hojanepesiň¹.

Funtowo uly bir oba ýa-da küren obalyklary öz içine alýan ýer bolup, onda, esasan, türkmenler ýaşapdyr diýip çaklamak mümkin. Taryhy şahsyýet bolan Hojanepesiň adynyň goşguda tutulmagy-da durmuşdan gaty bir üzňe däl. XVIII asyrdan günbatar ýomutlaryň önbaşçylarynyň biri rus patyşasy bilen görüşmä-

¹ Magtymguly – ylham çeşmesi. – Aşgabat, TDNG, 2014, 103 sah.

ge gidende, Funtowoda, türkmen garyndaşlarynyňkyda düşläp geçendigi hakykata ýakyn görüňär.

Munda Abdyrahman Nyýazy türkmen –
Şygryýetiň tagzymçysy hem alym
Bize ilki gezek sowgat beripdi
Beýik Magtymgulyň şygyr diwanyn.¹

Iki halkyň goňsuçylyk gatnaşyklary diňe bir edebiýat ugry bilen çäklenmeýär. Hojanepesiň ýatlanylmagy, mysal üçin, syýasat bilen bagly.

Tagandurdy diýen täjir bu ýere
Hywa taýdan kerwen çekip gelipdir.
Haly, ýüpek getirip bu illere
Bu illerden alkyş baryn alypdyr.² –

diýen bentde bolsa täjirçilik gatnaşyklarynyň gürrüni edilýär. Setirlerde öz kowumdaşlaryny nirede bolsalar-da, olaryň ata Watanynda ýaşayan türkmenleriň ýatlap durýandygy, olary wagtal-wagtal ykdysady jähetden-de goldap gelendikleri tekrarlanýar. Tagandurdylaryň halydan, ýüpekden ýüküni tutup, başga-da durmuş zerurlyklaryna dahylly zatlary hem unutman, kerwen çekip barmaklary, Astrahan türkmenleriniň milli etnografik ýaşayşy üçin diýseň peýdaly bolupdyr.

Şahyr tutuş türkmeni “aýdymsypat millet” diýip häsiýetlendirýär. Onuň şeýle netijä gelmegine Magtymgulynyň belent mertebesi rowanalyk berýär. Şahyr özüni “şöhratly bir halka goňşudygy” üçin bagtly hasaplaýar, dostluk onuň iň bir eý görýän,

---

¹ Magtymguly – ylham çeşmesi. – Aşgabat, TDNG, 2014, 103 sah.

² Magtymguly – ylham çeşmesi, 103 sah.

hatyralaýan zady. Şol sebäpli hem astrahanly türkmenleriň iki halkyň ýürekdeşlik barsyp-gelişmelerinde öz mynasyp orny bar.

Gazak halkynyň tanymal şahyrlary geçen asyryň 70–90-njy ýyllarynda Türkmenistanda geçirilýän dürli halklaryň edebiyat ongünlikleri, edebiyat we sungat hepdelikleri, nusgawy türkmen şahyrlarynyň doglan günleriniň dabaralary ýaly çärelere işjeň gatnaşdylar. Şonuň ýaly saparlar meşhur gazak şahyrlary Galy aga Ormanowyň, Guwandyk Şyňgytbaýewiň, Muzaffar Alym-baýewiň, Düýsenbek Kanatbaýewiň, ady belli alymlar Sagyngaly Seytowyň, Ýewgeniýa Wasilýewna Lizunowanyň, Gubaýdulla Aýdarowyň, Tursunaý Abdyrahmanowanyň K. A. Abaýdildanowyň çeper döredijiligine we ylmy seljermelerine öz bir täsirini ýetirdi. Şeýle täsir A. Abaýdildanowyň “Aşyklar şäheri”, R. Gaýyrbekowyň “Şasennem”, “Ýedi dogan”, G. Şyňgytbaýewiň “Gijeki Nebitdag”, “Türkmen halysy”, T. Abdyrahmanowanyň “Buşluk goşgusy”, “Garagum”, “Dostluk sözi”, D. Kanatbaýewiň “Dutar sözi”, “Gaz ýanyp dur”...kimin gaty köp sygyrlarynda açyk-aýdyň duýulýar.

Görnüşi ýaly, gazak şahyrlary türkmen tematikasyna gerim berip çemeleşipdir. Olarda biziň durmuşymyzyň köp taraplary özboluşly formalarda we çeper mazmunda şekillendirilýär. Türkmeniň geçmişde ýaşan beýik şahsyýetleri, hususan-da, Magtymguly barada hem goşgular ýazyldy. G. Ormanowyň “Magtymgulynyň mekanynda”, M. Alymbaýewiň “Magtymguly”, Galym Žaýlybaýyň “Magtymguly mukamy” ýaly şahyrana eserleri gazak okyjylarynyň dykgatyna ýetirildi.

Galy Ormanow goşgusyny Magtymgulynyň ýaşan ýerlerini baş orunda goýup häsiýetlendirýär. Ol Soňudagy “daşdan bina bolan aýdym” hasaplaýar. Özem ol “Müň öwşünli, müň dürli gül ýaly, göreniň başyny aýlaýan älemgoşara çalymdaş daşlar tebigatyň emri bilen däl-de, ýerli “daş ussasyňyň” emri bilen

döredilipdir. Garaz, her ugra şahyryň gözüne Magtymgulynyň ýaşan ýeri “asyrlaryň syryny” saklap ýatan jadyly toprak. Emma bu ýerleriň gözelligi Magtymgulyny we onuň eserleriniň köp-gyraňlylygyny, köpöwüşginliligini ýatladýanlygy bilen has-da manyly. Sebäbi, birinjiden:

Soňudagda sada adamlar bilen
Ýaşap geçen Magtymguly Pyragy.

Ikinjiden:

Belki, söz kerweniň kerwenbaşysy
Soňudaga siňdirendir yşkyny.
Onuň giň dünýäsin görüp durun men
Kalbyma siňdirip daglaň keşbini.

Diýmek, bu jelagaýlaryň şahyry galama ýapyşmaga mejbur eden zat, ony ylhamlandyran ýagdaý Magtymgulynyň ykbaly-nyň “sada adamlar bilen” baglanyşykda bolanlygy, şeýle gözəl tebigatyň Magtymgulynyň mün öwüşginli sygyryýet bossany-na täsir edenligi, ol dagyň howalasynyň türkmen akyldarynyň ruhy howalasyny aňladýanlygy bilen nazaryňy egleýär.

Tebigat hem Magtymguly, Magtymguly hem tebigat—olar biri-birinden aýryp bolmaýan düşünje sypatynda G. Ormano-nyň goşgusynda göwnejaý teswirlenýär. Aslynda hem adamy tebigatdan daşgyn bir halda göz önüne getirmek mümkin däl. Magtymguly ýaly örän beýik şahsyýet babatda bu hasam şeýledir. Galy aganyň meselä şeýle çemeleşmeginiň öz bir sebäbi hem bar. Ol Magtymgulynyň goşgularyny gazak diline ilkinji bolup geçiren we kitap edip çykardan şahyrdyr.

Doganlyk türki halklaryň şygryýetinde Magtymguly temasyňy işlemegiň üç ýoly bellemelidir: birinjisi, Magtymgula ýörite bagyşlanan, ikinjisi, Magtymgulyň şahyranalyk däbine, ol ýa beýleki bir goşgusynyň şekiline öýkünilip ýazylan, üçünjisi, umumy türkmen temasynda döredilen goşguda onuň adyny tutmak ýoly bilen. G. Ormanowyň ýatlanan goşgusy bularyň birinjisine degişli. Munuň öýkünme şekilindäkisi Galym Jaýlybaýewiň galamyna degişli bolup, ol “Magtymguly mukamy” diýlip atlandyrylypdyr.

Goşguda türkmen topragy taryplanylýar. Şahyr:

Ömrüme gül-nagyş boldy namalam,
Juwan könlüm, Ürgenç kimin şanalan! –

diýip, turuwbaşdan öz ýüreginiň gadymy türkmen galasy Köneürgenç ýaly şan-şöhrata beslenmek duýgularyny gepbaşy edinýär. Türkmeniň tebigatyna, gylyk-häsiýetine, ýaşayyş-durmuş durumlaryna goşguda şahyran çemeleşilýär. Onuň “Gök börüsi” göge meñzeş serinde” diýen setiri “Oguznama” eserindäki gök börüli ýagdaýy ýatladýar. Goşguda Köpetdagyna, gelin-gyzylyň el hünärine, türkmeniň bedew atlaryna dahylly suratlandyrmalar bar.

Haly nagyşlary-şygyr bentleri,
Bakylyk nyşany şäher-kentleri,
Jemlenip dünýäniň bar reňkleri,
Baky gaýnap daşar nury türkmeniň.¹

Goşgynyň käbir oýlandyryan taraplary-da bar. Onda:

---

¹ Türkmen dünýäsi, 26 mart, 2015.

Dünýä belli saýlap düldül bedewi,
Az dälidir ýaryşda haýran edeni –

diýlip, türkmen atyna ýerlikli baha berilýär. Emma goşgynyň soňky iki setiri şeýle:

Dost atyn ozdurmak gadym edebi
Baky gaýnap daşar nury türkmeniň.¹

Türkmende “Göreşde ataň bolsa-da...” diýen bir nakyl bar. Munuň manysy adalatly, haýsy bir ýagdaý bolmasyn, hemişe hemme zatda dogruçyl bolmak bilen bagly. Sebäbi göreş köplenç toýda, märekäniň gatnaşmagynda tutulýar. Aslynda, bu nakyl simwolik häsiýetli, durmuşda ata bilen ogluň göreş tutanyny görenem ýok, eşdenem. Nakyl diňe türkmeniň ahlak arassalygyny, ýalana ýol bermeýändigini nygtaýar. Gazak şahyrynyň “Dost atyn ozdurmak gadym edebi” setirine-de göçme manyda, ýagny türkmen dostlaryny sylaýar, hormatlaýar diýip düşünmek gerek. Ýogsam bolmasa, “atçapysygy” hem nakyldaky göreş ýaly çynlakaý hadysa. Her näme-de bolsa, goşgynyň gönümel aýdylýan göçme manyly ýokardaky ýaly setirlere göni manysynda düşüňän okyjylaryň-da bolýandygy nazara alynmalydyr.

Çagalar şahyry şekilinde tanalýan Muzaffar Alymbaýew türkmen edebiyatynyň hakyky dostlarynyň biri. Ol Türkmenistana telim sapar gelip, obalarymyz, şäherlerimiz bilen tanyşdy, ýazyjy-şahyrlar bilen duşuşdy. K. Taňrygulyýewiň, N. Baýramowyň goşgularyny gazak diline terjime etdi. Türkmen temasynda köp sanly goşgular döretdi. Emma onuň “Magtymguly” atly ýeke bentlik goşgusy many-mazmuny jähetden, çeperçiligi babatda hem uly göwrümlü şygýrlardan pesde durmaýar.

¹ Türkmen dünýäsi. 26 mart 2015.

Maktumkuly şahyrlardyň şahyndaý
Küdrete täňiri deseň tatyrdäý
Ol tilese kökten nöser sel deýin,
Ol tilese kündi koýar batyrmaý.

Türkmençesi:

Şygyr äleminde beýik ol çakdan,
Ylhamy, danalyk gudraty Hakdan
Eger dileg etse ýagmyrlar ýagar,
Asmandaky gün hem hiç haçan batmaz.¹

Görnüşi ýaly, goşguda Magtymguly şahyrçylyk, ylymlylyk, akyldarlyk belentliklerinden daşgary arkasy halatly, keramatly, mukaddes şahsyýet bolup örboýuna galýar. Onuň keremini şundan täsirli edip görkezmek, şeýle gysga setirlerde Magtymgulynyň şahsyýetini şundan obrazly edip aýanlamak köp şahyrlara aňsat eýgertmese gerek!

Beýleki bir ady belli gazak şahyry Galy Ormanow XX asyr türkmen edebiýatynyň aksakaly Berdi Kerbabaýewiň ýaş toýy mynasybetli ýazan “Doganlyk” atly goşgusynda-da Magtymgulyny ýatlaýar.

Aramyzda orny bardyr Pyragyň,
Şol dälmi aslynda toýuň çeşmesi.
Ähli gözellige baş bolup Meňliň
Toýa bezeg berýär näz-kereşmesi.²

---

¹ Alymbaýew M. Köňil küýi (Saýlanma) – Almaty, 1971, 137 sah. (terjime özümiňki – A. M.)

² Mämmedow A. Türkmennama. – Aşgabat, 1996, 50 sah.

Türkmeniň toýunda Magtymgulynyň ýatlanylmagynyň milli manysy bar. Ýagny, birinjiden, Magtymgulyny türkmen halky, onuň beýik şahsyýetleri bilen ruhaş edip görkezmek, ikinjiden, mümkin bolan her bir wakanyň, hadysanyň (Bu ýerde toýuň-A. M.) ähmiýetine nusgawy şahyryň mertebe belentliginde baha bermek.

Bentde Meňliniň adynyň tutulmagy toýa gatnaşyjylaryň kalb gözelligini, açyk göwünliligini aňlatmak bilen bagly. Galy Ormanowyň “Magtymgulynyň mekanynda” atly goşgusy hem aýratyn üns berilmäge mynasyp. Goşgy geçen asyryň 60- njy ýyllarynda ýazylypdyr. Goşguda Magtymgulynyň mertebe beýikligi onuň goşgularynda tarypy ýetirilýän Soňudag bilen utgaşdyrylýar. Kä mahal depesi garly, käte gara bulutlaryň arasyndan sudurlanyp görünýän, käteler bolsa Günüň ýagtsysyna nurlanyp duran Soňudag pikirlerinden ýaňa ýegşerip ýören, kelep ujuny ýitirip ugur-utgasy galmadyk, käte hem ykbalyň ýylgyrýan bir pursatynda az salymlyk-da bolsa ýüz-gözi çyraýlanýan adama hem çalymdaş duýulýar. Emma dag dag bolýar: Ol beýik, howaly, onuň şol bir sarsmazlygy. G. Ormanow goşgusynda bu dagy göçme manyda gepbaşy edinýär we şonuň üsti bilen Magtymgulynyň kalbyna we şygryrlaryna şahyrana çemeleşýär. Ol Soňudagy

Daş ussasy, belki, şeýle sünnäläp,
Piramidalar deý owadan ýasan –

diýip häsiýetlendirýär. Bu pikir şygryň 3-nji bendinde:

Müň öwşünli daşlar müň dürli gül deý
Baş aýlaýar dönüp älemgoşara –

diýlip, ýene-de ösdürilýär.¹ Owadan? Nähili? Piramidalar ýaly, Älemgoşar ýaly!

Müsür Piramidalaryny türkmenler çeper we dokumental kino eserlerinde telim sapar görendirler, ol hakda kitaplarda hem aýdylýar. Olar şonda ynsan eli bilen ýasalan Piramidalaryň örän owadan, haýran galdyryjy bir ýadygärlikdigine düşünen-dirler. Soňudag bolsa Allanyň eradasy bilen tebigy bir ýagdaýda dörän täsin hadysa. Älemgoşary hem türkmenleriň görmedigi, bilmeýäni ýok. Ol telim reňkli öwşüni bilen nazaryňy egleýär. Bulary göz önüne getirip bilýän okyjynyň bu taýda üç zadyň – Soňudagyň, Magtymgulynyň goşgularynyň we öz şahsyýeti-niň belent manysyna kemsiz göz ýetirjekdigi şübhesizdir. Şu-nuň bilen birlikde, ol gazak şahyrynyň Magtymguly temasyna özboluşly çemeleşendigine, nusgawy şahyrymyzyň döredijilik hazynasyna beletdigine-de şaýatlyk edýär.

Belki söz kerwenniň kerwenbaşysy
Soňudaga siňdirendir ýşkyny.
Onuň giň dünýäsin görüp durun men,
Kalbyma siňdirip daglaň keşbini.²

Gazak şygryýetiniň söz ezberi G. Ormanow Magtymguly-nyň özüni görmedik-de bolsa, ol Soňudagy Magtymgulynyň janly suraty ýaly kabul edýär. Şeýle bolansoň, şahyryň goşgusy-ny türkmeniň tanymal akyldaryna bakylyk berip tamamlamagy örän ýerliklidir.

Galy Ormanowyň “Doganlyk” goşgusyndaky ýaly ýagdaýa garagalpak şahyry A. Ötepbergenowyň “Görogly sypatly türk-men gardaşym” atly goşgusynda hem görüp bilýäris.

---

¹ Edebiyat we sungat, 2014-nji ýylyň 3-nji ýanwary.

² Magtymguly-ylham çeşmesi/ – Aşgabat, TDNG, 2014, 104 sah.

Pyragydan bir bagtyýar ses geldi,
Mollanapes ýar yşkyndan mes boldy.
Oda atýar Keminäniň possunny
Görogly sypatly türkmen gardaşym.¹

Goşguda atlary tutulýan şygryýet nusgawylary türkmen halkynyň Garaşsyzlygyna buýsanýan söz ussatlary şekilinde janlandyrylýar. Bente Pyragynyň adynyň birinji setirde görkezilmegi onuň milli şygryýetdäki ornuny aňladýar.

Gyrgyz edebiýatynda hem Magtymguly barada ýazylan makalalar, aýdylan pikirler we ýek-tük şahyrana eserler hem ýok däl. Onuň kitaplary Bişkekde (Frunzede) iküç ýola çap edilip, gyrgyz okyjylaryna hödürlenildi. Bu halkyň meşhur şahyrlarynyň biri Soronbaý Jusiew şahyra niýetläp, “Magtymguly” şygryny döretdi. Goşgy şahyryň doglan gününüň 225 ýyllyk toýunyň (1960) Aşgabatda geçirilişini teswirleýär. Şol toýa S. Jusiýewiň özi hem gatnaşypdyr.

Gözüm doýmaz mün nygmatly toýuňdan,
Gözüm doýmaz syratyňdan – boýuňdan.
Beýik akyl, bu gün seniň toýuňa
Menem geldim Yssyk kölüň boýundan.²

Bendiň aýratyn üns bermeli bir tarapy bar. Onda S. Jusiýew, adaty şygrylarda duş gelşi ýaly, “akyldar, pähimdar” sözleri individual, ýekebaralyk tertipde ulanman, umumylaşdyrylan adalga şekilinde, ähli danalaryň akylyny özünde jemleýän ýada şol adalgadan ugurlanyp, ondan bölünip alynýan ortalık bir söz kökünü hasyl edýän “beýik akyl” diýip, Magtymgula bu meselede çeşmelik häsiýetini berýär.

¹ Mämmedow A. Türkmennama. – Aşgabat, 1996, 78 sah.

² Şol ýerde, 95 sah.

Şeýle hem awtor Magtymgulynyň şol döwürde-de dünýäniň gaty köp halklarynda tanalýandygyny:

Dälsiň diňe türkmenleriň şahyry
Borsuň bu gün millionlaryň şahyry –

diýip, onuň mundan beýlägem adynyň dünýä ýaýyljakdygy ha-
kynda pikir ýöredýär: Ol bu garaýşyny:

Pyragy sen albanlaryň şahyry,
Rumyn, bolgar, mongollaryň şahyry –

ýaly kesgin setirler bilen kebsirleýär.¹ Goşgynyň şol döwrüň ru-
huna görä ýazylandygyny aýtmak gerek. Her niçik, ondan gyrgyz
halkynyň, gyrgyz şahyrynyň türkmen topragyna söýgüsi, türkme-
niň beýik paýhasyna goýýan gadyry açyk-aýdyň duýulýar.

Tatar – türkmen, türkmen – tatar, türkmen – başgyrt, baş-
gyrt-türkmen edebi gatnaşyklarynyň, esasan, Magtymgulynyň
ady bilen başlanandygyny we onuň ady bilen dowam edip, bar-
ha rowaçlanandygyny hemme zatdan öňürti bellemek gerek. Bu
ugurda tatar sahyry S. Şakiriň Magtymgulynyň goşgularynyň
1960-njy ýylda çapa taýýarlandygy, onuň terjimeçileriniň biri
bolandygy, kitaba ýörite giňişleýin sözbaşy ýazandygy ýakymly
bir edebi hadysa boldy.

S. Şakir “Magtymguly” diýen goşgusy bilenem edebi gat-
naşyklarymyza öz ülüşini goşdy.

S. Şakiriň pikirine görä, hemme şahyrlar, hatda öz halkynyň
ýadynda hem kän bir saklanybermeýär. Munuň üçin, ol öz ilinde,
öz halkynyň kalbynda süýji arzuwlary oýandyrmaly, sahyrana
“miweleriniň” datly bolmagy derwaýys. Galyberse-de, ol halky-

---

¹ Magtymguly – ylham çeşmesi. – Aşgabat, TDNG, 2014, 95 sah.

na akyl-paýhasyny tutuşlygyna bagyşlamaly. Diňe şeýle bolanda, şahyr halk bilen bitewüleşýär, bakylygy gazanýar.

Halk bilen bir ýoldan ýörediň öňe
Eziz ýürekleri edindiň baýdak.
Paýhas bilen böwüsdüň sen tümlügi
On dördü gijäniň parlak Aýy dek.¹

Şahyr Magtymgulynyň paýhasyny “Ondördü gijäniň Aýy” edip goýýar. Şol Aý doly – tegelek bolup, ol çar tarapdan görünýär. Sebäbi onuň önüni tutjak tümlügi şahyr çuň mazmunly sygyrlary bilen dargadyp goýberýär. S. Şakir Magtymgulynyň “Garaw bardyr ýersiz urlan taýakda, Garyp, sen ýyglama şir dek bolar sen” setirlerini goşgusynyň içinde getirip, şahyryň şol arzuw-hyýalynyň hakykata öwrülendigini aýratyn nygtaýar. Magtymgulynyň goşgularynyň köp halklaryň durmuşyna ýetirýän täsiri tatarstanly ýazara heýjanalyk berýär:

Ölmez-ýitmez aýdymlarňa aşyk men,
Öz dilimde ýañlanyp dur her bendi.
Sen diňe türkmeniň Magtymgulsy däl,
Tataryň hem beýik şahyry indi² –

Magtymguly bilen geçen asyryň başky ýyllaryndan bäri, onuň döredijiligi arkaly tanyş tatar halkynyň wekili hökmünde S. Şakiriň türkmeniň pähimdaryny “tataryň hem beýik şahyry” hasaplamagy diýseň ýerliklidir.

Azerbaýjanda-da Magtymgulynyň döredijiligi köp döwürlerden bäri jemgyýetiň, edebiýatçylaryň ünsüni çekip

---

¹ Sowet Türkmenistanyň, 1973-nji ýylyň 23-nji dekabry.

² Sowet Türkmenistanyň, 1973-nji ýylyň 23-nji dekabry.

gelýär. XX asyryň ortalarynda şahyryň eserleriniň golýazma nusgalary hem tapylypdyr. Ylmy edebiýat bolsa Magtymgula köp sanly makalalar we monografiýalar bagyşlady, onuň goşgularynyň esasynda ylmy derejeleri almak üçin dissertasiýalar goraldy.

Halkyň şygryýetinde Magtymguly, Mollanepes, Seýdi, Zelili ýaly türkmen şahyrlary häli-şindi ýatlanylýar. Mysal üçin, biziň ýurdumyzda ýaşap we işläp giden tanymal şahyr hem terjimeçi F. Alyýewiň “Seýdi”, “Zelili” atly goşgularyny ýatlamak mümkin. Azerbaýjanyň meşhur şahyry Hasan Ilsöýeriň “Magtymgula” atly goşgusynda nusgawy şahyrymyzyň ruhy janlandyrylýar, türkmen ýurdunda onuň mertebesiniň tutulýandygy şahyrana rewüşde suratlandyrylýar. H. Ilsöýer gürrüňi Magtymgulynyň syýahatlaryndan başlaýar.

Gezdiň öz ölkäni, Hindi, Eýrany,
Dikdiň nazaryňy alys ýerlere.
Gezdiň Yrak, Türküstany, Mugany,
Adalat gözlediň tapmadyň zerre.¹

Bentdäki “Mugan” sözi Magtymgulyny Azerbaýjan bilen baglaýan söz. Öz ýurduna aýagy düşen türkmeniň kämil söz zergärine azerbaýjanly şahyryň hyjuwly, ýürekden çemeleşjekdigi şeýle-de düşnüklidir.

Ötüripsiň aý-ýyllary oýlanyp,
Gelmändir garaşan ajap eýýamyň.
Şol eýýamda, ine, myhman geldim, men
Eý beýik akylдар, ses ber sen barmyň?² –

---

¹ Edebiýat we sungat, 2013-nji ýyl 15-nji noýabr.

² Şol ýerde.

Mysal alnan bentdäki ritorik (sen barmyň?) sowala H. Il-söýer Magtymgulynyň häzirki “Ýaşap ýören ajap eýýamynda onuň kowumdaşlarynyň dogduk ülkelerini özgerdişlerine” nazar aýlamak bilen jogap berýär. Ozaly bilen “Sen barmyň?” diýlen sowalyň ruhy pesligi däl-de, keýpionlygy aňladýandygyny bellemek gerek. Bu goşgynyň soňky bentlerinden magat duýulýar.

Gezdim daglaryňy, çemen, çölüňi,
Güllere gark bolýar juwan Aşgabat.
Haýran etdi derýa – kanallar meni,
Ine, şudur ajap eýýam, eý, ussat!¹

Okyjynyň nazary bu taýdaky “Haýran etdi derýa–kanallar meni” setirinde saklansa gerek. Ol okyjyny goşgynyň ýazylan döwri (60-njy ýyllar – A. M.) hem häzirki has bagtyýar zamanyz baradaky pikirlenmeleriň üstünden eltýär. Garagum kanaly ýurduň tas 90 göterim meýdanyny tutup ýatan düňle çöli suwluandyrmakda, Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň göterilmeginde, tebigatynyň özgermeginde, mal-gara üçin öri meýdanlaryň döremeginde möhüm ähmiýete eýe boldy. Häzirem bu kanalyň peýdasyny inkärlejek gümanyň ýok. Onuň biziň döwrümüzde “Garagum derýa” diýlip atlandyrylandygy-da şol sebäpden.

Nasan Il-söýer Aşgabatdaky öz adyny göterýän şaýolunyň ugurunda, şäheriň edil ýüreginde bina edilen Magtymgulynyň heýkeli ni uly iliň, gelyän–gidýän myhmanlaryň buýsanjyna we şatlygyna çeşme hökmünde ýatlaýar. Çoşgy, öňde seredip geçen tatar şahyrynyň goşgusyndaky ýaly, şoňa juda ýakyn bir äheňde tamamlanýar:

Salam saňa Azerbaýjan ilinden, –
Biziň her öýmüzde eziz myhman sen.

---

¹ Şol ýerde.

Şygyrlaryň gezýär dogan dilinde.
Dünýä gezen iň bir beýik dessan sen!¹

Şahyr Magtymgulynyň öz ülkesinde gadyrlanýandygyny bel-
leýär. Ýöne bentdäki mazmuny diňe bir şonuň ýaly galyba salyp,
çäklenip bolmaýar. Ol Magtymgulyny edil diri wagtyndakysy
ýaly, häli-häzirlerem doganlyk türki halklaryň ýaşayan toprakla-
ryna “syýahat” edip ýören umumy bir mertebeli şahsyýet diýip
ykrar edýär. Galyberse-de, türki dilli halklarda Magtymgulynyň
at-abraýynyň, wagyz edilişiniň beýleki daşary ýurtlardakydan has
ýaýrawlydygyny, çnlakaýdygyny aýtmak gerek. Munuň şeýle-
digini şahyryň doglan gününüň 290 ýyllygy bilen baglanyşykly
Özbeğistanda, Azerbaýjanda, Türkiýede, belli derejede Gaza-
gystanda ýazylan köp sanly makalalar, monografiýalar şygyrýet
neşirleri tassyklaýar. Gyrgyzystanda, Başgyrdystanda, Kabarda-
Balkariýada bu meselede ýatlarlyk ädimler ädildi.

Başgyrdystanly şahyr gyz Aýgül Gimranowanyň goşgusy-
da “Magtymguly” diýlip atlandyrylýar. Goşgynyň akgyňlylygy-
ny, şekil täzeligini ilki bilen bellemek isleýäris. Ol sekiz bogunly
setirlerden, umumylykda dört bentden durýar.

Ähli dilde saýlanyp dur.
Türkmenistan wagtyň güli.
Şan-şöhrata saýlanyp dur,
Beýik şahyr Magtymguly².

Şan-şöhratda, tanymlalykda, pähim-parasatda Magtymguly
bilen bäsleşip biljek başga bir şahyry göz önüne getirmek kyn.

---

¹ Edebiyat we sungat, 2013-nji ýyl, 15-nji noýabr.

² Edebiyat we sungat, 2013-nji ýyl, 13-nji dekabir.

Guwan gelen döwletiňe
Gör, neneňsi bagtyň uly.
Taryhy dek görüp seni.
Söýýär ilin, Magtymguly!¹

Goşguda Magtymgulynyň türkmen milletiniň taryhy terizde dile alynmagy, biziň pikirimizçe, hakykatdan beýle bir uzakda däl. Onuň goşgularyndan, belli derejede yslamyň taryhyny-da, türkmen halkynyň taryhyny-da, türk dünýäsiniň edebiýat taryhyny-da yzarlamak mümkin. Eserlerinde muny anyk-duýarlykly edip bilýänligi we goşgulary bilen kowumdaşlarynyň durmuşyny dogruçyl beýan edip, olaryň ýadynda hemişelik galandygy sebäpli, A. Gimranowa ony “uly bagtyň” – ählumumy ykrarynyň eýesi hasabynda suratlandyrýar.

Goşguda Magtymgulynyň maksadynyň, oý-hyýalynyň, söýgüsiniň halk bilen aýrylmaz baglanyşygy:

Dabaraň ýetipdir arşa
Seniň diliň – bagtyň dili.
Il halkyň belende galsa,
Senem galýaň, Magtymguly² –

diýen bentde has gowy görkezilipdir. Magtymgulynyň şygry ýazan, sözlän diliniň – türkmen diliniň-de bagtly dil şekilinde-beýleki türki halklaryň dilleriniň hamyrmaýasydygy akyldaryň arşa ýetýän dabaralary bilen ulaşdyrylýar. Üstesine, Magtymguly özüni däl, il-halkyny belende galdyrýar. Il-gün bolsa şahyry öz belentligine alyp çykýar. Bu öran dogry edep-terbiýäniň netijesi, däl diýjek gümanyň ýok.

---

¹ Şol ýerde.

² Şol ýerde.

Şahyr zenan Magtymgulyny türkmeniň altyn jygasy, halkyň guly, sönmeýän şöhle kimin meňzetmeler bilen taryplaýar.

Türkmeniň altyn jygasy
Sen bolduň! Sen – halkyň guly.
Dünýäniň sönmez şuglasy,
Beýik ynsan Magtymguly!¹ –

Altyn jyganyň – şalyk täjiniň “halkyň guly” düşünjesi bilen aňladylmagy goşgynyň göwnejaý jemlenendigine şaýatlyk edýär. Okyjy oňa tutuş goşgynyň mazmunyndan dömüp çykan maňyz – çeper ideýa hökmünde garaýar.

Ýeri gelende Magtymgula bagyşlanan şygrylaryň Özbegistanda we Garagalpagystanda has köp ýazylandygyny ýatlamak isleýäris. Magtymguly hakyndaky goşgulara şahyryň şahsyýetine çemeleşmekde üç ugur duýulýar. Birinji ugur beýik söz ussadyna özbaşdak bir tema hökmünde çemeleşmek, bu ugur Hasan Ilsöýeriň, Galy Ormanowyň, Aýgül Gimranowanyň goşgularynda göze ilýär. Ikinji ugur, Magtymgulynyň şygrylaryna öýkünme ugry. Biz muny G. Mätýakubowanyň, Galym Jaýlybaýyň goşgularynda görüp bilýäris. Aýratynam, Magtymgulynyň “Türkmeniň” goşgusyna öýkünlip ýazylýan goşgular hasylydyr. Üçünji ugur, umumy türkmen topragy bilen baglanyşykly ýazylýan şygrylaryň bir ýa-da birküç setirinde, bir bendinde we ş.m. ýagdaýlarda şahyryň adynyň tutulýanlygy bilen tapawutlanýar (biz bu hakda öňde hem ýatlapdyk – A. M.) Azerbaýjanly şahyr Buta Sadykowyň “Aşgabat”, gazak şahyry S. Seýtownyň “Aşgabat – Almaty” ýaly şygrylaryny munuň mysalyňa bu ýerde-de agzamak bolar.

¹ Edebiyat we sungat, 2013-nji ýyl, 13-nji dekabir.

Könil közi köregen
Tügel şolar mañaydy.
Körersiñder sereden.
Maktumkuly, Abaýdy.

Terjimesi:

Köñül gözi görgüç
Tutuş şolar ýalyny.
Görersiñiz bar ýerde
Magtymguly bilen Abaýy.¹

Özbek şahyry Ýangibaý Kuçkarowyň “Uzbek bilan türk-manning” diýen goşgusynda tutuş bir bendiň Magtymgula bagyşlanandygyny görýäris:

Ilm olmiş Mahtumkuli Şergazida,
Suzi kolmiş Samarkandiing kogozida,
Kuýga tuşib Komil Hofiz sozida,
Dili birdir uzbek bilan turkmaninng,
Eli birdir uzbek bilan turkmaninng

Terjimesi:

Ylym almyş Magtymguly Şirgazyda,
Sözi galmyş Samarkandyň kagyzynda,
Aýdyma düşdi Komil Hofiz sazynda,
Dili birdir özbek bilen türkmeniň,
Ili birdir özbek bilen türkmeniň.²

---

¹ Seitow S. Senem sagan – “Jazuşy”, Almaty, 1971, 28 sah.

² Kitob dünýosi – 2013-nji ýylyň 27-nji noýabry.

Magtymguly barada ýazylýan çeper eserler temalary, waka görnüşleri, ideýalary, beýan ediş stilleri jähetden dürli-dürlüdir, reňbe-reňdir. Ol hakda ýazylýan eserlerde şahyryň edebi keşbi, onuň köp taraply häsiýetleri, düýpli okymyşlygy, halky bilen ýürekdeşligi göz önüne getirerlik derejede suratlandyrylýar.

1.1. Magtymgulynyň okan, öwrenen we täsirlenen çeşmeleri

Türki halklaryň adyny we poeziýasyny dünýä poeziýasynyň belentliklerine çykarýan türkmen pähimdarynyň tarpdan döremeýändigini, öz özlüğünde ösüp, kämilleşip ýetişmeýändigini düşnükli. Munuň üçin onuň öz halkynyň we beýleki milletleriň edebiýatyny, çeper nusgalary okap özleşdirmegi, halky çeşmelerden, olaryň awtorlaryndan pikir ýöretmegiň tärlerini öwrenmegi, özüniň ruhuna we durmuşyna ýakyn bolan bulaklardan hem-de şahsyýetlerden tebigy bir rewüşde täsirlenmegi-de kanuny bir zat.

Magtymguly türkmen şahyry. Şeýle bolansoň ol ilki bilen, öz halkynyň halk döredijiliginden we ýazuw edebiýatynyň wekilleriniň eserlerinden täsirlenipdir. Şeýle bulaklary öwrenip, az-kem tejribe toplansoň, ol beýleki halklaryň, ýurtlaryň edebi-çeper nemunalaryny zygiderli özleşdiripdir. Onuň görüp-eşidilmedik bir şahsyýet bolup ýetişmeginde şahyryň bu ugurdaky erjelligi aýratyn orunda durýar. Bu hakda Türkmenistanda rus dilinde neşir edilen bir kitapda: “Творчество Махтумкули – это вершина развития туркменской художественной, научной и общественно – политической мысли XVIII века, замечательный итог всего её предшествующего многовекового развития. Оно сложилось и выросло на богатейшей почве фольклорного, культурного, философского научного и идейного наследия туркменского

народа, а также других народов Востока. Нашли в нём свое отражение и выдающиеся идеи европейской античности”.¹

(“Magtymgulynyň döredijiligi XVIII asyr türkmen çeper, ylmy we syýasy – jemgyýetçilik pikiriniň ösüşindäki beýiklikdir, özünden öňki köp asyrlyk ösüşleriň hemmesiniň jemidir. Ol türkmen halkynyň şeýle hem Gündogaryň beýleki halklarynyň örän baý folklor, medeniýet, filosofiýa ylmy we ideýa mirasynyň esasynda döredi we kämilleşdi, onda iň gadymy ýewropanyň ykrar edilen ideýalary-da öz beýanyyny tapdy”) – diýlip dogry bellenilýär.

Türkmen ertekileri, basnýalary, rowaýatlary Magtymguly üçin öwrenmegiň ygtybarly akabalary bolupdyr. Olar şa-hyra täze pikirleri, täze, durmuş bilen berk baglanyşan tema ugurlary, janly keşp döretmegiň ýollaryny salgy beripdir. Iň bir täsirli, öwredijilikli taraplary bilen Magtymgulyny başga halklaryň-da halk döredijilik nusgalaryny öwrenmäge, olardan türkmen milletiniň umumyýetine kybap gelýän parçalary döredijilikli işlemäge imrikdiripdir.

Magtymgulynyň edebi halk nusgalaryndan köpräk täsirlenýäni bu milletniň arasynda giňden ýaýran uly göwrümlü liro-epik eserlerdir. Halyk Görogly ol eserleriň iki hil sýužetini belleýär: türkmenleriň hut özleriniň döredenleri (“Şasennem–Garyp”, “Asly-Kerem”, “Zöhre-Tahyr”, “Saýatly-Hemra”, “Görogly”) we arap-pars edebiyatyndan alnanlar: (“Şabähram”, “Melike-Dilaram”, “Gül-Senuber”, “Leýli-Mejnun”, “Ýusup-Züleyha”, “Hüýrlukga-Hemra”, “Gül-Bilbil”).²

Magtymguly Pyragy bularyň “arap-parsdan alnan” diýilýänleriniň rowaýat görnüşindäki kyssawy–sýužet şekillerini-de özleşdiripdir, munuň daşyndan ol rowaýatlar Magtymgula döwür-

¹ Очерки истории философской и общественной – политической мысли в Туркменистане – Ашхабад, Ылым, 1970, 145 стр.

² Görogly H. G. Oguz gahrymançylyk eposy. – Aşgabat, TMGI, 1999.

deş ýa-da ondan öň ýaşan türkmen şahyrlary tarapyndan (N. Andalyp, Şeýdaýy, A. Şabende) milli rewüşlerde işlenip ýazylan desanlary hem şahyryň gören, okan bolmagy ähtimaldyr. Her halda, Magtymgulyny halky (hatda ýazuwly) nusgalaryň haýsy halka degişlidigi däl-de, olarda türkmen halkynyň aň-düşünjesine, edep-terbiýesine, umumy ahlak durumlaryna täsirini ýetirip biljek pikir däneleri gyzyklandyrýar. Biz Magtymguly goşgularyny türkmen dilinde, halka has düşnükli bolan dilde ýazypdyr diýip tekrarlap gelýäris. Munuň şeýle bolmagynda halk mirasynyň Magtymgulynyň döredijiligine diýseň güýçli täsir edendigi jedelsizdir.

Biziň bu taýda gozgan meselämiz merhum edebiyatçy Myrat Çaryýewiň “Magtymguly we halk döredijiligi” atly monografiýasynda her tarapy gözden geçirilýär. Şol kitapda Pyragynyň Pygamberimiz we beýleki pygamberler, meşhur halatly kişiler, pirlar, ady belli sopular hakda hem şonuň ýaly çeşmelere salgylanyp, pikir ýöredýänligi bellenilýär. Şahyr olary sap-arassa ahlaklylygyň, halallygyň başynda goýýar.

Magtymgulynyň ikinji bir täsirlenme akabasy özünden öň ýaşap giden türkmen akyldarlarydyr. Muny şol şahyrlaryň, durmuş durumlarynyň, adam we adamara gatnaşyklaryň ýagşy hem ýaman gylyk-häsiýetleriň olaryň goşgularyndaky ündewleriniň Magtymgulynyň eserlerindäki pikirlere kybapdaşlygynyň seljermeleri bilen subut etmek mümkin.

1. Ýunus Emre we Magtymguly Garaşsyzlygymyza çenli döwürde ýazylan “Türkmen edebiyatynyň taryhynda’ Ýunus Emraniň edebi portreti berlipdi. Garaşsyzlykdan soň Ankarada “Turan-1” neşiratynda taýýarlanan “Güldesse” kitaby türkmen dilinde çap edilip, Türkmenistana getirildi. Onuň “Söýeliň, söýleliň” atly kitaby hem Ankarada türksoý tarapyndan neşir edildi. Aşgabadyň “Miras” merkezi şahyryň “Diwanyny” (2014, çapa taýýarlan Kakajan Ataýew) okyjylara hödürledi.

Bu neşirler Ýunusyň şygrylaryny ýerli türkmen klassyk şahyrlarynyň goşgulary bilen utgaşykly öwrenmäge tutaryk boldy.

Şahyryň çykan ýyly we neşirýaty görkezilmedik “Güldesse” atly kitabyny-da Türkiýäniň kultur bakanlygy bilen türkmen jemhurýetiniň kultur bakanlygy bilelikde taýýarlapdyr. Onuň türk kultur bakany Fikri Saglaryň ýazan sözbaşysynda şeýle sözleri okaýarys: “Ýunusyň ähmiýetini berkiden ikinji bir nokta bolsa onuň adamzat üçin azatlyk isleýen tawri hem garaşydyr. Ýunus Emre hiç wagt ozalky döwrüň şahyry bolmady. Ol her daýym geljek günüň şahyry bolup hem ortalık ynsanlyk ideýasynyň şahyry diýen ýaly galyp biljekdir”.¹ Magtymguly hem, edil şonuň ýaly “adamzat azatlygynyň aladasy ny edenligi, “ortalık ynsanlyk ideýalary” öňe sürenligi bilen türki halklaryň ykraryny gazandy. Hut şeýle sebäbe görä-de, ol diňe bir asyryň däl, üznüksiz dowam edip gelýän asyrlaryň şahyrydyr. Onuň mirasy diňe bir ideýa-ündewlerden ybarat bolman, eýsem durmuşyň öz bolşundaky–suratydyr, ol surat janlydyr, göz bilen görüp, ýürek bilen duýup we aň bilen seljerip bolýan milli keşpdur. Ol keşbiň döredilişinde dünýä halklarynyň, aýratyn-da türki halklar edebiýatynyň görüm-göreldesi bardyr. Şol göreldeleriň biri Ýunus Emräniň goşgularydyr.

Iki şahyryň döredijiligi deňeşdirilende köp meselede bir hörpden gopýandygyna düşünmek kyn däl. Olaryň ikisi-de halala tarapdar, ýagşa-ýaran, ýamana-garşy. Ýunus:

Pygamber ýerine gelen hojalar
Bu halkyň başyna zähmetli boldy –

Şahyr hojalary halkyň başyna “zähmet” – artykmaç ýük bolandygyny ýatlasa, Magtymguly:

---

¹ Güldesse – türk – türkmen kultur bakanlygy. 5–6 sah.

Pygamber ornunda oturan kazy,
Para üçin elin aç başlady¹ –

diýip, arassa ahlakly bolmaly, yslam kadalaryny dogry ýöretmeli din wekiliniň gaýta pul, baýlyk diýip, ölüp-öçüp barýandygyny teswirleýär. Bu pikir şahyryň başga bir goşgusynda has anyklaşdyrylýar:

Magtymguly, başa baglap selleler,
Aç böri deý ýortup niçe mollalar,
Halaldan, haramdan ýygnap gallalar,
Herne tapsa, dynmaý dyka başlady.²

Ýunus öwüt-nesihatlaryny adamlaryň mydama özara düşünişip, hoşniýetli, raýdaş bolup ýaşamaklary bilen baglanyşdyrýar. Ol bu meselede yslamy düşüňjeleri tutaryk edinýär. Bu äheňi Magtymguluda hem synlamak bolýar. Ýunus:

Daglar bile, daşlar bile,
Çagyraryn Möwlam seni.
Säherlerde guşlar bile.
Çagyraryn Möwlam seni.³

Säher, dag, daş, guş kimin şahyrana pikire egin-eşik bolup gelýän beýle adalgalar Magtymguluda-da işjeň häsiýete eýe:

Köňül aýdar: Halkdan galyp
Gezsem daglar-daşlar bile...

---

¹ Magtymguly – Aşgabat, TDNG, 2014, 391 sah.

² Şol ýerde, 598 sah.

³ Güldesse, 8 sah.

Doga kylyp, säher wagty,
Nalyş kylysam guşlar bile¹ –

Şahyrlaryň ikisiniň-de göwün maksatlarynda, höwes-hyýal-
larynda bitewülik bar:

Hak miýeser etse, barsam.
Gözel kâbeýtullah saňa.
Aşyk Ýunus dynman aglar² –

Magtymguluda:

Aksa, didäm ýaş bolsa,
Imanym ýoldaş bolsa,
Barsam, kâbäni görsem.³ –

Görnüşi ýaly Ýunusyň-da, Pyragynyň-da pikirleri ekizek
pikirlerdir.

Adamlaryň durmuşy gatnaşyklarynyň we olaryň gün-güzeran-
larynyň dürli bolmagy şahyrlar üçin ýaşaýşy şahyrana barlagdan
geçirmegiň görnüp duran ahwalaty bolup hyzmat edýär. Deňeşdir-
meler–häsiýetler, barlylyk, ýoksulluk babatlarda jemgyýetde deň-
agramlygyň ýokdugyny nygtamagyň täsirli bir serişdesi.

Ýunus:

Kimisi zowky-aşretde
Kimi sazy beşaretde
Kimi belâyu-mähnetde.
Gün olmuş gülleri gördüm.⁴

---

¹ Magtymguly. – Aşgabat, 2014, 83–84 sah.

² Ýunus Emre. Güldesse, Turan-1, 11–12 sah.

³ Magtymguly. – Aşgabat, TDNG, 2014, 81 sah.

⁴ Ýunus Emre. Güldesse – Aşgabat, Turan – 1, Ankara – 1991, 29 sah.

Magtymguly:

Kimlerde altyn täçdir,
Kimler saýyl mätäçdir,
Kimler düýpden gallasdyr,
Kim parça, haly gözlär.¹

Ýunus Emre, ylahyýet meselesinde Magtymguludan ýokarda durýar. Onda durmuş meseleleriniň barçasy: bilim, ylym, terbiýe, ahlak, watançylyk, halallyk, dostluk, söýgi we ş.m. esasan, yslam kada-kanunlarynyň fonunda öz beýanyny tapýar. Ol bu ugurdan ýetişen alym. Magtymgulynyň ondan tapawudy öz döredijiliginde Ýunusdaky sudurlary has giňeldip, halkyň durmuşy bilen utgap, hem yslamylygy, hem dünýewiligi şol meselelerde deň-derejede goýýanlygyndan ybaratdyr. Dini bilermenlik barada aýdylanda, halypanyň hem-de şägirdiň poeziýasynda Adam ata, Bylkys, Muhammet, Birag at, Mustapa, Kerim, Rahym, Möwlam, Musa, Isa, Süleýman, Mejnun, Leyli, Karun, Omar, Osman, Aly, Abu Bekr Sytdyh, Ysmaýyl, münkür-nekir, ezraýyl, Lukman, Mansur, Jebraýyl, Hydyr, Ylýas ýaly adam atlary hem häsiýet aňlatmalary barabarlykda sataşýar. Geljekde gaýtalamazlyk maksady bilen, ady tutulýan patyşalaryň, perişdeleriň, pygamberleriň tä XX asyra çenli ýaşap geçen türki halklaryň şahyrlarynyň aglaba köplüginin eserlerinde, azu-köp mukdarda, mysal üçin, Nowaýynyň, Babyryň, Hüseýin Baýgaranyň, Nyzamynyň Fizulynyň, Gaýybynyň, uýgur şahyry Nazym Bilalyň, Nesiminiň, Mansuryň, Hafzyzyň, Meşrebiň, Rumynyň, Azadynyň, Abaýyň, Berdagyň, Togolok Moldonyň, Mollapena Wagifiň we başgalaryň eserlerinde duş gelýändigini üns bererlikdir. Bu ýagdaý türki halklaryň edebiýatynyň umumy ruhuny görkezýän taraplarynyň biridir. Galyberse-de, bularyň goşgulardaky waka mazmunlaryna, pikirleriň ynandyryjy-

---

¹ Magtymguly. Aşgabat, 2014, 252 sah.

lygyna, öwüt-nesihatlaryň, ideýalaryň güberçeklenip görünmegine täsir edýändigini bellemek gerek.

Magtymgulynyň Ýunus Emreden ülnülenendigi olaryň temalaryndan, galam ýörediş usullaryndan, çeperçilik stillerinden magat görünýär. Şunuň ýaly ýagdaýy Ýunusyň “Diýediýe” “Muhammet”, “Söýlemek harjysy söýlemegiň hasydyr” (gazal), “Hajat aşyk bolanlaryň, işi ah bilen zar bolar”, “Gerekmez”, “Datmaýynça”, “Kime köňül berer ise, meniň bilen ýar olmady”, “Wagtyňyza häzir olan, Ajal baryr geler bir gün”, “Ýa Reb”, “Geldi, geçdi ömrüm meniň, şol ýel ösüp geçmiş kibi”, “Neçün aglar sen bilbil heý” ýaly atly ýa-da ady refren bolup gelýän goşgulary Magtymgulynyň “Muhammet Mustapa”, “Ahyrzaman geler”, “Aman heý”, “Bolmak hakdyr”, “Byragyň”, “Dünýä heý”, “Eýýamy gördüm”, “Hudaý degilmi”, “Kylgyl namazy”, “Ryýadan ýa Reb”, “Bagyşla bizi”, “Eýlediň meni”, “Neýleý indi biçäreýem”, “Söz manysyn bilmeginçä”, “Söýmüşem seni” kimin şygryrlaryna mazmun taýdan, ideýa batablemlerde hem biri-birlerine golaý.

Jelaleddin Rumi we Magtymguly: Magtymgulynyň ikinji bir okap-öwrenen çeşmesi Jelaleddin Rumynyň mirasydyr. Onuň Magtymgula täsirini anyklamak üçin biz “Bu kitap Türkiýe iş birliği we galkynyş agentligi (TIKA) tarapyndan Türkmenistana sowgatdyr” diýip ýazylan “Bolşuň ýaly görün” diýen kitaba salgylandyk. Ýöne welin, onuň haçan, haýsy neşirýatda çap edilendigi, çykan ýyly görkezilmändir. 110 sahypalyk kitap T. S. Zirat bankynyň hemaýat bermeginde türkmen dilinde çapdan çykarylýpdyr.

Magtymguly “San bolsam” atly goşgusynda:

Abu Seýit, Omar Haýýam, Hemedany,
Firdöwsi, Nyzamy, Hapyz Perwaýy,
Jelaleddin Rumi, Jamy Elwany,
Olaryň ýanynda menem kän bolsam.

Damegandan ýörgen ussat Nowaýy,
“Çar diwany”, “Perhat-Şirin”, Rubaýy,
Zahyreddin Babyr “Mizan-owzany”,
Gaşlaryna baryp men Mejnun bolsam¹

– diýip, özüniň şübhesiz okan, özüne estetik ugurdan-da, edebiyatyň nazaryýeti boýunça-da, filosofik mazmunlylygy babatda hem täsir eden halypalaryny ýatlaýar. Goşgynyň soňky bendinde Hakanyň hem, Sagdynyň hem atlary, bir topar şahyran eserleriň gürrüni edilýär. Dürli halklara degişli, dili, milleti başga bu beýik şahsyýetler Magtymgulyň se-tirlerinde has-da şöhratlandyrylýar. Şeýle bolansoň türkmen nusgawysynyň döredijilik goruny, miras galdyran şygrylaryny, durmuş durumyny, çeper sözi halk ýaşayşynyň aýnasyna öwürmek hyjuwyny olarsyz göz önüne getirmek aňsat däl. Emma, Magtymguly okamakda, öwrenmekde, täsirlenmekde diňe adyny tutanlary bilen çäklenipdir diýip tassyklamagam mümkin däldir.

Jelaleddin Rumy türkmen-türk dünýäsiniň örän uly sopy şahyrydyr. Onuň özüniň ýörite sopusylyk mekdebi bolupdyr. Onuň şol mekdebine hatda Günbatar Ýewropaly talyplaram, dini başga ýurtlardan gelenlerem gatnaşypdyrlar. Bu hakda onuň bir rubagysynda şeýle diýilýär:

Gel, gel! Ne olsaň ol, ýene gel!
Kapyr, butparaz, otparaz bolsaň-da ýene gel!
Biziň dergahymyz umytsyzlyk dergahy däldir,
Tobaňy ýüz gezek bozan bolsa-da gel!²

---

¹ Magtymguly – Aşgabat, TDNG, 2014, 103 sah.

² Möwłana Jelaleddin Rumy “Bolşuň ýaly görün” – Ankara, 73 sah.

Bu çağyryş onuň sopusylyk tarykatyny umumy adamzat durmuşy bilen baglanyşdyrýar. Rумы islendik, milletde, islendik dini ynançda diňe gowy ündewleriň bardygyna oňat düşünýär. Hut şonuň üçinem ol mekdepde edep-terbiýe, ahlak, dini messebine garamazdan, Adamyň Allanyň ýaradan iň bir dil ýetirilmesiz mukaddes jandarydygy baralarda hem ders berlipdir. Şundan bolsa-da ahmal, Rumynyň döredijiliginde pikirlendirýän, okyjyny dogry-dürs ýola çağyryýan, ideýany gapmargarşylyklaryň üsti bilen aňa dürtülip duran terizde görkezýän hekaýatlara (basnyalara – A. M), rubagylara, beýleki şahyrlara garanda has köp gabat gelinýär.

Rumynyň “Hor düşen eşek hakyndaky hekaýaty” 22 beýtden ybarat. Waka “bir suw çekýän bendäň eşegi barmyş” setiri bilen başlanýar. Ana şol eşek eýesine hyzmatdan, ertiri ýok, agşamy ýok, suw çekmekden ýaña gerşine ýagyr düşen eşegiň höregi-de sypal. Şanyň atbakary eşegiň halyna gynanyp, halys arryklap ys-gyndan gaçan eşegi onuň eýesinden sorap, ony athanada bakyp başlaýar. Bedew atlar näme iýse olam şony iýýärmiş. Ýatagy hälişindi arassalanyp durmuş. Şeýle ýagdaýda eşek atlaryň durmuşyna gözi gidijilik edýär. Bu ýeriň jennet ýaşayşyny makullap:

“Eşek oýlanypdyr: “Dogrymy diýsem,
Şundan uly bagt barmyka eýsem?
Häzire çen nälet siňen deý ylla,
Ýekeje gün dok bolmadym eý, Alla.
Ömrüm-gyş, görmedim hözirin ýazyň,
Men eşegem bolsam ýaradan özüň”¹ –

diýip, şu gününe, ýagny atlaryň hatarynda görülýändigine guwanýar.

---

¹ Rумы Jelaleddin, “Bolşuň ýaly görün” – Ankara (TIKA) 52 sah.

Emma birden uruş başlanýar. Atlar äkidilýär. Onsoň atýa-
taga aýagy döwlen, arkasyna ok degen, guýrugy çapylan atlar
getirilip durulýar. Muny gören eşegiň öňki guwanjyndan nam-
nyşan galmaýar. Ol nämäň nämedigine düşünýär, ökünýär:

Gideýin eýämiň ýanyna dolanyp,
Mundan mün paý gowy aç-hor bolanym.
Men başarman oka döşüm germäni,
Iýen iýsin bu belaly arpany.
Alla, günämi geç, gepledim küpür,
Öňküje günüme ýüzde mün şükür”.¹

Hekaýatdan biz eşek bilen atyň deňeşdirilmesini görýäris.
Her biriniň öz bir ornunyň bardygyna göz ýetirýäris.

Magtymguly:

Eşek özün egsik saýmaz bedewden,
Gymmat etseň, at ýanynda bellidir –

kimin setirlerinde Möwlanynyň hekaýatyndaky wakalary örän
bir gysby rewüşde çeper beýanlaýar. “Hekaýatdaky” wakalary
şahyryň özi jemleýär. Magtymguly bolsa aýdýan pikirini jemle-
megi okyjynyň özüne galdyrýar.

“Bakylyk daragtyny gözleýän adam hakyndaky hekaýatda”
– ylymly, bilimli bolmagyň gürrüni edilýär. “Hindistandaky ba-
kylyk daragtyny” gözläp, ençeme ýylyny biderek geçiren biri,
iň soňunda bir akyldara düşen ýagdaýyny mälim edýär. Ol alym
bakylyk daragtynyň bilimidigini aýdýar:

---

¹ Şonda, 53 sah.

Diňe şol daragtyň miwesin dadan
Baky ýaşar, bolar bagtyýar adam¹...

Magtymguly bu pikiri “Kitap gören gullar magnydan dokdur” diýen setirinde aýanlaýar.

Möwlna Jelaleddiniň “Bir patyşa bar weli, naýy örtseň-gizleseň biler, dilsiz-dodaksyz köpüräni hem biler. O... her kes söz satma höwesindedir, men bolsa dymmany başaranyň guly-kölesidirin,² “Men-menlikden” gutulanlara gögem sejde eder, aýam, günem”³ “Janyňda bir jan bar, o jany gözle... Beden dagynda bir jöwherler bar, o jöwherleriň känini gözle... Eý pyýadalap barýan sopy, güýjüň ýetjek bolsa, gözle, emma daşardan däl; gözleýän zadyňy özünden gözle”⁴ “Ýöre ýagşylyk et, döwür ýagşylygy tanar; ýagşylaryň ýagşylygyny unutmaz ol... Herkesiň maly galdy, seniňki-de galjak; şu halda mal ýerine ýagşylyk galsa has ýagşy”.⁵ “Nire bolsa bolsun, çagyrylmazdan gitseň, gama ulaşarsyň, çagyrylyp gitseň bolsa, mähre ulaşarsyň”,⁶ “Dünýäde ulumsylyk olmasaýdy”,⁷ “Şeýle bir joşdum ki, şeýle joşgunlyk bu, muny Mejnun düýşünde-de gören dälidir” ýaly rubagylarydyr mesnewilerindäki many-mazmuny-da, ideýalary-da, Magtymguly:

Yzzat hormat, syn etmegin
Görüm görülmegen ýerde.
Akyl bolsaň söz aýtmagyn,
Nobat berilmegen ýerde.

---

¹ Magtymguly – Aşgabat, 2014, 320 sah.

² Rumi “Bolşuň ýaly görün” – Türkiýe, TIKa, 69 sah.

³ Şonda, 85 sah.

⁴ Şonda, 76 sah.

⁵ Rumi “Bolşuň ýaly görün” – Türkiýe, TIKa, 69 sah.

⁶ Şonda, 105 sah.

⁷ Şonda, 107 sah.

Magtymguly indi özüni gözle,
Haýyr işiň artdyr, ýamany düzle,
Aklyň bolsa, märekede az sözle,
Köp söz seni il içinde har eýlä.

Ýalançyda ýegdir galsa ýagşy at
ýa-da:

Gelene garşy çyk, bolsa mejalyň,
Ýagşy tutawergil niýetiň-päliň
Dünýä döwranynda açyk tut eliň.
Döwür senden gider, döwran eglenmez.¹

Akyl adam söz başlamaz “men” bile.

Çagyrlan ýere bar, otur-da turma,
Çagyrylmadyk ýere barma, görünme

Yşkym bardyr Mejnundan altmyş esse zyýada – ýaly goşgy setirlerinde özboluşly çeper stilde aňladýar. Iki şahyryň-da döredijiliginde şunuň kimin ugurdaş gelýän ýakyn manyly oýhyýallar olaryň ikisiniň-de ahlak durumlary babatda ýokary derejedäki şahsyýetlerdigini delillendirýär.

Garajaoglan we Magtymguly. Täsir, täsirlenme, täsirleş kimin düşüňjeleriň manysy milli edebiýatlaryň aralarynyň ýakyn-daşlygyna görä biri-birine eriş-argaç bolup gelýänligindedir, ýagny onuň ahlumумы ýaşayşyň tebigaty bilen bagly tarapydyr. Bu ugur meňzeş temalary, çalymdaş pikirleri öz içine alýar. Munuň beýleki bir manysy öwrenmek tärini öz içine alýar. Agzalýan ugur garyndaş ýa-da sebitleýin edebiýatlara dahylly bolup, täsir “berýän” we täsir alýan şahsyýetleri meşhurlyk derejesine

---

¹ Rумы. TИКА, 99 sah.

getirýär. Ymykly öwrenilen edebiýatyň, şahyryň beýleki bir edebiýata, beýleki bir halkyň şahyrynyň döredijiligine täsiriniň boljakdygy şeýle-de düşnüklidir. Magtymgulynyň Nowaýy, Hafyz, Fizuly, Nyzamy, Jamy, Ýunus Emre, Möwlna Jelaleddin Rумы, Hoja Ahmet Ýasawy, Dehlewi kimin şahyrlary, olaryň döredijilik gabaralary bilen göz önüne getirse, Magtymguly Pyragynyň sygyrýetiň beýik basgançagyna çykyşyna, taryhyna okyjy şonça-da gowy düşünýär. Bular türki we sebitleýin sygyrýetiň läheňleridir. Ýöne welin, bu edebiýatlaryň başga-da pälwanlary köp: Muhammet Babyr, Mahmyt pälwan, Baýram han, Nesimi, Garaja oglan, Hekim ata – Süleýman Bakyrwany, Omar Haýýam, Burhaneddin Siwasly, Sagdy. – Magtymguly bularyň döredijiligi bilenem tanyş bolupdyr, olary okap görüpdür. Muny sorag astyna düşürmegiň hiç hili delili ýok. Emma şeýle şahyrlaryň hem Magtymgula döredijiligiň haýsydyr bir meselesinde, aýdaly, tema saýlamakda, pelsepe ähmiýetli pikirleri orta atmakda tebigy bir suratda “täsiriniň” bardygy, olaryň şahyrana önümleriniň deňeşdirilmesinde duýarlyklydyr. Beýle täsir ýatkeşligiň netijesinde döreyär. Mysal üçin, Garajaoglanyň Magtymgula täsirleri.

Türkmen-türk şahyry Garajaoglan XVII asyrdan, Magtymgulynyň ön ýanynda ýaşap geçipdir. Türkmen alymlarynyň aýtmalaryna görä, onuň ýaşlygy türkmen topragynda geçipdir. Bu şahyryň Türkmenistanda ýaşanlygyna kepil geçýän deliller ýok däl. Şolaryň biri “Garajaoglan” dessanydyr.¹ Şahyryň “Gara dälmidir”, “Gyrmyzy” ýaly goşgularyna türkmen bagşylarynyň aýdýan aýdymlary hem şol pikire goltgy berýär. Garajaoglanyň köp sanly eserlerini türkmen halk dessanlaryndaky sygyrlara çalymdaşdygy ylmy seljermelerde belleniýär. Ol aşyk şahyrydyr, ýöne ol dünýewi yşkyň şahyrydyr. Onuň taryplaýan gözeli, onuň goşgularynyň esasy mazmunyny kesgitleýän peýkeri-öz

---

¹ Türkmen edebiýatynyň taryhy – 1 t. Aşgabat, Ylym, 1975, 439–477 sah.

döwürdeş gyz-gelinleridir. Şahyr olaryň diňe bir daşky sypatyny däl, içki dünýäleriniň gözelligini, el işlerine ezberdiklerini, durmuş düşünişleriniň kämildigini hem unutmaýar. Uly nukdaýnazardan onuň şahsyýetini we döredijiligini “Yşk mülküniň şasy” Mollanepesiň şahsyýeti we döredijiligi bilen bir hatarda goýmak mümkin. Çünki Mollanepes hem şygrylarynda real gelin-gyzlaryň gürrüni edýär, azat, erkin, ylalaşykly söýgi ideýasy olaryň ikisiniň-de mirasynyň in bir nygtap bellemeli tarapydyr.

Garajaoglanýň ömri, ýaşan ýerleri, ykbaly, döredijiligi dogruda türkmen alymlarynyň-da käbir işleri bar. Ol işler şahyryň il içinde tanalyşyndan gözbaş alyp gaýdýar. Şol işlerde türkmen topragynda “Garajaoglan” atly gaty bir kämil bolmadyk halk dessanynyň bardygy, ilkinji nobatda, ýatlanylýar. Ol, öňde beläp geçişimiz ýaly, “Türkmen edebiyatynyň taryhyna” ýörite bir bap şekilinde girizildi. Şahyryň “Saçlaryň gara dälmidir” diýen at bilen prof. K. Ataýew tarapyndan neşire taýýarlanan goşgulary, onuň giriş makalasy bilen birlikde Balkan welaýat häkimliginiň, Türkmenistanyň medeniýet Fondunyň we Magtymguly jemgyýetiniň hemaýaty bilen Aşgabatda 1994-nji ýylda 10 müň nusgada çap edildi. Şeýle kitap “Altyn guşak” (1991) neşirýatynda hem basylyp ýaýradyldy. Onuň soňky saldamly ýygyny Kakajan Ataýew bilen Dawut Orazsähedow taýýarladylar. Bu ýygyny hem 2006-njy ýylda “Miras” merkezinde taýýarlanyp okyjylara ýetirildi. Onda K. Ataýewiň “Garajaoglan hem onuň edebi mirasy” atly göwrümlü makalasyna-da orun berlipdir. Türkmen metbugatynda geçen asyryň altmyşynjy ýyllaryndan bärligine (B. Garabaýew, B. Kerbabaýew, A. Mülkamanow, K. Ataýew, A. Mämmedow) okyjylarymyz şahyryň özi hem-de goşgulary bilen tanyşdyryldy we tanyşdyrylyp gelinýär.

Şahyrçylykda kämillik öz özünden gelibermeýär. Munuň üçin, ozaly bilen başyny başlan ugruňa gaýtgynsyz yhlas, hy-

juw, gaty köp okamak we okalan zatlaryň maňzyna kemsiz düşünip, Magtymguly aýtmuşlaýyn “hamysyny ýele bermek” gerek, öz milli edebiýatyňy, onuň halk döredijilik nusgalary bilen bilelikde dörjeläp çykmaklary, goňsularyň, dünýä edebiýatynyň nemunalaryny mümkin boldugyndan köpräk özleşdirmek zerur. Şeýdip, misilsiz kämillige eýe bolan şahsyýet öz döredijiliginde kimden we nämäde täsir alandygyny kän bir ýatlap hem durmaýar. Diňe göwnünden turan pikirlerini akgyňlylygyny ýüregine, ymykly ornan şahyrlaryň käbirleriniň atlaryny tutmagy mümkin. Emma onuň şol kämilligine döredijilik ruhy hem mazmuny sagdyn, çeperçiligi täsin başga şahyrlaryň-da goşandyny belli-külli inkär etmek bolmaýar. Sebäbi öňde aýdyşymyz ýaly, dünýä şygryýetiniň halkaralyk “eriş-argaçlyk” häsiýeti bar. Şeýle garaýyşdan Magtymgulynyň döredijiliginde tema we durmuş durumlary, ideýalary, pikir ýöredişiň gapma-garşylykly bolup gelşi baralarda Garaajaoglanyň käbir goşgularyna çalymdaşlyk özünü duýdurýar. Türkmen-türk şahyrynyň eserlerinde, esasan, söýgi temasy gozgalýan-da bolsa, olarda halky agzybirlige, ýow günü birleşige, öwüt-nesihatly, edepli-terbiýeli bolmaga, rehimdarlyga, halk söýerlige we watançylyga çagyryan şygrylar hem azlyk etmeýär. Hut şeýle mowzuklaryň, ideýalaryň Magtymgulynyň döredijiliginiň-de oňurgasyny hasyl edýändigini okyjylaryň bilmeýäni ýok. Mysallara ýüzlenip görelin.

Garaajaoglan:

Altmyş gardaş bolsak mährem eneden
Bir supraga el uzatsak barymyz.¹

---

¹ Garaajaoglan – Aşgabat, Miras, 2006, 10 sah.

Goşgudaky “Altmyş gardaş” “Serdar bolsa birimiz” hem “Mährem ene” sözleriniň öz bir manysy bar. Olar, biziň pikirimizçe, türk taýpalaryny we türk topragyny – Watany aňladyp gelýär. Türkmende “Ene toprak” diýlen aňlatma bar. Garaajaoglan şol mukaddes topragy mähirli enä meňzedýär. Bu goşga özboluşlyk, obrazlyk berýär, onuň ideýa kuwwatyny ýokarlandyrýar. Gür-rüň agzybirlik hakynda. Goşgynyň başga bir ýerinde:

Kapyr gelip, bir ýigidi alynça.
Müň kapyra gylyç salsa barymyz¹ –

ýaly setirleri okaýarys. Diýmek altmyş gardaş bolup, bir supranýň başynda oturmagyň – agzybir bolmagyň wajyplygy halky hem şol “Mährem enäni” – milleti ekläp-saklaýan mukaddes topragy daşarky duşmanlardan goramak, halkyň rahat ýaşayşyny kepillendirmek üçinem zerurlyk.

Magtymguly Watan hem agzybirlik hakynda telim goşgularynda pikir ýöredýär. Biz olaryň ýeke birinden mysal alýarys.

Bir suprada taýýar kylynsa aşlar.
Göteriler ol ykbaly türkmeniň.²

Görnüşi ýaly, setirlerde şol bir mazmun ýüzünü görkezýär. Magtymguly milletiň agzybirliğini türkmeniň ykbalynyň göterilmeginiň esasy bir şerti diýip düşündirýär. Galyberse-de, Magtymguly agzybirliği ýurduň içi üçinem, daşy üçinem, ýagny parahat oturan halkyň üstüne çozup gelen saýrylara garşy göreşip, ýeňiş gazanmak üçinem möhüm hasaplaýar.

¹ Şol ýerde.

² Magtymguly – Aşgabat, TDNG, 2014, 15 sah.

Mertler ata çyksa, söweş sarydyr,
Ýow üstüne ýörär ýoly türkmeniň.¹

Goşgularyň ikisinde hem agzybirlik, batyrlyk ündewi başga-başga “Söz oýnatmalary” arkaly tekrarlanýar.

Garajaoglan:

Ýigit bolan ýigit müner, atlanar,
Ýigit bolan her jepada gatlanýar.
Ýigit kölgesinde ýigit saklanýar.
Namartlarda kölje miwe bar bolmaz.²
“Dünýä dar bolmaz”

Ýigit bilen ýigidiň parhy hakyndaky bu pikir Magtymguluda:

Bu jahanda doýmaz gözüň, sir bolmaz,
Her ýolbarsdan gaplaň bolmaz, şir bolmaz.
Ýigit diýgeç hemme ýigit bir bolmaz,
Goç ýigitler myhmanynda bellidir.³ –
“At ýanynda bellidir” –

diýlen bentde başgaçarak lybasa çolanýar. Ýeri gelende, bu bendiň ikinji setiriniň şahyryň birnäçe neşirlerinde “Her tilkiden gaplaň bolmaz, şir bolmaz” şekilinde gelyändigini aýtmak gerek. Sebäbi “Ýolbars sözi şir” sözünüň manysyny-da özünde saklaýar. Bu taýda, öňki neşirlerde “tilki” sözünüň getirilendigi goldanarlydyr.

Ýigit bilen ýigidi olaryň her biriniň sulhuýetine görä deňeşdirmek “täsir berýän” we “täsir alýan” şahyrlaryň ikisine-de mahsus.

---

¹ Magtymguly. 2014, 15 sah.

² Garajaoglan – Aşgabat, Miras, 2006, 43 sah.

³ Magtymguly – Aşgabat, TDNG, 2014, 320 sah.

Garajaoglan: Ýigidiň her ýerde söýlener ady-diyýär. Her ýerde ady tutulýan, ýatlanýan ýigit – bu eýýäm onuň abraýly, hatyraly, sylagly bir adamdygyny aňladýar. Magtymguly bolsa “Ýigit özün mälim eder işinde” diýmek bilen, ýigidiň işjeňligini onuň il içindäki hormatynyň gözbaşy hasaplaýar. Iki ýigidiňem häsiýet gabaralaryny, başarnyk sypatlaryny göz önüne getirmegi şahyrlar öz okyjylarynyň ygtyýarynda goýýar. Garajaoglany diňläliň:

Ýigit ýykylanda ýigit galdyrar,
Namart bolan näkesligin bildirer,
Namart agladar-da, ýigit güldürer.
Namartlarda namys bolmaz, ar bolmaz.¹
“Dünýä dar bolmaz”.

Magtymgulyny diňläliň:

Mertden dileg etseň aýdar “Hup bolar”
Bir bagşaşdan ýetmiş bela dep bolar.
Muhannes geňeşi öýde köp bolar,
Duşman görse, tutan işin aňlamaz.
“Salar guşun aňlamaz”.²

Garajaoglanyň sosial temadaky goşgularynda ýigit ýigit bilen (ýagny, bu ýigitleriň biri namart, beýlekisi mert – A. M.) deňeşdirilýär. Ol ýigitleriň biri hiç zadyň alyndan däl, ulumsy, öwünjeň, iş ýokmaz, gara söýmez, beýleki ýigit welin “Ýigit kemi ýok” diýilýänlerden. Ol dostlugyň, ýoldaşlygyň gadyryny bilýär, adamyň raýyny ýykman, ýagny “aglatman”, gaýtam hoşamaý sözler aýdyp,

---

¹ Garajaoglan – Aşgabat, Miras, 2006, 44 sah.

² Magtymguly. 2014, 450 sah.

onuň göwnüni awlaýar. (“güldürýär”). Käte şahyryň ýaramaz ýigidi namart atlandyran ýerleri-de bar. Emma ýigit şol bir ýigitliginde saklanýar. Magtymguluda welin, köplenç, namart hem mert adamyň suraty çekilýär. Şahyr tutuş döredijiliginde namart bilen merdiň çeper keşbini döredýär. Ol goşgular okyjyda namart bolup däl-de, mert bolup ýaşamak duýgusyny terbiyeleýär. Şygryet täsiri meselesinde, biziň pikirimizçe, şu wagta çenli kän bir duýulmadyk, täsir barada ýazylan işlerde hasaba alynmadyk, ýatlanylmandyk bir ýagdaý ýörite bellenerlidir. Ol-da bolsa goşgularyň atlandyrylyşy ýa-da refren bolup gelýän setirler bilen baglanyşyklydyr. Şu wagta çenli täsiri meňzeş pikirlerden, gozgalýan temalardan we öňe sürülen ideýalardan gözläp gelýäris. Şeýle edilmegi, elbetde, ýalňyşlyk däl. Emma bir şahyra beýleki bir şahyryň ýetirýän täsiri pikir ýöretmäge kamaýly goşgularyň atларыndan hem, her bendiň soňunda refren bolup gelýän setirlerden-de gözlemek gerekmi kä diýip oýlanýars. Mysal üçin, Garajaoglanyň “Gözel meňki bolmagynça”, “Gül bilen oýnar”, “Dagy ýandyrar”, “Solmazmyş” goşgulary bilen Magtymgulynyň “Söz manysyn bilmeginça”, “Gülzar oýnaşar”, “Jany ýandyrar”, “Daşy syndyrar”, “Bitmezmiş” ýaly şygrylary degşirilende bu ýagdaý açyk-aýan görünýär. Muňa diňe Garajaoglan bilen Magtymgula dahylly çemeleşme diýip düşünmeli däl. Ol beýleki şahyrlaryň-da aglabasyna mahsus. Bu näme üçin beýle bolýar diýilmegi mümkin. Sebäbi şeýle şygyr atлары köp pikirler ýaýraw berip biljek, tutuş goşgynyň synasynyň akgyňlylygyna rowanlyk berjek atлар şekilinde täsiriň kämilligini öňünden mälim edýär. Ynha, munuň ýene bir anyk mysaly:

Garajaoglan:

Ýoldaş bolma ýol bilmeýän ýolsuza,
Goňşy bolma söz aňmaýan dilsiz.
Köňül berme edepsiz, aňsyza,

Ahyr abraýňa hile getirer.¹
“Ýola getirer”

Magtymguly:

Owwal akan ýerden akarmyş aryk,
Men-menlik edeniň tanapy çüýrük.
Mertden aşna tutsaň, abraýňa şärik,
Namart aşnasyna hile getirmiş.
“Läle getirmiş”.²

Bularyň üstüni Garajaoglanyň “Ýalydyr”, “Dilber”, “Söý-
müsem seni”, “Düşdi neýläýin”, “Ile garşy”, “Aýryldym”, “Ýol
nedir?” ýaly goşgulary bilen ýetirmek mümkin. Mysal,

Garajaoglan:

Eglen hojam, eglen, bir sowalym bar,
Edep nedir, erkan nedir, ýol nedir?
Men Garajaoglan bildugym belli,
Däde nedir, abdal nedir, gul nedir³.

Magtymguly:

Namart ogly gorky çeker meýdandan,
Agaç adam bolup görner her ýandan,
Muhammesler howply ýerde duşmandan,
Seçe bilmez, duşman nedir, toz nedir?⁴

Şeýle şygrylar diňe bir bu iki şahyrdaky duş gelip, şonuň bilen
tamamlanmaýar. Beýle goşgular “täsir beren” we täsir alan şa-
hyrlarda isledigiňçe tapylýar. Alnan mysaldaky goşgularyň her

---

¹ Garajaoglan – Aşgabat, 2006, 192 sah.

² Magtymguly. – Aşgabat, 2014, 409 sah.

³ Garajaoglan – Aşgabat Miras, 2006, 154 sah.

⁴ Magtymguly – Aşgabat, TDNG, 2014, 395 sah.

birinde biri-birine meňzemeýän temalaryň gürrüni edilýär. “Ýol nedir” sap dini häsiýetlidir, sowallar diniň mazmunynda görkezilýär, onda, ylaýta-da jennete, dowzaha barylýan ýol, şol ýolda sataşjak hyýalyýet düşünjeler hakynda aýdylýar.

Magtymgulynyň “Depe nedir, düz nedir” goşgusy welin temasy, ideýa-ündewi, sowal sanawlary jähetlerden bütinleý başga hilidir. Bu goşgusynda hem akyldar köpleme goşgusynda öňe sürüp, tekrarlap gelýän tema hem ideýa ulgamyna wepaly bolup galýar. Ol ulgam mert bilen namart, ruhpeslik bilen ruhubelentlik, batyrlyk hem gorkaklyk, halksöýerlik we watanparazlyk özara kömek-goldaw, halallyk-haramlyk ýaly hut öz zamanasy bilen ilteşikli gylyk-häsiýetlerden ybarat. Gepiň gysgasy, bu goşgyny Magtymgulynyň terbiýe mekdebiniň bir ülüşi hasaplamak bolar.

Eýsem munuň täsir alarlyk tarapy onuň synasynyň haýsy bölegindekä? Öňde edilen gürrüňlerimize görä, onuň goşgynyň soňky redifli, refren bolup gelýän setirlerdedigini okyjy eýýäm aňsyran bolsa gerek! Refrenler sagdyn boldugyça, edebi täsir şonça-da ymykly aralaşýar. Bu ýerde sesleriň owazlylygy, şahyranä säginmeler, obrazly aňlatmalara aýanlyk berýän äheň, okalyşyndaky özboluşlyk, saza bolan laýyklygy – bular täsirlenýän şahyrlaryň nazaryny eglejek, onda şonuň ýaly eser döretmek höwesini oýaryp biljek pursatlardyr.

Türkmen ýazyjysy G. Gurbansähedowyň ýazyşyna görä, azerbaýjan şahyry “Mollapena Wagyf biziň beýik Magtymgulymyz bilen bir döwürräkde diýen ýaly ömür sürüpdür. Ol döwür örän galagoply, örän külpetli, örän gazaply hem-de ýowuz döwür bolupdyr. Wagyf şeýle agyr, şeýle ejirli hem-de muşakgatly döwürde, ynsançylygyň her bir ädimde depgilenýän döwründe ynsan gözelligini taryp etmek bilen döwürüniň wagşyýana desurlaryna üzü-kesil garşy çykypdyr”.¹

---

¹ Wagyf. Saýlanan eserler. Terjime eden G. Gurbansähedow – Aşgabat, Magaryf, 1982, 11 sah.

Wagyf 1717–1797-nji ýyllar aralygynda ýaşap geçen, beýik azerbaýjan şahyrydyr. Ol 80 ýaşapdyr. Magtymguly ondan 10 ýyl soň aradan çykypdyr. Magtymgulyň Kawkaza barandygyny, Azerbaýjanda hem bolandygyny, bu ýlke dogrusynda ýörite goşgy hem ýazandygyny hasaba alsañ, onuň azeri şahyrlarynyň döredijiligi bilen tanyşdygyna şübhelene-re ýer galmaýar. Belki, onuň Wagyf bilen görşen bolmagy-da ahmal. Görüşmedik-de bolsa, olaryň ýaşan döwürlerindäki syýasat meňzeşlikleri ýaly döredijilikleriniň-de ruhy meňzeşligini hasaba almazlyk mümkin däldir. Şol meňzeşlikleri durmuş bilen ýa-da edebi täsir bilen baglamak mümkinmi? Iki şahyryň elimizdäki şygyr çeşmelerine siňnitli nazar salsak, edebi täsir tas duýulmaýandygyny, ýöne, G. Gurbansähedowyň Wagyfyň kitabyna ýazan sözbaşysynda belleýşi ýaly, şahyrlaryň ýaşan döwürleriniň syýasy-sosial ýagdaýlaryny dogruçyl şekillendirendigini aýtmak gerek. Her halda örän golaý pikirlerem belli derejede duşman duranok. Wagyfyň “Gözleriň” redifli goşgusy hem-de Magtymgulynyň “Gara gözleriň” goşgulary söýgi temasyna bagyşlanan.

Azerbaýjan şahyrynyň:

Gamzaň syhy dökdi meniň ganymy.¹

Bir jellada döndi, aldy janymy –

diýen şahyrana pikiri Magtymguluda:

Sebäp boldy ýanan jana

Jellatdyr gara gözleriň.

Ýetirmez nurbat-amana,

Jellatdyr gara gözleriň.²

---

¹ Wagyf. Saýlanan eserler – Aşgabat, Magaryf, 1982, 58 sah.

² Magtymguly – Aşgabat, 2014, 169 sah.

Wagyfda:

Sürme çekip, görk üstüne görk goşup,
Döndi bir apaty-jana gözleriň.¹

Magtymguluda:

Perim ýalňyz-ýeke ýörme,
Ýaman ähliň ýüzün görme,
Syýa gaşa çalyň sürme
Apatdyr gara gözleriň.²

Wagyfyň “Gözler” diýen başga bir goşgusynda Magtymgulynyň yşky lirikasynda gabat gelýän din-iman, syýa saç, gamza, serwi boý, gunça dahan kimin aňlatmalar ulanylýar.

Beýle gabat gelmeleri Wagyfyň “Eýledi”, “Ryzwanym meniň”, “Bolmazmy”, “Söýmüşem”, “Ýetişdim”, “Jenanym meniň” goşgulary bilen Magtymgulynyň “Reýgan eýledi”, “Bar meniň”, “Söýmüşem seni”, “Sataşdym”, “Halyma meniň” ýaly goşgularyny ýanma-ýan goýanynda hem görmek bolýar.

Magtymgulynyň käbir goşgularynda Wagyfyň käbir goşgusyndaky pikir ýörediş usulyna ýakynlygyň bardygyny bellemek mümkin. Mysal üçin, Wagyfda bitewi bir goşgy şol bir manydaş-meñzeş sözleriň bendeniň dürli ýerlerinde, esasan hem setirleriň başynda bir näçe ýola gaýtalanyp gelmegi bilen hasyl bolýar.

Wagyf:

Bir pitne pälliniň, ýüzi hallynyň
Bir şirin dilliniň öz gurbany men.
Bir ak nogullynyň, gyzyl gülliniň,
Bir agzy ballynyň öz gurbany men.³ –

---

¹ Wagyfda, şol ýerde.

² Magtymguly, şol ýerde.

³ Wagyf. Saýlanan eserler – Aşgabat, 1982, 52 sah.

Dört bentlik bu goşgynyň üç sany setirinden öňnesi mysaldaky ýaly bolup gelýär ýa-da onuň baş bentlik goşgusynyň dört bendi hem şol “bir, biri” ýaly sözler bilen başlanýan setirlerden durýar.

Biri laçyn ýüzli, tarlan deý görgür,
Biri gyrgy başly, sona deý ýörgür,
Biri şirin sözli, dilden saçar dür,
Biriniň lebi bal, gaýmak dodakly.

Biri ap-ak ýüzli, gap-gara telli,
Biri bugdaý reňk, tawus şekilli,
Biri hoş gylykly, melek misilli,
Biri serwi boýly şemşat pudakly.¹

Sözi şeýle şekilde işletmek Magtymguluda-da ýok däl. Ýöne Wagyfdaky ýaly tutuş bir goşgynyň şol bir söz bilen ýugrulan görnüşi welin ýok diýerlikdir. Onda goşgulardaky bir bent, ýa-da 2–3 setir, gaty gitse 2–3 bent edil Wagyfdaky ýaly bolup gelýär. Mysal üçin, “Iş bolmaz” atly baş bentlik şygrynyň dördünji bendi:

Kimseler döwlet bent, kimseler garyp,
Kimseler haýr edip, zekatyn berip,
Kimseler ömründe nan diýip ýörip,
Kimselerde ýassyk, düşek, aş bolmaz.²

Ýa-da “Şalar galmazlar” goşguda:

Ne ýer galar, ne ýurtlar,
Ne türk galar, ne kürtler,

---

¹ Şol ýerde, 90 sah.

² Magtymguly – Aşgabat, 2014, 416 sah.

Ne guş galar, ne gurtlar.
Perrendeler galmazlar.

Ne gert galar, ne gerden
Ne mert galar, ne merdan.¹

“İli gözlär” goşguda:

Kimlerde altyn täçdir,
Kimler saýyl, mätäçdir
Kimler düýpden gallaçdyr,
Kim parça, haly gözlär.

Kim nan tapmaz iýmäge
Kim ýer tapmaz goýmaga,
Kim don tapmaz geýmäge,
Kim tirme şaly gözlär.²

Şunuň ýaly bölek-büçek setirbaşy sözler Pyragynyň “Özüňden”, “Meýdan ýoluksa”, “Näme sen?” zeyilli şygylarynda-da duşýar. Iki nusgawy şahyryň öz halklarynyň däpdessuryna, milli edebiýatlarynyň taryhy aýratynlyklaryna hem-de ulgamlaşan tejribesine görä, özboluşly taraplarynyň bardygyny bellemek gerek.

Wagyfda uşky-liriki şygylar agdyklyk edýär. Bu meselede ol Garajaoglanly ýatladýar. Garajaoglanam, Wagyfam ala gözli gyzyň (gelniň) tarypyny ýetirýär. Magtymgulynyň gyz-gelin gahrymany gara gözli zenanlardyr. Wagyfyň her bir goşgusy anyk bir tema bagyşlanan. Olarda anyk (ady belli ýa belli bolmadyk) şahsyýetler suratlandyrylýar. Beýle şygylar Pyragyda hem

---

¹ Magtymguly – Aşgabat, 2014, 285 sah.

² Şol ýerde, 252 sah.

azlyk etmeýär? “Azadym kany”, “Kaýda mekan tutduň gardaş Abdylla”, “Çowdur han” we başgalar. Emma Magtymguly her bir goşguda durmuşyň köp taraplaryna dahylly pikir ýöredýär. Aslynda, onuň döredijiligine köp temalylyk mahsusdyr. Her bir şygyrda yşky-liriki, durmuşy, tebigat, yslamyýet ýaly temalar birleşip gelýär we ol şahyryň şygyrlarynyň köp ideýalylyk häsiýetini-de kepillendirýär. Okyjyny köp ugurdan pikirlendirýän goşguda ideýanyň däneleriniň bolýandygy tebigydyr. Şahyr az sanly goşgularynda bolaýmasa söýgi, gyz-gelin gözelligi, maşgala kimin durmuşyň esasy manysyny açyp görkezýän düşünjelere jemgyýetiň, halk köpçüliginiň nazary bilen garaýar.

Azerbaýjan edebiýat ylmynyň görnükli wekili Isa Nabibeyliniň “Beýik Türkmen şahyry Magtymguly we azerbaýjan edebiýaty” atly makalasynda azeri şahyrlarynyň eserleriniň Magtymgulynyň goşgulary bilen äheňdeşliginiň, edebi täsirleşmeginiň-de duýulýandygynyň gürrüni ymykly yzarlanýlar. Ilki bilen Magtymgulynyň Azerbaýjan topragynda bolup-bolmanlygy hakyndaky çaklamalara seredip göreliň. Azerbaýjanly professor R. Äsker “Maktumkulunyn Azerbaýjanda wä Anadoluda olub olmamasi däkik mälum deýil. Dogrudur, onun äsärlärindä Azerbaýjan, Kaýseri wä Gars baräde müäýýän mälumatlar war, lekin bu mäsäle hälälik açik galir” (“Magtymgulynyň Azerbaýjanda we Anadoluda bolup-bolmanlygy takyk belli däl, onuň eserlerinde Azerbaýjan, Kaýseri we Kars baralarda umumy maglumatlaryň barlygy dogrudur. Emma bu mesele entek, häli-häzirlikçe açyklygyna galýar.”) – diýip, Magtymgulynyň Azerbaýjanda bolup-bolmanlygybelli bolman galýar.¹ Azerbaýjanyň Ylymlar akademiýasynyň hakyky agzasy Isa Häbbibbäýli Pyragynyň Azerbaýjanda bolup görenligine kän bir şübhe bildirmeýär. Ol şeýle ýazýar: “Magtymgulynyň

---

¹ Magtymguly. Säçilmiş äsärläri. – Baku, 2010, 7 sah.

şygyrlarynda “Nuha adi” “Nuha mülki”, “Nohräste mülki”, “No hä mülki” (bolup gelyär – A. M) – Bu ýer atlary soňra “Nowşah mülki” (2013, Aşgabat, 2 tom) diýlip görkezilýär.

Şäki ile gonşulugda olan Täbäle etrabynyň ärizisinde häzirda nohur gölü, nohurkişlak adli känd möwjüddir. Ägär adi çäkilän toponimlar türkmenleri-nohur (nohurly) taýfasinin adi ilä baglidirsa, menä-de Mahtumkulinin Nuhada olmasi şübhä dogurmamalidir”¹ (“Magtymgulynyň şygyrlarynda “Nuha adi”...“Nohräste mülki” Häzir /Nowşah mülki diýlip görkezilýär/. (Nowşah mülki bilen gonşulykda bolan Tebele etrabynyň çäginde häzirlerem nohur köli, nohurgyşlak atly oba bar, eger ady agzalan toponimler türkmenleri nohur (nohurly) tiresi bilen baglanyşdyryan bolsa, bu Magtuymgulynyň Nuhada bolanlygyna meniñçe şübhe döretmeýär”). Soňra awtor şahyryň “Nazar salmaz” atly goşgusyny göz önünde tutup, “Onda “Ugräyib män Dagistana” diýen setir bar. Magtumlugu oraýa Azerbaýjandan keçib getmişdir” – diýip, başdaky pikirini ýene bir ýola delilleýär.² (Biz bu hakda ýene gürrüň etmekçidiris – A. M.)

Biziň elimizde Azerbaýjanyň Aşyk Gurban, Häste Gasym kimin şahyrlarynyň eserleri ýok. I. Häbibbeýli bu şahyrlardan Magtymgulynyň täsirlenen bolmagynyň mümkindigi barada pikir ýöredýär. Şu nukdaýnazardan alym bu şahyrlaryň “Dedilär”, “Dünýä” goşgularyny Magtymgulynyň “Oýan diýdiler”, “Ýalan dünýä” ýaly goşgulary bilen salyşdyrýar.

XVI asyrda ýaşan Aşyk Gurban:

Ýatmışdim, üstümä gäldi äränlar,
Gofil, nä ýatmışsan, oýan-dedilär.
Oýandim, gäflätdän açdim gözümü,
Al, abi-köwsärdän iç, gan-dedilär.

¹ Mähtumlugu Färadi. Diwan – Baki Älm wä tähsil, 2015, 9 sah.

² Şol ýerde, 9–10 sah.

Häste Gasymyň goşgusyndan:

Bu dünýä fanidir, fani,
Bu dünýäda olan hany?
Dawud ogli Süleýmany
Täht üstündän salan dünýä –
ýaly bentlerini Magtymgulynyň
Bir gije ýatyrdym tünüň ýarynda
Bir dört atly gelip “Turgul” – diýdiler.
“Habarmyz bar saňa pursat jaýynda,
Şol ýerde ärler bar, görgül” – diýdiler.¹
Şeýle hem “Ýalan dünýä” goşgusy:
Kime görsetdiň peýany,
Goýmadyň sudy-zyýany,
Dawut ogly Süleýmany.
Täji tagtdan alan dünýä.²

Dogry, bu ýerde düş wakalarynda hem-de Dawut ogly Süleýman hakdaky pikirlerde meňzeşlik bar. Emma biz muny gös-göni edebi täsiriň netijesi hasaplamaýarys. Bu meňzeşlik Wagifiň goşgulary kimin, dini ahwalatlaryň taryhy çeşmeleriniň, türki halklaryň aglabasynyň, döp-dessurlarynyň, öňe çykaran ahlak-etiki durumларыnyň meňzeşliginiň netijesidir. Emma bir zat welin anyk. Isa Häbibbeýliniň tassyklamagyna görä, Magtymguly Molla Pena Wagifiň (1717–1797), Molla Weli Widadiniň (1707–1807), Gasim Bäý Zakiriň (1784–1857) döredijilikleri bilen tanyş eken.³ Biz hem şeýle pikirden ugur alyp, şonuň ýaly tanyşlygyň delilini umumy durmuşy golaýlyk şekilinde häsiýetlendirdik.

¹ Magtymguly. Eserler ýygındysy – Aşgabat, Ylym, 2013, 1t, 11 sah.

² Magtymguly. Eserler ýygındysy – Aşgabat, Ylym, 2013, T–2, 251 sah.

³ Mähtingulu Färadi. Diwan – Baki, Älm wä tähsil, 2015, 14 sah.

Türkmen we beýleki halklaryň edebiyatçylarynyň pikirçe, Magtymguly Nowaýydan, Nyzamydan, Fizulydan, Sagdydyr Jamydan şübhesiz täsirlenipdir. Biz hem onuň öz şygrylarynda gadyrlap atlaryny tutan beýik söz senetçilerinden temada, mazmuny ýüze çykarmakda, stilde şygryr şekillerinde täsir alandygyny öňde ýörite belläpdik. Şunuň ýaly täsir Magtymgulynyň Fizuly şygrylaryna gatnaşygynda hem görünýär. Gürrüňi şekil täsirlerinden başlalyň. Fizulyda “Aýrylmyşam” atly muhammes bar:

Waý, ýüz müň waý, kim dildardan aýrylmyşam,
Gözleri jady kibi hunhardan aýrylmyşam.
Bilbili şeýda, menem, gülzardan aýrylmyşam,
Kimse bilmez men niçik, bir ýardan aýrylmyşam,
Bir kaddy şemşat güli ruhsardan aýrylmyşam.

Mülk wasly dilberin könlümde aýat bolmadan,
Yşk jamyndan, Fizuly, mesgi-bidat bolmadan,
Aýralygyň derdi kalbymdan meniň ýat bolmadan,
Yşk era aşyklygyn älemde berbat bolmadan.
Bir kaddy şemşat güli rugsardan aýrylmyşam.¹

Magtymgulynyň “Aýrylyp” atly goşgusy-da hut şeýle şekildedir.

Gitdi gözlerim röwşeni, şirin jandan aýrylyp,
Tagty-bagтым bolup weýran, şa-jahandan aýrylyp,
Soldy bagым gülleri, anbar-reýhandan aýrylyp,
Kyldy jeňni ol rakyplar, zar pälwandan aýrylyp,
Gitdi sabrym-takatym mähribandan aýrylyp.

---

¹ Fizuly. Leyli we Mejnun, – Aşgabat, 1963, 295 sah.

Diňlemez arzymy ol Hak, mende, dostum, çäre ýok,
Eredi janym-jigerim, görgül, tende ýara ýok,
Berdiň ynsana azary, ne pelekde para ýok,
Diýr Pyragy, ne deňsizlik, bu hyjranda gara ýok,
Gitdi sabrym-takatym mähribandan aýrylyp.¹

Mysallar goşgularyň başky hem soňky bentleri. Olaryň owaz-daş kapyýalarda we şol rediflerde gelşi meňzeş. Her bendiň soňky 5-nji setiri hem şol birmeňzeş sözlerden ybarat. Emma aralyk bentleriň kapyýalary iki goşguda hem asyl nusgasydyr, özboluşlydyr, başga-başgadyr. Adam ölümüne bagyşlanan goşgulary mazmun jähetden-de bir-birinden aýyrjak gümanyň ýok. Täsirlenýän-de bolsa, Magtymgulynyň ulanýan deňeşdirmeleri, meňzetmeleri, rifmalary bilen Fizulynyň peýdalanýan çeperçilik serişdeleri tapawutlydyr, her şahyr ajal hadysasy zerarly öz çekýän gam-husurlaryny ökdelik bilen başga-başga reňklere boýaýar. Magtymguly “Sataşdym”, “Köňül”, “Eýledi meni”, “Roýy-syýadan gaýry”, “Huny bardyr”, “Myhmandyr” ýaly goşgularyny Fizulynyň “Ýetmişem”, “Köňlüm”, “Äýledin”, “Gaýry” zeýilli gazallaryndan üňelenipdir diýip çaklamak mümkin. Bu taýda-da tema, mazmun hem pikir gabat gelmelerini görmek bolýar.

Fizulyda “Ýetmişem” atly gazal bar. Ol baş topbakdan ybarat. Onda liriki gahryman özüniň hyýaly peýkerine jan berip, “Dert çekip” öz pikirinde janlandyrylan “dermana”, “Soltana”, “baýlyga”, “Kiçijik bir damja bolup, ummana” ýetendigi şahyranalyk bilen teswirlenýär. Gahryman myradyna ýetendigini, “Göwher talap eýleýip, baý magdana sataşandygyny”,² gepiň gysgasy maksadynyň hasyl bolandygyny tekrarlaýar.

Magtymgulynyň ýedi bentlik, murapbag şekilinde ýazylan, “Sataşdym” goşgusy hem şol bir meseläni gozgaýar.

¹ Magtymguly eserler ýygyndysy – Aşgabat, Ylym, TDNG, 2014, 67–68 sah.

² Fizuly. Leyli we Mejnun, – Aşgabat, TDN, 1963, 282 sah.

Ýöne bu ýerde pikirler çaknyşdyrylyp, uly wakanyň töweregindäki owunjak hadysalara çenli surata öwrülýär. Fizulyda “Pelek döwri miýesser edip, aşygy myradyna” gowşuran bolsa, Magtymguly öz sataşan zadynyň “baş çykarmasy kyn bir söwdadygyny” tekrarlap, “Çeşmeden suw diläp, çaýa sataşýar”. Edil “Jan bermäne taýyn bolan” Fizulynyň gahrymany ýaly, Magtymgulynyň gahrymany-da “Jandan umyt üzüp Aýa” gowuşýar. Fizulynyň gazalynda mylaýymlyk, ykballyň miýesser edenine guwanç, şatlyk duýulýan bolsa, Magtymguluda güýçli hyjuw, many çuňňurlygy agdyklyk edýär. Türkmeniň beýik söz ussady:

Ne tende kuwwat bar, ne içde jan bar,
Bu işde ne sud bar, bilmen, zyýan bar,
Ne hasap, ne hesip, ne belli san bar,
Kişi bilmez, ne söwdaýa sataşdym –

diýip, Sataşan zatlarynyň özüni köp gaýgy–eleme sezewar edendigini tekrarlaýar.¹ Fizuly magşuk gyzy şygrynyň esasynda goýýar. Magtymguly welin, yslam düşünjeleriniň, hyýaly bir magşugyň teswirini berýär.

Magtymguly Pyragynyň öz şygrylarynda adyny tutýan, onuň eserlerini ýatlaýan dünýä belli azerbaýjan şahyrlarynyň biri Nyzamy Genjewidir. Ol öz döwründe öndüriljekli işläp, “Hamsa (Bäş kitapdan durýan toplum: “Syrlar hazynasy”, “Hysrow we Şirin”, “Leyli we Mejnun”, “Ýedi gözəl” “Şarapnama we ykbalnama”), iki kitapdan durýan “Iskendernama” eserlerini, bir topar goşgulary ýazyp, türki halkaryň edebiyatynda giňden tanalypdyr. Şeýle bolansoň, Magtymguly ony hyýalynda halypa tutunypdyr we onuň öňe süren ideýalaryndan, şekillerinden üllülenipdir. Onuň “Eý, dost” gazalynda:

¹ Magtymguly. Eserler ýygyndysy – Aşgabat, Ylym, TDNG, 2013, 188 sah.

Žiýär pare, üräk pürhinäm, eý, dost,
Älindän eýläräm färýad, färýad,
Bu färýadla günü äfzunäm, eý, dost –

setirler bar.¹ Magtymguluda hem bu taýdaky şygyr şekili liriki gahrymanyň içki ahwalyny aýdyp ýüzlenýän gahrymanynyň şol bir gahrymandygy, goşgynyň umumy mazmunynyň-da şol bir mazmundygy özboluşly bir rewüşde gaýtalanýar:

Jana jebriň artdyrdyň, açdykça zyban, eý, dost,
Pyragy, göz ornundan ýyglap gan rowan oldy,
Ornuna elter ony, ger gelse gubar, eý, dost.²

Pyragydaky “Habar, eý dost” we “Sed jan, eý, dost” atly iki gazalda hem ylahy söýgi bilen tebigy söýgüniň gatlamynda yşky duýgynyň hemişelik ýa-da möwsümleýin hasratlarynyň gürrüni edilýär. Iki şahyryň-da “Dost” diýip ýüzlenmekdäki maksady hakykata göz ýetirmekden we ýürekdeşlige yhlasdan ybaratdyr. Şahyryň:

Ähli älem gark olmuş harman-harman gül içre,
On ýyl ýörsem ugraşmaz alnymdan bahar, eý, dost

kimin setirleri asman söýgüsini-de, zemin söýgüsini-de aňladyp gelýär. Ýa-da:

Waslyňa umyt eden üzmüş elin janyndan,
Çeşmiň – jellady – jahan, gaşyňdyr keman, eý, dost-

---

¹ Nizami Gänjewi. – Lirika, Baki, 1980.

² Magtymguly. Saýlanan eserler ýygyny. – Aşgabat, TDNG, 2014, 109 sah.

ýaly gazal bentlerinde ýene-de şol bir gatyşyk pikirler nygtalyp görkezilýär.

Magtymguly aýratyn alnan her bir goşgusynda hyýaly we hakyky durmuşyň inňän köp ugurlaryny gysby, şol bir wagtda hem şahyrana, obrazly beýan etmekde, hatda özüniň täsirlenýän halypalaryndan-da belli-külli tapawutlanýar.

Nyzamynyň “Hysrow we Şirin” poemasynda Hysrow bilen Perhadyň söhbetdeşligini beýan edýän goşgy hem, Hysrow “diýdi”, Perhat “diýdi” ýaly sözler bilen başlanýan setirlerden durýar.

Hosrow äwwäl sordu:”Hardansan çawan?”

Färhad çawab werdi: “dost diýarından”.

Dedi: “O diýarda hansı sänät war?”

Dedi: “Gämi alib, çani satirlar”.

Dedi: “çani satmag heç ädäb deýil”.

Dedi: “Aşiglärdä bu açäb deýil”.

Dedi: “Üräkdändir çäkdiýin bu gäm?”

Dedi: “Üräk nädir,, çandan aşigäm”.

Dedi: “Äzizdirmi eşgi Şirinin?”

Dedi: “Onu çandan biliräm şirin”.¹

Magtymguluda hem şeýle şekildäki şygrylar ýok däl.

Diýdim: “Ýüzde ballar bar”, Diýdi: “Roýda güller, heý,

Diýdim: “Gumry zybandyr”, Diýdi: “Şähdi-diller, heý,

Diýdim: “Gel, sen, habarlaş”, Diýdi: “Biler iller, heý”,

Diýdim: “Ol ne serwidir?”, Diýdi: “Inçe biller, heý”,

Diýdim: “Tawus ne kaýdan?” Diýdi: “Jaýy – Hindistan”.²

---

¹ Azebaýjan edrbiýatynyň taryhy, 2 t., – Baki, Elm, 2007, 523 sah.

² Magtymguly. Saýlanan eserler ýygynyndysy. – Aşgabat, TDNG, 2014, 185 sah.

Ýokarda getirilen mysal Magtymgulynyň “Köňüldir weýran” goşgusyndan. Onuň “Diýdi: Habar ýok sizden” goşgusy-da hut şeýle şekilde ýazylan. Nyzamynyň Hysrow-Perhatly söhbeti mesnewi şekilinde. Magtymguly ol şekili muhammes görnüşinde ulanypdyr. Şygyr görnüşleriniň başga-başgalygyna garamazdan, olar şol bir şekildäki şygyrlardyr. Emma Pyragynyň “Bir niçe mysal” diýen şygrynda biz Nyzamynyň mesnewisiniň gazzal türündäki ülnüsini görýäris:

Diýdim: “Nedir bu dünýäniň birligi?”

Diýdi: “Ýatsañ düýşdür, turaňda hyýal”.

Diýdim: “Nedir mülki jahan söýgüsi?”

Diýdi: “Derdeserdir, ýa boýna webal”.¹

Nyzamyda yşk-muhabbet düşünjesine ýaýrawly, pelsepewi häsiýetli pikir ýöretmegiň badalgasy hökmünde garalýar. Bu hakda azerbaýjan edebiyaty öwreniş ylmynda “Nyzami yşgy jamiýýät haýatiniň nizamlanmasi içindä dä başliça şärt saýir” (Nyzamy yşky jemgyýetçilik durmuşynyň düzgünleşmesi babatda hem ilkinji şert hasaplaýar.) – diýlip, örän dogry belenilýär.² Bu Magtymguluda-da edil şonuň ýalydyr. Söýgüniň ýok ýerinde düzgünleşen jemgyýet bolup bilmez. Hut şeýle ýagdaýy göz önünde tutup, Nyzamy:

Mänim mükäddäs wäzifäm gäräk bu olsun:

Zulmkara –zulm, ädäletliýä – ädälet –

diýen şygary döredijiliginiň hamyrmaýasyna öwrüpdür. Magtymgulynyň mirasy hem tutuşlygyna şunuň ýaly mazmuny özüne ymykly siňdiripdir.

¹ Şol ýerde, 548 sah.

² Azerbaýjan edebiyatynyň taryhy, 2 t., – Baki, 2007, 545 sah.

Görnüşi ýaly, Nyzamy ýurtda, döwletde adalatly jemgyýet ýaşayşyny ykrar edýär. Muňa päsgel berýän zulum-sütemi rowaçlandyryňlara, haýsydyr bir öz hususy bähbidini arap ýaşayanlara şolara laýyk mynasybetde bolmalydygyny tekdarlaýar. Nyzamy şeýle ynsançylykly, köpçülige mahsus adamçylyk ideýasyny, iň bolmanda, öz şahsy döredijiliginde rowaçlandyrmagy maksat edinýär, şeýle duruma öz mukaddes wezipesi hökmünde garaýar.

Eýsem, dünýä syrlaryna belet, çeper sözüň ezberi, halkyň küýseglerine şübhesiz dogry düşüňän Magtymgulynyň şahyran we pelsepewi pikirlenmäniň nyzamyçylyk ulgamyndan, adalata tarapgöýlük, sütemkärliги belli-külli ýazgaryjylyk ýaly umumy we lükgelenen halky ideýadan aýry göz öňüne getirmek mümkinmi näme? Onuň paş edýän, ýazgaryň durmuş nogsanlyklary – eden-etdilige ýol berýän kethudalary, ylmyýete gelişmeýän işlere ulaşyp ýören molla-müftüleri, gara nebsine buýrup bilmeýän hannaşlary, ýalançylary, haramhorlary, öwünjeňleri, gybatkeşleri, zynahorlary, çilim çekýänleri, nas atýanlary, meýşeraba aňyny aldyranlary, bir söz bilen aýdanyňda namart ählini şahyryň şygrylarynda gazaply daramagy adalatly, arassa ahlakly jemgyýet hatyrasynadyr.

Nyzamy Genjewiniň ýazan iri eserleriniň her birinde öňe süren pikirlerine çalymdaşlyk Magtymgulynyň goşgularynda häli-şindi gabat gelýär.

Eşginlä atäşä dön, niffätinde buza dön,
El ýolunda Günä dön, Aýa dön, ulduza dön,
Ýahşiligi äzälden adet et sän özünä,
Här ämälin üstündän sanma keçändi döwran,
Här ýahşini, ýamani ýahşi säçändi döwran.¹

---

¹ Sirlär häzinäsi. – Baki, 1981, 78–79 sah.

Bir ýräkdä olmaz iki säwgili,
Iki ýräklinin düz olmaz dili.¹

Bu çürä bázäkli bir dünýa barken,
Bir dä başga dünýa ahtarmak nädän?
Ýaşamak olursa burada mümkün,

Başga bir dünýaya köçmäk nä üçün?
Ägär orda isä bizim erimiz
Äwwäjä bäs bura neçin geldik biz?²

Indi, “Häkim bolsaň ili Gün kimin çoygun” diýýän Magtymgulyny okap görelň. Nyzamynyň il-gün, millet, halk bilen bagly pelsepewi we ahlaky pikirleri Magtymgulynyň örän köp sygyrlarynda özboluşly hem-de täsirli beýan edilýär.

Yrak kylma görer gözün iliňni,
Hormatlagyl gözel iliň uşagyn.

“Görer gözün iliňni”

Goç ýigide toýdur-baýram
Her iş gelse il biläni.

“Sil biläni”

Her kişiniň iki bolsa aýaly,
Gije-gündiz işi kylu-kal bolar

“Kylu-kal bolar”

Kim biler ki ahyretde neýlärler,
Iýip-içip, münüp, guçup öt ýagşy.

“Ýat ýagşy”

---

¹ Hysrow we Şirin. – Baki, 1962, 248 sah.

² Iskendedrnama – Baki, 1984, 487 sah.

we ş.m şygyrýetde pikir, ideýa şolaryň özlerine laýyk çeper til-simatlar ulanylyp, obrazlandyrylyp-surata getirilip berlen ýagdaýynda olar oňat ýatda galýar we onuň görüm-göreldelek, ahla-ky nusgalyk, kalba ýakymlylyk täsiri açyk-aýan ýüze çykyar.

Islendik şahyryň meşhurlyk derejesi onuň goňşy, garyndaş we daşary ýurt edebiýatlary bilen şübhesiz baglanyşyklydyr. Munuň şeýledigini Nyzamynyň we Magtymgulynyň ömür ýollaryndaky hem-de döredijilik miraslaryndaky golaýlyklar birkemsiz delillendirýär. Şu tipli şahyrlaryň özleri-de soňra meşhurlygyň bütindünýä taryhynda mynasyp orun eýeleýär. Bu hakda azerbaýjan edebiýatynyň taryhynda bu hadysa Nyzamynyň ady bilen utgaşdyrylyp: “Nizami ýaradiçiliginiň änanäleri Aralik dänizi sahillärindän utmuş Himalaý daglarynyň ätäklärinä gädär uzanib geden böyük biräfazidä ýaýılmış. Iran, Türkiýe, “Orta Aziýa” Äfganistan, Hindistan wä Pakistan, Zakawkaziýa halklarynyň ädäbiýatlarinda Nizami mäktäbi (aşagyny biz çyzdyk – A. M.) meýdana gelmişdir”.¹ (Nyzamynyň döredijilik nusgalary Aral deňziniň kenarlaryndan Gimalaý daglarynyň eteklerine çenli giden bir territoriýalara ýaýrapdyr. Eýran, Türkiýe, Orta Aziýa, Owganystan, Hindistan we Pakistan, Zakawkazýe halklarynyň edebiýatlarynda Nyzamy mekdebi döredi”).

Azerbaýjan edebiýatynyň taryhynda Nyzamynyň döredijiligi bilen utgaşykly ýer-ýurt sanawlary Magtymgulynyň-da eserleriniň ýaýraw geografiýasyny ýatladýar. Öz döwründe Pyragynyň çawy olardan daşgary Russiýa we hatda Günbatar Ýewropa ýurtlaryna-da aralaşypdyr. Orta aziýa barada aýdylanda bolsa, Magtymguly bu sebitdäki şahyrlaryň tas hemmesiniň halypasydyr diýsek, hakykatdan kän bir daşlaşmasak gerek.

Magtymgulynyň dünýä edebiýatynyň ökde ýazyjylarynyň çeper nusgalary bilen tanyşlygy türkmen we türki halkla-

---

¹ Azerbaýjan edebiýatynyň taryhy. – Baki, Elm, 2007, 568 sah.

ryň edebiyatçylarynyň işlerinde nygtalyp gelinýär. Mysal üçin, Magtymgula täsir eden şahyrlar diýlip, Burhaneddiniň Şa Ysmaýyl Hataýynyň, Nowaýynyň, Hoja Ahmet Ýasawynyň...atlary tutulýar, käbir işlerde “Farabynyň, Biruniniň, Ibn Sinanyň, Al-Horezminiň, Mansur Hallajyň, Gazalynyň, Zamaşarynyň, Nesiminiň, Beýazid Bestaminiň we başgalaryň ylmy-pelsepewi mirasy bilen tanyş bolupdyr” diýilýär.¹

Filologiýa ylmlarynyň doktory G. Guzuçyýewanyň “Magtymgulynyň döredijiligine “Kysasy rabguzy” eseriniň täsiri” atly makalasynda “Magtymgulynyň döredijilik örüsi giň, çuň we her taraplydyr. Şahyryň şygrylarynyň her taraply we giň bolmagynda, ilkinji nobatda, “Mäne baba, Abulkasym Firdöwsi, Nyzamy Genjewi, Omar Haýýam, Jeleddin Rумы, Babyr, Hemedany, Hysrow Dehlewi, Sagdy, Saýýady, Hapyz, Jamy, Nowaýy we Fizuly ýaly Gündogaryň beýik söz usatlarynyň täsiri az bolmandyr” diýlip bellenilýär.²

Filologiýa ylmlarynyň kandidaty T. Hojageldiýewa “Magtymgulynyň döredijiligine Futuwwetnamaçylygyň täsiri” atly makalasynda (bir awçy başga bir ýurtdan uçup gaýdan elguşuň ganatyny gyrkýar, çünküni küteldýär we ş.m.) Şeýle ýazýar: “Soltan bir gün jar çekdirip, elguşy getirene mün tylla berjekdini aýdýar. Awçy bu habary eşidip, guşy soltana berýär. Görseleler guşuň haly harap bolupdyr.

Soltan guşy jarçylaryň eline berip: “Bu guşy şäherde aýlaň we eger kim nebsine buýrup bilmän, öz dogduk diýaryny taşlap, ýurduny terk etse, onuň hem halynyň şu elguşuňky ýaly boljakdygyny aýdyp, jar çekiň diýýär.

Beýik şahyr Magtymguly Pyragynyň “Aýrylma” atly goşgusyny okanynda, aşakdaky setirleriň hut “Futuwwetnama” ese-

---

¹ Mähdumgulu. Säçilmiş äsärleri, – Baki, 2010, 5 sah.

² Köňül gözgüsi – Aşgabat, TDNG, 2014, 105 sah.

rinde getirilen ýaňky rowaýatyň täsiri bilen döredilendigine ynasyň gelýär. Şahyryň şol goşgusyndan:

Mestana ýörinçän gaýry ýurdunda,
Önüp-ösen öz ýurduňdan aýrylma.
Magpur käkilik deý nebsiň ugrunda,
Dama düşüp, ganatyňdan aýrylma-

bendi mysal getirilýär.¹ Şeýlelikde, Magtymguly Ýahýa ibn Haýldan hem täsirlenen bolup çykýar.

“Gurhan” süreleriniň, atasy Döwletmämet Azadynyň, Wepaýynyň, Meşrep Diwananyň, Hapyzyň, Rudakynyň, Şahabeddin Suhawerdiniň atlarynyň tutulýan halatlary-da bar. Hatda Magtymguly Mahmyt Kaşgarlynyň “Diwanu-lugat at-türk” sözlügindeki, Ýusup has Hajybyň “Kutatgu-bilik” eserlerindeki mysal şekilinde getirilen şygyr böleklerinden täsirlenýär hemde onda şekilli pikirleri-de duşýar.

Dogry, Pyragynyň özünden ozal ýaşap geçen beýik şahyrlaryň eserleri, hatda ylmy häsiýetli kitaplar ýazan awtorlaryň işleri bilenem tanyş bolandygy şübhesizdir. Ýöne olaryň hemmesini Magtymgula gös-göni täsir eden awtorlar kysmy görkezmek hakykata laýyk gelmeýär. Biz Magtymgula ymykly täsir edenler diýip, onuň goşgularynda ady tutulýanlara düşüňäris. Köp okap, köp öwrenip eser ýazýan adam nämäni kimden alandygyny, haýsy pikirini özünden öň haýsy şahyra degişlidigi barada oýlanyp hem durmaýar. Şonuň bilen birlikde beýik şahyrlara tutuş dünýä edebiýatynyň täsirini hem ret etmek kyn. Şeýle bolýan bolsa, şeýle şygyrlary “umumy täsiriň” netijesi hasaplamak ýerliklidir we muňa biziň önde eden (Magtymguly we Wagyf) gürrüňlerimizdäki ýaly umumy golaýlyk, hökmünde garamak gerek.

¹ Köňül çözüsi. Aşgabat, TDNG. 2014, 168–169 sah.

Şonuň ýaly golaýlyklary welin türki halklaryň şahyrlarynyň köpüsinden tapmak mümkin. Mysal üçin, XVII asyrdan doglan gazak žyrçylary Bukar Žyrau Kalkamanuli, Maýlikoža Sultan-kožauli ýalylarda Magtymguluda duşýan pikirler ýaly meňzeşlikler köp. Bir mysal soňky awtordan:

Nesihat sözdi tyňlamas
Adamyň bir parasy.
Kyzmetinen biliner
Adam men adam arasy.¹

(Tolgau).

Eýsem, Magtymguly:

Öýde ýatyp etme günä,
Gol-ayagyň bolar güwä,
Ile-pynhan, hana-ägä,
Asyl adam işde bellidir.²

Ýa-da:

It zeriň minnetin çekmez,
Aňlamaza sözüm ýokmaz,
Köňlün islän işler çykmaz,
Nan ýagysy-kärsiz ärden.³

Ýa-da:

Adam bar-mün tümen ýydirseň azdyr,
Adam bardyr-iýen aşyna degmez.⁴

Ýa hem:

Dünýäde aňlardan aňlamaz kändir,
Bilmez bir beladyr, bilenler-jandyr,

---

¹ XVIII–XIX gasyrlardaky kazak akyndarynyň şygarylary. Kazak SSR gylym akademiýanyň baspasy. Almaty, 1962, 207–208 sah.

² Magtymguly – Aşgabat, 2014, 274 sah.

³ Magtymguly – Aşgabat, TDNG; 2014, 248 sah.

⁴ Magtymguly Saýlanan eserler, 1 tom, 1983, 180 sah.

Ol ýigitler adam tilli haýwandyr,
Söz aňmasa hem ykrary bolmasa ¹–

kimin setirlerini ýazanda Maýlikožadan täsirlenipdir diýmelimi? Ýok! Beý diýsek, ol hiç tarapdan sürä gelmez. Muny umumy täsire dahylly hasaplap, oňa golaýlyk nazaryndan garamak gerek.

Biziň pikirimizçe, Magtymgulynyň ägirt uly umumadamzat şahsyýeti derejesine görilmeginde diňe türki dilli şahyrlaryň, alymlaryň täsiri bilen çäklenmek kemterlik edildigi bolardy. Şu tarapdan garalanda filologiýa ylymlarynyň doktory M. Amansähedowyň “Beýik şahsyýetler Ferdöwsiniň, Nowaýynyň, Jamynyň, Nesiminiň, Rudakynyň, Fizulynyň şahyrana şahsyýetlerini belli bir döwre, belli bir halka degişli etmek çetin” diýen pikiri doly goldawa, kesgin ykrara mynasypdyr.² Şol sebäpli-de, gysgarak bir röwüşde şeýleräk bir pikiri alym A. Meredow hem A. Jamy hakda ýazan makalasynda belläpdir. Soltan Hüseyin patyşa bolandan soň, ol Nowaýyny özüne wezir edip belleýär. Soltan Hüseyin bilen Nowaýy sungaty, edebiýaty ösdürmekde, ylaýta-da pars, täjik we türki halklaryň edebiýatларыnyň giň gerim almagynda uly rol oýnapdyrlar³ (aşagyny biz çyzdyk – A. M). “Baharystany” türkmen diline geçiren Gülälek Nurbatowa kitaba ýazan sözsoňusynda Jamynyň “Baharystan” eseriniň türkmen edebiýatyna täsiri örän uludyr. Nusgawy edebiýatymyzyň wekilleri Jamynyň bu kitabyndaky ynsanperwerlikli pikirleri öz eserlerine siňdiripdirler. Aslynda Jamy türkmen halkynyň arasynda-da gadymdan ýörgünli bolan rowaýatlary, timsallary, hekaýatlary ýerlikli peýdalanmagy başarypdyr” diýip görkezýär.⁴ Şahyryň öz ömründe Samarkantda,

¹ Şol ýerde.

² Köňül çözüsi – Magtymgulynyň 290 ýyllygyna bagyşlanan makalalar ýygyndysy – Aşgabat, TDNG, 2014, 284 sah.

³ Abdyrahman Jamy “Altyn zynjyr” we beýleki eserler – Aşgabat, Türkmenistan, 1990, 6 sah.

⁴ Şol ýerde, 236 sah.

Maryda, Ürgenç taraplarda-türkmenleriň ýaşaýan ýerlerinde bolmagy munuň şeýle bolmagynyň bir sebäbidir. Şu ýagdaýy göz önünde tutup, gysgarak bir rewüşde Jamynyň hem-de Sagdynyň Magtymgula ýetiren täsiri dogruda durup geçmegi derwaýys tapýars. Jamy eserinde hemme zatdan öňürti sözüň ähmiýeti, sözlemegiň medeniýeti, onuň adam häsiýetlerini ýüze çykar-makdaky hyzmaty baradaky meseläniň üstünde döwneýär.

Sözün dabarasy dünýä dolup dur,
Söz bir gelin janymyza saçýar nur
Söz-gelin özüni bezese eger
Ondördi gijäniň görki kemeler.¹

Söz, şahyryň pelsepewi düşünjesine görä, adamyň özüniň we onuň ýaşaýan dünýäsiniň many-mazmunynyň başlangyjydyr. Ol adam aňynyň önümidir hem-de onuň adamara jemgyýetçilik gatnaşyklaryna bolan mynasybetini şertlendirýän hadysadyr. Sözün manysy we ulanylyş meýdany giň, sypaty-hili babatda hem ol dürli-dürli, oňa adamlaryň düşüniş-aňyş mümkinçiligi olaryň alan terbiýesi, bilim derejesi, ukyp-başarnyklary bilen baglydyr. Şahyryň “Söz giden dünýädir manysy giňdir, muny aňmadygyň ahwaly teňdir” diýmesi-de, goşgynyň şol ündewini aňladýar.

Toý-märeke, ýas ýerinde, geňeş-maslahatda, myhmançylykda, jemgyýetçilik ýerlerinde olaryň her birine mynasyp derejede sözlenilmegi gerek. Jamy adaty durmuş söhbetlerine garanda çeper döredijilikdäki sözleriň biçak owadan bolmagynyň tarapynda durýar. Hut şonuň üçinem Jamy söze owadan gelin sypatyny berýär. Jamy “Eşigi ýaraşykly, sözi manysyz ýigit hakyndaky hekaýasynda”, märeke baryp, bolar-bolmaz gep tapýan ýigidi şeýle şekillendirýär:

¹ A. Jamy “Altyn zynjyr” we beýleki eserler. – Aşgabat, Türkmenistan, 1990, 19 sah.

Emma onuň sözi söz ýaly däldi,
Ýa-ha duzy ýokdy, ýa duzy kändi.¹

Hekaýa şol ýigide hem tutuş okyja öwüt-pent berýän setirler bilen tamamlanýar:

Ýa-ha sözüň bolsun sur bilen ýüpek,
Ýa-da geýmiň bolsun diýýän sözüň dek.²

Her bir sözüň öz aýdylmaly ýeri bar. “Ýerin bilip sözleseň, ýüzüň nury dökülmez” diýip Magtymguly ýöne ýere aýtmaýar. Jamy “Pyşbaga bilen ördek hakyda” ýerini bilmän sözlemegiň, diňe bir “ýüzüň nurunyň dökülmegine” däl, eýsem tenden janyň çykmagyna hem sebäp bolýandygynyň gürrüňini edýär.

Pyşbaga ördekler bilen dostlaşyp ýaşapdyr. Gaýgy-gussany hem paýlaşyp gelipdirler. Ynha, indem ördekler sapar-syýahata gitmek hyýalynda. Pyşbaga olardan galmak islemeýär. Ördeklerem ony özleri bilen äkitmekçi bolup, bir çybygyň her tarapyny bir ördek tutup, şol çybygyň ortasyndan dişlemegi pugta tabşyryp, göge göterilýärler. Adamlar muny görüp, pyşdyl uçup barýar-da uçup barýar diýip gygyryşýarlar. Muny eşiden pyşbaga “göribiň gözi gapylsyn” diýip agzyny açýar:

Geplemesiz ýerde geplän bu haýwan,
Ýere degip, zaýa boldy, berdi jan.
Aýtmasyz sözleri aýtma, eý Jamy.
Öwren hekaýatdan agyz ýummany.³

---

¹ A. Jamy “Altyn zynjyr” we beýleki eserler, – Aşgabat, Türkmenistan, 1990, 43 sah.

² Şol ýerde, 44 sah.

³ Şol ýerde, 36 sah.

Başga bir hekaýasynda ol şygyrda ulanylýan sözleriň köp reňkli, täsirli hem çeper bolmagy baralarda pikir ýöredýär. Ol goşgyny ýaşamak üçin iýip-içmegiň zerurlyk hatarynda goýýar:

Şygyr hem tagamdyr, gulak sal, Jamy,
Hödür etme ile duzsuz tagamy-

Şahyr “Altyn zynjyr” (“Sil silet-az zeheb”)¹ eserinde ýagşylygy-ýamanlygyň, dogruçylygy-ýalanyň, syr saklaýany syr saklamaýan gybatkeşiň, pespälligi-tekep biriň garşysyna çykarýar.

Ýamandan daşda dur, giňdir ýer meýdan,
Ýalana şygyrdan bolmaz bir peýda.²

Bu ýagty jahanda lap urup gezme³
Açylan hem açylmadyk syr hakda.
Ine, şeýle diýdi paýhasyň piri:
“Açylan syr ýaýdan çykan peýkamdyr,
Gyndaky gylyçdyr ikinji biri”.⁴

Çuň manyly durmuş ugurlary Abdurahman Jamynyň “Baharystan” eserinde ýene-de giňeldilýär we has çuňlaşdyrylýar. Bu tutumly eserde hem “Altyn zynjyrdaky” ýaly ahlak meseleleri gozgalýar. Olara dini, durmuşy we sopusylyk durumlaryndan çemeleşilýär. Tekep birlik, nebisjeňlik, açgözlük, biwepalyk; gopbamlyk, dost, goňşy gatnaşyklarynda mylakatlylyk, patyşalaryň, baýlaryň halka bolan mynasybeti, kär-

¹ A. Jamy. “Altyn zynjyr” we beýleki eserler – Aşgabat, Türkmenistan, 1990, 22 sah.

² Şol ýerde, 21 sah.

³ Şol ýerde, 24 sah.

⁴ Şol ýerde, 45 sah.

sizlik, husytlyk, namartlyk hem ýigitlik (Magtymguly-da “Mertlik” diýlip alynýar. – A. M.) ýaly temalaryň goýluşy, olardaky pikirleriň obrazly beýany, olaryň içki baglanyşyndaky şahyрана ezberlik, öňe sürülen biçak täsirli ideýalar okyjyny biparh galdyrmaýar.

Tekepbirlik hakynda:

Tekepbirlik aýbyny ýeňäýmeklik kyn zatdyr,
Ondan-a iňňe bilen dagy ýumran aňsatdyr.¹

Tekepbirlik, adam tanamak we husytlyk hakynda:

Berim diýip ölüp-öçme,
Baý bilen dostlaşyk açma
Husytdan hantama bolma,
Tekepbiri hudaý sanma.²

Ýagşy kesp-kär hakynda:

Ýagşy iş kyl, ýagşy işde bereket.³

Sabyr-takatlylyk, nahara zat görmedik ýaly ýapysmazlyk-az iýmek, dokmädelik hakynda:

Aşa iýip, artyk doýma nahardan,
Gödek tebib igenmesin gahardan,
Ajykmankaň geçme saçak başyna,
Saçagyň başyndan tiz gop başarsaň.⁴

Syr saklap-saklamazlyk hakynda:

Syryny gizlän adam gam tagamyn datmady,
Syrin paş eden kişi kän öküni ýatmady.⁵

---

¹ A. Jamy. Baharystan – Miras merkezi, 2004, 18 sah.

² Şol ýerde, 31 sah.

³ Şol ýerde 43 sah.

⁴ Şol ýerde 45 sah.

⁵ Şol ýerde 46 sah.

Minnetli zatlardan ýüz öwürmek hakynda:

Bir kes hödürlese minnetli aşy

Ýazylyan saçağa geçmäniň ýagşy.

Ýürekde kine saklamazlyk hakynda:

Kine bilen hapalama könlüni.¹

“Men-menlik” hakynda:

Eger seni nadan kişi gereginden artyk öwse,

“Men-men” diýip, hetden aşyp, hondan bäri bolup ýörme.²

Ýalanyň peýdaly tarapy hakynda:

Duşman penjesinden ýagşy dil bilen

Sypyp başarmasaň, ýalan ýagşydyr.³

“Baharystanyň” jemlemesinden:

Eger-de ol gepde bolmasa many

Otur bir gyrada demiň almany.⁴

Jamydan alnan mysallardaky pikirleriň hemmesi Magtymgulynyň döredijiligindäki ündewleri bada-bat ýatladýar. Şol sebäpli-de, olardan mysal böleklerini getirmegi artykmaç hasaplaýarys.

Magtymgulynyň şahyranalyk şahsyýetiniň ösmeginde, kämilleşmeginde, dünýe hem zamana bolan sagdyn garaýşynda, durmuş baradaky pikirleriniň, ýaýrawlaşmagynda Sagdynyň “Gülüstan” hem “Bossan” poemalarynyň täsiriniň bolandygy olaryň käbir pikirleriniň, ulanan usullarynyň özara degşirilmesinde mese-mälim duýulýar. Jamy-da, Sagdy-da, esasan, terbiýeçilik häsiýetli, nesihatçylyk ideýalary bilen iş salyşýarlar. Iki şahyrda-da maksat bir: Sagdynyň “Gülüstany”

---

¹ A. Jamy. Şol ýerde, 90 sah.

² A. Jamy Baharystan – Miras, 2004, 225 sah.

³ Şol ýerde, 227 sah.

⁴ Şol ýerde, 229 sah.

Öwüt ýaýdyk ile wagtynda mydam,
Bu ýolda geçirdik ömüri tamam!–

diýip jemlemegi-de şony tassyklaýar.

Galyberse-de, bu söz çeperleriniň eserleri (“Baharystan” “Gülüstan”, “Bossan”) gurluşy taýdan-da biri-birine golaý, meňzeş. “Baharystan-da” hem “Bossanda-da” şygyr tekstleri bilen kys-sa tekstleri, yzma-yz goýulýar. Kyssa tekstlerinde halk döredijilik nemunalary, dini rowaýatlar, özleriniň görüp-eşidenleri hakynda-ky maglumatlar ulanylýar. Her bag (her bap) belli bir meselä ba-gyşlanýar we bir topar hekaýatlary, şygyr böleklerini (nazym, parça, bölek, mesnewi, rubagy, gazal, bent, beýt – A. M.) öz içine alýar.

Sagdy “Gülüstany” diňe şygyr şekilinde ýazypdyr. Ýöne ol eseriň gurluşyna degişli däbi saklapdyr. Bu ýerde hekaýatlaram, şol hekaýatlara şahyryň berýän düşündirişleri-de şygyr bilen ky-bapdaş getirilýär.

Jamyda söz we sözüň jemgyýetdäki we her bir şahsyýetiň hä-siyetindäki ähmiýeti köp ýerde nygtalyp gidilýär. Ol sözi owadan gelne meňzedýär: “Söz-gelin özüni bezese eger...Ondördi gijäniň görki kemeler”. Sagdy hem eserlerinde muny gözden salmaýar:

Agyr bolsa bir söz, meýlisde eger,
Birnäçe dananyň könlüne deger.¹

Ýa-da:

Maslahata kybap ýalan...ýegdir çyndan pitne salan.²

Bu setiriň döremegini şeýle bir hekaýat şertlendiripdir. Pa-tyşa birini ölüme buýrupdyr. Ölümini önli-soňly boýun alan-soň, ol patyşa agzyna gelenini sögüp, içini sowadýar. Patyşa

¹ Sagdynyň eserler ýygyny. Eýran Yslam Respublikasynyň Türkmenistandaky Medeniýet merkezi. – Aşgabat, 2010, 83 sah.

² Şol ýerde 70 sah.

wezirlerinden sorayar. Birinji wezir: ol sizi mahabatlandyrdy, rehimdardygyňzy aýtdy...diýýär. Ikinji wezir. Ýok, ol size sögdi, gargady diýýär. Şonda şa başky weziriniň aýdany ýalam bolsa, ölümi makullaýandan täsirlidigini, ýakymlydygyny şol pikir arkaly aňladýar.

Ynsanyň könlüni ýykma başarsaň...Bir garybyň ahy älemi ýykar (82 sah); Birini görer sen bu gün eşretde...Biriniň köňüli talaşda ýara (82 sah); Gopbamsy özünden özgäni görmez (88 sah); Sözüm düzdür diýip çişme özünden (128 sah); Samsyga hikmetiň yüz bar okasaň...Ýokmaz gulagyna oýunjak bolar (90 sah); Ýaman heleý ýagşy äriň öýünde...dünýä tomugydyr ömri boýunda (92 sah);

“Adamy abraýdan düşürýän dildir...Ýeňillik paş eder içi boş hozy” (129 sah); Hünärsiz göribiň gybatdyr sözi (130 sah); “Bir danadan öwüt soradym turup” diýdi! “Nadan bilen oturma turup” (133 sah); “Iýermene rehim etme murdardyr (135 sah); Diňleme sözünü kim seni öwse...Bedasylyň bardyr tamasy sende” (128 sah). “Dirilikde duzy dadylmadygyň...Ölenden soň ady tutulmaz” (132 sah).

Sagdynyň “Bossan” poemasy dokuz bapdan durýar. Baplaryň atlandyrylyşyndan-da Magtymgulynyň olardan täsirlenendigi görnüp dur: 1-nji bap “Adalat we ynsap hakynda; 2-nji bap Haýyr-yhsan hakynda; 3-nji bap Söýgi hakynda; 4-nji bap “Kiçi göwünlilik hakynda; 5-nji bap kysmata kaýyl bolmak hakynda; 6-njy bap kanagat hakynda; 7-nji bap terbiýe hakynda; 8-nji bap saglyk şüküri; 9-njy bap Päliňden gaýt! – diýlip aňladylypdyr. Ynha, şu meseleler Nowaýynyň, Rumynyň, Hapyzyň, Jamynyň, Sagdynyň eserleriniň ideýa birligini hasyl edýär. Munuň şeýledigi görnüp duran-da bolsa, deňeşdirer ýaly Magtymgulynyň-da käbir pikirlerine salgylanalyň: “Sowgat bolsun üçin ile ajap dessan eýledim”,¹

¹ Magtymguly. Eserler ýygyndysy – Aşgabat, 1 T, TDNG, 2013, 66 sah. (ähli mysallar şu kitaptan alyndy).

Akylsyz ärler zer bilen
Ýazylan bet hata meňzär.
Söz manysyn aňmaz adam
Bir guýruksyz ite meňzär.¹

“Müň söz aýtsaň biri ýokmaz // Taňrýsy guyman ýigide”
(265 sah);

Könlüň islän işler çykamaz // Nan ýagysy kärsiz ärden;
Hak, pygamber, halk bizardyr // sözi ygtybarsyz ärden (271 sah);
Kimlerde altyn täçdir, // Kimler söýgä mätäçdir // kimler
düýpden gallaçdyr // Kim parça, haly gözlär (273 sah);
Her emiriň, her weziriň akly küteh, ham olur // Ol emiriň
ady ahyr halk era betnam olur (243 sah);
Uzak il içinde gezmez ýalan söz (80 sah);
Menlik etme, zowal bar (291 sah);
Magtymguly, ýangyl, öçgül,
Ýa lal otur, ýa dür saçgyl,
Bir guýruksyz itdir gaçgyl,
Nesihat ýokmaýan ärden (295 sah);
Mest ýigit sygmaz donuna // uflasy tartar ýanyňa (326 sah);
Bir bigaýrat ýigit ilde // Bakyň, tekepbirlik eýlär (368 sah);
Dostuň egleme, nepden galmasyn,
Duşmanyň saklama, syryň bilmesin,
Açda algyň, bege bergiň bolmasyn,
Iş müşgildir aňlamaza duş gelse (991 sah);

Bu dünýä mülkünde soltandyr şadyr // Kysmatyna kaýyl
bolsa adamzat (396 sah); Halal lukma ýagtylyk biýr ýüzlere
(422 sah); Goç ýigide toýdur-baýram // Her iş gelse il biläni
(301 sah); Mestana ýöriňçäň gaýra ýurdunda // Önüp-ösen öz

---

¹ Şol ýerde, 261–262 sah.

ýurduňdan aýrylma (379 sah); Myradym nesihat etmekdir halka (460 sah); “Men-menlik edeniň tanapy çüýrük” (468 sah); Nandan ogul atasyna seretmez (463 sah); Öz ryskyna hiç kanagat etmedik //Gözün diker, kişi aşyna zar bolar (500 sah); Näçe mertlik etse adam biweji//Her meýlisde ýüz ýol tile getirmiş (468 sah);

Magtymgulynyň pikirleriniň, ündewleriniň özünden öň ýaşap geçen çeper söz ägirtleriniňkä ugurdaş gelmegi, ýagny-edebi täsiriň kanunalaýyk bir hadysasydygyndan daşgary, köp asyrlaryň dowamynda milletine garamazdan ginişliklerde ýaşaýan halklaryň milli edebiyatlaryndan edýän şol bir talaplary bilen-de baglanyşyklydyr. Başgaça aýtsak, “Horazlar hemme ýerde deň gygyrypdyrlar”. Şoňa görä jemgyýetçilik durmuşyny nogsanlyklardan arassalamak, munuň üçin, hemme zatdan öňürti, ýokary ahlakly kämil adamlary kemala getirmek çeper pikirlenmäniň esasy tema ulgamy bolup gelipdir. Umumy sagdyn jemgyýetçilik aňyny döretmegiň zerurlygyna bolsa, Jamy, Sagdy hem Magtymguly ýaly beýik zehinler gowy düşünişdirler. Elbetde, mesele ortalyk-da bolsa, oňa her şahyr özüçe çemeleşipdir. Ýokarda hem belläp geçişimiz ýaly Jamyda, Sagdyda hem, Rумыda-da bu mesele inçelik, ýumşaklyk bilen orta atylýar. Olarda tymsallar köp. Emma Magtymguly meseläni gapyrgalaýyn goýýar. Okyjy ony häki bir öwüt-nesihat berip oturan tip hökmünde däl, eýsem hakyky terbiýe ýollaryny çürt-kesik salgy berýän talapkär mugallym, ylymdar halypa şekilinde göz önünde janlandyrýar. Onuň goşgulary estetiki täsiri ýa hem şahyrana gözelligi bilen bir hatarda, okyjyny köp sanly duýgy silterlenmelerine sezewar edýär: gaharlandyrýar, keýpiňi göterýär, gamlandyrýar, şatlandyrýar, gyjyndyrýar, hyjuwlandyrýar, gazaplandyrýar, her taraply pikirlendirýär. Sebäbi şahyr ýagşyny ýamanyň, saýhallyny bedasylyň, üşüklini nadanyň, merdi namardyň garşysyna çykarýar. Goşgulardaky şu hili dartgynlylyk Magtymgulynyň eserleriniň täsir güýjünü artdyrýar. Olarda rowaýat, hekaýat tymsallaryna känbir

ýaýraw berilmeýär. Onuň goşgulary dini sopusylyk ýa dünýewi häsiýetli bolsun, tapawudy ýok, olarda şahyryň umydy, maksat-matla-by, arzuw-hyýaly, niýeti, begenç-gynanjy, söýgüsi hem ýigrenji, adama-halka ynamy barkyrap görünýär. Şunuň bilen baglanyşkly rus ýazyjysy A. N. Tolstoýyň bir pikirini baglanyşdyrmak isleýäris. Ol A. S. Puşkiniň eserleri hakda gürrüň edip, şeýle diýýär: “Мы любим Пушкина за-то, что он даёт нам возможность видеть в самом себе большого человека, любить его” (“Biz Puşkini onuň bize özüni uly adam hökmünde görmäge we söýmäge mümkinçilik berendigi üçin hatyralaýarys”).¹ Magtymguly hem edil Puşkin ýaly, goşgularynda özüni gaýtalanmaýan beýik şahsyýet şekilinde görkezip bilendigi, bu günki gün dünýä halklarynyň köpüsiniň ykraryny gazanandygy üçin, biziň hatyra gurşawymyzda ýaşaýar.

Edebi täsir dowamly, zyy kesilmeýän prosesdir. Şeýle bolansoň ady öz döwründe ýakyn-alsa mälim bolan söz ussatlaryndan köp ýurtlarda olardan soň ýaşap geçenler täsirlenipdirler. Eger Magtymguly Nowaýydan, Rумыdan, Jamydan täsir alyp, ideýa jähtden şolaryňka golaý sygyrlar döreden bolsa, indi täsir etmek nobaty Magtymgulynyň pikirleri bilen ulaşyp ugraýar. Aslynda pikirleriň ulaşmagy, ol köp halklaryň edebiýatyna, aýratyn alnan şahyryň döredijiligine mahsus alamat däl. Bu ýagdaý hakyky edebi täsirlenme dahylsyzlykda hem döräp biler. Säbäbi hiç bir edebiýat dar milli çäkleriň esasynda döräp bilmeýär. Ol umumy adamzat, umumy dünýä ideýalaryna esaslanyp döreýär. Şunda edebiýatda durmuş golaýlyklaryna dahylly pikirleriň her bir milli edebiýatda ýüzüni görkezmeği mümkin. XVIII asyra çenli we ondan soň ýaşap öten gazak şahyrlarynda biz muny açyk aýdyň görüp bilýäris. Aktamberdi Saryuli adalatly häkimiň sylanylýandygyny, adalatsyz bolsa ýek görülyändigini şu goşgy setirleriniň üsti bilen beýan edýär:

---

¹ Толстой А. Н. О литературе и искусстве – Москва, 1984, 86 стр.

Ädil bolsa žaksylar
Žoluna kurban könemin.
Ädiletsiz häkimniň
Žazasyn myktap beremin.¹

Ýa-da Şal Kulekeulynyň:

Şetesiz tugan žigitter,
Žiyrma beste žas bolar.²

Žamandar özin özi zorga sanar
Bir özinen baskany tömen balar.³

Kelin žaksy bolsa-üýiňe köp kisi keledi.⁴
Kelin žaman bolsa-kelgen kisi ketkisi keledi.

Eserdäki setirler türki we gündogar halklarynyň poeziýasynda aýdylyp gelinýän pikirlerdigi görnüp duran zat. Emma täsir, edebi hyzmatdaşlyk, gatnaşyk ymykly ýola goýlan bolsa, has-da göze ilerlikli bolýar. “XIX gasyryň aýak-şeninde kazak, kyrgyz, türkmen, tatar, azerbaýjan sekildi elder edebiyatimen baýlanysy küşiýe tüseddi. Şygys ädebiýetiniň klasysyk akyndary Firdousi, Fzuli, Nizami, Nawoi tagy baskalary destan etip žazgan “Şahnama”, “Läýli-Mäžnun”, Žusyp-Zylyha”, “Eskender”, Ferhat-Şyryn”, “Körügly” tärizdi şygyrmalar kazak tiline audarylady. Nemese olardyň želisi boýunşa dastandar žazylady. (XIX asyryň aýaklarynda gazak, kyrgyz,

¹ VI–XVIII asyrlardaky kazak poeziýasy. – Kaz. SSR “Gylym” – baspasy, Almaty, 1982, 98 sah.

² Şol ýerde, 153 sah

³ Şol ýerde, 154 sah.

⁴ Şol ýerde, 161 sah.

türkmen, tatar, azerbaýjan şekilli halklaryň edebiýatларыnyň baglanyşygy güýjap ugrady. Gündogar edebiýatynyň klassyk şahyrlary Firdöwsiniň, Fizulynyň, Nyzamynyň, Nowaýynyň we başgalaryň ýazan “Şanama”, “Leýli-Mežnun”, “Görogly”, “Ýusup-Zuleýha”, “Isgender”, “Perhat-Şirin” terizdäki dessanlary gazak diline terjime edildi. Netijede, olaryň waka ýordumlary boýunça dessanlar ýazylýar”).¹

Görnüşini ýaly, Gündogaryň meşhur eserleriniň, dessanlaryň gazak diline geçirilmegi bilen olaryň žyrawlarydyr akynlary tarapyndan gazak halkynyň taryhyna we umumy durmuşyna kybaplaşdyrylan wariýantlary emele getirilipdir. Biziň öňki baplarda gürrüni eden “Görogly”, “Korkut”, “Iskender”, “Oguznama” ýaly eserlerimiz munuň mysallarydyr. Ýeri gelende aýtsak, “Kozykorpeş hem Baýansluw” atly gazak dessany biziň “Zöhre-Tahyr” dessanymyzyň waka ýordumlaryny ýadyňa salýar. Şu hilli mysallar özge millet edebi nusgalarynyň beýleki bir edebiýata täsiriniň, görüm-görelde-siniň netijesidir.

Awtory görkezilmedik bir sözbaşyda “Magtymkuly men Kemine ýesimderi kazak okarmandaryna ýerteden tanys ýekenin aýta ketu kerek” diýilýär.² Şoňa görä, Magtymgulynyň-da gazak sygryýetine azu-köp derejedäki täsiriniň boljakdygy bigümandyr. Biz bu täsiri XVIII asyryň aýaklarynda, XIX asyryň birinji ýarymynda ýaşan gazak şahyrlarynyň eserlerinden tapyp bileris. Maýly Koža “Žaksy bolsa katynyň” hem-de “Žaman bolsa katynyň” diýen aýry toplumynda:

---

¹ XVIII–XIX gasyrlardagy kazak akyndarynyň şygarmalary – Kaz. SSR gylm akademiýasynyň baspasy, 1962, 22 sah.

² Türkmen poeziýasy – “XXI gasyr türki halklary poeziýasy” seriýada çap bolan kitap – Almaty, 2012, 4 sah.

Alganyň jaman bolsa,
Üýüňniň işi žaň bolar.
Isiniň bäre kam bolar,
Ängime-žanžal kozdyrar,
Özgeden özin ozdyrar.
Žiynga kiýer žibekti,
Tezek terip tozdurar”.¹

Aran Seri Karamsaulynda:

Karyn tokta är kim-ak üýde batyr,
Žigitti batyrsyngan žaуда syna.²

Ýa-da onuň “Žaman katyn” goşgusynda:

Sypyrmas üýdiň işin, kiýz kagyp,
Oramal, žerde žatyr kiri batman,
Saldyrap aýak-tabak kirap žatkan.³

Bazar Ötemisowda:

Musylmanşylyk kimde žok?
Ol tilde bar da, dinde žok!⁴

Mysallaryň many-mazmunynyň Magtymgulynyň şygyrlaryndaky:

Molla boldy her öň ýeten nadanlar,⁵
Nebisden galmady azan aýdanlar
Hajy bolup Medineden gaýdanlar.⁶

---

¹ XVIII–XIX asyrlardaky gazak akylдарыnyň şygarmalary – Akademneşir, Almaty, 1962, 215 sah.

² Şol ýerde, 262 sah.

³ Şol ýerde, 275 sah.

⁴ Şol ýerde, 242 sah.

⁵ Magtymguly: Eserler ýygındysy, – Aşgabat TDNG, 1 t, 2013, 25 sah.

⁶ Şol ýerde, 26 sah.

Ýa onuň “Daşda bellidir” goşgusynda:

Öýünde lap urar her kim,
Batyr söweşde bellidir¹.

Ýa-da:

Duş bolsaň ýaman hatyna
Ömrüň öter şer biläni² –

ýaly köpsanly pikirlerini, ýa hem pähimdaryň “Kä gözeliň sirke basar saçyny...Artmaz – ýuwmaz tabagyny-daşyny” setirlerini ýatlatmaýarmy näme?

Gazak halkynyň başga bir magaryfçy şahyry Ybragim Altynsarin durmuşa we çeper döredijilige gös-göni Magtymgulynyň nukdaýnazaryndan garapdyr. Ol hem Magtymguly ýaly gazak edebi diliniň hem milli edebiýatynyň düýbünü tutanlaryň biri hasaplanýar. Ol ýörite mekdep açyp, çagalary, ýaşlary okadypdyr, sowat öwredipdir, terbiýe beripdir. Ol özüniň bu ugurdaky işini “Okuşylar keleşekte parakor” bolyp žykpaulary uşin, olarga adamgeržilik žagynan äser ýetude bar küşümdi salyp otyрман” diýip häsiýetlendiripdir.³ Altynsaryn şahyrana hem kyssawy eserler bilenem tanalypdyr. Onuň kitaplarynyň birine ýazylan sözbaşyda “Altynsarynyň körkem şygarmalaryny köpşiles kyrgyz, özbek, türkmen, karakalpak halklary-da okydy” diýlip bellenilýär.⁴ Onuň eserlerinden bölekler geçen asyryň 50-nji ýyllarynda türkmen metbugatynyň sahypalarynda görünipdir. Ýazyjynyň “Hekaýalary” A. Oraztaganowyň, G. Amannyázowyň terjimesinde türkmen okyjylaryna hem ýetirilipdir. Deňeşdirmek üçin parçalar:

¹ Magtymguly.eserler ýygyndysy – Aşgabat, TDIG, 2013, 290 sah.

² Şol ýerde, 371 sah.

³ Altynsaryn I. Taňdamaly şygarmalar – Akademneşir, Almaty, 1955, 28 sah.

⁴ Şol ýerde, 30 sah.

Magtymguly

Pygamber, patyşa-halypa bolup,
Goluna möhr alyp, nesihat kylyp,
Bir günü köňlüne men-menlik gelip,
Dawut kyrk oglundan aýrylmadymy?¹

Altynsaryn

Paýgambar buryngy uakytta Däuit ötken,
Patsa bop bul düniece daňky ketken,
Otyz uly bar goý dep köptik oýlap,
Kudaýym otyzynda älek etken.²

Magtymguly

Kişiğe gaty söz aýdyjy bolma.³

Ýa-da:

Asla adamzada aýy söz urma.⁴

Altynsaryn

Renşitpe bende bolsaň beýşaryny.⁵

Magtymguly

Hergiz ýaman bilen birge ýörmänler.⁶

Altynsaryn

Eý dostarym, jigitterim
Bolmaska boluşy bolma.⁷

Magtymguluda dünýäniň ötegçiligi, bu jahanda ölmeýän adamyň bolmajakdygy, şol sebäpli-de taňryny ýatlap, musulmançylyk amallaryny ýatdan çykarman, il-güne haýyr-sogaply işler bilen meşgullanmak, öz hakyňa kaýylylyk, kişi malyna göz

---

¹ Sowet Türkmenistanyň kitaplary – Aşgabat, 1969, 189 sah.

² Altynsaryn I. Taňdamaly şygymalar. Gylym bospasy. Almaty – 1955, 44 sah.

³ Magtymguly. 1 tom, – Aşgabat, 2013, 430 sah;

⁴ Şol ýerde, 453 sah.

⁵ Altynsaryn I. Şol kitap, 46 sah.

⁶ Magtymguly. 1 tom, şol kitap, 427 sah;

⁷ Altynsaryn I. Şol kitap, 52 sah.

dikmezlik, göwne degmezlik, ýagşy bilen ýamany seljermek, mertebäni saklamak, arly-namysly bolmak, köňül päkizeligi, mertlik hem namartlyk, ýakynlar hem ýatlar baralarda düýpli pikirler ýöredilýär. Olary, indi, Magtymgulynyň eserleriniň türkî dillere terjime edilip, kitap şekilinde çap bolup gelýändigine görä ol ýurtlaryň okyjylarynyň-da bilmeýäni ýok. Şoňa görä, biz edebi täsiriň iň uly bölegini, oňurgasyny ideýalar bilen baglaýarys. Onuň kiçi bölekleri oňurganyň gapyrgalarydyr. Biz munuň şeýledigini Altynsarynyň goşgularynyň umumy ideýa tutumyndan hem görüp bilýäris:

Eý, taksyr, bul dunie öter, keter,
Mal iýesi de artyňnak kuyp žeter,
Žarlylar da bir tabyp edil kazy
Garazaly kün bolsa arys ýeter.¹
Barimiz bir adamnyň balasymyz,
Žigitter, bir-biriňe karasyňyz!
Ömir degen bes kündik keter ötip,
Ataň bargan orynga barasyňyz.²
Imandy ýer kudaýynan uýalady,
Uýalyp pesinen syý alady.³
Temirme bir adamga müňdyk penen.⁴

Kolyňnan kelse kyl kaýir,
Kisiden aluşy bolma,

Žaksynyň žüzi žändetti,
Bir köruýň kanibetti,

---

¹ Altynsaryn I. Taňdamaly Şygymalar. – Gylym baspasy, Almaty, 1955, 30 sah.

² Şol ýerde, 44 sah.

³ Şol ýerde, 46 sah.

⁴ Altynsaryn I. Taňdamaly şygarmalary. – Kazak Ilimder akademiýasynyň baspasy, Almaty, 1955, 47 sah.

Žamannyň isi mindetti,
Zar berse aluşy bolma.¹

Tasygan özen sudyň kuatymen
Kök žalgyn žöp bitpegen žaý kalmaýdy.
Köñiliň suyn işseň aşylady
Deneňde bar därtiňdi kaşyrady.²

Elbetde, edebi täsirlenme özboluşlygy talap edýär. Ol özboluşlyk çeper usulda, şygyr galyplarynda, ulanylýan çeperçilik serişdeleriniň köpdürlülüginde, täsirlenip ýazylan goşgynyň käbir setirlerinde ýa-da tutuş bentleriň käbirinde görnüp biler. Mysal üçin, Altynsarynyň bir goşgusyndaky mazmuna görä, joşgunly çeşme suwunyň baran ýerini güle-gunça bezejekdigi köňül suwunyň ony içen adamyň göwresine ýeňillik, synasy-na güýç-gaýrat berjekdigi bilen deň hatarda goýulýar. Pikiriň şu hili beýany Magtymgulynyň ýüzlenen edebi tärleriniň biridir.

Magtymguludan şahyрана pikir ýöretmegni edebiýaty, çeper sözi halk bilen, onuň durmuşy bilen baglamagyň syrlaryny öwrenen beýleki bir gazak şahyry Abaý Kunaýbaýewdir. Onuň jemgyýete, halka, erkek adama we zenan maşgala, dini durumlara garaýşynda, hatda ömür beýanlarynda hem Magtymgulynyň şahsyýetine we döredijiligine baglanyşykly alamatlar azlyk etmeýär. Hut şol sebäpli-de, gazak edebiýatçylarynyň Magtymguly barada ýazan makalalarynda ony Magtymguly bilen ugurdaş degşirip öwrenýändikleri tebigydyr.

Abaýyň “Goşgulary” hem 1970-nji ýylda türkmen dilinde neşir edildi. XX asyryň zehinli edebiýatçysy, Merhum N. Esenmyradowyň şol kitaba ýazan sözbaşysynda hem “Abaýyň biziň günlerimi-

---

¹ Şol ýerde, 52 sah.

² Şol ýerde, 68 sah.

ze gelip ýeten eserleriniň arasynda biziň beýik Magtymgulymyzyň pikirleri bilen deň gopýan setirleri bar” diýlip bellenilýär.¹ Edebiýatçy sözüniň deliline şahyryň düşündiriş talap etmeýän:

Oýun-gülki toýuň-meýlisiň nagşy,
Çyn güler, çyn gürlär ýigdiň naýbaşy.
Ýalan gülkä meňzär ýerliksiz söhbet,
Her söhbet ýerinde edilse ýagşy.²

bendini mysal getiripdir. Ol “Är ýigitler geplär ýerini bilip” diýen setir arkaly bu pikirini has-da berkidipdir. Magtymguluda söz-häsiýeti hertaraply açyp görkezmegiň hyzmatynda goýulýar: “Ýürekde ýok sözi tile getirme”, “Ajy sözler dilden çykan bir okdur” “Hak söze ten beren ýokdur”, “Zatynda söz pähmin bilmez adamga” “Müň magny sözleseň gadryň nä bilsin”, “Tile gelen sözler köňül nagşydyr”, “Söz bilen için egser, gabz olup dolan könlüm” – görnüşi ýaly, mysal alnan setirlerde söz dogruçylyk, halallyk, mylaýymlyk, söz manysyny aňlap bilmek ýa aňlap bilmezlik, manyly sözlemek-söz arkaly könlüni aýan etmek, gabz bolan halkyň söz bilen derdini egismek ýaly adam häsiýetlerini aňladyp gelýär. Abaýyň döredijiliginde-de söze hut şeýle çemeleşilýär. “Söz gadyryny bilmeýän bir nadana // Düşündirjek bolup örteme jany” we ş.m. Magtymgulynyň “Gury gelip boş gitmezlik”, halkyň ýadynda galar ýaly peýdaly iş etmek ideýasy bilen baglanyşykly pikirleri hem A. Kunanbaýewiň döredijiligine özboluşly öwüşgün berýär. Magtymguly “Bihuda, bipeýda ömrüň ötürme” diýse, Abaý “Ozalda jahana geldigiň dälidir // Gelibem hiç kime degmese peýdaň” diýýär. Magtymguly “Ýalançyda ýegdir galsa ýagşy at // Bu dünýäge gelmiş bol-

¹ Kunanbaýew Abaý. Goşgular – Aşgabat, Türkmenistan, 1970, 11 sah.

² Şol ýerde, 22 sah.

saň öter sen” diýse, Abaý “Eger bu dünýäde galdyrsaň adyň // Ol özüňe diken uly binýadyň” diýýär. Pyragy “Adamdan dünýäde galsa bir nyşan // ölçmez ady anyň şol bunýat ilen” diýip ýazan bolsa, A. Kunanbaýew ýagşy at galdyrmak üçin adamyň häsiýetiniň, umuman, ýagşy tarapa ösgün bolmagyny-onuň hünärli, işli, myhmansöýer, rehimdar bolmagyny derwaýys hasaplaýar: “Ýagşy ýigit hünär üçin çalyşar”. “Mätäje kömek et kömek diýdirmän”, “Ýagşy gylyk oň ömrüne zer goşar”...Şahyrlaryň ikisinde adamyň daşynyň bezegine däl-de, içki dünýäsiniň, hüý-häsiýet gözelliginiň baýlygyna üns berilmelidigini tekrarlaýarlar.

Magtymguly

Ýagşy gylyk duşmanyňy dost eýläř,
Gylygyň bet bolsa, işiň jeň bolar.¹

Abaý

Görki däl-de, gylyk gerek aýala,
Ýogsa seň ömrüne salar paltany.²

Magtymguly³

Eý, ýaranlar, bu nädendir, bilmezem,
Hydyr diýip el urdugym, hyrs çykar.⁴
Obasyna ärmüş diýip baranym.
Etegne el ursam.....

Abaý

Urdum şalyk, talaňçylyk her ýanyň
Ogry kezzap, adam diýp barýanyň
Guwanara zat galmandyr dünýäde
Mis çykyp dur gyzyl diýip garbanyň.⁵

---

¹ Magtymguly saýlanan eserler. – Aşgabat, Türkmenistan, 1983, 2 tom. 46 sah.

² Kunanbaýew A. Goşgular – Aşgabat, Türkmenistan, 1970, 23 sah.

³ Şol ýerde, 436 sah.

⁴ Magtymguly eserler ýygyndysy. – Aşgabat, Ylym, 2013, 191 sah.

⁵ Sähradaky yzlar. Gazak şahyrlarynyň eserleri – Aşgabat, Magaryf, 1992, 8 sah.

Magtymguluda gowy hem erbet gylyklar bir-biriniň garşy-synda goýlup, olar şahsyýetiň jemgyýet bilen arasyndaky my-nasybetini, olara halk köpçüliginiň umumy garaýşyny aňla-dyp gelýär. Bu meselede akyldaryň maksady, durumy kesgin häsiýete eýe: “Ýigit bolsaň, gezgil ýagşy at bilen // Ömrüni ötürgül jemagat bilen”, ýagny, özüni hakyky mert ýigit san-ýan adam at-abraýly, mertebeli bolmak üçin, tutuş ömrüni halkyň, jemgyýetiň hyzmatynda geçirmeli. Ýöne welin, Mag-tymgulynyň özüne hem, okyjylaryna-da berýän öwüt-nesihaty, göwün islegi, şahsy talaby ýol alybermeýär. Şeýle bolansoň, ol köplenç, ruhy çökgünlige düşýär. Şahyryň gözünüň önün-de bolup-geçip duran ahwalatlar-yslam kadalarynyň ýoýulma-gy, namardyň durmuş rowanalygy, halk gamy bilen ýaşamaly kethudalaryň ulumsylygy, adalatsyzlyk, ogrulyk, zyna işleriň köpelmegi, barlylardan haýyr-sahabatynyň galmandygy, göte-rimlik Magtymgulyny tüküniksiz ahmyrlaryň üstünden eltýär. Şeýle-de bolsa, ol jemgyýetçilik hadysalary şahyrana elekden geçirýär, ýagşyny-ýamany, çeper keşplerde janlandyrýar:

“Baýlarda galmandyr haýru-sahawat”.

“Ýagşynyň könlünde kine az bolar”.

Ýamanyň her günde uruşyn görüň”.

“Akyl ýigit söz başlamaz “men” bile”.

“Pikir derýasyna akyl gämisin.

Batyrmyşam çyka bilmen neýläýin”.

“Akmaklykda özün bezäp ençeler,

Kellesine saran peşine degmez”.

“Men-menlik edeniň tanapy çüýrük”.

“Gapyl bolmaň dünýä gelen öterler,

Munda hoşwagt bolsaň bardyr beterler”.

“Bendäge etme hyýanat”.

“Magtymguly tur eliňni köze goý:

Eger döze bilseň, kylgyl bu işi”.

“Derdim köpdür, diýarymdan, döwrümden”...

Biz şeýle pikirleri A. Kunanbaýewiň mirasyndan hem isledigimizçe tapyp bilýäris. Okaýarys:

Mal dostunyň maldyr bilen biteni,
Oň üçin nadandyr adamlañ bary.
Imanam, messebem, eşretem maldyr,
Ol dünýäde diňe malyň humary.¹

Gara nebis üçin baýlyk dilemäň,
Şöhrat üçin dury suwy bulamaň.²

At münüp özüni bezäp ýörenden
Dost tutunma, gaçgyn gören ýeriňde.³
Ody özüňe bas, ötmese ile,
Özgäň garşysyna gurmagyn hile.⁴

Munda döwran sürüp imansyz ötseň,
Magşarda görjegiň otly gowgadyr.⁵

Daşymda görýänim akmak binamys,
Ulumsy bar-ähli zady bilýämiş.

---

¹ Kunanbaýew A Goşgular. – Aşgabat, 1970, 65 sah.

² Şol ýerde, 71 sah.

³ Şol ýerde, 83 sah.

⁴ Şol ýerde, 25 sah.

⁵ Şol ýerde, 59 sah.

Ahmyrym kän bu dünýäniň gerdenden,
Nadanlaň sözünden doýdum men halys.¹
Meniň ýalňyz göwräm direge maýyl.
Gezip ýörün döwür bilen oňuşman.²

“Derdim köpdür diýarymdan, döwürümden” diýýän Magtymgulynyň hem-de gazak şahyrynyň ondan “täsirilenip” ýazan goşgularynda Abaýyň “döwür bilen oňuşman gezip ýörmeginiň” esasy sebäbi ykrar edilen durmuş ýörelgeleriniň bozulmagy, ulumsylyk, köpi äsgermezlik, doýmaz-dolmazlyk, adalatsyzlyk, hile-mekirlik, nadanlyk, haramlygyň rowaçlanmagy, namartlyk, talaňçylyk. ulumsylyk we şulara meňzeş bir topar husurlar eken. Hut şu ýagdaýlar hem olaryň halypa-şägirtlik derejesini kepillendirýär. Şeýle-de bolsa, Abaý Magtymgulyny halypam diýip goşgularynda ýatlamayar. Emma ol Pyragynyň gadyr goýýan geçmiş söz ussatlaryna özüniň-de sygynyandygyny şeýle beýan edýär:

Fizuli, Şämsi, Säýhali,
Nowai, Sagdi, Fardausi.
Hoja-Hafiz-bu hämmäsi
Mädät ber ýa şagiri färyad.³

Abaý goşgusynda ol beýiklere “meniň size sygynmagyma medet beriň” diýýär.

Şunuň bilen birlikde, ol arap-pars dillerini we edebiýatyny gowy özleşdiripdir. Ol Magtymgulynyň okan Rubguzynyň, Reşit-eddiliň kitaplaryny, Babyryň “Babyrnamasyny”, Abulgazy Bahadur hanyň “Şejerei Terakimesini” (türkmenleriň şejeresini – A. M.) okapdyr. Halypa bilen şägirdiň ugurlanýan edebi çeşmele-

¹ Şol ýerde, 54 sah.

² Şol ýerde, 84 sah.

³ Kunanbaýew A Şygarmalar. Ýeki tomdyk, 1 t, 9 sah.

riniň şol bir çeşmelerdigi, biziň pikirimizçe, olaryň edebi-ahlak we umumy adamzat durmuşy bilen baglanyşykly ideýa prinsipleriniň biri-birine örän golaý bolmagyny şertlendiren faktlaryň biridir.

A. Kunanbaýewiň maşgala ykbalynda-da Magtymgulynyňka meňzeşlik bar. Magtymgulynyň iki ogly şindi ýaş wagtlarynda näsaglap ýogalýar. Abaýyň hem iki ogly bolupdyr. Abdyrachman atly uly ogly inçekeselden aýňalyp bilmeýär. Ikinji ogly Magawýa hem şol keselden jan tabşyrýar. Bu aýy, çekip-çydarandan çökder kysmat Abaýyň öz saglygyna-da täsir edýär. Ol ikinji oglunyň kyrkynyň belleniýän günü (1904 ý) aradan çykýar.

Abaý din-yslam meselesinde hem Magtymguly bilen pikirdeş. Ýöne ol muňa kän bir gerim bermeýär. Munuň sebäbini şahyrlaryň ýaşap öten zamanlaryndaky ýurdy dolandyrmak sisteminiň başga-başgalygy bilen düşündürmek mümkin. Abaýyň döwründe gazak topragy eýýäm rus döwletiniň tabynlygyna geçipdi. Şoňa görä, medreselere derek dünýewi mekdepler köpelipdi. Onuň eserlerinde dini ulamalara, pygamberlere garanda, öz döwrüniň adam atlary agdyklyk edýär: Köjekbaý, Kökbaý, Nazar, Kulembaý, Baýmagambet, Abdyrachman...Gepiň gysgasy Abaý Magtymgulynyň dine ýanap aýdýan öwüt-ündewlerini dünýewilik bilen utgaşdyryp, çeper şöhlendirýär.

Gyrgyz halkynyň meşhur žrawlarynyň biri Toktogulyň (Sattylganowyň) döredijiliginde bu iki halkyň taryhy gatnaşyklaryny suratlandyryan “Kedeýkan” atly poema aýratyn orny eýeleýär. Ertekipisint bir rewüşde ýazylan bu eserde Kurama hem Sary atly iki dogan türkmen ýurduna gelýär. Açlyk ýyllary eken. Doganlar ýogalýar. Sarynyň aýalynyň ogly bolýar. Ol 3 (üç) ýaşanda ejesi hem aradan çykýar. Kedeýi (Kedeý-ýetim manysynda – A. M.) Gülsona atly türkmen aýaly hossarlyga alýar.”Dokluk näme diýdirmez, açlyk näme iýdirmez” diýlişi ýaly, ýigit ulanlanson ýykma-ýykylma maşgala ýardam bermek isläp, baýlaryň

malyny ogurlap ugraýar. Enesi (Gülsona) ony Hywa gaçyryp goýberýär. Toktogul Ak işanyň adyny hem eserinde birküç ýerde agzaýar. Bu onuň türkmen durmuşyna azu-köp derejede tanyşdygyna şaýatlyk edýär. Galyberse-de, eserdäki:

Türkmenderdin ýelinde,
Tuuralyk bar kebinde¹ –

ýaly pikirler, umuman, gyrgyz žyrawynyň (şahyr, bagşy, aýdyjy-A. M.) türkmen halkyna we topragyna bolan sagdyn garaýşyna şaýatlyk edýär.

Toktogulyň goşgularynda hem Magtymgulynyň adyna gabat gelinmeýär. Emma ýokardaky poemanyň umumy ideýa ülňüsinden, dinlerimiziň bir-birine golaýlygyndan hem-de onuň şygryrlarynda gozgalan temalardan, öwüt-ündewlerden ugur alynsa, Toktogulyň Magtymgulynyň döredijiligi bilen düýpli tanyş bolandygy şübhe döretmeýär. Onuň:

Darganyň körkü kemedede,
Balanyň körkü enede,
Akyl aýtsaň tyndabaýt,
Akmaktyň körkü žemede.²
(Darganyň gözi gämide,
Balanyň gözi enede,
Öwüt-nesihat almaýan
Akmagyň gözi ýýmekde).

Magtymguly munuň kibi iýermen, gep-söz ýoň bolmaýanlary umumy namart sanawuna goşýar. Onuň namardy.

---

¹ Togtagul. – Frunze, kyrgyz memlekettik basmasy, 1954. 292 sah.

² Şol ýerde, 172 sah.

Gök dek gürlär, damak ýyrtar
Häzir bolar aş üstünde

Ýa-da:

Aş üstünde alp dek arlar.¹

Ýa-da:

Bir guýruksyz itdir, gaçgyl
Nesihat ýokmaýan ärden.²

Magtymguly goşgularynda mert hem goç ýigitler söweş mahalynda:

Ýa baş berer, ýa baş alar
Goç ýigit ýoldaş üstünde³ –

diýip, makullap tekrarlasa, Toktogul “Batyrdyň körkü žürekte” – diýip, muny şol bir manyda getirýär. Çünki batyrlyk adamyň ýürekliligi bilen berk baglanyşykly düşünje. Türkmeniň pähimdar şahyry ýagşy bilen ýamany, ýagşylyk bilen ýamanlygy okyjysynyň hem göz önüne getirip bileri, anyk saýgarary ýaly rewüşde çeper lybasa çolaýar. Toktogulda-da şonuň kimin pikirler az däl. Ynha, muňa mysal:

Žaksy adam belgisi
El kamy üçün küýünet⁴
(Ýagşy adamyň belgisi
Il derdi üçin jan ýakar)

Magtymguly “Behm eder” atly goşgusynda “Bet hüýüň-duşman ýanynda, ýagşylyk-ýar behm eder” diýýär. Ýagny ýaman,

---

¹ Magtymguly. Saýlanan eserler – Aşgabat, 2014, 233 sah.

² Şol ýerde.

³ Şol ýerde, 234 sah.

⁴ Toktagul. Kyrgyzstan mamlekettik basmasy, Frunze, 173 sah.

bethüý bolsaň duşman gazanarsyň, ýagşy (ýagşylykly) bolsaň dost-ýaryň köpeler diýip tekrarlaýar! Başga bir goşgusynda bolsa:

Goç ýigide toýdur-baýram
Her iş gelse, il biläni¹

ýaly setirler bar.

Toktagulyň Magtymgulynyň mirasyna beletligine onuň “Karylyk” (Garrylyk – A. M.) goşgusynyň Magtymgulynyň “Garrylykdyr ýaranlar” goşgusy bilen deňeşdirilmesi ynanarly delilleriň üstünden eltýär. Magtymgulynyň şol goşgusynda:

Hiç tagam ýmäge dişleri batmaz,
Uzakdan gözlese, gözleri ýetmez.
Hassalar gutular, garry gutulmaz,
Diýseň söz eşitmez, gulak ker bolar

Köňül guşy uçar gider tutulmaz²
Oturyp-turmaga ýetişmez erkiň...

ýaly setirlereindäki pikirler Toktaguldaky:

Kürüçtöý bolgan tişiňdi,
Çagat eken karylyk.
Körünböý žygyp karylyk
Közümdün kurçu žaşydy.
Karuu, küç ketti žonumdan
Künde meenet tartkyzyp
Kyýnasaň ketpeýt karylyk.

---

¹ Magtymguly. Eserler ýygındysy. – Aşgabat, TDNG, 2013, 301 sah.

² Magtymguly. Eserler ýygındysy – Aşgabat, TDNG, 2013, 101–102 sah.

Boýuňa tutaş çaptalğan,
Tuýlasaň ketpeýt karylyk.
Baksy bolup, kyýkyryp
Bakyrsaň ketpeýt karylyk.
Aýtgan sözdü uguzbaý
Kulakty aldy karylyk

(Gurap port bolan dişiňni
Owradýan eken, garrylyk.
Görünmän gelip bir ýerden
Gözümiň nuruny kemeltdi.
Janym görmekden mahrum boldy,
Günde ejir baryny görkezseň-de,
Gitmez eken garrylyk
Boýuňy her näçe bezeseň hem
Gitmez eken garrylyk
Bagşy bolup, gygyryp
Bagyrsaňam gitmez eken.
Aýdylýan sözi aňlaman
Gulagy gapdy garrylyk)¹ –

görnüşinde gabat gelyän setirler Magtymgulynyň şonuň ýaly onlap setirleriniň terjimesi ýaly bolup görünýär, olaryň içki ruhy ündew äheňlerini biri-birinden üzňeleşdirjek gümanyň ýok.

Magtymgulynyň kärli-hünärli, sahabatly, garyp-gasaramätäçlere rehim-şepagatly, ýetime-ýesire mähir-mylakatly bolmak (“Ýetimi göreňde güler ýüz bergil”), Ajap eýýamy arzuwlamak ýaly pikirleri Toktagul hem edil Magtymguly ýaly nygtap we çeper obrazlarda berýär. Onuň “Karakçylar žogal-

---

¹ Toktagul. Kyrgyzstan memlekettik basması, Frunze (Bişkek), 1954, 180–186 sah.

sa”, “Bulutsuz çykkan aý, kündeý” “Şarkygan zaman toýulso”, (Garakçylar ýok bolup gitse, bulutsyz asmandan barkyrap görünýän aý-gün kimi zaman gelse) setirleri Magtymgulyňnyň “Köp garaşdym ajap eýýam gelmedi” şekilli setirlerini ýatlatman duranok. Şular bilen birlikde, Toktagulyň goşgularynda edil Magtymguludaky ýaly berimsiz, husyt baýlar, halky äsgermeýän begler, il-güni aldap ýörýän mollasumaklar, terbiýesi kemter utanç-haýasyz ýaş ýeleňler ýiti ýazgarylýar.

Täsirini ýetirýän we täsirlenýän şahsyýetleriň edebi hojalygynyň özboluşly taraplarynyň bolýandygy düşnüklidir. Dogrusy, islendik adaty şahyr özünden öň ýaşap öten tejiribeli şahyrlardan nusgalanyp, edebi çeşmeleri okap, folklorçylaryň gyzykly, täsin gürrüňlerini diňläp, öz eserlerini hil jähitden kämilleşdirip, özleri-de soňra uly söz usatlary bolup ýetişýärler. Bu bolsa olaryň döredijilik usulyňa, sözleri ulanyşyna, tema we ideýa ýaýrawlaryna, milli alamatlary ýüze çykaryşyna öz täsirini ýetirýär. Munuň şeýledigini göz önüne getirmek üçin “Eger Magtymguly Kurany Kerimi, “Kyssasyl Enbiýany”, Sagdynyň, Nowaýynyň, Fizulyňnyň, Rumynyň, Jamynyň, Nyzamyňnyň, Babyryň, Hoja Ahmediň, Süleýman Bakyrwanyň... eserlerini okamadyk, halk döredijiligini we yslam taryhyny gowy özleşdirmedik bolanlygynda özüniň häzirki belent derejesine, dünýä ylmynyň ykraryna göterilip bilermidi? diýen sowaly okyjynyň öz önünde keserdip goýmagy gerek.

Toktaguluň hem öz-özlüğünde tutuş bir halkyň ady belli şahyry, akyny bolup, ýetişmeginde, onuň halk döredijilik parçalaryndan, türki dilli edebiýat nusgalaryndan okap, diňläp öwrenendigi, olardan täsirlenendigi şübhesizdir.

Elbetde, öňki döwürde ýaşap öten gazak, gyrgyz akynlarynyň, (şahyrlarynyň) beýleki türki halklaryň şahyrlarynyňka garanda milliligi, äheňi, ýazylyş usulyny taýdan aýdyň gör-

nüp duran özboluşlylygy belenilmelidir. Olaryň akyn, žyrşy, žrau atlandyrylyşynda ýatkeşlik aňlanylýar. Ýagny olaryň şygyr baýlygy ýatkeşligiň, çalt pikirlenmegiň we pikiri çalt ýüze çykarmagyň önümidir.

Men saýraçu butakka
Konup kalgan ekensiň
Baýlanyp ketken Tokondoý
Bolup kalgan ekensiň.
Kara bolot zulpukor,
Kurçu bolgon ekensiň!
Kaldaýgan topto saýragan
Yrçy bolgon ekensiň.
Men körgöndön kança öýdö
Aşyp kalgan ekensiň.
Altyn şaak, žez taňdaý
Yrçy bolgon ekensiň
Andaý-Myndaý yrçyny
Kuuçu bolgon ekensiň.
Alty uruu žyýyn toý bolso,
Argymaktaý arybaý,
Asyl sözün çubatyp
Turçu bolgon ekensiň¹

Manysy: (meniň saýran pudagyma
Gonup galan eken sen.
Baglanyp äkidilen Toktogul dek
Bolup galan eken sen.
Gara deňkli zülpükär
Ýaly bolan eken sen.
Garry agaçda saýraýan

---

¹ Toktogul. Kyrgyz mamlekettik basması, Frunze, 1954, 122–123 sah.

Yrçy (aýdymçy) bolan eken sen.
Men gördüгим barça öýlere
Baryp duran eken sen.
altyn şapak, ter daň dek
yrçy bolan eken sen.
eýle-beýle yrçyny
kowjy bolan eken sen.
Alty urug ýygyn toý tutsa,
argamak dek ýadaman
asyl sözi seçeläp
durjy bolan eken sen).

Görnüşi ýaly, goşgy ýaňsylama äheňinde. Toktagul halkyň öňüne çykýan bagşynyň, žrawyň sözünüň (goşgusynyň) hakyky sungat derejesinde bolmalydygynyň gürrüňini edýär.

Magtymguly türkmen halky baradaky oý-hyýalaryny, arzuw-umytlaryny umumy yslam kadalary, umumadamzat durmuşy bilen baglanyşdyrýar. Toktogul pikirlerini öz milli edebiýatlaryndan kän bir daşlaşdyрмаýar. Magtymguly ýazgarýan baýlarynyň, begleriniň, molla-müftileriniň anyk atlaryny tutmaýar, olara ortalık jemgyýet hadysasy hökmünde garaýar. Toktogul welin, Yryskul beg, Kerimbaý ýaly özlerini ilden aýry tutýan begleri, baýlary ýiti paş edeiji tankyda sezewar edýär. “Baýlardy...biýlerdi...maktap yrdaşkan, oşentip mal taap, žan bagyşkan yrçylardy Toktogul žek körgön, alardy yrsyz yrçylar dep atagan”.¹

Magtymgulynyň edebi дәpleriniň täsiriniň ýaýrawlydygyny tekrarlap görkezmezden öňürti, söhbetimiziň şu ýerinde tema-myз bilen utgaşykly bir ýagdaýy ýatlamak isleýäris. Edebi täsir, edebi gatnaşyk, edebi baglanyşyk ýaly adalgalar şol bir manyda gelyän adalgalarymyka? Biziň pikirimizçe edebi hyzmatdaşlyk,

¹ Şol ýerde, 7 sah.

edebi gatnaşyk we edebi baglanyşyk ýaly düşüňjeler XX asyrdan dörän düşüňjelerdir. Bu düşüňjeler sowet zamanynnda syýasat bilen, ýörite gönükdirmeler bilen baglanyşyklydy. Elbetde, biz muny ýalňyşlyk hasaplamaýarys. Häzirki döwürde edebiýat hem, hyzmatdaşlygyň beýleki görnüşleri ýaly şertnamalar, döwletler arasyndaky geleşikler arkaly düzgünleşdirilýär. Emma edebi täsir adalgasy, bar zatdan ozal, onuň tebigylygyny, öz-özünden döräp örneýändigini aňladýar. Bu termin edebiýatlaryň gadymy we klassyky döwürlerini öz içine alýar we häzirki zamana çenli edebiýatlaryň ählisine muwapyk bir hadysadyr. Şeýle garaýyşdan Magtymgulynyň beýleki türki halklaryň çeper söz ulgamyna täsiri tebigy häsiýetlidir. Çünki, W. G. Belinskiň A. S. Puşkin baradaky aýdanlary dolulygyna Magtymgulynyň şahsyýetine we döredijiligine-de gös-göni dahyllydyr. Ol “1841-nji ýylyň rus edebiýaty hakynda” ýazan makalasynda “Пушкин принадлежит к вечно живущим и движущимся явлением, не останавливающимся на той точке, на которой застала их смерть, но продолжающим развиваться в сознании общества. Каждая эпоха произносит о них свое суждение, и как бы ни верно поняла она их, но всегда оставит следующей за ней эпохе сказать что-нибудь новое и более верное, и ни одна и никогда не выскажет всего”¹ (Puşkin ömrüniň ahyryna çenli bakylykdaky we hereketdäki hiç bir nokatda durmaýan, jemgyýetiň aňyndaky ösüşini hemişelik dowam edýän hadysadyr. Her bir döwür ol hakda öz garaýyşyny, hatda dogry düşüňmeseler-de özlerinden soňky döwürlere nähilidir bir täze, has dogrusy, hiç kimiň hiç haçan aýdyp bilmejek zatlaryny aýdar”) – diýip, Puşkiniň gaýtalanmaýan zehin eýesidigini we mydama gaýtalanyp durjak şahsyýetdigini tekrarlaýar.

¹ Белинский В. Г. Полн. собр. соч в 13-ти т., т.5, М.,1954, с. 555.

W. G. Belinskiñiň bu sözlerini Magtymgulynyň döredijiligi bilen-de baglamak ýerliklidir. Onuň her bir goşgusy her sapa okalanda her hili – öňki gezekdäki okanyňdan başga bir rövüşde okyjynyň aňyna täsir edýär, onuň duýgularyny ýañadan baýlaşdyrýar, okyjyny jemgyýete, halka has-da ýakynlaşdyrýar. Bu diňe adaty okyjylar babatda şeýle däldir. Muny indi türk dilli halklaryň edebiýatçylary-da, şahyryň eserlerini öz dillerine geçirýän terjimeçiler-de, onuň goşgularyna öýkünip, ondan köp-taraply täsirlenip eser döredýän şahyrlar-da ykrar edýär. Muňa käbir edebiýatçylaryň Magtymguly mirasyny öz milli şahyrlarynyň mirasy bilen deňeşdirip, onuň şahyryna hyzmatynyň köp-tarapdan parhlanýandygy hakyndaky pikirleri-de şaýatlyk edýär. Azerbaýjan edebiýatçysy Ramiz Äsker “Beýik türkmen şahyry Magtymguly Pyragy” atly makalasynda “Bäri başdan demek lazimdir ki, azerbaýçan edebiýatindaki nümünälärdän färgli olarak Mähdümgulunun dini şeirleri tematik bahimdan daha geniş, informatiwlik bahimdan daha zängin wä derindir. Mäsäläm, bizde bazi şeirlerdä Däççalin adi umümän çäkilsä-dä, onun zahiri görkämi, zuhuru ämälleri we akibäti tam teswir edilmir... Bizde ueçin wä göýün gatlarini, här gatin adini wä nazarätçisini däkik gösteren şeirler demek olarki, ýohdur. Bizde islami dünýägörüşä görä çännätin wä çähännämin täswiri, kiýamätdän öňkäki döwrün hadisäläri dä Mähdumguluda oldugy gäder mufässäl deýil... Bu sahädä aýrilykda götürilmiş heç bir azərbayçan şairi Mähdumgulu ile mügaýisä edilä bilmez” (Azerbaýjan edebiýatyndaky nemunalardan parhlylykda, Magtymgulynyň dini sygyrlarynyň tematik jähetden giňdigini, informatiwlik jähetden has aýdyňdygyny we çuňdugyny bada-bat bellemek gerek. Meselem, bizde, käbir goşgularda Tejjalyň ady, umuman tutulsa-da, onuň daşky sypaty we ýaramaz amallary hem-de olaryň düýp manylary açylyp görkezilmeyär. Bizde ýeriň we gögüň

gatlaryny, her gatyň adyny we özboluşlygyny açýan şygyrlar ýok diýmek mümkin. Bizde yslamy dünýägaraýşa görä jennetiň we jähennemiň teswiri kyýamatdan öňki döwrüň hadysalary-da Magtymguludaky ýaly jikme-jik däl. Bu meseläni işlän hiç bir azerbaýjan şahyry Magtymguly bilen bäsleşip bilmez) – diýip, onuň dini häsiýetli şygyrlarynyň ençeme tapawutly taraplaryny degerli mysallar bilen delillendirýär.¹

Biz azerbaýjan şahyrlarynyň Magtymgula öykünmelerini we ondan köpgyraňly täsirlenmesini Magtymgulynyň diňe bir dini şygyrlarynda däl, beýleki durmuşy temalarda ýazan şygyrlaryndaky tapawutly aýratynlyklar bilen-de gös-göni bagly diýip hasaplaýarys. Aslynda hem edebi täsirlenmede beýik söz senetkärleri nusgalyk ornuny eýeleýär, nusgalanýan, täsirlenýän hem, öz nobatynda, tebigy talant gurlarynyň hiline görä tanymal şahyrlar bolup ýetişýär.

Azerbaýjanda 2015-nji ýylda neşir edilen Magtymgulynyň “Diwanyna” bu ýurduň tanymal edebiyatçylary I. Osmanly, I. Häbibbeýli, T. Kärimow dagy aýry-aýrylykda makalalar ýazyp girizipdirler. Akademik Isa Häbibbeýliniň “Beýik türkmen şahyry Magtymguly Pyragy we azerbaýjan edebiyaty” atly sözbaşy makalasynda Magtymgulynyň ulanan çeperçilik serişdelerinden, goşgy şekillerinden we eserleriniň umumy mazmunlaryndan täsirlenen azeri şahyrlarynyň az dældigi bellenilýär. Şu hili täsir dogrudan dogry Magtymgulynyň goşgulary bilen tanyşlykdan soň azerbaýjan şygrynda ýüzüni görkezip ugrapdyr. Geçen asyrda (1931–1969) Ali Kerim Magtymgulynyň goşgularyny terjime eden şahyrlaryň ilkinjileriniň biri hasaplanýar. Onuň “Iki säwgi” goşgusy türkmen söz ussadyň “Söýmüşem seni” goşgusyndan ülnülenip ýazylypdyr. Magtymgulynyň goşgusynda, esasan, geçen aşyk-magşuklaryň yşk muhabbet “taryhyna” görä pikir ýöredilip, hut şolaryň biri-birine bolan yhlas-telwasy nygtalyp görkezilýär:

¹ Mähdumguly. Säçilmiş äsärläri – Baki, 2010, 21–22 sah.

Ýa habyp, Hak resuly sen
Çyn jandan söýmüsem seni
Derwüşler gadyr gijesin
Söýen dek söýmüsem seni.

Basdy muhabbet nyşany,
Keşt eýledi çar köşäni,
Ýemende Barka Gülşany
Söýen dek söýmüsem seni.

Magtymguly.

Aly Kerim Magtymgulynyň ulanan şekilini, onuň ideýasyny eseriniň özeninde goýupdyr. Ýöne ol şol (yşky) ideýany gündelik durmuş, tebigat bilen baglanyşdyrypdyr.

Gözäl kiz sän safsusan,
Iki kälb arzususan,
Män ki säni säwäräm,
Susuzlugun od wurub
Köz kimi ýandirdigi.
Dodak su säwän kimi.

Ody söndürmek üçin suw gerek. Bu durmuş hakykaty adamyň ýüreginiň husurly, täsirli ýagdaýlary bilenem bagly. Elbetde, tebsirän adamyň küýsegi tiziräk suw içmek-teşneligini gandyrmak. Söýgi azaplaryny-da, ondan ýaña lowurdap duran ýürek hem sowamak-rahatlanmak maksady bilen ýar wysalyny, yşky mähri buz ýaly suw ornunda görüp, edil şonuň ýaly teşnelik bilen söýgülisini söýýändigini Aly Kerim örän täsirli suratlandyrypdyr.

Gözel gyz, sän işiksan,
Ýurduma ýaraşiksan.
Mänsä säni sewirim
Iýnänin uçu bouda
Işiga häsrä kalan
Göz işik säwen kimi...¹

Filologiýa ylymlarynyň doktory Firuzä Ähmäadowanyň “Magtymgulynyň döredijilik älemi” diýen monorahiýasynda Magtymguly däplerini dowam etdiren, azerbaýjan şahyrlaryndan ýa-da onuň umumy ýörelgelerine eýeren Aşyk Äläskäriň adyny agzaýar. F. Ahmedowa iki edebiýatda gabat gelýän meňzeşlikleri, ugurdaşlyklary, pikir, şekil, liriki obraz golaýlyklaryny ýötite täsir adalgasy bilen alamatlandyrmaýar. Ol bu ýagdaýy, edebi täsirden hem daşgary, gardaş halklaryň durmuş ýakynlygy, döp-dessur, taryhy ýakynlyk hökmünde häsiýetlendirýär. Magtymgulynyň döredijiligi bilen äheňdeş ýagdaýlaryň beýleki türki halklaryň-tatarlaryň, başgyrlaryň, türkmenleriň, kumyklaryň, hatda türki däl, täjik, owgan, eýran halklarynyň-da edebiýatlarynda sataşmak ähtimallygyny aradan aýyrmak kyn. Ýöne welin, dogrusy, bu edebiýatlaryň özara gatnaşyklary we onuň taryhy etaplary hakynda henize bu güne çenli ýörite seljerme işi ýazylanok.

Edebiýatlarda pikirleriň, ideýalaryň, temalaryň we beýleki çeperçilik tilsimatlarynyň kybap gelmelerinde beýik şahsyýetleriň ol ýa beýleki bir ýurtda bolup-bolmazlygynyň şeýle edebi prosesde duýarlykly sebäp baglandygy ykrar ederliklidir. Magtymguly gaty köp ýurtlara syýahat edipdir diýýäs. Emma munuň deliline çaklamalar ejizlik edýär. Şahyryň Azerbaý-

---

¹ Mähtimkuli Feraki. Diwan-Baki, 2015. 16 sah.

janda bolandygy ýa hem bolmandygy azerbaýjan alymlarynyň tassyklamalaryna we inkär etmelerine sebäp bolup gelýär. Türkmen edebiýatçysy Magtymguly Azerbaýjanda Nuhada we Şirwanda bolupdyr diýip tekrarlaýar. Garabagda bolandygy welin gümansyradylýar. “Emma onuň Garabaga baran bolmagy we Widadi hem Wagif ýaly azerbaýjan şahyrlary bilen tanyşlygy-da ähtimaldyr” diýilýär.¹

Biziň pikirimizçe hem, Magtymguly Azerbaýjana barypdyr, bu halkyň ýaşayşy bilenem, tebigaty bilenem, edebiýaty bilenem ymykly tanypdyr. Onuň Garabaga barandygyna hem şübü-helenmäge esas ýok. Aslynda Magtymgulynyň Azerbaýjandan başga ýurtlarda (meselem, Hindistana, Gyrgyzstana, Gazagystana we umuman, başga ýerlerde bolandygy hakynda tassyklaýjy, inkärleýji ýa-da, hatda, gümansyradylýan pikirlere-de gabat gelinmeýär. Hut şu ýagdaýyň özi-de Pyragynyň Azerbaýjany özüne gany bir derejede hasaplandygyny aňladýar. Munuň başga-da oýlandyryjy delilleri bar:

1. Bu iki halkyň gelip çykyş akabasy birdir, ýeke-täkdir.

2. Bu iki halkyň çeper sözüniň kökleri hem biri-biri bilen çyrmaşyklydyr.

3. Magtymgulynyň şygrylarynda azerbaýjanly şahyrlary-Fizulydyr Nyzamyny ýatlap, olary hatyralandygy hem belle nerli faktdyr. Bu taýda edebi täsirlenmäniň anyk sanawlary bar.

4. Pyragynyň “Ýaýlahlary bar” goşgusy. Şahyr eserlerinde gaty köp ýurtlaryň atlaryny agzaýan-da bolsa, olaryň hiç birine ýörite goşgy bagyşlamandyr. “Ýaýlahlary bar” diýmegiň özi telim ýaýlany öz içine alýar. Magtymgulynyň bu goşgusyna häki bir syýahat önümi hökmünde garamak bir-

---

¹ Garryýew S. Türkmen edebiýatynyň Sowet Gündogary halklarynyň edebiýatlary bilen özara baglanyşygynyň taryhyndan. Aşgabat, Ylym, 1967, 187 sah.

taraplydyr. Beýle şygrylar bir näçe günlük myhmançylyga barlan ýurt hakynda ýazylýar. Bu goşgy azerbaýjan ülkesiniň umumy tebigatynyň (raýat jemgyýetini-de goşmak bilen) täsiri netijesinde ýazylypdyr – diýilse has-da ýerliklidir. Tebigat gözelligi, ýaşajylaryň arassa ahlagy adaty raýatda hem şahyrana duýgulary oýaryp bilýär. Magtymguly bolsa adaty bolmadyk şahsyýetdir-hadysadyr.

Şeýlelikde, Magtymgulynyň Garabaga barandygy we Wagif hem Widadi bilen görşendigi şek-şübhesiz bir hakykattydyr. Munuň şeýledigini bu şahyrlaryň döredijiligindäki köp sanly “täsiire” ýanaýmaly goşgulary bilenem esaslandyrmak mümkindir.¹

---

¹ Bellik: Şeýle täsirler hakda öňde durlup geçildi. Geljekki bölümlerde hem bu ýagdaýlara ýene dolanyp geleris.

III BAP

TÜRKI DILLI EDEBIÝATDA ŞAHYRYŇ GOŞGULARYNYŇ TERJIME EDILIŞI

Dünýä edebiyatlarynyň özara baglanyşygynyň taryhy şeýle düşüňjeleriň döräp başlan döwürlerinden saka alyp gaýdýar. Ýsnyşykly baglanyşyk milletleriň, dilleriň, dini ynançlaryň, ýurtlaryň başga-başgalygyna garamazdan, dürli hili rewüşlerde halkaralyk edebi-çeper mazmuny özüne siňdirip gelipdir. Şeýle baglanyşygyň döremeginde, ýola düşüp rowaçlanmagynda dünýäniň beýik ýazyjy-şahyrlarynyň hyzmaty hemme zatdan öňürti bellenilmelidir. Şu nukdaýnazardan garalanda, türkmeniň tanymal ogly Magtymguly hem durmuş bilen utgaşykly temalary tapmakda, pikiri çeper obrazlarda, akgyňly, täsirli beýan etmekde dünýä läheňleri bilen egin deňläp bilýan şahsyýetdir. Şeýle bolansoň, onuň döredijiligine köpgyraňly şygryýet nazaryýeti bilen çemeleşmek, ussatlyk gabarasyna, şygryrlarynyň çeperçilik we ideýa-mazmun baýlyklaryna görä baha bermek zerur.

Ady belli söz ezberleriniň eserleri bilen dünýä halklaryny tanyşdyrmakda çeper terjime sungatynyň edebiyat taryhyndaky orny aýratyn ähmiýete eýe. Munuň görnüp duran delili türkmen okyjylarynyň dürli ýurtlarda, dürli döwürlerde ýaşap döreden Sofokl, W. Şekspir, G. Geýne, J. G. Baýron, K. Çapek, Ferdowsy, A. S. Puşkin, Stendal, R. Tagor, Gi de Mopassan, Lu Sin, Ş. Rustaweli, M. Kazemi, Ž. Amady, E. Hemingueý... ýaly ýazyjylardyr, şahyrlaryň eserleri bilen terjime arkaly tanşanlygydyr.

Şu wagta çenli, XVIII–XIX-njy asyrlarda, Magtymgulynyň eserleri bölekler şekilinde nemes, iňlis, türk dillerine geçirilipdir. Sowetler zamanynda bu döwletin çäginde bolan respublikalarda ýörite meýilnama esasynda Magtymgulynyň şygrylary-da ululykiçili kitaplar görnüşinde köp bolmadyk nusgalarda terjime edilip ýaýradylypdy. Dogrusy, Magtymguly şol halklaryň dillerine terjime edilýän adaty şahyrlaryň hatarynda goýlup gelindi. Emma Garaşsyzlyk ýyllarynda Magtymgula, onuň döredijilik mirasyna bolan garaýyş birden diýen ýaly özgerdi. Gepin gysgasy, Magtymguly, indi, özerkli döwletin edebiyat baýdagyna öwrüldi we ol baýdak gaty kän ýurtlaryň ünsüni özüne çekdi. Netijede, türkmeniň beýik pähimdary Pyragy diňe bir türkmeniň milli şahyry däl-de, eýsem tutuş türki milletlerin milli şahyry ýaly derejede ykrar edildi. Munuň şeýle bolmagynda onuň eserleriniň bu halklaryň dillerine edilýän terjimeleriniň-de öz bir hemäýaty bar.

Terjime edebiyatyň poeziya, kyssa, drama ýa-da poema, gazal, powest... ýaly aýratyn alnan bir görnüşi däl. Ol onuň özboluşly taraplary göz önünde tutulyp, terjime sungaty diýlip, aýratyn atlandyrylýar. Çeper terjimäniň ähmiýeti dogrusynda gürrüň eden ÖzbYA-nyň akademigi Bagtyýar Nazarow “Kup asirlik tarikga ega bu badiiy hodisaga hamma zamonlarda ham dawlat ahamiyatiga ega masala darajasida karalib, uning tarakkiyoti uçun gamhurlik kilingan. Aýniksa, turkiy adabiyotlar, awwalo, Markaziý Osiyodagi uzbek, turkman, kozak, kirgiz, korakalpak hamda tojik adabiyotlari, halklari urtasidagi hamkorlikning mustahkamlanişida badiiy taržimaning wositoçilik roli benahoýa katta” (Köpasyrlyk taryhy öz içine alýan bu edebi hadysa ähli zamanlarda hem döwlet ämiýetine eýe bolan mesele hökmünde garalyp, onuň rowaçlanmagy üçin alada edilipdir. Hususan-da, türki edebiyatlar, ilkinji nobatda, Merkezi Aziýadaky özbek, türkmen,

gazak, gyrgyz, garagalpak hem-de täjik edebiýatlary, halklary arasyndaky gatnaşyklaryň pugtalanmagynda çeper terjimäniň serişdelik hyzmaty biçak uly”) – diýip belleýär.¹ Bu ýerde sebitleýin edebiýatlaryň gürrüni edilýär. Aslyýetinde welin, çeper terjimäniň halkaralyk häsiýeti bar. Onuň önümleriniň ylmy taýdan öwreniliş ugurlary-da, öz içine alýan ýurtlary-da dürli-dürli. Ol, esasan, nazaryýet hem amaliýet ugurlary boýunça öwrenilip, bellibir çäklerde ýakyn aralykda ýaşayan, ýurtlaryň, etniki gelip çykyşy we döp-dessury golaý bolan dili hem dini bir ýurtlaryň ýazyjy-şahyrlarynyň, publisistleriniň eserleriniň, halk döredijiliginiň nusgalarynyň anyk bir dile geçirilýän terjimeleri bilen baglanyşdyrylýar.

Mysal üçin, biziň işimizde göz önünde tutýan bu meselämiz “Magtymguly-türki halklaryň edebi gatnaşyklar ulgamynda” diýlip atlandyrylyp, ol türki dilli halklaryň aglabasyny özüne dolap alýar. Şeýle bolansoň, işde Magtymguly Pyragynyň goşgularynyň gazak, gyrgyz, azerbaýjan, tatar, türk we ýek-tük beýleki dillere edilen terjime eserleriniň gürrüni edilýär.²

Esasy gürrüne geçmezden önürti bir ýagdaýy ýörite nygtap görkezmek isleýäris. Dili bir garyndaş halklar diýilse-de, ol halklaryň her biriniň dilinde beýleki halklaryň her birine düşünmek kyn, özboluşly milli häsiýeti bilen belli-külli tapawutlanýan sözleriň ýeterlik gabat gelýändigini tebigydyr. Bu bolsa ortak dillerden terjime edýänleriň öz işine diýseň jogapkärçilik bilen çemeleşmelidigini aňladýar.

Bu hakda özbek edebiýatçysy, filologiýa ylmylarynyň kandidaty Feruza Sapaýewanyň “Taržimaşunoslik: Matn wa ma-

---

¹ Kurambaýew K. Taržima wa taržimmon masuliýati. Toşkent, Çolpan adyndaky neşirýat çaphana döredijilik öýi. – 2007, 3 sah.

² Bellik: Pyragynyň döredijiliginiň Özbekistanda we Garagalpagystanda öwrenilişine aýry-áýrylykda ýörite ylmy barlaglar amala aşyrylandygy sebäpli, bu işde olar hakda diňe ýatlanylýp geçilýär.

horat (Mahtumkuli she'rlarining uzbekcha tarzimalari misolida)" atly kitabynda go'vne la'yyk pikirler o'ne suru'lyar: "uzbek tariž-mo'şunosligida ya'kin tillardan taržima konuniyatları wa tamoyil-lari yetarli daražada iřlab cıkilmagan, bu baradagi muammolar ohirigaça hal kilinmagani uęun turk, ozarbayjon, tatar, bořkird, kozak, kirgiz, turkman, korakalpak kabi kardař halklar adabiyo-tidan kilingan taržimalarni goh tabdil, goh taržima deb keli-ni'yapti. Hususan, she'riyat tili asrlar dawomida cukur iřlangan, sa'ykal topgan-ulardagi kadim turki'y, arab wa fors suzlarining aksari'yati barça turki'y tillarda uęraydi...

Uzak tillardan taržimadan kura ya'kin tillardan taržima ki'yin-rok, cunki bunday tilleraro uħřařliklar taržimonlarni aldab ku'yadi"¹ (Özbek terjimesynaslygynda ya'kyn dillerden terjimaniñ kanunlary we üns bermeli ugry yeterlik derejede iřlenilmändir, bu ugurdan göz-garayyřlaryñ ahyryna c'enli seljerilmänligi uęin türk, azerbay-jan, tatar, bařgyr, gazak, gyrgyz, türkmän, garagalpak yaly garyndař halklar edebiyatyndan edilen terjimeler kä üytgetme, käte terjime di'yli'p gelini'yar. Hususan-da, řygryyet dili asyrlar dowamynda cun özleřdirilen, kämilleřdirilen – olardaky türk, arap we pars sözleriñ bařa manylylygy türki dilleriñ aglabasynda satařyar.

Sa'yry dillerden edilyän terjimelere garanda, ya'kyn diller-den terjime etmek kynrak, cunki munuñ yaly dil c'aprazlyklary terjimeçileri aldawa sal'yar.") Garyndař dillerdäki terjimeleriñ kynlyk we ol dillerdäki "bimeñzeřligiñ" terjimeçileri aldayan-dygynyñ" e'ysem, sebäpleri nämelerden ybarat?

Birinjisi, be'yle terjimelere ta'yarylyksyz, giriřilyändigi bilen bagly bolsa, ikinjisi, ya'gny terjimeçiniñ aldanmagy, kowumdař dillere kowumdař halklaryñ hemmesine ortalyk-düřnükli dil hökmünde garalyandygyndan, olarda manysyny dogry añlap

---

¹ Sapa'yewa F. Taržimo'şunoslik: Matn wa Mahorat. – Tořkent, C'ulpon nařriyot matbaa-ižodi uyi. 2016, 3–4 sah.

bolmaýan sözleriň hem köpdügininiň hasaba alynmaýanlygyndan ybarat. Aslynda, terjime edilýän dilleri kowumdaş ýa kowumdaş däl toparlara bölmek terjimeçilik işinde ýalňyşlykdyr. Şoňa görä, garyndaş ýa ýat dillerdendigine garamazdan, terjime prosesinde sözlüklerden peýdalanylmalydyr. Bu hakda ýokardaky ylmy çüşmede-de, “Ýakin tillardan taržimaga daýarly taýýorgarliksiz kirişiladi, lugatlardan foýdalanilmaýdi” (“Ýakyn dillerden edilýän terjimä taýýarlyksyz girişilýär, sözlüklerden peýdalanylmaýar”) – diýlip, örän dogry bellenilýär.¹

Eserlerini nepis sungat derejesinde döredýän şahyrlar, hatda, käte ýaşap ýören döwürlerinde-de dünýä edebiýatynyň nazaryndan sowa düşmändir. Magtymguly adynyň we eserleriniň çawy diňe bir orta Aziýa, Eýrana, Owgana, Kawkaz halklarynyň arasy-na ýaýramak bilen çäklenmändir. Eýýäm XVIII asyrdan Russiýa, Türkiýe, hatda Günbatar Ýewropa ýurtlaryna hem aralaşandygy munuň görnüp duran delilidir. Ynha, munuň anyk görkezijileri: A. Hodzko (1842); I. N. Berezin (1862), A. Wamberi (1865), F. Bakulin (1872), Şyh Muhsin fani (1921) ýaly alym-edebiýatçylar Magtymgulynyň ömri hem döredijiligi hakdaky maglumatlary, onuň eserlerinden parçalary nemes, inlis, rus, türk dillerinde ýokarda göz önünde tutulan ýurtlaryň okyjylarynyň dykgatyna ýetiripdirler. Şu hili çüşmeleri türkmen edebiýatynyň taryhynyň öwrenilişi bilen bir wagtyň özünde çeper edebiýatyň terjimeçilik ganatynyň-da başlangyjy hasaplamak ýerliklidir.

XX asyryň birinji ýarymynyň aýaklaryndan başlap, Magtymgulynyň eserleriniň terjimesi bilen baglanyşykly bu ugur badyny gitdigiçe güýçlendirdi, ýaýraw çäklerini-de ep-esli artdyrdy, bir-neme öňe gidip aýtsak, göz önünde tutulýan mesele şahyryň doglan günleriniň, aýratyn hem 290 ýyllygynyň bellenilýän döwründe we ondan soňraký ýyllarda halkara edebiýat hadysasy hökmünde

¹ Şol ýerde, 4 sah.

türkmen edebiyatynyň taryhynda däl, eýsem, türki halklaryň edebiyatlarynyň taryhy umumylygynda-da öz mynasyp ornuny eýeledi. Şunuň netijesinde, indi Magtymguly bilen pars, hindi, arap, rumyn, hytaý, inlis, fransuz okyjylary-da ymykly tanyşdylar.

Biziň mowzugymyz Magtymgulynyň we türki halklaryň edebiyatynyň mynasybetini öwrenýär. Şoňa görä, söhbetimizi irkiräk döwürlerde-öňki soýuz respublikalarda edilen terjimele-re ser salmakdan başlamagy dogry tapýarys.

Gazak şahyry Galy Ormanow bu haýyrly işe Merkezi Aziýada 1947-nji ýylda ilkinji bolup girdi. Dogrusy, şol ýyl onuň terjimesinde Magtymgulynyň kitaby gazak dilinde ýaýradyldy.¹ Galy aga Ormanow muňa birden ýapyşybermändir şekilli. Munuň üçin ol türkmen alymlary bilen arkalaşykly işläpdir diýmek mümkin. Bu ýagdaý kitaba şol döwürde eýýäm ökde magtymgulyşynas diýlip ykrar edilen. B. Garryýewiň ýazan giňişleýin giriş makalasyndan hem magat görünýär. Elbetde, makalada öz wagtynda şahyra degişli edilen, türkmen okyjylaryna belli faktlaryň üstünde durulýar. Şeýle-de bolsa, sözbaşyda käbir üns bererlik-gazak okyjysy üçin oýlanarlyk käbir pikirler bar. Mysal üçin, 5-nji sahypada “Ol (Mahtymkuly – A. M) öz ömirine karap halyktyň, halk ömirine karap özüniň ömirin korgen tärizda” (Magtymguly “öz ömrüne garap halkyň, halk ömrüne garap özüniň ömrüni gören şekilli”) – diýilse, 15-nji sahypada “Maktymkuly men kazaktyň uly akyny Abaý şygymalaryndagy köp takyryptardyň uksas boluy da tabigy närese... Birak, budan Abaý Mahtymkulydan üýrendi degen magana şykpaýdy. Bularyň şygarmalaryn uksastyryp otyrgan ýelderimizdiň şaruşaýlyk soýasi tirşiligi boluy kerek” (“Magtymguly bilen gazak halkynyň beýik şahyry Abaýyň döredijiligindäki temalaryň meňzeş bolmagy-da tebigy zat... emma mundan Abaý Magtymguludan öwrenipdir diýen many çykmaýar. Bularyň

¹ Maktymkuly. Taňduly öleñder. – Almaty, 1947, Kazaktyň birinken memleket baspasy, 5 sah.

döredijiligindäki meñzeşligi hasyl edýän ýagdaý halklarymyzyň çarwaçylyk ýaşaýşy bilen bagly bolmagy mümkin.) – diýlip bel-lenilýär. Şeýle deňşdirme gazak okyjysynda şahyrlaryň ikisine-de deň-derejedäki gyzyklanmany döredýär we muny özleriniň-de deňşdirip görmeklerine mümkinçilik berýär.

Ýöne, ýeri gelende aýtsak, Abaý Magtymguludan öwrenme-se öwrenenem däldir. Emma onuň şygrylaryndaky tema, ideýä, hatda şekil golaýlyklary Abaýyň Magtymgulynyň ady bile-nem, döredijiligi bilenem tanyş bolandygy hiç kimde münkürl-lik döretmeýär. Onsoňam, şahyrana şahsyýet näçe beýik, häçe meşhyr boldugyça, onuň kimden öwrenendigini, kimden täsir alyp, kime täsir edendigini anyklamak şonça-da müşgüldir.

Sözümizi Magtymgulynyň şygrylarynyň ýokarda ýatlanan gazak dilindäki terjimelerinden başlalyň. Türkmeniň akyldar şahyrynyň goşgularynyň XVIII asyryň aýaklaryndan başlap, bu halkyň dilinde hem “ýaňlanyp” gelyändigigi gaty bir güman-syradarly fakt däl. Altynsarynyň, gazak žyrçylarynyň, soňra Abaý Kunanbaýewiň eserlerinde onuň ideýalaryna, käte tu-tuşlygyna laýyk gelyän pikirler munuň şeýledigini şertlendirýär. XIX asyr gazak şahyrlary-da Magtymgulyny öz döredijilikleri-niň ylhamlandyryjy bir çeşmesi hasapladylar. Hut şeýle bolan-soň Merkezi Aziýa halklarynyň arasynda şahyryň goşgularyny ilkinji bolup terjime etmek gazak şahyry Galy Ormanowyň paýyna düşdi. Pyragynyň “Meýdan ýoluksa” goşgusy:

Bedew ölse meýdan galar armanly,
Hak yşkyna at sal meýdan ýoluksa,
Är ölejek, heňnam galar döwranly,
Wagtyňy hoş geçir döwran ýoluksa.¹

Bu bent, G. Ormanowyň “Žoluksa” at berlen terjimesinde:

¹ Magtymguly. Eserler ýygyndysy. – Aşgabat, TDNG, 2014, 406 sah.

Žüýrük ölse, maýdan kalar armandy,
Hak žolyna at kos maýdan žolyksa.
Ýerler ölmek okindirtip žalgandy.
Hoş kyl otkiz kyzyk дәuren žolyksa¹

Ýa-da:

Işi dürs gelmez köňül çenine,
Dodagyny dişläp, “ah” diýr zenine,
Ýylan zähri bolup ýáýrar tenine
Ýigit garryr hatyn ýaman ýoluksa.²

Bu bent:

Isi durys kelmes könil ženine,
Ýernin tistep, kaýgy tüsip reñine.
Žylan zäri žaýylgandaý tänine
Ýer kartaýar žary ýaman žoluksa³ –

diýlip terjime edilýär.

Görnüşi ýaly, goşgynyň asyl nusgasyndaky pikirler terjime-de hem, esasan, dogry aňladylýar. Käbir söz düzümleri asyl nusgadaka dogry gelmeýän-de bolsa (Mysal üçin, “Ah diýr zenine”, “Heňnam galar döwranly”), Magtymgulynyň goşgusyndaky ündewlerden kän bir uzaklaşylmaýar. Goşgynyň soňky jemleýji bendinde-de ýagdaý şeýle:

Magtymguly öwüt bergin söz bile,
Eşiden deň bolmaz gören göz bile,
Mert çykar myhmana güler ýüz bile,
Namart özün gizlär myhman ýoluksa.⁴

Terjimedede bu bent şeýle şekillendirilipdir:

---

¹ Maktymkuly. Taňduly oleñder. – KBMB, Alma-aty, 1947, 6 sah.

² Magtymguly. – Aşgabat, TDNG, 2014, 406 sah.

³ Kazak dilindäkide, 6 sah.

⁴ Magtymguluda, 406.

Maktymkuly, önere ber sözüň men,
Ýestigen teň bolmak ýemes köziň men,
Meýman küter žomart žarkyn žüzimen,
Žaman özin kamdar, meýman žolyksa.¹

“Öner” sözi gazakça “sungaty” aňladýar, ýagny, “dörediber” diýilýär. Döredijilikde bolsa ýagşy-ýaman şahyryň sözi bilen aýan edilýär. Gazak dilinde “mert, namart” sözleri ýok. Emma terjimeçiniň ulanan “žaman” sözi-de “namart” sözi bilen äheňdeş. Namart hiç haçan gowy bolup bilmeyär, ol mydama pes, ýaramaz, gorkak kimin halanylmaýan sypatlara eýe. G. Ormanow “Žomart” sözünü “mert” sözünüň ornuna ulanypdyr. Jomartlygam mertlere mahsus. Ol söz türkmende myhmanhalarlygy aňladýar. Emma, gazak “Jomardy” türkmen merdiniň ähli sypatlaryny – mähir-muhabbetliligi, ýoldaşlygy, watançylygy, wepalylygy, halallygy, pähim-paýhaslygy... – özüne siňdirip gelýär. Gepiň gysgasy, ol mydama jomart, onuň dilinde we hereketinde hiç bir terslik bolmaýar.

Galy aga Magtymgulynyň goşgularynyň iki sözden durýan sözbaşylaryny gysga şekilde berýär. Meselem: “Meýdan ýoluksa” – “Žolyksa”, “Don tapylmasa” – “Tapmasa”, “Bili bolmasa” – “Bolmasa”, “Bozlamayan bolarmy” – “Bolarmy”, “Ýyglap geçer halymga” – “Halyma” we ş.m. Her niçik goşgularyň terjimedäki many berşini, şekil saklanyşyny, pikirleriň çeper aňladylyşyny sözbaşylara baglap goýmak birtarapydyr.

Hasyl umydy bar ekin ekene,
Bu işler mälimdir mähnet çekene,
Aýak ýalaň basa bilmez tikene
Neýlesin geýerge gön tapylmasa (Don tapylmasa).

¹ Gazak dilindäkide, 6 sah.

Umit konak koşanda egin ekkenge,
Bul mälim is özi beýnet ýetkenge,
Žalañ aýak basa almaýdy tikenge,
Ne kylmakşy, kiýerge kön tapmasa (Tapmasa).

“Hasyl umydy bar eken ekene” setiri terjimede “Haçan-da ekin ekseñ umytly bolarsyñ” manyda getirilipdir. Ýüzleý se-redeniñde umydyñ hasyl bilen baglanyşygy düşüp galan ýaly duýulýar. Emma “umyt” sözünü “ekin ekmek” bilen ulaşdyrsañ “hasyl” sözi añlanarlyk röwişde ýatda şöhlelenýär.

Galy aga “Dünýä heý”, “Näme sen”, “Neýläýin”, “Ýat bol-lar”, “Aýryldym”, “Galyp men”, “Ýaryñ ýagşysyn” ýaly goş-gularyny hem edil ýokardaky ýaly asyl nusgadan daşlaşman, kem-käs ýoýmalar bilen terjime edipdir. “Ýyglap geçer halym-ga” atly goşgy çeperçilik, şekil, akgyňlylyk babatlarda aýratyn yhlasly çemeleşilenligi bilen tapawutlanýar. Refrenleriñ owaz-landyrylyp getirilişine däl diýjek gümanyñ ýok.

Emma welin, kitaba giren goşgularyñ käbiriniñ gazakçasy şowly çykmandyr. Muña göz ýetirmek üçin iki sany terjime goş-gyny olaryñ asyl nusgadakysy bilen deňeşdirip görmegem ýeterlik.

Magtymguly “Bili bolmasa”

Guşlar uça bilmez guýruk-ganatsyz
Aşyk ýara ýetmez dady-perýatsyz,
Bir bedew hanazat bolar syýaksyz
Guýrugy, käkili, ýaly bolmasa.

Žaryk žatkan kusty kökke kos kanat
Žar žüregin žarkyldatkan muhabbat,
Symbaty žok bir şaýlanyş žüýruk at,
Žok kekili, žal, kuýrygy bolmasa.¹

---

¹ Maktymkuly. Tañduly öleñderi. – Almaty, 1947, 103 sah.

Eger Magtymguly guýrugy, ganaty bolmadyk guş uçup bilmez diýse, terjimede “kemis tapan, ýaralanan guşy asmana uçuryp bolmaz” ýalyrak manyda gelýär. Magtymguluda hakyky yşky azaplara döz gelmeýän aşyk söýgülisine gowşup bilmez diýilse, bu setir terjimede “ýar ýüregine sarsgyn salmadyk aşygyň söýgüsi” diýip alynýar. Bu taýda aşygyň ýara ýetmekdäki maksady baradaky pikir kontekstden düşüp galýar. Asyl nusganyň üçünji, dördünji setirleri hana mynasyp bir kemsiz bedew at guýrugy, käkili, ýaly bolmasa bisyrat bolup görner diýlen manyny aňladýar. Terjimede ol at turuwbaşdan symmbatsyz diýlip şkillendirilýär. Netijede, atyň symmatsyzlygy bilen, onuň symmatsyzlygynyň sebäpleri aýyl-saýyl edilmeýär.

Magtymguly, bildiň mundag zamandyr
Hälä sudy bolsa, soňra zyýandyr,
Är ýigidiň içi doly armandyr,
Gara göz inçe bil ýary bolmasa.¹

Terjime: Maktymkuly, kördüň talaý zamandy
Aldy kzyk, arty közge kadangy.
Kaýgy žirkin kaksyr atar adamdy,
Kara közdi kyýmas žary bolmasa.

Biz terjimedäki goşgy setirlerini yzygiderli tertipde sözme-söz ýazyp, öz bolşy ýaly edip görkezýäris.

Magtymguly gördüň ençe zamany
Öňi gyzykly, soňy göze garaňky.
Gaýgy çirkin çagşadar adamy
Gara gözli dözmez ýary bolmasa.

---

¹ Maktymkuly. Taňdauly öleňder, – Almaty, 1947, 95 sah.

Görnüşi ýaly, bendiň manysyndan daşgary onuň kapiýalaşdyrylyşy tagaşyksyz çykypdyr.

Türkmen şahyrynyň “Joşa ýetdiň” goşgusynyň gazak diline ötürilişinde hem bärden gaýtmalar azlyk etmeýär. Dogry, on baş bentlik bu şygryň terjimesinde ýek-tük şowly setirlerem ýok däl. Ynha, şol setirler: “Hak berdigin iýip-içdiň”, “Nesibeňdi žep, iştiň”, “Gandan soň läşe ýetdiň” – “Kanak kelli žan bitti, “Kyrkyňa gadam urduň” – “Kyrk žaska kirdiň de”. Emma tutuş goşgy bentleri many jähtden asyl nusga bilen ykjam tutluşmaýar.

Magtymguly:

Bir gün ataň yşk etdi,
Sulbundan joşa ýetdiň.
Owal suwduň, gan bolduň,
Gandan soň läşe ýetdiň.

G. Ormanow:

Bir kezde ataň žar süýip.
Oýlap ýedi perzentti.
Žyly däne kan žyýyp.
Kannan kelip žan bitti.¹

Pyragy “Bir gün” diýip hyýaly bir günü anyklykda görkezen bolsa, terjime ony “bir gezek günleriň birinde” diýip alýar. Pyragynyň “owal suwduň” diýen pikiri “ýyly ösüntgi (ä)”: ýaly berilýär.

Ýene:

Göwş berdi, dahan berdi,
Dahana zyban berdi.
Akyl berdi, jan berdi,
Göz berdi, gaşa ýettiň.

---

¹ Magtymkuly. Taňduly öleňder. – Almaty, 1947. 95 sah.

Gazakçasy:

Auyz berdi, däm berdi,
Symbat berdi, tän berdi.
Akyl berdi, jan berdi
Köziñdi pur säuletti.¹ (1)

Terjimedäki “auyz” “dahan” akyl”, “žan” sözlari asyl nusgadaky sözler bilen kybapdaş diýäýmeseň, beýleki epitetler gazak şahyrynyň öz tapan epitetleridir. “Gowy” – “gulak”, “Zyban”, “gaş” sözlari terjimede düşürilipdir. Asyl nusgada gözünň, adamyň beýleki synalary ýaly Alla tarapyndan berlendigi (ýasalandygy) aýdylýar, terjimede bolsa eýýäm dörän, öňden bar bolan gözünň gürrüni edilip, oňa nur çäýylandygy tekrarlanýar.

Magtymgulynyň goşgusyndaky on ikinji bent:

Ýetmişde “Hak!” diýp galdyň,
Kuwwatyň ýok, ýykyldyň,
Gojaldyň, işden galdyň
Söýle ne pişä ýetdiň.

Munuň terjimesi:

Žetpis žetti kudaý dep,
Žygyldyň bir kulaý kep,
Žattyň üýde turmaý tek,
Tösegiñden terbetti.² (2)

Bularyň ilkinji setirleri şol manyny aňladýar. Emma galan bölekde asyl nusgadaky pikirler gysgaldylyar ýa-da gömelteýräk bir rewüşde şekillendirilýär. Mysal üçin, terjimäniň üçünji setiri tenträp (kulap) ýykyldyň, galan iki setir “öýde turman ýa-

---

¹ Magtymguly, – Almaty, 1947, 95 sah.

² Şol ýerde, 97 sah.

typ, düşegiňi ters etdiň (tozdurdyň) manysynda, hamana goşgynyň gahrymany agyr bir kesele sataşyp, düşekde ýatan ýaly edilip görkezilýär. Magtymguludan alnan bentde beýle pikirler ýok. Gaýtam gojalygyň işden galdyrýandygy nygtalyp, onuň ne pişä (ne hala) düşürýändigini gynaňçly bir ahwalat şekilinde belenilýär. Biziň bu dnýýänlerimiz terjimede ýüz beren, nygtalan ideýalaryň, waka çyzyklarynyň asyl nusgadan belli-külli uzaklaşandygyny aňlatmaýar. Olar many jähetden biri-birine golaý. Ol bellikler säwligiň netijesidir we sözleriň ýek-tük bap gelmezliginiň alamatydyr.

Galy aga goşgyny gazak diline doly geçiripdir. Olardaky beýleki bentlerinde hem, kitaba girizilen goşgularyň aglabasynyň terjimelerinde hem ýokardaky ýaly säwliklere duşulýar. Her niçik, G. Ormanowyň gazak okyjysyna Magtymgulyny ilkinji bolup tanyşdyran şahyrdygyny, käbir bärden gaýtmalaryna garamazdan gazak söz ussadynyň bu hyzmatynyň iki halkyň edebiýaty üçinem bähbitli bolandygyny aýtmak gerek.

1960-njy ýylda Türkmenistanda Magtymgulynyň 225 ýyllyk ýubileýiniň köne soýuz möçberinde dabaraly belenilmegi bilen bagly öňki doganlyk halklaryň köpüsünde şahyryň goşgulary 1959–1960-njy ýyllarda terjime edilip, kitap şekilinde ýaýradyldy. Ynha, şol neşirleriň kitap nusgalary: gyrgyz dilinde 220, azerbaýjan dilinde 70, gazak dilinde 160 sahypalyk, azerbaýjan, tatar, kabarda we balkar dillerinde aýry-aýrylykda çap bolan kitaplar göz önünde tutulýan şol döwrüň önümleridir.

Magtymgulynyň goşgulary Galy Ormanowyň hem-de Gafu Gaýyrbekowyň terjimesinde 1959-njy ýylda hem neşir edildi. Dogrusy, gazak terjime edebiýatynda Garaşsyzlyga çenli bolan döwürlerde Magtymgulynyň eserleri bilen bu halky tanyşdyrmaga zygiderli üns berlip gelnipdir. Muny şahyryň 1968-nji, 1983-nji ýyllardaky terjime neşirleri bilen tassyklamak mümkin. Magtym-

gulyňyň ýurdumyzda bellenen doglan seneleriniň hiç biri hem öňki doganlyk halklaryň-da hiç biriniň ünsünden düşmändir.

Şeýlelikde, şahyryň has saldamly gazakça neşiri Türkmenistanda doglup, şu ýerde önüp-ösen, orta bilim alan gazak şahyry Düýsenbek Kanatbaýew tarapyndan (1990-njy ýylda) amala aşyryldy. D. Kanatbaýew bu işe 70-nji ýyllaryň ahylaryndan girişip ugrapdyr. Ol “Saýlanan eserler” ady bilen Almatada iki gezek “Žazuşy” (1990) hem “Bilim” (2000) basmalarında çap edilýär. Soňra şahyryň şol terjimeleriniň reproduksiýa görnüşi TYA-nyň “Bilim” neşiratynda 2014-nji ýylda halka ýetirildi. Bu kitaplaryň gazagystanda çykan neşirlerine belli geografiýaçy alym Gurban Amanýazow ýörite sözbaşy ýazyypdyr. Ol şahyryň bizde gaýtadan çykarylan kitabyna redaktorlyk hem edipdir. Kitap Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Maktymkuli-adam žanynyň ruhany ýemşisi” atly makalasy bilen açylýar. Oňa girizilen goşgular D. Kanatbaýewiň terjimesinde 2000-nji ýylda çap bolan goşgularydyr.

Düýsenbek Kanatbaýew türkmen halkyna-da, onuň edebiýatyna-da belet. Ol diňe bir ökde şahyr däl, tejribeli terjimeçi şekilinde hem tanalýar. Bu hakda G. Amanýazow sözbaşyda “Ol (D. Kanatbaýew – A. M) akyn žyrlarynyň barşa kadyr-kasiýetin kazak okyrmandaryna elsiretpeý, köz kalpynda žetkize bilgen. Ol Maktymkulyny audarmastan buryn K. Kurbanpesow, B. Kerbabaýew, R. Seýidow, A. Mamedow, A. Aşyrow, K. Nurbadow t.b. akyndaryň žeke-žeke öleňderin audargan” diýip belleýär.¹ Munuň şeýledigine Magtymguludan edilen terjimeleriň ep-esli bentleri we setirleri şaýatlyk edýär. Mysal üçin, “Türkmen tagdyry” (“Türkmeniň”) goşgusyndaky “aşylgan

---

¹ Maktymkuly. Taňdamaly – Almaty, Bilim, 2000, 5 sah (“Gül gunçasý gara gözüm garasy” Gara dagdan iner sili türkmeniň”; “Ala bilmez ýolbars ogly türkmeniň”; “Nazarym ýetişgeç şol dört merdana”, “Ol merdiň ogludyr, mertdir pederi”, Çyn batyrda arman galmaz) we ş.m. umuman manydaş terjime setirleri az däl.

gül-närkes közdiň karasy// kara taudan kular seli turkmenniň”, “Ýolbarstaý žürekti uly türkmeniň”, “Märttiň uly, märt minez-di babasy” (6 sah); “Aýan” (“Turgul diýdiler”) goşgusyndaky “Törteýine tüsken kezde nazarym”, “Märt pen” (“Mert biläni”) goşgusyndaky “Şyn batyrda arman kalmas” we başgalar...

Şeýle-de bolsa, Magtynguludan D. Kanatbaýew tarapyndan edilen terjimeleriň, umuman alnanda, gaty bir şowly çykmandygy häli-şindi özüni duýdurýar. Diňe goşgulardaky käbir setirleriň öz manysyndadygyny ýa asyl nusgasyna golaýlaşýandygyny aýtmak gerek.

Magtymgulynyň “Bu gün” goşgusyňyň gazakça owazlanylyşyna seredip göreläň. Asyl nusga: 1 bent:

Dogdy asmanyň zöhresi
Çyn aşyga döwran bu gün.
Açyldy zemin lälesi
Uşbu dünýä reýhan bu gün.

Terjime:

Tudy aspannyň ak Şolpany
Çyn gaşykka дәuran bul күn.
Župar is, aş kolkany
Uşbu dünýä “Äu!” bul күn.¹

Başky iki setir erbet дәl. Ýöne soňky iki setir welin, asyl nusganyň “zemin lälesi açylyp, dünýäni reýhan eýledi” manysyny berip bilmeýär.

4-nji bent:

Gülşen içre girer bolsaň,
Gül dessesin tირer bolsaň,
Menden habar sorar bolsaň,
Toty guftar zyban bu gün.

---

¹ Maktymguly Pyragy. Taňdamaly äleňder. – Aşgabat, Ylym, 2014. 77 sah.

Terjimesi:

Abat bakka kirer bolsaň
Közdi kunge garer bolsaň,
Kyzgaldakty uzer bolsaň,
Toty güftar söýler bul kün.¹

“Gülleriň içine girmek”, terjimede “abat бага girmek” bilen çalşyrylýar. Soňky iki setir logiki jähetden öňdäki bentlerdäki pikirler bilen ylalaşmaýar we ters bir manyny aňladýar. Bu-da “Menden habar sorar bolsaň” setiriniň terjimesi bilen bagly. Terjimede bu setir “Kyzgaldakty uzer bolsaň” diýilýär. “Gyzgaldak” türkmen dilinde tikenekli bir gül manysynda gelýär. Birnäçe türk halklarda oňa gyz güli, söýgi güli hem diýilýär. Ol terjimeçiniň öz tapan goşmaça setiri.

Şygyryň soňky bendi hasam bulaşyk:

Dowamatdyr il merdine,
Awyn bermez şir gurduna,
Çyn aşygyň ol derdine
Pyragydan derman bu gün.

Terjimesi:

Tau bulagyn tasytdy erkin,
Dala žatyr aşyp körkin,
Maktymkuly aşyk därtin
Öleňimen ýemler bul kün².

Kemterlik Pyragy adynyň Magtymguly diýlip alnanlygynda däl. Bentde akyldar söz ezberiniň özboluşly ruhy-da, çeperçilik keşbi-de, aýtjak bolýan pikiriniň anyk manysynyň-da duýulmaýanlygydyr. Görnüp durşy ýaly, D. Kanatbaýew Magtym-

¹ Şol ýerde.

² Maktymkuly Pyragy. Taňdamaly meňzer. – Aşgabat. 2014ý. 78 sah.

gulyňyň goşgusyny öz döredijilik mümkinçiligine görä jemläpdir. Bendiň kyssada ýazylanda manysy şeýle: Dag çeşmesini erkin daşdyryp goýberdi. Meýdan owadanlygyny görkezip (açyk) ýatyr. Magtymguly aşygyň dertlerini öz goşgusy bilen emläär. Ýok. Magtymguly hakyky söýgi mertlikden, dowam edip gelýän däp-dessura görä, maksada okgunly bolmakdan, saýlap-seçeniňden göwnüni bölmezlikden ybarat diýýär we şeýle çydamlylygy, söýgä wepalylyk häsiýetlerini muhabbetiň rowaçlanmagynyň amaly ýol almasy, dermany hasaplaýar.

Täze bir kitap, goşgy ýa kyssa kitabymy, ýa dokumental wakalaryň, terjime eserleriniň ýygındysymy, tapawudy ýok, neşir edildiği, ara kân bir wagt salynman oňa syn ýazylagandyr welin, D. Kanatbaýewiň Magtymguludan eden bu terjime kitabyna ne Gazagystanyň, ne-de Türkmenistanyň metbugatynda ýatlanypdyr, oňa kitap söýüjiler, okyjylar, edebiýatçylar tarypyndan syn ýazylmandyr. Emma Garagalpagystanly, Berdak adyndaky nökus döwlet uniwerstitetiniň mugallymy Dilber Saparbaýewanyň bu kitapdaky “Şygyrlaryň terjimesi hakynda” ýazan makalasy bu meselä üns beräýmeli edebiýat wekilleri üçin haýran galarlyklydyr. Özem ol makalanyň gazak-türkmen edebiýatyna beletlik hem örän dogruçylyk bilen ýazylandygyny bellemek gerek. Göwrüm taýdan kân bir uly bolmadyk ol makalada D. Kanatbaýewiň terjimleri şol bir goşgynyň özbekçe, gazakça, garagalpakça terjimleri hem asyl nusgalary bilen deňeşdirilýär.

“Şahyryň türkmençe şygyrlary bilen özbek, gazak, garagalpak dillerindäki terjimleri deňeşdirip görenimizde, ýene özbekçe terjimäniň oňatlygyna göz ýetirdik. Pikirimizi delillendirmek üçin mysallara ýüzleneliň: Asyl nusga:

Dokuz aý ýatmyşam enem garnynda,
Göz açyp dünýäge düşen günlerim.

Dört aýakda gezdim enem elinde
Sekiz aýda hem gülüşen günlerim.

Özbekçe:

Tukkiz oý ýotmişam onam kornida,
Kuz oçib dunýoga tuşgan kunlarim.
Teta paýa buldim onam kulida
Ilk bir kulsam, onam kuçkan kunlarim.

Garagalpakça:

Togyz aý žatmyşam anam kobyzynda,
Köz ašyp dunýaga kelgen künlerim.
Ýeň beklep gaz turdym anom kulynan,
Segiz aýda kulip žürgen kunlerim

Gazakça:

Žattym ana kursagynda togyz aý,
Tolgak kysyp, žerge tüsken künderim.
Tugan beýda ak mamany tanymaý
Segiz aýda aýnalaga-kulgenim.

Görüp otursak bendiň gazakçasýnda-ha poeziýa proza bilen terjime edilipdir. Asyl nusgadaky ýok sözler goşulyp, many ýoýlupdyr. Magtymgulynyň şygrylaryndaky joşgunlylyk hem belent şahyranalyk terjimelerde başartmandyr. Asyl nusga:

Bäşimi ötürdim bahar-ýaz bilen,
Alty ýaşda kowalaşdym baz bilen,
Ýedi ýaşda işim bolmaz gyz bilen,
Sekizimde dişim düşen günlerim.

Özbekçe:

Beşimi utkazdim bahor ýoz bilan,
Olti ýoşda kuwalaşdim söz bilen,
Ýetti ýoşda işim bulmas kiz bilan,
Sakkizimde tişim tuşgan kunlarim.

Garagalpakça:

Besimde ötkerdim oýynpaz bilen,
Alty žasda kuualaseýym gaz bilen,
Žeti žasda isim bolmaý saz bilen,
Sekizimde tisim tüsken künlerim.

Gazakça:

Bes žasymda **ýerkelikti koýmadym**,
Alty žasda **at žalynda oýnadym**,
Žeti žasda **ony-muny oýladym**
Sekizimde ýerigisken künlerim.

(Kursiwler Dilber Saparbaýewanyňky – A. M.)

Makalanyň awtory bentde getirilen gazakça sözleriň “howadan alnan” sözlerdigini düşündirjigem bolman, olary kursiwde nygtap görkezmek bilen çäklenipdir. Olar terjimeçiniň Türkmenistanda doglup, ýaşlygyny şu toprakda geçiren-de bolsa, türkmen dilini gowy bilmeýändigini, Magtymgulynyň şygryýetiniň umumymilli häsiýetine, halkaralyk ähmiýetine düşünmändigini, şeýle bolsa-da sözlüklerden peýdalanmandygyny aňladýar.

Şunuň kimin goşak terjime kitabyna edebiyat işinden daşdaky bir türkmen alymynyň terjimeleri okap görmän sözbaşy ýazyp, ýa redaktor bolup gatnaşmagynyň türkmen okyjysynda nägilelik döredýändigini-de, ýeri gelende, bellemek isleýäris.

Ýokarda mysal alnan bendiň gazakçasynyň-a Magtymgulynyňkydygyna-da ynanmak kyn.

Gazakça terjime babatda başga bir mysala ýüzleneliň. Aslynusga:

Ýüz ýaşa ýetirmän alarlar janyň,
Uzadyp goýarlar, biçerler donuň,
Magtymguly, hemra bolsun imanyň
Jan jesetden aýra düşen günlerim

Gazakça:

Žüz žasymda kimder bar da kimder žok,
Nege kerek tekke tiri žürgen bop.
Maktymkuly, sol baýagy künder žok.
Baýany žok dünýeni tildedim –

Düýsenbek Kanatbaýewiň bu terjimesi halk döredijiliginiň eserlerine meňzäpdir”.¹

Dilber Saparbaýewa Magtymgulynyň gazak diline terjimeleriniň hiliniň biçak ýaramazdygyny tekrarlaýan-da bolsa, ol terjimäniň awtoryna dözümsizlik bilen garaýar. Onuň ýokardaky bendi “Halk döredijilik eserine meňzedýänligi-de” şonuň üçin. Aslynda halk döredijiligine meňzän bolanlygynda-da, bentde Magtymgulynyň goşgusynda ýazan ömrüň soňlanylyşy baradaky çeken çeper suraty aňlarlyk bir derejede saklanyp galardy. Goşgudaky setirleriň hiç biri-de asyl nusgadakylaryna golaýlaşmaýar.

Dilber Saparbaýewa şeýle usulda şahyryň goşgularynyň üç dildäki terjimelerini talabedijilik nazardan geçirýär. Soňra ol makalasyňy şeýle sözler bilen jemläpdir: “Şahyryň özbekçä, garagalpakça geçirilen şygrylarynyň hörpüniň ýokarydygyny bellemeli. Ýöne gazak dilinde Magtymgulynyň şygrylary şeýle derejä-de ýetirilmändir. Şygrylar häli-şindi terjime edilse-de, näme üçindir ýekeje tankyçy hem harsal terjimeler hakda sesini çykarmandyr”.²

Makalanyň awtorynyň bu diýýänini igenç diýip däl-de, Magtymguly ýaly ägirtler bilen baglanyşykly edebi täzeliklere edebi tankydyň bipolar bolmaly däldigine, herki zadyň öz wagtynda bahalanmalydygyna duýduryş diýip düşünmek gerek.

---

¹ Edebiýat we sungat, 19-njy dekabır, 1986 ý.

² Şol ýerde.

Magtymgulynyň goşgularynyň türki dilleriň başga birine geçirilişiniň ýene bir ýaramaz nusgasy balkar hem kabarda dillerine edilen terjimeleridir. Dogry, Magtymgulynyň tanymal-lygy bu regionlarda onçakly ýaýrawly däl. Şoňa görä şahyryň sygyrlaryny terjime etmäge hem bu ýerlerde asla ýaýraw berilmeýär. Mysal üçin, göz önünde tutulýan dillere Magtymguly diňe bir gezek onuň 125 ýyllyk ýubileýi bilen baglanyşykly terjime edilipdir.

1960-njy ýylda neşir edilen şol kitaba şahyryň 63 goşgusy hem-de “Gögerçin” (“Kegýurçýun”), “Alynyň taryhy” (“Takyr kelle”) poemalary girizilip, olary Kaýsyn Kulyýew bilen Kerim Otarrow öz dillerine öwrüpdiler. Biz bu hakda öňde hem az-owlak durup geçipdik. Bu terjimeleriň hiliniň ýabygorlydygyny-da belläpdik.

Kabarda-balkar topragy türki milletleriň toplum bolup ýaşayan ýerlerinden uzakda. Olaryň ýaşajylaryna rus hem-de kawkaz halklarynyň türki däl milletleriniň täsiri güýçli. Şeýle bolansoň K. Kulyýewiň-de, K. Otarrowyň-da türki milletleriň dilini ýeterlik bilmezlikleri tebigydyr. Gazak halky bolsa türkmenler bilen goňşulyk gatnaşyklaryny saklap, barşyp-gelşip ýaşayar. Şeýle-de bolsa, K. Kulyýewiň terjimeleri D. Kanatbaýewiň terjimeleri bilen “bäsleşip” biljek. Magtymguly:

At gazanar goç ýigidiň
Owwal bedew aty gerek.
Gelene garşy durmaga
Ýagşy muhabbeti gerek.

“Aty gerek”

Balkarça:

Igi atyng bar ese da
Mine bilirge kerekdi.

Ne týurlýu k'onak kelse da
Içi kýoçýurge kerekdi.¹

Gazakça:

Bolam degen žigitke
Aryndagan at kerek,
Tolam degen ýigitke
Barmaktaý-ak bak kerek.²

Balkarça bent türkmençe bendiň manysyny belli derejede aňladýar. Onda igi (gowy-bedew) atyň bar bolsa münersiň hem tanalarsyň diýilýär. Emma gazakça nusga türkmen nusgasynyň ýanynda-da ýakynlaşmaýar. Ýene: Magtymguly

Ilinden aýra düşen
Ah urar, ili gözlär.
Ýolundan aýra düşen,
Jäht edip, ýoly gözlär.

“Ili gözlär”

Balkarça:

Žerinden kystalgan adam
Tuugan žerin izleýdi.
Žolun tok etgen tumanda
Tabhançy deri izleýdi.³

Gazakça:

Otanynan aýrylgan
Ah-urur da ýel közder.
Kosagynan aýrylgan
Aşynar da žol közder⁴

---

¹ Mahtum-kuli. Nazmula. – Nalçik, 1960, 39 sah.

² Magtymguly Pyragy. Taňdamaly öleňder. – Aşgabat, Ylym, 2014, 111 sah.

³ Mahtum-kuli. Nazmula. – Nalçik, 1960, 27 sah.

⁴ Maktymkuly Pyragy Taňdamaly öleňder. – Aşgabat, Ylym, 105 sah.

Watan, toprak (žer) il sözüni öz manysynda doly suratda aňlatmaýar. Emma şygryň tebigatyna görä ony çalşyp ulanmakda mümkin. Ýöne şeýle çalşyrmagyň ýerine düşmeýän halatlary hem bolýar. (Otanyňan aýrylgan-diýip alynsa ilkinji setir “Ah urar da watanyňy gözlär” ýaly alynmaly dälmi näme? Bolkarça terjime, bu ýagdaý dogry berlipdir. Ýagny ýerinden aýra düşeniň ýene öz ýerini (ýurduny) gözleýändigini syzdyrylypdyr. Gazakçada “Aşynyp” diýen söz gahar, jany ýangynlyk manyda gelýär. Asyl nusgadaky “jäht edip” sözi yhlasy, ýadawsyz ymtylyş manysyndadyr. Diýmek, ýolundan azaşan ony tapjak bolup jan eder, yhlaslanar, dowamly ymtylar. Ynha, şeýle nukdaýnazardan K. Kulyýewiň terjimesi asyl nusga has-da golaý. Onda ýolundan azaşan, ony ýitiren adam “tabhançy”-tä (tapýançy) ynjalyp bilmez diýlip nygtalyp görkezilýär. Şeýle diýmek bilen, biz özge dile terjime edilýän şygyr eserleri çeper çykmasa-da, onuň manysynyň dogry, düzüw, duýarlyk derejede saklanmalydygyna ünsi çekmek isleýäris. Bu Magtymguly babatda has hem şeýledir.

Magtymgulyňnyň tatarlarda neşir edilen terjime kitaplarýnyň ikisi ýörite bellenerlidir. “Mähtumkolyý. Şigýrlär” ady bilen çap edilen kitaba giren goşgularyň bir toplumy terjime kitabyňy neşire taýýarlan, oňa giriş sözüni ýazan Ahmet Ishaka degişlidir. Ýygynyda ýerleşdirilen şygyrlar girişde Magtymgulyňnyň döredijiliginiň esasy iki ugruny häsiýetlendirýän atlar bilen (“Dini mistik” we “Dünýä hakda oýlanmalar”) belgilenip, şol ugurlara laýyk gelýän goşgular saýlanyp, terjime edilipdir.

Kitap şahyryň “Göze myhmandyr” goşgusyňnyň terjimesi bilen açylýar.

Türkmençesi:

Gara daşdan gara gyly saýlan göz,
Çöňneler görejiň, göze myhmandyr.

Gelen aş diýp gelmez, turşutmagyl ýüz,
Nana mätäç däldir, söze myhmandyr.

Tatarçasy:

Kara taşta kara kylny kürgän küz!
Karaşyň tonar, ul-kuzgä kunaktyr.
Kilgän keşe, aş dip kilmäs, çytma ýöz,
Ul ikmäkkä tügel, süzge kunaktyr.¹

Hemme zat-bogun sazlaşygy, sözleriň owazlanyşy, kapyýalar, iň zerury Magtymgulynyň pikir ýöredişine mahsus özboşlylyk, ideýa anyklygy-barysy ýerbe-ýer. Ýene:

Ýigidiň bolmasa ýaragy, aty,
Şuny belli biliň, ýokdur gaýraty.
Gojaldykça gider süňňüň kuwwaty,
Ýigitligiň zory dyza myhmandyr.

Terjimesi:

Bulmasa ýau ýaragy, menär aty,
Ýegetneň, belegez, bulmas gaýrate,
Kartaýgaç, adamnyň kalmas kuäte,
Ýegetlek žigäre tezge kunaktyr.²

Mysal getirilen bendi Magtymgulynyň goşgusynyň asyl nusgasy bilen deňeşdirip göreniňde edil ýokardaky ýaly mynasybeti görmek bolýar. Şol sebäpli hem bu bendi türkmen şahyrynyň asyl nusgasy bilen deňeşdirip görmegeň artykmaç bolup görünýär. Bu goşgy Ahmet Ishäkyň eden terjimeleriniň başynda goýlan goşgy. Salgylanylan 1-nji we 4-nji bentler.

Ahmet Ishäkyň Magtymguly Pyragydan eden terjimeleriniň ýene biri, onuň “Bargan ýulyň aňlamas” (“Ýolun aňlamaz”

¹ Mahtymkolyý. Tatarstan kitap neşirýaty. – Kazan, 1960. 9 sah.

² Mähtümkölyý. – Tatarstan kitap neşirýaty. – Kazan, 1960, 64 sah.

goşgusydyr. Goşguda dürli ýagdaýda ynsanda döreyän gylyk-häsiýetleriň gürrüňi edilýär.

Asyl nusga:

Gutarmaz öňünden ajal eseri,
Aňlamaz paý-desti, duş gelse seri,
Ýanar-köýer adam ogly digeri,
Ne şeytan, he eren pälin aňlamaz¹

Terjime:

Ülem kilsä, berkem kaçyp kotylmas,
Dimäs ülem:kaýsy aýak, kaýsy baş?
Gaşyýk ýahşy-ýaman eçine aermas,
Ýangan çakda ni kylganyn aňlamas.²

Terjime de soňky iki setir asyl nusgadakydan başgarak aňladylypdyr. Ýöne, barybir ol umumy bendiň mazmun mantygyndan kän bir uzakda däl. Mysal üçin, terjime de şeytan we eren sözlerine duşulmaýar. Emma ýangynly adamyň şeytany, ereni saýgarmajakdygy, ýagny ne edip, ne goýýanyny bilmejekdigi şol bir manydaky pikirlerdir.

Asyl nusga:

Ykbal ýatsa, iki dide gapylar,
Haýyr diýip, ugran ýoly ýapylar,
Mert göwnünde birje kemlik tapylar
Salar gyljyn, sagu-solun aňlamaz.³

Terjime:

Bäket kitsä, ike küzeň döm bulyr,
Aldyňdagy barlyk ýullar ýabylar,

---

¹ Magtymguly. Eserler ýygındysy. – Aşgabat, Ylym, 2013, 51 sah.

² Mähitumkolyý. Şigirlär. Kazan, 1960, 31 sah.

³ Magtymguly. Eserler ýygındysy. – Aşgabat, Ylym, 2013, 52 sah.

Batyrda tik ber kemçelek tabylar:
Kylyç alsa, uňyn-sulyn aňlamas¹

Kitaba Magtymgulynyň 105 goşgusy ýerleşdirilip, olar baş şahyr tarapyndan tatar diline geçirilipdir. Şol goşgularyň uly bölegi (39 goşgy) A. Ishakyň galamyndan çykypdyr. Biz olaryň eden terjime goşgularyndan hem şol tertibe görä mysal almakçydyrys.

“Buldym inde” (“Birýana boldum imdi”). Nury Arslanowyň terjimesi:

Gyşyk uçagyna töstem, kübäläk buldym inde,
Därtlär utinda köl buldym, köýgäläk buldym inde,
Utta kyzdy böten tänem, çyn kábab buldym inde,
Min härabägä äýlänem, min häläk buldym inde,
Ýeraklaştym da ýatlardan, waýemсыz kaldym inde!

Magtymgulynyň şahyrana ruhy terjimede dogry aýdyňlaşypdyr.
Mähtumkolyý, ýaşyldrem niçek tügelmäsen haman?
Fiker batkagyna battym, min çyga almaýa annan.
Tän härabägä eýlängän, künel saraýe aygan,
Tänsiz, şansyz, telsez, aňsyz, min tämam buşap kalgan,
Awyrlyk başyma töşkäç, min batyrlandym inde.²

Magtymguludan mysal alnan bu bentleri degşirip görseň, türkmen we tatar dillerindäki köp sözleriň, aýdylyş äheňi başgaçarak diýäýmeseň, many jähtden biri-biri bilen laýyklaşýar: yşk-gyşyk, düşdüm-töstem, perwana-kübäläk, boldum-buldym, indi-inde, ot-uçak (ożak)-ut, kul-köl, jismim-böten tä-

¹ Mähtumkolyý. Şigýrlär. – Kazan, 1960, 31 sah.

² Şol ýerde, 65 sah.

nem, weýrana-härabägä, aýryldym-ýeraklaştym, agýarlar-ýatlar, girýan-ýaşlär (gözýaş), pikir-fikir, palçyk-batka, çyka bilmen-çyga-olmaým, jan-jeset-dil-akyl-tän, žan, tel, añ, merdana boldum-batyrlandym...we ş.m. Şu hili manydaş sözleriň ulanylmagynyň özi terjimeçiniň öz işine jogapkärçilikli çemeleşendiginiň alamaty. Munuň şeýledigi bentleriň manysynyň göwnemakul ýüze çykarylandygyndan-da görünýär. Deňeşdirip görüň:

Yşk ataşyna düşdüm, perwana boldum indi,
Şowkuň közüne köydüm, birýana boldum indi.
Jismim kebaba döndi, girýana boldum indi,
Genç isteyenler gelsin, weýrana boldum indi,
Aýryldym agýarlardan, bigäne boldum indi.

Magtymguly her zaman neýleýin olmaý girýan,
Pikir palçygna batdym, çyka bilmen men birýan,
Göwre harap, ten turap, könlümiň şähri weýran
Jan, jeset, dil, akyl dan aýrylyp galdym urýan,
Iş geldi, başa düşdi, merdana boldum imdi.

Her niçik, terjimede türkmen okyjysyna düşnüksiz sözlere-de gabat gelinýär. Mysal üçin: “waýemsysz” (Hossarsyz), “saraýe augan” (Köňül saraýynyň weýranalygy) ýaly ýek-tük sözler. Emma bular terjimäniň hiline kân bir zeper ýetirip bilmeýär.

Tatar şahyry Zaki Nuriniň kitapda ýerleşdirilen ilkinji terjime goşgusy Magtymgulynyň “Dert nedir” atly eseri. Onuň asyl nusgasyndaky 1-nji we 4-nji bentlerini soňra terjimesi bilen deňeşdirmek üçin mysal alyp görkezýäris:

Akyl, göz hem ykbal, iman dördüsi,
Yda bolsa, derman nedir, dert nedir.

Är ýigidiň bolmaz ýüzde perdesi,
Ykbal ýatsa, namart nedir, mert nedir.

Rüstem Zal at aldy, atlanyp atyn,
Ne zyýat iş etdi, diýiň, gaýratyn,
Peleň gazaplanyp ursa haýbatyn
Dura bilmez bars nedir, gurt nedir.¹

Z. Nuri goşgyny “Närsel ul çir” diýip atlandyrypdyr. Sözbaşynyň “bu närsel nämedir” diýen ýalyrak manysy bar.

Küz, akyl, bähel, rähetlik-dürt urtak,
Aersalar-däwasy ýuk ul çirneň.
Bähel ýukta kem batyrda kem kurkak?
Bitän pärdä hiç kaplamas çyn irneň.²

Bentde Magtymgula dahylly bentdäki göz (küz), akyl, jyda galsa (aýyrsalar), perde (pärdä) ýaly sözlere dogry düşünilipdir. Emma oňa goşulan terjime goşmaçalary ony manysyndan sowa düşürýär. Mysal üçin, terjimede ykbal sözi bagt, iman sözi rähetlik diýip alynýar. Dogry, ykbalyň bagty, bagtyň ykbaly aňladýan ýagdaýlary türki halklaryň gepleşik dilinde az sataşmaýar. Emma terjimedäki “Rähätlik” sözi-imanyň manysyny bermeýär. “Mert-batyr”, “Namart-gorkak” diýlip alynýar. Batyr hem gorkak-anyak şol bir ýeke-täk manyny berýär. Türkmen dilinde welin, ol sözler köp manylydyr. Mert diňe batyr däldir, namart diňe bir gorkak däldir.

Röstäm Zalnyň žitez ýöri çaptary,
Ul batyrlyk eşli-armyý, irenmi,

¹ Magtymguly. Eserler ýygyndysy. – Aşgabat, Ýlym 2 tom, 2013, 486–487 sah.

² Maktumkolyý. Kazan, 1960, 97 sah.

Bula ýarsu aryslanday çaklary-
Röstäm Zalga turyň ni dä, büreňni!¹

Bu ýerde hem ýene şonuň ýaly: türkmen dilindäki sözleriň ýek-ýarymyna düşünilipdir. Bende arman-ýadaman (irinmän), turuň sözleri täze goşulypdyr. “Tur” sözi “Gyrgy” diýlip düşündirilipdir. Terjime de Magtymgulynyň pikirlerine mazmundaşlyk ýok däl. Emma ol mazmun-many çala sudur bolup görünýär.

Z. Nuri Magtymgulynyň 13 goşgusyny terjime edipdir. Şolardan “Niçek belsin” (“Näbilsin”), “Çyn ýegetläär” (“Goç ýigitler”), “Nik ýoklynsyň?” (“Näge ýatyp sen”) ýaly goşgularda murabag şekili saklanypdyr. Emma beýleki goşgularda Magtymgulynyň asyl nusgadaky ýaly birmeňzeş refrenler gaýtalanyp getirilmeyär. Olara örän erkin çemeleşilýär. Dogrusy, bu ýagdaý diňe Z. Nuryň däl, eýsem tatar terjimeçileriniň ählisine diýen ýaly muwapyk. Enwer Dawudowyň hem-de Faik Tahtamyşowyň Magtymguludan eden terjime goşgularynda welin goşuk kadalaryny-şekillerini öz bolşunda saklamaga belli derejede üns berlipdir. Biz muny olaryň “Äleme belgidir” (“Dönýaga bilgele”), “Don tapylmasa” (“Tabylmasa”) “Azadym kany” (“Azadym kaýa”), “Bagrym dilenim” (“Bägyremne telgänem”), “Kararsyz ärden” (“Wägdäsez irdän”), “Näme sen!” (“Närsen”) “Bu derdi” (“Bu kaýgyny”), “Depe nedir, düz nedir” (Tabyň ni dä tözen ni!)” ýaly bir topar goşgularda redifleriň asyl nusgadaky ýaly setirlerini görýäris. Emma şol redifleriň oň ýanynda gelyän owazlaşma kanyýalary welin dürli hili bolup gelyär. Olarda akgyňlyk kemterlik edýär. Mysal üçin: Magtymgulyň “Ýar gerekdir” (“Kiräk”) goşgusyny onuň terjimesi bilen deňeşdirip göreliň.

---

¹ Mahtymkolyý – Kazan, 1960, 97 sah.

Menem diýen goç ýigide,
Bir mynasyp ýar gerekdir.
Arap at, ýowly ýigide
Almaz zülpükar gerekdir.

Bäş gün köňül hoş etmäge
Supra ýaýyp nan dökmäge,
Abraý alyp, at etmäge,
Gollarynda bar gerekdir.

Artdyr pelek ahy-zaryň,
Alar elden ygtyýaryň,
Magtymguly, söwer ýaryň
Syýa zülpitar gerkdir.¹

Terjimesi:

“Min” digän batyr ýegetkä
Ber laýekly ýar kiräk.
Ýaudagy žaýdak ýegetkä
Almaz kylyçlar kiräk.

Biş kön käýeflär sörengä,
Tabyn žäýep nan birergä,
Däräžälärgä minärgä,
Kulda baýlyklar kiräk.

Ýazmyş birä ahny-zarny,
Ala kuldand ihtyýarny,
Mähtümkolyý sagana ýarny
Kara tolymnar kiräk.²

---

¹ Magtymguly. Eserler ýygındysy. 1 tom. – Asag Ylym, 2013, 295–296 sah.

² Mähtümkolyý. Şigrylär. – Kazan, Kitap, 1960, 130.

Görnüşi ýaly, redifdäki “dyr-dir” ýok diýäýmeseň (onuň terjime üçin zerurlygy-da ýok – A. M) esasan, asyl nusganyň manysy-da, şekili-de saklanýar. Kapyýalar hem edil Magtymguludaky ýalyrak: “ýar” kyliç “lar”, baýlyk-“lar” namus “lar”, tolym “nar” we ş.m.

Dogry, türkmen dilinde okalyşy nukdaýnazardan “Ýar” sözünde çekimli ses uzyn aýdylýar (Ýa-ar” şeklinde.) Terjime-de muňa ýanalyp alynýan sözüň soňy “lar” bilen gutarýar. Bu goşulma türkmen dilinde gysga seslidir. Emma tatar, gazak dillerinde olar okalanda iki çekimlisi bar ýaly edilip “La-ar” görnüşinde okalýar. Şol sebäpli-de goşgynyň tatar dilindäki nusgasyň labyzlylygyna hiç hili zeper ýetmeýär.

Terjimelerde goşgularyň asyl nusgasyndaky bentleriniň käbiriniň galdyrylýan halatlary-da bar. Mysal üçin, Magtymgulynyň dokuz bentlik “Mübtella kyldy” “Kaýgyly itte” goşgusyndan iki bent, “Birýana boldum indi” (“Boldum inde”), “Yrak eýle özüňi” (“Ýerak tot sin üzeňne”), “Näbilsin” (“Niçek belsen”) goşgularynyň hersinden bir bent galdyrylypdyr. Ol bentlerdäki sözleriň aglabasynyň tatar şahyrlaryna düşnüksüz bolan bolmagy ýa-da asyl nusgadaky ol ýa beýleki bir sözüň tatar dilinde şol manyda çalşyrylyk sözüň tapylmadyk bolmagy-da mümkindir. Her niçik, Magtymgulynyň goşgularyna tatar edebiyatçylarynyň örän dykgatly çemeleşendiklerini aýtmak gerek.

Bu terjime kitaby dogrusynda Tatarystanyň halk şahyry, G. Tukaý adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi R. Mingullin altmyşynjy ýylda çap bolan şol kitaba giren goşgulary “professional ussatlyk bilen terjime edilen” diýip bahalaýar! R. Mingullin Kazanda Magtymgulynyň 290 ýyllyk ýubileýine bagyşlanyp, 2014-nji ýylda neşir edilip, ýaýradylan goşgular kitabyna çapa taýýarlan, oňa sözbaşy ýazan we ony redaktirlän tanymal şahyrydyr.

Öz wagtynda Türkmenistanda ýaşan, Türkmen ýazyjy-şahyrlary bilen ysnyşykly gatnaşykda bolan, öz şygyrlary bilen türkmen metbugatynda hem wagtal-wagtal görnen Fahreddin Alyýew Azerbaýjanda türkmen halkynyň nusgawy we häzirki zaman edebiýat nusgalaryny iň bir yhlasly wagyz edýän awtorlaryň biri boldy.

Mysal üçin, onuň taýýarlamagynda we terjime etmeginde “Türkmen inçäläri” (1984), “Türkmen nägmäläri” (1989) ýaly ýygyndylaryna Magtymgulyň goşgularyndan nemunalar girizilipdir. Soňky kitapda biz Magtymgulyň üç goşgusynyň (“Türkmeniň”. “Baglar, heý”, “jahan bihabar” kimin terjimeleri bilen tanyşýarys:

Magtymguly:

Jeýhun bilen Bahry Hazar arasy,
Çöl üstünden öser ýeli Türkmeniň.
Gül gunçasý, gara gözüm garasy,
Gara dagdan iner sili Türkmeniň.¹

F. Alyýew:

Jeýhun ilä Bähri-Häzär orasi
Küçlänär çöllärde ýeli Türkmeniň,
Kül gonçasý, gara gözün garasy
Gära dagdan ahar seli Türkmeniň.²

Ýa-da: “Baglar heý!”

Magtymguly:

Gayda gayda oglanlygyň raýyndan,
Ýetip geldim kämelligiň paýyndan,
Batdy başym, çyka bilmen laýyndan,
Ýada düşer öňki gezen çaglar, heý.³

---

¹ Magtymguly – Aşgabat, 2014, 15 sah.

² Türkmen nägmäläri – Baku, 1989, 37 sah.

³ Magtymguly – Aşgabat, 2014, 359 sah.

F.Alyýew:

El çäkmädim ulduzumdan, aýymdan,
Juwanlygyň haraýyndan haýyndan,
Datsan belä kämilliýin paýyndan,
Ýatga düşär o äwwälki çaglar, heý!¹

Iki goşgynyň terjime edilşiniň hörpüniň başga-başgalygy özüni duýdurýar. Birinji bent Magtymgulynyň pikirlerini el-hal aňlanarly gaýtalaýan ýaly. Emma ikinji goşgudan mysal alnan asyl nusganyň terjimesi..... “mundan urdum gyljy, arapda şaňlar uýj” diýdirýär. Bendiň diňe dördünji setiri diýäýmeseň, galan başga setirlerde aňladylýan many Magtymgulynyň öňe süren pikirlerine düýpden meňzemeýär. Terjimäniň ikinji “Çöl üstünden öser ýeli Türkmeniň” setiri “Güýçlener çöllerde ýeli türkmeniň” diýlip alynýar. Aslynda Magtymguly pikirleriniň hiç birini-de gönertläp aýtmaýar. Ol söze, goşgy setirine köpmanylylyk bermäge çalyşýar. Ol Türkmen çölünde ýeliň güýçli ösýändigini däl-de, şol setir arkaly türkmen sährasynyň giňişlik meýdanyny göz önünde tutýar. Türkmen topragynyň köp bölegi (takmynan 70–80 göterimi) çöllerden ybarat. “Ýel” sözüne-de, biziň pikirimizçe göni manysynda düşünmek birtaraplydyr. Il içinde “pylanynyň ýüzüne ahyry ýel çaldy” diýlen aýtgy bar. Bu sus bir adama keýpihanlygyň miýesser edendiginiň alamaty. Diýmek, ýel dünle ýatan gumy sypalap, ony apalap ösýär. Birinji mysalyň dördünji setiri “Gara dagdan akar sili türkmeniň” diýlip terjime edilipdir. Hiçneneň däl, many saklanypdyr. Her niçik, Pyragy “akary” “iner” diýip alypdyr. “Akmak” – birsydyrgyndyr-inmek-güýçlüdir, batlydyr, şowhunlydyr. Galyberse-de “iner” sözi sil düşünjesini has gowy aňladýar. Bu söz türkmeniň öz ýurdyna, doglan topragyna bolan buýsanjyny, hyjuwyny artdyrýar. Emma ikinji mysaldaky başky üç setir Magtymgulynyňky däl. Munuň sebäbi F. Alyýewiň

¹ Türkmen nägmäläri – Baki, 1989, 38 sah.

bendiň manysyna gowy düşüniş bilmänligidir. Asyl nusgasynyň ikinji “Ýetip geldim kämilliğiň raýyndan” diýen setir terjimäniň üçünji setiri hökmünde getirilidir we “Şeýdip datdym kämilliğiň paýynda” diýen manyda azerbaýjan diline geçirilipdir.

Asyl ideýadan şunuň ýaly uzaklaşýlan ýagdaýa Magtymgulynyň beýleki azerbaýjanly terjimeçileriniň işlerinde känbir sataşylmaýar. Azerbaýjan edebiýatçylary, “Türkmeniň altyn asyry” bäsleşiginiň ýeňijisi, filologiýa ylymlarynyň doktory Ramiz Esgeriň hem-de Ismihan Osmanlynyň göwnejaý edilen terjime eserleri şeýle durumdan ýatlanarlydyr.

Azerbaýjanly žurnalist Älişir Azäri (Alyşir Azeri) “Nyzamy nurly syýahat” atly kitabynyň 1-nji tomunda Nyzamynyň 850 ýyllyk ýubileýi mynasybetli özüniň Türkmenistana eden (9.10.89–2.12.89.) syýahaty dogrusynda Nyzamynyň hem Magtymgulynyň at-abraýynyň ýaýrawy dogrusynda gyzykly faktlary getirýär. Mysal üçin, onuň güwä geçmegine görä, 1979-njy ýylyň hasaby boýunça Türkmenleriň 92 müňi Özbegistanda, 23 müňi PSFSP-de, 14 müňi Täjigistanda, 550 müňi Eýranda, 470 müňi Owganystanda, 18 müňi Yrakda, 100 müňi Türkiýede, 35 müňi Siriýada, 3 müňi Iordaniýada ýaşaýar diýlip görkezilýär.¹ Diňe şu faktyň özi Magtymgulynyň eserleriniň daşary ýurtly okyjylar üçin-de, ol ýerlerde ýaşaýan Türkmenler üçin-de elýeterli bolmagy jähetden ony wagyz etmegiň has-da zerurdygyny aňladýar.

Magtymgulynyň döredijiliginde ulanan ozaldan däbi häsiýetli şygry görnüşlerinden başga-da, onuň hut özüne degişli täze şekilleriň-de az dældigini bilmeýän ýok. Nysal üçin ol gazal, murapbag (goşuk), elegiýa, kasyda, başleme, altylama, ýedileme, mesnewi, aýdyşyk, käbir erkin şekillerde hem-de dokuzlama, onlama, onbirleme, onikileme, kimin täze şekillerde şygrylar ýazyp, türkmen milli poeziýasyny bu mesele ba-

¹ Nyzamy nurly syýahat – Baku, 1990, 85 sah.

batda hem baýlaşdyrypdyr. Onuň goşgularyny terjime edýänler şahyryň şonuň ýaly eserlerini-de öz dillerine geçiripdirler. Bu bolsa terjimede Magtymgulynyň öz pikirlerini, ideýa-ünewlerini şygryň dürli galyplarynda berip bilendigine türki dilli okyjylaryň göz ýetirmegine mümkinçilik berýär. Muňa “Äleme belgildir”, “Türkmen binasy”, “Jan çykar” we beýleki bir topar gazallaryň türk, azerbaýjan, gazak, özbek dillerine dürli terjimeçiler tarapyndan geçirilendigini mysal getirmek bolar.

Ýeri gelende, önde mysal alanda bolsak A. Gözeliň we onuň ýoldaşlary bilen taýýarlan Magtymgulynyň türkçe neşirinde şygyr ölçegleri barada getirilen sanawlara ýüzlenmegi zerur tapýarys. Onda Dörtlemeleriň-murapbaglaryň şekilinde 7 bogunlysy – 36, 8 bogunlysy – 155, 11 bogunlysy – 300, 14 bogunlysy – 1, 15 bogunlysy – 7. Bäşlemeler (muhammesler) – 47, Altymalar (müseddesler) – 7, Ýedilemeler (musabbalar) – 4, Sekizlemeler (müsemmenler) – 1, dokuzlamalar (mütesaglar) – 2, onlamalar (muuşşef) – 1, onbirleme – 1; gazallar – 52, kasyda – 1, degişmeler (aýdyşyklar) – 8, hekaýatlar – 5 – diýlip görkezilýär. Şahyryň şygryrlarynyň terjimelerinde bulardan nusgalar berilýär.

Magtymguly, sözlemeý goýmaz durmaga derdiň,
Ýalançyda ýaýlaýyp altmyş ýaña el gerdiň,
Panyny baky bildiň, ýeldiň-ösdüň, ýüwürdiň,
Dostuňa azar berdiň duşmana ýüz öwürdiň,
Bildiňki biwepadyr, bahasy yok bu ýurduň,
Otuz dört ýaşa geldiň, bu jahanda ne gördüň,
Gurhana gulak goýup, permana nazar eýle.¹

Türkçesi:

Mahtumkulu söýlemeden koýmaz derdin,
Ýalançyda dolaşir altmış ýere el serdin

---

¹ Magtymguly eserler ýygyndysy. 2 tom. – Aşgabat: Ylym, 2013, 310 sah.

Faniýi baki bildiň estin ýagdin gürledin,
Dostana eza ettin, duşmanina ýüz berdin,
Aziz janin fida kil, saýasında bir merdin,
Otuz dört ýaşa wardin, bu jahanda ne gördin,
Kurana kulak werip, fermana Nazir eýle.¹

Başga bir mysal:

Magtymguly, misginnäm, köňlüm oýi nämägmur,
Söze ýakyn bende men, haýrym kemu, şerim zor,
Özüm halk deý nä ykbal, täleým keç, bagtym şor,
Näşayeste agmalym, göýä gadam urar kör,
Meger eýäm istese, bolgaý nuran ola nur,
Ýeter tarfatyl-aýnda mehjur bolup düşen dur,
Betgylyk birle boldum jahan içinde meşhur,
Degirmen deý baňgir men, semender deý ataşhur,
Ýandym, bişdim, ýar-dostlar, örtendim, eda boldum.²

Azerbaýjançasy:

Mähtimgulu, miskinäm, könlüm ewi namämur,
Söze ýakin bändäýäm, heýrim azdir, şärim zor,
Özüm halk täk nagabil, taleým käm, bähitim şor,
Naşayäste amalim san ki gädäm burar kor,
Guman ki, tanrim istäse olar nuru ola nur,
Ýeter türfätül äýndä mähsur olub düşän dur.
Bädräf tarimla oldum bu jahan içindä mäşhur,
Özikärman täk säsliýäm, sämender tek atäşhur
Eý, dostlar ýandym-bişdim, üzüldim, eda boldum.³

Mysal alnan ýedileme we dokuzlama şeklinde yazılan goşgularyndan edilen bu terjime bentlerinde, elbetde, säwlikler az däl. Mysal üçün, ýedilemedäki “Bildin ki biwepadyr, bahasy

¹ Mahtumkulu diwani – Ankara, 2014, 655 sah.

² Magtymguly. Eserler ýgyndysy. – A.: Ylym, 2013, 312 sah.

³ Mähtimkulu Feräki. Diwan, Elm we tähsil. 2015, 114–115 sah.

ýok bu ýurduň” setir terjimede başga hili manyda gelipdir, ýagny “Aziz janym fida kil, saýasinde bir merdin” diýlip, asyl nusgasynda ýok setir getirilipdir. Galyberse-de, terjimeçileriň aglabasy türkmen dilinde bar, öz dillerinde ýok sözleri asyl nusgasyndaky ýaly ulanýarlar, ýa-da ol sözleriň aýdylyş äheňini, ýazylyş şekilini öz dillerindäkä kybaplaşdyrýarlar. Her nähili bolanda hem bu kysmy sözleriň terjimede şol durmuşa ulanylmagy ol halklaryň okyjylarynyň Magtymgulynyň şygyrda aýtjak bolýan pikirlerine dogry we doly düşünmeklerinde kynçylyk döredýär. Ýokardaky bentleriň terjimesinde getirilýän “Nämämur”, “nagabil”, “burar”, “özikrman”, “burar”, “mähsur” sözleriniň hiç birini-de biz “Türkçe-rusça sözlükden” (Москва, издательство “Русский язык” 1977) tapyp bilmedik. “Mähsür” ýok, emma şol sözlükde “Mahsur”, “Magrur” sözleri sataşýar. Olar çetleşdirilen, ýazgarylan, ulumsy, hondan bärsi ýaly manylarda gelýär. Asyl nusgasynda bolsa şeýle söz ýok. Magtymguluda “nämagmur” – abat däl, weýran, harap, “näkabyl” – laýyk däl, nämynasyp; “Tarfatyl” (Tarpatyl-aýn) – göz açyp ýumasy salym, bir göz gezdirmek, göz alartmak, “Mähjur” – aýra düşen, terk edilen kibi manylara eýe.

Magtymguluda her setiri 15 bogundan durýan bir goşgy bar. Bu ýerde gürrüň onuň bogun sanynda däl. Bogunlary uzyn hem bentdäki setir sany köp şygyrlary başga bir nätanyň dile geçiräýmek bu ugurdan ummasyz uly tejribani talap edýär. O hili goşgularda, göwnüňe bolmasa, ol ýa beýleki bir türki dilde gabat gelmeýän, düşünmesi agyr sözlerem az bolmaýar. Pyragynyň “Tapylmaz” atly şol goşgusynda lamekan”, “müjgän”, “enjümen”, “daryl-aman”, “suzan” “Jawydan”, “Neýsan”, “güftar” kimin sözleriň aglabasyny, özüm-ä türki dilleriň hemmesinde tapyp bolar öýdemok. Emma gep bu hakda hem däl. Gürrüň “Tapylmaz” goşgusyň şekil täzeliginde. Ony nähilidir bu bent ölçeglerine sygdyryp bolanok. 43 setirden durýan bu goşgyny ýa-ha tutuşly-

gyna bir bent ýa-da her setiri bir bent diýip hasaplamak mümkin. Setirleriň hemmesi “Tapylmaz” rediwi bilen soňlanýar. Onuň öň ýanynda gelyän kapyýalar bolsa ähli setirlerde owazdaş. Şeýle şekilde uzyn ýazylan goşgularda äheňdeş kapyýalary tapmagyňda öz bir müşkülligi bar. Şol kapyýalar aşakdakylardan ybarat: 1. Jahanda; 2. Reýhanda; 3. Gurhanda; 4. Dahanda; 5. Süleýmanda; 6. Hindistanda; 7. Owganda; 8. Türküstanda; 9. Zeminde, 10. Karunda; 11. Kemanda; 12. Nahanda; 13. Soltanda; 14. Dehistanda; 15. Desterhanda; 16. Suhanda; 17. Genji-kände; 18. Zebunda; 19. Bossanda; 20. Lamekanda; 21. Zerefşanda, 22. Müjgände; 23. Perwanda; 24. Hijranda; 25. Ýazy-guýunda; 26. Huramanda; 27. Enjumende; 28. Daryl-amanda; 29. Natuwanda; 30. Dowzah-suzanda; 31. Jawydanda; 32. Zybanda; 33. Ahyrzamanda; 34. Ynsanda; 35. Çiçek-sowsanda; 36. Dermanda; 37. Neýsanda; 38. Hijran-hazanda; 39. Lukmanda; 40. Yspyhanda; 41. Pynhanda; 42. Elwanda; 43. Haýwan-ynsanda, tapylmaz.

Magtymgulynyň soňky neşirlerinde gabat gelyän şu hili şekil täzeligi, dogrusy, türkmeniň nusgawy sygyrýetinde, biziň pikirimizçe, türki halklaryň köpüsünde hem duş gelmeýär. Şygryň çylşyrymlylygyna garamazdan “Tapylmazy-da“ başga dile terjime etmäge synanyşylypdyr. Biz muňa tanymal türk edebiyatçysynyň taýýarlan hem-de işçi topar bolup eden terjime kitabyn-da gabat gelyäris we ondan bir bölek mysal getirýäris:

Magtymguly:

Ýar seniň dek gül peri jümle-jahanda tapylmaz,
Zülpiň ysy dek anbar bagy-reýhanda tapylmaz,
Asal güftar kelamyň kitap-Gurhanda tapylmaz,
Hünjidir dendanlaryň hiç bir jahanda tapylmaz,
Tylla tagty-eýwanyň ol Süleýmanda tapylmaz,

Roýuň üzre kindi hamar Hindistanda tapylmaz,
Seniň kibi aý peri Rum, Owganda tapylmaz,
Eýran çyn-maçyny gezsem, Türküstanda tapylmaz,
Gülçehriden kokularyň bu zeminde tapylmaz,
Boýnuň etrapynda merjen ol Karunda tapylmaz,
Gaşlaryň syraty hiç bir kemanda tapylmaz,
Gollatyňda şaýlaryň genji-nahanda tapylmaz,
Seniň kibi adyl şa, hany-soltanda tapylmaz,
Dahanyňdan çykan saba Dehistanda tapylmaz,
Iýer bolsaň nazly-nygmat desterhanda tapylmaz,
Güftaryňdyr bilbil zyban bu suhanda tapylmaz,
Tagty erken bezegiň genji-kände tapylmaz.¹

Türkçesi:

Ýar, sen kibi gül peri jümle jahanda bulunmaz,
Züfün kokyjy dibi amber bag-u reyhanda bulunmaz,
Bah, sözün kelamin kitab-u Kuranda bulunmaz,
Injiger senin dişlerin, hiç bir ädizda bulunmaz,
Altin taht-u-äýwanin o Süleýman da bulunmaz,
Ýüzindäki hindi benler Hindistan da bulunmaz,
Senin kibi aý peri Rum, Afgan-da bulunmaz,
Iran, çin-maçini gezsem, Türkistanda bulunmaz,
Boýnyn etrofinda merjan o Karun da bulunmaz,
Kaşlarindeki sueler hiç bir kemanda bulunmaz,
Ellerindeki takilar genji-nihanda bulunmaz,
Seniň kibi adil şah han we sultanda bulunmaz,
Agzindan çikan sabah ýeli Dehistanda bulunmaz,
Üýerek olsan tatli iýsan bu jahan da bulunmaz,
Tahti erkan bezegin genç-u kanda, bulunmaz,
Wen kibi bir injinmişlik häli zebanda bulunmaz.

---

¹ Magtymguly. Eserler ýygyndysy Ijilt. – Aşgabat. Ylym, 230 sah.

Biziň terjimelerdäki şowly ýa şowsuz taraplary hakynda gürrüň etmän, diňe mysal nusgalaryny getirmegimiz türk dilli terjimeçileriň Magtymgulynyň şygrylarynyň şekil baýlygyny-da türk okyjylara tanyşdyrmaga çalşandyklary bilen baglydyr. Elbetde, terjime hakyky nusga däl-de, hakyky nusganyň çöwre yüzüdir. Her bir zadyň oňyn ýüzi bilen çöwre yüzüniň görnüş tarapynyň biri-birine kybap gelmeýändigini tebigy bir ýagdaý. Mysal üçin, soňky mysaldaky “Tapylmaz” redifi terjimede “bulunmaz” (“Bolmaz”, “ýokdur”) diýlip alynýar. Tapylmaz sözi liriki gahrymanyň hereketini, onuň gözleglerini, agtaryşlaryny aňladýar. “Bolmaz” sözleri liriki gahrymanyň hereketini hem öçügsilendirýär – ýagny goşgudaky pikirleri suratlandyрмаýar-da, gürrüň bermek – aňlatmak bilen çäklenilýär.

Şeýle-de bolsa, XVII asyr meşhur rus filosofy, “Näme etmeli?” atly örän çuň mazmunly romanyň awtory N. G. Çernyšewskiýniň aýdyşy ýaly, bu ugurdaky terjimelerde-de Magtymgulynyň döredijilik häsiýetine mahsus käbir taraplar göwnejaý ýüze çykarylýpdyr. N. G. Çernyšewskiý A. S. Puşkin barada gürrüň edip, “Пушкин по преимуществу поэт-художник, не поэт-мыслитель; то есть существенный смысл его произведений – художественная их красота”¹ (A. S. Puşkin köp derejede hudožnik şahyrdyr, emma akylдарlyk etmeýän şahyrdyr ýagny onuň eserleriniň tapawutly manysy-olaryň çeperçilik gözelligidir.) – diýip belleýär. Rus şahyrynyň “akylдарlyk etmeýänliginiň” sebäbi onuň maksadynyň, nygtap görkezmekçi bolýan ideýasynyň şahyryň eserleriniň umumy mazmunyndan syzylýp çykýanlygydyr.

Magtymguly barada aýdylanda bolsa, rus alymynyň sözlerini sähelçe üýtgedip we gysgaldyp, ony türkmen şahyrynyň mirasy bilen baglanyşdyrmak mümkin: ýagny “Magtymguly hem hudožnik, hem akylдар şahyrdyr”. Sebäbi onuň tutuş döredijiligi

---

¹ Чернышевский Н. Г. Литературная критика. – Москва. Изд. “ХЛ”, 1981, 186 с.

hudožnigiň dürli reňkleri ulanyp, çotga bilen çekýän suratlary ýalydyr – çeperdir – täsirlidir, gözeldir we imrindirijidir.

Şol bir wagtyň özünde ol goşgulardaky köptaraply ideýalary bilen okyjylaryny pikirlendirýän beýik pähimdardyr. Onuň goşgularynyň ... her bir setiri aforizmlik häsiýeti bilen tapawutlanýar. Munuň şeýle bolmagy türkmeniň taryhy döp-dessurlary, ähli döwürlere laýyklaşýan milli durmuş aýratynlyklary bilen barabarlyklydygyndan ybarat.

Indi biz terjimelerde Magtymgulynyň döredijilik häsiýetine mahsus käbir aýratynlyklaryň göwnejaý ýüze çykarylandygy hakyndaky pikirmize dolanyp gelýäris. Käbir taraplar, mysal üçin, Pyragynyň pähimdarlyk gabarasy terjimelerde, esasan, öz bolşunda aňladylýar – onuň merdi we namardy parhlandyryşy, merdiň mert, namardyň namart taraplaryndan ugur alyp, her kimiň öz häsiýetini kämilleşdirmelidigi, ýagny umumy jemgyýet adamsy bolmalydygy hakyndaky pikir şahyryň goşgularynyň we poýemalarynyň içinden eriş-argaç bolup geçýär.

Magtymgulynyň suratkeşlik ussatlygy onuň goşgularynyň terjimelerinde asyl nusgasyndaky ýaly şöhlelenip görünmeýär. Emma munuň käbir terjimede solgunrak, käbirinde has solgun, ýene birinde düýpden görünmeýändigini, käbir terjimede bolsa onuň duýarlyklydygyny aýtmak gerek. Munuň şeýledigine göz ýetirmek üçin şahyryň şol bir goşgularynyň saýlanyp alnan şol bir bentleriniň dürli dillere edilen terjimelerine ýüzlenip, okyjylaryň olaryň çeperçilik we pähimlilik taraplaryndan özleriniň netije çykarmaklaryna bil baglap, şonuň bilen çäklenmekçi bolýarys.

Magtymguly “Şalar galmazlar”

Şuny kesipdir aklym,
Ýykylar ýedi yklym,

Ýer bolar бүklüm-bүklüm,
Erir, daglar galmazlar.

Türkçesi:

Şunu kesmişdir aklım,
Ýikilar ýedi iklim,
Ýer olur бүklüm-bүklüm,
Erir, daglar galmazlar.

“Magtymguly diwany”, Stambul, 2014, 62 sah.

Azerbaýjançasy:

Bunu käsiddir aglım,
Ýikilar ýedi iglim,
Ýer olar бүklüm-bүklüm,
Erir, daglar galmazlar.

(R. Esgeriň terjimesi)

Gazakçasy:

Jetti osygan akylym,
Öter jetti ykylym,
Jer de tosar akyryn
Bäri şok bop ketedi.

(D. Konatbaýew terjimesi)

Özbekçesi:

Şuni anglabdi aklım,
Ýikilar ýetti iklim,
Ýer bular бүklim-bүklim,
Erib toglar kolmoslar.

(G. Mätekubowanyň terjimesi).¹

Magtymguly “Bibat görüner”

---

¹ Karakalpak edebiyaty, iýun, 2019, №6. (tepdeluk).

Pelek bolmaz miesseriň –
Niçe ýerde derdeseriň,
Gör ogulsyz bendeleriň
Ýurdy ýok, berbat görüner.

Özbekçesi:

Falak bulmak muýassaring,
Nega ýerda dardisarnig,
Kur ugilsiz bandalarnig
Watansyz bebod kurinar.

(Ergeş Açylow berşinesi).

Türkçesi:

Felek olmaz müesserin,
Niçe ýerde dertlelerin,
Gor, oguluz bendelerin
Ýürdi ýok, berbat görüner.

(A. Gözeliň kitabyndan).

Özbekçesi:

Falak bulmas muýassaring,
Neça ýerda dardisaring,
Kur ugilsiz bandalaring
Watansyz bebod kurinar.

(T. Mätýakubowanyň terjimesi).

Ýene bir goşgy: Magtymguly “Bolar sen“

Kysmatdan bir söz diýdim baýakda,
Garaw bardyr ýersiz urlan taýakda,
Zalymlar har bolar, galar aýakda,
Garyp, sen ýyglama, şir dek bolar sen.

Tatarçasy:

Her eşeňnaň akryn ýahşy uýlap bak,
Uz başyňa töşär urynsyz taýak
Zalimi ärine taptar ber könne aýak
Ä sin, fäkiýr, aryslandaý bularsyň.

Ahmet Ishakyň terjimesi

Özbekçesi: “Bularsan”

Kiýomatdan bir suz dedim boýokda,
Syrow bordir hatta ýotgan taýokda,
Zolimlar hur bular kolar oýokda,
Gorib sen ýiglama, şerdek bularsan.

(G. Mätýakubowanyň terjimesi).

Gazakçasy: “Bolarsyň”

Bul şolgannan jarlymyn dep tüňilme,
Bagyň janar künderdiň bir küninde.
Ükim aýtyp übir menen žüberge,
Kokşal syndy sende aktem bolarsyň.
Düýsenbek Kanakbaýew terjimesi.

K. Kulyýew bilen K. Otarowyň bolgar hem kabarda, D. Kanatbaýew-de türkmen dilinden eden terjimelerinde türkmen çeşmelerinden ugur alypdyrlar. Emma olaryň türkmen diliniň, aýratyn hem Magtymgulynyň şygryýet diliniň, goýazylygyna – many baýlygyna düýpli düşünişip bilmändikleri goşgularyň terjimelerinde türkmen söz ussadyňyň goşgularynyň çeper gözelligini, has hem beter olardaky paýhaslanarlyk çuň manylary aňlatmaktan daşda. Şoňa görä, biziň pikirimizçe, Magtymguly Pyragynyň eserlerini olaryň rus diline edilen terjimelerinden peýdalanylan bolanlygynda hem bu awtorlaryň terjimleri belli bir derejede okyjynyň ünsüni çekip bilerdi. Çünki A. Tarkowskiniň, G. Şengeliniň, N. Grebnewyň terjime nusgalarynda şahyranalyk kân bir göze görünmese-de, Pyragynyň dana, okyjyny biparh galdyрмаýan we düýpli oýlandyran pikirleri öz bolşunda dogry berlendir. Şu nukdaýnazardan rus diline edilen terjimeler Magtymgulynyň şahyr hökmünde däl-de, inňän parasatly şahsyýet şekilinde rus okyjylaryna düýpli tanadýar. “Çorbaň çorbasy” diýlip häsiýetlendirilýän şeýle nemunalar türki dili bilmezlikden edilýän terjimelere garan-

da kabul ederlikdir, peýdalydyr we ähmiýetlidir. Bu hakda A. Tarkowskiň özi şeýle diýýär: “Надо сказать, что в подлинниках Махтумкули обычно резче и ярче, чем в переводах. Поэтика стиха Махтумкули подчинена его пророческой силе, как и глубокая гражданственность содержания“ (terjimelerdäkä garanda Magtymgulynyň asyl nusgasyndaky pikirleriň kesgin we açyk-aýdyňdygyny aýtmak gerek. Magtymgulynyň goşgularynyň şahyranalygy, olaryň parasatlyk kuwwaty şeýle hem çuň graždanlyk mazmuny bilen berk baglanyşyklydyr).¹

A. Tarkowskiň bu sözlerine görä, Magtymgulynyň şygrylarynyň asyl nusgasyndaky ideýalar olaryň awtorynyň danalyk güýjünde we raýatlyk mazmunynda kesgin we açyk görünýär. Şahyryň eserleriniň terjimesine şu hili çemeleşme rus diline edilen terjimelerde mesaña-mälim duýulýar. Çünki rus şahyrlary Magtymgulynyň şygrylaryny olaryň sözme-söz “agdarmalary” boýunça terjime edýärler. Netijede, eýýäm şol “agdarmalarda” çeperçilik tilsimatlary ep-esli garyplaşýar. Rus diline şondan edilen terjimelerde çeper tilsimatlaryň ýene-de pese düşjekdigi aýan zat. Delil: Magtymgulynyň rus diline edilen terjime goşgularynyň köpüsiniň “Да не будет!”, “Не ждут”, “Ныне”, “Круг”, “Плач”, “Две луны”, “Где же ты?”, “Певец”, “Сердце”, “Сердцу”, “Не оценит”, “Не сын”, “Приметы” ýaly atlandyrylyşyndan olaryň Magtymguly Pyragynyň asyl nusgalaryndaky haýsy goşgudygyny bir bada anyklamagam aňsat däl. “Fetrah”, “Çogderhan”, “Azerbaýjan”, “Gyrgen”, “Они не вернулись” kimin örän seýrek terjimeleriň atlary türkmençeleri bilen kybaplaşýar. Şahyryň şygrylarynyň danalyk maňzy hem jemgyýetçilik mazmuny baradaky pikirlerimizi anyklaşdyrmak üçin A. Tarkowskiň hut özüniň eden. “Будущее Туркмении” (“Türkmeniň”) şygrynyň terjimesinden 1–5–9-njy bentleri mysal getirýäris:

¹ Magtymguly. Beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň doglan gününüň 225 ýyllygyna bagyşlanan ýubileý ýygyndysy. – TYA-nyň neşiri, Aşgabat, 1961, 220 sah.

Овеяна ширь от хазарских зыбей,
До глади Джейхуна ветрами Туркмении.
Блаженство очей моих-роза полей,
Поток, порожденный горами Туркмении!

Единой семьёю живут племена,
Для тоя расстелена скатерть одна,
Высокая доля отчизне дана,
И тает гранит пред войсками Туркмении.

Куда бы дороги туркмен ни вели,
Расступятся горные кряжи земли,
Потомкам запомнится Махтумкули,
Поистине стал он устами Туркмении.¹

Terjimedede Magtymgulynyň goşgusynyň hyjuwyny, kesginliligine, many-mazmunyna agram berýändigi açyk aňlanylýar. Emma terjimedede türkmençedäki pikirleriň aglabasy göze görünmeýär. Munuň şeýledigini, eger okyju asyl nusga bilen terjime nusgany deňeşdirip görüp biler. Şu ýagdaýy göz önünde tutup, goşgularyň rus dilindäki terjimelerinde olaryň çeperçilik gözelligine garanda paýhas goýazylygyna, adamzat ýaşayşyna şahyryň filosofik (pelsepewi) çemeleşmesine aýratyn dykgat berlendigini ýokarda nygtadyk hem-de türkmen dilini ýaramaz bilýän käbir türki dilli terjimeçiler Pyragynyň eserleriniň rusça tekstinden peýdalanan bolsalar kem bolmajak eken diýen pikiri orta atdyk.

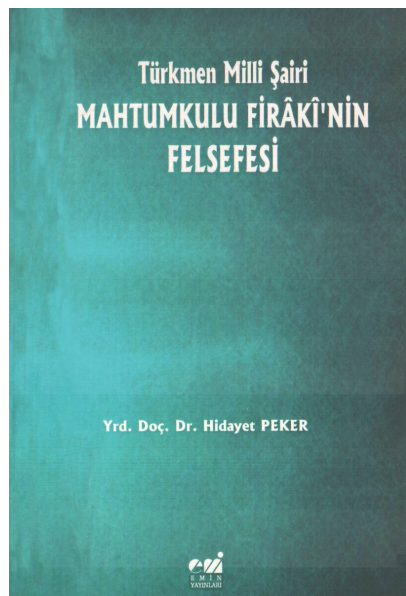
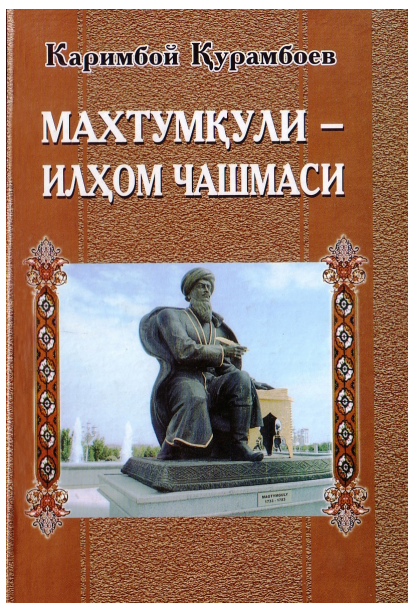
Magtymgulynyň goşgularynyň Türki milletleriniň dillerine terjime edilişi bilen bagly ýene bir ýagdaýy ýatlamak gerek. Terjimeçileriň aglabasy terjimelerde şol eseriň asyl

¹ Махтумкули. Избранное. – Москва: ГИХЛ, 1960, 30–31 с.

nusgasyndaky bent sanlaryny gysgaldýarlar, kâte bir, kâte iki bendiň üstünden “böküp” geçýärler. Şonuň ýaly bolanda, elbetde, Magtymgula doly düşünmekde, iň bolmanda aýratyn alnan şol bir şygryň manysyny dogry “çöplemekde” okyjyny alasarmyk hala düşürýär. Çünki, şeýle bolanda bentlerde baglanyşyk gowşaýar, pikiriň yzgiderliligi bozulýar. Magtymgulynyň döredijiliginiň özbek diline geçirilen terjimeleri hakynda “тар; имашунослик: Матн ва махорот” (“Terjimeşynaslyk: tekst we ussatlyk”) atly kitabynda filologiya ylymlarynyň kandidaty Feruza Sapaýewa hem meselä şeýle ulatşmagyň terjimeçilik sungatyna ters gelýändigini belläp, “Asar kiskartirub tarjima kilindimi, unung kaýsidir mano kirasi mawhum koladi, muallifning kaýsidir fikri hiralaşadi, kiskasi, asar mazmuni, muallif kuzda tutgan maksad ohirisiça oçilmaýdi. Äsliýatdagi turt muçasi butun şe,r tarjimada maýib-majruk bulib çikadi. Urtamiýona kalamkaşning saýoz asari bulsa-ku, keraksiz urinlarini kiskarttirib tarjima kiliş mumkindir, lekin mumtaz suz sanatkarinnig durdona asarida, nahotki, ortikça baýtu bandlar bulsa?!”¹ (eser gysgaldylyp terjime edilse, onuň haýsydyr bir many dänejigi abstraktlaşýar, gepiň gysgasy, eserde mazmun, awtoruň göz önünde tutýan maksady ahyryna çenli açylman galýar. Aslyýetinde dört müçesi bütin şygry terjimedä maýyp-müjrup bolup çykýar. Ortatap galamkeşiň ýüzleýje eseri bolsady, gerekmeýän ýerlerini aýryp terjime etmegem mümkin. Emma ussat söz senetkärleriniň dürdäne eserinde, käş-kä artykmaç beýd-u bentler bolsa?! – diýip, biziň pikirimizi tassyklaýar.)

Mahlasy, Magtymguly ýaly beýikleriň döredijiliginiň terjimesine çynlakaý we jogapkärçilik bilen çemeleşmek gerek.

¹ Sapyýewa F. ýaýlanylan monografiya. Çulpan nomidagi noşriýet mabba – işodip uýy. – Toşkent, 2016, 12–13 sah.

Magtymgulynyň döredijiliginin ylmy jähetden öwrenilişine degişli kitaplar

IV BAP

MAGTYMGULY TÜRKI HALKLARYŇ EDEBIÝATY ÖWRENİŞ YLMYNDÄ

1. Umumy nazar

Magtymguly Pyragy, onuň şahsyýeti we döredijiligi dogrusynda, elbetde, türkmen halkynyň arasynda belli bir derejede maglumatlar bolupdyr. Hususan-da onuň goşgularyna bagşylar tarapyndan saz düzülip, aýdylýan aýdymlar ony milletimize rowaýat gahrymany ýaly göz önüne getirmäge mümkinçilik beripdir. Her halda XVIII–XIX asyrlaryň dowamynda onuň kimdigi barada şahyryň eserleriniň Kazanda, Asrahanda, Daşkentde, Buharada çap bolan kitaplarynda gürrüň edilipdir. Ýöne welin, ol kitaplaryň neşir sany köp bolmandyr. Bu ýagdaý onuň eserleriniň ýaýraw ýaýlasynyň çäkli bolandygyny aňladýar.¹

Magtymguly türkmen halkynyň öz içinde-de, dogrusy, XX asyrda köpçüligine tanyşdyrylyp başlandy. Şahyryň ilkinji ýygyndysy 1921-nji ýylda çap edilip ýaýradyldy. Şondan soň onuň döredijiligine neşirçileriň-de, edebiýaty öwrenijileriň-de ünsi birneme janlandy. Onuň eserleri ýörite sözbaşylar bilen üpjün edilip, latyn, kril elipbiýlerinde telim sapar halka ýe-

¹ Bu barada taryh ylymlarynyň doktory Almaz Ýazberdiýewiň neşir etdiren kitaplarynda anyk maglumatlar berilýär.

tirildi. Şahyryň doglan gününüň 225 hem 250 ýyllyk ýubileýleriniň bellenilip geçilmegi mynasybetli geçirilen dabaralara daşary ýurtlardan, aýratynam öňki soýuz respublikalaryndan gelen myhmanlaryň şahyra berýän bahalarynyň we düşünişleriniň metbugat sahypalarynda giňden beýan edilmegi, Aşgabadyň edil ortarasynda şahyra dikeldilen örän milli ýadygärliginiň oturdylmagy, onuň döredijiligine nakgaşlaryň, kompozitorlaryň, şahyrlaryň we ýazyjylaryň, bagşylaryň hem-de suratkeşleriň ýyg-ýygydan ýüzlenip ugramagy, edebiyatçylaryň Magtymgulynyň döwri, ömri, maşgala ýagdaýlary, döredijilik aýratynlyklary, onuň türkmen sulhyýetine bolan köptaraply garaýyşlary şahyry halkyň arzuw-umytlary, isleg-meýilleri, ýürek duýgulary bilen has-da ýakynlaşdyrdy. Şahyryň ideýa durumyna we çeperçilik ukybyna, pikirlenme gerimine bagyşlanyp, monografiýalar, goşgular, poemalar, hekaýalar, powestler, romanlar, pýesalar ýazyl-dy, kandidatlyk we doktorlyk dissertasiýalar goraldy.¹

Garaşsyzlyk ýyllarynda Magtymgulynyň at-abraýy, milli keşbi, mertebesi, dünýäniň akyldarlarynyň hiç birinden kem däl-digi ony bütindünýä arenasyna alyp çykdy. Onuň doglan günleri bilen baglanyşykly iki ýola halkara ylmy-amaly konferensiýa (2008 we 2014) geçirilip, olara türkmen alymlaryndan daşgary dünýäniň gaty köp ýurtlaryndan edebiyat bilermenleri gatnaşdy-lar. Şular mynasybetli şahyryň eserleriniň 1 we 2 tomluk ýygyn-dylary, ol hakda edebi-ylmy seljermeler neşir edilip ýaýradyldy. Ýene-de iň möhüm bellenilmeli bir ýagdaý bar. ol-da bolsa pars, arap dillerini, köne türkmen ýazuwyny bilýän ýaş ösdürimleriň özleriniň ylmy iş saparlary mahalynda Magtymgulynyň Hind-istanda, Fransiyada, Eýranda, Türkiýede, Yrakda, Wengriýa-da bar bolan golýazmalaryny olaryň kitaphanalaryndan, miras

---

¹ Magtymguly barada türkmenistanda edilen işler şu monografiýamyzyň soňunda, edebiyatlaryň sanawynda görkeziljekdir.

fondlaryndan surat göçürmelerini alyp gaýdandyklary bilen baglanyşyklydyr. Olar, indi şahyryň edebi miras baýlygyna täzeçil çemeleşmäge, işlerini deňeşdirme we aratapawutlaryny seljerme aspektde alyp barmaga alymlara oňaýly şertler döretdi, ýazylyan hem neşir edilýän işleriň hiline, täzeçilligine, ynandyryjylygyna öz peýdaly täsirlerini ýetirdi.

Türkmenistanda Magtymguly bilen türkmen okyjylaryny tanyşdyrmak işi belli ýazyjy Berdi Kerbabaýewiň ady bilen baglanyşykly. Ol 1926-njy ýylda akyldaryň goşgular ýygyndysyny (556 sahypa) neşir etdi. Şondan soň halkyň Magtymgulyň goşgularyna bolan islegi güýçlendi. Şahyryň 225 we 250 ýyllyk ýubileý dabaralaryna türkmenlerden başga türki halklardanam wekiller gatnaşdy. Şahyryň kitaplary, ol hakda ýörite ylmy broşýuralar, kitaplary çykaryldy, çeper şahyrana hem kyssa eserleri ýazyldy. Gepiň gysgasy, onuň şahsyýeti, maşgala durmuşy we döredijiligi, şol döredijiligiň köpgyraňlygy baralarda ylmy monografiýalar neşir edildi, çeper filmler döredildi, mahlasy, akyldar hakda galam ýa pikir ýöretmedik haýsydyr bir zehinli türkmen galmady diýsek kän bir öte geçdigimiz däl. Sözümiň delili hökmünde baryp-ha 1941-nji ýylda Magtymgulyň watançylygy hakda iş ýazyyp, ylymlaryň kandidaty adyna mynasyp bolan Baýmuhammet Garryýewi, professor Mäti Kösäýewi, akademik Geldi Çaryýewi, kinorežissýorlar Alty Garlyýewi, Hojaguly Narlyýewi, ýazyjylar Nurmyrat Saryhanow, Gurbandurdy Gurbansähedow, Beki Seytäkow, dramaturg Taňryguly Taganow, şahyrlar Mämmet Seyidow, Gurbannazar Ezizow, Allaberdi Haýydow, Ýylgaý Durdyýewi, suratlkeşler Yzzat Gylyjow, Aýhan Hajyýewi, filologiýa ylymlarynyň doktorlary Öde Abdylaýewi, Seýit Garryýewi we başgalary görkezmek mümkin.

Şeýle-de bolsa, sowetler döwri mahalynda Magtymgulyň edebi mirasyna birtaraply çemeleşildi. Onuň dini häsiýetli eserle-

riniň aglabasy “gulp astynda” saklanyldy. Hatda şahyryň käbir setirlerine “düzedişler” girizildi. Umuman, ony ýokarynyň nädogry döwlet syýasatyna mahsus görkezmelerine görä çeper ýa-da ylmy seljerme ýazan şol döwür şahyrlarynyň derejesine çenli peseltmäge çalyşdylar. Herne, şahyryň “Köp garaşan ajap eýýamy” – Garaşsyzlyk geldi-de, Magtymgula şeýle çemeleşmäni belli-külli aradan aýyrdy. Netijede, onuň eserleriniň golýazmalara esaslanýan kämil neşirleri peýda boldy. Olaryň bezelişiniň, ýazuwynyň hili ýokarlandy, çykarylyşy ýygylaşdy. Magtymgulynyň mermer heýkelleri, býustleri uly şäherlerimizniň gözəl-owadan ýerlerinde oturdyldy. Onuň döredijiligini hakyky öz bolşunda ylmy-barlag, ylmy-populýar nukdaýnazarlardan öwrenmäge girişildi. Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň habarçy-agzasy Annagurban Aşyrowyň, filologiýa ylymlarynyň kandidatlary Amannepes Şyhnesowyň, Romanguly Mustakowyň, ýazyjy Osman Ödäniň bu ugurdan neşir edilen kitaplary munuň mysallarydyr.

Türkmenlerde ala-böle garaşsyzlyk ýyllarynda Magtymgulynyň mertebesiniň has belende görterilmeginde onuň sygyrlaryndaky agaýana ideýalar esasy ölçeg birligi bolup hyzmat edýär. Ol-örän güýçli pedagog-terbiýeçi, gylyk-häsiýetleri düýpli seljerip bilýän psiholog, jemgyýetçilik ýaşayşy nähili ugur bilen gidende agzybirligiň, ösüşiň, bol-elinligiň boljakdygyny duýarlykly rewüşde salgy berýän ukyply politolog-syýasatçy. Adalatlylyk hem halallyk, watançylyk hem ynsansöýüjilik, zähmetsöýerlik, hiç bir göwni ynjytmazlyk, söýgi we oňa wepalylyk, manyly-mazmunly söze gadyr goýmak, tebigat, ýer hem asman, din hem dünýäniň gurluşy we ş.m ündewler kökeni boýunça, ol-ensiklopedist alym. Azerbaýjan edebiyatçysy Ramiz Äskeriň ony “Zehinli şahyr, dana filosof, beýik akyldar, ajaýyp alym” diýip häsiýetlendirmesi-de şol sebäplidir.¹

---

¹ Magtymguly Pyragy we umumadamzat medeni gymmatlyklary. Halkara ylmy maslahatyň nutuklary. – A., 2014, 178 sah.

Şunuň ýaly meseleleri dünýä akyldarlarynyň köpüsi gara sözde-kyssada ýazyp galdyrypdyrlar. Emma Magtymguly bularyň hemmesini şygyrda we onuň ündew kökeninde owazlandyryp berýär. Şygyr dilinde adamzat ýaşayşynyň her taraplaýyn mazmunyny açyp görkezmeğiň, gara söze garanda, has kyndygy, çökderdigi düşnüklidir. Munuň üçin görüm görelmeden, jemgyýet täsirinden we öý terbiyesinden daşgary, ylahy sahawatyň-da zerurlygy gerek.

Ynha, garaşsyzlyk ýyllarynda türkmenler Magtymgula şunuň ýaly töwerekleýin, täzeçe hem düýpli düşüniş ugradylar. Şahyry dünýä halklaryna, şol sanda türki halklara has giňden tanyşdyrmak üçin Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň taýsyz tagallalary netijesinde ençeme çäreler durmuşa geçirildi we geçirilýär. Şeýle maksat bilen, geçirilen çäreleriň ikisini ýatlamak ýerliklidir. Aşgabatda Magtymgulynyň döredijiligine bagyşlanan halkara maslahatlar 2008-nji ýylyň 12–14-nji maýynda “Magtymguly we dünýäniň ruhy-medeni gymmatlyklary”, Magtymgulynyň 290 ýyllyk ýubileýi mynasybetli 2014-nji ýylyň 14–16-njy maý aralygynda “Magtymguly Pyragy we umumadamzat medeni gymmatlyklary” ýaly mowzuklarda halkara ylmy maslahatlar geçirildi. Bu çärelere Azerbaýjandan (22) Türkiýeden (32), Tatarstandan (Rusiýadan-5), Gazagystandan (18), Gyrgyzstandan (4) ylmyň filologiýa, taryh, jemgyýeti öwreniş, pelsepe, din ugurlaryndan dürli ylmy derejeleri bolan wekiller gatnaşdylar. Azerbaýjanly Abulfaz Gulyýew, Aly Şamil, Türkiýeli Hidaýet Peker, Nergiz Biraý, Abdullah Kartal, Söner Saglam, Abdurahman Guzel, Fikret Türkmen, Tatarstandan Albert Burhanow ýaly has tanymal edebiýatçylar şol ylmy maslahatlaryň işjeň myhmanlary boldular.¹

Geçirilen şol ylmy maslahatlar birinjiden, Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň baştutanlygyn-

¹ Maslahata gelip çykyş eden özbek, garagalpak edebiýatçylaryny ýatlamadyk. Sebäbi Magtymgulynyň Garagalpagystanda hem Özbegistanda öwrenilişine bagyşlap aýry-aýry işler ýazyldy. (2012–2013, 2014–2016)

da türkmen halkynyň Magtymgula, goýýan beýik sarpasyny, bu sarpanyň ýokary derejesini aýan etdi, ikinjiden, bütindünýä edebiýatçylarynyň, şol sanda türki halklaryň umumy edebi gatnaşyklarynyň gözükdirijisi boldy. Şondan soň olaryň Magtymgula bolan edebi garaýyşlary has-da ýaýbaňlandy.

Şeýle hem maslahatlar türk dünýäsiniň Magtymgula düşünişleriniň derejesine göz ýetirmäge türkmen alymlaryna mümkinçilik döretdi. Munuň şeýledigini halkara ylmy maslahatlarda edilen çykyşlaryň temalarynyň mowzuklary-da aňry ýany bilen tassyklaýar. Sözümiň gury bolmaz ýaly, munuň birnäçe mysalyny görkezip gideliň. A. Gulyýewiň “Azadynyň we Magtymgulynyň şygryýet dünýäsinde çaga taý şiwesiniň yzlary” G. Ysmaýylzadäniň “Türkmenistanyň taryhy-medeni ösüş ulgamynda Magtymgulynyň zamany”, Aly Şamiliň “Magtymgulynyň Azerbaýjanda öwrenilişi”, G. Gaşimliň “Magtymgulynyň döredijiligi “Azerbaýjan” žurnalynda”, M. Mamedowyň “Magtymgulynyň döredijiliginde nakyllaryň orny”, E. Artunyň “Magtymgulynyň şygrylarynda sungat we estetika”, A. Hasangyzynyň “Magtymgulynyň poeziýasynyň tema ugurlary”, H. Aýanyň “Magtymgulynyň gazallary”, M. Aksoýuň “Magtymgulynyň döredijiligi sosiologiýanyň nukdaýnazary bilen”, Ý. Zimowinanyň “Gazagystanyň we Orta Aziýanyň medeniýeti” kursunda Magtymgulynyň döredijiliginiň öwrenilişi”, J. Kutmanalyýewiň “Magtymguly we milli gurluş: Merkezi Aziýa milletleriniň kemala gelmegindäki etnosimwolik sebäpler”, A. Burhanowyň we Rinat Barhiýewiň “Magtymguly we onuň döwri (Tatarstanyň ýokary okuw mekdeplerinde Merkezi Aziýa we Eýran medeniýetinden we taryhyndan sapak bermegiň tejribesinden)”, N. Güderiň “Magtymguly Pyragynyň dünýä tanadylmagynda diplomatiýanyň hyzmaty”, Z. Ismaýilowanyň “Magtymgula bagyşlanan çeper we dokumental filmleriň derňewi”, A. Jadaýbaýewiň “Asyrlar boýy şöhlendirilen dilewarlyk – Magtymguly Pyragynyň we Abaý Ku-

nanbaýewiň şahyrana döredijiligi”, G. Molotowanyň “Magtymguly Pyragynyň döredijiliginde folklor keşpleri we ýordumlar” kimin çykyş sözbaşylary türki halklaryň edebiyatçylarynyň meselä çarpaýa çemeleşýändiklerine şaýatlyk edýär. Hut şu ýagdaýy nygtamak, muňa okyjy ynamyny berkitmek üçinem, biz mysal salgylanmalaryna köpräk ýer berdik.

Halkara ylmy maslahatlaryň nutuklarynyň gysga beýanlary neşir edilip çykarylan ýörite kitaplardaky ýazgylarda olaryň awtorlary tarapyndan Magtymgulynyň şygrylaryna, olaryň çeperçiligine, gozgaýan meselelerine iňňän dogry mynasyp bahalar berilýär. Şahyryň ýaşan döwri, maşgalasy, okan ýerleri, syýahatlary, sopusylyga, dine bolan garaýyşlary, öz döwriň tanymal adamlary bilen gatnaşyklary, özbaşdak döwlet gurmak bilen bagly isleg-meýilleri, onuň dünýä edebiyaty bilen ilişikli pikirleri, meňlili ykbaly we ş.m. baralarda siňňitli oýlanmalara, deňeşdirme häsiýetli seljermelere ýüzlenilýär. Tezislerdäki materiallardan ugur alyp aýtsak, Magtymgulynyň pikir ýaýrawyna, olaryň mazmun belentligine, şol belent mazmunyň ýüze çykarylyş derejesine, milli we millilik serhetlerinden çykyp, umumadamzat, ylaýta-da türki halklaryň ruhuna kybap oýlanmalaryna berilýän bahalar dünýä akyldarlarynyň şahsyýetlerine berlip gelýän bahalardan pesde durmaýar.

Azerbaýjanly alymy G. Ismailzade bu hakda “Ägirt güýçli we örän dana türkmen halkynyň köp münýylyklara uzap gidýän ummasyz taryhy ýoly bar. Ol köptaraply we örän aýdyň medeni mirasda jemlenen. Şol miraslaryň aýdyň bir mysaly bolsa, Magtymguly fenomenidir”¹ diýip bellese, Tatarstandan maslahata gatnaşan Albina Garifullina “XVIII asyr türkmen halky üçin iň kyn döwürleriň biri boldy. Şol döwürde türkmen edebiyatynda we medeniýetinde düýpli özgerişlik bolup, şygryýetde öňki döwürlerdäkä meňze-

¹ Magtymguly we dünýäniň ruhy-medeni gymmatlyklary. Halkara ylmy maslahatyň nutuklarynyň gysgaça beýany. Aşgabat, 2008, 55 sah. Mundan beýläk bu çeşme. “Şol ýerde” diýlip, sahypaly we ýyly görkeziljekdir.

meýän täze ugur peýda boldy. Esasan hem bu döwrüň goşgularynda watançylyk, dost-doganlyk duýgusy has ösdi we güýçlendi.

Azadynyň ogly Magtymguly Pyragy şeýle häsiýetdäki goşgularyň esasyny goýan hasaplanýar” diýip nygtaýar.¹

Magtymgulynyň şygrylarynyň “Öňki döwürlerdäkä meňzemeýänligi” hakyndaky pikir üns bererlikdir. Sebäbi hut şol “meňzemezlik” Magtymgulynyň goşgularyny halkyň ýüregine ýakynlaşdyrdy hem-de şahyry halk şahyry hökmünde öňe çykardy. Bu bir. Ikinjiden, ol ýagdaý poeziýada “Magtymgulynyň ýoly” şekilinde kabul edilip, soňky asyr türkmen şahyrlarynyň tas hemmesine diýen ýaly döredijilik täsirini ýetirdi. Mysal üçin, D. Azadynyň “Wagzy-Azat”, poemasyndaky, Andalybyň goşgularyndaky we olardan öň ýaşap geçen şahyrlaryň ählisiniň eserlerindäki beýan etme stiliniň dil taýdan hem, pikirleriň açyk-aýdyňlygy jähetden-de şol bir galypdalygy görmüp duran zat. Mollanepesiniň, Keminäniň, Zeliliniň, Seýdiniň we olardan soňkularyň hem döredijiligindäki şygryýete dahylly edebi aňlatmalary Magtymguly täsirlerinden aýratynlykda göz önüne getirmek kyn. Gyrgyz alymy B. Abytow “Türkmen edebiýatynda täze ugruň esaslandyryjysy Magtymguly Pyragydyr... Onuň goşgulary diňe bir türkmen edebiýatynyň we medeniýetiniň däl-de, eýsem dünýä edebiýatynyň we medeniýetiniň hem ösmegine uly goşantdyr” – diýip, ýokarky pikirlere gerim berýär.² Edebiýatçylaryň ikisiniň hem “täze ugur” diýýäni şahyryň goşgularynyň “öňkülere meňzemeýänligi” bilen düşündirilýär.

Magtymgulynyň şygrylary okyja diňe bir lezzet berýän, onuň gulagyna hoş ýakýanlygy bilen däl-de, ony özi we töweregindäkiler, umumy halk ýaşagy we ondaky çaprazlyklar, şalaryň, han-begleriň alyp barýan syýasaty baralarda pikirlendirýän

¹ Şol ýerde, 214, 67 sah.

² Şol ýerde, 2008, 68 sah.

şygyrlardyr. Dag ýaly läheň, umumy millet ähmiýetli pikirleri dünýä getirmek poeziýada hemmelere başardýan zat däl. Onuň ýaly pikirleri yzygiderli ýowuz şertlerde ýaşayan şahyr döredip bilýär. Şonuň ýaly şertler ahlaky ülnülerde terbiýelenen, sowatly, bilimli, hyýalbent adamlary iru-giç şübhesiz herekete getirýär, hyjuwlandyrýar. Şeýle ahwal türkíyeli J. Unaldynyň çykyşynda dogruçyl beýanyny tapypdyr. Ynha, ol: “Magtymguly Pyragy döwlet işgäri bolmasa-da, şygyrlarynda döwlet guran şahyrdyr. Şahsy aýratynlygy ony beýleki şahyrlardan we döwlet ýolbaşçylaryndan has tapawutlandyrýar”.

Dogry, türkmen edebiýaty öwreniş ylmynda hem daşary ýurt Magtymgulyşynaslaryň işlerinde-de Magtymgulynyň özbaşdak türkmen döwletini döretmek hyýallarynyň üstünde az durulmaýar. Emma Unaldy bu babatda ol pikiri gönertläp aýdypdyr we şeýdip, Magtymgulynyň döredijilik bahasyny ýene bir gez belende göteripdir. Galyberse-de, türk alymynyň bu kesgin bahasy biziň öňde Magtymgulyny syýasatçy şahyr diýip-de häsiýetlendiren jümlelerimiz bilen hem ulaşýar.

Magtymguly türkmen topragynda doguldy, türkmenleriň arasynda ýaşady. Azajyk yza çekilip aýtmaly bir zat, olam bolsa, işimiziň birinji babyndaky türki halklaryň gelip çykyş kökleriniň birliги hakynda eden gürrüňlerimiz bilen baglanyşykly. Biz şonda Oguz han hem onuň köp sanly ýurtlara eden ýörişleriniň üstünde durupdyk. Magtymgulynyň şygyrlarynda hem Oguz hanyň öz imperiýasyna tabyn eden şol ýurtlarynyň aglabasynyň ady getirilýär. Getirilen mysallar Magtymgulynyň türkmeniň taryhyndan habarlydygyny, onuň döredijilik ylhamynyň bir akabasynyň taryh bolandygyny aňladýar. Hatda şahyryň syýahatda boldy diýilýän ýurtlaryň-da kánisi Oguz hanyň baran, gören şol ýurtlarydyr. “Meşhur Oguz hanyň mukaddes topragy adamzada dünýä edebiýatynyň altyn fonduna giren ölmez-ýitmez eserleri

döreden köp sanly tanymal şahyrlary, akyldarlary beripdir, şolaryň içinde Magtymguly Pyragynyň möhüm orny bar. Onuň eserleri dünýäniň dürli künjeginde ýaşayan oguz türkmenleriniň ruhy durmuşynyň aýrylmaz bir bölegine öwürüldi” diýip ýazanda başga bir azerbaýjan edebiýatçysy Nigär Ýsmaýylzade, biziň pikirimizçe, şol taryhy maglumatlary göz önünde tutan bolsa gerek.¹ M. Aksoýuň medeni gymmatlyklar bilen taryhyň zýygi-derli we özara baglanyşyklydygy dogrusyndaky pikirine-de ýokardaklaryň dowamy şekilinde garamak mümkin.²

Aslynda “umumy taryhy hakyda, mifler, rowaýatlar, eposlar, agzeki halk döredijiligi milletiň häzirki keşbiniň kemala gelmeginiň möhüm etnosimwolik esasy bolup durýar”. Hut şeýle esas türki halklaryň millet hökmünde we olaryň her biriniň döp-desurlarynyň, estetik düşünjeleriniň, edebiýatynyň, medeniýetiniň, sungatynyň, göz-garaýşlarynyň öz bir aýratynlyklary bilen kemala gelmeginiň in uly akabasyny hasyl edýär.³

Örän köpgyraňly halk döredijiligi islendik dildäki ýazuwly edebiýatyň, onuň kyssasynyň, şygyrýetiniň halkylaşmagynyň-da, millileşmeginiň-de urbasy hasaplanýar. Çünki, halk döredijiligi döräp ugran müddetinden başlap, sada beýany, düşnükli dili taýdan tapawutlanypdyr. Tä XVIII asyra çenli türki halklaryň edebiýatynda döredilen eserler arap, pars hem-de her bir türk milletiniň dili bilen garylyp-gatylyp ýazylypdyr. Munuň şeýle bolmagy, ilki bilen köşk edebiýatynyň agalyk häsiýetini uzak wagtlaý saklap gelendigi, galyberse-de, köşkdən daşarky edebiýat wekilleriniň şol dilleriň umumy ruhunda bilim alan-lyklary hem-de olaryň ideýa – ündewleriniň köşk poeziýasyn-dakylar bilen ugurdaşlygy sebäplidir. Halk döredijilik nemunalary bolsa, sowatly – bisowatlygyna garamazdan türki halklaryň

¹ Şol ýerde, 2008, 71 sah.

² Şol ýerde, 2008, 107 sah.

³ Joldan Kutmanalyýew (gyrgyz). Şol ýerde, 2008, 113 sah.

her bir raýatyna öz täsirini ýetiripdir, olaryň aň-düşünjesiniň, umumy medeniýetiniň ösüşini, özara sagdyn barşyp-gelişmelerini rowaçlandyrypdyr. Ol halklaryň keýpionlygyna rowanalyk beripdir. Ertirki günleriň hemmelere peýdaly bolup geljekdigi özbaşdak ýurtly bolmak, kanunlaşdyrylan azat, agaýana, erkin jemgyýet baradaky arzuw-umytlaryny ganatlandyrypdyr.

Halk döredijiliginiň şu hili gurluşy, mazmuny şygryýeti hem täze basgançaga göteripdir. Türkmen edebiýatynda gurluşy, beýany jähetden halk döredijiligine golaý, pikirleri, ideýalary taýdan diňe bir türki halklara däl, eýsem, dünýä halklaryna-da düşnükli bolan şygryýetiň düýbi Magtymguly tarapyndan goýuldy. Şu nukdaýnazardan garalanda, tatar edebiýatçysy, filosof Albert Burhanowyň Magtymgulynyň mirasyna salgylanyp, “Türkmen edebiýatynda täze bir akym – zanny watançylyga eýlenen raýat şygryýeti peýda bolýar” diýip nygtamagy örän ýerliklidir.¹ Bu pikir azerbaýjanly alym Wagif Werdiýewiň “Magtymguly Pyragynyň poeziýasynyň şahyrana aýratynlyklary” diýlip atlandyrylan nutugynda ýazuwly edebiýatyň žanrlarynyň emele gelmeginde halk döredijiliginiň hyzmaty bellenilip, Magtymgulynyň köptaraply belent mertebesiniň onuň “Halk döredijiliginiň egsilmez çeşmelerine ýüzlenendigi şahyryň eserleriniň hil derejesiniň seljermeleri bilen tassyklanylýar.”² diýlip görkezilýär.

Magtymgulynyň eserleriniň halk döredijilik žanrlygy bilen baglanyşygy Gazagystanly edebiýatçylar Madina Nasyrowanyň, Gülbahram Molotowanyň halkara maslahatda eden çykyşlarynyň gysgaça beýanlarynda-da ýatlanýlýar.³ Umuman, Magtymguly diňe bir türkmeniň öz arasyndaky halk döredijilik nusgalaryndan peýdalanmak bilen çäklenmändir. Eýsem-de bol-

¹ Magtymguly Pyragy we umumadamzat medeni gymmatlyklary – Halkara maslahatyň nutuklarynyň gysgaça beýany. – Aşgabat, 2014, 71 sah (Mundan beýläk “Şol ýerde” diýlip, ýyly we sahypasy görkeziljekdir).

² Şol ýerde, 2014, 155 sah.

³ Şol ýerde, 2014, 157–170 sah.

sa Mämmet Alyýewiň pikirine görä, ol “anadoly”, azerbaýjan, gazak, gyrgyz, özbek milletleriniň içindäki halk şygyr däplerini türkmen şygrynda beýan edip başarypdyr.¹

Şahyryň türk halklarynyň aglabasynyň halk döredijilik eserlerinden peýdalanandygy baradaky bu áydylanlar Magtymgulyny mahabatlandyrmagyň hatyrasyna getirilen howaýy bir zat däl. Biz muny hem birinji bapdaky gürrüňlerimizde umumy bir durumda ýanzydypdyk. Oguz hanyň baran ýurtlary Beýik Ýüpek ýolunyň üstünden geçip gidýän ýurtlary bilen, şeýle-de, “Oguzhanda” we Milli Liderimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi” atly kitabynda agzalýan ýurtlar bilen gabatlaşýar. “Görogly” eposynda-da biz şol bir ýer we millet atlaryna gabat gelýäris. Şunuň ýaly taryhy ahwalatlar diňe bir türki halklaryň medeni-ruhy gymmatlyklaryny däl, dünýäniň beýleki ýurtlarynyň medeniýetindäki, edebi durmuşyndaky parçalary-da, gymmatlyklary-da türkmen topragyna alyp gelipdir. Magtymgulynyň syýahat eden ýerlerini-de şulardan üzňeleşdirjek gümanyň ýok. Bu hakda professor Annageldi Gubaýew bilen Ogulnabat Mommyýewanyň bilelikdäki tema üçin ýazan makalasyň gysgaça beýanynda “Ol (Magtymguly Pyragy – A. M) öz goşgularynda gözbaşyny gadymyýetden alyp gaýdan Beýik Ýüpek ýolunyň ugurlaryndaky Horasan, Horezm, Rumustan, Merw, Nişapur, Hyrat, Gürgen ýaly ýurtlardyr şäherleri ýatlaýar” diýip belleýärler.² Türkmen edebiýaty öwreniş ylmynda Magtymgulynyň syýahat ugurlary Ýemen, Owganystan, Azerbaýjan, Gyrgyzstan, Hindistan diýlip áydylyp gelinýändigini türkmen jemgyýetçiliginde bilmeýän ýok. Ynha, hut şeýle ýagdaýlar Magtymgula şol ýurtlaryň halk döredijilik üzündilerini öz eserlerine siňdirmegini kepillendirýär. Üstesine, ol baran ýurtlarynyň ýazuwly edebiýaty belenem ýakyndan tanşypdyr.

---

¹ Şol ýerde, 2014, 282 sah.

² Şol ýerde, 2014, 71 sah.

Magtymgula bagyşlanan halkara ylmy maslahatlara gelen komumdaş edebiyatçylary akyldaryň poeziýasynda gozgalan tema-ideýa ugurlary-da az gyzyklandyrmadyr. Olar ynsanperwerlik, sosial deňsizlik, sütem-zorluk, gahrymançylyk, söýgi, Watana halka wepalylyk, rehimdarlyk, adam ömrüniň manysy, yslymyýet, halallyk, adalatlylyk, zähmetsöýerlik, pespällik, öýke-kine etmezlik, tebigat, ýagşy adamlary, olaryň amalyýet derejelerine garamazdan, gadyrlamak, ýaltalygy, biwepalygy, men-menligi we ş.m ýazgarmak ýaly tema ugurlaryny şahyryň esasy tema ugurlary hökmünde görkezýärler. Ýöne welin, temalaryň şunuň kimin ýaýrawy şahyryň poeziýasynda mert bilen namart häsiýetleriniň gapma-garşylykly teswirlerinde ýeke-täk uly bir akabany emele getirýär. Şeýle konsepsiýada ýazylan goşgulary okanyňda durmuşda garşylyklaýyn pikirleriň ýok ýerinde hakyky çeper we güýçli täsiri bolan eserler döräp bilmez diýen netijä gelýärsiň. Etikada hem, sosial durumlarda-da, ol ýa-da beýleki bir meseläniň çözüwlerinde-de dürli pikir-garaýyşlar hasaba alynmasa, olara dogry baha berip ýa-da göwnemakul netijä gelip bolmaz. Hakyky halk durmuşyna esaslanýan çeper gapma-garşylykly ideýalary has täsirli ýüze çykarmagyň ygtybarly serişdesidir. Sebäbi çeperçilige dahylly kiçeltmeler, ulaltmalar, meňzetmeler, sypatlandyrmalar, janlandyrmalar, sagdyn, açyk we ýapyk sesleriň mynasybetine görä ulanylyan kapyýalar şol garşylyk (konflikt) ulgamy bilen ulaşyp gelýär. Biz türk edebiyatçysy Söner Saglamyň “Magtymgulynyň goşgularynda “Mert” we “Namart” sözleriniň ulanylyşy hakyndaky pikirlerini munuň bir mysaly hökmünde görkezýäris. Ol şeýle diýýär: “hem türk medeniýetinde, hem-de türkmen jemgyýetçilik we syýasy taryhynda möhüm orny eýeleýän bu düşüňjeler ýazuwly we agzeki edebiyatymyzda köp ulanylyp gelipdir. Ilki başda türkmenleriň beýik akyldary Magtymguludan başlap, ondan soňky ähli türkmen şahyrlary gowy we ýara-

maz ynsanlary “Mert” we “Namart” sözlery bilen düşündiripdirler”.¹ Dogry! Her halda bularyň durmuşdakylary bilen çeper eserdäkile-riň (şygryýetdäki) tapawutlary görnetindir. Durmuşda ol düşünje-lere sadaja “egin-eşikler” geýdirilýär, poeziýada bolsa, olar reňk lybaslary bilen bezelýär. Magtymgulynyň pikiriçe, “Mert” ynsan sözüň doly manysynda batyr hem garadangaýtmaz bolmalydyr. Bulardan başga-da, mert kişi haýyrsöýer, adalatly, syr saklaýjy hem halka bähbitli adam bolmaly. Namart adam bolsa gorkak, söweşden ýüz döndürýän, ikiýüzli, syr saklamaýan muhannesdir”.² “Magtymgulynyň pikirine görä – diýip ýazýar Söner Saglam – mertleriň we goç ýigitleriň gözleri dok bolar, kişi malyna göz gyzdyrmazlar we kişi hakyny iýmezler, emma namartlar tamakindirler, dünýäni tutuş alsalar-da doýmazlar, ýagny namartlar maslahaty, akyl soramagy we maslahatlaşmagy gowy görmezler”.³ Bu hem hatasyz hakykat.

Halkara ylmy maslahata gatnaşanlaryň nutuklarynyň gysgaça beýanlarynda türki älemde Magtymgulynyň döredijiliginiň öwrenilişi, goşgularynyň terjime edilişi, kitaplarynyň neşirleri, çeper diliniň umumy türki dil toparlary bilen gatnaşygy, golýazmalary baralarda-da durulýar. Olar barada işimiziň soňundaky goşmaçalarda mykly gürrüňler ederis.

Emma şol gysgaça beýanlarda Magtymgulynyň şygrylarynyň sopusylyk äheňleri gaty köp awtorlaryň ünsüni özüne çekipdir. Olarda aýdylyan, tekrarlanýan pursatlar käbir anyklamalary talap edýär.

Elbetde, Magtymgulynyň sopusylyk äheňinde hem şygrylar ýazandygyny edebiyatçylaryň hiç biri inkär etmeýär. Sebäbi ol özünden öňki hakyky sopy şahyrlaryň – Mansur Hallajnyň, Nesiminiň, Hoja Ahmet Ýasawynyň, Süleýman Bakyrwanyň... Şolar bilen birlikde dowam edýän halk ýaşayşy bilen baglanyşykly

¹ Şol ýerde, 2014, 258 sah.

² Şol ýerde.

³ Şol ýerde, 259 sah.

ideýalary-da bolluk bilen döredijiliklerine aralaşdyran Nowaýynyň, Nyzamynyň, Fizulynyň, Ferdöwsynyň, Jamynyň we beýlekileriň eserlerini okapdyr, olardan pikir ýöretmegiň ýollaryny öwrenipdir. Şeýle-de bolsa, Magtymgulyny şol şahyrlaryň hemmesinden sopusylyk meselesinde düýpli parhlandyran ýagdaýlar onuň döredijilik mirasynda isledigiňçe tapylýar. Emma käbir awtorlar Magtymgulyny Hoja Ahmet Ýasawynyň “Ýerasty kümesine” zorluk bilen girizjek bolup dyrmyşyp ýatylar.

A. Kartaldan okaýarys: “Magtymguly Pyragynyň” esasy temasynyň biri hem ylahy yşk temasydyr. Bu hem onuň sopy şahyr bolandygyny görkezýändir. Onuň “Üweýsi” bir derwüş bolandygyny aýtmak has mümkindir... Sopusylyk edebiýatynda “Mejazy yşkdan (ynsany yşk)” “Hakyky yşka (ylahy yşk)” geçmekligiň nyşany hökmünde düşündirililen “Leýli-Mejnun”, “Zöhre–Tahyr”, “Şirin–Perhat”, “Ýusup–Züleyha”, “Arzy–Gammar”, “Şasennem–Garyp” ýaly dessanlaryň Magtymgulynyň şygrylarynda has köp ýer almagy hem, ylahy yşkyň esas alnandygyny subut edýändir”.¹

Türk alymyň beýle pikirleri Magtymgulynyň baryp ýatan sopy şahyr bolandygyny kesgitli subut etmeýär. Gaýtam ol awtoryň Magtymgula düýpli düşünişip bilmändigini aňladýar. Ýogsam bolmasa, ol “Magtymgulynyň sopy hökmünde sopusylyk akymynda ýetişendigine degişli deliller bolmasa-da” diýen bir pikiri hem öňe çykarýar. Emma şeýle delilleriň ýokdugynyň sebäplerini görkezip bilmeýär.

“Üweýsi” (“Weýis baba”) ýaly bolandygy hem Magtymgulynyň sopusylygyna tutaryk bolup bilmez. Weýis baba halk rowaýatlarynda düýäniň piri we azaşanlara ýol görkezýän, kalby ýagşylyklara ýugrulan keşp hökmünde şekillendirilýär. Şu häsiýet ony ilden ile äkidýär, ýoldan ýola çykarýar. Ol hem eýýäm “derwüşligiň”

¹ Şol ýerde, 2014, 125 sah.

sypatlarynyň biridir. Magtymguly welin “derwüş torbasyny” götermändir, sopusylyk hyrkasyny-da oňa geýmek miýesser etmändir.

Ynha, Magtymgulynyň goşgularyny türk diline çöwren, onuň şygrylaryny öz ýurdunda yhlasly wagyz eden Nergiz Biraýyň “Magtymgulynyň setirlerinde “köňül adalgasy” atly çykyşynyň gysgaça beýany. Ol “sopusylyk köňül gözi bilen görmekdir, sopusylykda köňül Allanyň nury siňen ýeri bolmaktan başga-da, Allanyň nazar salan ýeridir. Şonuň üçin hem sopy şahyrlar ruhy dünýälerinde orun tutan we yz goýan köňli setirleriniň törüne goýupdyrlar diýip ýazýar.¹ Bu taýda-da awtoryň Magtymgulyny sopolaryň hatarynda goýmak meýli açyk-aýan görünýär.

Jafer Abbasogly-da ýurtdaşlarynyň pikirlerine goşulyp, “Pyragy şygrylarynda Hoja Ahmet Ýasawyny halypa hökmünde kabul edip, özünden öňki birnäçe sopy ulamalaryndan hem täsirle-nipdir” diýip tekrarlaýar.² Magtymgulyny sopy şahyr hasaplamak meselesinde türk alymlarynyň beýleki bir toparty bu ýagdaýa juda oýlanyşykly çemeleşip, hakykata golaý duruma gol ýapypdyrlar. Muňa Türkiýede diýseň tanymal professor doktor Fikret Türkmeniň garaýyşlaryny mysal getirmek bolar. Ol umumy prinsipde Magtymgulynyň sopusylyk häsiýetli goşgular ýazandygyny in-kär etmeýär. Emma turuw başdan şahyryň şygryýet dünýäsiniň esasy ugurlary diýip türkmeniň milli döp-dessurlaryny ýatlaýar. Soňra alymyň Magtymgulynyň çürt-kesik sopy şahyr dældigi hakyndaky ýazgylaryny okamak okyjyny Fikret Türkmen bilen hyýaldaş edip goýýar: “Fizuly we Möwlana musulman sopusylyk düşünjesini “yşk” penjiresinden seredip düşündirýär. Şeýdip, dini çarçuwa, bütinleý howaýylyga tarap giňäp gidýär (aşagyny biz çyzdyk – A. M) Dini çarçuwa we howaýylyk – adamyň hyýalynda şöhlelenen we anyk sudura gelen ahwalatdyr. Okamagy do-

¹ Şol ýerde, 2014, 250–251 sah.

² Şol ýerde, 2014, 78 sah.

wam edeliň: “Magtymguly bu düşünjäniň (yşk düşünjesi – A. M.) üstüne durmuşy we dünýäni hem goşýar. Ol ynsany hakykatlar bilen baş-başa goýýar, ýagny sopusylygyň howaýy dünýäsinde gysylyp galmaýar, dünýä we adamlar üçin gynanýar, begenýär, söýýär we bular üçin alada galýar.”¹

Şübhesiz dogry! Magtymguly beýleki soperlar ýaly o dünýäniň gaýgysy bilen ýa-da jennet höwesi bilen ýaşamaýar. Onuň “dowzahy-da”, “jenneti-de” şu hakyky dünýäniň özünde. Ol şeýle düşüňjeler bilen bagly “dowzah” azaplaryny we “jennet” şerapatlaryny öz şahsyýetine, döwre, zamana, halka bagyşlanan goşgularynda köre hasa edip suratlandyrýar. Onuň üçin dowzah baş ýylda ýazan kitabyňy gyzyldaşlaryň alyp weýran etmegidir, jennet şahyryň hiç bir kynçylyga ýan bermän ruhuny belent tutup ýaşamagydyr, halka edýän hyzmatydyr. Dowzah onuň hakyky yşkynyň – söýgüsiniň başa barmanlygydyr, jennet yşkyň azap-güzaplaryna döz gelip, ýüregindäki umumy yşka – hakyky söýgä bolan beýik ynamyny ýitirmänligindedir, şeýle umydy, ynamy halkyň kalbynda ornaşdyranlygyndadyr.

Şeýlelikde, A. Kartalyň mejasy yşky ynsany yşk, ylahy yşky hakyky yşk diýip häsiýetlendirmegi-de birtaraplydyr. Näme, ynsany yşk hakyky dälmi, eýsem? Dini-mistik garaýyşlar hakyndaky maglumatlaryň tutuş dünýä edebi ylmynda ýörgünli bolup gelýän bir mahalynda, Magtymguly ýaly beýik halk wekilini hyýaly bir yşka baglap goýmak dogrumydyr? Iň bolmanda, A. Kartal ol yşklaryň ikisini-de hakyky yşk diýip düşündirmeli eken. Sebäbi ynsany, ylahy diýilýän yşklar deň-derejede adamzat durmuşynda (dineriň tas hemmesinde diýen ýaly – A. M.) bir zatda, ýagny hakyky dünýäde dowam edip gelýän düşüňjelerdir.

Magtymgulyňyň sygyrlarynda muhabbet duýgularyny beýan edişi, ol duýgulary janly surat ýaly edip şekillendirişi, özüne çenli

¹ Şol ýerde, 2014, 181 sah.

we öz döwründe hem halk döredijiliginde-de, ýazuwly edebiyatda şeýle wajyp meselä çemeleşmelere garanynda ýokary derejedäki täzelikdir, milli türkmen şygryýetindäki açyşdyr, batyrgaýlyk bilen orta atylan ideýadyr. Munuň şeýledigi filologiýa ylmlarynyň doktory, professor Gurbandurdy Geldiýewiň “Magtymguly diýip adym tutsalar” atly monografiýasynda has-da gowy aýdylypdyr. Ol “Magtymgulynyň şygrylaryndaky Leýli we Mejnun şahyrana ylahyň halk döredijiliginden güýç-kuwwat alyandygyny aňlatmak bilen bir wagtda, ussadyň dünýewi söýgä howaýy garamandygyny, has dogrusy, bütin kalby bilen dünýewi söýgüni hem ylahylaşdyryandygyny tassyklaýar”¹ diýip ýazýar.

Gepiň gysgasy, Magtymguly göze görünmeýän, emma hyýaly bir şekilde halk döredijilik eserlerinde suratlandyrylýan ylahy yşk duýgularyny göze görnüp duran, hatda özüniň-de başdan geçirýän duýgulary bilen kebsirleýär. Ýagny, G. Geldiýewiň pikirine goşulyp aýtsak, ol ylahy söýgini-de dünýewileşdirýär.

Professoryň ýene bir pikirine salgylanyp göreliň. “Şahyryň duýguly gahrymanynyň “kyrk ýyl gol gowşuryp gullukda” durjak bolýan ýary asly toprakdan bolan ynsan balasy – adaty ynsan kowmunyň söýgi hyjuwy peri-peýkerleriňkiden artyk bolmasa, asgyn däl. Ine, bu – söýgüniň Magtymguly şygryýetiniň gudraty bilen dünýewi ýaşayşa, ynsan ykbalyna tarap ätlän ilkinji ädimidir.” Biz alymyň dogry pikirlerine iki elläp goşulýarys.²

A. Kartalyň “Leýli-Mejnun”, “Zöhre-Tahyr”, “Şirin-Perhat”, “Ýusup-Züleýha”, “Arzy-Gammar”, “Şasennem – Garyp” ýaly dessanlaryň Magtymgulynyň şygrylarynda has köp ýer almagy hem ylahy yşkyň esas alnandygyny subut edýändir” – diýmegi-de, şahyryň sopusylygyny tassyklap biljek derejede ynandyryjylykly däl. Birinjiden, olar Magtymgulynyň “Söýmüşem seni” atly bir goşgusynda zygiderli ýatlanýlar. Başga-

¹ Geldiýew G. Magtymguly diýip adym tutsalar. – Aşgabat, Ylym, 2014, 160 sah.

² Geldiýew G. Şol kitap. 162 sah.

da käbiriniň ýek-tük ýatlanylýan ýerleri bar, emma olar şahyryň mirasynda “has köp ýer” almandyr. Galyberse-de, şahyr şol we beýleki goşgularynda Habyba, Pygamberimize, Uly din wekillerine ýüzlenýän-de bolsa, bu ýagdaý Magtymgulynyň sopusylyk durumyny belli-külli tassyklamaýar. Bu hili şygrylar sap dini, yslamy şygrylardyr. Olarda sopusylyk ideýalary däl-de, diňe Alla sygynmagyň gerekdigi, adamyň özüni rahat duýýandygy, şonuň ýaly ynam bilen göwnünde bar, emma başa barmaýan arzuw-hyýallaryny köşeşdirýändigi barada aýdylýar.

Gazak, gyrgyz, azerbaýjan alymlarynyň arasynda hem Magtymguly we sopusylyk edebiýaty barada pikir ýöredenler ýok däl. Mysal üçin, Abjet Bakyt “Magtymguly Pyragy türkmen halkynyň beýik şahyry bolup, XVIII asyr türkmen edebiýat meýdanynda meşhurlyk gazanypdyr. Şeýle-de türki we sopusylyk edebiýatynda hem çuňňur yz galdyran şahsyýetdir” – diýýär.¹ Onuň pikiriçe “Magtymgulynyň eserlerine ser salanyňda, Hoja Ahmet Ýasawyň edebi täri bilen meňzeşlikler görünýär”. Edebiýatçy iki şahyryň döredijilik tärleriniň meňzeşligini Magtymgulynyň “türki we sopusylyk edebiýatynda meşhurlyk gazanandygyna” güwä geçýän fakt şekilinde dile alýar. Şeýle çaklama garaýyşlar Hüraman Hümmetowanyň (Azerbaýjan), Kämil Hüseýnaryň (Azerbaýjan), Elmira Molotowanyň (Gazagystan), Nursan Namatowyň (Gyrgyzstan) çap bolan tezislerinde-de sataşýar. Ýöne welin, bu awtorlar Magtymgulynyň sopusylygy barada ýüzugra ýatlap, esasan, onuň temalarynyň öwüt-nesihat, watançylyk, söýgi, agzybirlik, adalatlylyk, halkynyň azatlygy, mertlik hem namartlyk, ynsansöýüjilik, halallyk hem haramlyk, batyrylyk, hem gorkaklyk, duýgudaşlyk, açyk göwünlilik, wepalylyk, aň-bilim hem tebigat ýaly ugurlardan durýandygyny ýörite tekrarlaýarlar. Şahyryň

---

¹ Şol ýerde, 2014, 232 sah.

mirasynyň agramly bölegini tutýan şeýle ugurlar oňa ýöňkelyän “kesgitli sopuçylyk” düşünjelerden rüstem gelýän düşünjelerdir.

Şu ýagdaýy göz önünde tutsak, Magtymguly yslam dinine-de, sopuçylyga-da özgaraýyşly adam bolupdyr. Ýöne beýle diýildigi ony bu ynançlardan belli-külli aýrylaşdyрмаýar. Emma özüniň şol ynançlarynyň durmuşda tersine bolup çykýandygy onda ylahy yşka şübhelenme döredýär. Onuň şygrylarynda molla-müftüler, sopular, kazy-kelanlar, din kadalaryny “Gurhanda” görkezilişi ýaly dogry ýöretmegiň deregine haram işlere baş goşýanlar diňe bir ýazgarylmal bilen çäklenilmeyär. Eýsem olaryň boluşlary Magtymgulyny hyýalylykdan hakyky tarap ugurlandyrýar.

Kim biler ki ahyretde neýlärler,
Íýip-içip, münüp, guçup öt ýagşy.

Ýa-da:

Eý ýaranlar o dünýä baran barda, gelen ýok,
Öli-diri halymdam habar-hatyr bilen ýok.

Ýa-da:

Gurhan görmän sopular
Meňäpdir uly pire.

Ýa hem:

Pygamber ornunda oturan kazy
Para üçin elin aç a başlady¹

Gepiň gysgasy, Magtymguluda, Andalypda, olardan soňky şahyrlarymyzda dini temadan ýazylan eserler azlyk etmeyär. Şeýle bolsa-da, olaryň eserlerinde dünýewilik, erkin pikirlilik agdyklyk edýär.²

¹ Mysallar Magtymgulynyň eserler ýygyndysynyň (Aşgabat, 2013) 1–2-nji tomlaryndan alyndy.

² Akynyýazow G., Baýramsähedow N., Çaryýew Ş. – Yslamyň we Gurhanyň taryhy, okuw gollanmasy. – Aşgabat, Magaryf, 1995, 139 sah.

Erkin pikirlilik... şeýle durumdan ýazyylanlygy üçinem Magtymgulynyň eserleri gelip-geçip duran döwürleriň hakykatyny görkezýän aýnasydyr.

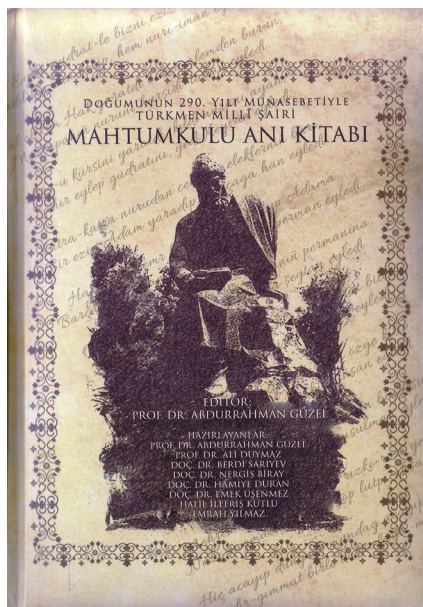
Häzirki döwürde edebiýatda sopusylyk barada gürrüň edilende, ol akymlaryň Magtymgulynyň döwrüne, belli bir derejede, gowşan görnüşde gelip ýetendigini we Magtymgulynyň gadymy döwür sopusylygyndaky ideýalary döwrüň derwaýys meseleleri hem-de adamlaryň durmuşy bilen baglanyşdyrandygy görnetindir. Mahlasy, Magtymguly döwri şygryýetde sopusylyk ündewlerini adamlaryň durmuşy bilen baglamagyň başlangyjyny goýdy diýsek ýalňyşýandyrys öýdemizok. Muny öz wagtynda meşhur rus alymy A. N. Samoýlowiç duýup, ol hakda “Azadynyň özüde we Magtymguluda sufizm duýulýar. Soňky wekillerin döredijiliginde welin onuň täsiri peselýär. Diýmek, Magtymguly sufizmiň mundan bu ýanky ösüşini saklamakda aýgytly rol oýnapdyr” diýip ýazýar (salgylanma D. Nuralyýewiň “Türkmen edebiýatnyň dostlary” diýen kitabyndan alyndy, 52 s. – A. M.)

Indi käbir awtorlaryň şahyryň döredijiligi dogrusynda käte ýalňyş pikirleri hem aýdandyklaryny bellemek gerek. Marýana Harunowanyň (Russiýa – Tatarstan) “Magtymguly öz pähim-parasadyny ilki bilen türkmen halkynyň pelsepesinden, miflerden, legendalardan, rowaýatlardan, ertekilerden, nakyllardan we dessanlardan susup alypdyr” diýen sözleri göwne makul. Emma ol “Magtymgulynyň döredijiliginde Fizuly, Nesimi, Nowaýy, Baýgara, Hoja Ahmet Ýasawy, Ýunus Emre ýaly meşhur türki söz ussatlarynyň, şeýle-de Nyzamy, Hapyz, Omar Haýýam, Jamy, Dehlewi kimin Gündogaryň belli şahyrlarynyň täsiri duýulýar” diýip ýazanda welin, hakykatdan daşlaşýar.¹ Başga-başga ylmy çeşmelerde “Magtymguly tä-

¹ Şol ýerde, 118 sah.

sirlenipdir” diýilýän şahsyýetleriň sany ýene-de köpeldilýär. Dogry, Pyragy okumyş adam, manyly söze, beýik akyldarlara gadyr goýan şahsyýet. Şygrylary onuň danalyk ýaýlasynyň uçursyz giňişligine şaýatlyk edýär. Goşgularynda atlary tutulypdyr diýip, ady tutulanlary şahyryň halypalary, öwredijileri ýaly edip görkezmek, biziň pikirimizçe, nädogrudyr. Öňe süren meselesi, beýan edýän wakalary, gozgaýan temalary we şygrylarynyň ideýa meňzeşligi, bu täsiriň netijesi dälidir. Bu – durmuşyň, döp-dessurlaryň, dünýä akyl ýetirmegiň we şahyrlaryň synçylyk meňzeşlikleriniň netijesidir. Eger täsiri tema, ideýa, waka ýaly edebi düşünelere syrykdyryp, ýüze çykarmaly bolsa, onda dünýä edebiýatynyň läheňleriniň köpüsi Magtymgula täsirini ýetiren söz ussatlary bolup görner. Elbetde, meňzeşlikleriň-de gürrüňini etmeli. Munuň özi ynsan ýaşayşynda dürli ýurtlarda halklaryň dini ynançalary, taryhy, etnografiýasy, döp-dessurlary, dili, tebigaty babat-da kybapdaşlygyň, barabarlygyň bolýandygyny delillendirýär.

Eýsem, täsire nähili düşünmeli we ony nämelerden agtarmaly? Täsir dünýä edebiýatynyň, şol sanda şygryýetiň-de ortalyk ulgamydyr. Ol edebi gatnaşyklaryň öwrenilmeli ýörite ugry hem bolup biler. Täsir edebiýatyň nazaryýeti bilen baglanyşykly düşünedir we ol, aýdyly, şahyryň şahsyýetiniň ösüş ýaýrawyny, onuň döredijiliginiň ýokary derejede hemmetaraplaýyn kämilligini hasyl edýän gözükdirijidir. Şunlukda, täsiri nämeden gözlemeli? Ol her bir eseriň, belli bir şahyryň galamyndan çykan tutuş mirasyň gurluşyndan, pikiri beýan etmegiň syrly tilsimatlaryndan gözlenilmelidir. Çeper stil, wakalaryň we duýgularyň çaknyşyklary (Magtymguluda, mysal üçin, mert hem namart konsepsiýasy – A. M.) täsir üçin, ygtybarly çemeleşmelerdir, totalgalardyr.

**Magtymguly Pyragy haýynda makalalar ýgyndylary
(Azerbaýjan we türk dillerinde)**

1.1. Magtymgulynyň türk halklaryň edebiýatynda türkmen bilermenleriniň gatnaşmagyndaky wagzyýeti

Daşary doganlyk döwletlerde Magtymgulynyň eserleriniň neşir edilişine we şol ýurtlarda şahyry ýerli ilata tanatmakda şol ýurda işe ugradylan türkmen alymlarynyň hem bitiren hyzmatlary göze görünikli boldy. Mysal üçin, Türkiýede Garaşsyzlygymyz ykrar edilen badyna diýlen ýaly beýik türkmen pähimdarynyň eserlerini öwrenmeklige, terjime we neşir etmeklige girişildi. Bu işe ilkinji bolup türk edebiýatçysy Himmet Biraý ýapyşdy. Elbetde, umumy türk milletine degişli bolup durýanda bolsak, iki halkyň dilinde aýrybaşgalyklar hem-de şygryýetinde özboluşlyklar köp. Ýnha, şeýle halatda şol döwürde Türkiýe Respublikasynyň çagyrmagy boýunça bu ýurda işlemäne baran türkmen edebiýatçylarydyr dilçi alymlary Magtymgulynyň neşirlerini we umuman, türkmen–türk edebi gatnaşyklaryny alamatlandyrýan türk neşirlerini taýýarlamakda Türkiýedäki Magtymgulynyň yhlasbendlerine kömek-goldawlaryny gaýgymadylar. Alma-Atada 1947-nji ýylda gazak birikken memleketlik basmasynda ady belli akyn Galy Ormanowyň terjimesinde Magtymgulynyň “Taňduly öleňder” kitabyňyň neşirine türkmen alymy dos. Baýmuhammet Garryýew sözbaşy ýazypdyr. Onda gazak okyjylary Magtymguly bilen köptaraply tanyşdyrylýar.

2010. Mähtumkulu Färaki. Säçilmiş äsärläri. Baki. Tertipleşdiren, türkmençeden uýgunlaşdyran we öň ýazan Ramiz Äskär. “TÜRKSÖÝ-yň kitaphanasy” seriýasynda Ankarada ýygylýar. Kitabyň başky sahypalarynda Azerbaýjan Respublikasynyň Prezidenti Ýlham Alyýewiň we Türkmenistanyň Gahrymany Milli Liderimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň suratlary hem-de olaryň ikitaraply gatnaşyklaryň möhümdigi baradaky sözleri getirilipdir. Ýatlanylýan bu neşire

TÜRKSÖÝ- yň genel müdiri, Azerbaýjanyň şol wagtky medeniýet ministri Polat Bülbülogly giriş (sunuş) ýazyypdyr.

2014. Mähtumkulu Färaki. Saçilmiş äsärler. “Elm wä tähsil”, Baki-2014 Goşgulary türkmen türkçesinden azerbaýjan türkçesine çöwren, izahlärini, sözlüginini düzen we neşire taýýarlan Ismihan Osmanly. Awtoryň ylmy maslahatçysy we kitabyň “Magtymguly Pyragy” ady bilen sözsoňy makalanyň awtory Annagurban Aşyrow. Magtymgulynyň doglan gününüň 290 ýyllyk ýubileýi geçirilen döwürde Özbegistanda, Azerbaýjanda we Türkiýede çap bolan kitaplar Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Insan kälbinin mänäwi lokmani” atly makalasy bilen açylýar. Onda Magtymgulynyň mazmuny we şahyranalygy boýunça dünýä edebiýatyndan mynasyp orny eýelemäge hukukly inňän uly söz senetkäridigi her taraply açylyp görkezilýär. Galyberse-de, şeýle neşirlere döwlet Baş tutanymyzyň gol goýmagy ýurdumyzda edebi hyzmatdaşlyga, türki halklaryň özara edebi-medeni gatnaşyklaryna döwlet derejesinde ähmiýet berilýändigini aňladýar. Belent mertebeli awtor şu hili edebi baglanyşyk ulgamynyň kämilleşmeginde we rowaçlanmagynda Magtymgulynyň şahsyýetiniň hem-de şahyran mirasynyň möhüm orny eýeleýändigine ünsi çekýär.

2015. “Mähtumkulu Färaki” atly diwan Bakuwda. Azerbaýjan dilinde “Elm wä tähsil” neşiriýaty tarapyndan çap edilip ýaýradylýar. Ondaky goşgular azerbaýjan, türkmen dillerinde hem-de arap grafikasynda berilýär. Bu tutumly ýygynyň terjime eden, düşündirişlerini we sözlüklerini düzen hem çapa taýýarlan Ismihan Osmanly onuň ylmy redaktory akademik Isa Näbibbäýli, synçylar TYA-nyň habarçy agzasy Annagurban Aşyrow (Türkmenistan), akademik Teýmur Kärimli, filologiya ylymlarynyň doktory, prof. Mämmäd Aliýew (Azerbaýjan). Tekstleriň transkripsiyasyny Türkmenistanyň Milli golýazmalar

institutynyň ylmy işgärleri Rahmanberdi Godarow, Rahymmämet Kürenow hem-de Paşa Kärimow (Azerbaýjan) dagy gözden geçiripdirler.

Azerbaýjan diline terjime edilen goşgular diwanyň 47–252, türkmen dilindäkiler 253–454, arap grafikasyndakylar 455–621 sahypalary eýeleýär. Kitabyň möçberi 726 sahypadan durýar.

H. Birayıň terjimesinde Magtymgulynyň goşgulary Ankarada “Mahtumkulu diwani” ady bilen (1992) neşir edildi. Terjimeçi sözbaşyda diwany taýýarlamakda eden hemaýaty üçin filologiýa ylmylarynyň kandidaty, dil bilermeni Jepbarmämmed Gökleňowa (19-sah) minnetdarlyk bildirýär. 1995-nji ýylda “Türkmen šiiri antoläjisi” Ankarada çap bolup çykýar. Ol prof. dr Fikret Türkmen hem-de filologiýa ylmylarynyň doktory prof. Gurbandurdy Geldiýew tarapyndan neşire taýýarlanylýar. Ondaky goşgularyň türkçe hem türkmençe nusgalary dos.dr B.Saryýew tarapyndan gözden geçirilýär.

Dil bilimi, edebiyat ylmy diýip aýrybaşgalaşdyrýan-da bolsak, aslynda olaryň manysynyň şol bir bitewi düşüňjä gelip direýändigini düşnüklidir. Hatda bu bütewülige sungat önümlerini-de goşmak mümkin. Biz ylmyň bu başky iki ugrunyň utgaşygynyň gürrüňini edýäris.

TYA-nyň habarçy agzalary Z. B. Muhammedowanyň, Soltanşa Atanyýazowyň, filologiýa ylmylarynyň doktorlary Ata Annanurowyň, Toýly Guzuçyýewiň dil biliminiň bilermenleridiklerine garamazdan, olaryň ýazyjylyk ýa umumy edebiyat ylmy bilen-de meşgullanandyklaryny bilmeýän ýok.

Geçen asyryň togsanynjy ýyllarynyň başynda bir topar türkmen alymlary türk döwletiniň çagyryşy boýunça türkiýäde işlemeğe ugradyldy. Filologiýa ylmylarynyň doktory, edebiyatçy professor Gurbandurdy Geldiýew, filologiýa ylmylarynyň kandidatlary Jepbarmämmed Gökleňow, Berdi Saryýew, Seyitnazar

Ärnazarow ýaly dilçiler türk döwletiniň Ankara, Izmir, Stambul kibi şäherlerinde ýerleşen ýokary okuw mekdeplerinde işlediler we türk talyplaryna türkmen we türk dilleriniň deňeşdirilmesinden, türkmen edebiýatynyň in gadymy döwürlerinden başlap, onuň folklory, dessanlary, ýazuwly edebiýaty, türkmeniň nusgawy şahyrlarynyň ömri, döredijiligi, ýaşan döwri, maşgala ýagdaýlary baralarda—ders berdiler. Bularyň G. Geldiýewden öňnesi türkmen dil biliminiň hünärmenleridi. Şeýle-de bolsa, olaryň türk halkynyň türkmen doganlarynyň edebiýatyna, aýratyn hem beýik söz ussady Magtymgulynyň döredijiligine, şahsyýetine bolan gyzyklanmalaryna mynasyp goşant goşandyklaryny aýtmak gerek. Esasy söhbete geçmezden öňürti, şol ýigitleriň türk alymlary, mugallymlary bilen sazlaşykly işländiklerini, özlerini ylym-bilimde hem, durmuşda hem görelde alyp barandyklaryny olar bilen iş salşan alymlar, edebiýatçylar, dilçiler, işdeş ýoldaşlary ýörite belleyärler. Munuň şeýledigine olar türkiýeden gaýtmazynyň ön ýaýnynda we gaýdansoň olar hakda ýa olaryň öz ýazan makalalaryny, işlerini kitap edip neşir edendikleri şaýatlyk edýär.

Seýitnazar Ärnazarowyň Türkiýede ýazan makalalary, eden işleri, mysal üçin, Ankarada kitap edilip ýaýradylýpdyr. Ol “Türkmen we türkiýe türkçesi arasyndaky ortak sözlüklerin anlam farkliliklari üzerine” “Türkmen we türkiýe türkçesiniň grameri üzerine”, “Edebiyat üzerine”, “Portretler”, “Bazi çewiriler” ýaly atlandyrylan baş bölümden ybarat. Bu bölümleriň bizi gyzyklandyryany III bölümdir. “Magtymguly Pyragy (1733–1798)” atly makalada Pyragy lakamynyň manysy “Huzura kawuşan, rahatligi, azatligi sewen, asaýiş taraftari” diýip düşündirýär.¹ Şahyryň durmuşda halallyk ýörelgesine eýerendigi aýdylýar. Makalada, esasan, Türkmenistanda halka ýetirilen gürrüňler, onuň gozgan temalary gaýtalanýar. Onuň “Magtymgulynyň eserlerinde we türkmen

¹ S. Ärnazarow. Makalalar Çogdag metbugat merkezi. – Ankara, 2013, 273 sah.

halk edebiýatynda Nowruz” atly makalasynda bu düşünjäniň we dessuryň gelip çykyşynyň Hytaý topragy bilen baglanyşygy, hunlardan uýgurlara, soňra beýleki musulman ýurtlaryna ýaýraşy, munuň türkmen durmuşyna münlerçe ýyl ozaldan ornap gelendigi, Nowruzyň gowy bir dessur şekilinde, tebigaty özgerdişi we adamlaryň könlünde nähilidir bir ýakymly duýgulary döredisi hakynda Magtymgulynyň goşgularynyň altysynda ýatlanylýandygy bellenilip, şahyryň “Nowruzdan seni”, “Duman peýda”, “Güzeşt eýle”, “Içinde”, “Il geçer”, “Söýmüşem seni” ýaly goşgularyna, olardan mysallar getirilip, düşündiriş berilýär. “Atamyň” atly goşguda D. Azadynyň Nowruz aýynda aradan çykandygyny ýatlap, awtor A. N. Samoýlowiçiň “Meniň pikirimçe, şahyrlaryň içinde bilimi jähetden Magtymgulynyň atasy Döwletmämmet Azady ýaly başga biri ýok” diýen sözlerine salgylanýar. Halk edebiýatyna hem ýaýraw berýär. Ýagny Nowruzyň yrymlar, monjugatdylar bilen ilişiklerine nazar aýlanylýar.

S. Ärnazarowyň kitabyna “Magtymgula düşünmek” (“Mah-tumkulini anlamak”) atly makala hem girizilipdir. Onda Magtymgula düşünmek, onuň pelsepe beýikligine, ylahyýet ýaýrawlaryna göz ýetirmek üçin diňe şahyryň goşgularyny okamagyň ýeterlik däldigine türk okyjylarynyň ünsi çekilýär. Awtor munuň üçin beýik akyldaryň şahsyýetine, döredijilik kämiligine dahylly dürli ýurtlaryň tanymal edebiýatçylarynyň, taryhçylarynyň, pelsepeçileriniň, din wekilleriniň berýän kesgitli bahalaryny-da hasaba almak gerek. Şu durumdan S. Ärnazarow ilki bilen M. Kösäýewiň, B. Garryýewiň, B. Şamyradowyň, O. Ýazymowyň, N. Çaryýewiň nusgawy şahyrymyz hakynda eden işlerini agzaýar. I. N. Bereziniň, A. Hodzkonyň, A. Wamberiniň ýazan işlerine, terjimelerine, neşir çeşmelerine salgylanýar. Rus alymlary akademik W. W. Bartoldyň, Ý. E. Bertelsiň pikirlerine salgylanmalar berilýär. Türkmen edebiýatynyň taryhy (1976), K. Ataýewiň “XVIII asyr

türkmen edebiyaty” (1988) neşirlerindäki maglumatlar getirilýär. Olar şahyryň goşgularyndan alnan mysallar bilen uýgunlaşdyrylýar. Bular makalanyň, umuman, mazmunyna oňaly täsir edipdir we S. Ärnazarow türk okyjylaryna we kärdeşlerine Magtymgula düşünmegiň ýoluny belli derejede dogry salgy beripdir.

Bu makalalar: “Magtymguly Pyragy” ady bilen din işleriniň her aýda Ankarada çykýan žurnalynyň 161-nji, Nowruz hakyndaky makala hem şol žurnalyň 183-nji sanynda degişlilikde 2004 we 2006-njy ýyllarda, “Magtymgula düşünmek” bolsa “Gardaş galamlar” žurnalynyň nisan (aprel) aýyndaky 64-nji sanynda 2012-nji ýylda çap bolupdyr.

Görnüşi ýaly, syn berlen makalalar, köplenç, türkmen edebiyaty öwreniş ylmynda bar bolan maglumatlar esasynda ýazylypdyr. Şuňa garamazdan, türk okyjylaryna Magtymgulyny tanatmak ýaly gowy niýet bilen ýazylandygyny hem-de onuň şu nukdaýnazardan ähmiýetlidigini bellemek ýerliklidir.

300 sahypa barabar bu makalalar ýygyndysyny Hüsseyin Ýyldyrym, Weli Sawaş Ýelok we Tugba Baýrakdar jenaplar taýýarlapdyrlar oňa dr. Weli Sawaş Ýelok bilen dr. Hüsseyin Ýyldyrym sözbaşy ýazypdyrlar. Onda S. Ärnazarowyň terjimehaly hakynda gysga, emma anyk faktlarda gürrüň edilýär. Awtoryň bu ýerdekä eden işlerine – türkmen türk dil mynasybetlerine, edebiyata we çeper, we ylmy – jemagatçylyk häsiýetli hyzmatlaryna, terjimelelerine, öwredijilik ukybyna uly baha berilýär. Onuň “Gazi uniwersiteti Fen edebiyat Fakultesi Çagdaş Türk lehçeleri we edebiyatlari bölümünde misafir ögretim üyesi olarak çalyşmaýa başlaýan Ärnazarow Türkiýede bulundugu sürede birçok akademik çalyşmaýa imza atmiş: O. 2002 ýilinda TÜRKSOÝ tarapindan “Türk dünýäsi hizmat ödüline”, 2004 ýilinda ise Karaman Waliligi we Türk dil kurumu tarafindan “Türk dili ödülü” ne laýyk görülmüştür”¹ (Gazy

¹ Ärnazarow makalalar. – Ankara, 2013, 1 sah.

uniwersitetiniň edebiýat ylmy fakultetinde ýönekeý öwrediji bolup işe başlan Ärnazarow Türkiýede bolan döwründe bir topar akademik işlere goşuldy. Ol 2002-nji ýylda TÜRKSÖÝ tarapyndan “Türk dünýäsine hyzmaty üçin” diýen we 2004-nji ýylda bolsa Garaman weliligi we türk dil kurумы tarapyndan “Türk dili” atly hormat ýarlyklaryna mynasyp görüldi”).

Türkmen dilçi alymynyň, şeýle sylaglara mynasyp görülmegi, kitabyň ýörite neşir edilmegi bu iki halkyň edebi gatnaşyklarynyň rowaçlanýandygynyň nyşanydyr. Sözbaşyda S. Ärnazarowyň dil bilimi ugrundan ökde hünärmendigi, çeper edebiýatdan hem habarlydygy, Magtymgulynyň sygyrlaryny, ol hakdaky rowaýatlary, türkmen halk döredijiligini-de gowy bilýändigini, biçak kitaphon adamdygy-da görkezilýär.

Berdi Saryýewiň “Klasik düşünjenin türkmen mimarlary” atly seriýada – “Dewletmehmet Azadi we oglu Mahtumkulu” atlandyrylan, Stambulda 2014-nji ýylda çap bolan kitaby hem biziň öwrenýän meselämiz bilen gös-göni baglanyşyklydyr. Kitap Türkmenistanyň beýik danasy, milli şahyry, filosofy Magtymguly Pyragynyň dogumynyň 290 ýyldönümi we Türkiýedäki günleri mynasybetli neşir edilipdir. Oňa ýazan takdiminde (hödürleme – A. M.) Eskişehir welisi Tüngör Azim Tina “onin (Döwletmämmet Azadynyň – A. M.) ismi bu güne kadar Türk dünýäsinda tek bilinmiýor. Weýa ogli Mahtumkulu ile birlikte aniliýor”¹ diýip, Azady bilen Magtymgulynyň edebi-taryhy baglanyşygy dogrusynda täze bir pikire ýol açýar.

Döwletmämmet Azadynyň özüne-de, döredijiligine-de Türkmenistanda hem sowet zamanynda ýeterlik üns berilmedi. Ol gaty köp meselelerde “ýazgarylady”. “Wagzy–Azat” poemasy gysgal-dylan, köp düzediş girizilen şekilde, diňe onuň “kemçiliklerini”, “düşünjesiniň kemterligini” tankydy elekden geçirip, halka ony

---

¹ Ýatlanan kitap, 7 sah.

“pes mertebeli” edip görkezmek maksady bilen çap edilýärdi. Soňky döwürde, dogrusy Garaşsyzlygyň öň ýanyndaky ýyllarda onuň kän bir gysgaldylmadyk, düzedilmedik neşiriniň peýda bolmagy hökümet edarasy bolan akademiýa sistemasynda uly gowur turuzdy. Onuň uly böleginiň il içine ýaýramagynyň öňi alyndy. Türkmenistanda, halypa şahyryň Magtymguly ýaly ägirdi terbiýeläp yetişdiren adamyň abraýy şeýlekä, Azadynyň şu wagta çenli türk halklaryň arasynda bilinmezligi, tanalmazlygy tebigy bir ýagdaý.

Dogrusy, diňe bir Azady däl, Magtymgulynyň özi hem türk halkynyň arasynda pes derejede tanalypdyr. Her niçik, Türkmenistanyň şol döwürdäki häkimiýet eýeleri Magtymgulynyň dini şygrylarynyň çap bolmagyna päsgel beren-de bolsalar, şahyryň özüni, onuň şygrylaryny halkdan ýaşyryp bilmediler. Sebäbi, Magtymguluda XVIII asyr syýasy ýagdaýlar zerarly halkyň gün güzeranynyň, görýän horluklarynyň, işan-mollalaryň arasynda hem gara nebsine buýrup bilmeyänleriň üstünden düşýän, watany, halky söýmegi, agzybirliги öňe sürýän goşgulary-da az däl. Galyberse-de, jahan alymlarynyň, aýratyn hem rus edebiýatçylarynyň, türkmen, özbek, garagalpak bagşylarynyň şahyryň sözlerine aýdýan aýdymlary, Magtymgulynyň mertebesini, häkimiýet eýeleri islese-islemeseler-de, has belende göterýärdi, ony meşhurlandyrýardy. Ynha, şu meşhurlyk Magtymguly bilen bilelikde onuň dädesi Döwletmämet Azadynyň hem adynyň we eserleriniň ýaýrawyna oňyn täsir etdi. Häzirki döwürde munuň şeýledigini delillendirip oturmagyň-da zerurlygy ýok. Eskişehir welisi Güngör Azymyň dogry kesgitleýşi ýaly, indi ol (Azady – A. M.) “Magtymguly bilen birlikde” umumy türk edebiýatda öz ornuny tapdy. Bu pikir täze we dogry pikirdir.

Ikinji takdim (hödürleme) Türkiýede Magtymgulynyň wagzyýetine önümlü goşandyny goşup gelýän belli edebiýatçy prof. dr. Abdyrahman Güzeliň galamyna degişli. Professor ýokarda aý-

dylanlara ugurdaş garaýşyny beýan edip, “her kesin bildigi üzere, sowýet döneminde milli we klassyk türkmen şahyrlaryna we onaryn eserlerine ýazarlaryn ýaşdyk we döredtik döwrüne göre däl, sowýetler döwrünün aňlaýşyna göre çemeleşilipdir” (“Her kesin bilşi ýaly, sowetlik ýyllarynda milli we klassyk türkmen şahyrlaryna we olaryň eserlerine ýazarlaryň ýaşan we döreden döwrüne göre däl, sowetler döwrüniň aňyýetine göre çemeleşilipdir” – diýip belleýär.¹ Awtoryň pikiriçe, olaryň eserlerindäki egitim, ylym, irfan, yşk, din, sufizm, birlik, Watana söýgi, dostluk-doganlyk ýaly temalar we ideýalar dünýäniň geldi-geçer dönümleriniň hemmesi üçünem iň wajyp ugurlardyr. Şeýle ugurlaryň içindäki bu iki şahyryň pähim-paýhasy siňen pikirleriniň tutuş dünýä halklary hem edebiýatlary nukdaýnazardan hem peýdalydygy şübhesizdir. Abdyrahman Güzel şeýle gowy, täsin bir çemeleşme bilen taýýarlanan kitabyň awtorynyň hyzmatyny ýörite nygtaýar. Ol şeýle diýýär: “Berdi her zaman zeminde Magtymguluda bar bolan söýgi, umyt, hoşniýetlilik, döredijilik, tälim berme, birlik-barabarlyk ülnülerine ýüreginden ýer beren gerçek bir adamdyr”.²

Kitabyň başynda Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň umumy türkmen edebiýaty hem Magtymguly hakda aýdan sözlerinden bölekler berilýär. Olaryň birinde: “Türkmen halkynyň taryhynda Azady, Magtymguly, Andalyp, Kemine ýaly çuňňur pelsepä, ýiti pähim-paýhasa ýugrulan ajaýyp eserleri peşgeş beren söz ussatlary az däl. Nusgawy şahyrlarymyzyň baý mirasyny öwrenip ylmy taýdan seljermek we asyl nusgasyny halka ýetirmek, türkmen halkynyň taryhy, medeni mirasy boýunça ylmy barlaglary alyp barmak önde duran möhüm meseleleriň biridir”³ diýlip aýdylýar.

¹ Saryýew B. Türkmen klassyk düşünjesini esaslandyryjylar. Döwletmämmet Azady we Magtymguly. – Istanbul, 2014, 11 sah.

² Şol ýerde, 12 sah. Mundan beýläk şu kitaba şeýle salgylanylار.

³ Şol ýerde, 16 sah.

Hak aýdylan sözler! Diňe Türkmenistanda däl, indi goňşy we uzagara ýurtlarda hem Magtymgulynyň döredijiligine hut şeýle çemeleşilse, şahyrlarymyzyň ilki bilen şygrylaryny her döwrüň syýasatyna görä üýtgedip, özgerdip çap etmegiň öňi alynardy, üstesine islendik şahyranamalaryň özüne laýyk gabaraly şahsyýetini halkyň öz bolşunda göz önüne getirmegini şertlendirerdi. Biziň pikirimizçe, üýtgetmek, özgertmek, goşmak, aýyrmak ýaly çemeleşmelere ýol berilmeli däldir. Sebäbi olaryň goşgularyndaky pikirler, ideýalar olary döredijileriň şahsy pikirleri bolmak bilen birlikde, jemgyýetçiligiň pikirleridir maksatlaryny hem aňladýar. Magtymguly barada bu hasam şeýledir.

Kitabyň awtory N. Saryhanowyň “Kitap” hekaýasyny, A. Hodzkonyň şahyr baradaky ilkinji maglumatlaryny, B. Kerbabaýewiň 1926-njy ýylda ilkinji bolup şahyryň goşgularyny çap edendigini, türk şahyry Nazym Hikmetiň 1976-njy ýylda Magtymguly hakda aýdan sözlerini (sene ýalňyş görkezilipdir. Ol 1960-njy ýylda şahyryň 225-ýyllyk ýubileýine gelipdi, dabarada söz sözläpdi – A. M.), Ahmet Bijan Erjilasunyň “Sözün kanatında uçan şair” diýen sözlerini özbaşdak sähinmelerde getirip, N. Saryhanowyň, A. Hodzkonyň, B. Kerbabaýewiň, N. Hikmetiň, A. Bijanyň suratlaryny hem-de hudožnik tarapyndan çekilen Magtymgulynyň grafiki şekilini-de şol abzaslara ugurdaşlykda ýerleşdiripdir. Şeýle tertipde Türkiýäniň şol mahalky medeniýet ministri Pamyk Kemalyň, gyrgyz ýazyjysy Ç. Aýtmatowyň, türk alymy A. Güzeliň pikirlerine-de salgylanlyýar.

Kitabyň 1-nji bölümi Döwletmämet Azadyny türk halkyna tanyşdyrmak meselesine bagyşlanypdyr. Ol 11 sany örnegi (çeşmäni – A. M.) öz içine alýar. Mysal üçin, örneklerde Azadynyň döredijiligine sowet döwründäki garaýyşlar anyk salgylanmalar bilen berkidilip gidilýär.

1. “Döwletmämmediň eserleri XVIII asyrdaky ysalam ideologiasynyň höküm süren döwründe ýazylany sebäpli, onda biziň häzirkiki gülläýän sowet döwrümiziň adamlaryna ýat bolan dini-mistiki ideýalaryň bardygyny-da ýatdan çykarmak bolmaz” (Meredow, 1982);

2. “Onuň (Azadynyň) agzaýan häkimleri, şalary şahyryň göz önüne getiren hyýaly adamlardyr. Şonuň üçin bu süýji umytlar utopiýalarda galypdyr, şol pikirleriň biri-de amala aşmandyr” (Kösäýew, Ahundow, 1962);...

...6. “Bu eser öz diliniň agyrligy, köpçüligi düşnüksiz bolan sözleriň köplügi zerarly, halk arasyna çuň ornaşyp bilmändir.”(Kösäýew, Ahundow)

...11. “Eserde ýöredilýän pikirler, şekillendirilýän keşpler diýseň umumy hem abstrakt (Ataýew, 1988. 29–34 sah)”

Örneklerde aýdylýan şeýle tankydy bellikler olaryň awtorlarynyň Döwletmämmet molla bolan hakyky garaýyşlaryny aňlatmaýar. Meredith, Kösäýew, Ahundow, Ataýew bularyň hemmesi hudawy adamlar, Muhammet pygamberiň ymmatлары. Ol pikirler olaryň boýnuna atylýan, dillerine salnyp berilýän syýasatyň netijesinde dörän, “Kötek güýçli bolsa, ýüň gazyk ýere girer” diýleni.

Dördünji bölüm Magtymguly bilen bagly maglumatlary özünde jemleýär. B.Saryýew bu ýerde hem Döwletmämmet Azadyny tanyşdyryşy ýaly tutuma gol ýapýar. Bu ýerde pikirleriň yzgiderliligi däl-de, Magtymguly barada edilen işleriň üznüksiz dowamlylygy ýyllar boýunça berilýär.

“1842 – A. Hodzko; 1862 – I. N. Berezin; 1863–1879 – A. Wamberi;

1912 – A. Nyýazy, 1908,1909, 1914 – rus alymlary; 1941 – Magtymgulynyň rus diline iň birinji terjimesi-Torlowskiý; 1930–1970 – Hüseyin Kazim Kadri (Şyh Muhsin Fany).

Zeki Weli Togan, F. Köprüli ýaly alym-edebiýatçylar Magtymgulyny türk dünýäsinde ylmy usulda öwrenmegiň “ilk kerpiçini koýmuşlar”.¹

1992-nji ýylda, biziň Garaşsyzlyk döwrümizde, Türkiýede ilkinji makala Magtymguly barada Ankara uniwersitetiniň dil, taryh we žugrafiýa fakultetiniň prof.dr-y Aýsu Ata tarapyndan ýazylypdyr.

1995-nji ýylda I. Haýretin “Türkmen şahyry Magtymguly Pyragy bilen bagly türkiýede edilen işler” diýen mowzukda Ýüpek ýoly uluslar arasy halk edebiýaty simpoziýumynda çykyş edipdir.

2005-nji ýyl. Hauati Ýilmaz. Magtymguly diwany (inçeleme, metin, dizin). Ankarada çykan bu neşire Ankara uniwersitetiniň dil we edebiýat, taryh, geografiýa fakultetiniň çagdaş türk lehçeleri we edebiýatlary bölümüniň başlygy prof.dr. Zepla Batihçi Özen sözbaşy ýazypdyr.

2008-nji ýyl. Ýokarda ady tutulan uniwersitetiň mugallymy Selçan Saglyk Şahin “Magtymguly diwanynda garşylyklar” hakynda türkologlaryň bütindünýä 6-njy halkara gurultaýynda çykyş edipdir.

2012-nji ýyl. TÜRKSOÝ bilen Ankara uniwersitetiniň gura magynda Türkiýede Magtymguly günleri geçirilýär.

Şu hili we başga-da ençeme çeşme sanawlaryndan soň, B. Saryýew şahyryň goşgy düzüş kadalaryna görä, onuň eserleriniň: goşgularynyň (dörtlemeleriniň – A. M.), mesnewileriniň, gazallarynyň, muhammesleriniň, müseddesleriniň, muammalarynyň, müsemmenleriniň mutassaglarynyň, muaşşirleriniň...) ýörite çyzgylarda ýerleşdirilen sanawlaryny getirýär. Onuň ele giýalaryna-da, kasydalaryna-da, ýiti-tankydy goşgularyna-da şeýle nukdaýnazardan garalýar. Şahyryň dil serişdelerinden, çeperçilik edebi adalgalarynda peýdalanyşyna dahylly tablisalar, her bir sözi, her bir pikiri aýdyňlaşdyryp gelyän suratlar Berdi

¹ Ýatlanan kitap, 50 sah.

Saryýewiň tanyşdyrma häsiýetli bu saldamly işe örän yhlasly hem-de diýseň özboluşly ýanaşandygyna şaýatlyk edýär. Dogrusy, filologiýa ylmlarynyň kandidaty, ezber dilçi alym özüniň bu işi bilen edebiýatçylykdan-da habarlydygyny okyjylara äşgär etdi. Onuň bu kitabyňyň formasyna, faktlaryň ýerleşdiriliş aýratynlygyna, mazmunyň şekiller bilenem nygtalyp gidilşine Magtymgulynyň döredijiligini, ömrüni, döwrüni täze çemeleşme usulynda öwrenmegiň nusgasy hökmünde garamak gerek.

Magtymgulynyň A. Aşyrowyň azeri we rus dillerinde neşir edilen çaklaňja kitapçasyny hem ýokardaky pikirler bilen ulaşdyrmak ýerliklidir.¹ Kitabyň bir tarapynda makalanyň azerbaýjançasy, beýleki tarapynda rusçasy ýerleşdirilipdir. Kitapçanyň iki tarapynda hem Türkmen halkynyň Milli Lideri Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Pyragynyň şahyрана dünýäsi” müňýyllyklaryň dowamynda kemala gelen türkmen pelsepesine, milletiň kalbynyň owazyna, türkmen ruhunyň synmaz sütünine öwrüldi” – diýen sözlerine azerbaýjan we rus dillerinde hem orun berlipdir.

Annagurban Aşyrowyň bu makalasy daşary ýurt okyjylaryny Magtymguly bilen has içgin tanyşdyrmak ýa-da onuň bilen öňden tanyş halklarda Magtymgulynyň döredijiligini gaýtadan, häzirki zamana muwapyk bir röwüşde wagyz etmek maksady bilen ýazylypdyr. Makalanyň mazmunynyň we onuň wagyz edilişiniň şu günüň ruhuna laýyk gelýänligi sebäpli, ol şahyryň doglan gününüň 290 ýyllygynyň dünýä möçberinde bellenilýän döwürlerinde (2013–2015 ýý) Magtymgulynyň, aýdaly türki halklarda – Özbekistanda, Azerbaýjanda, Gazagystanda we Türkiýede çap bolan neşirlerde “Sözsoňy” hökmünde ýerleşdirilipdir.² Onuň bu

¹ Annagurban Aşyrow. Mahtgumkuly Färaki – neşire taýýarlan we terjime eden I. Osmanly. – Baki, Mütärjim, 2013.

² Mahymkuli. Asarlar – Taşkent, akadem neşir, 2013; Mahtimkulu. Säçilmiş äserlari – Baku, Elm wä Tähsil, 2014; Mahtymkuly Piragy. Taňdualy öleňderi. – Aşgabat, 2014, (gazak dilinde).

makalasy ýubileý ýylynda TYA-nyň Milli golyazmalar instituty-nyň “Miras” žurnalında hem çap bolupdyr.¹

Magtymgulynyň döredijiligini öwrenmäge diýseň yhlasly azerbaýjan edebiyatçysy Ismihan Osmanly ol makalany diňe bir özüniň taýýarlan “Seçilmiş eserlere” girizmek bilen oňaýmandyr. Ol makalanyň ilki azerbaýjan diline, soňam rus diline geçirilip, ikisini bir kitapça görnüşinde neşir edilişine işjeň goşulypdyr. Jemläp aýtsak, I. Osmanly terjime hyzmatyndan daşgary kitapçany neşire hem taýýarlapdyr. Kitapça “Mütärjim” neşirýat we çaphana merkezinde 100 nusgada basylypdyr. Kitapçanyň azerbaýjan dilindäkisine Aryf Mämmedow, rus dilindäkisine Nyzamy Mämmedow syn beripdirler. AMYA-nyň muhbir agzasy, filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Teýmir Kärimli neşiriň ylmy häsiýetini güwälendiripdir – redaktor bolupdyr.

Bu neşiriň iki dildedigi, ony Magtymgulynyň goşgularyny öz içine alýan türki döwletlerde çykan kitaplaryndakydan tapawutlandyrýar. Kitapçada geçen zamanlardaky Magtymgulyşy-naslaryň atlarynyň, eserleriniň, neşirleriniň anyk çakgytlary görkezilýär, bu hem onuň parhly taraplarynyň biri. Makalada Magtymgulynyň ýaşan eýýamyna, özüne, maşgala ýagdaýla-ryna, şahyrana şahsyýetine dahylly çeşmeler umumylaşdyryl-ýar. Bellenmeli ýene bir zat, onda Magtymgulynyň doglan we ýogalan seneleriniň indi, täze maglumatlar esasynda görkezil-ýänligidir.² Neşiriň sahypanyň önünde we arkasynda Mag-tymgulynyň göwürmeli, egni çäkmenli, reňkli suraty berlipdir. Ýeri gelende aýtsak, Magtymgulynyň şu keşbi, onuň dünýäniň köp ýurtlarynda ykrar we kabul edilen keşbidir.

Türkmenistanda ýaşap, beýleki goňşy ýurtlarda alnyp ba-rylýan Magtymgulyçylyk ugra goşant goşýanlar başga-da ýok

¹ Miras, №2, 2014.

² Аннакурбан Ашыров. Мähgumkulu Färaki. – Baku, mütärjim, 2013.

däl. Mysal üçin, beýik akyldaryň baryp-ha 1947-nji ýylda Alma-Atada gazak dilinde çykarylan goşgular ýygyndysyna tanyml türkmen edebiýatçysy B. Garryýew sözbaşy ýazyşdyr.¹ Biz bu hakda öňde hem ýatlapdyk. Şondan esli wagt geçenden soň, Magtymgulynyň goşgularynyň gazak dilindäki has dolý terjimesi şahyr D. Kanatbaýew tarapyndan ýerine ýetirildi. Onuň sözbaşysy hem ildeşimiz, geografiýa uylmlarynyň bilermeni Gurban Amannyýazowyň galamyna degişli.²

Magtymgulynyň 290 ýyllyk ýubileýi türkmen alymlaryny, hatda öň şeýle mazmunly işleri ýerine ýetirmedikleri-de belli derejede tijendirdi. Şunuň ýaly awtorlaryň biri filologiýa uylmlarynyň doktory, TYA-nyň akademigi, prof. Myratgeldi Söýegowdyr. Ol türkmen dil bilimi ugrundan “Первичные формы деепричастия в современном туркменском языке (в сравнении с другими тюркскими языками юго-западной группы) (Häzirkî zaman türkmen hal işlikleriniň ilkibaşky formalary (Günorta-günbatar türki dilleriň deňeşdirilmesi) diýen temadan kandidatlyk, “Söwetler döwründe türkmen edebi diliniň sintaktik sistemasynyň ösüşi (onuň ulanylyş sferasynyň giňelmegi bilen baglanyşygy)” diýen mowzukda hem doktorlyk dissertasiýalaryny gorady. Ol örän ökde lingwist – türkolog. Onuň türkmen we umuman, bu diliň türki diller topary bilen ilişikleri dogrusynda örän köp düýpli (fundamental) işleri bar. Şunuň bilen bir hatarda, ol edebiýaty öwreniş ulgama-da wagtal-wagtal dolanyp geldi. Onuň edebiýata, aýratynam Magtymgulynyň döredijiligine bolan yhlasy alymyň galamyna işjeňlik bagyşlady.

M. Söýegowuň Tatarstanda neşir edilýän ylmy žurnallarda çap bolan “Некоторые вопросы туркменской литературы и истории в научном наследии А. З. Walidowa–Togana” we “Из истории

---

¹ Mahtymkuly. Taňdauly öleňder. – Alma-Ata, 1947.

² Mahtymkuly. Taňdamaly. – Almaty, Binim, 2000.

ознакомления западно европейцев с наследием туркменского поэта–классика Махтумкули в XIX веке: Лондонские издания 1842 и 1853–1854 г.г. (Ahmet Zaki Walidow Toganyň ylmy mirasynda, türkmen edebiyatynyň we taryhynyň käbir meseleleri). Wolidowa – Togana¹ we “Туркменские поэты–классики XVIII–XIX вв. о городе (стране) Булгар (XVIII–XIX asyr türkmen klassyk şahyrlary Bulgar şäheri (ýurdy) hakynda)”² atly makalalary Magtymguly barada başgyr hem tatar halklarynyň arasynda taryhy etaplarda edilen işlere seljerme berýär.

Türkmen–tatar ýa-da tatar–türkmen edebiyatlarynyň iki taraply baglanyşygy XVIII–nji we XIX–njy asyrdan, hatda XX–nji asyryň başynda hem Tatarlarda Wepaýynyň “Rownakyl–yslam” Şeýdaýynyň “Kyssaý-i Senuber ben Hurşyt şah”, Andalýbyň “Dessan-e Zeýnelarap” eserleri, “Göroglynyň hekaýaty” kitap edilip ýaýradylan-da bolsa, türkmen edebiyat nemunalaryna XX asyrdan şu wagta çenliäk kän bir üns berilmedi. Dogry, XX asyrdan döwrüň ýazyjy–şahyrlarynyň kitaplary birek–biregiň diline terjime edilip, iki tarapyň okyjylaryna-da belli derejede tanyşdyryldy. Bir mysal: Gabdulla Tokaýyň eserleri Aşgabatda, Magtymguly Gazanda (1960) türkmen we tatar dillerinde kitap şekilinde halka ýetirildi. Magtymguly şahsyýetine degişli şeýle gowuşgynsyzlyk tatar alymlary tarapyndan hem şindilerem belleniş ýör. Kazan döwlet uniwersitetiniň tatar edebiyaty kafedrasynyň müdiri Hatyp Minnegulow, mysal üçin, Magtymgulynyň döredijiligi bilen bagly şeýle ýazýar: “Magtymgulynyň döredijiligine Tatarlaryň dünýägaraýyşlary baradaky mesele ylmy edebiyatda entek ýeterlik öwrenilmeýär.”³ Awtor bu pikirini soňra rus dilinde ýazan “Восточная классика и татарская литература” (“Gündogar klassykasy we tatar edebiyaty”) atly okuw gollanmasynda hem gaýtalaýar: “Творческое наследие

¹ Проблемы Востоковедения – Башкирия – Уфа, 2014, №3 (65).

² Научный Татарстан – Kazan, 2014, №3; 2015, №1.

³ Miras, 2008, №3, 121 sah.

Махтумкули пока полностью не уточнено, известную часть которых составляют 376 его произведений, в основном газели, касиды. Каково же отношение татар к творчеству Махтумкули? По моим сведениям этот вопрос ещё не разработан в научной литературе и даже вообще не ставился”.¹ (“Magtymgulynyň döredijilik mirasy entek doly anyklanank. Onuň mälim bolan 376 eseriniň esasy bölegi gazallardan we kasydalardan ybarat ...Eýsem-de bolsa, tatarlaryň Magtymgulynyň döredijiligine bolan garaýşy nähili? Meniň pikirimçe, bu ýagdaýa heniz üns berlenok, hatda edebiýaty öwreniş ylmynda bu barada mesele-de goýlanok”).

Tatar edebiýatçysynyň bu pikiri Magtymgulynyň halkara möçberinde doglan gününüň 290 ýyllygyna taýýarlyk mahalynda hem-de hut şol ýylyň özünde tatar edebiýaty öwreniş ylmynyň bu ugrunyň janlanmagyna, türkmeniň akyldar oglunyň ömrüne, döwrüne, onuň edebi mirasynyň öwrenilişine bolan garaýyşlarynyň güýçlenmegine öz täsirini ýetiripdir diýsek, ýalňyşdygymyz däl. Akademik Myratgeldi Söýegowyň ýokarda ýatlanan makalalary-da başgyrlarda we tatarlarda Magtymgulynyň öwreniliş taryhyna özboluşly goşantdyr.

Başgyr edebiýat taryhçysy A. Z. Walidi ýaşlygyny başgyr topragynda geçirýär. XX asyryň başlaryndaky ýyllarda ol mejburi ýagdaýda daşary ýurda emigrasiýa edilýär. Tä soňky demine çenli Türkiýede ýaşaýar.

Biz öňde Abdurahman Nyýazynyň “Magtymguly diwanyny” Astrahanda 1912-nji ýylda taýýarlap çap edendigini ýazypdyk. Ol 48 sahypadan ybarat kitaba, soňra A. Z. Walidi ýörite syn ýazýar we ol “Şura” žurnalynyň 6-njy sanynda berilýär. M. Söýegow A. Z. Walidi–Toganyň Magtymgulynyň döredijiligi ýatlanylan işleri hakynda Nyýazynyň şol kitaby bilen utgaşykly synlaryna şu günüň nazarýetinden baha berýär. M. Söýegow A. Nyýazynyň

---

¹ Ýatlanan kitap, Kazan, 2014, 250–281 sah.

“diwana” ýörite sözbaşy ýazandygyny belleýär: “В нём говорится об издании в Германии стихов Махтумкули венгерским учёным Арминием Вамбери в туркменском оригинале с переводами на немецкий язык. Но в отличие от Вамбери Абдурахман Ниязи дал объективную оценку творчества туркменского поэта-классика, подытоживая свой небольшой, но глубокий научный анализ следующими словами: “Эти произведения, послужив всему человечеству, веками сохраняют свое непреходящее значение”¹ (Onda Magtymgulynyň goşgularynyň wenger alymy Armeniý Wamberi tarapyndan taýýarlan türkmen dilindäki we olaryň nemes diline terjimesindäki neşiri hakynda aýdylýar. Emma Wamberiden tapawutlykda Abdurahman Nyýazy türkmen klassyk şahyrynyň döredijiligine mynasyp baha berýär. Özüniň uly bolmadyk, emma çuň manyly ylmy barlaga eýlenen pikirini ol şeýle jemläpdir: tutuş adamzada hyzmat edýän bu eserler asyrlaryň dowamynda hemişelik ähmiýetini saklajakdyr).

A. Nyýazynyň bu neşiriniň özboluşly taraplary bar. M. Söýegow Walidow – Toganyň ol kitapda Magtymgulynyň goşgularynyň her sahypada iki bölek-hatardaş edilip ýerleşdirilendigini, Nyýazynyň türkileriň köne dil sözlerine düşündirişler berendigini tekrarlaýar. Munuň şeýle edilmegi köne döwür şahyrlarynyň goşgularynyň her birine aýratyn at goýulmanlygy bilen baglanyşdyrylýar. Munuň dogry we dogry däl taraplary görnüp dur. Dogry tarapy, goşgulara žanrlaryna görä (Gazallar ýa-da kasydalar, mesnewi ýa-da rubagy – A. M.) umumy atlandyrylypdyr. Dogry däl tarapy, Magtymgulynyň irkiräk döwürlerde tapylan golýazmalarında aýratyn sözbaşylar goýlan eserlere hem gabat gelinýär.

1913-nji ýylda bu kitap barada Orenburgda neşir edilýän “Şura” žurnalynda A. Z. Walidiniň makalasynda çap edilýär. A. Walidi onda Nyýazynyň zähmetine mynasyp baha berýär we

¹ Проблемы востоковедения. – 2014, №3, 61 стр.

Magtymgulynyň döredijiligine çuň edebiýat nazaryetinden, has düýpli ylmy we filosofik–rewüşde, umumy türk halklaryň edebiýat taryhynyň bilermeni hökmünde her taraply çemeleşýär.¹

“Заки Валиди в своей статье “Диван-и Махтумкули” в частности , писал: “Данный труд господина А.Ниязи заслуживает нашей науке горячего одобрения и всяческой поддержки. Ибо он своим трудом открыл дорогу для изучения частей тюркской литературы, которые присущи разным этническим подразделениям...Пришло время, когда они должны исследовать их уже в виде, собранном в одном месте.”² (“Zaki Walidi özünüň “Diwan-i Mahtumkuli” diýen makalasynda, mysal üçin şeýle ýazdy: “Jenap A. Nyýazyň bu işi biziň ylmy-myzyň çynlakaý ukraryna we hemmetaraply goldawyna mynasypdyr. Sebäbi ol öz zähmeti bilen türk edebiýatyň dürli etnik toparlaryna mahsus bolan parçalarynyň öwrenilmegine ýol açdy... Indi olary umumylaşdyryp ylmy barlag etmegiň wagty geldi”).

Ýüz ýyl gowrak mundan ozal aýdylan-da bolsa, bu pikir häli–bu güne çenli ähmiýetini saklap gelýän, H. Minnegulowyň aýdyşy ýaly, henize bu güne tatarlaryň Magtymgulynyň döredijiligine garaýyşlarynyň anyk dældigi hakdaky diýýänlerine kybapdaş pikir tereňligidir.

Ara ep-esli wagt salyp, A. Z. Walidi Türkiýede ýaşap ýörkä, Magtymguly barada özüniň ikinji makalasyňy ýazýar. Bu makala hem syn şekilli bolup, onda şyh Muhsin Fani tarapyndan A. Wamberiniň 1879-njy ýylda Londanda çap etdiren “Magtymguly diwany” atly şahyryň 30 töweregi goşgusyny öz içine alýan ýygyndysyna esaslanyp taýýarlan we türk jemgyýetçiligine hödürlän kitaby hakynda ymykly gürrüň edilýär.

---

¹ Şol ýerde, 62 sah.

² Ýatlanylýan çeşme – 62 sah.

A. Z. Walidiniň makalasynda 1921-nji ýyldaky Şyh Muh-siniň başlangyjyna we niýetiniň gowulygyna hormat goýulýar. Şonuň bilen barabarlykda, ol Şyh Muhsin tarapyndan göýberlen säwlikleriň, terjimelerindäki many bulaşyklygynyň tankydyňa köpräk agram salýar, syn berilýän we onda seljerilýän neşiriň dünýä inen wagtynyň aradaşlygyna garamazdan, A. Z. Walidiniň makalasyň ylmy mazmunyny hasyl edýän garaýyşlar edebiýaty öwreniş ylmynyň we çeper edebiýaty wagyz etmegiň usullary jähetden häzirki döwürler üçin-de ugur alarlykdyr.

Walidiniň “Mahtumkuli diwani we ýedi asyrlyk türkçe bir menzume” atly 1921-nji ýylda Fani tarapyndan Stambulda çap edilen kitaby dogrusynda ýazan makalasy “Türkiyat Mejmuasi” žurnalynyň tankyt we seljerme bölümünde ýerleşdirilýär.¹ Bu makalanyň göçürmesi Magtymgulynyň doglan senesiniň 290 ýyllygyna gabatlanylýp, Uludag uniwersitetiniň ylahyýet fakultetiniň žurnalynda hem çap edilýär.²

Walidi–Togan Şyh Muhsiniň Magtymgulyny türk okyjysyna tanyşdyrmakda diňe bir çeşmä–Wamberiniň nemes dilinde Leýpsigde 1769-njy ýylda neşir eden (Magtymgulynyň 40 goşgusyny öz içine alýan) žurnal makalasyňa daýanyp, şonuň bilenem çäklenipdir. Ýogsam bolmasa, Magtymguly hakyndaky maglumatlar we onuň goşgulary, şol döwürde Ostroumowyň “Türküstan welaýat gazetiniň ençeme sanyndaky işlerinde, Abdyrahman Nyýazynyň neşir eden “Magtymguly diwany”, Daşkent şäherinde Aryfjanyň çaphanasynda köpçülige hödürlenen “Otuz iki tohum kyssasy we Mahtumkuli” kimin kitaplarda, türkmeniň bu beýik şahyry hakynda ýeterlik gözükdirmeleri tapyp bolardy. Turkolog alym bu babatda edilen iki sany uly akabany nygtap görkezýär. Olaryň biri Aleksandr

---

¹ Türkiyat mejmuasi, №2, Stambul, 1926.

² Ýatlanan žurnal, 2013, jilt-22, №2.

Samoýlowiçiň işlerinden umumy türkmen edebiýaty hakda, aýratynam Magtymguly dogrusynda ýazan kitaplarydyr, makalalarydyr. Ikinjisi 1912–1913-nji ýyllarda özüne iberilen Magtymguly golýazmalary hem-de Nyýazynyň öňde ýatlanan neşirdäki faktlary jemläp, özüniň “Şura” žurnalynyň sanlarynda çap bolan makalalar tapgyrydyr. El ýeterde şeýle ygtybarly çeşmeler barka, olaryň hasaba alynmazlygyny, ol Şyh Mühsiniň ýalňyşlygy hasaplaýar. Ol “Şyh Muhsin fani begin şimdi mewzu bahis olan neşri ise, ýukarida dedigimiz gibi, ýalňiz “Wamberi” neşrini tekrardan ibaret oldugyndan bi bapta hiç bir ýeni şeý ilawe etmiýor” diýip belleýär.¹

Ýedi asyrlyk menzumedede, neşire taýýarlaýjy düşündirişlerinde Wamberiniň hatalaryny, säwliklerini düzetmegä beýlede dursun, olary gaýta beter bulaşdyrýar. Şol sebäpli-de, A.Walidi-Togan “Bu son Istanbul tabi ilim için bir adim daha geri gitmek demekdir” diýip nygtaýar.²

Makalanyň awtory Magtymgulynyň goşgularynyň Fani tarapyndan edilen terjimeleriniň tagaşyksyzdygyny, prozalaç häsiýetlidigini olaryň degşirmeleriniň üsti bilen ynandyryjylykly delilleýär. Aslynda Wamberiniň türkmen (ähtimal) dilinden eden terjimleri hem süňni sagat terjimeler däldir. Käbir mysallar: Wamberi: Daglar hakyň myhydyr, depe özün dag saýar. – Şyh Muhsin: Daglar hakinda nejidur defe hem özün dag saýmaz³ Asyl nusga:

Daglar ýeriň myhydyr,

Depe özün dag saýar

Wamberi:Kemlik eýle kemal bar, menlik etme zowal bar.

Şyh Muhsin:Kemlik alma keman bar, menlik ile zewal bar.

---

¹ Ýatlanan žurnal, 2013, №2, 192 sah.

² Şol ýerde, 193 sah.

³ Ýatlanylman neşir, 2013, №3 193 sah

Asyl nusga:Kemlik eýle-kemal bar,
Menlik etme-zowal bar.¹

Şu setirlerdäki terjimeleriň hiç biri-de asyl nusgadaky pikir bilen tutluşmaýar. Şeýle sebäbe görä, Walidiniň pikiriçe, “Wamberi we Şyh Muhsin Fani terjumelerini kabul etmek kabil degildir”.² Alym makalada diňe edebi çeşmelere salgylanmak bilen oňalmaýar. Ol türkmen topragynda gören zatlary, tanyşan adamlary, Magtymgula dahylly okan, tanyşan neşirleri baradaky ýatlamalary-da esasy gürrüňleriniň, ýagny Magtymgulynyň umumy türki bir şahyrdygyny tekrarlap görkezmegiň hyzmatyna tabyn edýär. Mysal üçin, ol Magtymgulynyň Wamberi hem Şyh Muhsin tarapyndan edilen terjimeleri Taşkent, Buhara, Fergana, türkmen (Aşgabat) kitap we golýazma nusgalary bilen salyşdyryp, ýöredýän pikirlerini berkidip gidýär. Bularyň üstüni Ahmet Ýasawynyň, Nagyşbendiniň, Allaýaryň, Yrgyl hojanyň, Däde Korkudyň, Nowaýynyň atlary bilen ýene-de ýetirmek mümkin.

Işde Magtymgulynyň döredijiligiň sopusylyk äheňlerine-de deglip geçilýär: “Şah Nimetullah Weli, Ahmet Ýasawi gibi halk ewliýasyna nispet edilen esar we asar meýaninden fil-waki o zatların kendi eserleri olanlarını ayırıp bilmek ne kadar müşkil ise, Mahtumkuli eserlerini bu ýolda tefrik we tetkik de, ýeni bir şair olmasına ragmen epeýje müşkildir”³ (Şah Nygmatulla Weli, Ahmet Ýasawy ýaly halk öwlüýälerine mahsus bolan sopusylyk şygrylaryndaky wakalaryň umumy mazmunyndan olaryň haýsynyň olara degişlidigini parhlandyrmak nä derejede müşkil bolsa, täze bir şahyrdygyna

¹ Magtymguly – Aşgabat, 2014, 275 sah. (deňeşdirmegiň hatyrasyna bu alyndylary biz orta getirdik. – A. M.) Walidi Toganyň makalasynda bu goşgy tutuşlygyna sahypanyň çykydynda berlipdir.

² Uludag uniwersiteti, ylahyýet fakulteti žurnaly, 2013 №2, 194 sah.

³ Ýatlanýan žurnal, 2013, №2, 200 sah.

garamazdan, Magtymgulynyň bu temadaky eserlerini aýyl-saýyl seljermek has-da müşkildir”).

Makalada türkmen dili (türk dili) nukdaýnazardan Muhsiniň terjimeleriniň dil tarapyna-da göz aýlanýar. Arap, pars, türk, türkmen dilleriniň gadymy we häzirki zaman nusgalarynyň garym-gatym edilenligi-de, terjimeleriň hiline ýaramaz täsirini ýetirýär.

Walidi-Togan makalasyny “Türkiýede ilmi maksatla Turkiýata ait ýazylan beraber ele alindigi wakıt, ilk ewwel göze çarpan jihat, hiç olmazsa turk kawimleri lisanında neşir olunan Asari jami bir kütüphanenin bulunmaması, we diger taraftan da, diger Şark ülkelerindeki gibi Turkiýe-de çalısan älimele-rinde ýalnız münferit olarak çalışmaları, we ulumun mütead-did şuabati şöýle dursun hatta bir fen ýolunda çalısanlar ara-sında bile teşriki mesan usülünun mewjut olmaması we ona sewk eden müessesati ilmiýenin adati mewjudiýetidir, ýoksa bir eser üzerinde bu kadar emek sarf etmekden çekinmeýen müsteided we muktedir sewat mewjut iken, bu kiýmetli wa-Kitlerin we bu emeklerin beýhude ere bir takim tedahüllere, tekrarlara sarf olunarak heder olup gitmesinden istinap etmek elbette mümkün olurdy. İşte yalnız bu hakikati aji misallerin-den biriýle göstermek için, Şeýh Muhsin Faninin bu küçük eserini bu kadar tafsilatiýla tahlil ettim”¹ (Türkiýede, ylmy nukdaýnazardan, türkologiýa degişli ýazyılan makalalar ele alnan mahalynda, ilki bilen göze ilýän ugur in bolmanda tür-ki kowumlaryň dillerinde neşir edilen eserleriniň toplumynyň, köpjiltliginiň ýoklugy we, beýleki bir tarapdan, Gündogar ül-kelerindäki ýaly, Türkiýedäki ylmy-barlag işlerini alyp baran alymlaryň hem işleriniň aýry-aýry işlerdigi we ylymlaryň köp sanly ugurlary boýunça derňewler beýlede dursun, hatda takyk ylymlaryň üstünde işleýän alymlaryň arasynda hem belli bir

---

¹ Şol ýerde, 202 sah.

ortak usullaryň ýokdugy, şeýle hem bir eseriň üstünde örän köp zähmet çekmemekden gaýtmaýan alymlarymyzyň bardygyna garamazdan, gymmatly wagtlarynyň we çekýän zähmetleriniň netijeleriniň ençeme gaýtalanmalara, garjaşyklara sarp bolup gitmek gorkusynyň öňüni almak, elbetde mümkin boldy. Ynha, şeýle aýy mysallaryň biri hökmünde Şeýh Muhsin Faniniň bu uly bolmadyk işine syn berip, jikme-jikligi bilen beýan etdim” – diýip tamamlayar.

Ynha, türkmenistanly akademik M. Söýegow ir zamanlardan bäri Magtymgulynyň döredijiligine belet, oňa halys ýürekden gadyr goýan, ony umumytürk raýaty şekilinde bahalap, şygryýetiň çür depesine çykaran adam hakda ýazyp, birinjiden, başgyr edebiýat ylmynda türkmen söz ezberiniň mirasynyň öwrenilişine öz bir goşandyny goşupdyr, ikinjiden, başgyr–türk alymy A. Z. Welidini hatyralapdyr!

Myratgeldi Söýegowyň “Научный Татарстан” žurnalynda 1914–1915-nji ýyllarda çap bolan “Из истории ознакомления заподноевропейцев с наследием туркменского поэта–классика Махтумкули в XIX веке: Лондонские издания” hem-de “Туркменские поэты–классики XVIII–XIX вв. о городе (стране) Булгар” atlandyrylan makalalary hem Magtymgulynyň döredijiligini wagyz etmekde, onuň umumy durmuş we şahsyýet gabaralaryna daşary ýurt alymlarynyň ünsüni çekmekde ýatlanlymaga mynasypdyr.

Birinji makalanyň başlarynda A. E. Krymskiniň, W. W. Bartoldyň, A. N. Samoýlowiçiň, Ý. E. Bertelsiň Magtymguly baradaky hemmä belli pikirleriniň üstünde köwlenilen-de bolsa, söhbetiň A. Hodzko–Boreýkonyň Magtymgula garaýyşlaryna syrykdyrylmagy netijesinde mesele anyklaşýar. Makalada görkezilişine görä, 1804–1891-nji ýyllarda Persiýada rus konsuly bolup

işlän A. Hodzko Eýranda içinde Magtymguly gahryman edilip görkezilýän halk rowaýatlary bilen taňsan ilkinji ýewropalydyr.¹

Hodzko “Pars halk poeziýasyndan nusgalar” atly 1841-nji ýylda Londonda neşir edilen inlis dilindäki ýygyndynyň awtorydyr. Ol bu ýygynda öz tarapyndan terjime edilen “Görogly” eposynyň käbir şahasyny hem-de Magtymgulynyň üç sany goşgusyny girizipdir.

Makalanyň mazmunynda Hodzkonyň kitabyndaky iki mesele aýyl-saýyl edilýär. 1. Hodzko Magtymgulynyň goşgulary hakynda 2. Hodzko Magtymguly maşgalasynyň durmuşy dogrusynda. Dogry, Hodzko “Görogly” eposynyň käbir şahasyny-da terjime edipdir. Ýöne, bizi esasan, makalanyň Magtymgulyly sahypalary gyzyklandyrýar.

Hodzko Magtymgulynyň “Göze myhmandyr” atly goşgusyny “Magtymguly ejesi hakynda” diýip atlandyryp terjime edipdir. Şol goşgynyň terjimesi makalada rus dilinde şeýle düşündirilýär:

“Дочь, рожденная чёрной рабыней и принесённая силой рока, не брани меня. Они пришли послушать струны моей гитары, они гости моих глаз. Они пришли, они выпивают по капле вино, потом они уедут и никогда не придут снова. Не хмурься, они не хотят хлеба, они гости моих слов” (gara gul hökmünde doglan we mejbury kysmata sezewar edilen gyz, sen meni günüme goý. Olar meniň gitaramyň owazyny diňlemäge geldiler, olar meniň gözlerimiň myhmanydyr, olar az-kem çakyr içerler, soňam giderler, gaýdybam gelmezler. Gaşyňy çytma, olar çörek sorap gelenok, olar meniň sözlerimiň myhmanydyr).

Makalanyň awtory tarapyndan Magtymgulynyň diňe şu goşgusy däl, Hodzkonyň kitabyndaky goşgularyň üçüsiniň-de olaryň asyl nusgasyna düýbünden meňzemeýändigini göwnejaý

¹ Ady tutulan makala “Научный Татарстан” 2014, №3, 70 sah.

açylyp görkezilýär.¹ Bu ýagdaý, “Magtymguly ejesi hakynda” goşgusynyň terjimesine seljerme berilmände-de, türkmen okyjysy üçin, onuň göze dürtülip duran ýalňyşlyklary düşnüklidir. Ýöne welin, muňa garanda, Hodzkonyň Magtymgulyynyň dädesi Döwletmämet mollanyň kazasyna bagyşlap ýazan elegiýasyny terjime edişi emelsizligiň iň bir ýaramaz nusgasydyr. Ol Azadyny türkmeniň teke tiresine degişli hasaplaýar. Goý, şeýlemiş diýeli. Emma onuň häsiýetlerine biçak çökder “aýyplar” ýöňkeliýär. Ol, hamana, pars obalarynyň talaňçysy, adamlary ýesir alyp, olaryň söwdasy bilen meşgul bolup, aşa baýlyk toplan” ýaly edilip şekillendirilýär. Hodzko parsalaryň arasyndaky myş-myş gürrüňlere, tassyklanmadyk, toslanyp tapylan rowaýat–legendalara salgylanyp, atasynyň talaňçylyk ýoluny ýöretmän, soňra ondan galan baýlyklary dumly-duşa dargadyp ýören, öýünden çykman ýazuw-pozuw işlerine gümra Magtymgulyny obadaşlary, ildeşleri hem ýazgarypdyr, ony goldamandyr diýip tekrarlaýar. M. Söýegow Hodzkonyň bu pikirleriniň döremegine onuň pars informatorlarynyň maglumatlaryna ýüzlenýänliginden, galyberse-de, türkmen mentalitetine (Türkmeniň ymykly kadalaşan amaly durmuş aýratynlyklaryna–A. M.) düşünmänliginden, şeýle hem awtoryň terjimeçilik ukybynyň pesliginden diýip, dogry kesgitleýär.²

Şu hili böwrüni diňledýän bir taraply pikirlerinden daşgary, Hodzkonyň Magtymgulyynyň şahsyýetine sagdyn garaýuşlary-da ýok däl. Bu hakda M. Söýegowyň makalasynnda “В конце А. Ходзько отмечает, что Махтумкули является “одним из известных поэтов Хорасана и Туркмении”. Ознакомление даже с несколькими его сочинениями наводит читателя на мысль о гениальности этого выдающегося человека.

¹ Ýatlanan çeşme, 2014, №3, 70 sah.

² Ýatlanýan çeşme, 2014, №3, 72 sah.

Одной из характерных особенностей его поэзии, по мнению ученого, является любовь к природе, а также философские размышления поэта. А. Ходзько пытается определить роль и место Махтумкули в поэтическом небосводе не только Персии, но и всей Азии.¹ (Hodzko umumy netijede “Magtymguly Horasanyň we türkmenleriň meşhur şahyrydyr” diýip belleyär. Onuň diňe käbir goşgusy bilen tanyşlyk okyjyda bu beýik adamyň geniallygy baradaky pikiri döredýär, onuň şygrylarynyň özboluşly taraplarynyň biri, alymyň pikiriçe, tebigata söýgüden, şeýle hem filosofik oýlanmalardan ybaratdyr. A. Hodzko Magtymgulynyň diňe parslarda däl, tutuş Aziýanyň poeziýa älemindeki roluny we ornuny anyklamaga synanyşýar”).

Bu sözler we pikirler hakykat häsiýetnamasydyr. Emma, umumy makalanyň ruhundan Hodzkonyň şeýle garaýşy bilen onuň Magtymgulylar babatda mysal getirýän legendalarynyň logiki baglanyşygynyň görünmeýändigini duýmak kyn däl.

Biz M. Söýegowyň makalasynda Hodzko, onuň inlisçe terjimleri, Londonda çap eden kitabyna Magtymgulynyň goşgularyny we ol hakdaky legendalary goşandygynyň gürüňini edýänligi üçin oňa pars-türkmen-inlis edebi gatnaşyklarynyň alamaty hökmünde däl-de, onda türki halklaryň ortak pelsepeçisi hökmünde Magtymgulynyň gürüňiniň edilýändigini we makalanyň tatar ylmy žurnalynda çap bolandygyny göz önünde tutup, ony türkmen-tatar edebi gatnaşygyna-da dahylly hasaplaýars.

Alymyň ikinji makalasynda Magtymgulynyň goşgularynyň Kawkaz hem-de balkar halklary bilen ilteşikli taraplarynyň üstünde durulýar. Bu hem öwrenilmesini talap edýän möhüm ylym ugurlarynyň biri, çünki balkar (bolgar, bulgar–A. M.) ady

---

¹ Ýatlanan çeşme, 2014, №3, 72 sah.

diňe bir Magtymgulynyň goşgularynda däl, eýsem beýleki çeşmelerde we Türkmenistanyň taryhyna degişli ýazgylarda-da az ýatlanylmaýar. Magtymgulynyň “Gözel sen” atly goşgusynda:

Gyzyl diýsem–gyzyl, al diýsem al sen,
Hindistanda şeker, Bulgarda–bal sen.

ýa-da “Üssesi bolmaz” goşgusynda:

Bagdatda gys bolmaz, Gyrgyzda tomus,
Bulgaryň şähriniň ýassysy bolmaz.

(Magtymguly 1993).

ýaly setirler bar. Olaryň döremegi, biziň pikirimizçe, ata-babalarymyzyň dürli sebäplere görä (Oguz han) şol ýerlere baryp görendigi, bir mahallar taryhyň dürli etapларында şol bir imperiýanyň (mysal üçin “Altyn Ordanyň” A. M.) çäklerinde ýerleşendigi, Magtymguly ýaly dünýäsöýer adamlaryň (ähtimal) syýahat eden, gören ýerleridigi, Beýik Yüpek ýolunyň ugrunda ýerleşip, beýleki halklar bilen edebi-çeper we söwda-satyk barada baglanyşykda bolandygy kimin ýagdaýlar bilen delillenyär. Magtymgulynyň goşgularyndan alnan mysallardaky “bulgarda bal sen”, “Bulgaryň şähriniň ýassysy bolmaz” ýaly aňlatmalaryň şahyryň döredijiliginde ýatlanylmagy ýöne ýere däl. Awtor munuň şeýledigini bulgarlylaryň bal ýygnamakda iň gadymy döwürlerden, tä Magtymguly zamanларында hem şöhratlanandygyny, onuň tagamynyň, bejerilişiniň, saklanyşynyň usul aýratynlyklaryny, bulgar musulmanларыnyň ýassy namazyny näme sebäbe görä okap bilmeyändigini yslamy we isaýy çeşmelere, bulgarларыň ruslar, başgyrlar, tatarlar bilen gelişiklerine salgylanyp yandyryjylykly yzarlaýar. Şeýle ynandymalar Magtymgulynyň dünýä halkларыnyň, şol sanda bulgarларыň durmuş özboluşlyklary bilen kemsiz tanyşdygyny, onuň howaýy faktlara döredijiliginde ýer bermeyändigini subut edýär. Soňky wagtlar Magtymgulynyň

Kawkaza, Dagystana çenli baryp görendigi, hatda Anadoly töwe-reklerine hem syýahat edendigi köprük dile alynýar, çaklamalar orta atylýar. Türkmeniň başga bir beýik şahyry “yşk mülküniň şasy” Mollanepesde “Arzuw eýlär” atly bir goşgy bar.

Ol:

Mundan barsam Hindistana,
Gözüm tutsam Dagystana,
Şähri–Bulgar, Rumustana
Aşsam diýip, arzuw eýlär (Mollanepes, 2010) –

diýýär, Mollanepesiň Magtymgulynyň goşgularyny golýazma edip ýazandygyny bilýäris. Şeýle işe türkmeniň beýleki şahyrlary ýüz urmandyr. Bu fakt Mollanepesiň Magtymgula biçäk uly sarpa goýýandygyna, ony özüniň baş halypasy hasaplandygyna şaýatlyk edýär. Şeýlelikde, ol Magtymgulynyň syýahat ugurlaryna-da belet şahyr. Şoňa görä, ol goşgusynda halypasynyň syýahat etdi, gördi diýlip çaklanylýan, ýa bolmasa, akyldaryň barmak islän ýerlerini görmegi arzuw edýär. Näme üçin? Bu arzuw ýöne bir höwes-islegmi ýa onuň başga bir manysy barmy? Biz Mollanepesdäki ol yhlasy Magtymgulynyň nazary düşen ýerlere zyýarat etmek bilen ulaşdyrýarys. Galyberse-de, şahyryň şol zyýarat mahalynda Magtymgula degişli täze bir maglumat tapmak ähtimallygynyň, täze bir habar eşitmek meýliniň bolmagy-da mümkindir. (Ýeri gelende aýtsak, Magtymguly–Mollanepes mynasybeti edebiýat ylmynyň özbaşdak öwrenmeli bir wajyp meselesidir).

Akademik M. Söyegowyň şeýle makalany ýazmagynyň maksady türki halklaryň umumy taryhy we edebi ulgamda ýaşandygyny, şunda bulgar halkynyň emele gelşine, ýaşayşyna we edebi durmuşyna kökdeş tatarlaryň köp taraply täsiriniň ornuna hem-de muňa tatar edebiýatçylarynyň-da, türkmen edebiýatçylarynyň-da ünsüni çekmekden ybaratdyr.

Türkmen edebiyatçylary geçen asyryň ikinji ýarymynda türkmen nusgawy edebiyatynyň iň beýik wekili Magtymgulynyň şahsyýetini, döredijilik harmanyny öwrenmeklige aýratyn üns berip ugradylar. Olar bu döwürde Magtymgulynyň:

– türkmen şygryýetini türkmen durmuşy bilen ymykly baglanyşdyrandygyny, ýagny ony tutuş halkyň okarlyk, görüm-görelde alarlyk çeper hazynasyna öwrendigini;

– öz şygrylary bilen türkmen diliniň kämilleşmeginiň we milli özboluşlylygynyň esasy goýandygyny;

– sözüň hakyky manysyndaky milli türkmen edebiyatyny esaslandyrandygyny;

– Magtymguly Pyragynyň Gündogaryň Fizuly, Ferdöwsi, Nyzamy, Rумы ýaly çeper edebiyat läheňleriniň hataryndaky şahsyýetdigini;

– onuň eserleriniň umumytürkmen durmuş obrazynyň döremegine-ahlak ýörelgeleriniň baýlaşmagyna we durnuklaşmagyna ýiti täsir edendigini;

– Magtymgulynyň goşgy-poemalarynyň özünden soňky türkmen şahyrlaryna – Keminä, Mollanepese, Seyitnazar Seydä we başgalara köpugurly ülnülenmegiň mekdebi bolandygyny hem-de şol çuň çeşmeden demokratik prinsiplerde eser döredijleriň häli-häzirlerem tesirlenip gelyändigini ol hakda ýazan düýpli makalalarynda, neşir etdiren kitap-monografiýalarynda, kandidatlyk we doktorlyk dissertasiýalarynda inkär edip bolmajak derejede delillendirdiler.

Şahyryň 225, 250, 260 ýyllyk ýubileýleri mahalynda, olaryň öň ýa yz ýanyndaky ýyllarda türkmençe, rusça neşirlerinden daşgary, onuň jezit harpynda hem kitaplarynyň çap bolandygyny aýtmak gerek. Mysal üçin, prof. Mäti Kösäýew, ylymlaryň kandidaty Baýmuhammet Ahundow tarapyndan çapa taýýarlanylýan, “Saýlanan goşgulary” Aşgabat-Baku şäher çaphanalarynyň hyzmatynda

1960-njy ýylda; filologiýa ylymlarynyň kandidatlary Geldi Nazarovyň, Myrat Çaryýewiň hem-de ylmy işgär Annaberdi Nurýagdyýewiň çapa taýýarlamagynda we Golýazma fondunyň gözegçisi Abdylgany Annaberdi oglunyň hatdatlygynda 1983-nji ýylda; ýene-de şu soňky alymlaryň tagallasy bilen akylalaryň “Saýlanan eserleri” 1988-nji ýylda çap bolan kitaplary munuň mysalydyr.

Göz önünde tutulýan döwürlerde pähimdar şahyrymyzyň, milli pelsepeçimiziň mirasy hem şahsyýeti bilen akademikler, professorlar, ylymlaryň doktorlary we kandidatlary, ýaş emma biçak zehinli edebiýatçylar düýpli gyzyklanypdyrlar. Olar Berdi Kerbabaýew, Baýmuhammet Garryýew, Mäti Kösäýew, Züleýha Muhammedowa, Seýit Garryýew, Öde Abdyllyýew, Rahman Rejebow, Abdyrahman Mülkamanow, Aşyr Orazow, Gurbandurdy Geldiýew, Annagurban Aşyrow, Myrat Çaryýew, Ahmet Bekmyradow, Döwran Abdyllyýew we başgalar.

Ellinji ýyllardan soň ylymda ösüp ýetişen ýaş edebiýatçylar ýokardaky sanawlaryň käbirini-de goşup aýtsak, Magtymgulyny dünýä edebiýatynyň arenasyna çykarmagyň aladasy bilen ýaşadylar we işlediler. Bu ýagdaý Garaşsyzlyk ýyllarynda aýratyn ýaýrawlar bilen häsiýetlendi. Muny biziň şu işimizde Magtymgulynyň umumy türki älem bilen utgaşdyryp öwrenilişi barada edýän gürrüňlerimizem tassyklaýar.

1.2. Magtymgulynyň öwrenilişine degişli seljermeler (dowamy)

Magtymgulynyň döredijiligine bolan ylmy garaýyşlar öňde edilen halkara maslahatlarda edilen çykyşlaryň gysgaça beýanlary, dürli türki halklarda edilen terjime kitaplaryna ýazylan sözbaşylary (olaryň käbiri biziň tarapymyzdan eýýäm gözden geçirildi – A. M.) bilen çäklenmeýär. Olary Magtymgulynyň ömrüniň, döwrüniň, döredijiliginiň düýpli öwrenilişine giriş hasaplamak mümkin.

XX asyryň 90-njy ýyllaryna çenli Magtymguly hakynda Özbegistanda, Gazagystanda, Tatarstanda, Gyrgyzystanda we beýleki şol döwür türki dilli respublikalarda Magtymgulyň kitaplary çap edildi hem-de olara sözbaşylar ýazyldy, olaryň gündelik metbugatynda ýörite makalalara orun berildi. Umumy ylmy ýygynyňdalynda şahyryň portreti, tanyşdyryş häsiýetli oçerklerem ýerleşdirildi. Emma bularyň hemmesi Magtymgulyň doglan günleriniň belli-belli seneleri bilen baglanyşdyryldy. Şonuň ýaly ýyl döwürleri geçirilenden soň, ýeneki bir tegelek senä çenli Magtymguly känbir ýatlanylýbam durulmady. Mysal üçin, türki halklaryň sygyrýetinde hem, ylmy we terjime edebiýatynda hem 1960 hem-de 1983-nji ýyllarda şahyryň 225, 250 ýyllyk ömür ýolunyň bellenilýän döwürlerinde şol seneleriň bir ýyl öň ýa bir ýyl soň aralygy mahalynda Magtymgula dahylly işler türki halklaryň metbugatynda aşa köp gabat gelýär. Bu ýagdaý, dogrusy, biziň özümizde hem şeýledi diýsek ýalňyşmarys. Magtymgulyny dünýä halklaryna tanyşdyrmak maksady bilen, türki halklardan-da myhmanlar çagyrylyp, halkara ylmy maslahatlar – şahyra bagyşlanan dabaraly konferensiýalar geçirildi. 1983-nji ýylda şahyryň “Будущее Туркмении” (“Türkmeniň”) atly goşgusy sowetler zamanasynyň halklarynyň, şol sanda türki milletleriň (azerbaýjan, gazak, özbek, gyrgyz, rus) dillerine terjime edilip kitap görnüşinde çap bolup çykdy. Edil şeýle ýygyny “Magtymguly. “Goşgular” ady bilen 2014-nji ýylda hem TDNG tarapyndan çap edilip, satuwa çykaryldy. Munda Magtymguly arap, pars, uýgur, türk, ors, gyrgyz, gazak we beýleki daşary ýurt dillerindäki goşgulary bilen görüldi. Emma bu usul edebiýaty öwreniş ylmy babatda ýola goýulmady. Ýogsam bolmasa, Magtymguly barada türki halklaryň edebiýatçylarynyň öz ýurtlarynda çykardan makalalaryny türkmen dilinde neşir edip, olar bilen türkmen okyjylaryny, edebiýatçylaryny tanyşdyrmak mümkindi.

Şeýle-de bolsa, Magtymguly Pyragynyň mirasynyň öwrenilişiniň “giriş” tapgyryna dahylly makalalaryň käbirlerine göz aýlamagy müwessa bilýäris. Olaryň iki-ýekesi terjime edilip, Türkmenistanyň gazetlerinde, žurnallarynda-da halka hödürlendi. Ýöne welin, biz Magtymgulynyň türki halklarda öwreniliş derejesi aýyl-saýyl bolup görneri ýaly, munuň türki halklaryň her birindäki ýagdaýyna aýratynlykda göz aýlamakçydyrys.

Türkmen hem gazak halklarynyň biri-biriniň edebi durmuşynda bar bolan we täze döreýän nusgalary bilen ir eýýämlerden bäri tanşyp gelendigi şübhesizdir. Bu iki nusgawy edebiýatyň ortalyk eserleri, ortalyk awtorlary hem ýok däl. “Görogly”, “Oguznama”, “Däde Gorkut” ýaly şadessanlaryň gazak wariantlary munuň mysalydyr. Üstesine bir topar ýazarlar türki halklaryň hemmesiniň, şol sanda gazak halkynyň-da öz ýazarlary ýaly hasaplanylýar. Bu hakda gürrüň edip, Gazagystan Respublikasynyň öňki Prezidenti Nursoltan Nazarbaýew “Нужно совместно пропагандировать наследие таких выдающихся личностей, общих для всего тюркского мира, как аль-Фараби, Ахмет Ясави, Юсуф Баласагуни, Махмут Кашгарли и другие”. (“Türki halklaryň hemmesi üçin umumy bolan al-Faraby, Ahmet Ýasawy, Ýusup Balasugunly, Mahmyt Kaşgary ýaly beýik şahsyýetleriň mirasyny bilelikde wagyz etmegimiz gerek”).¹ – diýip, göwnejaý teklibi orta atdy. Bu pikiri geçmiş diňe bir meşhur şahsyýetleriniň mirasyna däl, halk döredijilik eserlerine-de degişli hasaplaýarys. “Görogly” waka ülnüleri boýunça dörän eserler türkmen, özbek, tatar, garagalpak, gazak, gyrgyz, uýgur, täjik, Anadoly, Azerbaýjan, balkan türklere, ermeni, gürji halklarynda meşhurdyr ýa-da, ynha, halk dessanlarymyzy alyp göreläň. Filologiýa ylymlarynyň doktory, prof. Halyk Görogly “Azerbaýjan we türkmen dessanlarynyň

¹ Türki dünýäsi (almanah) – Astana, 2012, 88 sah.

köp aýdymalary biri-birine sözme-söz gabat gelýär – diýip, muň aşakdaky mysalyny getirýär. “Şasennem-Garyp” we “Aşyk Garib” dessanlarynyň Garybyň Şasennem (azerbaýjançasynda – Şahsänäm) bilen hoşlaşýan pursatyndaky aýry-aýry bentler:

Garyp:

Kadyr Alla garyplyga salmasa,
Ýyglama, senem gyz, gitsem gelermen.
Ajal ýetip, peýmanamyz dolmasa,
Ýyglama senem gyz, gitsem gelermen.

Garib:

Ägär Möwläm mänä kömäk olursa,
Aglama säwdiým enä gälärem.
Äjäl şärbätini janım dadmasa,
Aglama, säwdiým, enä gäläräm. –

we ş.m.¹ “Hüýrlukga-Hemra”, “Saýatly-Hemra”, “Asly-Ke-rem”, “Arzy-Gambar” şeýle hem bizde anyk awtorly “Leýli-Mejnun”, “Ýusup-Ahmet”, “Zöhre-Tahyr”, “Şabähram”, “Ýusup-Züleýha”dessanlarymyzyň waka ýordumlary türki halklaryň tas ählisiniň edebi-millı mirasy hasabynda görülýär. Şeýle bolansoň “Oguznamanyň” (Almaty, “Gylım” baspasy 1986) gazak dilinde neşir edilmesine ýa bolmasa Azerbaýjanda “Gorkut ata” eposy dogrusynda ylmy degşirmeleriň döredilmegine geň galyp oturara esas ýok. Gazagystanda çap edilen “Ýelzerde” atly ylmy makalalar ýygındysyndaky “Ažalmen aýkalaskan adam” atly makalada şu hili sýužetiň ýaýrawy hakda hem durulýar: “osydan 4.5 myň žyl şamasy buryn taska tüsken şümer–akkad žurtynyň “Gilgameş” žyry adamdyň ažaldan kutylu armanyn ängimeleýdi. Mundaý şygarmalar köptegen eldiň folklory men edebiýetinde bar, bul kazak auyz edebiýetinde-de žyrlangan. Solardyň işindegi eň könesi äri

¹ Görogly H. G. Oguz gahrymançylyk eposy. – Aşgabat: TMGI, 1999, 159 sah.

kyzgylyktysy–Gorkyt turaly äpsanalar” (“Mundan 4.5 müň ýyl çemesi ozal daşa oýulyp ýazylan şumer akkad ýurdunyň “Gyl-games” žyry (aýdymy) adamyň ajaldan gutulmak baradaky arzuwyny beýanlaýar. Beýle ýordumlar köp ýurtlaryň folklor edebiýatynda bar. Şeýle wakalar gazak agzeki edebiýatynda hem duşýar. Şolaryň içinde iň könesi we gyzyklysy Gorkut hakyndaky epsanalar”.¹ Şunuň ýaly halk sýužetleri gazaklarda, aýdaly türkmen nusgalaryndan tapawutlykda, köplenç, olaryň wakalarynyň gadymy gazak žyrawlarynyň stilinde goşgy bilen aýdylýandygyny bellemek gerek. Muňa garamazdan köp bölekler, hadysalar (mysal üçin, gopuz..), edil türkmen wersiýasyndaky ýaly Gorkut, Görogly ýaly gahrymanlar häzirki zaman edebiýatynda ýörite tema hökmünde hem saýlanyp alynýar. Munuň şeýledigine Sübebek Nurbaýewiň “Korkyt küýi” atly goşgular kitaby-da şaýatlyk edýär.² Bu kitap hakda öňde hem ýatlapdyk.

Gazak küýçüsi (1898–1974 ý) Gorkut dogrusyndaky poemasy onyň Arusa atly gyza bolan söýgüsiniň beýanyndan başlaýar. Arusa, nähilidir bir sebäbe görä ýogalypdyr. Gorkut köp ýyllap şony ýatlap husurlanyp gezipdir. Emma ol öz il-ýurduny bar zatdan ileri tutýar. Dogrusy, Arusa simwolik bir keşp bolup, ol tutuş halkyň keşbinde görkezilýär. Halkyň bolsa gün-güzerany, ýaşayş-durmuş şertleri öwerlik däl. Şeýle ýagdaý Gorkudy halka has ýakyn edip goýýar. Onuň sazynyň – küýüniň gam-gussaly bir rewüşde bolmagy-da, Arusanyň ykbalyna ykbaldaş halkyň gözgyny durmuşy bilen bagly. Gorkut halkyny onuň arzuwlan zamannda ýaşatmak isleýär. Iň bolmanda halky agyr hyýallaryň gujagyndan alyp çykmak üçin, onuň göwnüni götermek, gowy günlere umytlandyrmak, mahlasy onuň rahatlygy üçin oňa hyzmat etmek–ynha, Gorkut keşbiniň nusgalyk tarapy şunda.

¹ Ýelzerde – Almaty, Žibek žoly; 2008, 208 sah.

² Nurbaýew S. Gorkyt Küýi – Almaty, Žazuşy, 1987. Bellik: “Gorkyt ata” eposy hakda birinji bapda hem gürrüň edildi – A. M.

Zarly üni kobyzynyň küňirengen
Korkyttyň žureginen şykkän žaryp
(Zarly sazy gopuzynda gümürülenip,
Gorkudyň ýüreginden daşyp çykan)¹

Gorkut ata oba-oba aýlanyp, ilin göwnüni awlap ýör. Ol gopuzyny-da şeýle maksat bilen özi ýasapdyr. Ol saz guraly syrly hem jadyly närese. Poemanyň mazmunynda gopuz, Gorkyt hem halk bir bitewi düşünje edilip şekillendirilýär.

Kobyzdan bir tereň syr paýda bolyp.
Juwitti žandy, ýeritip kara tasty...
Dausy bargan saýyn aspana asty
(Gopuzdan tereň bir syr döräp,
Jana sarsgyn berip, daşlary eretdi.
Owazasy bara-bara asmana galdy).²

Eserde Gorkudyň önüp-ösen ýeri Kap dagy (Kaýkap – A.M.) diýlip berilýär. Bu dag ady türkmen halk döredijilik nemunalarynda örän köp ýatlanylýar.

Osydan neşe gasyr ýerte buryn
Än -küýdi kütken Korkut buryn bastap
Sondyktan ardaktaýyn žönimiz bar.
Artyna öner-ülgi ketken tastap.
(Mundan niçe asyr ozal-gadym
Aýdym-sazyň başyny Korkut başlapdyr.
Şol sebäp ony gadyrlamaga hakymyz bar,
Nesillerine sungat nusgasyny goýup gidipdir)³

---

¹ Nurbaýew S. Gorkyt Küýi – Alma-Ata, Jazuşy, 1987, 96 sah.

² Şol ýerde, 99 sah.

³ Nurbaýew S. Gorkat küýi, Alma-Ata, Jazuşy, 1987, 100

Umuman, erteklerimizde, rowaýatlarymyzda, dessanlarymyzda, şahyрана halk döredijilik eserlerinde türki halklaryň biri-birine geçiren, biri-birinden alan, döreýşi we wakalary meňzeş gelýän çeper nusgalaryň sany-sajagy ýok.

Gazak topragynda Andalyp, Magtymguly, Mollanepes, Kemine, Seýdi, Zelili has gowy tanalýan türkmen şahyrlarydyr. Emma gazak halkynyň, okyjylarynyň Magtymgula bolan gyzgyn söýgisi, sarpasy aýratyn orunda durýar. Muny gazak edebiýatçylarynyň, alymlarynyň Magtymgula berýän bahalary-da tassyklaýar.

Gazagystanyň öňki Prezidenti N. Nazarbaýew “Magtymgulynyň şygrylary hut şu günki-günde-de özüniň ýaşaýşa ukyply häsiýetleri bilen aýratyn üns bererlikdir. Iliň umyt-arzuwlaryna eýlenen Magtymgulynyň poeziýasy häzir täzeleniş prosesini başdan geçirýän biziň barymyzyň myrat-maksatlarymyz bilen bitewüdir” – diýip, şahyryň hiç haçan ähmiýeti peselmejek gös-göni halk durmuşyny dogruçyl teswirleýän goşgular ýazyp gidendigini minnetdarlyk bilen ýatlaýar.¹ N. Nazarbaýewiň gazak halkynyň uly ýazyjysy Muhtar Auwezowdan getiren bir mysaly diýseň heýjanylydyr. “Muhtar Auwezow şeýle diýipdir: “Uly adamyň gudraty ýyldyrym şekillidir, ýurduň ünsüni özüne çalt çekýär. Magtymgulynyň şygrynyň güýjüni şol gök gümmürdändäki ýyldyrym bilen deňeşdirmek bolar”.²

Magtymgulynyň 1960, 1983-nji ýyllarda neşir edilen kitaplaryna ýazylan sözbaşylarda biçak bilimli adam bolandygy, eserlerini düşnükli, halkyň gepleşik dilinde ýazandygy, Meňli atly gyzy söýendigi, emma ol söýgisiniň başa barmandygy, tema köpdürlüligi barada biri-birine çalymdaş gürrüňler edilýär. Şonuň bilen birlikde, şol döwrüň syýasat talaplaryna görä, onuň mirasyna tankydy belliklerem edilýär. Ol belliklerde hamana Magtymguly dini-mistik garaýyşlara köre-körlik bilen yna-

---

¹ Edebiýat we sungat, 1993-nji ýylyň 18-nji maýy.

² Şol ýerde

nanmyş, jemgyýetiň iki topardan—ezýän bilen ezilýän topardan durýandygyna, ýagny ýaşayşyň synpy häsiýetine akyl ýetirip bilmänmiş, şol sebäpli-de özbaşdak döwlet bolmagyň şertlerini, ýollaryny hem görkezmänmiş we ş.m.

Tatar alymy, öňde-de az-kem gürrüni edilen Amet Ishakyň, balkar şahyry K. Kulyýewiň, azerbaýjan edebiyatçysy A. Dadaşzädaň, Özbekistanda we Gazagystanda çap bolan käbir kitaplara sözbäşy ýazan türkmen edebiyatçylarynyň şahyryň döredijiligine şol bir standart çemeleşmelerden ugur alandyklary görünýär. Ýöne bularda hem, umuman, Magtymgulynyň şahsyýetine we mirasyna özboluşly bahalaryň berilýändigini bellemek gerek: “Biz bu kitabyň any (Magtymguly – A. M.) hormatyna kýöçýurgenbiz. Any nazmulary bizni tilde birinji žolu çygaryla. Maktum-Kulini nazmularyny formalary bek kyýyndyla, any sebebli, alany kýöçýurgen da gynç týuýýudýu. Biz alany koldan kelgenin aýab koýmaý, keslerini formalaryň saklaganbez. Bu žolga deri bizni tilde ol formada žazylan nazmu çykmagandy, olaý ol forma bizni tilge de žaraşhança kýurýuneýdi. (“Biz bu kitaby onuň (Magtymgulynyň – A. M.) hormatyna terjime etdik. Onuň goşgulary biziň dilimizde birinji ýola çykarylýar. Magtymgulynyň goşgularynyň şekilleri örän kyn, şol sebäpli olary terjime etmek ýeňil däl. Biz olary başardygymyzdan, käbirlerini bolsa formasyny saklap, terjime etdik. Şunuň ýaly şekillerde ýazylan goşgular biziň dilimizde ýok, şeýle-de bolsa ol şekiller biziň şygryýetimize hem ýaraşykly ýaly bolup görünýär”¹

Kaýsyn Kulyýewiň balkar dilinde ýazylan bu makalasyndan getirilýän bu pikirler Magtymgulynyň şekil baradaky täzeliklerine dahylly. K. Kulyýew şekilleriň balkar poeziýasyna aralaşmagynyň tarapyny tutýar. Bu eýýäm, bu dilde eserleri ilkinji gezek neşir edilýändigine garamazdan, onuň ýerli şahyrlar üçin täsirlenme gözükdirijisi bolup durýandygyny ýaňzdyýar.

---

¹ Mahtumkuli. Nazmula. Kabarby – Malkar baspasy, Nalçik – 1960, 9 sah.

Soňra makalanyň awtory “Uly ýazyjylaryň kitaplary diňe bir halkyň baýlygy bolman, ähli halkyň hazynasy hem hasaplanýar. Magtymgulynyň goşgularynda hut şeýledir” – diýip belleýär.¹ Kitabyňyň birinji gezek çap edilýändigine garamazdan, K. Kulyýew şahyryň goşgularynda öňe sürýän ideýalary, adamkärçilige ýugrulan öwüt-nesihatlary göz önünde tutup, Magtymgulyny balkar halkynyň şahyry we onuň eserlerini bu halkyň hazyna baýlygy hökmünde tekrarlap görkezýär. Dogrusy, indi Magtymguly ýeke bir türk dilli halklaryň däl, eýsem beýleki dili başga halklaryň-da çeperçilik gaznasynyň ortalyk baýlygyna öwrülip barýar. Mysal üçin, täjik edebiýatçysy W. Samadyň “Türkmen şygryýetiniň göwheri” atly makalasynda şahyryň parsalaryň arasynda hem meşhurlygynyň gürüni edilýär.² Magtymgulynyň Fransiýada, Hytaýda, Rumynýada, Eýranda neşir edilen kitaplary hem şuny tassyklaýar.

Gazagystanda Orta Aziýalyk geçmiş şahyrlaryny gazak halkyna tanatmak hem köne edebiýat ägirtlerine hormatyň nyşany hökmünde “Zöz zergerleri” (çapa taýýarlan S. Seýitow) atly küti kitap peýda bolup, onda Rudaky, Ferdöwsi, Omar Haýýam, Sagdy, Hafiz, Jamy ýaly täjik-pars edebiýatynyň, Nowaýy, Muhammet Babyr, Fizuly, Muhammet Ömetisow, Nyzamy, M. F. Ahundow, Berdak, Ybraý Altynsarin, Abaý, Bilal Nazym, Abdylla Tokaý, Togtagul kimin türk dilli azerbaýjan, özbek, gazak, uýgur, tatar, gyrgyz halklarynyň dünýä belli şahyrlarynyň hatarynda Magtymguly barada hem oçerk ýerleşdirilipdir.³ Oçerk edebiýatçy S. Kirebaýew tarapyndan ýazylypdyr. Ol şahyryň döwri, maşgalasy, döredijilgi dogruda tanyşdyryş häsiýetli maglumatlar beripdir. Edebiýatçy ony 1733-nji ýylda doglan we 1772-nji ýyl ýogalan diýip görkezýär bu şol döwrüň türkmen alymlarynyň bu baradaky çaklamalaryna-da dogry gelmeýär. Muňa ynanylsa ol bary-ýogy

¹ Mahtum-Kuli. Nazmula. Naçık, 1960, 9 sah.

² Magtymguly. Saýlanan eserler – Duşanbe, 1983, 3–8 sah.

³ Söz zergärleri – “Kazagystan” basnasy. Almaty – 1966.

39 ýaşap dünýäden öten bolup çykýar. Şahyryň öz döredijiliginde bolsa onuň 60–70 hatda 80-ne dagy barandygy ýatlanýlar. Emma bu sanlaram şu wagta çenli telim sapar täzelendi.

Filologiýa ylmylarynyň doktory, prof G. Geldiýew Beýik akyldar Magtymgulynyň 1813-nji ýylda wepat bolandygyny Ahmet Gürgenli, Mäti Kösäýew, Myrat Annanepesow, Saýlaw Myradow, Abdurahman Nyýazy ýaly azy ýaran, öz ýaşan döwürlerinde halk içinde ökde edebiyatçylar hasaplanan şahsyýetleriň pikirlerine hem-de olaryň işlerindäki faktlara salgylanyp, “Beýik akyldar Magtymguly Pyragy 1813-nji ýylda wepat edipdir” diýen netijä gelipdir.¹ Ýöne welin, ýeri gelende aýtsak, bu meselede anyk, durnukly bir karara belli-külli gelinse gowy. Ýogsa şu wagta çenli gaýtalanyp gelýän nätakyk sanlar Türkmen edebiyat ylmynyň geljekki nusgalarynda hem gümanalyk döreder.

Şeýle hem S. Kirebaýewiň “Türkmenlerde žazba edäbiýetten göri auz edebiyetiniň ülgileri molyrak diýen çaklamasy-da häzirki zaman tapyndylary jähtden garanynda hakykata gaty bir laýyk gelenok. Dogry, Magtymgulynyň döredijiligi agyz edebiyatynyň üsti bilen bize gelip ýetipdir. Munuň bir sebäbi, şahyryň “Ýazan kitaplarym sile aldyryp, gözlerim zynda girýän eýledi” ýa-da “Bäs ýylda bir kitap eden işimiz, gyzybaşlar alyp weýran eýledi” ýaly setirlerinde bellenilýär. Her niçik şahyryň onuň özi ýazandyr diýlip çaklanylýan golýazmalar ýek-seýrek bolsa-da indi-indi tapylýp ýör.

Gazak edebiyatçysy, umuman, öz okyjylaryny Magtymguly bilen mümkin gadar giňişleýin tanyşdyrýar. Onuň sygyrlarynyň ideýa ugurlary dogruçyl beýan edilýär. Ony halkdan, halky ondan aýyrjak gümanyň ýok. Adamy milletine, döp-dessurlara, milli durmuş ýörelgelerine görä “kämil ynsan derejesine ýetirip biljek dünýewi

¹ Geldiýew G. Magtymguly diýip adym tutsalar. – Aşgabat.: Ylym, 2014. (Kitap Halkara Türkmen-türk uniwersitetiniň, Berkarar döwletiň Bagtyýarlyk döwrüni öwreniş we wagyz-nesihat ediş merkeziniň hemaýaty (karary, №13–27) bilen çap edilipdir.

gylyk-häsiýetleriň hemmesi” Magtymgulynyň keşbinde jemlenen we onuň eserlerinde şöhlenenendir. Şol sebäpli-de, S. Kirebaýewiň pikirçe, “onyň žyrlary ärdäuirde de žañaşa estiledi. Akynnyň otan, halyk turaly öleňleri äli de uzak žasaý beredi (Onuň goşgulary her bir döwürde täzeçe ýaňlanýar. Şahyryň Watan, halk hakyndaky şygryrlary ähmiýetini ýitirmeyän baky şygryrlardyr”).¹

Gazak edebiýatçylarynyň edebiýat ylmyna dahyllly dürli temada ýazan makalalary girizilen şeýle ýygyndylar başga-da bar. S. Kirebaýewiň “Sungatyň doganlygy ugrunda” atly ýygynyndaky “Gündogaryň şilleri” (1971) hem-de filologiýa ylmylarynyň doktory Sagyngaly Seýtowyň “Doganlykda dörän” (Рожденная братством”) ýygynyndaky edil şol bir meňzeş atdaky (Gündogaryň şilleri”, 1979) öz dillerinde ýazan makalalary şonuň ýaly makalalaryň hilinden.

Türki halklaryň her biriniň ýerli gündelik metbugatynda Magtymguly barada onuň ýubileý seneleri döwründe ýazylyan makalalar isledigiňçe sataşýar. P. Halylowyň “Edebiýat we sungat” (Baku) gazetindäki “Türkmen edebiýatynyň klassygy” (1960), G. Amiriniň “Sowet Başgyrdystany” gazetindäki “Mahtumkuli” (1960), G. Aýdarowyň “Alatauyň otlary” gazetindäki “Gündogaryň şöhratly ogly” (1983) “Kazak edebiýeti” gazetindäki “Baky ýaşayan aýdymçy. “Žetisu” (Alma-Ata) gazetindäki “Ähli döwürleriň aýdymçysy” (1983), R. Berdibaýewiň “Leninşil žas” gazetindäki “Baky nesihatlar” (gazak, 1983) ýaly makalalary munuň mysalyna görkezmek bolar. Şeýle makalalaryň aglabasy şol döwürlerde terjime edilip, türkmen metbugatynda-da mynasyp orun alypdyr. Ş. Beýşenalyýewiň (gyrgyz) “Aýdyň akyl, ýiti nazar” (“Sowet edebiýaty”, №11, 1960); Ç. Aýtmatowyň “Döwrüň ruhuny syzmalý” (“Sowet Turkmenistany”, 3.11.1983; A. Dadşezadäniň “Magtymguly we azerbaýjan edebiýaty” (“Sowet ede-

¹ Söz zergerleri, 269 sah.

biýaty” №11, 1960); Z. Nuryňyň Uly mekdep, (“Sowet Türkmenistany”, 26.11.1960), B. Nauryzbaýewiň “Magtymguly gazak topragynda”, (“Sowet Türkmenistany” 18.02.1983); Ş. Raşydo-
wyň (özbek), “Beýik şahyr we gumanist”, (“Sowet edebiýaty”,
№10, 1983) ýaly we başgalar şeýle makalalardyr.

Şahyryň doglan gününüň 290 ýyllygynyň bellenilýän maha-
lynda türki halklaryň edebiýatçylary bu ugra çynlakaý çemeleşdiler,
olar Magtymgulynyň goşgularyny diňe bir okyjylaryna tanyşdyr-
mak maksady bilen däl-de, eýsem çuň ylmy stilde hakyky ylmy-
barlag bilen ulaşdyrdylar. Walihan Kaližanowyň “Türkmen halky-
nyň şahyryna tugy” makalasynda Magtymgulynyň, Abaý, Nowaýy,
Fizuly, Nyzamy ýaly öz ýaşan zamanasynda ruhy gymmatlyklaryň
düýbünü tutup, şahyryna mekdebi döredendigi, çeper döredijiligiň
ussatlyk tilsimatlaryny işläp düzendigi onuň çeper pikirlenmäni real
durmuş bilen baglap, wagty ýeňip geçmäge ukyply eserleri miras
galdyrandygy, kowumdaşlaryny täsirli deňeşdirmeler, meňzetmeler
bilen berkidilen, halka ýakyn dilde ýazylyp, akgyňly okalýan goş-
gularynda agzybirlige çagyryandygy, adamlary islendik ýagdaýda
hem çydamlylygy we sabyrlylygy saklamaga, kynçylyklary mertlik
bilen ýeňip geçmäge gaýratlylyk we edermenlik görkezmäge çagy-
randygy köp sanly mysallar bilen düşündirilýär.

Awtor Kultegininiň “Goşgular, sungat adamy we jemgyýeti dü-
zedip bilermi? Elbetde, eger halk öz beglerine, begler bolsa öz
halkyna sarpa goýsalar onda ol halk ýaşar we gülläp öser. Muny
han hem, garamaýak hem bilmelidir” sözünü mysal getirip, ol pi-
kirleri Magtymgulynyň goşgularyndaky ideýalar bilen baglaýar.¹

Awtor “Türkmen binasy”, “Halyma meniň”, “Ajap eýýäm
gelmedi”, “Ýaraşmaz”, “Oturyp-turuşyn görüň” ýaly Mag-
tymguly şygryrlaryny düýpli seljerýär hem-de ol goşgulardaky
setirleriň her birini ýaşayyş indeksiniň bir bölegi hasaplaýar.

---

¹ Miras, №4, 2014, 37 sah.

“Magtymguly adamzat durmuşynyň hakyky gymmatlyklaryny açyp görkezýär. Allanyň bendesi bolan adamyň öz borçlary bar: dogry ýoldan ýöre, öz halkyňy gora, men-menlik etme, alymlara uý, diňe şonda sen kämil adam bolarsyň” – Magtymgulynyň bu pikirleri beýik Abaýyň hakyky adam baradaky pikirleri bilen utgaşyp gidýär” diýip makalada belleniýär.¹

Makala, “Şygyrýet, bu – Magtymguludyr, Magtymguly buşygyrýetdir” diýlen sözler bilen tamamlanýar. Şeýle täsin netije makalanyň ýazarynyň Magtymgula herýanly we düýpli düşünenliginiň alamatydyr.

Şeýle makalalaryň arasynda Magtymgulynyň eserlerinde halk döredijilik önümlerine salgylanylyşy hakynda ýazylanlar-da duşýar. Gülbahram Molotowanyň “Magtymguly Pyragynyň eserlerinde halk döredijiliginiň äheňleri”,² Farida Hijranyň “Magtymguly we halk döredijiligi” atly makalalary şeýle temada ýazylypdyr.

G. Molotowa ilkibaşda Magtymgulynyň köp halklarda many taýdan ýakyn ortalyk paýhas nusgalaryndan, ylaýta-da Ýusup Has Hajybyň “Diwan-i lugat at-türk” eserinde gabat gelýän nakyllara golaý pikirlerden ähtimal, nusga alandygyny aýdyp, şahyryň “Ýigit özüni mälim eder işinde, gylyjynda zybanynda bellidir” setirleriniň Has Hajybyň eserindäki “Alp çerikde, bilge tärikde” (batyr söweşde, dana märekede) diýen nakyla mazmun golaýlygyny belleýär. Emma tutuş makala şahyryň dini şygarlarynyň Nuh, Süleýman, Ýakup, Ýusup, Musa, Isa, Jirjis, Tartarus, Haýhat, Iskender, Nowşirwan adyl, Hydyr ata ýaly pygamberler, mif-legenda gahrymanlary baradaky rowaýatlar esasynda ýazylandygyny giňişleýin beýan edýär. Şu maksat bilen, ol “Daşy syndyrar”, “Abat galsyn”, “At ýanynda bellidir”, “Ýeldim tut”, “Paş eder seni”, “Ýyrak eýle özüňi”, ýaly goşgularyny barlagdan geçirýär.³

¹ Şonda, №4, 2014, 39-41 sah.

² Şol ýerde, №4, 2014.

³ Miras, №4, 2010.

Şunuň bilen birlikde, Gülbährem Molotowanyň käbir pikirleriniň esasy manydan sowa düşýändigini aýtmak gerek. Ol şahyryň “Ýagmyr ýagdyr soltany” atly goşgusy hakynda Magtymguly gurakçylyk diýip, duşmanlaryň çozuşlary zerarly boşap galan topraklary, ýagmyr diýip hem Allatagalanyň rehetini göz önünde tutan bolmagy ahmal” diýip ýazýar. Biziň pikirimizçe, Magtymguly gurakçylyk ýaly tebigat hadysasyny asla-da duşmanlaryň çozuşlary bilen baglanyşdyрмаýar. Bu ýerde gelip-geçip duran ýyllaryň birinde tebigy suratda ýüz berýän gurakçylygyň gürrüni edilýär. Pyragynyň ýagmyr diýip, Allatagala sygynmagy, ondan rehim-şepagat dilemegi hem öz many-syndadyr, ýagny halka ýetirýän zyýan-zeperi “duşman çozuşuna” bagly bolmadyk şol bir tebigy gurakçylyk sebäplidir.

Magtymgulynyň döredijiligini kämil derejä getiren edebi çeşmeler azlyk etmeýär. Ýöne şolaryň içinde halk döredijiliginiň tas ähli şekilleriniň aýratyn bir orun tutýandygyny aýtmak gerek. Muny tatar alymy H. Minnegulow “Has gadymy we gadymy türki mifologiýasy, irki döwürleriň halk döredijilik nusgalary, rus ýazgylary, Ýusup Balasugunlynyň, Ahmet Ýasawynyň, Ahmet Ýugnekinin, Süleýman Bakyrwanyň, Mahmyt Kaşgarlynyň eserleri ähli türki halklaryň şol sanda türkmen we tatar halklarynyň hem umumy baýlygy, soňra kemala gelen türki milli edebiyatlaryň özeni hem-de gözbaşy bolupdyr” diýip belleýär.¹ Munuň şeýle bolmagynyň sebäbini H. Minnegulow halk döredijilik nusgalarynyň hem sataşandygy bilen baglaýar, soňra “Türki halklaryň ýazuw dili hemmä düşnükli bolupdyr, kada bolşy ýaly, bu dilde ýazylan eserler XX asyra çenli terjime hem edimändir. Okyjylar olary asyl nusgasynyň dilinde okapdylar. Hatynyň (arap) umumylygy türki halklaryň arasyndaky gatnaşyklary has-da ýeňilleşdiripdir”² diýip düşündirýär.

¹ Miras 4 sany, 44 sah.

² Şonda 44 sah.

Azerbaýjan edebiýatçysy F. Hijranyň ýatlanan makalasynda halk döredijiliginiň iň ýörgünli görnüşlerinde duş gelýän wakalara esaslanýan goşgularyň Magtymgulynyň döredijiliginiň häsiýetini, mazmunyny, çeperçiligini, ideýa köpdürlüligini şertlendirip gelýändigini, hususan-da, bu ýagdaýyň Magtymgulyny halkyň kalbyna açyk-aýan duýarlykly bir stilde golaýlaşdyrandygy turuwdan belleniýär.¹ Magtymguly Pyragynyň çeper önüme şunuň ýaly çemeleşmegi ýöne ýere däl. Folklor bilen ýazuwly edebiýatyň özara baglanyşygy edebiýatyň bu iki görnüşini-de ýokary derejede baýlaşdyrýar. Haýsy bir şahyr bolmasyn, öz eserlerinde halk sýužetlerine gerim berşine görä, onuň köpçüligiň ruhy-estetik hajatlaryna hem çeperçilik, hem mazmun, hem ideýa jähitlerden has ykjam jogap berip biljekdigi düşnüklidir. Halk döredijiligi diýlen toplum her bir milletiň umumy durmuşyny doly we täsirli açyp görkezýär diýsek hata diýdigimiz däl. Bu onuň köpsanly görnüşlerinden görünýär: hüwdi, läle, toý aýdymy, gelin salamy, agylar, ýañlytmaçlar, ertekiler, rowaýatlar... Magtymgulynyň goşgularyndaky şeýle äheňler türkmeniň halk döredijiligine baý halk bolandygyna hem şaýatlyk edýär. Hut şeýle sebäbe görä, F. Hijranyň “Magtymguly çagalygyndan halk döredijiligine uly gyzyklanma bildiripdir. Munuň sebäbi maşgalasynda we şahyryň önüp-ösen jemgyýetçilik gurşawynda eýerilen ahlak gymmatlyklary we kadalary bilen şertlenipdir. Şonuň üçin hem şahyryň kalby halk ahlagynyň birnäçe taraplaryny özünde jemleýän halk döredijiligine bolan söýgüden doly bolupdyr” diýip bellemegi ýerliklidir.²

Magtymgulynyň öz şygrylarynda peýdalanan, ugurdaşlykda täsirlenen halk döredijilik çeşmeleri gaty köp. Ol rowaýatlary, mifleri, hyýaly ýordumlary gaýtadan örän özboluşly janlandyryp, eserlerini çeperlendiripdir, kuwwatlandyrypdyr. Biz bu hakda

---

¹ Miras №2, 2014, 80 sah.

² Miras №2, 2014, 81 sah.

G. Molotowanyň önde göz aýlanan makalasynda gürrüň etdik. F. Hijran şahyryň “Köňül hoşundadyr”, “Döker bolduk ýaşymyz”, “Baş döker”, “Uçdum ýaranlar”, “Oýan diýdiler” ýaly goşgularyny tas setirme-setir ylmy barlagdan geçirýär. “Döker bolduk ýaşymyzda” gündiz bilen gijäniň manysy ak we gara ýylanlaryň gatnaşyklarynyň üsti bilen aňladylyar. Bularyň ikisi barada-da halk içinde rowaýatlar aýdylyar. “Baş döker” atly beýleki bir goşguda il içinde häli-şindilere çenli aýdylyp gelinýän “aýy dostlugy” hakyndaky erteki ideýanyň nygtalyp görkezilmeginiň hyzmatynda goýulýar. Beýleki we ady tutulmadyk sygyrlaryň ählisinde halk döredijiliginiň in köp ulanylýany we göçme manyda ýañzydylýany nakyllar we aýtgylardyr (aforizmlerdir – A. M.)

Munuň subutnamasy hökmünde makalanyň awtory şahyryň eserlerinde sataşýan “Ir ýat, ir tur, alty pişegi artyk ur”, “Hünäri öwren-de, ýigren”, “Ýedi ölçe-de, bir kes”, “El eli ýuwar, iki el birigip-ýüzi”, “Işlemedik-dişlemez”, “Zer gadyryny zergär biler”, “Dost ajysyny aýdar, duşman süýjüsini” (hakykat ajy bolar), “Akyl ýaşda bolmaz, başda bolar”, “Ýigide mün dürli hünär hem az” kimin halk pähimleri, nakyllar, il içi aýtgylar “Şahyryň beýan edýän pelsepewi we didaktiki mazmunynyň ähli özenini aýdyň aňlatmagyň zerur serişdesine öwrülýär”. Magtymgulynyň goşgularynda halk aňlatmalarynyň we atalar sözleriniň giňden ulanylmagynyň ýene-de bir ünsi çekýän aýratynlygy-bu halk döredijilik nusgalarynyň birnäçesiniň beýleki türki dillerde, şol sanda azerbaýjan dilinde hem bardygyndan ybarat bolup durýar.”¹

Magtymgulynyň döredijiligi bilen baglanyşykly özboluşly pikirler beýleki bir azerbaýjan alymy, Azerbaýjanyň Milli Ylymlar akademiýasynyň Nyzamy adyndaky edebiyat institutynyň türk halklaryň edebiyaty bölüminiň esasy ylmy işgäri, filologiya ylymlarynyň doktory Almaz Ulwi (zenan maşgala – A. M.) - niň

¹ Miras, 2014 №2, 88 sah.

“Azerbaýjan edebiýatyny öwreniş ylmynda Magtymgulynyň edebi mirasyna bolan täze ylmy-nazary garaýyş” atly makalasynda hem gabat gelinýär. Alymyň dogry belleýşi ýaly, häzirki wagtda nusgawy edebiýata düýbünden täze, sowet döwründäkiden tapawutly çemeleşme gerek. Şunuň bilen baglylykda, häzirki zaman azerbaýjan edebiýaty öwreniş ylmyň öňünde bu edebiýaty – doganlyk türkmen halkynyň edebiýatyny ylmy-nazary taýdan öwrenmek zerurlygy örboýuna galdy”.¹ Ol makalasynda Magtymgulynyň döredijiligine-de şeýle durumdan çemeleşýär. Ilki bilen awtoryň türkmen milletiniň düşüneliligini kemala getirmekde Magtymgulynyň hyzmatynyň çelgilik roluny oýnandygy baradaky pikiriniň örän ýerliklidigini, şahyryň döreden eserleri bilen delillendirilýän hakykat bolup durýandygyny aýtmak gerek.

Magtymguly, häzirki zaman dili bilen aýdanynda, ýokary derejede kitaphon, ylmysöýer adam bolupdyr. Çeper sözdür ylmy garaýyşlar bilen bagly köptaraply çeşmeleriň hiç biri-de Magtymgulynyň nazaryndan düşüp galmadyr. Onuň goşgularyndaky geologiýa, astronomiýa, filosofiýa, matematika, žugrafiýa, estetika, edebiýat ylmy we dil bilimi, halk döredijiligi bilen baglanyşykly pikirleri munuň şeýledigini şübhesiz tassyklaýar. Öz nobatynda Magtymgulynyň altyna gaplaýmaly garaýyşlary bilen onuň ýaşan zamansyndan bäriligine gaýdýan syrgyn-syrgyn ýyllarda dörän şahyrlaryň tanyş bolandyklary, olardan täsirlenendikleri-de inkär edip bolmajak hakykatdyr. Muňa özbek, azerbaýjan, garagalpak, hatda gazak hem tatar şahyrlarynyň miras galdyran eserlerinde anyk mysallary bar. A. Ulwi bu dogruda söz açyp, “Magtymguly Pyragynyň agze ki halk döredijiliginden gözbaş alyp gaýdýan şygrylaryny öwrenen, olary azerbaýjan halk edebiýatynyň nusgalary, şonuň ýaly-da, azerbaýjan edebiýatynyň Hasta Gasym, Abbas Tufarganly ýaly nusgawy şahyrlarynyň, hatda onuň döwürdeş şahyrlary M. W. Widadiniň,

¹ Miras, 2014, №4, 23 sah.

M. R. Wagifin, H. B. Hatawanyň we beýlekileriň eserleri bilen deňeşdiren mahalymyz äheň, tema, dürli goşgy görnüşleri babatdaky meňzeşlik bilen ýüzbe-ýüz bolýarys. Şondan soňky asyrlarda ýaşap geçen Däde Alesker, Aşyk Aly ýaly azerbaýjan şahyrlarynyň halk döredijiligine degişli eserleriň stilistik aýratynlyklaryna esaslanýan we olaryň äheňleridir temalaryny özlerinde jemleýän şygrylary köp babatda Magtymgulynyň şygryýetiniň gös-göni dowamy bolup durýar” – diýip, nygtap görkezýär.¹

Türki halklaryň Magtymguludan soňky döwürde ýaşap öten şahyrlarynyň aglaba köplüginin Pyragynyň miras baýlygyndan täsirlenip, şygryýet tilsimatlaryny öwrenip gelyändigleri ýöne ýere däl. Häli bu güne çenli dowam edip gelyän bu ýagdaý, bi-ziň pikirimizçe, onuň goşgularynda söz bilenem, iş-hereket bilenem, öwüt-nesihat bilenem halka hyzmat etmegiň göreldesiniň görkezilýändiginden, öz döwürüne göräräk bir rewüşde halkyň agaýana, erkin, azat bolmagynyň ýoluny salgy berendigin-den ybaratdyr. Magtymguly şygryýete lezzet almagyň, gulak we göwün teňneligini gandyrmagyň serişdesi hökmünde garamandyr, eýsem-de bolsa ol çeper sözüň täsiri hem pikirlendirme tarapyna aýratyn üns beripdir. Şu hili durumdan, dünýä belli rus ýazyjysy L. N. Tolstoýyň “Мыслитель и художник должен страдать вместе с людьми для того, чтобы найти спасение или утешение” (“çy-kalgasyz ýagdaýlardan halas bolmagyň çäresini tapmak ý-da göwni köşeşdirmek üçin akyldar we söz ussady adamlar bilen hasratdaş bolmalydyr”² – diýip ýazmagy makullanarlydyr.

Gürüňini edýän makalamyzyň ýazary şahyryň eserleriniň in bir gymmatly tarapy hökmünde “Magtymgulynyň şygryýeti hemişe möhüm meseleleri gozgaýandygy bilen tapawutlanypdyr. Birnäçe asyryň dowamynda bu şeýle bol-

---

¹ Miras, 2014, №4, 24–25 sah.

² Толстой Л.Н. О литературе. – М., ХЛ, 1955, 206 sah.

magynda hem galypdyr” diýip belleýär.¹ “Möhüm mesele” – eýsem, beýik akylalaryň gozgan meseleleriniň möhüm däli barmy näme? Ýok! Adamyň şahsyýet hökmünde azat-erkin bolmagy, adamlaryň maksatlarynyň myrat bolmagy, ahlak, ynsanperwerlik, pespällik, watansöýüjilik, tebigata-topraga sagdyn garaýyş. Halallyk, ata-perzent mynasybetiniň nusgawylygy, gözellige guwanmak we ýaramaz gylyklary–menmenligi, gopbamsylygy, güýjüm zorlugy we ş.m durmuşyň kanuny akymyna ters gelýän häsiýetlere ýigrenç – şularyň hemmesi Magtymgulynyň ykbalyny öz ili, ýurdy, topragy bilen baglandygyna we şeýle ýaşaýşa beýleki ganybir garyndaş milletlere hem miýesser etmeginiň tarapynda durandygyna şaýatlyk edýär. Başgaça edip aýtsak, Magtymgulynyň döredijiligi tutuşlygyna alnanda, umumytürk düşünjesiniň we şahyrana pikiriniň şöhlenmesidir.² Makalada Magtymgulynyň döredijiligi bilen gyzyklanar azerbaýjan edebiyatçylaryny we olaryň ýazan işleriniň-de ençemesi ýatlanylýar. Olaryň arasynda Magtymgulynyň Azerbaýjanda çap bolan ilkinji ýygındysyna (1960) sözbaşy ýazan tanymal edebiyatçy Araz Dadaşzada, şahyryň döredijiligi bilen utgaşykly türkmen-azerbaýjan edebi gatnaşyklary barada iş alyp baran Ruhý Alyýew ýatlanylýar. Magtymgulynyň döredijiligi ýörite fundamental ylmy-barlaglaryň-kandidatlyk we doktorlyk dissertasiýalarynyň-da, saldamly monografiýalarynyň-da mowzuk çeşmesi hökmünde hem işlenildi. Garagalpak edebiyatçysy Patima Allambergenaryň, öbegistanly edebiyatçylar H. Abdullaýewiň we Feruza Sapaýewanyň, azerbaýjanly Ramazan Kurbanowyň (1965), Feruza Ahmedowanyň kandidatlyk we doktorlyk dissertasiýalary, soňra olaryň kitap şeki-

---

¹ Miras, 2014, №4, 28 sah.

² Şol ýerde.

linde ýaýradylmagy türki halklarda Magtymgulynyň mirasyna bolan yhlasyň barha güýçlenýändiginiň alamatydyr.¹

Bapda edilen gürrüňler edebiyat ylmynda özbaşdak uly bir akabanyň – Magtymgulyşynaslyk ulgamynyň duldegsir goňşularymyz özbek hem garagalpak edebiyat ylmynda däl, eýsem indi beýik Garaşsyzlygyň hem-de türkmen döwletiniň milli lideriniň aladalary netijesinde, tutuş türki milletlerde hem Magtymgula we onuň edebi mirasyna bolan garaýşyň täzelenendigi, her bir türk milletiniň ony hut öz şahyry ýaly görýändigigi, şonuň netijesinde Magtymgulynyň şahsyýeti bilen baglanyşykly temalaryň türki dilli edebiyatlarda, şygryýetde hem, ylymda hem ymykly orun alyp başlandygy inkär etmesiz bir hakykata öwrüldi.

---

¹ Алламбергенова П. Традиции Махтумкули в Каракалпакской литературе – Авт-кан дис – Нукус, 1999; Сапарёва Ф. Taržimaşunoslik: matn wa mahorat – (Magtymgulynyň özbekçe terjimeleriniň mysalynda). – Toşkent, “Çulpon”, 2016; Ähmädowa F. Mähtumkulunun sänät alämi. – Baki, Elm, 2006. Abdyllyáew H. Махтумкули и узбекская литература. – Aşhabat, 1968.

IV BAP

MONOGRAFIÝALAR, MAKALALAR, ÝYGYNDYLAR

Garaşsyzlyk ýyllarynda Türkmenistanyň özbaşdak ýurt şekilinde daşary ýurtlar bilen köpugurly gatnaşyklary ýola goýuldy we ol gitdigiçe rowaçlandy. Milli Liderimiz Gurbanguly Berdimuhamedow öz işleriniň birinde “biz söwda, ykdysady babatda hem, medeni hyzmatdaşlyk babatda hem bütin dünýäniň ýurtlary bilen dostlukly gatnaşyklary ösdürýäris” diýip nygtady.¹ Şunuň ýaly rowaçlanýan gatnaşyklaryň biri Türkmenistan bilen Türk Respublikasynyň arasyndaky gatnaşykdyr. Bu gatnaşyk durmuşyň köp taraplaryna, şol sanda bilim, ylym, medeniýet, edebiýat sferalaryny-da öz içine dolap aldy. Netijede, bu ýagdaý bilim hem edebiýat meselesinde has-da rowaçlandy. Türkmen alymlary Türkiýä Respublikasyna çagyrylyp, bu ölkäniň uniwersitetlerinde türkmen dilinden, edebiýatyndan türk talyplaryny okatdylar. Öz nobatynda, türk bilermenleri Türkmenistana gelip, dürli okuw jaýlarynda işlediler. Aşgabatda Türkmen-Türk uniwersitetiniň açylmagy ikitaraply hyzmatdaşlygyň geriminiň giňelmegine oňaly täsir etdi. Şeýle täsir Türkmen ýazyjy-şahyrlarynyň eserleriniň Türkiýede türk dilinde gazetlerde, jurnallarda, kitaplar görnüşinde neşir edilmegi bu halkyň türkmen edebiýatyna, aýratynam Magtymguly-Pyragynyň mirasyna aşa gyzyklanmasyny şertlendirdi.

¹ Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. Aşgabat, TDNG, 2007, 67sah.

Şeýle gyzyklanma Mehmet Birayıň Magtymgulynyň goşgularyny ilkinji bolup türk diline geçirmegi hem kuti kitap edip neşir etdirmegi bilen badalga aldy diýsek öte geçdigimiz däl.

Şu ýyllaryň dowamynda nusgawy şahyrymyzyň sygyrlary ýokary hil derejesinde küti tomlar şekilinde telim sapar Türk dili okyjylara ýetirildi. Bu ýagdaý öz nobatynda, Magtymgulynyň ömri, döredijiligi baralarda toplum-toplum makalalaryň, soňa baka ençeme ylmy-barlag işleriniň döremegini güwälendirdi. Bu günki-gün Magtymguly bilen baglanyşykly iş alyp baran we barýan alymlar barmak büküp sanardan kän. Sözümiň deliline Magtymguly Pyragynyň goşgularyny terjime eden, kitaplaryny neşir etdiren, olary düşündirişiler bilen üpjünläp, olara sözbaşy-giriş makalalaryny ýazanlaryň dine käbirlerini ýatlalyň: Gazagystanda Galy aga Ormanow, Sagyngaly Seýtow, Gubaýdulla Aýdarow, Düýsenbek Kanatbaýew, özbekistanly Jumanyýaz Şarypow, Ergeş Açyłow, Bahadyr Kerim, A. Komilow, gyrgyz Sooronbaý Jusiýew, tatarstanly Ahmet Ishak Anwar Dawydow, kabarda-balkariýaly Kaýsyn Kulyýew, P. Misakow, garagalpak Ybyraýym Ýusupow, azerbaýjanly Fahreddin Alyýew, Ramyz Esger, Teýmur Kärimli, Paşa Kärimow, Ismihan Osmanly, Ismaýyl Weliýew, Isa Nabibbeýli, türkiýeli Şyh Muhsan Fani, Abdyrahman Güzel, Aly Duýmaz, Himmet Biray, Nargiz Biray, Emek Üşenmez, başgyr Wolidi Tugan, eýranly Abdyrahman Düýeji, Myratdurdy kazy we başga-da akademiýalaryň akademikleri, habarçy agzalary, ylymlaryň doktorlary we kandidatlary, ady belli şahyrlar, ýazyjylar Magtymgulynyň şahsyýetini we sygyrlaryny öz ýurtlarynda hemmetarapdan kämil neşirleriniň üsti bilen dürli milletlere tanyşdyrmaga abysryz uly goşant goşan adamlardyr.

Şunuň ýaly neşirler Özbekistanda, Azerbaýjanda we Türkiýede has-da köp tiražlarda ýaýradyldy. Olaryň käbir neşirlerini taýýarlamaga Türkmenistanyň alymlary-profesor, ýazyjy Gurbandurdy

Geldiýew, TYA-nyň habarçy agzasy Annagurban Aşyrow, filologiýa ylymlarynyň doktory Rahymmämmed Kürenow, filologiýa ylymlarynyň kandidatlary Berdi Saryýew, Dawut Orazsähedow, Jepbar Gökleňow, Rahmanberdi Godarow, Seýitnazar Ärnazarow dagylar işjeň goşuldylar. Bu ýagdaý Magtymguludan edilýän terjimeleriň, neşirlerde goşgularyň ýerleşiş tertibiniň, giriş makalalarynyň, ol barada düzülýän sözlükleriň hil derejesine öz bir oňaly täsirini ýetiripdir.

Magtymgulynyň diňe bir özüni däl, eýsem türkmen halkyny-da dünýä tanadan, onuň beýikligini delillendirýän ýene bir ýagdaýy ýatlamak ýerliklidir we zerurlykdyr. Ol-da bolsa Türkmenistanyň Gahryman Arkadagy Milli Liderimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň, Gazagystanyň öňki Prezidenti Nursoltan Nazarbaýewiň, Özbekistanyň Prezidenti, Şawkat Mirziýoýewiň, Azerbaýjanyň Prezidenti Ylham Alyýewiň Magtymguly hakyndaky ýörite makalalarynyň, seslenmeleriniň şol neşirleriň başgy sahypalarynda orun alanlygydyr. Şeýle deliller, birinjiden, türk halklaryň edebiýatçylarynyň edebiýat ulgamyndaky hyzmatdaşlygynyň, arkaşygynyň anyk görkezijisidir, ikinjiden, ol edebiýat bilen syýasatçylaryň bu günki-gün diňe bir türkmeniň däl, dünýä edebiýatynyň läheň münberine çykarylan Magtymguly Pyragy meselesinde “ýürekdeşdiklerine”, ony öz halklarynyň-da aladasy bilen ýaşan şahyr şekilinde görýändiklerine şaýatlyk edýär.

Türki döwletleriň käbirinde Magtymgulynyň mirasy bilen baglanyşykly ylmy-barlag işleriniň ýazylandygyny aýtmak gerek. Azerbaýjanda bu işiň başyny baryp-ha 60-njy ýyllarda Ramazan Kurban (Ramazan Kurbanow) başlapdyr. Ol “Beýik watançy şahyr Magtymguly” diýen temada dissertasiýa ýazyp, ony 1965-nji ýylda Aşgabatda gorapdyr we filologiýa ylymlarynyň kandidaty bolupdyr. Garagalpagystanly zenan, Berdak adyndaky döwlet uniwersitetiniň mugallymy Patyma Allamberenowanyň “Gara-

galpak edebiyatynda Magtymguly dāpleriniñ ösdürilişi”, azerbaýjanly zenan, Bakuwyň döwlet uniwersitetiniñ mugallymy Feruza Ahmedowanyň “Magtymgulynyň döredijiligi”, Daşkent döwlet gündogarşynaslyk institutynyň aspiranty Feruza Sapaýewanyň “Magtymguly şygrylarynyň özbekçe terjimeleriniň deňeşdirme barlagy” ýaly temalarda ýazan dissertasiýalary olara filologiýa ylmylarynyň kandidaty, filologiýa ylmylary boýunça pelsepe doktory derejeleriniň berilmegini şertlendiripdir.¹

Ady tutulan awtorlaryň dissertasiýalary soňra kitaplar görnüşinde hem çap edilipdir.²

Türki edebiyatlarda Magtymgulyny öwreniş ulgamy dissertasiýalar bilen çäklenmeýär. Eýsem-de bolsa onuň döredijiligini dürli konteksde monografik fundamental rewüşlerde öwrenip, ýörite kitaplary neşir etdiren alymlaram bar. Tanymal özbek edebiyatçysy Kerimbaý Kurambaýew türkmen nusgawysynyň edebi mirasyny, onuň ömür ýoluny üç edip öwrenip gelýänleriň biri. Alymyň “Magtymguly şygryýeti Özbekistanda” atly çaklaňja kitapçasy ÖYA-nyň “Fan” (“Ylym”) neşirýatynda (1984) neşir edilipdi. Edebiyatçy soňra ýazan köpsanly monografiýalarynda bu ugry makalalar, ýörite bölümler şekilinde işledi. Soňky ýyllarda professor K. Kurambaýew Pyragynyň özbek we garagalpak edebiyaty bilen köpugurly baglanyşygyna “Magtymguly-ylham çeşmesi” atly göwrümlü (360 sah.) monografiýasyny bagyşlady we ol Daşkendiň “Tafakkur” neşirýaty tarapyndan neşir edilip ýaýradyldy. Türk edebiyatçylary Hidaýat Pekeriň “Türkmeniň milli şahyry Magtymguly Pyragynyň pelsepesi” (Bursa, 2014), Mikail Söýlemeziň “Magtymgulynyň düşünje dünýäsi” (Türk dilinde – Aşgabat,

¹ Allambergenowa P-şol at bilen – Nöküs, 1999.

² Ahmedowa F. Magtymgulynyň döredijilik älemi. – Baku, 2006: ýene şol: Magtymgulynyň döredijiligi. – Baku, BDU-nyň neşiri, 2010. Sapaýewa F. Terjimeşynaslyk. Tekst we ussatlyk. – Taşkent, 2016.

2002, Türkmen dilinde – Aşgabat – 2003) ýaly meselä çynla-
kaý çemeleşilen monografiýalary Magtymgulyny öwreniş yl-
myny has-da baýlaşdyrdy.

Dogry, Eýran, Owgan, türk edebiyatçylarynyň işlerinde, köp-
lenç, (kähalatda tutuşlygyna – A. M.) Magtymgulynyň dini-sufistik
şygryrlarynyň derňewine ýykgyň edilýär. Meselä şeýle çemeleşil-
megi Magtymguly Pyragynyň dünýä derejesindäki, umumadamzat
durmuşy bilen baglanyşygyndaky ähmiýetini göz-görtele peseldýär.
Sopy şahyrlaryň goşgularynda Ýaradana ýalbarmak, oňa bagyşlap
mynajatlar ýazmak, ykrar edilen dini taglymata göreä öwüt-ündew
etmek ýaly ýagdaýlar lemberlenip görünýär.

Elbetde, Magtymguly Döwletmämmet Azady mollanyň
ogly, özem dini medreselerde okap, sopy şahyrlaryň eserleri
bilen teňneligini gandyran adam. Şoňa göreä, onuň-da yslymy
düşünjelerden belli-külli gyra çekilmejekdigi aýan zat. Emma
Magtymgulynyň şol medreselerde alan bilimine garanda, umu-
my durmuşdan, halk ýaşayşyndan gözi bilen görüp, ygtybarly
kişilerden eşiden, dünýäniň köp ýurtlaryna eden syýahatlaryn-
dan, köne edebi, taryhy, jugrafik, pelsepe çeşmelerinden susup
alan, ymykly öwrenen, adamzat ähline muwapyk häsiýetlerden
kalbyna siňdiren zatlary biçak agramlydyr. Ýnha, şu ýagdaýlar
hem halkyň şol döwürdäki gün-güzerany, adalatsyzlykdan, kem-
sidilmelerden, agzalalykdan, sütem-zorlukdan görýän jebri-je-
palary ony halkyň ruhy bilen birleşdirýär. Halk ony özi hakynda
aladalanany we özüniň ýaşayşyndaky nogsanlyklary jany-teni bi-
len ýazgarýan, adamzadyň, şol sanda türkmenleriň-de bir jan-bir
tendigini ykrar edýän şahsyýet şekilinde belende galdyryýar. Bu
jebisligi filologiýa ylmylarynyň kandidaty Ahmet Bekmyradow
“лирическому герою поэта не присущи ликование, радостная
взволнованность, наоборот, для него характерны грусть,
подавленность, недовольство своей жизнью и временем, в
котором он живёт” (“Şahyryň liriki gahrymanyna keýpion-

luk, şatlykdan tolgunmak mahsus däl, tersine, oňa gamgynlyk, göwnüçökgünlik, öz durmuşyndan we ýaşap ýören zamanasyndan nägilelik mahsusdyr”)¹ diýip häsiýetlendirýär.

Şunuň ýaly häsiýet, adamzadyň ykbalyna şu hili çemeleşme Magtymgula, äleminň Magtymguly ýaly şol bir beýiklikdäki şahsyýetlerine, akyldarlaryna mahsusdyr. Gylyk-häsiýet, terbiýe, ahlak durumy, namys-arlylyk düşünjesi, başgalara bolan garaýşy pes bolan şahyrlaryň şahsyýetinde-de, döredijiliginde-de ýokardaky ýaly kämil häsiýetlerden syzyp çykýan dünýewi ideýalar solgun bir sypatda görünýändirler. Olaryň “Meni” köplenç, olaryň özünden daşa gitmeýär. Magtymgulynyň “Meniniň” welin goşgularda özüni görkezişi haýran galarlykdyr, okyjy üçinem husurlydyr, ýagny ol okyjysyny-da öz gaýgy-gam aýlawyna dolap alýar we şeýle usulda ony jemgyýete peýdaly tip hökminde terbiýeleýär. Şeýle şahyra halkyň garaýşy-da, oňa bildirýän ynamy-da başgaça bolýar.

Bu hakda rus tankytçysy W. G. Belinskiý şeýle diýýär. “Великий поэт, говоря о себе самом, о своем я, говорит об общем, о человечестве, потому, что в его натуре лежит всё, чем живет человечество. И поэтому в его грусти всякий узнает свою грусть, в его душе всякий узнает свою и видит в нём не только поэта, но и человека, брата своего по человечеству. Признавая его существом несравненно высшим себя, всякий в тоже время сознает свое родство с ним” (“Beýik şahyr özi we öz “Meni” barada gürrüň edýän wagty-umumadamzat barada gürläýändir, sebäbi onuň tebigatynda adamzat näme bilen ýaşayan bolsa, şol zatlaryň hemmesi bardyr. Şol sebäpli-de onuň gussasynda her kes öz gussasyny duýýar, onuň dem almalarynda her kes özüni aňlaýar we onda diňe bir şahyry däl-de, anyk adamy, adamzadyň bir synasyny, doganyny görýär. Her kim onuň özün-

---

¹ Бекмуратов А. Поэтический мир Махтумкули. – Ылым, 1993, 207 с.

den ýokardadygyny ykrar edýär. Şol bir wagtyň özünde her kes özüni onuň bilen gany bir hasaplaýar”).¹

Tanymal edebiyatçylaryň şeýle pikirlerinden ugurlanyp, biz Magtymguly şygryýetiniň diňe bir tarapynyň sopuçylyk äheňdedigini bellemekçi bolýarys. Şuňa garamazdan, onuň döredijiligini dini-sopuçylyk mazmunda öwrenen alymlaryň işlerini-de şahyryň zehin gabarasyna, adamyň umumy tarbiýesine bähbitlidigini, ähmiýetlidigini inkär etmeýäris. Şu nukdaýnazardan Mikail Söýlemeziň “Magtymgulynyň düşünje dünýäsi” atly monografiýasynda şahyryň goşgularynyň yslamy mazmuny we idiýallary jişkme-jik, pelsepewi bir rewüşde öwrenilýär.

Monografiýanyň sözbaşysynda awtor şeýle diýýär: “Beýik ynsanlara, beýik akyldarlara tutuşlygyna düşünmek kyndyr... Türkmenleriň meşhur akyldary Magtymguly Pyragy hem şeýle beýik şahsyýetleriň biridir”. Pikir dogry. Şahyr beýik boldugyça oňa düşünmegiň örän köptaraply boljakdygy, onuň döredijiligi baradaky işlerde pikirleriň kybapdaş gelip-gelmezligi, hatda gapma-garşylykly ylmy netijelere gelinjekdigi tebigydyr. Şu nukdaýnazardan, M. Söýlemez monografiýasy üçin yslamyýet ylmynyň adalgalary bilen Magtymgulynyň şahsyýetiniň we şygrylarynyň sazlaşygy temasyny saýlap alypdyr hem-de bu meseläni “Gurhanyň” “Hadyslaryň” esasynda yslamçy alymlaryň işlerine daýanyp siňňitli öwrenipdir. Şunda folosofyň diňe türk alymlarynyň däl, eýsem, türkmen edebiyatçylarynyň – Magtymgulyşynaslarynyň, mysal üçin, akademikler G. O. Çaryýewiň, B. A. Garryýewiň, filologiýa ylmylarynyň kandidaty Aba Gylyçdurdyýewiň bu ugurdaky hyzmatlary belleniýär. Meşhur türkmen bilermenleri Muhammetnazar Annamammedowyň “Magtymgul, gizlin syryň bar içde...” (1994–1997), Ahmet Bekmyradowyň

---

¹ Белинский В.Г. избранное.—Москва.,1954, 224 с.

“Andalyp we oguznamaçylyk däbi” diýen saldamly ylmy kitaplarynyň üstünde giňräk durulýar. Işde M. Annamammedowyň monografiýasyndaky pikirlere ýygy-ýygydan ýüzlenilýänligi tebygy ýagdaý. Sebäbi onda, esasan, Magtymgulynyň yslym, sopusylyk ýörelgeleri temasynda ýazan goşgulary ilik-düwme seljerilýär. Bu bolsa ol kitaby M. Söýlemeziň monografiýasyna emekdeş edip goýýar.

Magtymgulynyň ömri baradaky gürrüňlerde, esasan, türkmen çeşmelerine daýanylýar. Şol çeşmeleriň käbirinde, hama-na, Magtymgulynyň köp ýyllap öýüne-de dolanman, dünýä ýurtlaryna syýahat edendigi aýdylýar. Hatda, bu pikir özbek ýazyjysy Muhammedrizonyň “Magtymguly” romanynynda 12 ýyl diýlip görkezilýär. Hakykata kän bir golaýlaşmaýan bu pikir M. Söýlemeziň-de kitabynda, belli derejede tassyklanýar. Emma Magtymgulynyň Samarkant, Buhara, Hywa, Eýran, Azerbaýjan, Dagystan, Bulgar, (Itil boýlary), Owganystan, Siriýa, Hindistan, Pakistan ýaly ýurtlara syýahat edendigi welin gümana ýer galdyrmaýar. Ýöne ol syýahatlar bir saparky däl-de, telim saparky, dürli döwürlerdäki syýahatlardyr.

Magtymgulynyň ynsan pelsepesi hakyndaky bölümçede şahyryň adam baradaky düşünjesiniň ýaýrawyna, mukymy-laşmagyna sebäp bolan çeşmeler hökmünde ýatlamak gerek, Pum alymlary Sokrat, Eflatun, (Platonyň) atlary şeýle hem Zebur, Töwrat, Injil, Kuran ýaly keramatly kitaplar ýatlanýlar. Ýöne welin, diňe şol çeşmeler bilen çäklenipdir diýmek gutarnykly hasaplanyp bilinmez. Şahyr täjik-eýran, özbek, azerbaýjan şahyrlarynyň aglabasyny öz goşgularynda-da agzaýar. Olaryň eserleriniň özara degşirilmesi Pyragynyň okap-öwrenen çeşmelerini ep-esli artdyrýar. Bulardan hem başga, onuň Babyryň, Nesiminiň, Meşrebiň, köpsanly sopy şahyrlaryň, aýdaly Möwlana Rumynyň, Nagyşbendiniň, Hoja

Ahmet Ýasawynyň... ömri bilen-de, döredijiligi bilen-de tanyş bolandygy şübhesizdir. Şu hili çeşmeler, belli derejede, Magtymgulynyň mirasynyň din we sopuçylyk äheňli şygryrlarynyň döremegini şertlendiripdir. Nusgawymyzyň

Seljerer men indi agy-garany
Dost, rakyp, gardaşym, haky, ýarany,
Okadym, göterdim kitap Kurany,
Gider boldum, hoş gal gözel Şirgazy –

ýaly setirlerinde Kurany Kerimiň ýörite ýatlanylmagy-da M. Söýlemeziň pikirini tassyklaýar. M. Söýlemeziň ýazyşynda delilleýşine we biziň şol delillere ynansymyza görä, Kuranda yslam ylmynda bar bolan hem-de öňe sürülen, öwrenilmeli we eýerilmeli dini adalgalaryň hemmesiniň düşündirişini beýik şahyryň döredijiliginden tapmak mümkin. Dogry, göz önünde tutýan adalgalarymyz, mysal üçin, uzb, riýa, kibir, hased ýaly öz atlary bilen Magtymguluda gabat gelmeýär. Emma Pyragynyň aglaba goşgusynyň mazmuny şol adalgalary sypatlandyrýar.

1. ujb – adamyň özüne göwni ýetmegi, amalyna aşa ýokary baha bermegi.

2. Piýa – özi bilen özüniň bir bolmazlygy, ikiýüzlülük etmek, il gözüne edilen iş we çemeleşmek bozuklygy.

3. Kibir – adamyň özüni başgalardan ýokary görmegi, başgalardan üstün däl halyna-da, üstün hasaplamak hassalygydyr.

Men – menlik edeniň tanapy çüýrük..

Süleýman, sen mura bir gulak guýgul,
Sözünü diňlegil, jowabyn aýgyl.¹

---

¹ Söýlemez M. Magtymgulynyň düşünje dünýäsi – Aşgabat, Ylym, 2003, 52–58 sah.

4. Hased – adalgasynyň manysy-da ýokardaky ýaramaz gylyk-häsiýetler bilen ugrdaş. Ol nebis düşünjesini hem öz içine alýar, ýagny, göripçilik, görübilmemezlik, göripçiligi döredýän häsiýet. Magtymguly şeýle ýaramaz häsiýetleri adamyň gowy sypatlaryna ýanma-ýan goýýar. Bu usul ýagşydan ybrat olmak üçin oňaly.¹

Awtor türk we beýleki daşary ýurt alymlarynyň – Albert Eýnşteýiniň, Hüseyin el-Jisriniň, Rene Dekattanyň, Genri Barksonyň, Ranjis Galtonyň, prof.dr, Tozlu Nejmettiniň şu kysmy häsiýetler baradaky pikirlerini Magtymgulynyň şygrylaryndaky pikirler bilen ulaşdyrýar. Bu ýagdaý monografiýany gyzykly-täsirli edýär we okyjylaryň Magtymgula düşünişlerini çuňlaşdyrýar.²

“Magtymgulynyň terbiýeçilik pelsepesi” atly bölümde şahyryň goşgularynda tükmeleşip görünýän akyl hem ahlak terbiýe ideýalary seljerilýär. M. Söýlemez akyl terbiýesiniň, ahlak terbiýesiniň hem batyrlyk, kynçylyga garşy göreş, ilhalky söýmek, adalatly bolmak, syr saklamak, il-güne peýdalyllyk, göwnaçyklyk (91 s.) kimin häsiýet durumlaryndan hasyl bolýandygyny dogry tekrarlaýar. Ahlagyň ýeňip geçmeli kötellikleri köp. Ýnha, olar: Men-menlik, tekepbirlik, gybat, aýyp gözlemek, bahyllyk, husytlyk, ogrulyk, göwniçökgünlik, bugz (duşmançylyk), pitne (“Bir-birini çapmak ermes ärlikden...”), Gurur-öwünjeňlik, ulumsylyk (ömür ötüp, gaflata bolupmyz magrur...), kine we öýke, fysk-dogry ýoldan azaşmak. Monografiýanyň ýazary Magtymgulynyň ahlak hem jemgyýetçilik garaýyşlary bilen bagly eserlerini-de din düşünjesi bilen baglaýan-da bolsa, ol eserler özleriniň çuň dünýewi mazmuny bilen tapawutlanýarlar. Biz ol hili goşgulara gös-göni ýer durmuşy, adamzat ýaşayşy bilen bagly umumy halky düşüňjeleri görýäris.

---

¹ Şol ýerde, 75 sah.

² Şol ýerde, 80 sah.

Kitapda adamlaryň birek-birege arka bermek, birek-biregi goldamak däbi dogrusynda-da gürrüň edilýär. Magtymgulynyň hem tas ähli goşgularynda diýen ýaly pikirler öňe sürülýär. Muňa awtor barjamly adamlaryň öz baýlyklaryny ýagmaladyňlygy (ýagny, ýagma däbi, mätäçlere baryňdan eçilmek) bilen esaslandyryýar hem-de indi bu däbiň ulanyşdan düşüp galandygyna ünsi çekip, “Aýratyn hem yslamyň kabul edilmegi bilen gadym medeniýetdäki arka bolmak däbi öz ornuny arkalaşmak däbe beripdir” – diýip ýazýar.¹ Alymyň pikiriçe, hemaýatçylyk, arkalaşmak, kimiňdir biriniň arkasyny tutmak ýaly ýagdaýlar diňe yslam dünýäsine mahsus ýaly bolup görünýär. Emma şunuň ýaly ýörelge yslam dininiň kabul edilen döwründen öňem, soňam tutuş adamzada onuň aňynyň ösüp, gözýetiminiň giňelip, tebigatyň iň bir saýlantgy bölegi bolup durýan döwürlerinden bari-ähli halklara, ähli dinlere mahsus bir hakykatdyr. Hut şeýle umumy durmuş ideýalary bilen eserlerini mäjumlanlygy üçinem Magtymguly dünýä şygryýetiniň çür depesindäki beýikleriň hataryndadyr we şular bilen deň-derejede ýagşylygyň, adalatyň, erkinligiň, diňe bir ýurduň däl, adam azatlyklarynyň-da tarapyndadyr. Hakyky ýagşylyk bolsa diniň hem, dünýewüligiň hem düýp manasydyr.

M. Söýlemez monogafiýda şahyryň akyly-başly adamyň ilhalk bilen birligi-bitewüligi hakyndaky pikirleriniň derňewinde esli ýer bagyşlaýar. Ençeme goşgularyň mysalynda awtor bu baradaky oýlanmalaryny şeýle jemleýär: “Geňeş gelinjek kararlaryň göwnejaý dogry bolmagy üçin ilkinji şertdir. Her bir meselede çuňňur oýlanylman, başgalaryň pikiri tankygy bellikleri öwrenilmän gelnen karar, köplenç, zyýana getirer. Düşünjelerinde özdiýenli, başgalaryň pikirine hormat goýmaýan “Öz özüne diňle” biri ýokary sypatly, hatda dana bolsa-da, düşünjesini geňeşe salyp çözüän adamdan köp ýalňyşýar. Iň akylyly adam

---

¹ Söýlemez M. Magtymgulynyň düşünje dünýäsi. – Aşgabat, 2003, 130 sah.

geňeşe uly hormat goýýan we başgalaryň pikirini üns berip diňleýän adamdyr.

Belet başlar dogry ýola çyn bile,
Akyl ýigit söz başlamaz men bile.
Namart oldur geňeş eýläär zen bile.
Goç ýigitler zen geňeşiň aňlamaz.¹

M. Söýlemez din hem sopuçylyk bilen bagly biçak köp adalgalaryň many-mazmunyny ýüze çykarmaga ýaýraw beripdir. Şeýle usul bilen Magtymgulynyň sygyrlarynyň ideýalaryny olara baglap, şahyryň şahsyýetini, ömrüni, dünýägararşsyny, il-ýurt, Watan, azatlyk barada gelen şahyrana netijelerini özboluşly, ýelsepewi stilde ylmy nazardan geçiripdir. Alymyň şahyryň poeziýasynda nygtap görkezen, tekrarlan aýratynlyklary, öz pikirlerini bütindüýä ylmynyň äpet wekillerine salgylanyp berkidýänligi onuň meselä, birinjiden, çynlakaý çemeleşendigine, ikinjiden, Magtymguly we onuň goşgulary arkaly türkmeniň milli aýratynlyklaryna dogry göz ýetirip bilenligine şaýatlyk edýär. Mahlasy, Magtymguly din nukdaýnazardan beýikligiň haýsy derejesinde duran bolsa, dünýewi nukdaýndan hem edil şol derejedäki şahsyýetdir.

Azerbaýjanly edebiýatçy Furuza Ahmedowanyň “Magtymgulynyň döredijilik älemi” atly kitaby filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Pena Halilowynyň sözbaşsýsý bilen açylýar. Onda awtoryň öz önünde aňsat bolmadyk bir meseläni-Magtymgulynyň döredijiliginiň azerbaýjan edebiýaty bilen baglanyşyklary, onuň azerbaýjan şahyrlaryndan alan we şol döwrüň azerbaýjan şahyrlaryna ýetiren täsirleri, türkmen edebiýatynda onuň şahyrana ugruny dowam etdirijileriň hyzmatlary baradaky ylmy seljermäni keserdip goýandygy aýdylýar. Awtoryň şeýle kyn meseläniň hötdesinden abraý bilen gelendigi görkezilýär.

¹ Söýlemez M. Magtymgulynyň düşünje dünýäsi – Aşgabat, 2003, 147–148 sah.

Professor Pena Halilow Magtymgulynyň döredijiligi bilen häsiýetlenýän gaty köp ugurlaryň diňe bir azerbaýjan edebiýatyna däl, eýsem tutuş Gündogar halklarynyň edebiýatyna mahsus ugurlardygy dogry bellenilýär. Şeýle hem ol F. Ahmedowanyň Magtymgulynyň döredijiligi dowam eden türkmen şahyrlary dogrusynda aýdan pikirlerini oňlaýar. Soňra ol “Mähtumgulunun sänät älemi” adlanan eser hem Azerbaýjan, hem-dä türkmen ädebiýatşünasligina böýük töhfädir” (Magtymgulynyň döredijilik älemi” atly bu eser hem azerbaýjan, hem-de türkmen edebiýaty öwreniş ylmyna mynasyp sowgatdyr) – diýip ýazýar.

Monografiýanyň awtory milli çägiň daşyndaky haýsydyr bir özge edebiýaty öwrenmegiň, oňa baha bermegiň deslapky şerti hökmünde şol edebiýatyň görnükli wekilleriniň mirasyna salgalanmalydygyny, onuň döredijiliginden beýleki halklaryň edebiýatlaryna mahsus bolan ýanalmalarynyň, özara täsirlenmeleriniň, şonuň ýaly şahsyýetleriň goňşy ýa-da dili bir, gany bir halklaryň durmuşyna beletliginiň faktlaryna daýanylmalydygyny tekrarlaýar. Şol bir wagtyň özünde ol “Magtymgula çenli türkmen edebiýaty bolmandyr” diýip tassyklaýar. Bir-ki şahyr bolaýandada, olaryň eserleriniň umumy türkmen şygryýetiniň baýlygyny doly aňladyp bilmejekdigi ýaňzydylýar. Şu ýagdaýy göz önünde tutup, ol Magtymguly “Türkmen edebiýatynyň başyny başlaýjy we türkmen poeziýasynyň serweri hasap edildi” diýip belleýär.

Magtymgulynyň türkmen edebiýatynyň serweridigine söz ýok. Emma onuň türkmen edebiýatynyň düýbünü tutandygy baradaky pikir şu günki nukdaýnazardan hakykata kän bir laýyk gelmeýär. Garaşsyzlyk ýyllarynda, belli derejede ondan öň hem, türkmen edebiýaty öwreniş ylmında halka düşnükli, has sada dilde şygrylar ýazan şahyrlaryň az bolandygy tekrarlanyp görkezildi. Garajaoglanyň, Ýunus Emräniň, XVII–XVIII asyrlaryň sepgidinde ömür süren Azadynyň, Nurmuhamet Andalybyň, Mahmyt

Gaýybynyň, indi türkmen diýip öwrenilýän Omar Haýýamyň, Nesiminiň we başgalaryň döredijiligi türkmen edebiýatynyň irki döwür nemunalarydyr. Elbetde, bularyň käbiriniň, F. Ahmedowanyň aýdyşy ýaly, “diliniň çetin, uslybynyň agyr” bolandygy hem hakykat. Ýöne munuň şeýle bolmagy könelişip barýan çagataý, araby-parsy kitaby dil elementleri bilen täze, gatançsyz milli dil nusgalarynyň arasyndaky “awangardlyk” ugrundaky basdaşlyk prosesi bilen baglanyşyklydyr. Bu dil täzeligiň edebiýata hem kynlyk bilen ornaşandygynyň görnüp duran nyşanydyr. Beýle diýildigi kitaby däl-de, çeper eser döredýänler türkmen dilini (milli dili) bilmeyändiklerini hem kän bir aňladyp baranok. Munuň şeýledigine düşünmek üçin ýokarda ýatlanylýan basdaş taraplary başgaça atlandyryp, şoňa görä pikir ýöretmek gerek: Ol-sopuçylyk bilen dünýewiligiň arasyndaky basdaşlykdan ybaratdyr.

Sopuçylygyň kökleri diýseň gadymy. Bu taglymata lükge­ligi bilen berlen ýa-da oňa ykrar nazaryeti bilen garan awtorlar öz goşgularyny bu edebi akyma mahsus bolan dilde (çetin dilde) we “agyr uslypda” ýazypdyrlar. Sebäbi, göwnüňe bolmasa, şunuň ýaly dilde ýazylan çeper nusgalar terkidünýälige ýüz uran toparlaryň arasynda giňden okalypdyr we peýdalanylýpdyr. Bu bir. Galyberse-de, ikinjiden, sopuçylyk durumlaryny ýaýratmakda, onuň ähmiýetini agramlaşdyryp görkezmekde amatly bolupdyr.

Muňa garamazdan wagt geçdigiçe, sopuçylyk edebiýatynyň döredijilik gerimi azalyp we täsir meýdany eýýäm XVII asyryň başyndan bärligine daralyp ugraýar. Bu onuň mazmunynyň, köplenç, individual häsiýetlilikinden gelip çykýar, ýagny ol jemgyýetiň belli bir toparlaryny gyzyklandyrmak bilen çäklenýär. Şeýle ýagdaýda edebiýatdaky individuallyk häsiýeti umumy jemgyýetçilik hadysasyna öwürmek, ony halk köpçüliginiň hakyky durmuşy bilen baglamak zerurlygy döreýär. Muny şol döwür şahyrlaryň käbirleriniň aňsyrandygy

düşnüklidir. Magtymgulynyň bolsa ony has ýiti duýandygyny aýtmak gerek. Onuň döredijiligini özünden öňki we soňky şahyrlaryň hemmesinden tapawutlandyran, ony ähli eýýamlaryň şahyryna öwren inňän ähmiýetli edebi hadysa şahyryň duýmak, aňlamak, saýgarmak, öz milletiniň durmuşyna düýpli düşünmek ukybynyň kämilligi bilen baglanyşyklydyr.

F. Ahmedowa Magtymgulynyň häsiýetindäki bu ýagdaýy omuň goşgularynyň dili bilen baglanyşdyryp, göwnejaý delilendiripdir. Ol şeýle ýazýar: “Mähdumgulunun äsärläri hald täräfindän säwilmiş, muzikililer wä bahşalar (Folklor nümünälärini halk, arasinda ýaýýanlar – F. Ä) täräfindän näsildän näsle öturulmiş, buna görä dä onun şeirleri indiyä gädär gälib çyhmişdir. Şairin şeirläri halk dilinä yahin oldugu uçun halkin üräýindän heç waht silinmämışdir. O, çetin başa düşülän, warwarizm wä arhaizmlärlä (äräbizm, farsizm, çigataýizm) dolu olan kitab dilindän imtina etmişdir” (Magtymgulynyň eserleri halk tarapyndan gowy garşylanypdyr, sazandalar we bagşylar / folklor nemunalaryny halk içine ýaýradyjylar – F. A. / tarapyndan nesilden nesle geçip gelipdir, şoňa görä onuň eserleri şu günlere gelip ýetipdir. Şahyryň şygrylary halk diline, milli halk durmuşyna ýakynlygy sebäpli, olar jemagatyň ýüreginde ymykly orun alypdyr. Ol edebiýatyň warwarizm we arhaizmler bilen (arabizm, farsizm, çagataizm) doly bolan dil nusgalaryndan ýüz öwrüpdir).

Dogrusy, entek şahyryň zamanynnda güýjüni saklap gelýän kitaby dile dahylly sözleriň “arhiwe” düşmeginde hem Magtymgulynyň hyzmaty bellenerlidir. Şeýle bolansoň Pyragynyň şygrylarynyň söýlup okalýandygy, olardaky setirleriň nakyllar, atalar sözi, hikmetler şekilinde türkmen halkynyň aňynda saklanyp we ulanylyp gelinýändigide monografiýada nygtalyp gidilýär.

Kitapda Magtymgulynyň şygrylarynyň çeperçiliginiň üstünde ymykly durulýar. Şahyr rowaýat-epsanalary, tapmaçalaryoýlanyp bilinmeli wakalary, aýratyn hem nakyllary çeperçiligiň

özboluşly bir serişdesi hökmünde ýerlikli we yzygiderli ulanýar. Olar goşgulardaky pikirleriň agramyny artdyrýar, olary çeper keşplendirip, mazmunlylygyny ýokarlandyrýar. Monografiýanyň başky bölümünde bu meseleler (çeperçilik) Pyragynyň Durdy şahyr bilen aýdyşyk, “Ýar senden”, “Daş döker”, “Mert bolmaz”, “Gadryn näbilsin” ýaly goşgularynyň mysalynda görkezilýär.

Alymyň Magtymgulynyň dünýägaraýşlarynyň kemala gelmeginde üç sany şahsyýetiň oňa täsir edendigi hakyndaky pikiri oňlanarlydyr. Kitapda olar Pyragynyň ilkinji tälimçileri ýaly şekillendirilýär. “M Färägi nä dädär istedadli olsa-da, här halda bununla belä, onu formalaşdyran müäýýän bir ädäbi (muhit) müäýýän bir tarihi änanä olmalı idi. Wä biz türkmen poeziýasının tarihi dessur änanäsindän, Mähdumkulu ýaradiçiligina täsirindän danişanda üç ýaradiži insani hususi keyd ýetmälistik: XVI-äsrde yaşaýib ýaratmış Baýram hani, XVIII-äsrde Döwletmämäd Azadini wä Nurmähämmed-Garib Ändälibi. Mähdumkulu ýaradijiliginda bu üç ädäbi şahsiýätin az wä uýa çoh därejäde, her birinin özüne mähsus roli olmuşdir. (“M. Pyragy nä derejede ukyply bolsa-da, şonuň bilen birlikde, her halda ony formalaşdyran anyk bir gurşaw, açyk taryhy bir edebi döp-dessur gerekdi we biz türkmen poeziýasynyň taryhyndan Magtymgulynyň döredijiligine ýol görkezmeler bilen taňanymyzda üç dörediji ynsany – XVI asyrdan yaşan Baýram hany, XVIII asyrdan Döwletmämmed Azadyny we Nurmuhammet – Garyp Andalyby esas edinmelidiris”).

Magtymgula, elbetde, hemme zatdan önürti kyblasy Döwletmämmedin görüm-göreltesi ýeterlik bolupdyr. Munuň daşyndan onuň Baýram hanyň, Andalybyň eserlerini okandygy, olardan ylhamlanandygy kän bir şübhe döretmeýär. F. Ahmedowanyň bu pikirlerine belli bir derejede täzelik hökmünde garamak, mümkin. Şeýle hem azerbaýjan edebiýatçysy bu şahsyýetleri diňe ýatlamak bilen çäklenmeýär, olaryň ömri, döwri, döredi-

jiligi, her biriniň şahyranalyk özboluşlylygy, mahlasy, öwrenerlik beýik adamlardygy bilen okyjylaryny tanyşdyrýar. Şunda, bellemeli bir ýagdaý: awtoryň olar hakda azerbaýjan edebiyat ylmynda bar bolan materiallardan köpräk salgylanandygy, agzalan türkmen şahyrlarynyň azeri topragynda hem giňden tanalýandygyna şaýatlyk edýär. Şular bilen ilteşikli monografiýada azerbaýjan alymlary P. Halylowyň, G. Alyýewiň, türkmen edebiyatçy A. Aşyrowyň ýazan işleriniň esasynda Magtymgulynyň döredijiligi Nyzamy Genjewi, Hafiz, Ferdöwsi, Hakany ýaly şahyrlaryň eserleri bilen-de utgaşdyrylyp gidilýär.

F. Ahmedowa “Biz Magtymguly Pyragynyň şygrylaryny şu hili tertipde dört bölüm edip öwrendik” diýýär:

1. Içtimagy-syýasy şygrylar;
2. Pelsepewi şygrylar;
3. Muhabbet şygrylary;
4. Ahlak-didaktik şygrylar.

Şunuň ýaly öwreniliş durumy materiala örän dogry çemeleşmedir. Köp sanly işlerde Magtymgulynyň döredijiligi pelsepe, muhabbet, ahlak ugurlarynyň üstüne şahyryň dini-ylahy we sopusylyk pelsepeleri hem goşulyp öwrenildi. Şunda, köplenç, Magtymgulynyň şol hili şygrylarynyň barlygy baş orunda goýuldy we Pyragynyň şan-şöhraty hem şol goşgularyň giňişleýin gürrüňleri bilen baglanyşdyryldy. Şu ýagdaýy nazarda tutsak, F. Ahmedowanyň beýik akylgaryň mirasyny ylmy nazardan geçirmäge asyl nusgasy esasynda çemeleşendigini aýtmak gerek.

Beýle diýildigi Magtymgulynyň döredijiliginiň dini-ylahy we sopusylyk häsiýetiniň ret edilýändigini aňlatmaýar. Azerbaýjanly edebiyatçy ol hili goşgulary iştimagy-syýasy durumyň çäklerinde az-owlak barlyga sezewar edýär. Munuň hem şeýle edilmegi taryhy we ylmy hakykatdan daşda däl. Biziň pikirimizçe, din hem, sopusylyk hem durmuş we syýasat ulgamynyň

içindäki düşünjelerdir. Ýeri gelende aýtsak, eýranly we türkiýeli edebiýatçylaryň, şol sanda türkmen edebiýatçylarynyň-da käbiri Magtymgulyny dünýäniň edebi-çeper pikirlenmesiniň beýik münberine sopusylyk we din bilen baglanyşykly goşgy-poemalarynyň çykarandygy baradaky pikiri gereginden artyk çişirip tekrarlaýarlar. Şu mazmundaky toplum şahyryň gös-göni halkyň “ýüregini” açyp görkezýän, adamlary azatlyga, asudalyga, agzybirlige, watansöýüjilige, ynsanperwerlige, mahlaky, kämil ahlak ülnülerine çagyryan eserlerinden pesde durýar. Şeýle bolmadyk bolanda ol: şygryýetiň bütindünýä arenasyna aralaşyp bilmezdi. Dogry, pähimdarymyz pelek, takdyr, kysmat, dünýä ýaly düşünjeleri Alla, Perwerdigär, Subhan, Möwlam ýaly Taňrynyň hemde pygamberleriň teliminiň atlary bilen ugurdaşlykda peýdalanýar. Şygryýetiň şu hili tematik ugurlarynyň birleşdirilip, hamyr ýaly ýugrulyyp, mäjumlanmagy şahyryň dünýewi pikirlerini täze goşmaça ülüşler bilen baýlaşdyrýar. Mysal üçin, dini şahyrlarda hem durmuşdaky döp-dessurlaryň, ahlak köpdürlüliginiň gürüni edilýär. Gepiň gysgasy, ol goşgularyň mazmunyna dini reňk berilýän-de bolsa, olardaky ideýalar dünýewi häsiýetlidir.

Monografiýanyň awtorynyň özüniň ol ýa-da beýleki bir pikirini tassyklamak maksady bilen, köplenç, azerbaýjan edebiýatçylarynyň, terjimeçileriniň, şahyrlarynyň ýazan, döreden çeşmelerine ýüzlenýändigini bu işiň türkmen edebiýaty öwreniş ylmý üçin peýdaly taraplarynyň biridir. M. Ibragimowyň “Halk ruhunyň terjimany”, A. Dadaşdadäniň “Magtymguly we azerbaýjan poeziýasy”, “Gardaş halkyň beýik şahyry”, P. Halylowyň “Beýik türkmen şahyry” (“Edebiýat we inçesenet” gazeti, 1983, 28 oktýabr). R. Kurbanyň “Magtymgulynyň dili we senetkärliگی” (“Azerbaýjan” žurnaly 1965, №3); A. Näbiýewiň “Serhetsiz arabaglanyşyk: Azerbaýjan-türkmen folklar gatnaşyklary taryhyndan. Baku; Azerneşir, 1990; M. S. Saparowyň, Azerbaýjan

şygrynda suratkeşlik we täzeçillik meseleleri” (“Azerbaýjan” žurnaly, 1955, №10, 109 s) ýaly makalalardan, kitap-monografiýalardan, şeýle hem M. Ä. Resulzadäniň “eserleriniň” 2-nji tomundan (Baku, 1991) awtoryň öz ýöredýän pikirlerini tas-syklayan mysallaryň getirilmegi bu kitabyň ylmylyk we hatda, tejribelik ähmiýetini ýokarlandyrýar. Mysal üçin, R. Gurbano-owyň “Magtymguly Pyragy” atly makalasynda (Azerb. SSR YA-nyň habarlary jemgyýetçilik seriýasy, 1965, №2) Magtym-gulynyň döredijiligini baş topara bölüp öwrenmek baradaky teklibi monografiýada ýatlanylýar. Ol toparlanma aşakdaky ýaly:

1. Watanperwerlik, gahrymanlyk, ynsansöýerlik ruhunda bolan şygrylar.

2. Deňsizligi, zulmy, hesreti tankyt edýän şygrylar.

3. Dünýä we ýaradylyş hakyndaky şygrylar.

4. Muhabbet lirikasy.

5. Tälim-terbie şygrylary.

Görnüşine görä, şeýle çemeleşme F. Ahmedowanyň önde görkezilen dört toparyndan belli derejede tapawutlanýar. Bu ýagdaý we köpsanly alymlaryň Magtymguly hakyndaky ýazan makalalaryny-da göz önünde tutsak, Azerbaýjanda Magtymguly Pyragynyň döredijiligine her taraply çemeleşilýändigine şaýat-lyk edýär. Ýeri gelende aýtsak, Magtymgulynyň doglan gününüň 290 ýyllygy bilen baglanyşykly Azerbaýjan edebiyaty öwreniş ylmynda Magtymguly mirasynyň öwrenilişi täze-täze awtorlaryň hasabyna aýratyn ýaýrawa eýe boldy – diýsek öte geçdigimiz däl.

R. Alyýewiň “Magtymguly-gumanist şahyr” (makalalar ýygyndysy, Aşgabat, 1959) atly makalasyndaky “Onuň guma-nizmi türkmen halkyna we ýurduna bolan hemişelik söýgüsi bilen baglydyr” diýen pikirleriniň üsti Ramazan Gurbanyň “O, bütün ömrü buýu halkinin mähafrýini, hoşbähтлиýi ýollarini düşünäräk, türkmenlärin azadliga gowuşmasi arzusu ilä ýaşadi wä halki üçün çohýaşlari tökdü.

Son näfäsindä belä “Ah! Mänim halkim birläşä bilmädi”-deýä žan werdi”. (Ol бүтин ömründe halkynyň wagtyhoşlugynyň ýollaryna düşünmek üçin, türkmenleriň azat-erkin durmuşyny arzuwlap ýaşady we halk üçin köp gözýaşlaryny dökdü. Soňky deminde bolsa “Ah! Meniň halkym birleşip bilmedi” diýip, jan berdi” – diýip ýazan sözleri bilen ýetirilýär.

Alymlaryň şeýle garaýyşlaryny özüniň Magtymgulynyň döredijiligine şahsy garaýyşlary bilen ulaşdyryp, F.Ahmedowa şahyryň “Soltanym”, “Ahyrzamana”, “Ahyr zaman geler”, “Gadryn nä bilsin”, “Çowdurhan”, “Gerekdir”, “Gul bolgul”, “Pukaraýam” ýaly goşgularynyň umumy jemgyýetçilik häsiýetini-onuň şalara, hanlara, din wekillerine ýüzlenip, olary adalatlylyga, halkyň azatlygy ugrundaky ädimlere, köpçülikleýin ýaşaýşyň ahlak arassalygyny kemala getirmäge çagyryşlary, öwüt-nesihatlary bilen baglap dellillendirilýär, bu meselede ony Nyzamy Genjewiden belli derejede täsirlenen hasap edýär.

Şunuň bilen birlikde, monografiýada Magtymgulynyň çürt-kesik aýgytly bir şahsyýet bolandygyna okyjylaryň ünsi çekilýär. Ýene-de bir mysal, şahyryň “Görülsin imdi” goşgusyndan magat görünýär.

Magtymguly Pyragynyň muhabbet lirikasynyň özbaşdak bir ulgam şekilinde ylmy barlaga sezewar edilýändigini ýöne ýere däl. Beýle temadaky goşgularda şahyryň şahsy-hususy duýgularynyň, şol duýgularyň döwür, syýasat bilen baglanyşyklydygynyň dogry we ynandyryjykly seljerilmegi hem monografiýanyň oňlanylmaly taraplarynyň biridir. Yşky şygrylarda heýjanalyklar bilen birlikde durmuşa geçmedik elendirişi hem ahmyrly wakalar hem şekillendirilip berilýär. Awtoryň dogry belleýşine görä, şo sypat goşgularyň üsti bilen okyjy Meňlini-de, şahyryň özüni-de, pelegiň rehimsiz daramalaryny-da, zamananyň ýowuzlygyny-da öz boluşlarynda göz önüne getirip bilýär: “Mähtumgulunun ýaradijiliginda mähäbbät lirikasy üstüşik edir...Bu şeirlärdä

häýat eşgi, mänali ýaşamad, wäfali, etibarli, sägadätli olmag kimi tärbiýäwi etik fikirlär täblig olunur.

Şairin mähäbbät lirikasında çoh aji häsrät war. Onun lirik gährämani uýdurta, häýali obraz deýil, real, žanli insandir, müasiridir” (Magtymgulynyň döredijiliginde muhabbet lirika-sy rüstem gelyär... bu setirlerde durmuşa telwas, manyly ýaşamak, wepaly, ähtibarly, sagadatly bolmak ýaly terbiýeleýji etik pikirler agram salynýar.

Şahyryň söýgi lirikasynda çuň aji hasrat duýulýar. Onuň lirik gahrymany umumy bir hyýaly keşp däl, eýsem-de bolsa, real, janly ynsandyr, hakyky aşykdyr”).¹

Şahyryň pelsepewi eserleri olardaky dünýäniň döreýşi, ondaky çaprazlyklar, din-yslamyň emele gelmegi we oňa berilýän şahyrana bahalar, hudaýa we dini rowaýatlardaky gahrymanlara sopularyň garaýyşlary bilen berk baglylykda derňelýär.

Kitapda “Magtymguly dessurlarynyň dowamçylary” atly bölümde Zelili, Kemine, Seydi ýaly türkmen şahyrlarynyň öz goşgularynda Magtymgulynyň eserlerindäki ähli gowulyklardan, çeperçiliginden, stil beýan etmelerinden, pikir-ündewlerinden ülnülenendikleriniň üstünde durulýar. Ady agzalan şahyrlaryň ol ýa beýleki bir meselede K. Zakiri, Wagif, M. Ä. Sabir kimin azerbaýjan şahyrlary bilen ugurdaşdygy dogry belleniýär. Monografiýanyň şu bölümünde Magtymgulynyň döp-dessurlarynyň soňraky türkmen şahyrlary tarapyndan alnyp göterilmegi olaryň hut özleriniň-de, umumy türkmen şygryýetiniň-de, şunuň bilen birlikde, Magtymgulynyň-da at-abraýyna, milli şygryýetiň mazmun, ideýa we çeperçilik jähetlerden baýlaşmagyna-da oňaly täsiri ýetirendigi ýaňzydylýar. Şu hili pikirler, çemeleşmeler ady agzalan şahyrlaryň döredijiliginden alnan mysallar bilen berkidilýär.

¹ Kurban R. Magtymgulu Piragi. – Azerb. SSR EA häbarlary, jrmgyýetçilik seriýasy. 1965, sany-2, 50 sah. Monografiýada 43 sah.

Biz Magtymguly dessurlaryny dowam eden şahyrlar baradaky gürrüňlerde türkmen alymlary tarapyndan kabul edilip bilinmejek bir ýagdaýa üns berdik. Ol türkmen ylmynda ýek-tük edebiýatçynyň gozgan iki Seýdili meselesidir. F. Ahmedowa halklaryň edebi gatnaşyklary hakynda durup, onuň türkmen-azerbaýjan edebiýatlarına dahylly hakyky pikirleriniň-de bardygyny aýdyp, “Biz digär tädgikatçylarin äziýýätini ýerä wurmak istämirik. Läkin ägär onlar här hänsi ýubileý münasibatilä wir wä ýa iki makalä ýazmışlarsa, P. Halilow bütün ömrünü büna sârf etmişdir. Hätta türkmen edäbiýat şunaslighinin özüniň belä garişdirdigi bäzi mäsälälärä aýdinlik getirmişdir. Mäsäläm, şair Saýodnazar Seýdi ilä digär şair Hoja Seýdiniň “Färgli adamlar oldugunu konkret örrneklerlä sübuta ýetirmişdir”. (“Biz beýleki ylmy barlagçylaryň hyzmatlaryny ýere urmak islemeýäris. Ýöne welin, olaryň her biri ýubileý mynasybetli bir we ýa iki makala ýazan bolsalar P. Halylow bütin ömrünü şuna bagyşlady, meselem, şahyr Seýitnazar Seýdi bilen şahyr Hoja Seýdiniň parhly adamlar bolandygyny anyk mysallar bilen subut edýär” – diýip ýazýar.

Awtor soňra bu meselä ýörite dolanjakdygyny aýdýar. Dolansa-dolanmasa-da, P. Halylow, Seýitnazar Seýdä şübhesiz degişli bolan goşgularyň nähilidir bir bölegini Hoja Seýdi şahyr diýilýäne degişli edipdir. Şeýle netijä gelmekde Pena Halylowyň haýsy çeşmelere salgylanýandygy anyk görkezilmeýär. Megerem, ol filologiýa ylmylarynyň kandidaty Sapar Ahallynyň, folklory öwreniji A. Saparowyň makalalaryny göz önünde tutan bolsa gerek. Bu bolsa meseläni has hem bulaşdyrandygyna, bu pikir azerbaýjanly professoryň we onuň okuwçysynyň Türkmenistandaky şeýle nädogry pikiri alyp göteren birküç edebiýatçynyň tarapyna goşulandygyny aňladýar.

Pena Halylowyň diýýänlerine esaslanyp, F. Ahmedowa hem Seýdileriň her haýsynyň iki ogly-Hoja Seýdide olar Haýdar, Hasan, Seýitnazar Seýdide-Begnazar, Pälwan-bolupdyr diýip hasaplaýar. Görnüşi ýaly, “Goşa pudagymdaky” gahrymanlaryň käbiri Hoja Seýdä, beýlekisi ärsary Seýdisine berilýär. “Goşa pudagym” dessanynyň hakyky golýazmasyndaky gahrymanlary (Begnazar we Mirhaýdar) şeýle parçalamagyň ýerliksizdigi göze görünüp duran zatdyr. Aşyrpur Meredowyň kitabynda hem-de makalalarynda, A. Saparowyň rowaýatlara daýanan käbir makalasynda galplaşdyrylýan faktlaryň hetdi-hasaby ýok.

Biz sözümiň ahyrynda ýeke-täk bir Seýdi şahyryň Magtymgulynyň döp-dessuryny dowam eden-Seýitnazar Seýdiniň eserlerini bölekläp, haýsydyr bir hyýaly ýa-da hyýala ýakyn başga bir şahsyýete berip bolmajakdygy barada türkmen edebiyatçylarynyň köpsanly işleriniň in bolmanda, diňe käbiri bilen tanyşmagy azerbaýjanly dostlarymyza maslahat berip bilerdik: filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Öde Abdyllaýewiň “Miras we yhlas” kitabyndaky (1996) “Belent hyjuwly şahyr” Filologiýa ylymlarynyň kandidaty Hanguly Taňryberdiýewiň “Seýdiniň döredijiligi” (1960) “Söweşjeň şahyr” (1979), Meretguly Garryýewiň “Seýdi”, Ahmet Bekmyradowyň “Logika. Rowaýat we hakykat” (1997), aýratynam bu awtoryň “Örtär meni” ýaly monografiýalary, bu meselede düýpli okalyp, anyk seljermeli, gutarnykly netijä gelinmäne daýanç bolup bilýän ygtybarly çeşmelerdir. Bularyň sanawyny ýene-de dowam etmek mümkin. Şu işleriň aglabasynda A. Meredowyň faktlary galplaşdyrýandygy, ol-bi çeşmelerden alynýan “güwälik” bölekleriň parçalanyp ulanylýandygy, hatda Seýdi Hojanyň adynyň-da onuň tarapdarlarynyň işlerinde başga-başga bolup gelýändigini hem-de Seýitnazaryň şygrylarynyň düýp manysyna awtoryň (A. Meredowyň) doly düşünmändigini baralarda anyk faktlaryň üstünde durulýar.

Şeýlelikde, Firuza Ahmedowanyň monografiýasyndaky iki Seýdi baradaky pikirleriň türkmen edebiýaty öwreniş ylmyndaky “bulaşyklygy” Pena Halilowyň düzedip, bir ýüzli edendigi baradaky gürrüňleri, gaýtam tersine, bu meseläniň azerbajjan edebiýatçylary tarapyndan has bulaşdyrylandygyna şaýatlyk edýär. Üstesine bu ýagdaý azerbajjan okyjysyny alasarmyk hala düşürýär, azerbajjan ylmynyň kämil ösüşine ýaramaz täsirini ýetirýär diýip hasap edýäris.

Her halda mugallymyň ýalňyşyny onuň okuwçysyna dahylly etmek islemeýäris. Şu nukdaýnazardan alym zenan F. Ahmedowanyň Magtymgulynyň döredijiligi babatda ýazan bu kitaby azerbajjan ylmy, çeper edebiýaty hem okyjysy üçin, şeýle-de bu iki doganlyk halkyň özara gatnaşyklary jähetden örän peýdalydyr. Onda hakyky pikirleriň häli-şindi gabat gelýändigini bellemek ýakymlydyr.

2000-nji ýyla çenli goňşy (daşary) döwletleriň edebiýat ylmynda magtymgulyşynaslygyň anyk dörän we rowaçlanyp gelýän ýurdy şekilinde Özbegistany hem onuň düzümine girýän Garagalpagystany görkezip geldik. Emma 2014-nji ýylda Magtymgulynyň doglan senesiniň 290 ýyllygy bilen bagly bu ugra dahylly Türkiýe hem Azerbajjan Respublikalarynda örän köp amalyýetler amala aşyryldy. Bu ülkelerde ylmy konferensiyalardan, edebi aghamlardan, gazet-žurnallardaky makalalardan, radio-telewideniýedäki seslenmelerden hem başga Magtymgulynyň eserleriniň inňän kämil neşirleri, ol hakda saldamly makalalar ýygyndylary dürli guramalar we neşirýatlar tarapyndan çap edildi. Mysal üçin, öňde hem ýatlap geçdigimiz, professor doktor Abdurahman Gözeliň başda durmagynda onuň özüniň, professor doktor Aly Duýmazyň, professor doktor Berdi Saryýewiň, professor doktor Nargiz Biraýyň, professor doktor Hamiýa Duranyň, professor doktor Emek Üşen-

meziň, Holil Ilteriş Kutlunyň, Emrah Ýylmazyň Türk dilinde taýýarlan “Magtymguly ani kitaby” atly makalalar (TIKA, Aşgabat-Ankara, 2014), ýgyndysy. Azerbaýjan Respublikasy bilen Türkmenistanyň arasynda diplomatik gatnaşyklarynyň ýola goýulmagynyň 25 ýyllygy mynasybetli Azerbaýjan Milli Ylymlar akademiýasynyň Nyzamy Genjewi adyndaky edebiýat instituty tarapyndan “Görnükli türkmen şahyry Magtymguly Pyragynyň döredijiligi azerbaýjan edebiýat ylmynda” atly ylmy-teoretik makalalar ýgyndysydyr (ylm we tahsil, Baky-2017) munuň anyk görkezijileridir. Bularyň birinjisi 390, ikinjisi 310 sahypalyk kitaplardyr. Şu hem ululy-kiçili ýygyn-dylar we ýörite monografiýalar indi, Garaşsyzlyk ýyllarynda Türkiýede we Azerbaýjanda-da Magtymgulyň öwreniş ylmynyň dörap, kemala gelip başlandygyny kepillendirýär.

Türkiýäniň Bursa uniwersitetiniň mugallymy, belli türk edebiýatçysy, ýard. Dos.dr. Hidaýet Peker hem türkmeniň nusgawy şahyry Magtymgulyň döredijiligini türk okyjylarynyň dykgtyna ýetirmekde, onuň sygyrýet mirasynyň tema gerimi, mazmun çuňňurlygy, ideýa kämilligi, žanr köpdürlüligi babatlardaky şahyrana özboluşlygyny ylmy jähetden seljermekde yzygiderli we öndümlü işleýän alymlaryň biridir. Bu ugurda onuň “Türkmen milli şahyry Magtymguly Pyragynyň pelsepesi” (“Türkmen milli şoiri Magtumkulu Firäkinin felsefesi” (Bursa, 2014) atly tutumly kitaby hem ýörite ýatlanylmağa mynasyp işleriň biri.

Kitabyň başynda Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Pyragynyň şahyrana dünýäsi müň ýyllaryň dowamynda kemala gelen türkmen pelsepesine, milletiň kalbynyň owazyna, türkmen ruhunyň synmaz sütünine öwrüldi” diýen sözleri umumy söhbetiň başynda ugurlanma (epigraf) hökmünde alnypdyr. Bu eýýäm şahyryň mirasyna awtoryň çynlakaý çemeleşjekdigini belli bir derejede aňladýar.

Awtor soňra “Men bu zähmetimi Magtymgulynyň ýolundan ýöreyän, özlerini türkmen ylmy we medeni durmuşy bilen baglanyşdyrýan ähli türkmen okyjylaryna bagyşlaýaryn. (“Bu çalyşmamy Magtymguly ýolundan giderek, kendilerini türkmen ilim we kultur haýatyna adayan bütün türkmen ogrenijilerine ithaf ediyorum”) diýip belleýär.

Kitaba ýazylan “Ön sözde” (sözbaşyda) Magtymgulynyň sygyrlarynda Ahmet Ýasawynyň hikmetlerindäki, Ýunusyň ylahy we imany häsiýetli goşgularyndaky pikirleriň ösdürilýändigini, olarda Göroglydaky ýigitlik we mertlik hyjuwynyň, Garajaoglandaky lirizmiň bitewi bir uslypda açyk-aýdyň duýulýandygy aýdylýar, Türkmenistan Garaşsyzlygyny yglan eden-den soň, Magtymguly barada Türkiýede köp işleriň edilýändigini, onuň eserleriniň dil hem edebi-çeperçilik ugurlary dogruda köpsanly makalalaryň ýazylýandygy belleniýär. Emma H. Peker “Magtymgulynyň düşünje dünýasyna dair edebiyat çewrelerindäki ilgi henüz ýetersizdir” diýip tassyklaýar (9 sah).

Monografiýanyň “Girişinde” ýokardaky “ýetersiz” (“ýeterlik däl”) diýilýän ýagdaýlara dykgat berilmeli ugurlar anyklaşdyrylýar. Hususan-da, Azadynyň, Magtymgulynyň, Andalybyň, Gaýybynyň Şeýdaýynyň, Seýdiniň, Zeliliniň, Molanepesiň dil we edebiyat; Hasanyň, Zamahşarynyň, Sarahsýalaryň, Merwezileriň... tewsir, hadys, fikh, kelam, akaid... ýaly düşüňjeleri öz içine alýan din ylymlary, Horezmi, Faraby, Biruni, Ibn Sina tebiçilik pelsepe, dil bilimi, astranomiýa, matematika ýaly pikirlenme (“akli”) ylymlar; Abu Seit Ebul-Haýr el-Mehnewi, Hoja Ýusup Hemedany, Ahmet Ýasawy, Nejmeddin Kubra we Mahmyt Pälwan sopusylyk hem tarapkat ýaly ulgamlarda türkmeniň klassyky düşüňjesiniň hem zenginligini, hem, şümülünü boýutlaryni göstermekdedir¹ (15 sah).

¹ Peker H. Türkmen milli şairi Mahtumkulu Firakinin. felsefesi – Bursa, 2014, 15 sah.

H. Pakeriň türk dünýäsiniň, hususan-da türkmen halkynyň ýüzylyklaryň dowamynda ruhuny göteren bu beýik şahsyýetleri birin-birin sanap görkezmekdäki maksady, olaryň Magtymguly ýaly beýik bir söz senetkäriniň döremegindäki, onuň şahsyýetiniň köpugurly zehin derejesinde formalaşmagyndaky hyzmatyny, möhüm ornuny görkezmekden ybarat. Bu bir. Galyberse-de, şolar bilen egin deňlän Magtymguly Pyragynyň-da, özlerinden soňky (iň bolmaň-da-A. M.) türkmeniň şahyrana pikirlenme gabarasyna güýçli täsiriniň bolandygy şübhesidir. Bu iki. Üçünji bir ýagdaý: Garaşsyzlykdan soň türk edebiyat jemgyýetçiliginiň bada-bat Magtymgulyň mirasyny türk okyjylaryna tanyşdyrmak bilen meşgullanandyklarydyr. Bu meselede ilkinji ädim türk edebiyatçysy, merhum Himmet Biraýa degişlidir. Ol “Magtymguly diwany” ady bilen onuň goşgularynyň saldamly ýygyndysyny terjime edip (1992) neşir etdirdi. Şeýle hem, hut şu ýygyndynyň esasynda türk edebiyatçysy Haýaty Ýylmazyň “Magtymguly diwany inçeleme-tenkitli metin” diýen temadan doktorlyk dissertasiýasyny gorandygy monografiýada bellenilýär.¹ Alym Magtymgulyň türkmen durmuşy bilen berk baglanyşykly köptaraply ensiklopedik bir jähette pikir ýöredişine turuwbaşdan ähmiýet berip ugraýar. Bu onuň kitabyň umumy düzümini hasyl edýän bölüminiň atlandyrylyşyndan-da magat görünýär. “Mahtumkulunun dewlet we toplum anlaýşy”; “Mahtumkulunun ynsan we ahlak anlaýşy”; “Mahtumkuluda din we tasawwuf”... Görnüşi ýaly, mowzuklar Magtymgulyň eserleriniň belli bir derejede mazmun baýlygyny-da, ideýa baýlygyny-da anyklaşdyrmagy öz içine alýar.

H. Paker kitabyň ilkinji sahypalarynda ozaly bilen Magtymgulyň döredijiliginde türkmeniň milli durmuşyna, onuň umumy jemgyýetçilik pikirlerine gerim berýär. Şeýle edilmegi

---

¹ Şol ýerde, 20 sah.

şahyryň şahsyýetine, mirasyna dogry çemeleşmedir. Magtymgula çenli bolan türkmen edebiýatynda hiç bir şahyr gös-göni şeýle möhüm temany gozgamandyr. Magtymgulynyň durmuşa bolan garaýyşlaryny, onuň şygrylarynda güberçekläp duran milli ideýalary ony beýleki, hatda özünden soňky şahyrlardan-da belli-külli parhlandyrýan alamatdyr.

Magtymgulynyň dördijiliginde bu wajyp meseläniň iki tarapyna aýratyn agram berilýär. Munuň birinjisi türkmen halkyny daşarky täsirlerden goramak, kesekileriň bu milletiň baýlyklaryny talap durmagyna, mahlasý, içki işlerine gatyşmagyna ýol bermezlik. Bu hakda “Şoir hariji baski we zülümlari dillendirirken özellikle iran kaýnakli şyi-kizilbaş tarofa dikkat çekmektedir... halka ýapılan baskilar sadaje dewletle sinirli olmaýip ýerel unsurlar da zaman-zaman buna katki wermiştir, bu unsurlarin agirlikli kesimi ise kizilbaşlardir” (“Şahyr daşarky basgynçylyklaryň we zulumlaryň üstünde duran mahaly, ozaly bilen Eýranyň saýy mezhebli ilatynyň birini-gyzylbaşlary göz önünde tutýar. Halka berilýän basgynçylyk aýratyn bir döwlet bilen bagly bolman, ýerli ýagdaýlar hem bu ýaramaz işe sebäp bolupdyr. Şeýle kynçylyklaryň in bir güzaplysy bolsa gyzylbaşlar bolupdyr”).¹

Şahyryň milli türkmen ruhy hakyndaky çeper oýlanmalary onuň döwlet gurmak we jemgyýet ýaşayşy, bu jemgyýetiň özbaşdak, garaşsyz döwlet bolmak üçin agzybir bolmalydygy baradaky ideýalaryň Pyragynyň şygrylarynyň täsirlilik derejesini ýokarlandyrýar. Muny biz şahyryň “Teke, ýomut, ýazyr, gökleň, alili Bir döwlete gulluk etsek başimiz” ýaly setirlerinde anyk görüp bilýäris. Bu tire-taýpa sanawy doly däl hem bolsa, olaryň oturumly ýerlerini hasaba alsaň, häzirki türkmen topragyny doly göz önüne geçirmäge mümkinçilik berýär.

¹ Peker H. Türkmen milli şoiri Mahtumkulu Firakinin felsefesi – Bursa, 2014, 26 sah.

Elbetde, döwlet bolmak aňsat zat däl. Şol wagtyň nazaryeti bilen garalanda, munuň üçin hemme zatdan öňürti adyl soltan gerek. Onda gylyk-häsiýet, akyl-paýhas babatlarda umumy halkdan, jemgyýetden üzňelik bolmaly däl. Hakyky soltanyň, şanyň, halkyň hyzmatyndaky her bir döwlet işgäriniň ak ýürekli we adalatly bolmalydygy şahyryň köpsanly şygrylarynyň mazmuny hasyl edýär.

Monografiýada baýlaryň, han-begleriň, hatda dini ulamalaryň-da köpçülik bilen, halkyň umumy ykrar edilen ýörelgeleri bilen özara mynasybetine hem deglip geçilýär. Magtymgulynyň ündewine görä, raýat sözüň manysyna düşünýän, elinden gelmejek işe baş goşmaýan, Allanyň emrine kaýyl bolmaly. Şol bir wagtyň özünde “Bege-berim, şaha adalat ýagşy” – diýip, şahyr nygtap belleýär.

Magtymgulynyň toplum-jemgyýet dogrusyndaky pikiri ýokardakylar bilen çäklenmeýär. Onuň mirasynda jemgyýetdäki nogsanlyklary ýazgarmak, olary “Tankit taýagynyň” astyna almak ýaly meseleler hem gozgalýar. Işde “Zamana ahyr bolanda”, “Öte başlady” we başga-da ençeme goşgularyň üstüne durulýar. Olarda gysgançlyk, açgözlük, nebse çapmak berk ýazgarylýar. Hiç ýerde gyra deň häsiýetli we gyra deň ýaşaýşyň ýokdugy nukdaýdan çykmysyz baýlar, süýthorlar, hannaşlar, zalymlar paş edilýär.

H. Peker “O hiç bir zaman zalim bir sultana, kendi çikari we ikbali için methiyeler düzmemiş. Onların yaptıklarını benimser görünmemiştir. Onuň ýani mazlumun, çaresizin, fakirin we düşkünün yanidir” (“Ol hiç wagt zalym soltana bagyşlap, öz bähbidi we ykbalý üçin methiyeler ýazmandyr. Ol mydama mazlumun, çäresiziň, pakyryň we garybyň tarapynda durupdyr”).¹

Magtymgulynyň şunuň ýaly köpgyraňly terbiýe durumlaryny, syntgylanyp, täsirlenip, okap-öwrenip gutarnykly özleşdirilen häsiýet gabaralary ony hut özüniň ýaşayan toplumy bilen-de, goş-

¹ Peker H. Türkmen milli şoiri Mahtumkulu Firakinin felsefesi. – Bursa, 2014, 39 sah. Äheň-intonasiýa, rabm.

gularynyň halkaralyk mazmuny boýunça bütindünýä jemgyýetçiligi bilen-de pugta baglanyşdyrýar. Şahyryň şahsy durmuşynyň, döredijilik önümleriniň taryhy etaplary, halkyň aýny döwürdäki oý-hyýallary bilen barabarlygy hakynda rus edebiyatçysy: “Чем выше поэт, тем больше принадлежит он обществу, среди которого родился, тем теснее связано развитие, направление и даже характер его таланта с историческим развитием общества” (“Şahyr näderejede beýik bolsa, ol öz doglan topragna, özüniň ýaşayan jemgyýetine şonça-da dahyllydyr. Ilerlemesi, maksady we hatda talantynyň häsiýeti boýunça-da jemgyýetiň taryhy ösüşi bilen gös-göni baglanyşyklydyr”) – diýip belleýär.¹

W. G. Belinskiň bu pikiri rus şahyry M. Lermontowyň şahsyýetine hem-de onuň döredijiligine esaslanlyp aýdylan-da bolsa, ol beýik türkmen akyldary Magtymguly barada hem kabul ederlikdir. Şeýlelikde, her bir ussat şahyryň şahyrana pikirleriniň, onuň eserlerindäki ideýalaryň umumadamzat häsiýetlidigi hakyndaky netije gelip çykýar. Şeýle-de bolsa, ýeri gelende aýtsak, Magtymgulynyň sygyrlarynda göze dürtülip duran bu hakykat türk edebiyatçylarynyň aglabasynyň işlerinde diňe yslam dünýäsi we taglymaty bilen baglanyşdyrylýar.

Mysal üçin, H. Pakeriň kitabynda Magtymgulynyň ynsana we ahлага bolan garaýyşlary adamyň ýaradylyşy, onuň jemgyýetdäki orny we ähmiýeti Alla hem umumy ylahyýet bilen utgaşdyrylýar. Alymyň “Mahtumkulunin felsefesi merkezine ynsani olir. Onun şiyirleri başdanbaşa bir ynsan inçelemesidir denilirse ýanliş olmaz. Şair insani iýi we kötü yönleriýle beraber degerlendirmekde we iýilikleri öwüp, kötülükleri de ýermektedir. Mert ile namerdin, iýi ile kötünün, dogry sözlü olmakla ýalançiligini, zengin ile fakirin, helal kazanan ile haram iýenin, adil ile zalimin, inanan ile inanmaýanin, dost ile duşmanin, çok

---

¹ Белинский В. Г. Избранное – М.: “Московский рабочий”, 1954, с 184.

konuşma ile sukutun, alim ile jahilin welhasil bir bütün olarak insani olan özelliklerin karşılaştırmalı olarak ele alınması onun şiirlerinin ana karektiridir” (“Magtymguly pelsepe merkezine ynsany goýýar. Onuň şygrylarynda başdan-aýak ynsan häsiýetleri umumylaşdyrylýar diýsek ýalňyşdygymyz däl. Şahyr ynsany ýagşy hem ýaman toparlara bölüp şekillendirýär we ýagşylary öwüp, ýamanlary ýazgarýar. Mert bilen namardyň, ýagşy bilen ýamanyň, dogry sözli bilen ýalançynyň, barjamly bilen pukaranyň, halal gazanýan bilen haram iýýäniň, adyl bilen biadylyň, ynamly bilen ynamsyzyň, dost bilen duşmanyň, sahy bilen husydyň, ylymly bilen nadanyň, mahlasy, dürli häsiýetleriň garşyma garşy goýulmasy, onuň goşgularynyň bellenilmeli tarapydyr”)¹ – diýip tekrarlanmasy yerliklidir. Bu pikirleriň durmuşylygyny delillendirmek için, edebiyatçy şahyryň “Düýşdür, ýaranlar”, “Uçar ýaranlar”, “Dünýädir”, “Lal olar”, “San bolsam”, “Kör dek bolar sen”... kibi şygrylaryny ylmy barlaga sezewar edýär. Elbetde, dogry. Emma H. Peker şol häsiýetleriň hemmesini dini nukdaýnazardan geçirýär. Şeýle edilmegi Magtymgulynyň şygrylarynyň mazmunyny onuň ýaşan zamanasynyň adamlar tarapyndan bulaşdyrylýan zamany bolandygy dogrudaky hakyky çemeleşmeden belli derejede uzaklaşdyrýar.

Biçak tanymal gruzin şahyry, XX asyryň meşhur edebiyatçysy Irakliý Abaşidze XV asyr gruzin şahyry Şota Rustaweli hakda ýazan işleriniň birinde “Руставели считает, что мир создан богом для “человека, а сам человек частица божества. Поэтому человеку предназначено жить, творить и действовать, а не пребывать в плену зла“ “Rustaweli tebigat, (dünýä, älem – A. M.) Hudaý tarapyndan adam için döredilendir, adamyň özi bolsa Hudaýyň bir bölegidir – diýip hasaplaýar. – Şol sebäpli-de, adama ýamanyň ýesirliğinde galmazlyk için ýaşamak,

¹ Peker H. Türkmen milli şoiri Mahtumkulu firakinin felsefesi. – Bursa, 2014, 47s.

döretmek we hereket etmek hukugy berlendir” – diýip, şahyryň “Gaplaň derisine giren pälwan” poemasynyň ideýa kämilligine dogruçyl baha berýär.¹ Bu ýerde “adamyň ýaşamagy, döretmegi, hereket etmegi” onuň hut öz şahsy paýhasy bilen baglanyşyandygy görünýär. Ýnha, şu paýhas bolsa dünýäniň biri-birinden aýryp bolmaýan, tersine biri-birini baýlaşdyrýan dini (Hudawy) we dünýewi (janly tebigat) häsiýetdäki iki ugruny hasal edýär.

H. Pakeriň Magtymgulyny diňe yslamy kada-kanunlara baglap goýýandygy onuň kitabynyň “Mahtumkuluda din we tasawwuf” diýen bölümünde has-da nygtalyp gidilýär. Awtor din meselesinde Döwletmämet Azadynyň ogly Magtymguly üçin nusga bolan şahsyýet diýip düşündirýär. Bu ýagdaý “Atamyň”, “Azadym hany” şygrylarynda ynandyryjylykly teswirlenýär. Magtymgulynyň gaty köp goşgularynyň şeýle ruhdadygyny, elbetde, inkär etmek kyn. Ýöne Magtymguly eýýäm, kakasyndan tapawutlykda köp okan, diňe bir yslam ylmyndan däl, dünýäniň beýleki dini taglymlaryndanam habarly, köp bilen we köp gezen şahsyýetdir. Beýle adamyň diňe bir din galybynda saklanyp, soňa laýyk şygrylar ýazmajakdygy, onuň pikirleriniň geriminiň ýaýrawly boljakdygy düşnükli zat.

H. Paker Magtymgulynyň sopusylyk we dini filosofiýasynyň Gurhan, Hadis, dört çaryýarlar bilen baglydygyna ünsi çekýär. Edebiýatçynyň ol filosofiýany namaz, zekat, ybadat, jenet, dowzah, ahyrzaman bilen aňlanylýandygy baradaky pikiri-de, umuman, hakykata golaý. Emma bu nygtawlar Magtymgulynyň synpy-sosial, durmuşy-dialektik durumyny dolulygyna aňlatmaýar.

Edebiýat taryhymyzda ady tutulýan, häzirki wagtda mirasy ymykly öwrenilýän sopy şahyrlar bir ýa iki däl. Olar köp: Kubrawyýa, Nagyşbendaýa, Ýasawyýa, Rумыýa...²

¹ Абашидзе И. О поэзии. – Москва, “Сов. Писатель”, 1986, 17 с.

² Seret Pekef H. Ýatlanylýan kitap, 85–92 sah.

Kitapda Magtymguluda-da ylahy yşkyň güýçlüdigi ýañzydylýar.¹ Emma Magtymguly ynsany yşkyň tarapyny dadyr. Muňa soragly garamak Magtymgula düşünmezlikdir. Mysal üçin, Magtymgulyny Mejnunyň ýa-da Perhadyň ornunda goýjak gumanyň ýok. Onuň söýen gyzy hem Leyli, Şirin ýa Züleýha däl. Magtymguly Meňlä o dünýäde däl-de, şu dünýäde gowuşmak isleýär. Onuň yşky hasratlary halk desanlaryndaky ýaly hyýaly (“hakyky”) yşk däl-de, öz zamanasynyň hakyky (ynsany) yşkydyr.

Ýeri gelende, Magtymgulynyň Alyny, Omary, Osmany, Abubekri ýatlamagy, yslamy adalgalary ulanmagy, o dünýä, dowzah baradaky pikirleri... goşgularyndaky ruhy ündewleri, terbiýe sapaklaryny, sagdyn ideýalary has täsirli ýüze çykarmaga hyzmat edýär. Galyberse-de, şahyr yslam äleminde ýaşayan halklaryň döp-dessurlaryna gös-göni laýyk gelýän ýa-da çalymdaşlygy anyk duýulýan dessurlar, gylyk-häsiýetler dünýäniň beýleki dinlerdäki jemgyýetlerine hem mahsusdygyny gözden salmaýar. Sebäbi onuň sygyrlarynda Pereňiň (Fransiýanyň), Hindistanyň, Kawkaz halklarynyň, Bulgaryň, başga-da käbir Afrika ýurtlarynyň atlarynyň tutulýandygyndan anyk görünýär.

Biziň bu gürrüňlerimiz H. Pakeriň Magtymguly Pyragynyň umumy döredijiligine, aýratynam onuň dini goşgularyna bolan ylmy göz-garaýyşlarynyň ähmiýetini peseltmeýär. Ol şonuň ýaly goşgularyň mazmunyna şol bir mezhebiň çäginde dogruçyl çemeleşýär.

Munuň şeýledigine awtoryň öz pikirlerini Jahan Piýadeoglunyň,² Ahmet Ýaşar Ojagyň,³ Faruk Sümeriň,⁴ Him-

---

¹ Şol ýerde, 96 sah.

² Güneş ülkesi Horasan. – Istanbul, 2012.

³ Türkie. Türkler we islam. – Istanbul, 2012.

⁴ Türkmenler. – Istanbul. – 2012.

met Biráýyň,¹ Ata Angunyň,² Zeki Walidi Toganyň³ kitaplaryndan alnan parçalar-salgylanmalar bilen delillendirip gidýändigini şaýatlyk edýär. Onuň kitbynda temasy ýa hem öňe sürýän pikirleri bilen ilteşikli Mehmet Karanyň, Mehmet Temizkanyň, Enwer Uýsalyň, Söner Saglamyň, Nejat Tosunyň, Irfan Gunduzyň, Süleýman Uludagyň pikirlerine hem daýanylýar.

Monografiýada sufistik akymclar (Kubrawyýa, Nagyşbendiýe, Ýasawyýa, Möwlamyýa we ş.m. hakda “Bu mutasawwiflar we tarikatlar tarihte oldugu gibi günümüzde-de insanligi aýdınlatmaýa devam etmektir” diýlip görkezilýär).⁴ şunuň yz ýanynda Magtymgulynyň nagyşbendiçilik tarykatyna eýerendigi aýdylýar. Emma bu pikirler bir taraplydyr. Pyragynyň döredijiligini sopusylygyň haýsydyr bir tarykatyna baglap goýmak asla mümkin däl. Ideýalaryň ýaýbaňy nukdaýnazardan garalanda Magtymguly özüne çenli we öz döwrüniň (hatda häzirkiz zamanyň – A. M.) sopolaryndan ýokarda durýar. Sebäbi her bir tarykatyň beýleki bir tarykata meňzemeýän ideýa ugry bar. Şahyr sopusy ýa dünýewi, tapawudy ýok, onuň beýikligine, dünýä derejesindäki abraýyna, onuň eserlerindäki ideýalara beýleki musulman ýa musulman däl halklaryň şarikligi nukdaýnazardan baha bermek dogrudyr. Bu ýagdaý, hatda, sopusylyk edebiýaty babatda hem şeýledir. Jela-leddin Rummy munuň şeýle bolmalydygyny öz ýazgylarynda ýaňzudypdyr. “Прогрессивное для своего времени мировоззрение. Джелалэддина нашло отражение в этих стихах... он заявлял в них, что для суфизма все религии равны и что человек ценен сам по себе, независимо от социального происхождения и

¹ Magtymgulynyň edebi kişiligi hakynda. – Ankara, 1992, (Magtymgulynyň kitabyna ýazylan sözbaşy).

² Ata An çu Mahtumkulu. Türkoloji dergisi. – Ankara, 1952.

³ Mahtumkulu diwani we ýedi asyrlık Türkçe bir menzume. – Istanbul, 1926 we başgalar.

⁴ Peker Hidaýet. Türkmen milli şairi Mahtumkulu firakinin felsefesi – Bursa, 2014, 92 sah.

национальной принадлежности“ (“Şol goşgularda Jelaletdiniň öz zamanasy üçin progresiw dünýägaraýyş şöhledenipdir... ol şygryýetde, sufizm üçin ähli dinleriň deňdigini we her bir sosial gelip çykyşy hem-de milletine garamazdan, her bir adamyň öz bir aýratyn mazmunynyň bardygyny ykrar edýär” – diýlip, rus dilindäki bir çeşmede görkezilýär.¹

Beýik akyldaryň şygrylarynda gaty köp sataşýan, işjeň ulanylan sopusylyk adalgalaryna (raks, uşkmeýi, kadeh, meýhana we ş.m.), ýa-da sufistik mazmunda ýazylypdyr diýilýän dessan gahrymanlarynyň we pygamberleriň atlarynyň tutulýandygyna, ýa hem onuň şygrylarynda ölüler bilen gürleşilýän (Ruhany söhbet) sahnalara esaslanyp, ony diňe sopy (dini, ylahy) şahyr hasaplap bolmaýar. Onuň pelsepesi döwürleriň dowam edýän durmuşy, halk ýaşaýyşy bilen häsiýetlenýän ideal pelsepedir. Rus edebiýatçysy Wladimir Ognew poeziýa hakda gürrüň edip, onu “Поэзия – величина многозначная. Не только то, что пишется столбиком, что размерно и музыкально. Скорее – это сущность мира, его гармония, идеал“ (“Poeziýa bogunlar esasynda, kabul edilen ölçeglerde ýazylyanlygy we owazlylygy jähetden köpgyraňly aňlatmadyr, ol dünýäniň manysydyr, onuň sazlaşykly durumu we idealydyr”)² diýip belleýär. Bu pikir diňe bir umumy poeziýany däl, eýsem Magtymgulynyň şahsy döredijiligini-de sypatlandyryp gelýär.

Kitabyň gurluşynyň, baplaryň başlanýş we tamamlanýş usulynyň göwnejaýdygyny, ykjamdygyny welin aýtmak gerek. Awtor monografiýasynda ýöredýän pikirlerini tassyklaýan şygryr parçalaryndan hem başga, her babyň ahyrynda, mysal üçin, Pyragynyň, “Türkmeniň”, “Türkmen binasy”, “Gidiji bolma”, “Keçdir ýaranlar”, “Turgul” diýdiler, “Birýana boldum indi”,

¹ Краткая история литератур Ирана, Афганистана и Турции – Л.: Из-во Ленинградского университета, 1971, с 91.

² Огнев В. Горизонты поэзии. – М Художественная литература, 1982, с 3.

“Berkarar etgen Kerem” ýaly goşgularyny dolulygyna ýerleşdiripdir. Özem olar türkmen dilinde, türkmen elepbýinde berlipdir. Bu bolsa kitabyň täsirlilikini ýokarlandyrýar hemde H. Pekerin Magtymguly Pyragynyň döredijiligine özboluşly we özgaraýyşly çemeleşendigine şaýatlyk edýär. Biz öňki baplarda Magtymgulyň eserleriniň türk diline terjime edilip, türk alymlarynyň tagallasy netijesinde dürli neşirýatlar we ylmy-jemgyýetçilik guramalary (TÜRKSÖÝ, TIKa) tarapyndan telim gezek neşir edilendiginiň gürrüňini etdik. Şeýle möhüm işe türk edebiyatçylarynyň aglabasynyň goşulandygyny belledik. Şeýle edebiyatçylaryň arasynda prof.dr. Abdurahman Gözeliň has-da işjeňlik görkezendigini aýtmak gerek. Onuň Magtymgulyň goşgularyny terjime etmek, onuň kitaplarynyň türkçe, türkmençe, jezitçe toplumlaryna sözbaşylar ýazmak goşguldaky sözlere düşündiriş bermek bilen çäklenmändigini, eýsem bile işleşýän alym ýoldaşlary, dostlary bilen bilelikde türkmeniň beýik akyldarynyň döredijiligi, ömri-durmuşy, maşgala ýagdaýy, onuň çeperçiliginiň köpgyraňlylygy, özboluşlylygy dogrusynda türk okyjylaryny ylmy stilde hem tanyşdyrmaga düýpli goşant goşandygyny-da ýatlamak ýerliklidir.

Biz şeýle ahwalaty onuň baştutanlygynyda (baş redaktorlygynyda – A. M), filologiýa ylymlarynyň kandidaty Berdi Saryýewiň çapa taýýarlamagynda Magtymguly Pyragynyň diwanyny ilkinji gezek türk diline terjime eden ýard.dos.dr. Himmet Biraýyň hatyrasyna bagyşlanyp çap edilen “Mahtumkulu ani kitabi” atly makalalar ýygyndysynyň mysalynda hem anyk göz ýetirip bilýäris.¹

Ýygynady A. Gözeliň “Türkmenistanyň taryhy ýagdaýyna we edebiyaty meselesine gysga bir garaýyş” atly makalasy bilen açylýar. Türkiýeli türkler üçin niýetlenen bu makalada türkleriň, şol sanda türkmenleriň gelip çykyşy, olaryň taryhy

¹ Mahtumkulu ani kitabi – Ankara, 2014.

ykbalý, häzirki özbaşdaklygy, türkmenleriň ýaýraw geografiýasy (mysal üçin, onuň ýazmagyna görä, Türkiýede 10 million, Owganystanda 1–1,5 million, Eýranda 2–3 million töweregi, Yrakda 2 milliondan gowrak), türkmen edebiýatynyň we diliniň geçen ýoly, edebiýat ylmy we onuň dünýä edebiýatlary bilen gatnaşyklary, Nurmuhammet Andalyp, Magtymguly, Gurbandurdy Zelili, Seýitnazar Seýdi, Mämmetweli Kemine ýaly nusgawylar, häzirki zaman edebiýat wekilleri dogrusynda gysgadan gelen anyk dellilere daýanylyp gürrüň berilýär.

Merhum edebiýaçy Himmet Biraýyň “Magtymguly, ýaşan zamanasy, durmuşy, edebi kişiligi, diwanlary” atly makalasynda şahyryň goşgularynda örän köp meseleleriň gozgalýandygy, diňe bir gozgalmak bilen-de çäklenilmän, olardan çykalgalaryň ýol usuly belli bir derejede salgy hem berilýändigini, Pyragynyň taýýarlykly köpugurly düşüňjeli şahsyýet bolup ýetişmeginde dünýä edebiýatynyň, ozaly bilen türk dünýäsi edebiýatynyň, halk döredijilik nusgalarynyň, atasyndan alan terbiýe görüldesiniň möhüm orny nygtalyp görkezilýär.

H. Biraý türkmen alymy Şamuhammet Gandymowyň “Eger türkmen klassyk edebiýatyny uly bir harman hökmünde göz önüne getirsek, Magtymgulynyň sygyrlary şol harmany çür başyna çenli häsiýetlendirýär” diýen sözlerinden ugurlanyp, Magtymguly Pyragynyň türkmen sygyrýetini täsir alarlyk derejede çeperçilik, tema, ideýa-ündew, waka görnüşleri bilen baýlaşdyrandygyna türk okyjysynyň ünsüni çekýär.¹

Bu makalalar ýygyndysynda öz wagtynda Türkiýäniň dürli şäherlerinde ýerleşen ýokary okuw mekdeplerinde işläp türkmen edebiýatçylarydyr dilçileriniň makalalarynyň-da ýerleşdirilendigini, ýagny bu kitabyň türk we türkmen edebiýatçylarynyň hyzmatdaşlygy netijesinde çap edilendigini aýtmak gerek.

¹ Mahtumkulu anı kitabı – Ankara, 2014, 35 sah.

Mysal üçin, göz önünde tutulýan ýygynyda Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň habarçy agzasy, filologiýa ylymlarynyň doktory A. Aşyrowyň “Magtymguly Pyragy türkmen halkynyň milli guwanjy”, TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň esasy işgäri Gözel Amangulyýewanyň “Magtymgulynyň täsirlenen ussatlary: Ýasawy, Hekim Ata we olardaky ortak motiwler”, filologiýa ylymlarynyň kandidaty, köne türkmen edebiýatyny düýpli öwreniji Muhammetnazar Annamammedowyň “Magtymgulynyň edebi şahsyýetinde ikinji ugur we Ýasawy düşünjesi”, filologiýa ylymlarynyň kandidaty, dilçi alym Berdi Saryýewiň “Magtymgulynyň eserlerinde Hezret Alynyň orny we onuň tipik özboluşlygy hakynda”, “Magtymguly türkmenleriň ruhy dünýäsinde” hem-de “Magtymgulynyň sygyrlarynda dil we dil bilimine bolan garaýyşlar”, filologiýa ylymlarynyň kandidaty Seýitnazar Ärnazarowyň “Magtymgulyny aňlamak”, şonuň ýaly-da filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Gurbandurdy Geldiýewiň türk edebiýatçysy Hudaýy Jan bilen awtorlykda ýazan “Magtymguly Pyragynyň seneti we eserleri” atly makalalary mazmun aýratynlyklaryna görä kitap bölümlerinden ýer alypdyr.

Biz işimiziň öňdäki baplarynda A. Aşyrowyň, G. Geldiýewiň, S. Ärnazarowyň, B. Saryýewiň bu ugurdan ýazan makalalarynyň, çap etdiren kitaplarynyň gürrüňin edipdik. Şol sebäpli, biz bu ýerde G. Amangulyýewa bilen M. Annamammedowyň makalalaryna gysga göz aýlamak bilen çäklenmekçidiris. Edebiýatçy G. Amangulyýewa öz makalasynda Magtymgulynyň döredijiliginde sopusylyk edebiýatynyň iň bir uly wekilleriniň biri Ýasawynyň hem-de onuň şägirdi Hekim Atanyň (Gül Süleýman Bakyrhanynyň – A. M.) ömür beýanларыndan we çeper önümlerinden täsirlenendiginiň anyk faktларыnyň üstünde durýar. Muny, elbetde, inkär etmek kyn. Ozaly bilen Magtymgulynyň Ýasawyny-da, Hekim atany-da örän gowy bilendigini, olaryň durmuşy we edebi

durumlary bilen tanyşdygyny aýtmak gerek. Beýle şahsyýetleriň umumy türk milletleriň (türki däl milletleriň-de käbiriniň – A. M.) arasynda tanalandygy, şeýle bolansoň, Magtymgulynyň öz şahsy şahyrana garaýyşlaryny olaryň düşüňjeleri bilen tebigy bir usulda ulaşdyrandygy şübhesizdir.

G. Amangulyýewanyň saldamly makalasy giriş hem jemleme-den daşary “Hekim ata türkmen garaýşy“, “Ýasawydan-Hekim Ata, Hekim Atadan – Magtymgula“, “Hekim Atada we Magtymguluda müşterek noktalar” kimin bölümçelerden ybarat. Deňeşdirmelere şu soňky bölümde giňräk orun berilýär. Edebiyatçy ýagşylyk, ýamanlyk, Allatagala bolan ýşk, nebis belasy, rahman, şeytan, iki dünýä, ruh, Pygamberler we ş.m. düşüňjeleriň sopusylyk nukdaý-nazardan Hekim Atada hem, Magtymgulda hem şol bir çalymdaş ideýalar şekilinde nygtalyp görkezilýändigini dogry belleýär.

Makalanyň awtory “sufistik eserlerde Fikir we ideal büyük, sinirsiz, geniş; ançak tip we tipleme meselesi zaýıftir. Mahtumkuluda ise fikirleri tip we gahramanlara ifade etme kabiliýeti güçlüdir”.¹ (“sopusylyk eserlerde pikir we ideýal belentdir, giňdir, käbir tip we tipleme meselesi şonuň ýalydyr. Magtymguluda bolsa pikirleri tiplendirmek we gahrymanlar bilen bagly şekillendirmek güýçlüdir”).

Ýöne welin, sopusylyk ulgamynda awtorlary başga-başga bolup öňe sürülen pikileriň hetdi hasaby ýok. Olarda ulgama dahylly pikirleriň aglabasy biri-birinden özge stillerde aýdylypdyr diýäýmeseň, olaryň manylary şol bir mazmundadyr. Asyl nusgalylyk gaty bir ýaýrawly häsiýete eýe dälidir. Muny Ýasawyynyň terkidünýälik ynamy, Nagyşbendiniň sopusylygyň bir ýanyny zähmet bilen baglamagy, ýagny ony umumhalk ýaşayşyna ýakynlaşdyrmagy, Möwlamynyň sopusylygyň tälim-terbiýesini diňe musulmanlar bilen baglap çäklenmeli dældigi, onuň başga

---

¹ Mahtimkili ani kitabi – Ankara, 2014, 121 sah.

dindäki, saýry, milletlere hem dahyllydygy... baradaky nygtawlary özboluşlygy bilen göz-görtele tapawutlanýar.

Şeýle bolansoň Magtymgulynyň sopusylyk ideýaly şygrylarynda ol bu ugruň haýsydyr bir meşhur wekilinden täsirlenipdir diýip tassyklamak gaty kyn. Dogrusy, ol hili golaýlyklary her bir awtoryň öz döwrüne laýyk düşünje baýlygyndan gözlemek gerek. Beýle diýildigi, Magtymguly olary okamandyr, bilmändir diýip düşünilmediği däl. Onuň olaryň mirasy bilen tanyşdygy şahyryň şygrylarynda, şeýle hem filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Muhammetnazar Annamammedowyň bu ugra dahylly ýazan kitaplarynda, şu kitapdaky “Magtymgulynyň edebi şahsyýetinde ikinji ugur we ýasawyçylyk düşünjesi”atly makalasynda jikme-jik diýen ýaly görkezilýär. Makalada Ahmet Ýasawy, Hekim Ata Süleýman, Abdylhalyk Giždiwany, Ýusup Hemedany, Baezid Bistamy, Hoja Halyk Gižidiwany, Ýunus Emre, Mansur Hallaç, Muhammet al Gazaly ýaly sopolaryň, esasan, ýasawyçylygyň döreýşine hem-de Ýasawynyň gös-göni Magtymgula täsiri hakynda durulýar. Elbetde, sopolaryň, şol sanda Magtymgulynyň-da zehin baýlygy “yşk” düşünjesi bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr. “Yşk” munuň özi jemgyýetde beýik Perwerdigäre sagdyn garaýşy we estetik-ahlak terbiýäni kemala getirmekden ybarat. Magtymguluda, şunuň bilen bir hatarda, öz şygrylarynda halk söýgüsini onuň özüne gaýtaryp bermek, ýagny Adam mertebesini-de belende götermek, mahlasý hakyky ýer söýgüsini hem dabaralandyrmak, oňa mukaddes hem ahlaky nukdaýnazardan garamak ideýalary-da güberçeklenip görünýär. Emma, ýene bir gezek gaýtalaýarys: Magtymgulynyň täsir meselesini sopy şahyrlaryň anyk biriniň ýa-da birnäçesiniň döredijiligine syrykdyrmak hakykata onçakly bir laýyk gelmeýär. Şoňa görä, olardaky şahyrana setirleriň, sopyýana pikirleriň çalymdaşlygyna umumy täsir şekilinde garamak ýerliklidir.

Edilýän gürrüňleriň äheñine görä, kitap 7 bölümi öz içine alýar. Onda türk edebiýatçylarynyň makalalary boldumly ýer eýeleýär. Olaryň hemmesi hakda durulsa, elbetde, okyjynyň ýadajakdygy düşnüklidir. Şuny öz önünde tutup, ozaly bilen biz olaryň käbirleriniň atlaryny görkezmek isleýäris: Fikret Türkmen. “Türkmen edebi çarçuwasynda Ýunus Emre, Garajaoglan, Magtymguly ulaşmasy”, Mehmet Kara “Magtymgulynyň şygrylarynda çagataýça we oguzça aňlatmalar”. Yhsan Galandard ogyly “Türkmen şahyry Magtymgulynyň şygrylarynda milli birlik we watan duýgusy”, Söner Sağlam “Magtymgulynyň tanjydy şygrylaryna bir garaýyş”, Japar Abbasogly “Eserlerindäki pikirler görä, Magtymgulynyň edebi kişiligi”, Emrah Ýylmaz “Ýunus Emredäki we Magtymguludaky “Söz” düşünjesine bir garaýyş” we ş.m. sözbaşylardan çen tutsak türk edebiýatçylary Magtymgulynyň şahsyýetini hem-de döredijilik mirasyny öwrenilmeklige has yhlasly, töwerekleýin çemeleşipdirler. Şeýle-de bolsa, biz bularyň ikisiniň gürrüňini etmek bilen çäklenmekçidiris. Şolaryň biri görnükli türk edebiýatçysy, Gazy uniwersitetiniň professory Ahmet Bijan Erjilasunuň “Sözün ganatynda uçan şahyr Magtymguly” hem-de Balykkesir uniwersitetiniň professory dr. Aly Duýmazyň “Däde Gorkut bilen Magtymguluda myhmansöýerlik medeniýeti” (“Dede Korkut kitabi ile Mahtumkulu da parallel bir kültür kodu: konuksewerlik”) atly makalalaryna çugdam rewüşde göz aýlarys.

Bijan Erjilasunyň makalasynda yşky ahwalat hakynda gürrüň edip, Magtymgulynyň ony yslamyň sopusylyk ugry bilen baglanyşdyrandygy nygtalyp görkezilýär. Hususan-da, türkmeniň beýik akyldarynyň şeýle ulgamdaky şygrylary Hekim Atanyň, Hoja Ahmet Ýasawynyň döredijilik nemunalaryndaky sopusylyk ündewleri bilen ulaşdyrylýar. Şahyryň “Ahyrzaman içinde“, “Ýar biziň sary“, “Galyp men“, “Gözüm düşdi” we

başga-da ençeme şygyrlary, olar haýsy tema, durmuşyň haýsy ugruna (ahlak, watançylyk, gahrymançylyk, zähmetsöýerlik we ş.m.) bagyşlanan-da bolsa, olardaky hereket hem, göz önüne gelerlikli edilýän liriki gahryman-da, keşbine görä düşünjelerem Alla bolan yşk bilen häsiýetlendirilýär. Ol bu meselede H. Peker, M. Söýlemez bilen bir hörpden gopýar.

Bu taýda görnüp duran bir ýagdaýy bellemek gerek: sopuçylyk meselesinde alymlar tarapyndan Magtymgula täsirini ýetiren söz senetkärleri diýlip görkezilýänleriň sany-sajagy ýok diýsek hakykatdan kän bir daşlaşmaýarys. Emma şeýle şahyrlaryň goşgularynyň deňeşdirilmesi, köplenç halatda, şol täsiri gaty gowy aňlatmaýar. Eýsem, Magtymgulynyň

Şükür, Alhemdilulla,
Jenana gözüm dünedi:
Meýhanada meý içdim
Dessana gözüm düşdüm.

– setirleri bilen Ahmet Ýasawynyň:

Taalallah Zehimani,
Sin ýarattin jiçm-u jani,
Kulluk kilsam tüni küni
Minge sen ok kirek din

– setirlerinde, heý bir ysnyşyk barmy? Olardaky many hem biri-birine çalymdaş däl. Ýa-da Magtymgulynyň

Ýigitlik päslini gişa getirdim,
Kemillik deştisin derýa batyrdym,
Beýik pikre galdim, aklım ýitirdim,
Tirik erke, öle bolip galip men

– bendinde we Ahmet Ýasawynyň

Şeýda bolup, rüswa bolyp jandan öttüm,
Bigam bolup ýir astiga kirdim mina –

ýaly setirlerinde başga-başga durmuş ahwalatynyň gürrüni edil-ýär ahyryn. Magtymgulynyň ömür ýolundaky başdan geçiren kynçylyklary Ýasawynyň terkidünýä gaýgy-gussalary, sopusylyk düşüňjeleri bilen hiç bir jähetden tutluşmaýar. Bu ýerde Pyragydaky “Öli bolup galdym” sözlerine Ahmet Ýasawynyň “Ýer astyna girdim” sözleri bilen bir hatarda goýlup, oňa diňe sopusylyk durumdan garalýar. Magtymguly pikirlerini özüniň umumy millet aladalary bilen baglaýar we halkyna tekge, goldaw berip bilmeýänligi üçin, diri bolsa-da gurbat deramatynyň galmandygyny teswirleýär. Ýokardaky deňeşdirmelere awtor şeýle düşündiriş berýär. “Ikisi-de akyllaryny ýitirýärler we diri welin ölýärler, ýer astyna girýärler”.¹ Ýok, Magtymgulyny ruhy pes bir şekilde göz önüne getirmek asla-da mümkin däl. Onuň goşgularyndan mysal alnan bendine şahyryň gaýtadan hyjuwlanmak üçin özüne gyjalaty hökmünde garamak ýerliklidir. Ol “Ýigitlik, kämillik hem beýik pikir-paýhasyň barka, öli ýaly bolmak saňa ýaraşanok” diýýär.

Biz Magtymguly Pyragynyň sopusylyk ündewlerine ýugurlan goşgularyny öwrenmeli däl diýmeýäris. Onuň bu ulgama dahylly örän ajaýyp eserleri bar. Olar Hidayet Pekeriň hem-de Mikail Söýlemeziň kitaplarynda her taraply seljerilýär (Bular barada işde ýörite gürrüň edildi – A. M).

Aly Duýmazyň makalasynyň özeninde Magtymgulynyň sygyrlaryndaky myhmanparazlyk ideýalary goýulýar. Myhmandarlyk myhmany kabul etmek, ony agyrlamak, ýagny ony güler ýüz bilen garşylamak, çay-suw, duz-tagam bilen

¹ Mantimkili ani kitabi. – Ankara, 2014, 225 sah.

hezzetlemek, ýatyrlaýyn gelen bolsa gowy-ýorgan-düşekde ýatyrnak, esasan hem ony ýekesiretmezlik – onuň söhbetdeşine öwrülme... türkmen kowmunyň gadymdan gelýän in bir gowy däpleriniň biri. Makalada bu ýagdaý. “Däde Gorkut kitabyndaky” wakalar bilen Magtymgulynyň goşgularyndaky ündewleriň degşirmeleri arkaly açylyp görkezilýär.

Myhmançylygyň iki hili hakynda nätanys, syýahatçyl adamlaryň myhmançylygy hem ýurt içi myhmançylygy oguznamalarda-da, Orhan ýadygärlik ýazgylarynda-da, “Gorkut ata” kitabynda hem çeper rewüşlerde gürrüň berilýär. Magtymguly şol döp-dessurlary şahyrana stilde ösdürýär. “Türkmen türkçesinde we golaýisiýla Mahtumkulunda konuk anlamında daha zýyade farsça kökenli “Mihman” kelimesi, zaman zamanda arapça asilli “misapir” sözi kullanilmaktadir. Mahtumkulunda “mihman” weýa “misapir” in kimligi konusunda ise herhangi bir aýrinti ýoktur. Ançak “çar tarapdan”, ýani ýabançi we uzak diýarlardan gelebilen konuklar oldugu gibi ýakından gelen tanidik-bildik konuklarında olabilejegi metinlerin baglaminden aňlaşilabilmektedir. Mahtumkulu koç ýigitlerin atli, silahlı we jömert olması gerekdigini belirtirken aýrija “Car tarapdan mihman gelişin görün” diýerek onların dört bir tarafyndan gelen çok saýıda konukları oldugyny, hatta olması gerektigini de wurgulamaktadyr¹ (Türkmen türkçesinde we şoňa golaý Magtymguluda myhman aňlatmasy köp derejede parsça kökenli “Myhman” sözi, kâte-kâte hem arapça “Mysapyr” sözi ulanylýar. Magtymguluda “Myhman” ýa hem “Mysapyr”-yň kimligi dogrusynda olaryň her haýsynyň öz bir aýratynlygy ýokdur. Hususan, “Çar tarapdan” ýagny ýat we uzak yerlerden gelýän myhmanlaryň bolýandygy ýaly, ýakyndan gelýän tanyş-biliş myhmanlary-da kabul edip biljekdigi tekstleriň manysyndan aňlanylýar. Magtymguly goç

¹ Mahtumkulu ani kitabi. – Ankara, 2014, 330 sah.

ýigitleriň atly-ýaragly we jomart bolmalydygyny bildirip, “Çar tarapdan myhman gelişin görüň“ diýip, olaryň dört ýandan gelýän gowy myhmanlardygyny, hut şeýle hem bolmalydygyny owazly setirlerde anyk many berip teswirleýär”).

Makala: 1. Myhman kimdir? 2. Myhmany agyrlamak we myhmansöýerlik: bu öz içinde: a) onuň ýagdaýyna görä myhmany agyrlamak. b) han we beg mynasybetde myhman kabul etmek, ç) Erdemli Alp ýigit tipiniň myhmansöýerligi, “aýal tiplerine dahylly myhmanhalarlyk”; 3. Myhman kabul etmekde häsiýetiň orny: a) güler ýüz, hoş söz; b) saçak ýazmak we söwüş etmek; 4. Myhmanyň derejesi we mekany; 5. Myhmanlyk süresi (mertebesi), 6. Deňeşdirmeler we sopusylykda myhmana garaýyş. Görnüşi ýaly, makalada her bölüme girýän düşüňjeler köne edebi çeşmeler bilen kebşirlenip, ençeme anyk alynmlara salgylanylýp, Magtymgulynyň goşgularynda myhman temasy bilen bagly şahyrana teswirlere ylmy ýagdaýda çemeleşilýär. Şahyrdan mysal alnan şygyr böleklerine ýüzlenmedik, sebäbi olar işimiziň bütin dowamynda hem belli bir derejede, ol ýa beýleki bir meselä dahyllylykda ýatlanan mysallardyr. Bize Aly Duýmazyň Magtymgulynyň şygyrýetine we onuň gozgan we şahyrana-pelsepewi bir durumda çözen meselelerine diýseň düýpli çemeleşendigini bellemek galýar.

Türk milleti ýaly azeriler (Azerbaýjanlylar) hem türkmenler bilen köki-damary bir bolan, köp asyrylyk taryhy ösüşde diňe bir dil taýdan däl, eýsem ýer-ýurt, adam atlaryndaky, döp-desurlaryndaky, durmuş ýörelgelerindäki, dini musulmançylyk ynamlaryndaky golaýlyklar bu iki milletiň arabaglanyşygyna täsirini ýetirip gelýär. Şeýle ýagdaý edebi gatnaşyklar ulgamynda has-da bellärliligidir. Sowetler zamanýnda hem azerbaýjan ýazyjy-şahyrlarynyň eserleri seýregirägem bolsa türkmen dilinde, türkmen çeper edebiýatynyň nusgalary azerbaýjan dilinde

Aşgabatda we Bakuwda neşir edilip, ilat arasynda ýaýradylýardy. Muňa mysal, edip Nyzamy Genjewiniň, Wagifiň, M. Ahundowyň, M. Ybragimowyň, Jahan Äfruzýň, Süleýman Rüstemiň, B. Baýramowyň, Y. Gözelowyň, Ä. Äýlisliniň, G. Abbaszadäniň şahyrana we kyssa eserlerini, “Azerbaýjan nagmasy” (1962) atly toplumlaýyn ýygyndysyny ýatlamak ýerliklidir. Şeýle gatnaşyklarda her bir ýurduň iň meşhur şahyrlaryny götergilemek, olaryň döredijilik baýlyklary bilen degişli halklary tanyşdyrmak, şeýle etmek bilen ol söz çepeleriniň dünýä derejesindäki abyraýyna goşant goşmak her bir edebiýatda öň hatarda goýulýar. N. Genjewi we türkmen edebiýaty, Magtymguly we azerbaýjan edebiýaty babatda aýdylanda bu hasam şeýledir. N. Genjewiniň we Magtymgulynyň her halkyň milli maksatnamasyna girizilip, okuw kitaplaryndan orun alyp gelýändigini şu pikiri tassyklaýar.

Magtymgulynyň 290 ýyllyk ýubileýiniň halkaralyk derejede belenilip geçilmegi mynasybetli azerbaýjanly edebiýatçylar onuň mirasyny telim kitap görnüşinde çap etmek bilen çäklenmän, eýsem Pyragynyň döredijiligini giňişleýin öwrenmäge hem yhlasly çemeleşdiler. Biz onuň köpsanly neşirlerine ýazylan sözbaşylary göz önünde tutmaýarys. Olar hakda öňde ýörite gürrüňler edildi. Biziň maksadymyz azerbaýjan alymlarynyň beýik türkmen söz ussady dogrusynda umumy ylmy makalalar ýygyndylaryny çap etdirdikleri bilen türkmen okyjylaryny, edebiýatçylaryny tanyşdyrmakdan ybarat. Magtymgulynyň soňky 290 ýyl döwürine bagyşlanan ýubileý dabaralarynyň şondan ozalky ýubileýlerinden ep-esli tapawutlanýandygy oňa bagyşlanyp bir ýylyň dowamýnda geçirilýän ýygnaňsyklar, ylmy maslahatlar, onuň sözlerine düzülen konsert programmalary bilen çäklenip tamamlanmady. 2014-nji ýyldan öňem, soňam Magtymgulynyň goşgulary ýerleşdirilen ýokary hil derejedäki saldamly kitaplary Özbegistanda 2012, 2013, 2017, 2018-nji ýyllarda ýörite ylmy makalalar ýygyndylary

Azerbaýjanda – 2017, 2018-nji, Türkiýede 2014, 2015-nji ýyllarda neşir edilip ýaýradyldy. Özem ol kitaplaryň aglabasy göwrüm babatda hem gözüni dokundyýar. Mysal üçin, 2015-de Bakuwda çap bolan kitaby 741 sahypa, 2014-de Özbegistanda çap bolan kitaby 814 sahypadan durýar. Üstesine olaryň çeperçilik bezegleri biçak haýran galarlyk derejededir.

Magtymguly adynyň ir döwürlerden bäri Özbegistanda hem Garagalpagystanda meşhur bolup gelendigini bellemek gerek. Aýratynam bu ýagdaýy ol halklaryň aýdym-saz sungaty bilen baglamak ýerliklidir. Emma şahyryň döredijiliginiň ylmy taýdan öwrenilişi barada welin, uzak ýyllaryň dowamynda agyz doldurup aýdarlyk işler... ýok diýerlikdir. Bar bolanlary-da, eger prof. K. Kurambaýewiň “Magtymguly Özbegistanda” (1958) kiçijik kitapçasyny (broşýurasyny) we “Magtymguly – ylham çeşmesi” (2012) monografiýasyny hasaba almasak, esasan, žurnal makalalaryndan hem-de şahyryň şol dillerde çap bolan kitaplaryna ýazylan sözbaşylardan ybarat. Şeýle-de bolsa, bu halklaryň edebiýatynda magtymgulyşynaslyk ylmy ugruň dörändigi bu iki halk edebiýatyny öwreniş babatda aýdylyp (K. Kurambaýew, E. Açylow, A. Mämmedow we başgalar) gelindi.

Türkmeniň beýik akyldar oglunyň döwrüni, ömrüni, mirasyny ylmy jähetden seljermek işi Garaşsyzlyk ýyllarynda gör-lüp-eşidilmedik derejede ýaýrawly häsiýeti bilen tapawutlandy, ýagny şahyryň ady Hytaýdan Günbatar Ýewropa, Rusiýadan Hindistana, Uzak Gündogardan arap ýurtlaryna çenli aralykda ýaňlandy. Gysga bir möhletde, mysal üçin, Türkiýede we Azerbaýjanda, olaryň edebiýaty öwreniş ylmynda hakyky magtymgulyşynaslyk emele geldi. Gazagystandyr Tatarystanda-da bu ugurdan duýarlykly ädimler ädildi.

Biz Pyragynyň Azerbaýjan edebiýaty öwreniş ylmynda öwreniliş gerimini bu ýurtda neşir edilen iki sany çeşme bi-

len baglap görkezmekçi bolýarys. Olaryň birinjisi “Görkämli türkmen şairi Mähtimkulu Ferakinin ýaradijiligi Azerbaýjan ädäbiýatşinasliginda”¹ atly makalalar ýygyndysydyr. Oňa 20-ä golaý awtoryň makalasy girizilipdir. Olaryň arasynda Magtymgulyň 290 ýyllyk ýubileýi mynasybetli öndürjilikli işläp, onuň goşgularyny terjime we neşir eden, çapa taýýarlan, sözlüklerini düzen ýa hem ençeme makalalar ýazan Araz Dadaşzadäniň, Pena Halilowyň, Remezhan Gurbanyň (Gurbanowyň), Nergiz Alyýewanyň, Isa Habibbeýliniň, Teýmur Kerimliniň, Ismihan Osmanlynyň... we başgalaryň makalalary bar.

Ýygyny Akademik Isa Habibbeýliniň “Magtymguly Pyragynyň edebi mirasy we eserleriniň Azerbaýjanda neşiri hakynda söz” atly giriş makalasy bilen açylýar. Ol Magtymgulyň türkmen edebiýatynda täze bir ugruň başyny başlan täzelikçi şahyr hasaplaýar. Bu dogrudyr, sebäbi, bu ýagdaý onuň goşgularyny özüne çenli ýaşap öten şahyrlaryň eserleri bilen deňeşdireniňde aýyl-saýyl görünýär. Ol täzelik şygry tehnika, ýagny düzüliş özboluşlylygynda, dil serişdeleriniň işledilişinde, tema we ideýa ädimlerinde, çeperçilikde hem, hususan-da, edebi-çeper pikirlenmäni gös-göni milli halk durmuşy bilen keňişleşýän, lirikany şygryň öň duşmaýan täze nusgalary bilen baýlaşdyrandygynda... türkmen alymlarynyň aglabasynyň işlerinde akyldar şahyrymyzyň, mysal üçin, türkmen edebi diliniň esasy goýandygyny, edebiýaty halk ýaşayşy bilen baglap, durmuş hakykatyny öz bolşunda teswirländigini, sözün gysgasy, ony hemmetaraplaýyn kämilleşdirdendigi nygtap gelýändigleri-de şol sebäplidir. Makalada şeýle pikirleriň awtorlary bolan türkmen alymlarynyň bir topary ýerlikli ýatlanýar.

I. Habibbeýli Magtymgulyň döredijiligini öwrenýän azerbaýjan edebiýatçylarynyň işleriniň barlagyna agram berýär.

---

¹ Görkämli ... Baki, Elm wä tähsil, 2017.

Nusgawy şahyryň doly, anyk gutarnykly golýazmasynyň ýoklugyna görä, bu ýerde ol-bi meselede çaklamalara daýanylýar. Baryp-ha 60-njy ýyllarda “Beýik Watançy şahyr Magtymguly” atly temadan kandidatlyk dissertasiýasyny goran Ramazan Gurban (Gurbanow) Magtymgulynyň mirasynyň 25 müň goşgy setirinden ybaratdygyny çaklaýar. Awtoryň pikiriçe, “Magtymguly Pyragynyň edebi döredijiligi tutuşlygyna reňbe-reňdir, owazlydyr. Ol lirik, didaktik, satirik, pelsepewi, dini mazmunly, şeýle hem tebigat we haýwanat hakynda ýazylan eserleriň awtorydyr”.¹ Munuň şeýledigi I. Habibbeýliniň makalasynda şahyryň mirasynyň ýokardaky tematik ugurlaryň hemmesinde çeperçiligiň we milliligiň aýyl-saýylygy bilen ynanrylýar. Makalada Magtymgulynyň türkmen edebiýatyny täze bir ýola düşürendigi, ony edebiýatyň nazaryeti jähetden hertaraply ösdürendigi nygtalyp görkezilip, şahyryň Azerbaýjan edebiýatyna-da täsiri belenilýär. Ol muny “Mahtimkulu Färaki eýni zamanda Azärbäýçan ädebiýatiniň zenginläşmäsindä böýyük hidmätleri olan klassik şairdir. Azärbäýçan şairleri onun ýaradijiligini sewä-sewä ohumuş wä ondan bährlänäräk gözəl poýeziýa numunäleri ýaratmışlar. Ustad Şährýarin, Sämäd Wurgunun, Äli Kärimin aýri-aýri äsärlerinde Mahtimkulu Feraki şeirlärindän uradiçi şäkildä istifadä olunmuşdur” (Magtymguly häzirki döwrüň azerbaýjan edebiýatynyň baýlaşmagynda beýik hyzmatlary bolan şahyrdyr. Azerbaýjan şahyrlary onuň döreden eserlerini söýüp, gaýtalap-gaýtalap okapdyrlar we olardan öwrenip, gözəl poeziýa nemunalaryny döredipdirler. Ussat Şahriýar, Samat Wurgun, Aly Kerim aýry-aýry eserlerinde Magtymgulyny halypa hasaplap, ondan täsirlenipdirler) – diýip tekrarlaýar.²

¹ Görkämli türkmen şairi Mahtimkulu Ferakinin ýaradijiligi azärbäýjan ädebiýatşünasliginda. – Elm we tähsal, Baki – 2017, 7 sah.

² Şol ýerde, 8 sah.

Akademik Magtymguly hakdaky maglumatlaryň we onuň eserleriniň Azerbaýjana nähili ýagdaýlarda aralaşandygynyň-da gürrüni edýär. XX asyryň birinji çäryeginde “Azerbaýjan” žurnalyndan bölünip aýrylan “Magaryf we medeniýeti” (1923–1927) toplumynyň 8–9-njy sanynda “Türkmen şahyrlary” atly makala ýerleşdirilip, onda Magtymgulynyň Salman Mumtaz tarapyndan toplanan golýazmalarynyň üstünde durulýar. Bu makalanyň ýazary S. Mümtazyň özi köp wagtlap Türkmenistanda ýaşapdyr we Magtymgulynyň sygyryeti bilen gyzyklanyp, onuň golýazmalaryny toplap, soňra Azerbaýjana getiripdir. Azerbaýjanly okyjy şol makala arkaly nusgawy pähimdaryň Durdy şahyr bilen aýdyşyk goşgusy bilen tanşypdyr. Şeýlelikde, ol türkmen pähimdarynyň adyny azerbaýjan halky hem edebiýaty bilen baglan ilkinji şahsyýet hökmünde görülýär.

Gürrüni edilyän makalada S. Mümtazyň “Heläk” atly makalasyň-da bardygy aýdylýar. Onda häläk “sözi” türkmençede ýaş hatyn, juwan hatyn, has dogrusy, “Gelin“ diýmekdir diýlip düşündirilýär. Ýöne welin, türkmen diliniň sözlüklerinde beýle söze gabat gelinmeýär. Megerem ol “heleý” diýen söz bolsa gerek. Her näme-de bolsa, bu makalada hem S. Mümtaz Magtymgulynyň gelin-gyzlar hakyndaky goşgularynyň üstünde durýar.

Magtymguly sygyrlarynyň (umuman, türkmen edebiýatynyň nusgawy şahyrlarynyň sygyrlaryndan) nusgalary bilen azerbaýjan jemgyýetçiligini ýakyndan tanyşdyrýan, hatda olaryň ömür ýoly hakynda pikir ýöreden, döredijiligine öwreniş nukdaýnazardan göz aýlan ikinji bir edebiýatçy filologiya ylymlarynyň doktory, professor Pena Halylowdyr. Ol 1956-njy ýylda “SSSR halklary edebiýatynyň hrestomasiýasyny” düzüp, onda Magtymgulynyň hem Keminäniň goşgularyndan birnäçesini ýerleşdirýär. Şeýle-de, P. Halylow öňki SSSR halklary edebiýaty boýunça ýokary mekdepler üçin okuw kitabyny ýazýar.

Bu kitapda-da Magtymgulynyň döredijiliginiň seljermesine ep-esli orun berilýär. Onuň bu okuw kitaby üsti ýetirilip häli bu güne çenli neşir edilip gelinýär.

Türkmen klassyk şahyrlarynyň eserleri bilen azerbaýjan okyjylaryny tanyşdyrmagyň ýaýrawy bara-bara çün gerimli boldy. Dogry, 1960-njy ýylda A. Dadaşzädäniň taýýarlamagynda şahyryň “Şeirlär” atly çaklaňja kitaby hem-de Aşgabadynyň we Bakuynyň hyzmatdaşlygy netijesinde onuň jezit harpyndaky “Saýlanan kitaby” ilkinji gezek ýaýradylýar. Şondan soň ep-esli wagt bu işe kän bir üns berilmedi.¹

Azerbaýjan şahyry, türkmen edebiýatyny kemsiz özleşdiren Fahreddin Alyýewiň terjimesinde Magtymgulynyň “Klassik türkmen şeri” kitabyňyň Azerbaýjanda çap bolmagy, biziň ýokarda bellän ýaýrawymyzyň badalgalarynyň biri boldy. F. Alyýew köp ýyllar Türkmenistanda ýaşady we işledi. Şol döwürde ol köne türkmen şahyrlary bilen içgin gyzyklandy. Ol Magtymguly bilen birlikde Seýdiniň, Keminäniň, Mollanepesiň, Zeliliniň goşgularyny hem öz diline terjime etdi. Onuň türkmen temasynda Seýdidir Zelilä bagyşlap ýazan goşgulary-da bar.²

Ahad Mukataryň “Wätän diläkli şair”,³ “Gardaş türkmen halkinin böyük sänätkari”⁴ ýaly makalalarynyň ýany bilen Magtymgulynyň goşgularyny hem wagy edendigi, 1984-nji ýylda şahyryň ýubileýi mynasybetli professor Ysmaýyl Weliýewiň onuň goşgularyndan eden terjimelerini “Gam sili” at bilen çap etdirdigini⁵ I. Habibbeýliniň makalasynda ýörite ýatlanylýar. P. Halylow öz işlerinde Azerbaýjana Magtymgulynyň barandygyny inkär etmeýär.

¹ Mähdumdulu. Şeirlär. Taýýarlan A. Dadaşzade. – Baku, ADN, 1960; Magtymguly “Saýlanan goşgular”, çapa taýýarlanýar: M. Kösäýew, B. Ahundow. – Aşgabat – Baki, Ylym neşirýat, 1960.

² Türkmen nägmäleri. – Baki, Ýazyçi, 1989.

³ E. Muhtar. – Azärbaýgan, 1983, №11.

⁴ E. Muhtar. – Ulduz, 1983, №12.

⁵ Mähdumgulu. Färagi. Gamseli, – Baki, ýazyçi, 1984.

Emma onuň Nuhada (Nohurda) we Şirwanda bolandygy sorag astyna salynýar. Nohur diýen türkmen tiresiniň hem Garrygala we laýatlarynda, ýagny Magtymgulynyň dogup-dörän, öňüp-ösen ýeri diýlip görkezilip gelinýän ýerde ýaşandygyny hasaba alsaň, şahyryň azeri topragyna baryp, ildeşlerini görüp gaýtmajagy belli zat.

Prof. I. Habibbeýliniň dogry pikirine görä, her näçe diýilse-de, takmynan, 1993-nji ýyllara çenli “Azärbaýjan – Türkmenistan ädäbi älagälerindä elä bir ýaddagalan hadisä baş wermämişdir”. Emma şundan soňra bu iki doganlyk halkyň edebi gatnaşyklarynda “Äsas dikgat märkæzidä hämişä oldugu kimi, Mähtingulu Färakinin ädäbi ýaradçılığı daýanmişdir”¹ Garaşsyzlyk ýyllarynda Magtymguly azerbaýjan ülkesiniň ýeke-täk “mihmany” bolmady. Ol özi bilen Andalyp, Şabende, Azady, Şeýdaýy, Margupy, Gurt ogly, Kemine, Seýdi, Zelili, Zynhary, Mollanepes, Aşyky, Kätibi, Dosmämmet, Mätäji, Balgyzyl ýaly şahyрана şahsyýetleri-de azerbaýjan topragyna alyp bardy. Olaryň eserlerinden parçalar “Türküň 101 şahyry” (tertibe salan Yslam Türkoý, Baki, “Ýaziçi”, 1993; “Müň baş ýüz ýylyň şygry” – (iki tomluk, taýýarlan, sözbaşy ýazan Anar. Baki, 1999) kimin antologiýalara girizildi.²

Akademik I. Habibbeýli makalasynda Firuza Ahmedowa, N. Säfärow, R. Äskär, I. Osmanly, P. Kärimow ýaly zehinli alymlaryň Magtymgulynyň eserlerini terjime etmekdäki, olary sözbaşylar bilen üpjünlemekdäki, olardaky bir topar türkmen-araby-parsy adalgalaryň sözlüginini düzmekdäki, beýik şahyryň ömri, maşgalasy, syýahatlary, döredijilik aýratynlyklary dogrudan makalalar ýazmakdaky, kollektiw häsiýetli ýygyndylary neşir etmekdäki hyzmatlary örän jikme-jik yzarlanylýar. Şu ýgynda AMYA-nyň wisse prezidenti, akademik I. Habibbeýliniň “Beýik türkmen şahyry Magtymguly Pyragy we azerbaýjan edebiýaty” atly ýene bir makalasy hem girizilipdir. Bu ýerde alym Magtym-

¹ Gözden geçirilýän kitap. – Baki, 2017, 19 sah.

² Şol ýerde, 20–21 sah.

gulyňyň özüniň gös-göni azerbaýjan topragy bilen baglanyşygy, goşgularynda özünden öň ýaşan Azerbaýjan şahyrlarynyň (mysal üçin Nyzamynyň, Fizulyňyň, Hakanyňyň – A. M.) atlarynyň tutulmagy, XVI–XVII asyr azerbaýjan şahyrlarynyň (Aşyk Gurbanyň, Hasta Kasymyň – A. M.) döredijiligi bilen tanyşdygy, “Ýaýlahlary bar” goşgusynda azerbaýjanyň Töwriz, Şirwan, Şamahy ýaly ýer atlarynyň agzalmagy, Azerbaýjanyň özüne döwürdeş şahyrlary Molla Pena Wagifiň (1717–1797), Molla Weli Widadiniň (1707–1807), Kasym beg Şakiriň (1784–1857) goşgulary bilen äheňdeş eserleriniň barlygy onuň bu ýurda köptarapdan beletdigini tassyklaýar.¹ Magtymgulyňyň öz döredijiliginiň Mämmet Hüseyin Şähriýar, (1906–1988), Aly Kerimiň (1931–1969), Samed Furgun ýaly azerbaýjan şahyrlaryna ýetiren çeperçilik täsirleriniň üstünde bu ýerde has-da ymykly durulýar. Makalada Magtymgulyňyň şahsyýetiniň we goşgularynyň azerbaýjan edebiýatynda düýpli orun alyp başlandygy, şunuň bilen bir hatarda türkmen-azerbaýjan edebi gatnaşyklarynyň täze bir ösüş basgançagyna göterilendigi nygtalyp görkezilýär.

Ýygnyndaky azerbaýjan ülkesinde Magtymgulyňyň eserleriniň terjimesinde, neşirlerinde, öwrenilişinde işjeňlik görkezen Muhammet Fizuly adyndaky golýazmar institutynyň direktory, akademik Teýmar Kerimliniň “Türk halklarynyň beýik senetkäri”, AMYA-nyň habarçy agzasy, filologiýa ylmylarynyň doktory, professor Abulfaiz Kulyýewiň “Azerbaýjan-türkmen edebi gatnaşyklarynyň rowaçlanmagy”, prof. Mämmet Alyýewiň “Magtymguly Pyragynyň şygrylarynyň bogun özboluşlygy”, Paşa Kerimowyň “Magtymguly Pyragy we XVIII asyr oguz türkleriniň edebiýaty hakynda”, filologiýa boýunça pelsepe doktory Saadat Şyhyýewanyň “Magtymgulyňyň elipnamalarynda, Arhetehtonik gurluş we spessifik aýratynlyk” ýaly we başga-da ençeme awtor-

¹ Gökämlü türkmen şairi Mähtimkulu Färakinin ýaraduçiligi Azärbäýçan ädäbiýat şunaçligida. – Baki, 2017, 43 sah.

laryň ýazan makalalaryndan görnüşi ýaly, olar türkmen nusgawy-synyň döredijiligini öwrenmäge töwerekleýin çemeleşýärler.

Bakuwda neşir edilip, okyjylara ýetirilen ýene bir kitapça-da doganlyk Azerbaýjanda Magtymguly barasynda köp ýyllaryň dowamynda ýazylan we amala aşyrylan işler jemlenilip görkezilýär.¹ Kitaby filologiýa boýunça pelsepe doktorlary Ismihan Osmanly hem Töhwä Galybowa bilelikde neşire taýýarlapdyr. Akademik Isa Habibbeýli oňa ylmy redaktor bolupdyr we giňişleýin sözbaşylar ýazypdyr. Ol AMYA-nyň Nyzamy Genjewi adyndaky edebiýat institutynyň Ylmy geňeşiniň 2018-nji ýylyň 29-njy maýyndaky karary esasynda neşire hödürülenilipdir.

Biz önde Isa Habibbeýliniň Magtymguly hakynda azerbaýjan edebiýatçylarynyň makalalarynyň çap edilen ýygyndysyndaky I. Habibbeýliniň makalalary dogrusynda gürrüň etdik. Bu taýda hem onuň sözbaşy şekilinde “Azerbaýjanda Magtymguly Pyragynyň edebi mirasynyň neşri we öwrenilişi” atly, şeýle hem “Azerbaýjan edebiýatşynaslygynda Magtymguly Pyragynyň döredijiliginiň öwrenilişi” diýen makalalary, biziň ozal gözden geçiren makalalarymyzdaky pikirler belli derejede gaýtalanýanda bolsa, olarda düýpli tapawutlaryň-da bardygyny aýtmak gerek. Aýratyn bellenmeli bir tarapy makalalarda Azerbaýjanda magtymgulyşynaslygyň döreýiş şineleriniň onuň ösüşiniň, ýaýbaňlanyşynyň, garaşsyzlyk ýyllarynda bolsa Azerbaýjan edebiýat ylmynyň bir ugry hökmünde günübirin dolanyşykda-dygynyň üstünde durulýar. Ikinjiden, awtor türkmen şahyryny ýer üstüniň dünýä belli biçak meşhur şahyrlarynyň hatarynda goşýar. Üçünjiden, I. Habibbeýli makalalarynyň ikisinde hem Magtymguly Pyragynyň şahsyýetini, onuň döredijilik mirasyny kesgin, anyk, aforizm derejesine ýetirilen pikirler bilen hä-

---

¹ Azärbaýçanda Mähtimkulu Färakinin ädäbi Irsiniň näşri wä tädkiki. Bibliografiýa. – Baki Elm wä tähsil, – 2018.

siýetlendirýär. Dördünjiden, akademik Magtymgulynyň şygrylarynyň many goýazylygyny diňe bir onuň öz döwri we ahlagyň häzirkî zaman ýagdaýlary bilen baglap oňaýmaýar. Ol Pyragynyň şygrylarynyň demokratik, azatlyk, halk erkinligi babatdaky ideýalaryny türki halklaryň garaşsyzlyk syýasatynyň gönezlige diýip düşündirýär. Alymyň “Olarda (Magtymgulynyň döredijiliginde – A. M.) “Türkmen halkinin keçmiş şanly tarihi, bu günki müstakillik gazaňi wä hoşbäht gäläçäk arzulari ýaşayir” – diýip ýazmagy ýokardaky sözümi tassyklaýar.

Şunuň bilen birlikde, biziň pikirimizçe, Magtymgulynyň ol hili ideýalaryna häki bir arzuw hökmünde däl, eýsem, geljekki döwürlerde ugur alynmaly çeper hem täsirli ülnülerde teklipläp diýip düşünmek ýerliklidir. Akademik Pyragynyň diňe bir türkmen milletiniň aň-düşünje ýagdaýlaryna, durmuş medeniýetine, ýaşayş şertlerine täsirini ýetirmek bilen çäklenmändigini, öz döwründe bolmasa-da, onuň şahsy göreldesiniň, ahlak durumynyň, goşgularyndaky ortalık ündewleriň häzirkî zamanyň ähli türki halklaryna hem nusgalykdygyny “Bu böyük sänatkarin türkmen ellärini birliye çagirişlari nätiyä etibariýle türk ellärini, ümumiýätle, insanlari ýaşadiklari topraglarda, ömür sürdükläri mämläkätlärdä oturag häýatin gorunub sahlaması ilä ölkälärin gorunub sahlannasınin wä möhkämlänmäsinin zäruriliýini gabarid şäkildä ifädä etmişdir” (Bu beýik senetkäriň türkmen illerini birliye çagyrmagynyň netijesi hökmünde ol umumylykda ynsanlary öz ýaşayan topragynda, ömür sürýän ýurtlarynda oturmly durmuşynyň goralyp saklanmagy bilen döwletleriň goralyp saklanmagynyň we kuwwatlanmagynyň mümkindigine duýarlykly şekilde ünsi çekýär”) – diýen sözler bilen aňladýar.¹

Professor Magtymguly Pyragynyň “Türkmen binasy“, “Döker bolduk ýaşymyz“, “Gidiji bolma“, “At istärin“, “Türk-

¹ Ýatlanýan kitap, 5 sah.

meniň”, “Öňi-ardy bilinmez”, “Reýgan eýledi”, “Galdy neýläýin” ýaly goşgularyny ylmy nazardan geçirýär. Makalanyň bir bölümi şahyryň Azerbaýjança neşirleriniň taryhyna bagyşlanylypdyr. Kitapdaky makalalarda awtor pikirlerini Magtymgulynyň Türkmenistanda we Azerbaýjanda çykan neşirlerine, olara ýazylan sözbaşylara, şahyr barada ýazylan türkmen, azerbaýjan, rus, türk alymlarynyň ylmy-barlag işlerine salgylanyp, ynanarly delilleýär. Soňra awtor “Zäinimizje Mähtimkulu Ferakinin Azerbaýjanda sewilmäsinin, populýar olmasinin täkje sebäbi şair olmasi ile älagädar deýildir, ony azerbaýjanly ohujuýa dogmalaşdiran wä sewdirän insan kälbini işiklandiran wä onun kälbini injä, kowräk hisslärlä ohşayan, zänginläşdirän munis şeyirläridäki sämimilikdir. O, häýatda wä sänätde sadälik we samimilik nümünäsi göstermişdir. Bu mänada Azärbaýjan ohujularina klassik türkmen şairi Mähtimkulu kimi ruhän, kälbän ýahin olan ikinji bir şair tapmak çätindir desäk heç dä sähw etmärik”.¹ (“Biziň pikirimizçe, Magtymguly Pyragynyň Azerbaýjanda söýülmeginiň, meşhur bolmagynyň sebäbi, onuň diňe bir şahyrlıgy bilen bagly däldir, ony azerbaýjanly okyja ýakynlaşdyran we söýdüren şahyryň ynsan kalbyny ýagtylandyran, onuň ýüregini inçe, nepis duýgular bilen gobsundyran zenginleşdiren ýürekdeş sygyrlaryndaky özboluşlylykdyr. Şu hili durumdan azerbaýjan okyjylaryna türkmen klassyk şahyry Magtymguly ýaly kalba biçäk golaý başga bir şahyry tapmak çetin diýip aýtsak, asla-da ýalňyşmaýarys”) – diýip, Magtymgulynyň edebi mirasyna we şahsyýetine bolan garaýyşlaryny has berkidip gidýär.

Azerbaýjanly akademikden köp mysallary getirýändigimiziň öz bir sebäbi bir: Ol türkmen nusgawy şahyrynyň goşgularynyň neşirlerine, olary sözbaşylar bilen üpjünlemäge işjeň goşuldy, bu-bir. Galyberse-de, ol hakda örän düýpli makalalar ýazdy.

---

¹ Ýatlanan kitap, 16–17 sah.

Üçünjiden, biz ony azerbaýjan alymlaryny Magtymgulynyň döredijiligini wagyz etmäge ruhlandyran şahsyýet hasaplaýarys. Sebäbi onuň ýolbaşçylyk edýän Nyzamy Genjewi adyndaky edebiýat institutynyň ylym işgärleriniň amala aşyran işleriniň gabarasyndan-da açyk-aýdyň görünýär.

Ýene bir ýagdaýy aýratyn bellemegi dogry tapýarys. Professor Magtymgulynyň terjimehalyna-da, onuň mirasyna-da, teňne-lik gözi bilen garaýar. Şeýle bolmadyk bolanda, ol türkmen nusgawysy hakynda çuň mazmunly, faktlara baý, iňňän köp ylmy we çeper çeşmelere daýanylyp ýazylan makalalary döredip bilmezdi. Isa Habibbeýliniň ululy-küçüli makalalarynyň ählisinde Magtymguly Pyragynyň döredijiligine berilýän täsirli, täze hem içgin bahalary munuň şeýlediginiň görnüp duran mysallarydyr. “Akademigiň pikiriçe, “Türkmen halkynyň iň keramatly milli şahyry bolan Magtymguly şu günlerde hem türkmen şygry baýramçylygynyň hökümdarydyr” we ol “Türkmen edebiýatyny onuň bütin edebi gurşawyny (diýmek, özünden öňki we soňky edebiýatlary-da – A. M.) iň belent basgançaklara alyp çykan şahsyýetdir”. Hem-de “Magtymguly beýik döp-dessurlary bolan ajaýyp türkmen poýeziýasynyň hançynarydyr”¹ we ş.m.

Şu hili bahalar meşhur rus edebiýatçylary W. Bartoldyň, Ý. E. Bertelsiň, Simoýlowiçiň Magtymguly baradaky seslenmeleriniň hatarynda goýulmaga mynasyp. Ýeri gelende ady tutulan rus alymlarynyň beýik türkmen şahyry hakyndaky pikirleriniň, makalalarynyň Magtymgulyny diňe bir türki bolmadyk milletlere däl, eýsem öz wagtynda türki milletlere hem tanatmakda öz bir möhüm ornunyň bolandygy şübhesizdir.

Tanymal Azerbaýjan edebiýatçysy I.Habibbeýli ýygynydyky “Azerbaýjan edebiýat ylmynda Magtymguly Pyragy döredijiliginiň barlagy” atly ikinji makalasynda-da bu ýurtda magtym-

¹ Ýatlanýan kitap. 4, 11,12 sah.

gulyşynaslygyň döreýiş taryhyny yzarlanýlar. Bu işiň başyny başlan Salman Mümtazyň,¹ Ämin Abidiň,² N. Sadiginiň³ atlaryny tutýar hem-de olaryň makalalaryna giňişleýin syn berýär.

Her nähili bolanda hem alym tä 1964-nji ýyla çenli (şondan soň tä Garaşsyzlyk döwrüne çenli seýrek ýagdaýda – A. M.) Magtymguly barada azerbaýjanda düýpli bir ylmy ýa neşir çemeleşmeleriň ýeterlik bolmandygyna hem ünsi çekýär.⁴ Dogry 1964-nji ýyla çenli iki ýurduň edebi gatnaşyklaryna dahylly A. Dadaşzadäniň, P. Halylowyň, R. Gurbanowyň, şondan soňky ýyllarda şahyr Süleýman Rüstemiň, Mürze Ibragimowyň, Ekber Ruhynyň (Ruhy Alyýew – A. M), Garaşsyzlyk ýyllarynda Elmira Mämmedowanyň, Feruza Ahmedowanyň (Agaýewanyň – A. M), Mämet Alyýewiň, A. Ulwiniň, P. Kerimowyň we başgalaryň Magtymgulynyň döredijiligini ylmy nukdaýnazardan çarpara öwrenendikleri olaryň ýazan işleriniň mysalynda ymykly gözden geçirilýär. Munuň ýene bir belenilmeli tarapy Azerbaýjanda edilen işleriň türkmen edebiýat ylmynda bu ugurda çorba sowadan B. A. Garryýew A. Aşyrow, M. Kösäýew, A. Bekmyradow türkmen metbugatynda çap bolan işleri bilen deňşirilip gidilýär. Beýle diýdigimiz I. Habibbeýliniň türkmen alymlarynyň makalalaryndaky, işlerindäki ýek-tük pikirleri gaýtalandygyny aňlatmaýar, gaýtam, bu usul iki doganlyk edebiýatdaky magtymgulyçylyk ylmy deňşirmeleri uly bir akabada göz önüne getirmäge iki millet okyjylaryna-da rowanlyk berýär, olar bir-biriniň üstüni asyl nusgalardaky oýlanmalar bilen ýetirip, ep-esli baýlaşdyrýar.

---

¹ Salman Mümtazyň – alym, mirasgär, şahyr: Häläk; Azerbaýjan edebiýatynyň gaýnaklary (1330) makalalaryň ýazary.

² Ämin Äbid. (1898–1938) – onuň “Seçilmiş eserlerinde” Magtymgulynyň goşgularynyň şygyr ölçegleri hakynda aýdylýar. – Baku, 2007.

³ Sadigy N. Magtymgulynyň goşgulary (1927).

⁴ Şonda, 39 sah. (Iň ilkinji düýpli makala hut şol ýylda M. Näjebowa tarapyndan ýazylypdyr – A. M).

GOŞMAÇALAR

Pars-täjik dilli illerde Magtymguly

Fizika-matematika ylymlarynyň doktory, taryh ylymlarynyň kandidaty, Russiýa Federasiýasynyň Pedagogik we sosial ylymlar Akademiýasynyň akademigi, Täjigistanyň inženerçilik akademiýasynyň habarçy agzasy, professor, şahyr Abdulhaý Şaryfowiç Komalowynyň Magtymgulynyň 290 ýyllygy bilen bagly “Täjigistandaky Magtymgulyşynaslyk” atly makalasy “Miras” žurnalymyzda çap edildi. Onda Magtymgulynyň bütindünýä at-abraýynyň täjik halkynda hem söýlüp gelinýändigini ynandyryjylykly orta atylýar. Bu ýurtda Magtymguly barada ýazylýan makalalarda Magtymguly Pyragynyň Ferdöwsiden we Abdyrahman Jamydan öwrenendigi, olardan pikir ýöretmekde täsirlenendigi, şeýle hem Magtymgulynyň öwüt-ündewleriniň, nurana oýlanmalarynyň täjik milletine-de dahyllydygy gündelik metbugat sahypalarynda, indi köp ýyllardan bäri dürli stil öwüşginlerde aýdylyp gelinýär.

Awtor 1960 we 1983-nji ýyllarda Magtymgulynyň 225, 250 ýyllyk ýubleý dabaralary mynasybetli Duşanbede şahyryň goşgularyndan täjik diline edilen terjimeleriň kitap edilip çykarylandygyny, olara ýazylan sözbaşylarda Pyragynyň ömri, döredijiligi, tema saýlamak hem mazmuny ýüze çykarmak aýratynlyklary hakynda, onuň goşgularyndaky durmuşy teswirleriniň täjik ýaşlaryny terbiýelemekdäki hyzmaty barada töwerekleýin durulýar. Magtymgulynyň goşgularynyň okyjylary diňe edebiýat, bilim

hem ylym adamlary däl. Onuň mirasy ideýa gorunyň baýlygy we täsirliigi jähtden eýeleýän wezipesine, ýykgyň edýän aýratyn ugruna, ýaşyna, jynsyna garamazdan, täjik raýatýatlarynyň hemmesini deň derejede gyzyklandyrýar.¹

Täjigistanly alym-edebiyatçylary Magtymguly hakynda 2008-nji hem-de 2014-nji ýyllarda Aşgabatda geçirilen halkara maslahatlara diýseň işjeň gatnaşypdyrlar. “Magtymguly Pyragy we umumadamzat medeni gymmatlyklary” atly 2014-nji ýylda geçirilen halkara ylmy maslahatda täjik dostlarymyzyň çykyşlary olaryň şahyryň döredijiligine dürli tematik tarapdan çemeleşendiklerine şaýatlyk edýär. Biz muny Nasyba Sadykowanyň “Magtymguly Pyragynyň jemgyýet ahlagy baradaky pikirleri” diýen makalasynda türkmen nusgawy şahyrynyň ahlak ündewleriniň aýratyn alnan bir tipe dahylly bolman, eýsem olarda tutuş bir bitewi jemgyýet ahlagynyň gürrüniň edilýändigi göwnējaý delillendirilýär. Askaraly Rajabow “Magtymguly we Buharanyň medeni gurşawy”, Faýzulla Babaýewiň “Azady we Magtymguly: XVIII asyr edebi žanry”, Abdulhaý Komalowyň “Magtymgulynyň Täjigistanda öwrenilişi” atly makalasyň gysgaça beýanynda şahyryň döredijiligi hem goşgularynyň terjimesi bilen meşgullanlaryň ilkinjileriň biri Muhiddin Amynzadäniň hyzmatlary gözden geçirilýär. Şonuň ýaly-da, Magtymgulynyň Täjigistanda neşir edilen goşgular ýygyndylarynyň (“Muntahabot-1983”, “Lagli guharrez”-2011”) üstünde işlenilýär. Alymhan Kasymowyň “Magtymguly Pyragynyň welilik mynasybeti hem durmuş hakykaty” diýilip atlandyrylan çykyşynda şahyryň öndengörüjilikli, onuň diňe öz gurşawynyň däl, adamlarda ähli döwürlere mynasyp bolan häsiýetleri syzyp bilendigi barada delilli ylmy gürrüňler edilýär.²

¹ Miras, №1, 2014, 39–45 sah.

² Magtymguly Pyragy umumadamzat medeni gymmatlyklary. – halkara ylmy maslahatyň nutuklarynyň gysgaça beýany 2014.

Täjigistan Respublikasynyň Ylymlar akademiýasynyň habarçy agzasy, filologiýa ylymlarynyň doktory Mirzo Mulloahmedowyň Magtymgulynyň döredijiligini, onuň eserlerindäki ynsan terbiýesi we ahlaky ideýalary täjik-pars şahyrlary Saadynyň, Ferdöwsiniň goşgularyndaky şol hili mazmun bilen degşirip öwrenýän “Magtymguly we täjik poeziýasy” atly makalasyny bu ulgama degişli düýpli makalalaryň hatarynda görkezmek mümkin.¹

Ikimününji ýyla çenli bolan metbugat maglumatlaryna görä, türkmenler Owganystanyň ilatynyň 3 göterimini tutýar. Sany boýunça beýleki milletler bilen deňeşdirilende 6-njy orunda durýar. Olar Baglan, Farab, Badhyz, Samangan, Gunduz, Balh, Hyrat, Gilmend, Kabul welaýatlarynda ýaşaýarlar. Şol ýerlerde ýaşaýanlaryň aglaba köplügi ärsary, salyr, saryk ýaly türkmen tireleridir.² Şeýle bolansoň, bu ýurtda hem Magtymgulyny wagyz etmäge uly üns berilýär. Bu iş Owganystanly türkmenleriň “Magtymguly Pyragy” medeniýet jemgyýetçiligi tarapyndan amala aşyrylýar.

Garaşsyzlyga çenli bolan döwürde owgan-türkmen edebi gatnaşyklary düýpli bir ösen derejede dälidi. Emma Garaşsyzlykdan soň, şu hili gatnaşyklar edebiyat-medeniýet ulgamyny hem öz içine alyp, döwletara gatnaşyklary derejesine göterildi. Owganystanly türkmen raýatlary (diňe bir türkmenler hem däl), beýleki millet wekilleri hem Türkmenistanda geçirilýän dürli çärelerge gelip ugradylar. Türkmen topragynda döredilen türkmenleriň gumanitar birleşigi munuň in bir ähmiýetli mysalydyr. Guramanyň her ýylky geçirilýän maslahatlaryna bütin dünýäniň türkmenlerinden wekiller gatnaşyp gelýärler. Andalybyň, Magtymgulynyň ýubileýleri bilen ýa-da “Görogly” eposy bilen bagly ylmy maslahatlar barada hem bu şeýledir.

2014-nji ýylda Magtymgula bagyşlanan Halkara ylmy maslahata Owganystanly Hatyja Nazary, Nur Muhammet, Halil-u

¹ Miras, 2014, №1.

² Edebiyat we sungat, 1994, 20-nji aprel.

Rahman Halil, Mahnuz Ali aga kimin edebiyatçylar gelip, şahyryň sygyrlaryndaky dürli ugurlary teswirleýän temalarda çykyşlar edipdirler. Firoz Faýzi, Saýed Farhad Toghianyň bilelikde taýýarlan çykyşlarynda käbir bellärlik ýagdaýlar bar. 1987-nji ýylda Kabul şäherinde owgan türkmenleriniň medeni merkezi açylýar. Ol merkez 1992-nji ýyla öz işini togtadyan döwrüne çenli türkmen edebiyatyna degişli önümleri, gazetleri we žurnallary çykarypdyrlar.

Biziň institutymyzyň işgäri, asly owganystanly Muhammet Eminiň şaýatlyk etmegine görä, Pakistanyň Peşewar şäherinde merhum Abdulmejrit Turanyň tagallasy bilen şol döwürlerde “Magtymguly Pyragynyň kämil diwanynyň” saldamly tomlugynyň arap elipbiýindäki ýygyndysy, Owganystanyň “tire-taýpalar (Riasat-u akwam-we-Kabaýul)” atly guramasynyň medeniýet bölüminiň başlygy Şamuhmet Ýazmaz “Magtymguly Pyragynyň sygyrlar toplumyny” neşir edip ýaýradandyklaryny gürrüň berdi. Ol Balh welaýatynyň Mazaryşerif şäherindäki uniwersitetiň dosenti, türkmen, pars dari dillerini gowy bilýän şahyr Muhammet Salyh Rasulyň Magtymgulynyň goşgularyny pars dari dillerine terjime edendigini-de ýatlatdy. Muhammet Eminiň güwä geçmegine görä, Owganystanly türkmen alymlarynyň, şahyr-ýazyjylarynyň (Molla Döwlet Pidaýy, Rahym, Çolak, Rüstem, Muhlys, Hally, Erkin, Abdylkerim Bahmen, Şirmuhmet Ýeňiş, Hojanepes Musagyl, Abdulrahym) we başgalaryň öz döredijiliklerinde Magtymguludan sowlup geçýäni ýok.¹

Magtymgulynyň Halkara maslahaty hakyndaky gürrüňimize dolanyp gelýäris. Firoz Faozi hem Saýed Farhad Torhianyň ýatlan çykyşlarynyň tezislerinde Magtymgulynyň döredijiligini ýaýratmakda, çäreleri geçirmekde türkmen we özbek edebiyatçylarynyň el-ele berip işleýändiklerine üns berlip, ol nusga alarlyk bir

¹ Maglumat özümizde saklanylýar. Muhammet Emin şol ýygyndylaryň çap edilen neşiratlaryny aýdyp bilmedi.

hadysa şekilinde ýatlanylýar. Awtorlar “Şahyr we akyldar Magtymguly Pyragy birnäçe wagt owganystanda ýaşapdyr” diýip görkezipdirler. Bu pikir, entek ylymda tassyklanmadyk bir täzelikdir.

Edebiýatçy Nur Muhammet şahyryň durmuş durumy dogruda bir ýagdaýy göwnejaý anyklaşdyrypdyr. Magtymgulynyň din hem sopusylyk mazmunyndaky goşgularynyň döremeginiň sebäbini, türki halklaryň käbir edebiýat bilermenleri, onuň diňe beýik Perwerdigäre bolan söýgüsi bilen baglanyşdyrýarlar. Nur Muhammet muny “Magtymgulynyň döwründe ýüze çykan tirtaýpa agzalalygyny ýeňip geçmek üçin ýeterlik güýç ýokdy. Ol şonuň üçin sopusylyk garaýyşlary, syýasy pikirleri bilen olary birleşige çagyrdy” diýip, başgarak äheňde düşündirdi. Özem bu düşündiriş sosial paýhasa has ýakyndyr.¹

“Magtymgulynyň döredijiligi, onuň eserleri Owganystanda nesilden-nesle geçip saklanyp gelýär” diýip ýazan mahaly Hatyja Nazary şübhesiz mamladyr.² Halilu Rahman Halyl hem Magtymgulynyň şygrylarynyň mazmunyna düýpli düşünişdir. Ol şahyry milletleri, halklary birleşdirýän şahsyýet hasaplaýar. Şu hili maksada gulluk edýän adam dürli döp-dessurly, başga-başga dindäki halklaryň-da ýaşayyş kadalary we olaryň medeni-edebi baýlyklary bilen ymykly tanyş bolmalydygy jedelsizdir. Hatyja Nazary bu hakda-da ýerlikli pikirler ýöredýär.

Mahnoz Ali aga bolsa Magtymgulynyň şygrylarynda orun alan döwletleriň biriniň Owganystandygyny belläp, şonuň bilen bir wagtyň özünde “Magtymgulyny diňe bir halk bilen (Türkmen halkynyň beýik şahyrydygy bilen – A. M.) baglamak kyn – diýip dogry kesgitleýär. – ol adamzat şahyrydyr”.

Pars edebiýatçylary-da Garaşsyzlyk ýyllarymyzda Magtymgulynyň edebi mirasyny, onuň Eýranda öwrenilişi, şahyryň eserle-

¹ Magtymguly Pyragy we umumadamzat medeni gymmatlyklary – A: Ylym, 2014, 45 sah.

² Şol ýerde, 30 sah.

riniň çeper edebiyat we sosial gurşawdaky ähmiýeti ýaly meseleleri ylmy-barlag dolanyşyga giňden ornaşdyryp ugradylar. Olaryň Magtymgulynyň döredijiligine bagyşlanan Halkara maslahatynda eden çykyşlary muny belli derejede delillendirýär. Şol maslahatda (2014) Abulfazl Golşeni “Tilim hanyň Magtymguly Pyragydan täsirlenmesi”, Gulamryza Montozari “Magtymguly Pyragynyň şygrylarynda etika we döp-dessur”, Lotfolla Taglzade “Magtymguly Pyragynyň ussatlygy”, Resul Ismailzade Duzal “Magtymguly Pyragyny kemala getiren edebi ugr”, Mustafa Gulizade Aliýar “Magtymgulynyň hakydalaryda ýaşamagynyň we täsir goýujlygynyň syry”, Naser Aghajani Esfihani “Magtymguly Pyragynyň türkmen taryhyndaky, medeniýetindäki we siwilizasiýasyndaky ruhy ähmiýeti we ony barada seljerme” ýaly temalarda eden nutuklary pars galamdaşlarymyzyň Magtymgulynyň mirasyna, onuň üsti bilen türkmen halkyna goýýan belent sarpasyna şaýatlyk edýär. Olarda türkmeniň bu beýik oglunyň edep-terbiýe, ahlak ideýalarynyň, merde hem namarda berýän häsiýetnamalarynyň, täsirli öwüt-nesihatlarynyň islendik döwürde, islendik ýurduň ýaşlaryny beýik ynsançylyk durumlarda ösdürip-ýetişdirmegiň ýol görkezijisi bolup durýandygyna ähmiýet berilýär. Munuň özi Magtymgulynyň döredijiliginiň türki milletler bilen bir hatarda döp-dessury, dini, dili başga halklar üçin-de ähmiýetlidiginiň inkär edip bolmajak mysalydyr.

A. Golşeni atly asly türkmen bolan yrakly Tilim han diýen bir şahyryň “Türkmensähra sebitini halap, bu ýere ençeme gezek sapar edipdir. Şol saparlaryň birinde ol türkmeniň beýik şahyry Magtymguly Pyraga gabat gelýär we olar şol döwrüň ýaşayyş şertleri hakynda pikir alyşýarlar. Tilim han öz halaýan şahyrynyň şygyr sazlaşygyny öwrenip, şygyr ýazyp, öz hünärini görkezipdir, ýagny ol Magtymguludan has köp täsirlenipdir”,¹ diýip

---

¹ Magtymguly Pyragy we umumadamzat medeni gymmatlyklary – Aşgabat: Ylym, 2014, 115 sah.

ýazypdyr. Bu ýerdäki Tilim hanyň Magtymguludan täsirlenen-
diginden daşgary, onuň Magtymguly Pyragy bilen duşuşandygy,
pikir alşandygy hakdaky maglumat üns bererliklidir.

T. Montazary bolsa “Magtymgulynyň eserleriniň sada
dilde bolandygyna garaman, onuň sözünde uly özüne çeki-
jilik güýji bar. Ol pendi-nesihatyň ajylygyny şahyrana sözler
bilen şirinleşdirýär” diýýär. Bu-da Magtymgulynyň şygyrýet
hojalygyna degişli täzeräk bir pikir ýaly bolup duýulýar. Çün-
ki, Magtymgulynyň namardy ýüzüne serederlik, haýsydyr bir
işine “hä” bererlik namardyň tipinden däl. Onuň ýüzi-de, özi-
de aýy, özüni alyp barşy-da hiç kimiň göwnüne ýaramaýar.
Ol jemgyýetiň içinde ýaşayan hem bolsa, şol jemgyýetiň
oňat synasyna zeper ýetirýär. Aýy, turşy, talh, zyýan-zäherli
zatlary hiç bir halk halamaýar we şeýle tipler hakdaky gep-
gürrünlere-de goşulasy gelmeýär. Il içinde “Gazana ýanaşsaň
garasy ýokar” diýlip çuň manyly bir aýtgy bar. Namartala-
ra welin beýle-beýle sözleriň müňüsini diýseňem bir, birini
diýseňem. Oňa tär etjek gümany ýok. Gulaklaryny dykypdyr.
Şeýle bolansoň, okyjy o zeyilliler baradaky goşgulary oka-
majak, okaýanda-da olardan känbir göwni suw içmejek ýaly.
Emma Magtymguly okadýar. Sebäbi ol G. Montozaryň dogry
düşünişine görä, “pendi-nesihatyň ajylygyny şahyrana sözler
bilen şirinlendirýär”.

Magtymguly, ýangyl öçgül,
Ýa lal otur, ýa dür saçgyl,
Bir guýruksyz itdir, gaçgyl
Nesihat ýokmaýan ärden –

“Nesihat ýokmaýan är” – namarda dahylly ýaramaz häsiýet-
leriň hemmesini özünde jemleýän “ärdir”.

Eýsem, Magtymgulynyň eserleriniň Eýrandaky wagzyýeti nähilikä? Eýran – türkmen edebi gatnaşyklaryny iş edinip öwrenen filologiýa ylymlarynyň kandidaty Kasym Nurbadowyň ýazmagyna görä, “Eýranda türkmen dilinde ilkinji gezek Magtymgulynyň goşgularyny özbaşdak kitap edip neşir etdiren Molla Mürze Abdyllyahydyr... 136 sahypalyk bu kitap “Diwany Hezret Magtymguly” diýilip atlandyrylyp, ol Bendersada (häzirki Bendertürkmen – K. N) şäherinde “Kandi” neşirýatynda çap edilýär.¹ Şundan üç ýyl geçenden soň, hut ol şeýle at bilen we şol kitapdan Berdimämmed Mämmedamany tarapyndan göçürilip, Kümmbetkowus şäherinde ýañadan basylýar. 1963-nji ýylda hem bu kitap üçünji gezek “Kabus” neşirýaty tarapyndan çap edilip ýaýradylýar. Ady agzalýan kitaplaryň şahyrlaryň Aşgabatda, Buharada çykarylan türkmen dilindäki nusgalaryna esaslanyp çap edilendigini bellemek gerek.

Altmyşynjy ýyllardan bäriligine Magtymgulynyň eserlerini Eýranda neşir etmek işi birneme kadalaşýar.

Türkmenistanyň Garaşsyzlygy döwründe türkmen-eýran, eýran-türkmen edebi hyzmatdaşlygy has-da rowaçlanýar. Şeýle bolansoň, indi Eýranda ýaşaýan türkmenleriň Magtymgulyny wagyz etmek, ony pars okyjylaryna-da tanyşdyrmak tagallalary Eýran Yslam Respublikasynyň ýolbaşçylary tarapyndan-da goldanylýar. Birneme öňe gidip aýtsak, munuň görnüp duran mysaly 1999-njy ýylda Eýran hökümetiniň tagallasy bilen Aktokaýdaky Döwletmämmed Azadynyň we onuň ogly, türkmenleriň akylдар şahyry Magtymgulynyň guburlarynyň üstünde ýörite ýadygärligiň gurlanlygydyr. Bu-bir! XX asyrdaky seýregiräk, Garaşsyzlyk ýyllarynda Magtymgulynyň goşgularyny pars dilinde çap etmäge, olary ylmy taýdan öwrenmäge

---

¹ Nutbadow K. Eýran Türkmenleriniň edebi durmuşy. 2-nji kitap – Aşgabat, 1998, 97 sah.

pars dilli alymlaryň türkmen galamdaşlary bilen arkalaşykly, dowamly işläp gelýändigini bellemek gatnaşyklarymyzyň kuwwatlanýandygyna şaýatlyk edýär. Bu – iki.

Magtymgulyň “şygrylary” (terjime eden A. Diýeji (1373 hijri), “Saýlanan şygrylary” (1358 hijri), Magtymguly Pyragy aryfyň şygrylarynyň kämil diwany” (1373 hijri) ýaly kitaplar Tähranda, Bujnürtdäde pars dilinde köpçüligä ýetirildi. Pars dilindäki şeýle neşirleriň üstüni Magtymgulyň Abdyrahman Diýeji tarapyndan terjime edilen “Zandeginame wä bargözide-ýe eşair-ýe Magtymguly Firagi”, ýene-de “Kabus” neşirýaty bilen “Hane-ýe zaban-ýe naser” neşirýatларыnyň bilelikde çap eden “Ýadname-ýe Magtymguly Firagi wä Dowletmämmet Azady (Magtymguly Pyragy we Döwletmämmet Azady hakyn-da ýatlamalar” atly kitaplary bilen ýetirmek mümkin.

Elbetde, ady tutulýan neşirler Magtymgulyň çap edilmiş sanawynyň hemmesini öz içine almaýar. Kitapşynas alym Almaz Ýazberdiýew Magtymgulyň eserleriniň Eýranda häli-şindi neşir edilýändigini irkiräk döwürde ýazan makalalarynyň birinde tassyklaýar. Ol Welimuhammet Azernuşuň tertibe getirmeginde Magtymgulyň 1965-nji ýylda çap bolan bir kitabyna ýüzlenýär. Oňa Ata işanyň parsça sözbaşy ýazandygyny belleýär.¹ Teňli Abdyrahman ahunyň “Magtymguly işanyň ylym-biliminiň doganlara düşündirilişi” (Tähran, 1978) diýen kitabyndan-da türkmen edebiýatçylary habarly.² Bu neşirler eýranly doganlarymyzyň Magtymguly bilen pars okyjylaryny tanyşdyrmakda amala aşyrylan işleriniň diňe bir bölegidir.

Eýranda Magtymgulyň halka ýetirilýän neşirleri barada bu ýerde Türkmenistanda hem syn şekilli makalalar ýazylýar. A. Ýazberdiýew, merhum edebiýatçy alym Aşyrpur Meredow,

---

¹ Edebiýat we sungat, 1995, 1-nji ýanwar.

² Türkmenistanda ylym we tehnika, 1999, sany 6, 17 sah.

Juma Gurbangeldiýew ýaly edebiyatçy alymlaryň bu ugurda öz bir bellärlik hyzmatlary bar. Olaryň ýazan makalalarynda şeýle neşirleriň gowy taraplary bilen birlikde kemçilikleri-de görkezilýär. Mysal üçin, Juma Gurbangeldiýewiň “Eýranda Magtymguly Pyragynyň öwrenilişi we wagyz edilişi” diýen makalasynda T. Abdyrahmanyň ýokarda ýatlanan kitaby hakynda gürrüň edilýär. Onda Teňliniň “Magtymgulyny saz-söhbete garşy bolan, dünýäden bizar bolan bir sopy hökümünde görkezmäge synanyşandygyny” ýerlikli ýazgarylýar. Bizem synyň awtorynyň pikirine goşulýarys. Magtymguly sopusylyk ündewlerine belli derejede ýykgyň edipdir. Ol yslama-da ynanypdyr, Allatagalada, emma ony dini-mistik garaýyşlaryň arasynda gaýyp ýören, göwnüçökgün, umytsyz we ertire ynamyny ýitiren bir goşguçy edip görkezmek bütinleý nädogrudyr.

Eýranyň döwlet işgäri, syýasatçy Gulam Reza Bagiriniň “Onuň (Magtymgulynyň – A. M.) goşgulary bütin adamzada degişli ol diňe bir türkmeniň şahyry däl, biziňem, umuman, ýer ýüzüniň beýleki halklarynyňam şahyry” diýip, “Dostlugumyzda binýat bar” atly makalasynda bellemegi-de munuň hut şeýledigini tassyklaýar¹ “Magtymgulynyň döredijiligi şu günki gün serhediň iki tarpyndaky türkmenleriň ruhy bitewüligini hasyl etmän, eýsem iki halkyň köpugurly gatnaşyklarynda özboluşly köprülik ähmiýeti hem bar. 1984-nji ýyldan bäri her ýylyň maý aýynda Magtymgulynyň şygryýet günleri geçirilip gelinýär. Ilki-ilkiler ol diňe Türkmenistanda goşgy baýramçylygy hökmünde kabul edilen bolsa, indi, soňky ýyllarda, tutuş eýranlylaryň-da ruhy baýramçylygyna öwrüldi. Türkmenistanlylar Garaşsyzlyk ýyllarynda şygryýet baýramçylygyny Aktokaýdan – Magtymgulynyň we Azadynyň guburyna zyýaratdan başlaýarlar. Onsoň ol Türkmenistandan Hazar ýakalaryna,

---

¹ Edebiyat we sungat, 1993, 20-nji awgust.

Daşoguzdan Etrek, Garrygala, soňam Gürgen, Bendertürkmen, Büjnürt, Maşat ýaly şäherleriň üsti bilen Tährana çenli baryp ýetýär. Ol ýerde bolsa Magtymguly jemgyýetiniň guramaçylyk etmeginde şeýle baýramçylyk Tähranyň ýokary okuw jaýlarynda ýylyň-ýylyna belleniýär. Bu dabaralara pars professorlary-da höwes bilen gatnaşýarlar.¹

Eýran türkmenleri we ýerli millet edebiýatçylary Pyragynyň goşgularyny diňe bir neşir edip oňayanoklar, olar şahyryň edebi mirasyny edebiýaty öwreniş ylmynyň nukdaý-nazaryndan-da ylmy usulda öwrenip gelýärler. Myratdurdy Gazynyň, “Adamzat kalbynyň synmaz şahyry”² A Diýejiniň “Men Magtymgulyny goşgy dilinde terjime etdim”³ ýaly makalalarynda, M.Gazynyň “Edebi miras” atly iki kitapdan ybarat (1991–1999) Magtymgulynyň syrly setirlerine düşündiriş berýän sözlüğünde,⁴ Hajy Abdurahman Teňliniň “Magtymguly işany tanatmakda doganlarymyzy äge etmek” (Tähran; 1363) (1984)⁵ diýen dini gollanmasynda, Muhammet Hanafy Karynyň “Melel berzehl-mesaly” kitabynda (1373–1994, Keykows),⁶ Annatuwak Gülşahynyň “Kurandyr-Hadys Magtymgulynyň goşgusynda,⁷ (“Ýol” ž. 40–41 sah). Eýran taryhçysy Muhammet Reza Bagdiliniň “Topkmenha-ýe. Iran” (Eýran türkmenleri) kitabynda,⁸ Musa Jürjanynyň, A. Gylyçtaganynyň “Magtymguly Feragy şäir we aryf-ýe musulman-e torkmen” (“Magtymguly Pyragy türkmen musulman aryf şahyry” (Keyhan, Tähran, 1991, 16 maý), Ýusup Gojugyň “Magtym-

¹ Türkmenistanda ylym we tehnika, 1996, №3, 14 sah.

² M. Gazy. Türkmenistan, 1997. 29-njy ýanwar.

³ A. Diýeji. Edebiýat we sungat, 1995, 1-nji ýanwar.

⁴ Edebi miras. Kümmezkawus, 1371 (1991).

⁵ Teňli A – ýatlanýan kitap – Tähran, 1363 (1984).

⁶ Ýol (ýyly görkezilmändir) 40–41 sah.

⁷ Kazy M. Ýatlanylan kitap, Kümmezkowus 1373 (1994).

⁸ Bigdili 1990.

guly we ama:nat ýüki” (Magtämgula wä bar amnad”) ýaly makalalarynda Magtymgulynyň ömri, döwri, döredijiligi dogrularda ylmy pikirler döredilýär. Olaryň aglabasynda Magtymguly diňe dini-müstik şahyr hökmünde tekrarlanýar. Mysal: Abdyrahman ahun Teňli Magtymgulynyň yşky lirikasy barada “Her bir gazaly ki Magtymguly işan ony yşk barasynda aýdan bolsa, ol yşky-ilahydyr, yşky-zenana däldir. Eger zenanyň ady tutulyp aýdylan şygrylar bar bolsa ol ýüze-ýüz (prosent) Magtymgulynyň gepi däldir, Hetmen (hökman) bärde¹ bejerilip, Magtymgulynyň adyna söýelendir” diýip ýazýandygy munuň şeýlediginiň diňe bir delilidir.

Magtymguly barada kitap ýa makala ýazyp, Eýranda pars ýa türkmen dilinde neşir etdiren awtorlaryň sanyny ýene-de artdyrmak mümkin. Biz ýokarda ady tutulanlary ýeterlik hasaplap, olaryň käbirine içginiräk göz aýlamakçy bolýarys. M. Gazy “Edebi mirasyň” 2-nji kitabynda Magtymgulynyň syrly setirlerine düşündirişler berýär. Awtor bütin adamzady jehalatdan, garaňkylykdan çykarmak ugrunda talaşanlaryň biri hezreti Magtymguludyr diýip hasaplaýar we şoňa görä, “Fazyl Pyragynyň dana sözleri hemişe täzedir. Sebäbi diýseň, onuň dürdäne eserleri häzire çenli öz ähmiýetini saklap gelyär we hiç haçan hem ähmiýetini ýitirmez” diýip, gutarnykly netijä gelyär.²

Eýran edebiýatçylary Magtymguly Pyragynyň goşgularynyň (ylmy-barlagyny alyp baranlarynda “Bir gulakdan” göçýärler. Magtymguluda sopusylyk! Ýöne olaryň ylmy barlag işleri stili, temetikasy meseläniň goýluşy, ideýalaryň ýüze çykarylyş aýratynlyklary babatda dürli-dürlüdür. Bu ýagdaý olaryň meselä örän çynlakaýlyk bilen ýapyşýandyklaryny şertlendirýär.

---

¹ Nurbadow K. Eýran türkmenleriniň edebi durmuşy 2-nji kitaby. – Aşgabat, (1998, 102 sah).

² Gazy M. Edebi miras 2-nji kitaby. “Kabus”, Küm methowuz, 1999, 5 sah.

Muhammet Hanafy Kary, mysal üçin, Magtymgulynyň her bir goşgusyny döredende nämeden ruhlanýandygyny, aryflygyň ylhamlanýan etapyny şertli ýedi “Jülgä” bölüp düşündirýär. Olar şeýle atlandyrylypdyr:

1. Istidilal – delillendirmek;
2. Ifikar – päliňi pes tutmak;
3. Muşahndet (görmek, aýan bolmak);
4. Haýrat – akylyň haýran bolmagy;
5. Mahy – gaýyp bolmak, gözden ýitmek;
6. Sahy – aýňalmak;
7. Säir – serhoşlyk.

Bu jülgeleriň her biriniň temasy-da, ideýa mazmuny-da öz-boluşlydyr.¹ Şunuň ýaly anyklyk eýran edebiyatçylarynyň hiç birinde gabat gelmeýär.

Sözünň gysgasy, Magtymguly hakdaky makalalardyr maglumatlara, onuň goşgularyna Eýranyň uly şäherlerinde, Eýran Azerbaýjanynda neşir edilýän möwsümleýin ýa-da hemişelik, kwartallaýyn “Ýol”, “Baztob”, “Neda-ýi Gorgan”, “Ýaprak”, “Sähra”, “Durmuş”, (“Ýol” žurnalynyň özbaşdak çykarylýan goşundysy) kibi gündelik, hepdelik gazetlerde, žurnallarda (bularyň käbiri pars hem türkmen dillerinde) türkmen edebiyatyna aýratynam Magtymgula bagyşlanan ylmy-çeper makalalar yzygiderli berlip gelýär. “Pyragy” žurnalynda, köplenç, türkmen edebiyatynyň meseleleri aýratyn-da Magtymgulynyň döredijiligine ylmy, çeper işler şöhlelendirilýär. Žurnal – Magtymguly Pyragy adyndaky medeniýet we neşirýat institutynyň başlygy Arazmuhammet Sarly tarapyndan esaslandyrylýar. Ol häzir žurnalyň baş redaktory Bibihamyda Muhammet Nyýazy. Arazmuhammet Sarlyýewiň özi

---

¹ Kary M. Melel berzehl-mesaly – Kümnetkowus, 1994 (mysallaryň aglabasy K. Nurbadowyň ady agzalan kitabyndan alyndy. – A. M.

2007-nji ýylda Eýranyň Gürgen şäherinde Magtymgulynyň döredijiligine bagyşlanan halkara ylmy konferensiýa bolup geçdi. Oňa Türkmenistanda uly A. Ýazberdiýew, Ç. Kulyýew, A. Nazarow we başga-da türkmen edebiyatçylary gatnaşdylar we çykyş etdiler. “Pyragy” žurnalynyň 25-nji sany tutuşlygyna şol waka bagyşlandy. Musa Jürjäniniň “Magtymgula” pýesasy adyny tutdugymyz Bibihamyda Nyýazynyň “Magtymguly we asman atlary” dessany Magtymgulynyň durmuşyny beýan edýän çeper nusgalardyr.

Eýran topragynda Magtymgulynyň kitaplarynyň terjime we asyl nusgalarynyň neşir edilmeginde, olary sözbaşylar düşündirişler, sözlükler bilen üpjün etmekde M. Gazynyň, A. Deleginiň, M. Gyzylyň, M. Jürjäniniň, Arazmuhammet Sarlynyň hyzmatlary görnetindir. (Işiň ahyrynda biziň ýatlamadyk neşirlerimiziň sanawy beriljekdir – A. M.).

Nobaty gelende aýtsak, Türkmenistanyň Prezidentiniň Permany bilen Magtymgulynyň Eýranda wagyz etmektäki hyzmatlary göz önünde tutulyp, Myratdurdy Gaza 1994-nji ýylda Magtymguly adyndaky Halkara baýragy berildi. Magtymguly barada eýran edebiyatçylarynyň hyzmatyny Türkmenistanyň okyjylary bilen tanyşdyrmakda, Magtymgulynyň düşündirilişi sözlüginini (3 kitap) düzen we ony Eýranda biziň harpymyzda (krillisada) çap etdiren, filologiýa ylmlarynyň kandidaty, tejribeli edebiyatçy Aşyrpur Meredowyň, f.y.k. şahyr Kasym Nurbadowyň, taryh ylmlarynyň doktory A. Ýazberdiýewiň tagallalary ýörite bellemäge mynasyp.¹

Magtymguly we onuň hakynda iki edebiyatda edilen we edilýän işler pars türkmen, Eýran – Türkmenistan edebiyat gatnaşyklarynyň işjeňleşmeginde, özara hyzmatdaşlygyň has-da güýçlenmeginde häli-şindi ýatlanarlyk hadysadyr.

¹ Mämmedow A Edebiyat ylmynyň meseleleri. – Aşgabat, 2010. Kitap görnüşindäki Golýazma özümidde saklanýar.

MAGTYMGULYNYŇ GOLÝAZMA ÝAÝRAWYNYŇ GEOGRAFIÝASY

Türki halklaryň edebi gatnaşyklarynyň ulgamynda Magtymgulynyň tutýan orny baradaky meseläni diňe türki çeşmeler esasynda öwrenmek mümkin däldir. Sebäbi onuň adynyň dünýä ýaýylmagynda, şol sanda türki milletler arasynda-da at-abraýynyň artmagynda hem ilkinji ädimler daşary ýurt we rus alymlaryna degişlidir. Mysal üçin, XIX asyryň birinji ýarymynda pars döwletinde rus konsuly bolup işläň, asly polýak milletinden bolan Aleksandr Hodzko 1842-nji ýylda “Pars halk poeziýasynyň nusgalary” atly kitabyny inlis dilinde Londonda çykardypdyr. Wenger alymy Arminiý Wamberi 1863–70-nji ýyllar aralygynda Orta Aziýa derwüş sypatynda syýahat edipdir. Şonda ol Gyzyň ahun atly bir türkmen bilen ýakyndan tanşypdyr. Soňra bolsa “Orta Aziýa syýahat” atly kitabyny Leýpsigde nemes dilinde neşir etdiripdir. XX asyryň başlarynda ençeme gezek Türkmenistanda bolup, bu halkyň medeniýetini içgin öwrenen Aleksandr Samoýlowiç türkmen durmuşyny, edebiýatyny örän gowy bilýän Hojaly molla bilen dostlaşýar. Olaryň dostluk gatnaşyklary, özara hat ýazyşmalar iki tarapa hem bähbitli bolupdyr. Ol hem “Türkmen edebiýatynyň taryhy boýunça oçerkler” atly kitabyny rus dilinde ýaýradypdyr. Üç kitapdan ybarat “Türk hrestomatiýasynyň” awtory, tatar edebiýatçysy I. N. Berezin we başgalar öz işlerinde türkmen edebiýatynyň, türkmen milli şygryýetiniň taryhy ýoluny

hertaraply barlaga sezewar edipdirler. Olaryň şol neşirlerde nygtap görkezýän wakalary, faktlary howadan alnan zat däl. Olaryň hemmesiniň esasynda gadyndan galan golýazmalar, il arasyndan ýazylyp alnan (ýazylyp alnan – diýmek, olary hem golýazma hasaplamak mümkin – A. M.) maglumatlar ýatyr.

Sankt-Peterburg şäherindäki Russiýa Milli kitaphanasynyň bölüm müdiri Alekseý Aswaturow şu mowzугyň ruhunda ýazan bir makalasynda Türküstanyň general-gubernatory K. R. Kaufmanyň 1868–1876-njy ýyllarda agzalan Rus milli kitaphanasyna arap hatyndaky 300 sany golýazma kitaby iberendigini ýatlaýar. Şol kitaplaryň arasyndaky “Görnükli türkmen şahyry Magtymgulynyň diwanlaryny öz içine alýan dört sany golýazma aýratyn gymmatlydyr. Birinji golýazmanyň göçürilen wagty 1857–1858-nji ýyllardan giç däl (möçberi 50 kagyz). Bu golýazma kitap gaznasyna 1877-nji ýylda gelip gowuşýar” diýip bellenilýär (“Miras” ž., 2007, №1. 222 s.).

Ady tutulan-tutulmadyk, türki edebiýat bilen meşgullanan alymlaryň neşir eden kitaplary, ýazan makalalary, olar haýsy dilde bolsalar-da, türki milletinden bolan edebiýatçylar üçin-de ygtybarly çeşmeler bolup hyzmat edipdir. Munuň Magtymgulynyň döredijiligi babatda hem hut şonuň ýaly ähmiýetlidigini bellemek gerek.

Eýsem, Magtymgula we onuň döredijiligine dahylly golýazmalar nirelerde saklanyp galyndy? – diýen sowalyň orta atylmagy tebigydyr. Filologiýa ylymlarynyň doktory, professor, TYA-nyň habarçy agzasy Annagurban Aşyrowyň “Magtymgulynyň golýazmalarynyň teswiri” (Aşgabat, Ylym, 1984) atly kitabynyda Özbekistanyň YA-nyň Biruny adyndaky Gündogary öwreniş institutynyň golýazmalar fondunda hem-de Ý. H. Süleýmanow adyndaky golýazmalar institutynda Magtymgulynyň goşgulary giriziilen 14 sany golýazmanyň bolandygy tassyklanýar. Olara teswir berilýär. Asly kokantly bolan Aşyraly Zahyrow XIX asy-

ryň başynda Magtymgulynyň 200 gowrak goşgusyny öz içine alýan golýazmasyny tapýar. Ol bu golýazmany Başgyrdystana, türkolog edebiýatçy Ahmet Zaki Welidä iberipdir. Ol şonuň esasynda düzen görkezgijini Orenburgda çap edilýän “Şura” žurnalynda halka ýetiripdir. Şol žurnalyň 1913-nji ýyldaky birnäçe sanynda A. Z. Welidiniň A. Zahyrow tarapyndan özüne iberilen golýazma hem-de Astrahanda 1912-nji ýylda asly türkmen Abdurahman Nyýazynyň neşir eden Magtymguly kitabyň esasynda ýazan tankydy-syn we amaly ylmy-barlag häsiýetli makalasy çap edilýär. Ahmet Welidiniň makalasy okyjyda edebi golýazmalara, aýratyn-da Magtymgulynyň ady bilen baglanyşykly golýazmalara örän jogapkärçilik bilen çemeleşmek, olaryň seljerilişinde howul-haralyga ýol bermezlik, materialy düýpli öwrenip, soňra halka ýetirmek ýaly pikirleriň üstünden eltýär.

A. Aşyrow Magtymgulynyň golýazmalaryny yzygiderli we köp ýyllardan bäri öwrenip gelýän, bu ugurda özüne çenli teswir ýazanlaryň hemmesinden-de köp “çaý sowadan” magtymgulyşynas alymdyr. Onuň soňky ýyllarda neşir edilen “Magtymgulynyň golýazmalaryny yzarlap...” (Aşgabat, Ylym, 1995); “Magtymgulynyň golýazmalarynyň derňewi” (Aşgabat, TDNG., 2014) ýaly saldamly kitaplary-da Magtymgulynyň golýazmalarynyň we golýazma şekilindäki “Diwanlarynyň” teswirlerinden, düşündirişlerinden, olaryň ýaýrawyna sebäp bolýan ahwalatlardan, degişmelerden hem-de bu ugurda belli derejede ylmy amallary ýerine ýetirenleriň hyzmatlaryna çemeleşmelerden ybarat.

Akyldar, pelsepeçi şahyrymyzyň golýazmalarynyň dürli ýyllarda, dürli adamlar tarapyndan ýazylan we dürli ýurtlaryň edebiýat hazynalarynda saklanýandygy, birinjiden, Magtymgulynyň hususy we şahyryna şahsyýet belentligine, onuň dünýäniň gadymy döwürlerden bäri tanalyp gelýän pähimdarlaryndan pesde durmaýandygyna şaýatlyk edýär. Galyberse-de, ikinjiden ol gol-

ýazmalar diňe bir türkmen edebiyaty öwreniş ylmyňyň däl, eýsem türki halklaryň edebiyaty öwreniş ylmyňyň-da ünsüni özüne çekdi we bu ugruň halkara sazlaşykly ösüşine badalga berdi.

Şunuň ýaly täsirli çeşmeler hökmünde Leningradyň (häzirki Peterburg – A. M.) Saltykow-Şedrin adyndaky jemagatçylyk kitaphanasynyň golyazmalar bölümünde, Peterburgyň Gündogary öwreniş institutynyň golyazmalar fondunda, Russiýanyň geografiýa jemgyýetiniň arhiwinde saklanýan golyazmalary görkezmek mümkin. “Miras” žurnalyndan (2008, №2) ýer alan A. Aşyrowyň “Magtymgulynyň golyazma mirasy” diýen makalasynda şahyryň golyazmalarynyň “dünýäniň dürli dillerine ýaýrandygy” bellenilýär we aýratyn hem Eýranda, Owganystanda ýaşaýan türkmenleriň arasynda giňden mälimdigi nygtalyp görkezilýär (22 sah.).

Alym Magtymgulynyň golyazmalarynyň Angliýada hem, Germaniýada hem saklanýandygyny ýatlap, “shahyryň golyazmalarynyň XIX asyrdan Merkezi Aziýanyň çäginde çykandygyny tassyklaýar (24 sah.). Bu günki gün biz bu pikiriň degişlilik ýaýlasyny tutuş Ýewropa, tutuş Aziýa ýurtlaryny-da goşup, ep-esli giňeldip bileris.

AMYA-nyň wise Prezidenti, filologiýa ylmylarynyň doktory, prof. Isa Habibbeýli akylgaryň 2015-nji ýylda Baku şäherinde çap bolan neşirine ýazan sözbaşysynda “Azerbaýjan halky Magtymguly Pyragynyň mirasy bilen baryp-ha XVIII–XIX asyrlardan bäri tanyş. AYA-nyň Elýazmalar institutynda Magtymgulynyň XIX asyrdan ýazylan we soňra oňat göçürilen iki sany golyazmasynyň şu güne gadar saklanmasy ýurdumyzda beýik senetkäre goýulýan ümmülmez söýgüsini aňladýar” diýip, özüniň hem nusgawy söz usadymyza bolan sagdyn garaýşyny mälim edýär. Azerbaýjanyň beýleki bir tanymal edebiyatçysy Paşa Kärimow hem “Magtymguly diwanynyň täze nusgalary” diýen makalasynda ýokardaky pikirleri başgarak bir rewüşde “onuň ady we döredi-

jiligi türkmen halkyna nä derejede zerur we eziz bolsa, azerbaýjan halkyna-da şol derejede zerurdyr we ezizdir” diýip gaýtalaýar. Ol ýurduň Elýazma institutynda şahyryň 2 elýazma nusgasy (№A – 170/10538; №13–1558/9590) bar diýýär. Ol nusgalaryň elýazuw häsiýetlisi doly dälem bolsa, daş basma şekilindäki “diwan” doludyr. (Magtymguly Pyragynyň Bakuwda – 2015-nji ýylda çykan kitabyňyň sözbaşysyndan, 21 sah.). Şol golýazmanyň birinjisini Magtymgulynyň 94 goşgusy we gazallary hasyl edýär.

Alymyň aýtmagyna görä, “Şahyryň şol daşbasma kitby bilen edebiýat jemgyýetçiligini ilkinji bolup Ramazan Gurbanow ýörite makala ýazyp tanyşdyrypdyr. Ol makala AYA-nyň “Habarlar. Jemgyýetçilik ylymlary seriýasy”žurnalynda 1965-nji ýylda çykypdyr. A. Gurbanow ol kitaby 1888-nji ýylda basylypdyr diýip hasaplapdyr. Emma magtymgulyşynas Ismihan Osmanly onuň 1914-nji ýylda Buharada basylandygyny anyklapdyr.

Bu täze tapylan Diwanyň käbir sahypalaryndaky möhüre esaslanýlsa, onuň Nowruz Agaýew diýen adama degişlidigi mälim bolýar. Ol elýazma we gadymy kitaplaryň kolleksioneri hökmünde il içinde giňden tanalypdyr. Ellinji ýyllarda Elýazma institutynda işläpdirem. Ölmezinden (1953) öňinçä N. Agaýew ony şol institutyň golýazmalar fonduna tabşyrypdyr.

Geçen asyryň başlarynda Astrahanda gelip çykyşy türkmen bolan Abdurahman Nyýazy Nurmuhammet ogly “Edebiýat kitaphanasy” diýen umumy at bilen türkmen şahyrlarynyň kitaplaryny çap etmegi meýilleşdirýär. Şeýle tapgyry Magtymguludan başlamagy ýüregine düwýär. 1912-nji ýylda Magtymgulynyň Nyýazy tarapyndan taýýarlanan “Magtymguly diwany” arap grafikasynda neşir edilýär. Oňa şahyryň 45 goşgusy girýär. A. Nyýazy kitaby ýörite sözbaşy bilenem üpjün edýär. Onda kitabyň özünde bar bolan golýazmalar esa-

synda taýýarlanandygynyň, onuň umumy türki halklaryň arasyndaky ähmiýetiniň üstünde durulýar.

1913-nji ýylda Abdyrahman Nyýazynyň “Magtymgulynyň diwany” ady bilen ýaýradylan neşire Zaki Welidiniň ýazan syny, ýokarda hem belläp geçişimiz ýaly, “Şura” žurnalynyň №12, 13, 14-nji sanlarynda çap bolup çykýar.¹ A. Nyýazynyň zähmetine, edebiýata bolan yhlasyna synda ýokary baha berilýär. “Magtymguly diwanynyň” gowy taraplary hem-de bärden gaýtmalary ynandyryjylykly açylyp görkezilýär.

Golýazmanyň hakyky jezit nusgasy hem-de onuň häzirki zaman harpyndaky görnüşi bilen birlikde okyjylara hödürlenen bir ýygindy ýörite ýatlanylмага mynasyp. Ol TYA-nyň Milli golýazmalar institutynda saklanylýan, Mollanepesiniň özü bilen göçüren golýazma nusgasydyr. “Magtymguly diwany” ady bilen çykarylan (Aşgabat, 2014) ýygindyny prof.dr. A. Aşyrow bilen türk edebiýatçysy Aly Musli çapa taýýarlapdyr. Diwan TIKА – Türkiýäniň iş birligi we koordinasion ajansi (geňeşligi – A. M.) hemaýaty bilen şahyryň 290 ýyl döwürüne bagyşlanylýp basylypdyr. Ondaky A. Aşyrowyň “Magtymgulynyň diwanlary” atly makalasynda Muhammet şahyryň, Muhammetşerip Berdi şahyryň (Misgin Biçäräniň) golýazmalaryna syn berilýär.

TIKA-nyň başlygy dr. Serdar Çat golýazma esaslanyp, “Köňüllerde ýer alan dana Magtymguly” diýilip atlandyrylan makalasynda Magtymgulyny “Diňe bir türkmen halkynyň şahyry däl-de, eýsem türki dünýäde meşhur şahyr boldy. Ony bütün dünýä Ýunus Emre we Möwlana Rумы ýaly täzeçe öwrenýär. Onuň düşüňjeleriniň açýan ýolunda ýol alýanlar diňe bir onuň şahyrylyk şahsyndan däl, halkyna bolan söýgüsinden we hal-

¹ Bu hakda seret. Соеров М. Проблемы востоковедения. 2014, №3; Täçmyradow T. “Diwany Magtymguly” barada – Edebiýat we sungat, 1991, 21-nji iýun.

ky üçin görkezen düşünje edermenliginden hem täsirlenýärler” diýip häsiýetlendirýär.¹ Kitap 245 sahypadan ybarat.

XIX asyrdaky türkmen şahyrlarynyň, şol sanda Magtymgulynyň kitaplary hem Daşkentde, Kazanda, Buharada, seýregräk ýagdaýda Samarkantda we Bakuwda – hususy çaplanarlarda neşir edilýän eken. Hut şu faktyň özi-de şahyryň golýazmalarynyň şol etraplarda saklanýandygyny, ol ýurtlaryň halkynyň sowatly böleginiň Magtymguludan habarlydygyny ortadan aýyрмаýar. Bu hakda tatar edebiýatçylarynyň işlerinde hem ýatlanýlar.

Mysal üçin, H. Ý. Minnegulow “Есть сведения о распространении произведений туркменского поэта (о Махтумкули – А. М.) среди татаров в рукописях. Такие материалы имеются в библиотечных фондах Казани, С. – Петербурга, Уфы, а также частных коллекциях” (Türkmen şahyrynyň / Magtymgulynyň – А. М./ golýazmalarynyň tatarlaryň arasynda ýaýrandygy barada maglumatlar bar. Şeýle materiallar Kazanyň kitap fondlarynda, S. – Peterburgda, Ufa şäherinde, şonuň ýaly-da hususy kolleksiyalarda gabat gelýär” diýip I. Bereziniň (Ylýas Biraberziniň, Ahmet Zaki Welidiniň) atlaryny agzaýar.²

Magtymgulynyň golýazmalaryny türkmen halkynyň öz içinden we beýleki alys ýerlerden ýygnamaga, göçürmelerini ýurdumyza getirmäge türkmen mirassöýerleriniň goşan goşandy ummasyzdyr. Muny olaryň bu möhüm hem haýyr-sogaply işi hiç haçan ünslerinden düşürmändikleri hem subut edýär. Öz wagtynda türkmen jemgyýetçiligi B. Garryýewiň Magtymgulynyň döredijiligi barada elýazmalar (SSSR YA-nyň türkmen filialynyň habarlary. TSSR YA-nyň neşiri, (945, №5–6); “Обнаружены неизвестные ранее произведения Махтумкули (О находке Б. А. Каррыевым двух рукописей в Азербайджане.

¹ Ýatlanan kitap. – 2014, 12 sah.

² Миннегулов Х. Восточная классика и татарская литература. Учебное пособие – Казань.: из-во “Яз”, 2014, 253 с.

– “Туркменская искра”, 1947, 23 май; Magtymgulynyň täze eserleri tapylýar (Informasion habar) – “Edebiýat we sungat”, 1958. 1-nji noýabr; Derýaýew H., Durdyýew S. – “Gymmatly golýazmalar tapyldy” – (Magtymgulynyň golýazmasy hakda) – “Edebiýat we sungat”, 6-njy iýun; A. Meredow. Magtymgulynyň golýazmasynyň Daşkent nusgasy. – “Sowet Türkmenistany”, 1959, 11-nji iýul; B. Ahundow. Gymmatly golýazmalar (Magtymguly hakda). – “Edebiýat we sungat”, 1960, 25-nji noýabr; A. Taýymow. Oslanmadyk ýerden tapylan golýazmalar (Magtymguly hakda). – “Edebiýat we sungat”, 1970, 14-nji fewral – ýaly makalalar bilen tanyşdypylypdy. Şeýle temada ýazylan makalalar Garaşsyzlyk ýyllarynda has-da güreldegi we golýazma nusgalarynyň tapylýan, göçürilen ýa elektron ýazgyda Milli golýazmalar institutymyzyň baýlyk hazynasyna getirilip tabşyrylýan ýerleriniň sany käneldi.

2014-nji ýylda türkmen-türk şahyry Ýunus Emrāniň goşgulary dostlarymyzyň ýardamy bilen türkmen diline (neşirýaty görkezilmändir) çap edildi. Kitabyň ahyryndaky filologiýa ylmylarynyň kandidaty, tanymal türkmen edebiýatçysy Abdurahman Mülkamanowyň “Ýnsan kalbynyň aýdymçysy” atly makalasyndan “Ýunusyň ýek gören, ýigrenen dünýäsi nebe çapanyň, menimsiremekligiň dünýäsidir. Ol ulumsylyk, birek-birege ynamsyzlyk, husytlyk, aldawçylyk, uruş-jenjel, gyrgynçylyk, zuluma, süteme esaslanan zorluk dünýäsini berk paş edýär” diýen sözleri okaýarys. Jemgyýetdäki şeýle nogsanlyklary, adam gylyklaryndaky sagdyn ahlaky ýaşayşa ters gelýän häsiýetleri, edil Ýunus Emredäki ýaly, paş etmek, gazaply bir terzde ýazgar-mak Magtymgulynyň ähli golýazmalarynyň içinden eriş-argaş bolup geçýär. Onuň diwanlarynyň agramly bölegi, okyjylaryň ýüreginden turýan we ykrar edýän, täsirlenýän we görüm-görelde alýan ideýalary mese-mälim edip goýýan bölegi hem onuň şu hili şygrylarynda açyk-aýan görünýär.

Golýazma, miras, baýlyk ýaly düşüňjeler Magtymgulynyň ady bilen utgaşyp gelen halatynda, biz olary tagam, suw, howa kimin zerurlyk manysynda, aňmyza hem kalbymyza ymykly ornaşan düşüňjeler şekilinde görýäris. Sebäbi, Magtymgulynyň milli, şol bir wagtyň özünde umumadamzat ýaşayşy bilen berk baglanyşykly eserlerine hiç bir halk, hiç bir millet biparh garap bilmeýär. Olar häki bir lezzet berýän, ýa-da gaharlandyryýan şygyrlar däl-de, sözüň doly manysynda oýlandyryýan, adama ak-garany saýgarmaga ýardam berýän, ony döwrüň mümkinçiligine görä, göreşe çagyryýan, hyjuwlandyryýan şygyrlardyr. Şeýle çuň mazmunly golýazma nirede we nähili ýagdaýda gabat gelse-de, oňa eýe çykmajak, ony garbap almajak millet ýok diýsek, ýalňyşdygymyz däl. Magtymgulynyň golýazma mirasynyň dumly-duşdan, ýakyn-alydsan tapylyp durmagy, onuň şahsýetiniň öz döwründe hem köp halklar tarapyndan ykrar edilendigini aňladýar. Özem ol golýazmalar arap, pars dillerinde, türki dilleriň çagataý, türkmen, osmanly dialektlerinde, terjime görnüşleriniň nemes, inlis, rus dillerinde gabat gelýändigi bilen türkmeniň dil ýetmez şahyrynyň at-abraýyny ýene-de täze basgançaga göterýär.

Golýazmalar Magtymgulynyň döredijiligini, ömrüni, döwrüni öwrenijileriň işleriniň, ylmy barlaglarynyň, hatda ýazylyp çeper eserleriň özeninde goýuldy we goýlup gelinýär. Şeýle alym edebiýatçylara goýýan hormatymyzyň, sarpamyzyň alamaty hökmünde biz olaryň käbirlerini ýatlamak isleýärs. Hojaly molla Myratberdi ogly, A. A. Gürgenli, B. A. Garryýew, M. Kösäýew, A. Mülkamanow. G. Nazarow, Z. Muhammedowa, N. Gullaýew, K. Ataýew, D. Nuralyýew, A. Aşyrow, A. Meredow (Türkmenistan), A. N. Samoýlowiç, Ý. E. Bertels, F. Bakulin, N. P. Ostroumow (Russiýa), Y. Berezin, R. Minnullin, H. Ý. Minnegulow, A. Z. Welidi (tatar), H. G. Görogly, A. Dadaşzada, Pena Halilow, I. Habibbeýli, I. Osmanly (Azərbayjan), Fikret Türkmen, Abdurahman Güzel (Türkiýe) we başgalar.

Sözümizi tejribeli magtymgulyşynas filologiýa ylymlarynyň doktory, TYA-nyň habarçy agzasy A. Aşyrowyň Magtymgulynyň “Daşkendiň golýazmalar hazynalarynda 20 (Magtymgulynyň golýazmalarynyň derňewi, Aşgabat, TDNG, 2014), Sankt-Peterburgda 10, Bakuwda 2, London, Buharest we Drezden şäherleriniň her birinde bir diwany saklanýar. – Özümizdäkileri-de goşup, “bularyň hemmesini hasaba alsañ, Magtymgulynyň şygrylary duş gelýän golýazmalarýň sany 350 töweregi bolýar” diýen pikirine salgylanyp jemlemek isleýäris. Emma bular şahyryň golýazmalarynyň entek doly sanawyny aňlatmaýar. Çünki tatar, gazak, garagalpak, türk alymlarynyň öz ýurtlarynda, belli-belli raýatlaryň öýlerinde hem barlagy hakdaky resmi çaklamalary bu ýerde, A. Aşyrowyň kitabynda ýatlanylmaýar. Ýogsam bolmasa, Özb.YA-nyň Garagalpagystan filialynyň dil, edebiyat we taryh instituty-nyň golýazma fondunda hem şonuň ýaly çeşmeleriň bardygy hakynda habarlar ýok däl. Şeýle ýagdaýlary anyklamak türkmen edebiyatynyň taryhyny, dana pähimdarymyzyň döredijiligini öwrenýän bilermenlerimiziň önünde durýan möhüm wezipeleriň biridir.

MAGTYMGULYNYŇ ÝATLAMA GÜNLERI WE YLMY MASLAHATLAR

Ady belli şahsyýetleriň meşhurlyk derejesine görä ýatlama-şygyr günlerini hem-de olara bagyşlap sebitleýin we ýerli ylmy maslahatларыny geçirmek edebi gatnaşyklar ulgamynda irki döwürlerden bäri her bir halkyň durmuşynda däbe öwrülen hadysa. Munuň şeýledigi Magtymgulynyň döredijiligi bilen baglanyşykly dürli ýyllarda geçirilip gelýän ýatlama-şygyr günlerinden hem magat görünýär.

Türkmeniň nusgawy kämil edebiýatyny esaslandyran, öz döredijiliginiň esasy maňzyny halkynyň gün-güzerany bilen ymykly utgaşdyran beýik klassyk şahyrymyz Magtymguly köp ýyllardan bäri şeýle çäreleriň özeninde goýlup gelýär. Onuň doglan gününüň 225, 250, 260, 275 ýyllyklary Türkmenistanda dabaraly bellenilip, ol ylmy üşmeleňlere ozalky sowet respublikalaryndan ýazyjylar, şahyrlar, edebiýaty öwrenijiler gelipdi. Mysal üçin, şahyryň 225-ýyllyk toýuna daşary ýurtlardan: Türkiýeden Nazym Hikmet, Wengeriýadan Mikloş Sabolçi, görnükli wýetnam kyssaçysy Nguýen Kong Hoan, yrakly edebiýatşynas Haled As-Salýam, Koreýadan Pak Un Ger, Mongoliýadan Çoýžlyn Çimid, Pakistandan Jemaleddin Ali jenaplar gatnaşypdylar. Olaryň sözlän sözlerinde, Magtymgula bolan garaýyşlarynda hususy, emma biçak özboluşly pikirler hem gabat gelinýär. Jemaleddin Aly “Bu gün siziň milli gimniňiziň sazynyň Magtymgulynyň hatyrasyna ýaňlanandygyna men aýratyn şatdyryn. Munuň özi, meniň pikirimçe, halk söýgüsiniň ýokary derejede aňladylmasydyr. Eger-de men sazanda bolan bolsadym, şu binanyň balkonyna çykyp, şol ýerde durup, Magtymgulynyň hormatyna öz ýurdumyň gimnini ýerine ýetirerdim” diýse¹, gyrgyz ýazyjysy S. Jüsiýew “Şu ýylyň tomsunda bize, Gyrgyzystana biziň Türkmenistanly ýazyjy doganlarymyz we dostlarymyz geldiler... Olar özleri bilen Magtymgulynyň haly portretini getirdiler... Magtymgulynyň portreti Gyrgyz ýazyjylar birleşiginiň jaýynda biziň beýik akynymyz Toktogulyň hatarynda asylyp goýuldy.

Magtymgulynyň keşbinde Toktogul özüniň iň ýakyn dostuny tapdy. Göwnümize bolmasa olar ümsümlükde ikiçäklikde özläriniň mukaddes oý-hyýallary babatda pyşyrdaşyp pikir alyşýan

¹ Magtymguly. Beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň doglan gününüň 225 ýyllygyna bagyşlanan ýubileý ýygyndysy. Aşgabat, 1961, 45 sah.

ýaly”diýip, Magtymgulyny Toktogulyň halypasy hökmünde häsiýetlendirýär.¹ Munuň ýene bir mysalyňa ýüzlenip görelin: “Tatar okyjylaryna Magtymgulynyň edil almaz kimin nurly, ýüreklere diýseň ýakymly, dürli heňlere çolanan we şygryýetiň ummasyz gözelliglerini özünde jemleýän pozisiýasyna gadymdan bäri aşyk. Biz, tatar şahyrlary onuň eserlerini öz ene dilimize terjime edip, ussatlygyň ajaýyp ussatlyk mekdebini – paýhasyň, sadalygyň, keşpli beýan etmegiň mekdebini geçdik we geçip gelýäris” – bu pikir tatar ýazyjysy Zaki Nurynyň pikiri.²

Kipriň türkiler ýaşaýan Ýedi dalga we Gurne şäherlerinde... Beýik akyldar şahyr Magtymguly Pyragynyň doglan gününüň 275 ýyllygy mynasybetli şygryýet günleri geçirilýär.³ Russiýanyň Saratow guberniýasynyň Engels şäherindäki industrial tehnikumynda okaýan talyplar “Türkmen günlerini” geçirip, onda türkmen halkynyň umumy durmuşy, urp-adatlary, medeniýeti, edebiýaty barada çykyşlar guralypdyr. Şeýle ýagdaýda Magtymgulynyň adynyň agzaljakdygy aýan zat. Oňa türkiýeli, siriýaly, özbekistanly, täjigistanly, orsýetli ildeşlerimiz gatnaşypdyrlar.⁴ Şunuň ýaly günler bilen ugurdaşlykda şahyryň taryhy ýoluna ylmy-amaly nukdaýnazardan garamak hem, diňe bir Türkmenistanda däl, eýsem doganlyk türki halklaryň-da durmuşyna ornaşan edebi dessurlaryň birine öwrüldi.

2015-nji ýylyň 19-njy martynda Nyzamy adyndaky edebiýat institutynda Muhammet Fizuly adyndaky Golýazma instituty we Folklor instituty bilelikde Magtymgulynyň döredijiligine bagyşlap halkara ylmy maslahat geçirýär. Onuň tema ugruny “Mähtymgulu Färaki dostlyg wä hämräýliýin täränümçisidir” (Magtymguly Pyragy dostlugyň we ýol-

¹ Şonda, 54–55 sah.

² Şonda, 59 sah.

³ Türkmen dünýäsi, sentýabr, 2008.

⁴ Edebiýat we sungat, 1994, 4-nji mart.

daşlygyň ündewçisidir) atly mowzuk kesgitleýär. Maslahatda Azerbaýjan YA-nyň akademikleri Isa Nawibbäýli, Teýmur Kerimli, AYA-nyň habarçy agzasy Muhtar Imanow, prof. Mämmet Alyýew, filologiýa ylmlarynyň doktorlary Paşa Kärimow, Salida Şarapowalar... Magtymgulynyň döredijiligine dürli tarapdan çemeleşipdirler.¹

“Kazandagy kalyklar duslygy ýortynda tatar jämägatçelege katnaşynda törkmänneň böek şagyre Mähtumkolyý Faragiga bagyşlanan fänni-gamäli konferensiýa bulyp ötte” (Gazandaky Halklar dostlugy öýünde tatar jemagatçylygynyň gatnaşmagynda türkmeniň beýik şahyry Magtymguly Pyraga bagyşlanan ylmy-amaly konferensiýa bolup geçdi).²

Tatar edebiýatçysy, tanymlal alym R. Minnullin Türkmenistanyň Döwlet Konstitutsiýasynyň kabul edilmeginiň 120 ýyllygyna gatnaşmak üçin Türkmenistana gelipdir. Onuň myhmançylygy şol wagt Magtymgulynyň ady bilen bagly her ýyl geçirilýän şygryýet günlerine gabat gelipdir. “Baýramçylyk Magtymgulynyň heýkeline gül goýmak bilen başlandy. Hut şunuň özi-de halkyň Magtymgula bolan beýik sarpasyny görkezýär” diýip awtor soňra bu hakda ýazan ýörite makalasynda belleýär.³

Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň Tatarstana sapary günlerinde ozal Aşgabatda, taryh institutunda işläp giden alym A. Burhanowyň başlangyjy bilen 2008-nji ýylyň 25-nji iýunynda Tatarstan Respublikasynyň halklaryň dostlugy öýünde “Magtymguly we onuň zamanasy” atly ylmy maslahat geçirilýär.⁴

Gazan şäherinde “Häzirki zaman Russiýasynda we GDA ýurtlarynda Yslamy ylmyň barlaglary” diýen umumy mowzukda

¹ Mähtumkulu Feraki. Diwan. Baku – Äli wä tähsil, 2015, 21 sah.

² Mähtumkolyý. – Kazan. 2014. R. Minnulliniň sözbaşysy, 6 sah.

³ Şol ýatlanan sözbaşydan, 6 sah.

⁴ Miras, 2014, №1, 50 sah.

halkara ylmy-amaly simpozium geçirilýär. Onda A. A. Burhanow “Magtymgulynyň durmuşynda we döredijiliginde yslam (Türkmen edebiýatynyň klassyky şahyrynyň 250 ýyllygyna)” atly temada çykyş edýär.

Tatar edebiýatçysy F. Z. Ýahin “Magtymgulynyň poeziýasynda dünýä akyl ýetirmegiň aýratynlyklary (Türk halklarynyň edebiýatynyň we saz sungatynyň çeşmeleri we ösüşi) atly mowzukda Gazanda 2010-njy ýylyň 23–24-nji oktýabrynda “Türk halklarynyň edebiýatynyň we sazynyň çeşmeleri we ösüşi” diýen temada geçirilen halkara konferensiýasynda çykyş etdi”.

TÜRKSÖÝ Halkara medeniýet guramasy 2014-nji ýyly Magtymguly ýyly diýip yglan edýär. Bu gurama 2014-nji ýylyň 7-nji aprelinde Stambulyň Fatih uniwersitetinde “Magtymguly we dünýä medeniýeti” mowzukda ylmy maslahat geçirýär. Ol maslahat Türkmenistanyň Milli golýazmalar instituty, Halkara uniwersitetleriniň birleşigi, Fatih uniwersiteti we Halkara türkmen-türk uniwersiteti bilen bilelikde amala aşyryldy.

Magtymguly temasynda geçirilýän käbir maslahatlar dogrusynda ýörite makala hem ýazylypdyr. Maral Gajarowanyň “Medeni miras milletiň ruhy ösüşiniň binýady hökmünde alymlaryň üns merkezinde” atly makalasy şolaryň biridir. Onda “Medeni miras – dünýäniň medeni we ruhy gatnaşyklarynyň taryhyny öwrenmegiň çeşmesi” (14–15 mart, 2008) atly Halkara maslahatda edilen çykyşlaryň üstünde durulýar. Ol çykyşlarda şahyryň miras baýlygynyň reňbe-reň taraplarynyň açylyp görkezilendigi tekrarlanýar. Awtoryň “Beýik türkmen şahyry we akyldary Magtymguly Pyragynyň golýazmalarynyň elektron nusgalary ýubilýarlar üçin ajaýyp sowgat boldy”¹ diýip ýazmagy, tanymal alymlaryň, ýaş edebiýatçy-

---

¹ Miras, 2008, №2; 151 sah.

laryň Magtymgulynyň mirasyny öwrenmäge düýpli çemeleşýändiglerini güwälendirýär.

2012-nji ýylyň 14–15-nji maý aralygynda “Döwletmäm-met Azady we XVIII asyr türkmen durmuşy” atly Halkara ylmy maslahatda Azerbaýjanly edebiýatçy Paşa Kerimow “Döwletmäm-met Azadynyň ogly Magtymguly we türkmen edebiýatynyň altyn asyry” diýen temada çykyş edýär.¹ Çykyşdan “XV–II asyr türkmen edebiýatynyň görnükli wekilleriniň biri bolan Döwletmäm-met Azada türkmen edebiýatyna pelsepe-wi-estetiki oý-pikirleri, onuň ogly Magtymguly Pyraga bolsa halkylygy we realizmi girizen şahsyýetler hökmünde garalýar” diýlen ýazgylary okaýarys. Bu dogrudyr!

Şeýle uly, baýramçylyk häsiýetli ylmy-amaly maslahatlar Özbegistanyň paýtagty Daşkentde we Hywa şäherinde Magtymgulynyň doglan gününüň 290 ýyllygyny dabaralandyrmak maksady bilen guralypdyr. Olaryň in ýaýrawlasy hem-de ýüreklere ýakyny Magtymgulynyň ýetginjekkä okap bilim alan ýerinde-Hywada geçirilen maslahatdyr.

Özbegistan Respublikasynyň Halkara medeniýet merkezi, Özbegistanyň Ylymlar akademiýasy, ýazyjylar birleşigi, Özbegistan-Türkmenistan dostluk jemgyýeti, Özbegistandaky türkmen milli medeniýet merkezi bu maslahatyň gura-maçylary bolupdyrlar. Onuň işine Özbegistandan halkara medeniýet merkeziniň direktory, Özbegistanyň medeniýetde at gazanan işgäri N. Muhammediýew, Horezm welaýatynyň häkiminiň orunbasary M. N. Ermetow, ÖZYA-nyň Dil we edebiýat institutynyň bölüm müdiri, akademik B. Nazarow, şol institutyň ylmy işgäri, Magtymgulynyň tanymal terjimeçisi E. Açyłow, şol institutyň halk döredijiligi bölümüniň müdiri, filologiýa ylymlarynyň doktory M. Joraýew, prof., filolo-

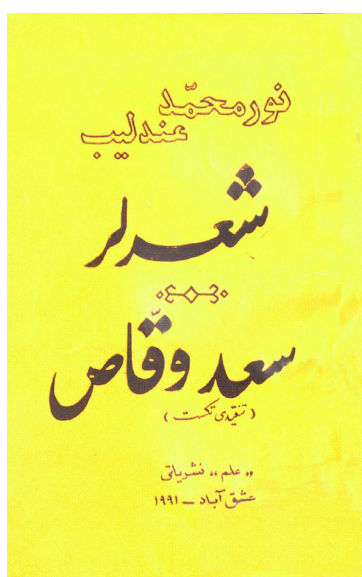
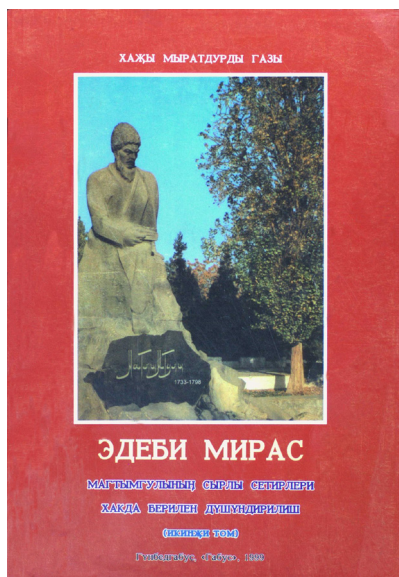
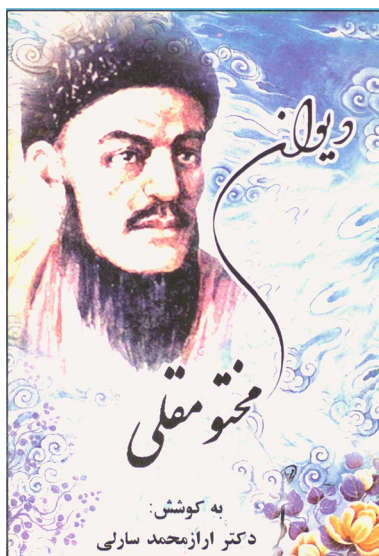
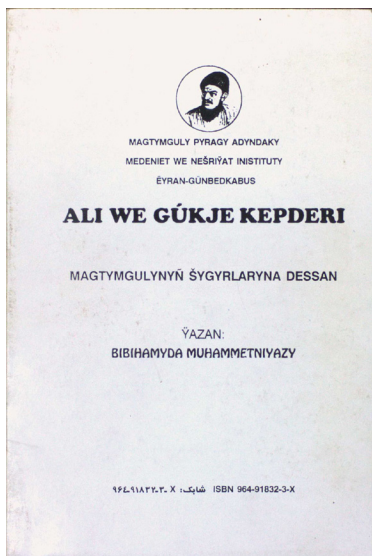
¹ Ýatlanan maslahatyň tezisleri. Ylym, 2012, 116 sah.

giya ylymlarynyň doktory H. Abdyllyáew, Ajynyýaz adyndaky Höküsi döwlet mugallymçylyk institutynyň mugallymy, türkmen edebiyatynyň hakyky dosty, prof. magtymgulyşynas K. Kurambaýew, şol institutyň tälimçisi F. Sapaýewa, Özbekistanyň Jahan ykdysadyýeti we diplomatiýasy uniwersitetiniň mugallymy J. Mahmudow; Türkmenistandan TYA-nyň habarçy agzasy, Milli golýazmalar institutynyň direktory, filologiýa ylymlarynyň doktory A. Aşyrow, Döwletmämet Azady adyndaky dünýä dilleri institutynyň mugallymy, filologiýa ylymlarynyň doktory A. Baýmyradow, Milli golýazmalar institutyň baş ylmy işgäri, filologiýa ylymlarynyň doktory Ş. Geldiýewa, şol institutyň ylmy işgärleri, filologiýa ylymlarynyň doktory G. Guzuçyýewa, R. Aýmämmedow, türkmenistanly şahyr, halkara türkmen-türk uniwersitetiniň mugallymy, filologiýa ylymlarynyň doktory G. Geldiýew, Magtymguly adyndaky türkmen döwlet uniwersitetiniň mugallymy, filologiýa ylymlarynyň kandidaty A. Şyhnesow ýaly tanymal magtymgulyşynaslar we edebiyatçylar, edebiyat taryhynyň bilermenleri özleriniň möhüm temalarda eden çykyşlaryny Pyragynyň ömrüne we döredijiligine dahylly meselelere bagyşlapdyrlar.

2013-nji ýylyň 6–8-nji sentýabrynda bolup geçen bu biçak ähmiýetli maslahatyň ahyry atly-abraýly özbek artistleriniň we bagşylarynyň Magtymgulynyň goşgularyny-da öz içine alýan aýdymlardan düzülen konserti bilen utgaşdyrylypdyr.

Jemläp aýdylanda, türki halklarda Magtymgulyny ýerli milletlere tanyşdyrmakda we şahyryň döredijiligini öwrenmekde hem wagyz etmekde Magtymgulynyň sygyrýet günleri zygiderli geçirilip gelinýär. Bu biziň milli şahyrymyza türki halklaryň edebi gatnaşyklar ulgamynda goýulýan ägirt uly edebi, ylmy ýygmanyşyklar we üýşmeleňler, ýatlama ýada hormatyň nyşanydyr.

Magtymgulynyň mirasyna dahylyly eýran neşirleri: eýranly edebiyatçylardan Hajy Myratdurdy Gazy bilen dr. Arazmuhammad Sarlynyň bu ugurdaky hyzmatlary bellenerliklidir. A. Sarly diňe Magtymguly däl, beýleki türkmen şahyrlaryny-da giňden wagyz eden edebiyatçydyr

MAGTYMGULY TÜRKI HALKLARYŇ AÝDYM-SAZ SUNGATYNDA

Wenger alymy Armeniý Wamberi XIX asyryň ikinji ýarymynda, has takygy 1863–1867-nji ýyllar aralygynda derwüş sypatynda Eýrana we Orta Aziýa syýahat edýär. Ýurduna dolanyp barandan soň, ol “Türkmen dili we Magtymgulynyň diwany” atly işini Leýspigde nemes dilinde çap etdirýär. Ol kitaba ýazan giriş makalasynda Magtymgulyny häki bir işan derejesinde, hatda gaty bir sowatly bolmadyk adam hökmünde görkezen-de bolsa,¹ onuň goşgularynyň il içindäki abraýyna welin, kän bir dil ýetirip bilmändir. Onuň galamyna degişli “Toý-tomguda ýa-da ýönekeý üýşmeleňde Magtymgulynyň aýdymalaryndan aýdýan bagşyny diňlemek miýesser eden pursatlary meniň aňymda asla ýitmejek täsir galdyrdy. Biz Etrekdekäk şonuň ýaly bagşylaryň biri biziň gapdalymyzda öz çadyryny gurdy. Günlerde bir gün ol özüniň dutary bilen aňsamara biziňkä geldi. Az wagtyň içinde ýaş ýetginjekleriň bir topary onuň daşyny gurşap alany üçin, haýsy-da bolsa gahrymançylyk hakyndaky aýdymalaryň birini aýtmaly boldy. Ol ilki bada dutaryň taryna ýuwaş we saldamly kakyp, bogazyna salyp hiňlenmäge başlady. Bu aýdyma däl-de, hor çekýäne meňzeýärdi. Emma gyzyşandan soňra dutaryna örän batly kakyp, sesi çasly çykmaga başlady. Tarypy edilýän söweş gazaplandygy-saýyn, bagşynyň we töweregindäki diňleýjileriň gitdigiçe ruhlary göterilip başlady” – ýaly ýazgylaryndan magat görünýär.²

Türkolog alymyň diňe şu ýerde mysal getirilen sözleri-de onuň Magtymguly diňe türk dilini bilipdir, pars dilini bolsa çala bilipdir, arap dilinden bolsa asla başy çykmadyr... we ş.m. pi-

---

¹ Язбердиев А. Старопечатные туркменские книги. – М., – Ориент – пресс, 2001, 60–61 стр.

² Magtymguly – Ýlham çeşmesi. – Aşgabat, TDHG., 2014, 89 sah.

kirlerine çapraz gelyär. Bagşynyň töwereginiň diňleýjiden doly bolmagyny adamlaryň aýdym-saza bolan islegi, höwesi bilen baglanyşdyrmak mümkin. Olary bagşynyň ýerine ýetiriş özbaşdaklygynyň-da özüne çekmegi mümkin zat. Emma onuň gahrymançylyk häsiýetli aýdymy aýtmagy hem-de ol aýdymyň “diňleýjileriň gitdigiçe ruhlaryny göterip başlamagy” diňe sazyň ýa-da aýdymyň täsiri däldir, ol aýdylýan aýdymyň sözlerindäki mazmun-ideýa bilen kebşirlenendir. Iň bärkisi, dili we öz ýurduňyň folklor baýlygyny bilmeýän şahyryň şunuň ýaly hyjuwlandyryjy goşgulary düzüp bilmejekdigi düşnüklidir.

Magtymguly watandaşlarynyň bilimli, aňly bolmagyny isläpdir, iň bolmanda olaryň üşükli bolmagynyň tarapynda durupdyr. Şol sebäpli-de ol tutuş döredijiligini düşünjelilik, ak-garany, peýda-zyýany, günä-sogaby saýgararlyk ideýalary bilen kebşirläpdir. Adamyň durmuş ýagdaýlaryna, hadysalaryna, goňşy-golam gatnaşyklaryna, tebigat syrlaryna we görnüşlerine ýüzleýrägem bolsa öz bir akyl ýetirişi bolmalydyr. Şahyryň munuň şeýle bolmalydygyny goşgularynyň aýdym-saz bilen baglanyşykly jümlelelerinde şahyranalyk bilen nygtaýar: “Söhbet içre söz lezzetin bilmese, Aňa bilmez mejlis nedir, söz nedir”, ýa-da: “Bezimniň lezzetin bilmeýen adam, hünärli ýigidiň sazyna degmez” we başgalar.

Magtymgulynyň özüniň saz çalyp bilendigi ýa bilmändigi hiç bir çeper eserde giňden suratlandyrylmaýar. Ylmy edebiyatda hem bu hakda anyk zat ýok. Semaşkonyň aýdyma öwrülen söýgi” powestinde şahyryň Meňliden aýra düşeninden soňky ykbaly yzarlanýar. Diňe şu powestde gartaşanrak Magtymguly saz çalmak bilen ýürek husurlaryny egisýär. Her niçik, aýdymdyr-saz Magtymguly üçin diňe bir lezzet almaýyň çeşmesi däl. Ol, bar zatdan öňürti, ýaşlara “aň terbiýesini,

akyl terbiýesini” bermegiň, olaryň üşükli bolmagynyň deňeşdirme serişdeleriniň biridir.

Türkmen edebiyatçylarynyň ýazan köp sanly makalalarynda, kitaplarynda Magtymgulynyň eserleriniň gaýgy-gussaly taraplarynyň, maşgala durmuşyndaky hasratly wakalaryň, döwrüniň gapma-garşylyklardan doly syýasy ýagdaýlarynyň üstünde köpräk pikir ýöredýärler, ýazyjy-şahyrlar bolsa ony garadan gaýtmaz batyr, hatda eli arbeletli edip görkezýärler. Elbetde, Magtymguly hemmetaraplaýyn kämil ynsan. Onuň batyrlygyna-da, söýgüsiniň başa barmanson we maşgalasyndaky ölüm-ýitimler sebäpli, ýurduň içindeki agzalalyklar hem-de daşarky oňaysyz täsirler zerarly onuň ýokary derejedäki watançydygyna-da, şahsy gyjynmalaryna-da söz ýok. Ol şeýle. Ýöne, näme üçindir, şahyryň şahsyýetini onuň ömrüniň diňe gaýgyly pursatlaryna baglap öwrenmeli? Eýsem ol mydama “akyl gämisini laýa batyryp” ondan çykyp bilman içini hümetledi ýördümikä? Onuň ýaşayşynyň şatlyk-şagalaňly, begençli-buýsançly, köňlüne giňlik, paýhasyna tereňlik berýän wagtлары-da bolandyr ahyry! Biz bir zady welin, anyk we nygtaý görkezdik: Magtymguly şygryýeti halk diline ýakynlaşdyrды, dogrusy, ol munuň esasyny goýdy.

Biz ýokardaky sowallaryň jogabyny, ynha, şu “halk dili” düşünjesini önbaşçy edýäris. Emma şunuň ýaly şert, ýagny şahyryň tutuş poeziýasyny halklyk derejesine ýetirip bilmeýär (goşgulary türkmen gepeşik dilinde ýazmak – A. M.). Oňa göterilmek üçin başga-da çeper döredijiligiň öňden gelýän dessurlaryny we şahyryň hut özüniň bu ugurdaky täzeliklerini hasaba almak wajyp. Şunda şahyryň şahsyýeti bilen onuň şygrylarynyň özara mynasybeti göz önünde tutulýar.

Ilki bilen, Magtymgulynyň kümüşçi ussa bolandygyny, ýaş-ýuş, gyz-gelinler üçin nepis kümüş şaýlaryny ýasandygy-

ny ýatlalyň. Şeýle hünär aýratyn ylhamy, aýratyn häsiýet durumyny – keýpionlugy talap edýär. Ol şahyryň medeniýetliliğini, joşgunlylygyny aňladýan bir hünär. Galyberse-de, onuň bu hünäriniň şahyryň il içindäki abraýyna özboluşly bir tekgedigini aýtmak gerek. Ikinjiden, Magtymguly saza goşup aýdym aýtmadyk-da bolsa, örän ezber sazanda bolandygy, biziň pikirimizçe, hyýalylyga garanda, hakykata has golaý görünýär.

Magtymguly, sözlerim
Saza goşsaň uz bolar¹ –

diýip ýazan şahyr bu pikiri asmandan alyp, şeýle netijä gelen dälidir. Gaýtam, bu setirler akyldarymyzyň goşgularynyň saza laýyk gelip-gelmänligini barlap görmek maksady bilen olary saza ýanap hiňlenip görendigini tassyklaýan ýaly bolup görünýär. Bu-da şahyry halka ýakynlaşdyran ilkinji bir möhüm ädim.

Goşgularyny araby-parsy we çagataý dil elementlerini ulanyp ýazan şahyrlaryň hiç biri goşgularynyň saza kybapdaşlygy jähetden Magtymgulynyň derejesine ýetip bilmedi diýsek, gaty bir ýalňyşdygymyz däl. Magtymgulynyň şygryrlarynyň dilini, olardaky meňzetmeleri, şowly rifmalary beýleki halklaryň (mysal üçin özbek, tatar, türk) şahyrlarynyň döredijilikleri bilen deňşdireniňde muny aýyl-saýyl görmek bolýar. Magtymgulynyň mirasynyň “gizlenip” galan bu tarapy Gazagystanyň Abylaý adyndaky halkara gatnaşyklary we dünýä dilleri uniwersitetiniň dosenti, filologiýa ylmlarynyň kandidaty M. Nasyrowanyň “Magtymguly Pyragynyň edebi döredijiliginde milli we umumadamzat ähmiýetli pikirler” diýen makalasynda ilkinji gezek anyklaşdyrylmaga synanyşylýar.

¹ Magtymguly. – Aşgabat, TDHG., 2014, 229 sah.

Ol ilki bilen “XVIII asyryň türkmen şygryýeti halky häsiýetlidir” diýip belleýär. Alym zenan pikirini, esasan, Magtymguly poeziýasy bilen delillendirýär. Onuň örän dogry pikir ýöredişine görä, “Magtymguly öz halky bilen aýdym dilinde gepleşipdir”. Ýagny onuň bogun ölçeginde ýazylan goşgulary türkmen milli sazynyň ritmiki aýratynlyklary bilen bir hörpden gopýar.¹ Bu bolsa ony halka ýakynlaşdyran we onuň poeziýasynyň halklygyny aýan edýän üçünji bir tutalgadyr. Ýene:

“Magtymguly şahyрана eserleriň akgyňlylygyny güýçlendirýän we beýleki goşgy görnüşleri bilen deňeşdireniňde nakyl häsiýetli setirleri döretmäge mümkinçilik berýän usullara ýüzlenipdir”.² “Nakyl häsiýetli” – bu eýýäm şahyryň halk tapyndan ykrar edilmegine ýol açan goşgularynyň mazmun çuňňurlygydyr. Şeýle alamatlar Magtymgulynyň goşgularynyň saz düzülip, türki halklaryň arasynda giňden aýdym görnüşinde hem ýaýrandygyny, munuň bolsa, öz nobatynda, şygyr muşaklaryny-da, aýdym-saz muşaklaryny-da onuň ýürekdeşine, pikirdeşine öwrendigini aňladýar. M.Nasyrowa Magtymgulyny ýokardakylar bilen baglanyşykly “Täze bir ugry esaslandyryjy” diýip hasaplaýar.

Owgan edebiýatçysy Nur Muhammet hem M. Nasyrowanyň pikirdeşi. Onuň ýazmagyna görä, “Esasy bellemeli zatlaryň biri, Magtymgulynyň şygryrlarynyň aýdyma geçirilmegidir. Magtymgulynyň goşgularyny aýdymçylardyr bagşylar halk sazyna goşup, ajaýyp heň bilen ýerine ýetirýärler.”³

Magtymgulynyň goşgulary, olaryň sözlerine düzülen saz eserleri boýunça aýdylýan aýdymlar-da türki halklaryň arasy-

¹ Miras, №1, 2014, 56 sah.

² Şol ýerde, 57 sah.

³ Magtymguly we dünýäniň ruhy-medeni gymmatlyklary. Halkara ylmy maslahatyň nutuklarynyň gysgaça beýany – Aşgabat, 2008, 44 sah.

na bara-bara ymykly ornaşmak bilen, özem beýle ýagdaýyň haçandan bäri dowam edip gelýändigini anyklamak häli-häzirlere-ä başardyp baranok. Diňe ýarym çaklama häsiýetli umumy maglumatlar gabat gelýär. Tanymal türk alymy prof.dr. Fikret Türkmeniň bir pikiri bu babatda ýatlanarlykdyr. Ol “Uýgur alymy Kadyr Ekber Magtymgulynyň Gündogar Türküstana ýaşran goşgularyny we ses ýazgy edilen áydymalaryny halk arasyndan toplaýar. Onuň 13 sany goşgusy (jemi 313 nusga) “Bulak” žurnalynyň 1993-nji ýylyň 2-nji sanynda “Nesihatlar” ady bilen neşir edilýär. Bu goşgularyň uýgur halk áydymalary hökmünde olaryň milli sazynda ýerine ýetirilmegi bizi örän geň galdyrdy. Magtymgulynyň goşgulary haýsy ýollar arkaly, näwagt, nähili ýagdaýlarda uýgur edebiýatyna öz täsirini ýetiripdir? Bu öwrenilmeli áyratyn meseledir” diýip öz çykyşlarynyň birinde beläpdir.¹ Magtymguly türki halklaryň arasynda şygryýete köp sanly täzelik girizenligi bilen-de tapawutlanýar. Türki poeziýa Magtymgula çenli döwürlerde şygryň, köplenç, kasyda, mesnewi, gazal, rubagy, setanda-seýranda muhammes şekillerine gol ýapylypdyr. Magtymguly olary 7, 8, 9, 10, 12 hatda 14 setirli goşgular bilenem baýlaşdyrdy. Göräýmäne başgarak rewüşlerde görüňän şahyran görnüşler bolsa Magtymguly poeziýasyny has-da reňbe-reň görkezýär. Olar şahyry synag geçiriji (eksperimentçi) şahyr hökmünde onuň ussatlygynyň çäk giňişliklerine şaýatlyk edýär. Setir sanynyň känligine, bogun ölçegleriniň uzynlygyna garamazdan, pelsepeçi şahyryň beýle goşgularynyň-da saza laýyk gelýändigini duýulýar. Sebäbi M. Nasyrowanyň belleýşi ýaly, Magtymgulynyň islendik goşgusy hiç hili kemkössi bolmadyk ritmiki sazlaşykdadyr.

¹ Magtymguly we dünýäniň ruhy-medeni gymmatlyklary. Halkara ylmy maslahatyň nutuklarynyň gysgaça beýany. 2008-nji ýylyň maý aýynyň 12-14-i. – Aşgabat, 2008, 53 sah.

Başga bir gazak edebiýatçysy Askar Alybekiň “Magtymgulynyň goşgularyna gazak dilinde aýdymlar döredildi” diýen sözleri hem ýokardakylaryň üstüni ýetirýär (Magtymgulynyň 250 ýyllygyna bagyşlanyp, şahyryň Gazagystanda çap bolan kitabyňa ýazylan sözbaşydan, 1983).

Pyragynyň goşgulary Özbegistanda hem Garagalpagystanda gaty ir döwürlerden bári öran köp bagşy-žyrawlar tarapyndan aýdyma öwrülip, aýdylyp gelinýär. Özbegistanyň halk bagşylary, halk artistleri M. Ýakubow, M. Rahymow, H. Baltaýew, K. Ýsmaýylova, J. Bekjanowlaryň aýdýan aýdymlarynyň uly böleginiň sözleri Magtymgulynyňkydyr. Şeýle bagşylaryň hatarynda Özbegistanyň we Türkmenistanyň halk bagşylary Kämiljan Atanyýazowyň hem Babamyrat Hamdamowyň hyzmatlary aýratyn belleniilmäge mynasyp. Olaryň kábiri hatda Magtymgula bagyşlap ýa-da onuň goşgularyna öýkünülip özleriniň ýazan, sözlerini düzen goşgularyny-da (Abdalla bagşy, Ömür bagşy, Berdi Awezow) aýdym edip, märekelerde ýerine ýetiripdirler.

Garagalpagystanyň meşhur halk şahyry Abbas Dabyloyyň “Magtymgula” atly epik häsiýetli goşgusynda Magtymguludan tirmeler aýdan ýigrimä golaý kyssaçylaryň, bagşylaryň atlary tutulýar:

“Baksy bolyp ötti halkynda Musa,
Käne, baksy bolgan şon ýaly dogsa,
Kim şägirdi bolyp Musa gol goýsa,
Sözi Maktymkuly, sazy şugyskan.

Halkym haýt-märeke, мәžilis kurganda,
Baksy bolgan Artyk penen Kurban-da.

Baslamasy Maktymkuly turganda
Baska sözge žol žok, iz žagy dästan.

Berdaktyň kyzy baksy boldy Hüýrliman,
Bir ýesitken uak-uak dedi žana-žan,
Onnan ttuygan Kabyl uly Karažan
Maktymkulyny aýtyp ötti tynbastan

Mazmuny: bagşy bolup ötdi halkymda Musa, bagşy diýeniň şonuň ýaly bolaýsa! Oňa kim şägirt bolyp öz ýolunu tapsa, şol ýoluň sözi Magtymgulynyňkydyr, sazy halkyňky. Halk aýyt-märeke edende oňa artyk bilen gurbanam gatnaşar eken. Magtymguly barka, başga söze ýol ýok, dessan bolsa soňra aýdylýar. Berdagyň gyzy Hüýdlüman bagşyçylyk etdi, diňlänlere baş ýaýkaşyp “Janym bol-a!” diýdiler. Onuň dogmasy Garažan hem ömür boýy Magtymgulyny aýdyp gezdi”.¹

Goşgudaky pikirler goşup aýtsak, Abbaz Dabylowyň özi hem kyssahon şahyr bolupdyr. Ol Magtymgulynyň goşgularyny her bir halk üýşmeleňinde, märekelerde owazly, labyzly ses bilen okap beren şahyrlaryň (kyssahonlaryň) biriddir.

Öňde ady agzalan tatarstanly alym zenan Z. Baktagirowa “Tatarstanda Magtymgulynyň ömrüniň we döredijiliginiň öwrenilişi” diýen ýatlanan şol makalasynda “Magtymgulynyň ideýalary we pikirleri tatar söz medeniýetiniň käbir işgärleri, hususan-da kompozitorlar R. Akiýarowa we Ş. Şarifulin üçin ylham çeşmesi bolupdyr” diýip belleýär (“Miras”, №1, 2014, 49 s.). Ýeri gelende aýtsak, kompozitor Ş. Şarifulliniň ömrüniň bir bölegi Türkmenistanyň Lebap welaýatynyň Farap etrabynda geçipdir.

---

¹ K. Kurambaýewiň “Garagalpaklaryň Magtymgulysy” atly makalasyndan. Miras, 2013, 3-nji sany.

Magtymgulynyň şahandazlygy, aýdyma-saza goýýan gadyry, öz goşgularynyň saza goşulyp uz bolmagyna höwesekligi baradaky pikirler M. Auezow adyndaky edebiyat we sungat institutynyň direktory, Gazagystan Respublikasynyň habarçy – agzasy, dil-edebiyat ylymlarynyň doktory, Gazagystan Respublikasynyň at gazanan işgäri Walikan Kalijanowyň “Türkmen halkynyň şahyrana tugy” atly makalasynda hem gabat gelýär. Ol bu ýagdaýy – Magtymgulynyň goşgularyndan aňlanyp duran bu hakykaty Magtymguly “niredede bolsa-da, nähili ýagdaýa düşse-de, märekäniň üýşen ýerinde kalbyndan syzylp çykýan goşgularyny okap beripdir we olaryň saza goşulyp, halkyň arasynda giňden ýaýramagy ugrunda çalşypdyr” diýip düşündirýär (“Miras”, 2014, №4, 34 s.).

Pähimdar şahyryň özüni we döreden şahyrana nemunalaryny saz bilen, aýdym sungaty bilen baglanyşdyrýan daşary ýurtly dostlarymyz Magtymgulynyň sygyrlarynyň äheňinden, olardaky beýan edilýän wakalaryň, içki duýgularyň mazmun beýanlaryndan durmuşyň diňe kölegeli taraplaryny däl, eýsem-de bolsa, gündelik ýaşayşyň zerurlyklaryny-da, Magtymgulynyň “Köňül gözgüsindäki” ýagdaýlary hem görmegi başarypdyrlar. Şunda olar dünýäniň geldi-geçerligi baradaky şahyr oýlanmalaryny öz pikirlerine tutaryk edinipdirler. Dünýä bitewi düşünjedir. Ol adam aňyny, onuň pikirlenmelerini we hatda duýgularyny-da herekete getirýän ýeke-ýalňyz güýji, hyjuwy aňry aýny bilen aňladýan badalgadyr. Onda hemme zat bar: Mert hem namart, gorkak hem batyr, sag hem tentek, pespäl hem mespäl, söýgi hem ýigrenç, hasrat hem şahandazlyk, halallyk hem haramlyk, saýhallyk hem ýeňleslik... garaz, ynsan ýaşayşynda näme bar bolsa, şol zatlaryň hemmesi pelegiň (dünýäniň) gurşawyndadyr. Bu ahwalatlar aýlanyp-öwürü-

lip, gelip-geçip duran hereketdäki ahwalatlardyr. Şahyryň dün-
ýewilik durumyny aňladýan şeýle setirleri bar:

Mollalar ahyret sözün söýlärler,
Müňkür olma,gerçek işdir, eýlärler.
Kim biler ki, ahyretde neýlärler,
Iýip-içip, münüp-guçup öt ýagşy.

Magtmguly, TDNG, 2014, 493 sah.

Pähimdaryň şu hili pent-nesihatyndan ugur alynsa, Mag-
tymgulyny şeýle köp ahwalatlaryň diňe birine “baglap“ öwren-
mek dogry däldir.

Şunuň bilen birlikde, Magtymgulynyň goşgularynyň saza
goşulyp, aýdym edilip aýdylmagyna bolan şahsy yhlasyna, ta-
gallasyna onuň diňe öz bähbidiniň, gaba şöhrat gazanmak
“meýliniň” hatyrasyna diýip düşünmek bolmaz. Ol şeýle edilen-
de goşgularynda özüniň nygtaýan ideýalarynyň okyjylarynyň,
diňleýjileriň ýüregine ykjam ornaşjakdygyny, ýatlarynda galjak-
dygyny göz önünde tutupdyr. Ol ideýalar bolsa adamlary myla-
katly gatnaşyklara, agzybirlige, özara dost-doganlyga, halallyga,
imanlylyga, dogruçylyga we adalatlylyga goşgynyň, sazyň hem
aýdymyň bilelikdäki çagyryşydyr.

1993-nji ýylda Gazagystan Respublikasynyň öňki Prezidenti
Nursoltan Nazarbaýewiň Türkmenistana resmi iş sapary Mag-
tymgulynyň doglan senesiniň 270 ýyllygy bilen gabatlaş-
dy. Şeýle bolansoň, ol Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly
Berdimuhamedow bilen duşuşyk mahalyndaky resmi çykyşyn-
da Magtymguly hakynda öz garaýyşlaryny, şahyryň gazak halky
bilen baglanyşyklaryny giňden beýan etdi.

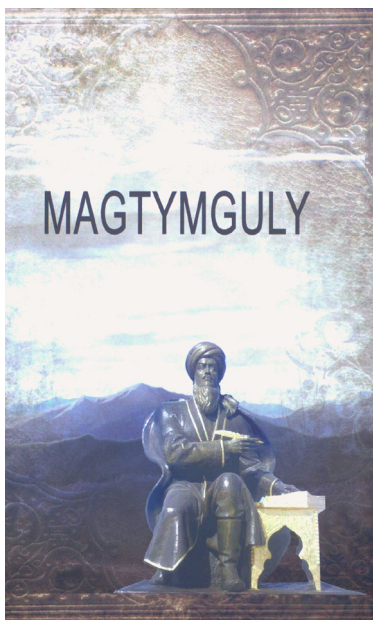
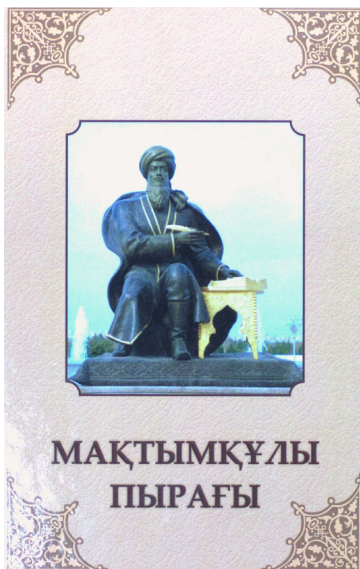
“1771-nji ýylda galmyk hany Ubişi Türkmeniň uly bir obasyny göçürip, Ýediliň üsti bilen Hytaý tarapa alyp gitmekçi bolýar. – söweşeň çarwalar güýçli garşylyk görkezýärler. – Tutanýerli türkmeniň 300 öýlüsi şol ýylyň güýzünde Astrahan töwereklerine aşýar. Ýöne galanlaryň içinden ençeme öýli türkmen ýol boýy söweşip, dini bir, dili dogan gazaklaryň içine siňip gidýär”.¹

Biziň pikirimizçe, “gazaklaryň içine siňip” galan şol türkmenler gazak halkyny Magtymgulynyň ady we goşgulary bilen ilkinji tanyşdyranlar bolupdyr. Bu ýagdaý XVIII asyryň aýaklaryndaky we XIX asyr gazak şahyrlarynyň, žyrçylarynyň eserlerinde Magtymgulynyň gozgan temalarynyň we ündewleriniň edil Magtymguludaky ýaly suratlandyrylyp görkezilenliginden, Altynsariniň hem Abaýyň öz milleti baradaky maksatlarynyň Magtymgulynyň maksatlaryna örän çalymdaşdygyndan mesaña-mälim duýulýar. Emma gep häzir bu hakda däl. N. Nazarbaýew “Kompozitorlarymyz Magtymgulynyň “Günlerim”, “Bolar sen” ýaly goşgularyna saz ýazdylar. Ol aýdymlar gazaklaryň toý-baýramlarynda häli-şindi aýdylýar – diýip, – Magtymguly bilen Abaýyň häsiýetlerini nusga edinen gazak bilen türkmen halklarynyň” – umumy gatnaşyklarynda olaryň ornuna ýokary baha berdi.

Şeýlelikde, türki halklaryň aýdym-saz sungaty hem Magtymgulynyň döredijiliginiň umumy öwreniliş prosesinden we edebi hyzmatdaşlygyň umumy ulgamyndan çetde galmady. Bu ýagdaý onuň tanalmagyna, mertebesiniň ýene-de belende galmagyna örän uly we möhüm goşant boldy.

---

¹ Edebiyat we sungat, 1993-nji ýylyň 28-nji maýy.

Magtymgulynyň gazak we täjik dillerindäki kitaplary we iňlis dilinde türk aýmlary tarapyndan taýýarlanan ýygnydy

MAGTYMGULYNYŇ TÜRKI DILLERDÄKI NEŞIRLERI

Magtymgulynyň döredijiligini hemmetaraplaýyn öwrenmek bilen bagly Türkmenistanyň Prezidentiniň tagallalary, Garaşsyzlyk ýyllarynda nusgawy edebiýatyň wagyzýetine ünsüň güýçlenmegi hem-de Magtymgulynyň doglan gününüň 290 ýyllygyny öňünden yglan edilmegi beýik türkmen pelsepeçisiniň mirasyna bütin dünýä, şol sanda türki halklaryň-da edebiýatlaryny ýokary derejede gyzyklandyrdy. Onuň kitaplary Pakistanda, Hytaýda, Rumynýada, Owganystanda, Eýranda çap edilip ýaýradyldy. Bu meselede türki halklaryň hiç biri hem çetde galmady. Aýratyn-da, özbek edebiýatçylarynyň bu ugurdaky hyzmaty diýseň gabaraly boldy. XVIII asyryň ikinji ýarymyndan 1940-njy ýyla çenli Magtymgulynyň goşgulary Kazanda, Daşkentde, Buharada, Owganystanda, Eýranda, Germaniýada, Polşada, Wengriýada, Astrahanda, Türkiýede kitap şekilinde şol ýurtlaryň halklarynyň dilinde çap edilip ýaýradylypdyr. Ylaýta-da soňky 10 ýylyň dowamynda Magtymgulynyň döredijiligine düýbünden üns berilmedik ýa juda az üns berlen Türkiýe, Azerbaýjan ülkelerinde bu iş janlandyrylyp, oňa hertaraply gerim berildi: Goşgulary türkmen we türk, azerbaýjan dillerinde, alymlaryň ýörite sözbaşylary bilen üpjün edilip, bezelen göwrümlü tomlar görnüşinde, köp nusgalarda ýaýradyldy, ýörite makalalar, monografiýalar ýazyldy. San dili bilen aýdylanda Özbekistanda Magtymgulynyň 15-e, Azerbaýjanda hem 9-a, Türkiýede hem 10-a golaý sygyr ýygyndylary okyjylara gowuşdy.

Edilýän gürrüşler we görkezilýän maglumatlar, indi Magtymgulynyň bütindünýä edebiýat ýaýlasyna aýak basandygyny, türki halklaryň bolsa umumy ortalyk bir pähimdaryna öwrülendigini tassyklaýar.

XX asyryň 1-nji ýarymyndan bärligine tä halklar öz ýurtlarynyň garaşsyzlygyny alýança, hususan-da Magtymgulynyň 225 ýyllyk (1960) we 260 ýyllyk (1983) ýubileýleri mynasybetli ozalky Soýuz Respublikalarynyň hemmesinde diýen ýaly şahyryň goşgulary neşir edilip, şahyryň mirasy ýerli millet okyjylaryna tanyşdyryldy.

Şeýle neşirleriň ilkinjisi eger ýalňyşmaýan bolsak, Gazagystanda Magtymgulyny ýaşlykdan söýüp, onuň eserlerini okap, ondan täsirlenen hem-de öz döwrüniň uly şahyry Galy Ormanowyň terjimesiniň neşiridir. Ol 1947-nji ýylda gazak dilinde okyjylara ýetirilipdir. Şahyryň 75 goşgusyny öz içine alýan 10 müň nusgalyk bu kitaba Gazagystanyň halk ýazyjysy, iki tomdan ybarat “Abaý” romanynyň awtory, akademik Muhtar Auezow redaktorlyk edipdir. Kitaba türkmenistanly edebiýatçy, dosent Baýmuhammet Garryýew sözbaşy ýazypdyr. Onda Magtymgulynyň goşgularynyň özbaşdak ýygyn dy şekilinde ilkinji gezek çap edilýändigini, ondaky terjimeleriň asyl nusgalaryna göre amala aşyrylandygy aýdylýar. Edebiýatyň gazak okyjylaryny şahyryň döwri, maşgala ýagdaýy, terjimehaly bilen ymykly tanyşdyrýar. Gazak nusgawy şahyry Abaýyň öz döredijilik durumynda Magtymgula ýürekdeşdigi bellenilýär.

Şondan 12 ýyldan soň (1959), Pyragynyň 260 ýyllygyna gabatlanyp, Galy Ormanowyň we türkmen topragyna birki sapar gelip gören şahyr Gafu Gaýyrbekowyň terjimelerinde Magtymgulynyň “Saýlanan goşgulary” Almatada gaýtadan neşir edildi. Kitabyň möçberi 160 sah.

Gazak şahyry Düýsenbek Kanatbaýewiň terjimesinde Magtymgulynyň sygyr kitaplary Gazagystanyň dürli neşirýatlary tarapyndan 1983, 1990-njy ýyllarda çap bolup çykdy. 2000-nji ýylda Almatanyň “Bilim” basmasyny onuň terjimesinde Magtymgulynyň “Saýlanmasyny” (“Taňdamaly”) ady bilen gazak oky-

jylarynyň dykgatyna ýetirdi. Sözbaşyda şahyr barada hem maglumatlar berilýär. D. Kanatbaýew häzirki Balkan welaýatynda doguldy, çagalygy şol ýerde geçdi, 10 ýyllyk mekdebi hem şol welaýatda tamamlady. Sözbaşyda Magtymgulynyň goşgularyny terjime etmezden ozal, onuň türkmen şahyrlary R. Seýidowyň, A. Mämmedowyň, A. Aşyrowyň, K. Nurbadowyň goşgularyny gazak diline öwrüp, tejribe toplandygy bellenişli. Onuň Magtymgulynyň terjimelerine örän yhlasly ýapyşandygy aýdylyr hem-de onuň bu işi parz hasaplaýandygy – oňa häli-şindi dolanyp durmaly döredijilik işi hökmünde garaýandygy nygtalyp görkezilýär. Ady belli gazak ýazyjysy, akademik Muhtar Auezowyň “Ol (Magtymguly – A. M.) gazak halkyna-da ozaldan tanyş. Ilki bilen aýdylmaly zat, Magtymguly gazak-türkmen sähralaryny aralap ösýän ýumşak şemal ýaly ortak” diýen sözlerinden D. Kanatbaýewiň ylhamlanýandygy tekrarlanylýar.

Düýsenbek Kanatbaýewiň terjimesinde Magtymgulynyň “Taňdamaly öleňleri” (“Saýlanan goşgulary”) 2014-nji ýylda gazak dilinde TYA-nyň “Ylym” neşirýaty tarapyndan çap edilip ýaýradyldy. Şeýle ýygindy öňde agzalan gazak neşirlerinden saýlanyp alnan goşgular esasynda taýýarlanylýpdyr. Onda Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Magtymguly ynsanyň ruhy lukmany” (“Magtymguly adam žanunyň ruhany ýemşisi”) atly girişi hem A. Aşyrowyň “Magtymguly Pyragy” atly sözsoňusy bar. Kitap türkmenistanly professor Gurban Amannyýazow tarapyndan redaktirlenipdir.

“Mahtymkoliý şigyrler” – bu kitap Tatarstan kitap neşirýaty tarapyndan 1960-njy ýylda çykarylypdyr. Ony gazak şahyry Ähmät Ishak çapa taýýarlapdyr we giriş makalasyny ýazypdyr. Makala Magtymguly Pyragynyň dini-mistiki we dünýä hakdaky oýlanmalaryna seljerme berýär. A. Ishak “Magtymgulynyň döredijiliginde ahyrýet işlerine garanda, dünýä işlerine bagyşlanan şigyrler rüstem

gelyär” diýip ýazýar. Şeýle hem onda “Şagyýrneň tormyş häm Ižat ýuli tulysyna öýrenelmep, anyklanylmeň žitärlik mäglumatlary az kaldyrganlygyn, tuli biografiýase bilgele tügel” (“Şahyryň durmuş hem döredijilik ýoly dolulygyna öwrenilmändir, anyklanylmandyr, ýeterlik maglumatlar az galdyrylypdyr, onuň doly biografiýasy ýok”) – diýip belleýär. Bu pikiriň kitabyň neşir edilen döwri nukdaýnazardan dogrulygyny Magtymgulynyň doglan we ýogalan seneleriniň täze soňky görkezijileri hem tassyklaýar.

170 sahypalyk bu ýygyny Magtymgulynyň 105 goşgusy-ny özünde jemleýär. Olary Ahmet Ishak, Nury Arslanow, Zaki Nuri, Enwer Dawydow we Faik Tohtamyşow dagy tatar diline terjime edipdirler.

Mahtymkolyý. Şigýrlär. Kazan-2014. Ýygyny Tatarstanyň görnükli edebiýatçysy Robert Minnullin tarapyndan çapa taýýarlanypdyr. Ol kitaba “Magtymgulynyň ruhy beýikligi” atly sözbaşy ýazypdyr we ony redaktirläpdir.

Sözbaşyda “Mähtimkolyýynyň ižaty türkmen halkyn distä ýellar däwamynda uz artynan iýartip bargan. Ýagni mäsälen türkmen millete oçen Mahtymkolyý härçäk kiräk bulgan” (“Magtymgulynyň döredijiligi türkmen halkyny köp ýyllaryň dowamynda öz yzyna eýerdip gelipdir, ýagny, ol türkmen milleti üçin hemişelik gerekli bolupdyr”) – diýip, şahyryň halk bilen ýürekdeşligine, bitewüligine ýokary baha berilýär. R. Minnullin Magtymgulynyň tatar diline terjime edilen goşgularynyň tatarlaryň türkmen akyldarlarynyň şahsyýetini we döredijiligini doly göz önüne getirmegine mümkinçilik berýär diýip tassyklaýar.

Magtymguly. Goşgular – Azerneşir, Baku, 1960, 70 s. “Beýik türkmen şahyry” diýen at bilen sözbaşy ýazan prof. Araz Dadaşzade. Bu kitaba “Türkmen klassyk şygry azerbaýjan dilinde” atly syn filologiýa ylmylarynyň kandidaty, Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky edebiýat baýragynyň eýesi Nazar

Gullaýew tarapyndan ýazylyp, ol “Edebiýat we sungat” gazetinde (1994, 1-nji iýun) çap edilipdir. Ondan şeýle sözleri okaýarys: “Azerbaýjanda türkmen klassyk şygryndan diňe 1960-njy ýylda ... neşir edilen, özem şahyryň bir däl-de, dokuz adam tarapyndan terjime edilen bary-ýogy 31 goşgusyny öz içine alýan “Şygrylar”... kitapçasyndan... başga terjimäniň ýokdugyny nazarda tutanyňda, bu neşiriň ähmiýeti has-da uludyr”.

1984-nji ýylda Ysmaýyl Alyýewiň taýýarlan “Gam sili” atlandyrylan kitaby azerbaýjan dilinde çap bolýar. Magtymgulynyň bu kitabyna filologiýa ylymlarynyň doktory, professor P. Halylow sözbaşy ýazypdyr.

Mähdumgulu. Säçilmiş äsärleri. – Baku, 2010. Akyldaryň Azerbaýjanda neşir edilen bu kitabyň tertibe salan we azeri diline uýgunlaşdyran Ramyz Äsker. Biçak owadan, gaty daş sahaply kitabyň ilkinji sahypasynda Azerbaýjan Respublikasynyň Prezidenti Y. Alyýewiň we Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň suratlary hem-de edebi-medeni gatnaşyklara dahylly pikirleri ýerleşdirilipdir. Şol sahypanyň yz ýanynda TÜRKSÖÝ-yň baş kätibi Düýsen Kasainowyň täkdimaty (sunuşy) bar. Onda “Kitapda beýik türkmen şahyry, umumytürk edebiyatynyň görnükli pelsepeçisi Magtymguly Pyragynyň seçilmiş eserleri jemlendi. Kitap 2009-njy ýylyň 31-nji mart – 4-nji aprelinde Stambulda TÜRKSÖÝ tarapyndan amala aşyrylan “Türk lähjeleri arasynda uýgunlaşdyrmak işiniň bu günki durumy we geljekki problemlary” mowzugynda halkara simpoziumynyň teklibi we beýannamasy esasynda neşir edilýär” diýlip bellenilýär.

Kitabyň giriş makalasy hem R. Esger ýazypdyr. Kitap Ankarada ýygylpdyr.

Magtymgulynyň azerbaýjanda çap bolan kitaplarynyň ýene biri-de “Seçilmiş eserler” diýlip atlandyrylypdyr – Baki, 2014, 600 s. Ony neşire taýýarlan, türkmençeden azerbaýjan diline ter-

jime eden (Uýgunlaşdyran diýilse dogry bolaýjak ýaly – A. M.), düşündiriş sözlüginini ýazan Ismihan Osmanly. Neşiriň ylmy maslahatçysy A. Aşyrow.

Kitabyň başky sahypalarynda Gahryman Arkadagymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Pyragynyň şahyrana dünýäsi münýýlyklaryň dowamynda kemala gelen türkmen pelsepesine, milletiň kalbynyň owazyna, türkmen ruhunyň synmaz sütünine öwürüldi” diýen sözleri we soňra “Magtymguly ynsan kalbynyň ruhy lukmany” atly sözbaşysy berlipdir. Kitabyň ahyrynda filologiýa ylymlarynyň doktory A. Aşyrowyň “Magtymguly Pyragy” atly tanyşdyryş häsiýetli sözsoňy makalasy ýerleşdirilipdir.

Kitabyň 478–535-nji sahypalarynda Magtymgulynyň şygrylarynda atlary agzalan taryhy şahsyýetleriň, geografik ýerleriň we beýleki atlaryň düşündirilişi, 536–587-nji sahypalarda arap, pars we käbir türkmen sözleriniň sözlügi berlipdir.

Mähtumgulu Färägi. Diwan-diýlen kitap hem Azerbaýjanda çap edilipdir. Çapa taýýarlan, goşgulary terjime eden we sözlük-düşündirişleri düzen Ismihan Osmanly. – Baki, “Älm häm tähsil” neşirýaty, 2015, 726 s.

Kitaby AMYA-nyň akademigi Isa Häbibbäýli ylmy taýdan redaktirläpdir. Kitap TYA-nyň Milli golýazmalar institutynyň işgärleri, TYA-nyň habarçy agzasy A. Aşyrowyň, filologiýa ylymlarynyň kandidatlary R. Godarowyň, R. Kürenowyň hem gatnaşmaklarynda çap edilipdir. Magtymgulynyň goşgulary türkmen, azerbaýjan dillerinde we arap grafikasynda berlipdir. Şahyryň doglan, ýogalan ýyllarynyň (1724–1807) soňky anyklanan senesi görkezilipdir.

1921-nji ýylda türkiýeli Şyh Muslim Fany Magtymgulynyň şygrylar diwanyny türk diline terjime edip çykardýar. Oňa 41 goşgy giripdir, olaryň 31-iniň doly husgasy, 10 sanysynyň doly bolmadyk parçalary giripdir. Ol A. Wamberiniň XVIII asyryň ikinji ýarymynda nemes dilinde çap etdiren goşgularyny türki-

leşdirip, “Magtymguly diwany we ýedi asyrylyk bir menzume” at bilen Magtymgulynyň çaklaňja kitapçasyny türk okyjylaryny hödürläpdir. Şondan soň 70 ýyla golaý wagtyň dowamynda Magtymgulynyň şygrylary türk okyjylary bilen tanyşdyrylmandyr. Türk alymlary munuň sebäbini sowetler zamanynda edebi gatnaşyklaryň ýaýrawynyň çäkli bolandygy hem-de Magtymgulynyň türkmençe eserleriniň öz ýurtlaryna ýetirilmändigi bilen düşündirýärler. Emma Garaşsyzlyk edebi gatnaşyklar düşüncesini türkmen-türk edebi hyzmatdaşlygy derejesine göterdi. Magtymgulynyň goşgulary bolsa şu gysga döwürüň içinde kitaplar şekilinde yzly-yzyna neşir edilip ýaýradyldy. Bu işiň başlangyjy dos.dr. Himmet Biraýyň galamyna degişlidir. Ol şahyryň goşgularynyň ilkinji türk terjimeçisidir. Onuň terjimesinde şahyryň diwany 1991-nji ýylda ilkinji sapa türkçe neşir edilip ýaýradyldy.

Türkiýede häzirki döwürde Magtymgulynyň döredijiligi bilen gyzyklanýanlaryň sany barmak бүкүp sanardan köp. Olaryň tagallasy bilen köpe ýetirilen neşirleriň birkisiniň beýanyny görkezeliň: Magtymguly diwany. – editor, ýagny, çapa taýýarlan prof.dr. Abdyrahman Gözel. Kitapdaky terjimeler we onuň hemaýatçylary Abdyrahman Gözel, prof.dr. Aly Duýmaz, dosent dr. Berdi Saryýew, dosent dr. Nergiz Biraý, dosent dr. Homis Duran, dr. Emek Üşenmez, Halyl Ilteriş Kutlu, Emrah Ýylmaz. – Akademeşir, Stambul, 2014, 896 s. Oňa şahyryň 666 goşgusy girizilipdir. Sözbaşyda Magtymgulynyň şygryýetiň gaty köp žanrlarynda we görnüşlerinde eser ýazandygy takyk görkezilipdir. Şol nygtawlar aşakdaky ýaly:

Murapbaglar: 7 bogunly – 36, 8 bogunly – 155, 11 bogunly – 300, 14 bogunly – 1, 15 bogunly – 7.

Bäşlemeler (muhammesler) – 47; Altylama (müseddesler) – 7; Ýedilemeler (müsabbalar) – 4; Sekizlemeler (müsem-

menler) – 1; Dokuzlamalar (mutessaglar) – 2; Onlamalar (muşaşşirler) – 2; Onbirlemeler – 1.

Şular bilen baglanyşykly: Gazallar 57; kasyda – 1; aýdyşyk – 8; goşguly hekaýalar – 5; digerler – 2 goşgy.

Abdyrahman Gözel ýokarda ady gelen edebiýatçylar bilen birlikde ýene bir kitaby Türkiýede neşir etdi: Magtymguly diwany. – Ankara, 2014. Bu neşiriň öňdäki neşirden tapawudy, onda Magtymgulynyň goşgulary ilki asyl nusgada, soňra olaryň türkçe terjimeleriniň berilýänligidir. Kitap Magtymgulynyň “Zamana ahyr bolanda” atly goşgusy bilen açylýar. Goşgularyň iki dilde berilmegi, olary özara degşirip öwrenmekde alymlar üçin amatlydyr.

Magtymgulynyň 225 ýyllyk ýubileýi geçirilýän döwürde onuň goşgulary balkar we kabard dillerinde hem (Nalçik, 1960) neşir edilip ýaýradylýpdyr. “Nazmula” (“Goşgular”) at berlen bu kitaplary Kaýsyn Kulyýew bilen Kerim Otarow kabardin-balkar dillerine terjime edipdirler. Kabardin-balkar dillerindäki kitaba P. Misakow sözbaşy ýazypdyr. Balkar dilindäki terjime nusgasyndaky “Al sýoz”(giriş makalasy) K. Kulyýewe degişli. Kitaba 63 goşgy hem şahyryň iki poemasy ýerleşdirilipdir. Sany 1 mün.

Sözbaşyda Magtymgulynyň muşakgatly, aldym-berdimli döwürde ýaşandygy, özünüň we halkynyň örän agyr, kyn, adalatsyz bir durmuşy başdan geçirendigi aýdylyp, şahyryň watançylyk, agzybirlilik, özbaşdak türkmen döwletini gurmak, halallyk, mertlik temalarynda halka düşnükli örän arassa türkmen dilinde ýazandygy bellenilýär. Magtymgulynyň “Weýran eýledi” goşgusynyň terjime edilen bir bendi:

Duşman çabdy, kýoble žesir boldula,
Tefterlerimi duşmanla aldyla,
Beş žyl žazgan zatlarym žuýuldula

Alany katyrlý aldy da ketdi –diýen setirleriň asyl nusgasy şeýle:

Gapylykda duşman aldy daşymyz,
Dargatdy her ýana deňi-duşumyz,
Bäş ýylda bir kitap eden işimiz,
Gyzylbaşlar alyp weýran eýledi.

Görnüşi ýaly, goşgynyň terjime nusgasy onuň asyl nusgasyndakylar bilen ylalaşmaýar. Balkar diline terjime edilen bendiň manysyny sözümiň deliline sözme-söz türkmençä öwürüp göreliň:

Duşman çapdy, köpler ýesir boldy,
Depderlerimi duşmanlar aldylar,
Bäş ýyl ýazan zatlarym ýuwuldu (öl boldy),
Alan aldy edip talap gitdi.

Kitapdaky beýleki goşgularyň terjimeleri-de, köplenç, taşaşyksyz. Dogry birlän-ikilän şowlurak çykanlary-da ýok däl. Goşgynyň käbir setirleri arkaly onuň Magtymgulynyňkydygyny aňlamak mümkin. Şeýle-de bolsa, bu neşirleriň (balkar we kardin) öz wagtynda, Magtymgulynyň doglan gününüň 225 ýyllygyna ýakymly sowgat bolandygyny aýtmak gerek.

Tanymal gyrgyz ýazyjylary Sooranbaý Jusiýew hem Guwançbek Mälikow 1960-njy ýyllarda sowet zamanynda özara edebi gatnaşyklaryň çäklerinde Türkmenistana birki gezek gelip gidipdir. 1960-njy ýylda Magtymgulynyň 225 ýyllygyna hem gyrgyzlaryň bu iki çeper söz ussatlary bile gelipdir. Türkmeniň bu beýik oglunyň dabarasyna olar boş gelmediler. Özleri bilen Gyrgyzystanda çap bolan Magtymgulynyň “Saýlanan eserlerini” (Frunze, 1960) sowgat getirdiler. Akyldaryň 220 sahypalyk bu ýygynyndaky goşgularynyň gyrgyz diline edilen terjimeleri-de şu awtorlara degişli.

S. Jusiýew şol dabarada çykyş edip, Magtymguly hakda ýazan goşgusyny-da okady. Ol goşgy “Edebiýat we sungat” gazetinde (1960, 25-nji noýabr) Türkmenistanyň halk şahyry Kerim Gurbanepesowyň terjimesinde türkmen okyjylaryna ýetirildi. Guwançbek Mälikowyň “Men Magtymgulyň eserlerini asyl nusgasyndan terjime etdim” atly makalasy bilenem (“Sowet edebiyaty” ž., №11, 1960) okyjylarymyz tanyş. Şu ýygyny soňra 1983-nji ýylda hem 2-nji neşir (174 s.) hökmünde gyrgyz okyjylaryna hödürlenipdir.

Gyrgyzystanda beýleki ýerler bilen deňşdireniňde, Magtymgulyň şygyr kitaplary gaty seýrek çap edilýär. Emma gowaldaňlyk onuň goşgularynyň gündelik gazet-žurnallardaky görünmeleri bilen doldurylýar.

Elbetde, biz Magtymgulyň türki halklaryň dilinde şol ýurtlarda neşir edilen kitaplarynyň diňe käbir nusgalary hakynda gürrüň edýäris. Olaryň hemmesi hakynda durmagyň gürrüňe artykmaç sozgunluk berjekdigi düşnüklidir. Ýöne, şeýle-de bolsa, Özbegistanda peýda bolan häzirikçe soňky bir neşiriniň üstünde az-kem saklanmagy ýerlikli hasapladyk.

“Elingga bahş aýla” (“Iliňe bagş et”) atly bu ensiklopedik häsiýetli örän galyň (735 sah.) kitap Magtymgulyň özbegistanly meşhur terjimeçisi, “Magtymguly Pyragy” medalynyň eýesi Ergeş Açylow tarapyndan özbek diline geçirilipdir. Kitaby açan ýerinde şahyryň Türkmenistanyň halk suratkeşi Yzzat Gylyjowyň çeken, umumy halk tarapyndan ykrar edilen reňkli suraty ýerleşdirilipdir. Onuň ýokary derejede bezelendigini aýtmak gerek. Her bir goşgy, olaryň mazmun görkezijilerine çenli her sahypada dörtburçly türkmen haly nagyşlarynyň içinde berilýär.

Tom ýörite ýasalan kaşaň gutynyň içinde. Kitabyň daşky baş sahabynda Magtymgulyň reňkli şekili (ol hem üýtgeşik özbek nagyşlaryň arasynda) bar. Kagyzlar typançak ýokary hil nyşanlylygy bilen tapawutlanýar.

“Tasfir” neşirýatynda çykarylan baş müň nusgalyk bu kitabyň aýratyn bir nygtalmaly tarapy onuň giňişleýin sözbaşysyny Özbegistan Respublikasynyň Prezidenti Şawkat Mirziýoýewiň ýazanlygydyr. Onda özbek-türkmen halklarynyň özara dostluk gatnaşyklary, bu gatnaşyklaryň häzirki zaman ýagdaýy, Magtymgulynyň Özbegistandaky at-abraýy hertaraply şöhlelendirilýär.

MAGTYMGULY TÜRKI HALKLARYŇ OKUW KITAPLARYNDA WE GOLLANMALARYNDA

Bir mahallar, kommunistler zamanynda, SSSR-iň orta we ýörite orta mekdeplerinde edebiýat dersini okatmagyň düzgünnamasy (programmasy) kabul edilip, onda bu döwletiň düzümine girýän respublikalaryň her biriniň edebiýatynyň iri wekilleriniň döredijiligini öwrenmek göz önünde tutulýardy. Mekdepleriň 7–10 synplary üçin okuw kitaplarynda şonuň ýaly şahsyýetleriň öwrenilişine “Doganlyk halklaryň edebiýatynda” atly bölümde çäkliräk derejede bolsa-da, ýörite ýer berilýärdi. Türkmen edebiýatyndan oňa, köplenç, Magtymgulynyň döredijiligi girizilýärdi. Ýokary mekdeplerde “SSSR halklarynyň edebiýaty” dersi boýunça hem Magtymgulynyň terjimehaly we mirasy öwrenilýärdi.

Bu meseläni öwrenmegiň zerurlygy, ähmiýeti, ol ýa beýleki ýazyjydyr şahyryň döredijilik aýratynlygy, olaryň ýüzlenen temalary we öňe çykaran ideýalary hakynda umumy kitapgollanmalar çap edilýärdi. Munuň irkiräk bir mysaly hökmünde Azerbaýjanyň şol wagtyň S. M. Kirow adyndaky döwlet uniwersitetiniň mugallymy, professor Pena Halylowyň “SSSR – halklary edebiýaty” atly ýokary mekdepleriň edebiýat fakultetiniň talyplary üçin ýazan kitabyňy görkezmek mümkin.¹ Onuň

¹ Halylow P. SSSR – halklary edebiýaty. – Magaryf, Baku, 1977.

täzeden işlenen bu ikinji neşirinde “Türkmen edebiýaty” bölümi bar. Onda XVI–XX asyr aralygyndaky türkmen edebiýatynyň üstünde ymykly durulýar. Ol bölüm kitabyň 163–203-nji sahypalaryny eýeleýär. Türkmen nusgawy şahyrlary Keminäniň, Mollanepesiň, Zeliliniň we başgalaryň döredijiligine syn şekilinde nazar aýlanylýar.

Alym Magtymgulynyň döredijiligine beýlekilere garanda köpräk üns berýär. Şahyryň dödesiniň-de şahyрана eserler ýazandygy, Döwletmämmet mollanyň Azady lakamynyň döreýşi, Magtymgulynyň ýaşlygy hem okan bilim ojaklary ýatlanylýar. Prof. A. Dadaşzäädäniň ýazdygy makalalaryna hem-de käbir türkmen bulaklaryna esaslanyp, şahyryň ömri hem döwri haýynda ýerlikli pikirler ýöredýär. Ol “Şahyr Azerbaýjana syýahat edipdir, Nuhada, Şirwanda, Töwrizde bolupdyr. Azerbaýjanyň sapaly tebigaty, adamlary onda gowy täsirler galdyrypdyr” diýip, Magtymgulynyň umumy döredijiliginde bu syýahatyň yz galdyrandygy tekarlaýar.

P. Halylow A. Dadaşzäädäniň “Magtymguly azerbaýjan klassyklarynyň sygyrlary bilen düýpli tanyş, belet şahsyýet. Ol Nyzamynyň we Hakanynyň, hususan-da Nesiminiň hem-de Fizulynyň döredijiliginden ruhlanypdyr” diýen sözlerini getirip,¹ akyldaryň “Çowdurhan”, “Çowdurhan üçin” sygyrlarynyň barlagyna ýaýraw beripdir (167–170 sah.).

Şeýle fakt Kawkaz uniwersitetiniň Kawkaz barlaglary institutynyň professory, ylmylaryň doktory Minahanym Nuriýewa Takaliniň “Magtymgulynyň galkynyş we agzybirlik sygyrýeti Azerbaýjanda” atly makalasynda hem getirilýär.²

Magtymgulynyň döredijiligini orta, ýörite orta we ýokary mekdeplerde öwrenilişine gazak, tatar, başgyr, gyrgyz dilindä-

---

¹ Mahtumgulu. Şe irlär. – Baku, 1960, 8 sah.

² Miras, 2014, №4, 62 sah.

ki okuw kitaplarynda we gollanmalarynda hem şunuň ýaly üns berlendigi şübhesizdir.

Bu oňat dăp Orta Aziýa we Gazagystan halklary garaşsyz döwlet bolanlaryndan soň hem, indi has netijeli rewüşde dowam edýär. Kazan uniwersitetiniň at gazanan professory, dil-edebiýat ylmlarynyň doktory, Tatarstan Respublikasynyň hem-de Russiýa Federasiýasynyň ylymda at gazanan işgäri, Tatarstanyň ýazyjylar birleşiginiň agzasy Hatip Minnegulowyň “Gündogar klassykasy we tatar edebiýaty” atly okuw gollanmasy bu meseleäniň täze bir mysalydyr.¹

Okamak hem okatmak gollanmasy diýlip häsiýetlendirilen kitapda onuň awtory türki halklaryň edebi gatnaşyklarynyň uzyn taryhyna göz aýlap, “В дошедших до нас тюркоязычных письменных памятниках VI–X вв. их связь с духовной культурой Китая и Индии она проявляется в общности или близости тематики, идейной установки, сюжетов, мотивов и образов” (VI–X asyrlaryň bize gelip ýeten türki dilli ýazuw ýadygärlikleri we olaryň Hytaýyň, Hindistanyň ruhy medeniýeti bilen baglanyşygy, olaryň umumylygynda, ýa-da tematik ýakynlyklarynda, ideýa durumlarynda, wakalaryň hem-de olaryň döremegine sebäp bolýan hadysalaryň, keşpleriň çalymdaşlygynda açyk-aýdyň görünýär) diýip, gadymy edebi türki nusgalara – türki-tatar medeniýetiniň köpsanly türki ýazuwly we folklor eserlerine, hususan-da “Kyssaýy Ýusup”, “Kyssaýy Rubgazy”, “Nasihati as-Salihan” ýaly gaýnaklara gysga seljerme berýär.

Attar hem tatar edebiýatyny “Haýdarnama”, “Pentnama”, “Mantyk at-Taýr” kimin eserler bilen baglanyşdyrýar.²

¹ Миннегулов Х. Й. Восточная классика и татарская литература (учебное пособие). – Казань, из-во “Яз”, 2014.

² Şol ýerde, 61–68 sah.

H. Minnegulow okuw gollanmasyny tatar edebiyatynyň beýleki türki halklar edebiyatynyň her biri bilen baglanyşygyna aýratynlykda seredýär. Umumylykda alnanda, awtor şol bölümde-de Magtymgulynyň döredijilik kämilligine belli bir derejede täsir edipdir diýilýän Nowaýy, Hoja Ahmet Ýasawy, Jeleddin Romy, Ýunus Emre, Nyzamy, Süleýman Bakyrwany ýaly şahsyýetleriň eserlerini edebiyatyň nazaryeti nukdaýnazardan seljerýär.

Örän saldamly bu kitapda türkmen edebiyatyna has giňişleýin çemeleşilýär. Onuň 248–259-njy sahypalary diňe Magtymgulynyň döredijiligine baguşlanýar. Ondaky gürrüňler “Перифразируя известные строки В. Маяковского, можно сказать так: Когда мы говорим о туркменах, подразумеваем Махтумкули, когда говорим Махтумкули – подразумеваем туркменов. Занять такое необыкновенное место в историческом сознании народов – это величайшее счастье для человека” (W. Maýakowskiň meşhur bir pikirini başgaçarak özgerdip aýtsak, haçanda biz türkmenler hakynda gürrüň etsek, Magtymgula, haçanda Magtymguly hakda gürrüň etsek bolsa Türkmenlere düşüňäris. Halkynyň taryhy aňyýetinde şunuň ýaly adaty bolmadyk orny eýelemek-bu, adam üçin iň beýik bagtdyr) – diýen jümleler bilen başlanyp, ol hakyda özboluşly pikirlere gerim berilýär.¹

Awtor Magtymgulynyň tatar halkynyň wekilleri we onuň edebiyaty bilen tanyşlyk meselesini aradan aýyрмаýar. Onuň pikiriçe, “Махтумкули ... путешествовал по Средней Азии, Афганистану, Ирану, Кавказу. Был так же в Астрахани, где встречался и с татарами” (Magtymguly Orta Aziýa, Owganystana, Eýrana, Kawkaza syýahat edipdir. Şeýle hem ol Astrahanda-da bolupdyr we tatarlar bilenenm duşuşypdyr).²

¹ Ýatlanan kitap, Kazan, 2014, 248 sah.

² Şol ýerde, 249 sah.

H. Minnegulowyň Magtymgulynyň Astrahanda bolandygy we tatarlar bilenem görşendigi baradaky pikirine däl diýjek gümanyň ýok. Sebäbi, birinjiden, Astrahan gaty köp milletleriň, şol sanda tatarlaryň-da, başgyrlaryň-da, bulgar türkleriniň-de, türkmenleriň-de wekilleriniň ýaşan gadymy ýerleriniň biri. Ikinjiden, şahyryň dildeş millet jemgyýetçiligi bilen görşüp, didarlaşmak höwesini-de inkärlemek kyn. Magtymgulynyň syýahatlarynda iki ýagdaýy – her ýurduň tebigatynyň, däp-dessurlary bilen bilelikde hem-de her ýurduň beýik akyldarlary, edebi-medeni durmuşy bilen tanyşmagy maksat edinendigi türki milletleriň magtymgulyşynas bilermenleriniň işlerinde häli-şindi ýatlanylýar. Astrahan hem öz döwründe bu meselede adygan şäherleriň biridir.

Okuw kitabynda tatar edebiýatyny Magtymgululy bilen utgaşdyryp öwrenen, bu ugra agramly hissa goşan I. Bereziň, A. Z. Welidiniň hyzmatlary ýerlikli bellenilýär. Şeýle hem Magtymgulynyň şygrylarynyň mazmun jähetden tatar şahyrlary Gabdusalamyň (1700–1766, Ugyz Imýanyň (1754–1834), şygryrlary bilen emekdeşdigine tatar mugallymlarynyň we talyp-larynyň ünsi çekilýär.¹

Tanymal tatar alymynyň bu pikirlerini tatarstanly Z. Biktagirowa hem “Biziň günlerimizde Orta Aziýanyň we Türkmenistanyň halklarynyň taryhy hem-de medeniýeti, musulman Gündogarynyň meşhur adamlarynyň, ilkinji nobatda, Magtymgulynyň ömri we döredijiligi Tatarstan Respublikasynyň hem-de Russiýa Federasiýasynyň ýokary okuw mekdeplerinde, akademiki institutlarynda, ylmy merkezlerinde we kitaphanalarynda ylmy taýdan düşünmegiň, öwrenmegiň we okatmagyň predmeti bolup gelýär” diýip tassyklaýar.²

¹ Миннегулов Х. Восточная классика и татарская литература – Казань, 2014, 253–254 с.

² “Miras”, 2014, №1, 47 sah.

Russiýaly (Tatarstan) Albert Burhanow, Rinat Barhiýew “Magtymguly we onuň döwri” hakyndaky ýazgylarynda Magtymguly Pyragynyň ömri we döredijiliginiň Russiýa Federasiýasynyň we Tatarstan Respublikasynyň ýokary okuw mekdeplerinde ders bermegiň çêşmesi bolup durýandygyna Gazan döwlet uniwersitetiniň we Tatarstan döwlet gumani-tar-pedagogik uniwersitetiniň tatar filologiýasy we gündo-gar dilleri fakultetindäki “Tatar edebiýatynyň taryhy” we “Orta Aziýa we Gazagystan halklarynyň orta we giçki orta asyrlar edebiýatyna we medeniýetine, “Kursuň dowamyn-da... Döwletmämmet Azadynyň, Magtymgulynyň, Seýitnazar Seýdiniň, Mollanepesiň, Mämmetweli Keminäniň ömri we döredijiligine aýratyn ornuň berilýändigini” nygtap görkez-diler.¹ Awtorlaryň ynandyrmalaryna görä, talyplar türkmen edebiýatynyň beýik şahyrynyň döredijiligine bagyşlap referatlar, kurs we diplom işlerini ýazýarlar.

Magtymgulynyň döredijiliginiň mekdeplerde öwrenilişi diňe Azerbaýjan, Russiýa hem Tatarstan bilen çäklenmeýän-digi görnüp duran bir hakykatdyr. Munuň Gazagystan bilen aňlanylýan ýene bir mysalyny getirip, şonuň bilen bu me-seläni ýanjap durmakçy bolmaýarys. Ýelena Zimowinanyň halkara maslahatynda eden çykyşynyň gysgaça mazmuny maslahatda edilen nutuklaryň gysga beýanynda berlipdir. Ol tutuşlygyna Magtymgulynyň ýokary mekdepde okadylyşyna bagyşlanypdyr. Şeýle bolansoň biz ony tutuşlygyna mysal getirmegi dogry tapdyk².

¹ Gazagystanyň we Orta Aziýanyň medeniýeti. – Halkara ylmy maslahatyň nutuklarynyň beýany, Aşgabat, 2008.

² Magtymguly we dünýäniň ruhy-medeni gymmatlyklary. – Halkara ylmy maslahatyň nutuklarynyň gysgaça beýany. (2008, 12-14-nji maý). – Aşgabat, 2008, 59 sah.

“Magtymgulynyň poeziýasy Merkezi Aziýa medeniýetiniň möhüm bölegi bolup durýar. Şonuň üçin onuň döredijiligini Merkezi Aziýa halklarynyň medeniýeti we taryhy öwrenilende öwrenmek hökmandyr. Bu jähetden “Gazagystanyň we Orta Aziýanyň medeniýeti” kursunyň geçilýän ýeri bolan Garagandanyň Ý. A. Buketow adyndaky uniwersitetiniň taryh fakultetinde käbir tejribeler bar. Bu kursuň çäklerinde talyplar türkmen we gazak halkynyň iki sany beýik şahyry Magtymgulynyň hem-de Buhar Žyryň döredijiligi bilen tanyşdyrylýar. Bu iki döwürdeş şahyryň döredijiliginiň deňeşdirme derňewi geçilýär, olaryň terjimehallary öwrenilýär, olaryň ýaşan we döreden taryhy döwrüne häsiýetlendirme berilýär. Magtymgulynyň döredijiligi A. Tarkowskiň, G. Şengeliniň, S. Iwanowanyň terjimeleri esasynda öwrenilýär.

“Gazagystanyň we Orta Aziýanyň medeniýeti” kursunyň çäklerinde Magtymgulynyň döredijiligini öwrenmegiň esasy maksady Merkezi Aziýada türki edebiýatynyň we medeniýetiniň ösüşiniň köp dürlüliginini we şol bir wagtyň özünde-de bütewi logikasynyň bardygyny görkezmekden ybaratdyr”.¹

---

¹ Ýatlanylýan (2008) halkara maslahatyň nutuklarynyň gysgaça beýany. – Aşgabat, 2008, 157–158 sah.

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. – Aşgabat: TDNG, 2007.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 6 t. – Aşgabat: TDNG, 2013.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 7 t. – Aşgabat: TDNG, 2014.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi. – Aşgabat: TDNG, 2017.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ynsan kalbynyň öçmejek nury. – Aşgabat: TDNG, 2014.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Medeniýet halkyň kalbydyr. – Aşgabat: TDNG, 2014.
7. Türkmenistan. Kiçi ensiklopediýa. – Aşgabat, 1996.
8. Uzbek adabiyoti taryhy. 1 t. – Toşkent, 1977.
9. Oçerki istorii filosofskoý, obşestweno-politiçeskoý mysli w Turkmenistane. – Aşhabad: Ylym, 1970.
10. *Ýusupow Y*. Şygarmalarynyň ýeki tomlygy. 2-t. – Nökis, Karakalpakstan, 1979.
11. *Täjibayew A*. Şygarmalar. 2 t. – Almaty, 1969.
12. *Mämmedow A*. Sowet Gündogary poeziýasynda türkmen hakykaty. – Aşgabat: Ylym, 1977.
13. *Миннегуло Н.Е.* Восточная классика и татарская литература – Казань: Яз, 2014.
14. *Zakiýew*. Häzerge tatar halkynyň tiränzamyrlary – Kazan: Kitap. 2012.
15. *Batyrlyr žyry*. – Almaty, 1 t., 17 sah.
16. *Süleymanow O*. AZiÝA. – Almaty: Žazuýsy, 1975.

17. *Bekmyradow A.* Amerikany kim ilki bilen açypdyr ýa-da Türkmen-nama giriş. – Aşgabat: Ruh, 1992.
18. *Raşid Addin F.* Uguzname. – Moskwa: Dom Biruni, 1991.
19. *Bekmyradow A.* Edebi miras – ebedi miras. – Aşgabat: Türkmenistan, 1992.
20. *Abulgazy Bahadyr han.* Türkmenleriň nesil daragy. – Metbugat, 1991.
21. *Begjanow A.* Göçülen akabalar, göçülen ýurtlar. – Aşgabat: Ruh, 1992.
22. *Bekmyradow A.* Andalyp hem oguznamaçylyk däbi. – Aşgabat: Ylym, 1987.
23. *Abulgazy.* Türkler şejeresi. – Nöküs, Bilim, 1994.
24. *Halykow E., Lafasow M., Rustamow M.* Merosimiz ildizlari. – Toşkent: Manawiyat, 2008.
25. *Aşyralyýew K.* Orhon-Ýeniseý žazma esteliklerindeki uňgu sözder. – Frunze /Bişkek/: Ylym, 1963.
26. *Sydykow S.* Orta Aziýa, Tüstük Sibir türk tilderiniň leksikasyndagy orealdyk okşoştyktar žäne aýyrmaçylyktar. – Frunze: Ylym, 1989.
27. *Sumer Faruh.* Oguzlar. – Istanbul, Türk dünýasi araştırmalari wakfi, 1992.
28. Islam ansiklopedisi. – Istanbul, 7 j., 1993.
29. *Hojanyýazow T., Gurbanow A., Öwliýägulyýew M.* Beýik Ýüpek ýoly we Türkmenistan. – Aşgabat: Ylym, 2011.
30. *Rejebow R.* Gadym türkmen edebiyaty. – Aşgabat: Ylym, 1991.
31. Uzbek adabiyoti tarihi. 1–t., 1977.
32. Akylyly gyz. – Aşgabat: Magaryf, 1988.
33. Möwlana Jelaleddin Rumi. Bolşuň ýaly görün. – Ankara (TIKA).
34. Ramzlar silsilasi. – Toşkent–Uzbekiston, 2013.
35. Ependi. – Aşgabat: Ylym, 2012.
36. Sagdynyň eserler ýygındysy. – Aşgabat: EYR-nyň Türkmenistandaky Medeniýet merkezi, 2010.
37. *Ýazberdiyew A.* Arap grafikasynda neşir edilen türkmençe kitaplar. – Aşgabat, 2010.
38. Oguz-name. Muhabbat-name. – Almaty: Gylym, 1986.
39. *Есенберлин И.* Золотая орда (роман). – Алма-ата: Жазушы, 1989.
40. Türkmen poeziýasy. – Almaty: “Kazak ensiklopediýasy”, 2012.
41. *Kaskybasow S.* Ýelzerde. – Almaty: Žibek žoly, 2008.
42. *Gorkut ata.* – Aşgabat: Magaryf, 1994.

43. *Nurbayew S.* Gorkyt küyi. – Almaty: Žazuşy, 1987.
44. *Mämmetýazow B.* “Görogly” eposynyň döreýşi hakynda. – Aşgabat: Ylym, 1982.
45. *Bekmyradow A.* Göroglynyň yzlary. – Aşgabat: Türkmenistan, 1988.
46. *Körügly.* – Almaty: Žazuşy, 1973.
47. *Metin Arakan.* Kazak dästanlary. Koroglundun kazak anlatmalary. – Ankara, 2007.
48. *Alymbayew M.* Köňil küyi. Saýlanma. – Almaty, 1971.
49. Magtymguly – ylhan çeşmesi. – Aşgabat: TDNG, 2014.
50. *Mämmedow A.* Türkmennama. – Aşgabat, 1996.
51. *Seýtow S.* Senem sagan. – Almaty: Žazuşy, 1971.
52. *Görogly H. G.* Oguz gahrymançylyk eposy. – Aşgabat: TMGI, 1999.
53. *Ýunus Emre.* Güldesse. – Aşgabat: Turan-1. – Ankara, 1991.
54. *Möwlana Jelaleddin Rumy.* Bolşuň ýaly görün. – Ankara, (TIKA).
55. Türkmen edebiýatynyň taryhy. 1 t. – Aşgabat: Ylym, 1975.
56. *Garajaoglan.* – Aşgabat: Miras, 2006.
57. Wagif. Saýlanan eserler. – Aşgabat: Magaryf, 1982.
58. Fizuly. Leyli we Mejnun. – Aşgabat: TDNG, 1963.
59. Azärbaýçan ädäbiýaty tarihi. 2t. – Baki: Elm, 2007.
60. Nizami Ganjawi. – Hosrow we Şirin. – Baki, 1962.
61. Nizami Ganjawi. Lirika. – Baki, 1980.
62. Nizami ganjawi. Sirlar hazinesi. – Baki, 1981.
63. Nizami Ganjawi. Iskendername – Baki, 1984.
64. Köňül gözgüsi. Makalalar ýygyndysy. – Aşgabat: TDNG, 2014.
65. 18–19-njy gasyrlardaky kazak akyndarynyň şygarmalary. – Almaty, GSSR gylym akademiýasynyň baspasy, 1962.
66. *Jamy A.* “Altyn zynjyr we beýleki eserleri”. – Aşgabat: Türkmenistan, 1990.
67. *Jamy A.* Baharystan. – Aşgabat: Miras, 2004.
68. *Толстой А. Н.* О литературе и искусстве. – М., 1984.
69. 6–18-nji asyrlardaky gazak poeziýasy. – Kaz.SSR “Gylym” baspasy. – Almaty, 1982.
70. *Altynsarin I.* Taňdamaly şygarmalar. – Almaty: Akademneşir, 1955.
71. *Kunanbayew A.* Goşgular. – Aşgabat: Türkmenistan, 1970.
72. Sähradaky yzlar, gazak şahyrlarynyň eserleri. – Aşgabat: Magaryf, 1992.

73. Toktagul (Satylganow) – Frunze, kyrgyz memlekettik basması, 1954.
74. *Белинский В. Г.* Полн. собр. соч. в 13-ти томах. т. 5 – М., 1954.
75. *Garryýew S.* Türkmen edebiyatynyň Sowet Gündogary halklarynyň edebiyatlary bilen özara baglanyşygynyň taryhyndan. – Aşgabat: Ýlym, 1957.
76. *Ärnazarow S.* Makalalar. – Ankara: Çagdag metbugat merkezi, 2013.
77. *Saryýew B.* Türkmen klassyk düşünjesini esaslandyryjylar. Döwletmämmet Azady we Magtymguly. – Istanbul, 2014.
78. *Aşyrow Annakurban.* Mähtimkulu färaiki. – Baki, Mütärjim, 2013.
79. *Geldiyew G.* Magtymguly diýip adym tutsalar. – Aşgabat: Ýlym, 2014.
80. *Толстой Л. Н.* О литературе. – М.: Художественная литература, 1955.
81. *Аламбергенова П.* Традиции Махтумкули. в Каракалпакской литературе. Авт. канд. дисс. – Нукус, 1999.
82. *Sapayewa F.* Taržimoşunoslik: Metn wa mahorat. – Toşkent, Çulpon, 2016.
83. *Ahmedowa F.* Mahtumkulunun sänät alämi. – Baki, Elm, 2006.
84. *Ahmedowa F.* Mahtumkulunun ýaradiçiligi. – Baki, BDU-niň neşiri, 2010.
85. *Бекмуратов А.* Поэтический мир Махтумкули. – Ашхабад, 1993.
86. *Язбердиев А.* Старопечатные туркменские книги. – М.: Ориент пресс, 2001.
87. *Белинский В. Г.* Избранное. – М., 1954.
88. *Halylow P.* SSSR halglary edebiyaty. – Baki: Magaryf, 1977.
89. *Kuromboyew K.* Mahtumkuli – ilhom çaşması. – Toşkent, Tafakkur, 2012.
90. *Söýlemez M.* Magtymgulynyň düşünje dünýäsi. – Aşgabat: Ýlym, 2003.
91. *Peker H.* Türkmen milli şairi Mahtumkulu Firakinin felsefesi. – Bursa, 2014.
92. *Абашидзе И.* О поэзи. – М.: Сов писатель, 1986.
93. Краткая история литератур Ирана, Афганистана и Турции – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1971.
94. Görkämli türkmen şairi Mahtumkulu Ferakinin ýaradiçiligi azärbayjan ädäbiyatşünasliginda. – Baki, Elm wä tähsil, 2017,
95. Azärbayjanda Mähtimkulu Färaikinin ädäbi irsinin näşiri wä tadjiki. Bibliografiya. – Elm wä tahsil, Baki, 2018.

96. *Nurbadow K.* Eýran türkmenleriniň edebi durmuşy. 2-nji kitaby. – Aşgabat, 1998.

97. *Myratdurdy Gazy.* Edebi miras. 1-nji kitaby. – Kümmetkowus, 1991.

98. *Myratdurdy Gazy.* Edebi miras. 2-nji kitaby. Kümmetkowus, Kabus, 1999.

99. *Kary M.* Melel berzehil mesaly. – 1994.

100. *Mämmedow A.* – Edebiýat ylmynyň meseleleri. – Aşgabat, 2010 (golýazma).

101. *Magtymguly.* Beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň doglan gününüň 225 ýyllygyna bagyşlanan ýubileý ýygyndysy. – Aşgabat, 1961.

102. *Azerbaýjan edebiýatynyň taryhy.* – Baki, Elm, 2007.

102. *Огнев В.* Горизонты поэзии. – М.: Художественная литература, 1982.

ÝYGYNDYLAR, ALMANAHLAR, ŽURNALLAR WE GAZETLER

1. Türki dünýäsi. Almanah. – Almaty–Astana, 2012.
2. Dünýä türkmenleri. – Aşgabat: Ruh, 1991.
3. Güzel ýazilar. Oguzdan bu güne. – Ankara, 1956.
4. Köňül gözgüsi. – Aşgabat: TDNG, 2014.
5. Yslam ensiklopediýasy. – Istanbul, 1993, j. 7.
6. Söz zergärleri. Makalalar ýygyndysy. – Almaty, Kazakstan baspasy, 1966.
7. Güldesse. – Türk-türkmen kultur bakanlygy.
8. Проблемы востоковедения Уфа, 2014, 1-ый выпуск.
9. Проблемы востоковедения Уфа, 2014, 3-ий выпуск.
10. Научный Татарстан – Казань 2015, 1-ый выпуск.
11. Научный Татарстан – Казань 2014, 3-ий выпуск.
12. Uludag uniwersitetiniň ylahyýet fakultetiniň žurnaly. – Türkiýe, 2013, n. 2. 2008, n. 3.
13. Türkiýat mejmuasi. – Stanbul, 1926, 2-nji sany.
14. Türkiýat mejmuasi. – Stanbul, 2013, j.22.
15. Uludag uniwersitetiniň ylahyýet fakultetiniň žurnaly. 2013, 2-nji sany.
16. Azerbaýjan SSR YA-nyň Habarlary (Jemgyýetçilik ylymlary seriýasy). – 1965, 2-nji sany.
17. Güneş ülkesi Horasan. – Istanbul, 2012.
18. Türkler we yslam. – Ýstanbul, 2012.
19. Türkmenler.-Ýstanbul. – 2012.
20. Mahtimkulu ani kitabi. – Ankara, 2014.
21. Türkmän nägmäleri. – Baki, “Ýaziçi”, 1989.
22. Azerbaýjan žurnaly, 1983, 11-nji sany.
23. Ulduz žurnaly.azerbaýjan, 1983, 12-nji sany.
24. Sowet edebiýaty, 1944, 9-njy sany.
25. Garagum, 2008, 7-nji sany.
26. Miras, 2010, 4-nji sany.
27. Miras, 1992, n. 1.

28. Miras, 2014, n. 1.
29. Miras, 2014, n. 2.
30. Miras, 2014, n. 4.
31. Miras, 2008, 3-nji sany.
31. Sowet edebiýaty, 1944, n. 9–10.
32. Sähradaky yzlar. Gazak şahyrlarynyň eserleri – Aşgabat: Magaryf, 1992.
33. Edebiýat we sungat, 1985, 13-nji sentýabr.
34. - - - - 1991, 21-nji iýun.
35. - - - - 1993, 28-nji maý
36. - / - / -1994, 4-nji mart.
37. - - - - , 2013, 13-nji dekabrar.
38. - - - - - 1993, 18-nji maý.
49. - - - - 2013, 15-nji noýabr.
40. - - - - 2014, 3-nji ýanwar.
41. - - - - 2017, 29-njy dekabrar.
42. - - - - 1973, 23-nji dekabrar.
43. Türkmen dünýäsi, 2008, sentýabr.
44. Türkmen dili , 2015, 26-njy mart.
45. Kitob dunýasi (Özbeqistan), 2013, 27-nji noýabr.
46. Sowet Türkmenistanynyň kitaplary. – Aşgabat: Kitap palatasy, 1969.

MAGTYMGULYNYŇ ESERLERINIŇ NEŞIRLERI

1. Mahtumkulu. Şeirlär. – Baki, 1960.
2. Mahtimkuly. Nazmula. – Nalçik, Kabarda-balkar baspasy, balkar dilinde, 1960.
3. Mahtimkuly. Nazmula (Goşgular). – Nalçik, kabarda-balkar baspasy, 1960, kabarda dilinde.
4. Magtymguly. Şahyryň 225 ýyllygyna bagyşlanan ýubileý ýygyndysy. – Aşgabat, 1961.
5. Maktymkuly. Taňdauly öleňder. – Almaty, 1947.
6. Magtymguly. Saýlanan eserler. – Aşgabat, 1 t., Türkmenistan, 1983.
7. Magtymguly. Saýlanan eserler, 2 t. – Aşgabat, Türkmenistan, 1983.
8. Magtymguly. Saýlanan eserler. – Duşanbe, 1983. Täjik dilinde.
9. Mahtumkulu diwani. – Ankara, Türk tarih kurumu basimi, 1992.
10. Magtymguly we dünýäniň ruhy-medeni gymmatlyklary. Halkara ylmy maslahatyň nutuklary. – Aşgabat, 2008.
11. Magtymkulu Färagi. Säçilmiş äsärleri. – Baki, Elm we tahsil, 2010.
12. Döwletmämet Azady we XVIII asyr türkmen durmuşy. Halkara ylmy maslahatyň nutuklarynyň beýany, Aşgabat, Ylym, 2012.
13. Magtymguly. Eserler ýygyndysy. 1t., – Aşgabat, 2013.
14. Magtymguly. eserler ýygyndysy. 2t., – Aşgabat, 2013.
15. Magtymguly Färaki. – Baki, Mütärjim, 2013.
16. Magtymguly. Saýlanan eserler ýygyndysy. – Aşgabat, TDNG, 2014.
17. Mahtumkuli. Asarlar. – Taşkent, akademneşir, 2013.
18. Magtymguly Pyragy we umumadamzat medeni gymmatlyklary. – Halkara ylmy maslahatyň nutuklary. – Aşgabat, 2014.
19. Mahtimkulu, Säçilmiş äsärleri. – Baki, Elm wä tähsil, 2014.
20. Mahtimkuly Piragi. – Aşgabat, 2014 (Gazak dilinde).
21. Mahtumkolyý. – Kazan, 2014. Tatar dilinde.
22. Magtymguly Färaki. Diwan. – Baki, Elm wä tähsil, 2015.
23. Maktymkuly. – Almaty, Žazuşy, 1990.
24. Mahtumkulu diwani. – Ankara, 2014.
25. Mahtumkulu diwani we ýedi asyrlık bir menzume. – Istanbul, 1926.
26. Maktymkuly. Taňdamaly. – Almaty, Bilim, 2000.
27. Mahtimkuly. – Almaty, 1959.
28. Nagtymguly (Neşire taýýarlanlar M. Kösäýew, B. Ahundow) – Aşgabat–Baki, Ylym, 1960. (arap hatynda).
29. Mähdimguly Färagi. Gam sili. – Baki, Ýaziçi, 1984.
30. Mahtimkuly. Elinga bahş aýla. Şeirlär. – Toşkent, Tasfir, 2017.
31. Mahtumkuli. Hikmatlar. – Toşkent, Özbekiston, 2013.

GÖZ ÖNÜNDE TUTULAN EDEBİYATLAR

1. *Kürenow S.* Stawropol türkmenleri hem-de olaryň medeni baýlygy. – Aşgabat: TDN, 1962.
2. Türkmen şahyrlary. – Frunze, 1957.
3. Doganlyk halklaryň şahyrlarynyň antologiýasy. – Almata, 1949.
4. *Abdylla Tokaý* (tatar şahyry, 1886–1913). – Aşgabat: TDN, 1961.
5. SSSR halklarynyň edebiyat hrestomatiýasy. – Baki, ADU-nyň neşiri, 1956.
6. Azerbaýjan nagmasy. Azerbaýjan ýazyjy-şahyrlarynyň eserleri. – Aşgabat: TDN, 1962.
7. Altyn ülke. Gazak ýazyjy-şahyrlarynyň eserleri. – Aşgabat: TDN, 1961.
8. *Kulyýew K.* “Döwletin yrylmasyn” (kabardin-balkar şahyry). – Aşgabat: Türkmenistan, 1971.
9. *Hydyrow Ý., Ylýasow Ö.* Gadymy türkmen edebiyatynyň taryhyndan – Aşgabat, 1973.
10. *Агаджанов С.* Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX–XIII вв. – А.: ЫЛЫМ, 1969.
11. *Weliýew B.* Stawropol türkmenleriniň dessanlary. – Aşgabat: Ylym, 1980.
12. *Akmatalýew A., Aýtmatow Ç.* Žana boordoş elder adabiyati. – Frunze, Bilim, 1988.
13. *Gadžiyew A.* Realizm w literaturah Sowetskogo Wostoka. – Baki, Ýaziçi, 1978.
14. *Gullaýew N.* Doganlyk edebiyatlar hakda söhbet. – Aşgabat: Türkmenistan, 1979.
15. Türkmen klassyk şygry (Antologiýa). – Baki, 1993.
16. Azerbaýçan ädäbiýaty tarihi. 3t., – Baki, Elm, 2009
17. *Ýunus Emre.* Diwan. – Aşgabat. Miras, 2004.
18. Ädebi elageler. Toplu 11 buraklyş. Baş red. Wagif Arzumanly. – Baki, Gartal ýaýini, 2006.
19. *Söylemez M.* Mahtumkulunun felsefe dünýasi. – Aşgabat, 2002 (türk dilinde).
20. Mähtumkulu diwany. – Aşgabat, 2014 (milli elýazmalar institüsü. Mahtumkulunun elýazma nushasi. Başbakanlik. Türk işbirliги we kordinasyon ajinsi bakanligi tarapyndan Mähtumkulu 290 ýili anisine hediýe olarak basılmıştır (TIKA).

Magtymgulynyň goşgularyny, ömrüni we döwrüni türki halklaryň arasynda wagyz etmäge gatnaşan (terjime eden, kitaplaryny neşire taýýarlan, redaktorlyk eden, neşirlerine sözbaşy ýa sözsoňy ýazan, ýörite ylmy monografiýalar, kitapçalar döreden) awtorlaryň doly bolmadyk sanawy.

Azerbaýjan

1. *Minnihanym Nuryýewa Takali* – Kawkaz uniwersitetiniň Kawkaz barlaglary institutynyň professory, ylmylaryň doktory.

2. *Isa Habibbeyli* – Azerbaýjan Milli ylmlar akademiýasynyň wise – prezidenti, akademik.

3. *Paşa Kerimow* – filologiýa baradaky ylmylaryň doktory.

4. *Araz Dadaşzade* – professor, filologiýa ylmylarynyň doktory.

5. *Pena Halylow* – filologiýa ylmylarynyň doktory, professor,

6. *Farida Hijran* – Azerbaýjan Respublikasynyň Ylmlar akademiýasynyň Nyzamy adyndaky edebiýat institutynyň uly ylmy işgäri, filologiýa baradaky filosofýanyň doktory.

7. *Almaz Ulwi* (Binnatowa) – Azerbaýjanyň MYA-nyň Nyzamy adyndaky edebiýat institutynyň türki halklaryň edebiýaty bölümüniň esasy ylmy işgäri, filologiýa ylmylarynyň doktory.

8. *Fahreddin Alyýew* – şahyr, terjimeçi.

9. *Agayewa Firuza Abdýylla gzy* – filologiýa ylmylarynyň kandidaty, Baku döwlet uniwersitetiniň türki halklaryň edebiýaty kafedrasynyň dosenti.

10. *Ismihan Osmanly* – Azerbaýjanyň Nyzamy adyndaky edebiýat institutynyň ylmy işgäri, filologiýa baradaky filosofýanyň doktory.

11. *Teýmur Kerimli* – AMYA-nyň akademik sekretary, Muhammet Fizuly adyndaky elýazmalar institutynyň direktory.

12. *Ramiz Esger* – ylmylaryň doktory.

Gazagystan

1. *Galy Ormanow* – GYA-nyň akademigi, Gazagystanyň halk şahyry.

2. *Gafu Gaýyrbekow* – şahyr, terjimeçi.

3. *Ädilbek Abaýdildanow* – terjimeçi.

4. *Düýsenbek Kanatbaýew* – şahyr, terjimeçi.

5. *Sagyngaly Seytow* – Dil-edebiýat ylmylarynyň doktory, professor, şahyr.

6. *Madaniýat Ýuldaşowna Nasyrowa* – filologiýa ylmylarynyň kandidaty, Abylaý han adyndaky Halkara gatnaşyklary we dünýä dilleri uniwersitetiniň dosenti.

7. *U. Kaližanow, M. Öwezow* adyndaky Edebiyat we sungat instituty-nyň direktory, GMA-nyň habarçy-agzasy, edebiyat ylymlarynyň doktory, Gazagystan Respublikasynyň at gazanan medeniýet işgäri.

8. *Molotowa Gülbahram Maksimowna – R. B. Süleýmanow* adyndaky Gündogary öwreniş institutynyň uýgursynaslyk dil bilimi we edebiyatyny öwreniş bölüminiň müdiri.

9. *Gubaydulla Áýdarow* – filologiýa ylymlarynyň doktory, Magtymguly hakda ylmy we tanyşdyryş häsiýetli makalalar toplumynyň awtory (merhum).

Gyrgyzstan

1. *Sooronbay Jusyýew* – tanymlaşyň şahyr, Magtymgulynyň kitabyny öz dilinde neşir etdiren terjimeçi,

2. *Guwançbek Mälikow, U. Abdykaýumow, S. Ereşow, S. Árahyýew* – terjimeçiler.

Kbardin-balkar

1. *Gaýsyn Kulyýew* – şahyr, 1960-njy ýylda galamdaşy Kerim Otarrow bilen bilelikde Magtymgulynyň goşgularyny kabarda dilinde çykardan terjimeçiler.

2. Ýene şolar: sözbaşy *P. Misakowyňky*. Balkar dilinde.

Tatarstan

1. *Robert Mingullin* – Tatarstanyň halk şahyry, Tatarstanyň G. Tukaý adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi.

2. *Ahmet Ishak* – Kazanda 1960-njy ýylda neşir edilen Magtymgulynyň goşgular ýygyndysyny çapa taýýarlan, sözbaşy ýazan ady belli şahyr. Ondaky goşgulary Ahmet Ishak, Nury Arslanow, Zaki Nury we Faik Tohtamyşow terjime edipdirler.

3. *Zübeýda Albertowna Biktagirowa* – filologiýa we medeniýetara kommunikasiýa institutynyň (Kazan uniwersiteti) kontrastiw lingwistika we lingwo-didaktika kafedrasynyň dosenti.

4. *Hatyp Minnegulow* – tatar edebiyatçysy, Kazan uniwersitetiniň at gazanan professory, filologiýa ylymlarynyň doktory, ýazyjy, Tatarstan Respublikasynyň we Russiýa Federasiýasynyň at gazanan ylym işgäri.

5. *Albert Burhanow* – taryh ylymlarynyň kandidaty, Tatarstanyň Döwlet gumanitar-mugallymçylyk uniwersitetiniň professory.

Täjigistan

1. *Mürze Mulloahmedow* – Täjigistan Respublikasynyň Ylymlar akademiýasynyň baş alym kätibiniň orunbasary, filologiýa ylymlarynyň doktory, TYA-nyň habarçy-agzasy.

2. *Abulhay Şaryfowiç Komilow* – fizika-matematika ylymlarynyň doktory, taryh ylymlarynyň kandidaty, professor, Russiýa Federasiýasynyň pedagogika we sosial ylymlar akademiýasynyň akademigi, Täjigistanyň inženerçilik akademiýasynyň habarçy agzasy, şahyr.

Türkiýe

1. *Himmet Biray* – Gazi uniwersitetiniň mugallymy, ýard. dos.dr., ol Magtymgulynyň goşgularyny Türkiýede ilkinji bolup terjime eden, saldamly neşirini çap etdiren we oňa giňişleýin sözbaşa ýazan edebiýatçydyr (merhum).

2. *Abdyrahman Gözel* – ylymlaryň doktory, Başkent uniwersitetiniň professory.

3. *Nergiz Biray* – dos.dr., Pamykgala uniwersitetiniň mugallymy, Himmet Birayyň maşgalasy.

4. *Aly Duýmaz* – ylymlaryň doktory, Balykkesir uniwersitetiniň professory.

5. *Söner Saglam* – Afýon Hojadepe uniwersitetiniň ýard. dos., dr-y.

6. *Halyl Ilteriş Kutlu* – Başkent uniwersitetiniň dil barlaglary bölüminiň işgäri.

7. *Hidayet Peker* – filologiýa ylymlarynyň kandidaty, Uludag uniwersitetiniň ylahyýet fakultetiniň yslam filosofiýasy bölüminiň dosenti.

8. *Fikret Türkmen* – Izmir ykdysadyýet uniwersitetiniň dil-edebiýat fakultetiniň türk dili boýunça ugrukdyryjy professory.

9. *Ali Muslim* – Magtymgulynyň goşgularynyň golýazma nusgasyny arap elipbiýesinde neşire taýýarlanlaryň biri.

10. *Mikail Söýlemez* – Aşgabatdaky Türkmen-türk uniwersitetiniň 2000–2003-nji ýyllardaky mugallymy. Onuň “Magtymgulynyň pelsepe dünýäsi” atly kitaby ilki türk dilinde (2002), soňra türkmen dilinde (2003) Türkmenistanda neşir edildi.

Eýran

1. *Molla Mürze Abdyllyahy* – 1947-nji ýylda “Diwani hezreti Magtymguly” atly kitaby taýýarlap, Bendersa şäherinde çap etdiren edebiýatçy.

2. *Myratdurdy Gazy* – Magtymgulynyň eserlerini birnäçe gezek neşir etdiren adam. Onuň bu hyzmaty “Magtymguly medaly” bilen bellenenildi.

3. *Magtymguly*. Behiştname. – neşir eden M. Gazy, Eýran, 2000.
4. *Külliýeti hezreti Magtymguly*. Çapa taýýarlan M. Gazy. *Kümmetkowus*, “Kabus” neşirýaty. Sözbäşy Magtymgulynyň 1960-njy ýylda Türkmenistanda çykan kitabyndan alynydyr-awtory prof. Mäti Kösäýew.
5. Magtymgulynyň kämil diwany. Çapa taýýarlan M. Gazy.-Kümmetkowus. Şu kitap 1979, 1983, 1990-njy ýyllarda gaýtalanyp heşir edilýär.
6. *Magtymguly Pyragynyň* kämil diwany. Çapa taýýarlan we sözbäşy-syny ýazan M. Gazy. – Tähran, 1993,
7. *Welmuhamet Azernuş* – neşire taýýarlap, şahyryň kämil diwanyny Kümmetkowus şäherinde 1964-nji ýylda neşir etdirýär. Sözbäşysyny ýazan Maşatguly Gyzy. Welmuhamet ahun (Azernuş) 90-njy ýyllarda Türkmenistanyň howandarlygynda ýaşady we Döwletmämmet Azady adyndaky dünýä dilleri institutynda mugallym bolup işledi.
8. *Ahmet Azudi* Magtymgulynyň kämil diwanyny Tähranda pars dilinde çykardýar (1993). Onda ýazaryň Magtymgula bagyşlan goşgularyna-da orun berlipdir.
9. *Magtymguly. Zendeginame* wä burgezide eşaire Magtymguly Feragi. Şahyryň terjimehalyny we goşgularyny pars diline terjime eden Abdyrahman Diýeji. Tähran (1994). Bu kitaba Aly Asgar Şygyrdust sözbäşy ýazypdyr.
10. Magtymgulynyň diwany. Çapa taýýarlan A. Sarly. – Gürgen, 2006. Kitap bu meşhur edebiýatçynyň “Magtymguly Pyragy Eýranyň we Turanyň beýik şahyrydyr” diýen düýpli ýazylan makalasy bilen açylýar.
11. *Annatuwak Gülşahy* “Kurandyr” “Hadys” Magtymgulynyň goşgusynda” atly örän gabaraly makalanyň awtory. Makala Eýranyň “Ýol” žurnalynda köpçüligе ýetirilýär.
12. Magtymguly hakda makalalar ýazan edebiýatçylar. Annagurban Gylyçtagany; Ýusup Gojuk; Ybraýym kelte; Maşatguly Gyzy we başgalar.
13. *Abdyrahman Diýejiniň* “Magtymgulynyň mazarynyň başynda” atly poemasy. – “Edebiýat we sungat” gazetinde (1992, 13 ýanwar.) çap edilýär. Onda eýran we türkmen halklarynyň birek-biregiň medeniýetine täsiri Magtymgulynyň döredijiliginiň mysalynda çeper aňladylyar. Pyragynyň täze zamanda mertebesiniň artandygy, oňa indi, 70–80 ýyllyk aýralykdan soň dünýä türkmenleriniň-de guwanýandyklary beýan edilýär. Lirik gahrymanyň Magtymgulynyň mazarynyň başyndaky oýlanmalary şahyryň ömür ýolundaky ykbal parçalary bilen kebsirlenilýär.

Magtymgula bagyşlanan monografiýalar, ýygyndylar, kitapçalar we disertasiýalar we olaryň awtorlary hakynda maglumat.

1. *Hidayet Peker* – türkmeniň milli şahyry Magtymguly Pyragynyň pelsepesi. – Bursa, 2014, türk dilinde.

2. *Kerimbaş Kurambaýew* – Magtymguly şygryýeti Özbekistanda. – Daşkent, “Fan” neşirýaty, 1984.

3. Ýene şol awtor: – Magtymguly – ylham çeşmesi. – Daşkent, “Tafakur” neşirýaty, 2012.

4. *Gurban Mätrzaýew* (Muhammedrizo) – Magtymguly dünýäsi. – “Horezm” neşirýaty, Urgenç, 2013, kitapça.

5. *Feruz Sapayewa* – terjimeşynaslyk: matn wa mahorat (tekst we mazmun), Magtymgulyň şygryrlarynyň özbekçe terjimeleriniň mysalynda-Daşkent, Çulpon adyndaky neşirýat- çaphana döredijilik öýi, 2016 (*özbek dilinde*).

6. *Feruz Ahmedowa* – Magtymgulyň senet älemi. – Baki, 2006, azerbaýjan dilinde. Bu edebiýatçy 2007-nji ýylda Türkmenistana hem geldi. Şonda onuň bu monografiýasynyň tanyşdyrylyş ýygnyşygy TYA-nyň Milli golýazmalar institutynda geçirildi.

7. Mahtumkulu ani kitabi (Magtymguly hakynda kitap)-Ankara, 2014, türk dilinde. 7 bölümden ybarat bu kitaby Abdyrahman Gözel neşire taýýarlapdyr. Kitaba Abdyrahman Gözeliň, Himmet Biraýyň, Nergiz Biraýyň, Hamyýe Duranyň, Haýaty Ýylmazyň, Şahrüz Agatabaýyň, Fikret Türkmeniň, Aýsu Atanyň, Melek Erdemiň, Ahmet Bijan Erjilasunyň, Mehmet Karanyň, Nesrin Sisiň, Aly Duýmazyň, Ynsan Kelenderoglynyň, Söner Saglamyň, Jafar Abbasoglynyň, Emrin Ýylmazyň, Halyl Ilteriş Gutlynyň, Ahmet Dynç bilen Ramazan Çakyryň, şeýle hem türkmen alymlaryndan Annagurban Aşyrowyň, Gurbandurdy Geldiýewiň, Muhammetnazar Annamuhamedowyň, Gözel Amangulyýewanyň, Berdi Saryýewiň, Seýitnazar Ärnazarowyň makalalary girizilipdir. 390 sahypalyk ýygnydy Magtymgulyň döredijiligi bilen türk okyjylaryny ilkinji bolup tanyşdyran terjimeçi Himmet Biraýyň ýagty ýadygärligine bagyşlanypdyr.

8. Görnükli türkmen şahyry Magtymguly Pyragynyň döredijiligi azerbaýjan edebiýat ylmynda. – “Elm wä Tähsil” neşirýaty, Baki, 2017 azerbaýjan dilinde. Ýygnydy Azerbaýjan Milli Ylymlar akademiýasynyň Nyzamy Genjewi adyndaky Edebiýat instituty tarapyndan taýýarlanylýpdyr. Oňa Isa Habibbeýliniň, Teýmur Kerimliň, Salman Mümtazyň, Abulfaiz Kulyýewiň, Mämmet alyýewiň, Paşa Kerimowyň, Araz Dadaşzadaniň, Pena

Halylowyň, Ramazan Gurbanyň, Salida Şaryfowanyň, Saadat Şyhyýewanyň, Elmira Mämmedowa-Kekejiň, Ismihan Osmanlynyň, Hüýraman Hümmetowanyň, Feride Weliýewanyň, Nyzamy Tagysoýuň, Almaz Ulwiniň, Töhwä Talybowanyň, Nergiz Alyýewanyň, makalalary giripdir. Möçberi 310 sahypadan ybarat. Azerbaýjan dilinde.

9. Azerbaýjanda Magtymguly Pyragynyň edebi mirasynyň neşirleri we öwrenilişi (Bibliografiýa) – “Elm we Tähsil”, Baki, 2018.

Kitap Isa Habibbeýliniň “Azerbaýjanda Magtymguly Pyragynyň edebi mirasynyň neşirleri we öwreniliş taryhyndan” atly örän saldamly (3–63 sah.) makalasy bilen açylýar. Onda şahyryň eserleri hem ol hakda edilen işleriň sanawlaryndan daşgary Döwlet ýolbaşçysy Geýdar Alyýewiň, şahyrlar hem alymlar Süleýman Rüstemiň Anaryň, Nyzamy Safarowyň Magtymguly şahsyýetine dahylly diýseň gysby pikirleri-de ýerleşdirilipdir. Möçberi 6,05 ç/k bolan bu görkezgiç Ismihan Osmanly hem-de T. Talybowa tarapyndan düzülipdir. Azerbaýjan dilinde.

10. Türki halklaryň edebiyatynda Magtymgulynyň döredijiligi bilen baglanyşykly kandidatlyk we doktorlyk dissertasiýalaryny ýazan edebiyatçylar.

1. H. Abdyllyáew (*Özbekistan*).

2. F. Sapaýewa (*Özbekistan*).

3. Patima Allambergenowa (*Garagalpagystan*).

4. F. Ahmedowa, (F. Agaýewa) – (*Azerbaýjan*).

5. Damazan Kurban (*Azerbaýjan*).

11. Işni awtorynyň şu tema boýunça ýazan makalalary (2014–2018 ýý.)

1. Magtymgula bagyşlanan kitaplary – “TD”, 15.05. 2014.

2. Magtymgulynyň şahsyýet belentligi – “TD”, 9.10. 2014.

3. Özbek ýazyjysy Kurban Muhammedrizonyň “Magtymgulynyň dünýäsi” atly kitapçasy hakynda. – “TnD”, 15.10. 2014.

4. Akylalaryň parasatly jümleleri özbek dilinde. – “TnD”, 25. 02.2015; 25.09. 2015.

5. Maktymkuly menen baýlanysly karakalpak däreklere. – “ÄD”, №6, 2015. Garagalpak dilinde.

6. Halklaryň edebi baglanyşygyndan sahypalar. – “TD”, 21. 10; 4–11–25. 11.2015.

7. Magtymguly, garagalpak şahyry we edebi golaýlyk. – “MG”, 18.01.2016; 6.05; 25. 05 we 4.07.2016.

8. Maktymkuly menen baýlanysly karakalpak dereklere. “Ämiudärya” žurnaly, 2015, 6-njy sany.

9. Magtymguly özbekçe sözleýär. – “TnD”, 15.09. 2016.

10. Magtymgulyň özbekçe terjimeleri. – “TnD”, 25. 05. 2017.

11. Magtymguly we garagalpak edebiýaty özbek alymynyň işlerinde. K. Bazarowa, G. Welbekow. Edebiýat. 10-njy synp üçin okuw kitaby, 1-nji neşir. Özb. Respublikasynyň halk bilimi ministrligi tarapyndan tassyklandy. – Daşkent, Çolpan adyndaky döredijilik-çaphana öýi, 2017, kitapda A. Mämmedowyň özbek-türkmen edebi gatnaşyklary hakyndaky göwrümlü makalasy ýerleşdirilipdir), türkmen dilinde.

12. Özbek alymy we türkmen edebiýaty. – “EWS” 23. 03. 2018.

13. Özbekçe iň kämil neşir. Özbekistanyň Prezidenti Şöwket Mirziýoýewiň sözbaşysy bilen. Magtymgulyň Daşkente çap edilen “Elinga bahş aýla” (Iliňe baş et”) goşgular kitaby hakda. – “TnD”, 11.01.2018.

14. Magtymgulyň türki dillerdäki neşirleri. – “TnD”, 28.06 we 12.07.2018.

15. Magtymgulyň özbek şygryýetine täsiri. – “GG”, 10-njy we 11-nji sanlary, 2018.

16. Magtymgulyň türki dillerdäki neşirleri. – “TD”, 28-nji iýun, 12-nji iýul, 2018.

17. Magtymgulyň golyazmalarynyň ýaýrawy. – “EWS”, 28-nji iýun, 2019.

Gysgaltmalar

1. “Ews” – “Edebiýat we sungat”

2. “TnD” – “Türkmen dünýäsi”.

3. “TD” – “Türkmen dili”.

4. “MG” – “Mugallymlar gazetini”.

5. “GG” – “Garagum” ž.

6. “ÄD” – ž. “Ämiudärya” (Nöküs, Garagalpagystan).

***

Täjigistanda, Ukrainada, Stawropol ülkesinde, Astanada (Nursoltanda), Garşyda, Daşkente, Urgençde Magtymgulyň adyny göterýän köçeler bar.

***

Horasan welaýatynyň Aktokaý diýen ýerinde, Aşgabatda iki ýerde, Russiýanyň Astrahan şäherinde we Stawropol ülkesinde, Ukrainanyň paýtagty Kiyewde, Özbekistanyň Horezm welaýatynyň Hywa şäherinde we paýtagty Daşkente Magtymgulyň ýadygärlikleri-býustleri, heýkelleri oturdylypdyr.

***

Özbekistanda we Garagalpagystanda birnäçe mekdep, daýhan hojalyklary Magtymgulyň adyny göterýär.

MAZMUNY

MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINE TÄZEÇE GARAYÝŞ	7
GIRIŞ	15
I BAP. TÜRKI HALKLARYŇ EDEBI GATNAŞYKLARYNDAN SAHYPALAR.	45
II BAP. TÜRKI HALKLARYŇ EDEBIÝATYŇDA MAGTYMGULA BAGYŞLANAN EDEBI ÇEŞMELER	75
1. Çeper kyssalar we şahyрана eserler	75
1.1. Magtymgulynyň okan, öwrenen we täsirlenen çeşmeleri.	110
III BAP. TÜRKI DILLI EDEBIÝATDA ŞAHYRYŇ GOŞGULARYNYŇ TERJIME EDILIŞI	189
IV BAP. MAGTYMGULY TÜRKI HALKLARYŇ EDEBIÝATY ÖWRENIŞ YLMYNDA	238
1. Umumy nazar	238
1.1. Magtymgulynyň türki halklaryň edebiýatynda türkmen bilermenleriniň gatnaşmagyndaky wagzyýeti	261
1.2. Magtymgulynyň öwrenilişine degişli seljermeler (dowamy)	291
IV BAP. MONOGRAFIÝALAR, MAKALALAR, ÝYGYNDYLAR.	311
GOŞMAÇALAR.	369
Pars-täjik dilli illerde Magtymguly	369
Magtymgulynyň golýazma ýaýrawynyň geografiýasy	383
Magtymgulynyň ýatlama günleri we ylmy maslahatlar	392
Magtymguly türki halklaryň aýdym-saz sungatynda	400
Magtymgulynyň türki dillerdäki neşirleri	412
Magtymguly türki halklaryň okuw kitaplarynda we gollanmalarýnda	422
PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR	429
Ýygyndylar, almanahlar, žurnallar we gazetler	434
Magtymgulynyň eserleriniň neşirleri	436
Göz önünde tutulan edebiýatlar	437

Ahmet Mämmedow

MAGTYMGULY
TÜRKI HALKLARYŇ EDEBIÝATYNYDA

Redaktorlar	<i>B. Şabasanowa</i>
	<i>M. Gurbanow</i>
Teh. redaktor	<i>Ý. Peskowa</i>
Kompýuter bezegi	<i>D. Meredowa</i>

Çap etmäge rugsat edildi 15.12.2023.
A – 112993. Ölçeği 60 x 84 $\frac{1}{16}$, Times New Roman.
Çap listi 28,0. Şertli-çap listi 26,04. Hasap-neşir listi 18,07.
Neşir №147. Sargyt № 00. Sany 200.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň “Ylym” neşirýaty.
744000. Aşgabat, 2011-nji (Azady) köçesi, 61.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744015. Aşgabat, 2127-nji (G. Gulyýew) köçe, 51/1.